

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Den dansk-tydske Krig 1864.

—

Udgivet af

Generalstaben.

I. Del.

—

Kjøbenhavn.

Trykt hos J. H. Schultz.

1890.

Indhold.

Indledning.

A. Krigens politiske Forhistorie.

	Sid
Constitutio Valdemari	1.
Keiser Sigismunds Voldgift	2.
Privilegierne af 1460	3.
Hertugdømmernes Deling	4.
Slesvig inkorporeres i Danmark	5.
Slesvigs Fortydskning	6.
Fordringerne om et Slesvigholsten	7.
Det aabne Brev af 1846.....	8.
Oprøret i Hertugdømmerne; Krigen 1848—50.....	8.
Holsten besættes af østerrigske og preussiske Tropper	9.
Overenskomsten i 1851—52; Holsten rømmes af de østerrigske og preussiske Tropper.....	10.
Londoner-Traktaten af 8de Mai 1852.....	11.
Forhandlinger om en Fællesforfatning for Monarkiet	12.
Den absolute Helstat	13.
Den konstitutionelle Helstat	14.
Forbundsbeslutning af 11te Februar 1858.....	15.
Fællesforfatningen ophæves for Holstens og Lauenborgs Vedkommende	16.
Forbundsbeslutning af 7de Februar 1861.....	17.
Underhandlinger med de tyske Stormagter om det holstenske Spørgsmaal.....	17.
Kundgjørelse af 30te Marts 1863.....	20.
Forbundsbeslutning af 9de Juli 1863	21.
Forbundsbeslutning af 1ste Oktober 1863	23.
Udkast til en Fællesforfatning for Danmark og Slesvig	23.
Thronskiftet	25.
Fællesforfatningen for Danmark og Slesvig stadfæstes den 18de November	25.
Kundgjørelsen af 30te Marts sættes ud af Kraft.....	26.
Forbundsexekutionen bebudes iværksat	26.
Den danske Regjering beslutter at rømme Holsten. — Forhandlinger om Novemberforfatningens Tilbagetagelse	27.
Preussen og Østerrig afbryde den diplomatiske Forbindelse med Danmark	30.

B. Krigens militære Forhistorie.

Første Afsnit: Perioden 1851—Efteraaret 1863.

<i>Hæren.</i>	Side
Grundtræk af Armeepleanen af 1842	31.
Krigsreserven og Forstærkningen	33.
Forskjellige Institutioner	34.
Erfaringer med Hensyn til Hærplanen, indhøstede under Krigen 1848—50	34.
1851—60	36.
Lovudkast til organisatoriske Bestemmelser for Landkrigsmagten....	36.
Foranstaltninger for at fremme Doubleringens Gjennemførelse	37.
Reservebefalingsmands-Institutionen indføres ved Infanteriet.....	38.
1861	40.
Delvis Mobilisering	40.
Afdelingerne bringes tilbage paa ordinær Tjenestestyrke	42.
1862	42.
En forandret Tjenesteturnus foreslaas for Infanteriet	42.
En forandret Tjenesteturnus befales for Artilleriet.....	43.
Reservebefalingsmands-Institutionen indføres for Kavaleriet og Ar- tilleriet	44.
Uddannelse af Reservelæger, Reservedyrlæger og Reserve-Intendantur- assistenter	44.
Troppeansamling ved Slesvig	44.
1863	44.
Fremgangsmaaden ved Doublering i Tilfælde af Mobilisering	44.
En egen Hærafdeling befales dannet af det Mandskab, som rekru- teres fra Holsten og Lauenborg	45.
Andre militære Foranstaltninger	45.
Oberst Lundbye Krigsminister	47.
Troppeansamling ved Slesvig	48.

Skytsets Udvikling i den omhandlede Periode.

Haandskytset	49.
Det svære Skyts	56.

Befæstningsvæsenet.

Erfaringer med Hensyn til Befæstningernes Nødvendighed, indhentede under Krigen 1848—50	65.
Kommissionsbetænkning af 30te Juni 1851	66.
Forslag fra Ingenieurkorpset af 29de Marts 1853	67.
Kommissionsbetænkning af 9de Januar 1857	68.
Skrivelse fra Krigsministeriet til Ingenieurkorpset af 26de Mai 1857.	70.
Forslag fra Ingenieurkorpset i Anledning af Krigsministeriets Skrivelse af 26de Mai 1857	73.
Lovudkast af 15de Januar 1858 om Befæstningsanlæg	74.
Kjøbenhavns Søbefæstning gennemføres ved Lov af 31te Marts 1858	75.
Anlæg af feltfortifikatorisk Natur besluttet	75.
Befæstningsarbejder i 1861. Bevillinger dertil	76.
Befæstningssagens videre Udvikling i 1862—63	77.

	Side
Dannevirkestillingen.	
Centrum af Dannevirkestillingen 1861.....	80.
Centrum af Dannevirkestillingen 1862—63	83.
Venstre Fløi af Dannevirkestillingen 1861	83.
Venstre Fløi af Dannevirkestillingen 1862—63.....	84.
Høire Fløi af Dannevirkestillingen 1861.....	85.
Høire Fløi af Dannevirkestillingen 1862—63	86.
Dybbølstillingen	
Dybbølstillingen og Als 1861.....	87.
Dybbølstillingen og Als 1862—63.....	88.
Fredericia.	
Fredericia 1861	88.
Fredericia 1862—63	89.
 <i>Flaaden.</i>	
Lovudkast af 1851 angaaende Flaadens Størrelse m. m.	89.
Udviklingen af Flaademateriellet i Aarene 1852—57	90.
Kommissionsbetænkning af 19de November 1857 ..	92.
Panderskibenes Fremkomst	93.
Flytning af Orlogsværftet	95.
Udrustningen i 1861	95.
Anskaffelse af Pandserbatteriet Rolf Krake.....	97.
 <i>Tilbageblik over Udviklingen i Perioden 1851—Efter- aaret 1863.</i>	
Hæren	97.
Befæstningsvæsenet.....	106.
Flaaden	111.
 Andet Afsnit: Efteraaret 1863 til Krigens Udbrud.	
Efteraaret 1863: Hærens Mobilisering paabegyndes. Røm- ningen af Holsten. Krigsforberedelser tilsøs.	
Kundgjørelse for Armeen af 21de September 1864. Forskjellige mili- tære Foranstaltninger.....	112.
Delvis Mobilisering af Hæren	114.
Foreløbig Organisation af de højere Kommandoer den 22de Oktober.	115.
Overveielser om Foranstaltninger ved indtrædende Krigsberedskab ..	116.
 Kong Christian den 9des Thronbestigelse; den militære Situation	
Hærens Udfoldning.....	118.
Infanteriet	118.
Kavaleriet	120.
Artilleriet.....	121.
Ingenieurtropperne	123.
Oprettelse af de i Krig nødvendige Institutioner m. m.	124.
Armeens Opmarche.....	124.

VI

	Side
Forbundsexekutionen. De danske Tropper rømme Holsten	127.
Den danske Hærs Stilling sidst i December	134.
<hr style="width: 20%; margin: 10px auto;"/>	
De ordinære Udrustninger tilsøs i Aaret 1863.....	137.
Materiellet ved indtrædende Fredsbrud	138.
Personellet	139.
Værnepligtigt Befalingspersonale	139.
Værnepligtigt Mandskab	140.
Marinens første Krigsudrustninger.....	140.
Uoverensstemmelse imellem Krigs- og Marineministeriet i Anledning af Transportvæsenets Ordning	141.
Troppetransporter	144.
Assistance af private Skibe ved Troppetransporterne	144.
Fortsatte Krigsudrustninger	145.
Heimdals og Thors Rekognoscering af Swinemünde Bugten.....	146.
Bevillinger til Marinen i Krigsøiemed	148.
Januar 1864: Hærens Mobilisering fortsættes. Hæren i Dannevirkestillingen. Krigsforberedelse ser tilsøs.	
Ny Sammensætning af Hæren	149.
Indkaldelse af Forstærkningsmandskab	150.
Infanteriet.....	150.
Kavaleriet	152.
Artilleriet	154.
Ingenieurtropperne	156.
Militærarbejdere.....	158.
Det holstenske Gendarmeri.....	159.
Antagelse af Udlændinge som Frivillige	159.
Munderingsvæsenet.....	159.
Trainet	160.
<hr style="width: 20%; margin: 10px auto;"/>	
Overkommandoen over den aktive Armee overdrages Generallieutenant de Meza	160.
○ Kongen besøger Hæren	161.
Dannevirkestillingens Besættelse	162.
Armeens Dislokation i Midten af Januar	162.
Direktiver for Divisionerne:	
1. Division.....	165.
2. Division.....	166.
3. Division	167.
Divisionernes Dispositioner	167.
Dannevirkestillingens artilleristiske Armering	168.
Dannevirkestillingens fortifikatoriske Armering	169.
Isningsarbejder.....	174.
Fortsatte Krigsudrustninger tilsøs.....	175.
Foranstaltninger til at opbringe fjendtlige Handelsskibe i fremmede Farvande ved en Krigs Udbrud.....	177.

Side

Tilbageblik over Krigsforberedelserne i Perioden fra Efteraaret 1863 til Krigens Udbrud; Tilstanden ved Krigens Udbrud.

Hæren.	
Infanteriet	178.
Kavaleriet	182.
Artilleriet	184.
Ingenieurtropperne	186.
Generalstaben	186.
Indkvarteringsforholdene	187.
Intendanturen	189.
Befæstningsvæsenet	189
Flaaden	190.

C. De Allieredes Stridskræfter.

Den preussiske Hær	191.
Den østerrigske Hær.....	193.
Den preussiske Flaade.....	194.
Marinens Personel.....	195.
Flaadens Udrustningsplads, Samlingspunkt og Operationsbasis .	195.
Flaadens Mobilisering	196.
Den tyske Armees Opmarche.....	198.
Preussen træffer yderligere Foranstaltninger.....	198.

Krigen 1864.

Begivenhederne paa tydsk Side umiddelbart før	
Fredsbrudet	201.
Fremrykning mod Ejderen	203.
Begivenhederne paa dansk Side umiddelbart før	
Fredsbrudet	204.
Instrux af 13de Januar for den kommanderende General	205.
Nye Direktiver for Divisionerne	207.
Tydsk Opfordring til Rømning af Hertugdømmet	211.
Foranstaltninger i Anledning af det forestaaende Udbrud af Fjendtlighederne.....	211.

Forsvaret af Dannevirkestillingen.

1ste Februar	213.
II. (østerrigske) Korps's Fremrykning.....	213.
2den Divisions Sammendragning til Dannevirkestillingen	214.
I (preussiske) Korps's Fremrykning	214.
1ste Divisions Sammendragning til Dannevirkestillingen	214.
Vore Troppers Stilling den 1ste Februar Aften.....	217.
Venstre Fløi	217.
Centrum	218.

VIII

	Side
Høire Fløi	220.
Dannevirkestillingens Reserve	220.
De Allieredes Stilling den 1ste Februar Aften	223.
2den Februar. Kampen ved Mysunde.....	223.
De Allieredes Dispositioner	223.
Stillingen ved Mysunde	224.
Kampen ved Mysunde.....	225.
Forholdene i Dannevirkestillingens Centrum	231.
Forholdene paa høire Fløi	232.
Kampberedskabet i Centrum	232.
De Allieredes Stilling den 2den Februar Aften	232.
3die Februar. Kampen ved Over Selk og Jagel	234.
Rekognoscering fra vor Side	234.
II. Korps's Fremrykning	235.
Kampen ved Over Selk	236.
Kampen om Kongshøi	237.
Kampens Fortsættelse ind under Dannevirke Vold	238.
Kampen ved Jagel.....	240.
Kampen i Centrum overværes af Hs. Maj. Kongen	244.
Betragtninger til Kampen den 3die Februar	244.
Resultatet af Kampen den 3die Februar	245.
Forholdene paa fjendtlig Side den 3die Februar Aften	247.
Sammenkomsten i Hahnenkrug	247.
—————	
Kongens Afreise fra Hæren. — Konseilspræsidenten udtaler sin fulde Tillid til Overkommandoen, ligegyldig hvilken Beslutning den maatte fatte.....	249.
4de Februar	251.
Overkommandoen inspicerer Stillingen i Centrum	252.
General de Meza sammenkalder et Krigsraad	253.
Krigsraadsprotokollens Ordlyd.....	257.
Forholdene paa fjendtlig Side den 4de Februar	261.
5te Februar	263.
Forberedende Skridt til Tilbagetogets Udførelse	263.
—————	
Betragtninger til Forsvaret af Dannevirkestillingen.....	265.
—————	
Forholdene paa fjendtlig Side den 5te Februar.....	267.
 Tilbagetoget fra Dannevirke.	
Ordreerne for Afmarchen:	
Venstre Fløi	268.
Centrum	268.
Høire Fløi ..	269.
Jernbanetogene benyttes ikke	270.
Tilbage-marchen tiltrædes den 5te Februar Aften	270.
Afmarchen fra venstre Fløi	271.
Positionsskytset paa venstre Fløi	273.
Afmarchen fra Centrum .	273.
Positionsskytset i Centrum.....	275.

IX

	Side
Afmarchen fra høire Fløi	277.
Positionsskytset paa høire Fløi	277.
Hovedkvarterets Opbrud.....	278.
6te Februar	279.
Efterretning om Rømningen naaer Hovedstaden	279.
Hæren i og om Flensborg.....	280.
Arrieregardens Marche	282.
II. (østerrigske) Korps's Fremrykning mod Flensborg	283.
Vor Arrieregarde indtager Fægtningsstilling	283.
7de Brigade med 2 Kanoner skal danne Arrieregarde	284.

Kampen ved Sankelmark	285.

Overkommandoens Dispositioner i Eftermiddagstimerne	292.
Disposition for Afmarchen fra Flensborg den 7de Februar.....	295.
De Allierede den 6te Februar	296.
7de Februar	297.
Afmarchen fra Flensborg og Omegn.....	298.
1ste Division skal danne Arrieregarde	299.
Hærens Gros naacr Als.....	301.
1ste Division besætter Dybbølstillingen	301.

Betragtninger til Tilbagetøget	302.

De Allierede den 7de Februar.....	305.
8de Februar.....	305.
General Lüttichau overtager Overkommandoen ...	305.
Allerhøieste Proklamation til Hæren	305.
Begivenhederne i Sundeved og paa Als	307.
Begivenhederne ved 4de Division	307.
Forholdene paa fjendtlig Side.....	308.
9de Februar	309.
Begivenhederne i Sundeved og paa Als.....	309.
Begivenhederne ved den nørrejydske Grændse	310.
Forholdene paa fjendtlig Side	310.
10de Februar	310.
Begivenhederne i Sundeved og paa Als	310.
Fjendtlige Rekognosceringer	311.
Begivenhederne ved den nørrejydske Grændse	312.
Begivenhederne paa fjendtlig Side	313.

Tillæg.

Krigsministerens Forhold overfor Generallieutenant de Meza efter dennes Ankomst til Kjøbenhavn...	314
--	-----

Bilag.

- Bilag 1. Oversigt over de i Hærplanen af 1842 foretagne større Forandringer indtil Foraaret 1861 samt over Hærens Formation og Dislokation til sidstnævnte Tidspunkt.
- 2. Uddrag af Skydetabellerne for riflede Forladekanoner samt for glatte Kanoner, som paa vor Side kom til Anvendelse i Krigen 1864.
- 3. Oversigt over Flaadens Materiel og Personel i Aaret 1851.
- 4. Oversigt over Indkaldelse til Exercertid i Perioden 1851—63.
- 5. Uddrag af Motiver til Lovudkastet af 15de Januar 1858 angaaende Kjøbenhavns Befæstning mod Søsiden og om Projektering af Befæstningsanlæg paa forskellige Punkter af Monarkiet.
- 6. Oversigt over Hærens Dislokation medio Oktober 1863.
- 7. Oversigt over Hærens S sammensætning i Henhold til Kundgjørelse for Armeen af 22de Oktober 1863.
- 8. Memoire af 12te Oktober 1863, udarbejdet af Direktøren for Kommandoen, Major af Generalstaben Ankjær, og af Chefen for Armeens Intendantur, Generalkrigskommissær v. Schmidten.
- 9. S sammensætning af Stabe og Regimenter m. m. i Henhold til de i 1863—64 givne Mobiliseringsbestemmelser.
- 10. Ordre de bataille for de sachsiske og hannoveranske Forbundsexekutions-tropper.
- 11. Oversigt over Flaademateriellet i Efteraaret 1863.
- 12. Oversigt over Marinens faste Personel i Efteraaret 1863.
- 13. Hærens S sammensætning i Henhold til Kundgjørelse for Armeen af 25de December 1863.
- 14. Oversigt over Munderingsudrustningen under Mobiliseringen.
- 15. Oversigt over Tilveiebringelsen af Train under Mobiliseringen.
- 16. Ordre de bataille den 1ste Februar 1864 for den ved Dannevirke samlede danske Hærstyrke.
- 17. Generallieutenant de Mezas Dagsbefaling til Hæren af 7de Januar 1864.
- 18. Oversigt over de fra Efteraaret 1863 til Krigens Udbrud udførte (eller i alt Fald paabegyndte) Ingenieurarbejder tilligemed den for Værkerne paaregnede og den ved Krigens Udbrud tilstedeværende Montering med Positionsskyts.
- 19. Liste over udrustede Skibe umiddelbart forinden Krigens Udbrud.
- 20. Ordre de bataille for den allierede preussisk-østerrigske Hær.
- 21. Speciel Ordre de bataille for I. Korps.
- 22. Generalfeltmarskal Wrangels Skrivelse til General de Meza af 30te Januar 1864 samt General de Mezas Svarskrivelse af 31te Januar 1864.
- 23. Regiments-, Afdelings- og Underafdelingschefer ved den ved Dannevirke samlede Hærstyrke.
- 24.₁ Oversigt over Hærens Styrke af Kombattanter paa Krigsskuepladsen den 1ste Februar
- 24.₂ Oversigt over Hærens Styrke af Nonkombattanter paa Krigsskuepladsen den 1ste Februar.
- 24.₃ Oversigt over Antallet af Heste ved Hæren paa Krigsskuepladsen den 1ste Februar.
- 25. Tabsliste for Fægtningen ved Mysunde den 2den Februar 1864.
- 26. Tabsliste for Fægtningen ved Selk, Kongshøi og Jagel den 3die Februar 1864.
- 27. Ordrene til Tilbagetoget fra Dannevirke.
- 28. Tabsliste for Fægtningen ved Sankelmark den 6te Februar 1864.
- 29. Tabsliste for Tilbagetoget fra Dannevirke den 6te og 7de Februar 1864 (inkl. Kampene under dette).

- Bilag 30. Tabsliste for Fægtningen ved Tørvemosegaard den 10de Februar 1864.
 — 31. Aktstykker vedrørende Krigsministeriets Forhold ligeoverfor Generallicutenant
 de Meza efter Sidstnævntes Hjemkaldelse til Kjøbenhavn.

Kaart og Skizzer.

1. Kaart over den sydlige Del af Slesvig i 4 Blade med Angivelse af Dannevirke- og Dybbølstillingen i 1864.
2. Oversigtskaart over Holsten og Lauenborg.
3. Oversigtskaart over Hærenes gjensidige Stilling den 31te Januar Aften.
4. Skizze over Terrainet ved Mysunde.
5. Skizze over Terrainet ved Over Selk.
6. Skizze over Terrainet ved Sankelmark.

Indledning.

A. Krigens politiske Forhistorie.

Efterat Kong Niels i Aaret 1115 havde forlehnet sin Brodersøn Knud Lavard med Hertugdømmet i Jylland, d. v. s. den største Del af Sønderjylland, styredes dette Danmarks vigtigste Kronlehn i Regelen af dennes Efterkommere, forsaavidt som de ikke bleve Konger, uden at Kronen dog nogensinde indrømmede dem arvelig Adkomst dertil. Efterat Kong Abel var dræbt (1252), blev hans Broder Kristoffer valgt til Konge; hans Søn Valdemar blev 1254 forlehnet med Hertugdømmet, og fra nu af beherskedes dette med nogle Afbrydelser af Abels Slægt, indtil den uddøde (1375). Kun een af denne Slægt, den umyndige Valdemar Erikssøn, blev i Aaret 1326 sat paa Danmarks Throne af sin Morbroder, Grev Geert af Holsten, som lod den unge Konge overdrage sig Hertugdømmet. Ved denne Leilighed skal det 12aarige Barn have udstedt den saakaldte Constitutio Valdemari, ifølge hvilken Sønderjylland ikke maatte forbindes under samme Hersker med Danmarks Rige; men selv om dette noget mistænkelige Dokument er ægte*), kan man vel neppe tillægge en Bestemmelse, som ikke nogensinde har havt Følger, nogen Betydning**). Allerede 4 Aar efter traadte Valdemar Erikssøn tilbage i sin tidligere Stilling som Hertug i Sønderjylland.

Constitutio
Valdemari.

Uheldigvis uddøde den kongelige Linie samme Aar som den hertugelige (1375), og i de nærmest følgende Aar lykkedes det de

---

*) Se Werlauff: Om Constitutio Valdemari i Antislesvigholstenske Fragmenter H. 7. Kjøbenhavn 1848.

***) Endog den slesvigholstensksindede Professor Falck siger i „Sammlung der wichtigsten Urkunden“ 1847, Einl. S. VII: „Die Urkunde kann schwerlich als ein die staatsrechtlichen Verhältnisse Dänemarks und Schleswigs bestimmender Vertrag angesehen werden“.

holstenske Grever at tilrive sig hele Sønderjylland. 1386 modtog en af dem, Gerhard den 6te, Forlehningen som Hertug af den danske Konge Oluf. Hertugdømmet, som fra nu af sædvanlig kaldtes „Slesvig“, kom til at omfatte Nordfrisland og Ærø, som hidtil ikke havde hørt til det. Men allerede 10 Aar efter vilde Hertug Gerhard ikke vedkjende sig sine Lehnsforpligtelser ligeoverfor den danske Krone, og efter hans Død kom det til aaben Krig imellem den danske Konge, Erik af Pommern, og Gerhards Søn Henrik. 1413 erklærede Danehoffet i Nyborg Lehnet for hjemfaldet til Kronen, og da man efter nogle Aars Krig var bleven enig om at tage Keiser Sigismund til Voldgiftsmand, dømte denne (1424), at Hertugdømmet Sønderjylland efter uimodsigelige Vidnesbyrd var et dansk Lehn, et Land med dansk Ret, Sprog og Fortid, og at Greverne ingensomhelst retslig Adkomst havde til det; dets Bortgivelse som Lehn tilkom udelukkende Kongen og Riget.

Keiser Sigismunds
Voldgift.

Men uagtet Grev Henrik selv havde underkastet sig Keiserens Voldgift, vilde han og hans Brødre ikke anerkjende hans Dom, og Krigen udbrød paany. Kong Eriks Dygtighed svarede ikke til hans Iver for Sagen, og da Hansestæderne understøttede Greverne, maatte han gaa ind paa en Stilstand (1435), ved hvilken enhver beholdt hvad han havde inde: Kongen Haderslev og Ærø, Grev Adolf, den eneste af Brødrene, der endnu var i Live, det øvrige Slesvig. Om Retsforholdet var derved intet afgjort; men efterat Erik af Pommern var bleven afsat (1439), indrømmede det danske Rigsraad og den nye Konge, Kristoffer af Bayern, Grev Adolf alt hvad han forlangte. Haderslev og Ærø aftraadtes til ham, og Slesvig blev erklæret for et arveligt Lehn; Aaret efter modtog Grev Adolf Forlehningen som Hertug.

Den barnløse Hertug Adolf, Grev Geerts sidste mandlige Efterkommer, ønskede at efterlade sine Lande til sin Søstersøn, Grev Christian af Oldenburg; men da han 1448 fik denne valgt til Konge af Danmark, lod han ham i Forveien udstede et Revers, ifølge hvilket Christian anerkjendte den ovenfor nævnte Bestemmelse i Constitutio Valdemari, ifølge hvilken Sønderjylland ikke maatte forbindes under samme Hersker med Danmarks Rige. Ikke desto mindre virkede Hertug Adolf senere for, at Christian kunde blive hans Efterfølger i Slesvig og Holsten, uden at der var Tale om Reversen eller et derpaa begrundet Afkald. Da derfor Adolf døde (1459), var der ingen Tvivl om, at Hertugdømmet maatte tilfalde Christian; thi enten var det et Arvelehn, der ved Mandsstammens Afgang maatte falde tilbage til Kronen, eller ogsaa var det Eiendom efter dansk Ret, som maatte

tilfalde Hertug Adolfs nærmeste Frænder, Kong Christian og hans to Brødre. Men da Hertugdømmet efter gammel dansk Skik ikke kunde deles, kunde kun een af de tre Brødre blive Hertug af Slesvig, og da selvfølgelig Christian som den ældste og mægtigste. Senere tilfredsstillede han sine Brødre ved Penge og sin Part af Oldenburg. Til Holsten havde derimod vistnok Greven af Pinneberg af den anden schauenburgske Mandslinie den nærmeste Ret; men Adelen i Slesvig og Holsten, der for en stor Del havde Eiendomme i begge Lande, ønskede at holde dem samlede. Derfor fik det Parti Overhaanden, som mente, at man burde vælge Kong Christian til Hertug af Slesvig og Greve af Holsten, og ved Overenskomsten i Ribe (1460) gik Kongen ind paa at lade sig vælge, skjøndt han derfor ikke opgav sin Arveret.

Derefter udstedtes Privilegierne af 1460 (d. 5. Marts i Ribe og d. 4. April i Kiel), som de slesvigholstenske Publicister i vort Aarhundrede have betragtet som Hertugdømmernes Grundlov, skjøndt de aldrig nogensinde ere blevne overholdte. Deres vigtigste Bestemmelser af politisk Betydning ere følgende: 1) Kong Christian bevidner, at de slesvigske og holstenske Stænder have antaget og hyldet ham som deres Herre, ikke som Konge af Danmark, men som Herre over disse Lande. 2) Denne Valgret skulle Stænderne beholde og udøve ved hver Regents dødelige Afgang, dog med den Indskrænkning, at de skulle vælge en af dennes Sønner eller, naar der ingen saadan er, en af hans rette Arvinger. 3) Med vedkommende Raads Samtykke skal Kongen beskikke en indfødt Mand til Drost over Slesvig, en anden til Marskalk over Holsten og Stormarn, især til at dømme i alle Sager overensstemmende med hvert Lands Love. 4) Kongen lover at opretholde efter bedste Evne en god Fred i disse Lande, og at de blive evig sammen udelte. 5) Han lover hvert Aar at holde en Landdag ved Bornhoved i Holsten og en ved Urnehoved i Slesvig. — Den Sætning, som Slesvigholstenerne stadig have fremhævet, at Landene skulle blive udelte sammen, staar paa en Plads, som ikke giver den Krav paa at stilles i Spidsen, og lægger vistnok især Vægt paa, at Landene ikke skulle deles imellem flere Arvinger, hvorved Freden let kunde forstyrres. Derimod holdes de to Lande bestemt ud fra hinanden, idet hvert beholder sin Landdag og sin Ret.

Da Christian den 1ste døde 1481, og hans ældste Søn Hans blev valgt til Konge i Danmark, ønskede Enkedronningen, Dorothea, at faae sin yngste Søn Frederik valgt til Hertug i Slesvig og Holsten; men allerede den Gang overholdtes Bestemmelserne af 1460 saa lidt, at man gav efter for Kongens Fordring paa Arveret og valgte begge

Privilegierne af
1460.

Brødre til Landsherrer; naar Frederik blev myndig, skulde Landene deles imellem dem. Denne Deling foretoges 1490: hver fik nogle Stykker af Slesvig og nogle af Holsten, medens Landdage, Prælater og Ridderskab forbleve fælles. Denne Hertugdømmernes første Deling varede dog kun til 1523, da Frederik blev Konge af Danmark og Eneherre i Hertugdømmerne. Efter hans Død 1533 overtog hans ældste Søn Christian Regjeringen i disse i sit eget og sine umyndige Halvbrødres Navn, uden at der var Tale om Valg; men 1544 foretog Christian, nu Kong Christian den 3die, den anden Deling med sine Brødre Hans og Adolf. Da Hertug Hans døde barnløs 1580, blev hans Part delt imellem Hertug Adolf og Christian den 3dies Søn og Efterfølger, Kong Frederik den 2den, og fra den Tid af vare Hertugdømmerne delte i to Dele, den kongelige og den gottorpske Del, dog saaledes at Ridderskabet og tildels Stæderne ikke deltes, men stode under en fælles Regjering. Men imidlertid havde Kong Frederik den 2den 1564 overladt sin Broder Hans den yngre en Trediepart af den kongelige Del, men kun som „afdelt Fyrste“ uden Del i Fællesregjeringen, og medens de to regjerende Linier ikke mere foretoge nogen Deling, blev derimod Hans den yngres (den sønderborgske Linies) Besiddelser ved hans Død 1622 delte i 5 smaa Hertugdømmer mellem hans Sønner.

Allerede Christian den 3die havde arbeidet paa at faae Slesvigs Lehnforhold til Kongeriget bestemt ordnet; men først 1579 sluttedes en Overenskomst i Odense, ved hvilken den i Holsten gjældende tyske Lehnsret ogsaa vedtoges som gjældende for Slesvig. Slesvig blev herved erkjendt som et i Mandsstammen arveligt Lehn; men for at faae Del i Arveretten fordredes det, at alle Prindsere, saavel Hans den yngres Efterkommere som Landsherrernes yngre Brødre, inden Aar og Dag efter enhver indtrædende Forandring søgte og fik Samforlehning (Forlehning „zur gesammten Hand“) paa hele Hertugdømmet. En saadan Forlehning foretoges sidste Gang af Kong Frederik den 3die, idet han efter sin Thronbestigelse (1648) forlehnede sig selv og Hertug Frederik den 3die af Gottorp hver med sin Halvdel af Slesvig og Aaret efter alle de sønderborgske Hertuger med deres Særlehn og Samforlehning paa hele Hertugdømmet. Ti Aar efter foregik der store Forandringer i Slesvigs Lehnforhold til Danmark. Efter Freden i Roskilde (1658) blev nemlig Hertugen af Gottorp med sine ægtefødte mandlige Efterkommere i Mandslinien fritaget for Lehnforholdet, saa at de bleve souveraine Fyrster, og samme Dag udstedte Kongen et Dokument, hvorved han og hans mandlige Efterkommere fik samme

Uafhængighed, som var tilstaaet den gottorpske Linie i dens Del af Hertugdømmet.

Da senere de sønderborgske Hertuger, som ikke vare blevne souveraine, krævede („mutede“) Forlehningen efter Odense-Forligets Regler, nægtede Kong Frederik den 3die, som imidlertid var bleven enevældig Arvekonge, dem denne, da Forliget var blevet sluttet mellem Kongen og de regjerende Hertuger, hvis Lehnsforhold nu var blevet ophævet. De følgende Konger gave kun de sønderborgske Hertuger, som virkelig vare i Besiddelse af Lehnsods, en Tilstaaelse for, at de havde søgt Forlehningen paa fælles Haand for saaledes at bevare deres Arveret til Slesvig. Blandt de Hertuger, som ikke besade Lehnsods, vare Stamfædrene til de eneste Linier, som endnu ere tilbage af det sønderborgske Hus (den augustenborgske og den glücksborgske Linie). Vel indgave de nogle enkelte Gange „Lehnsmutungen“, men opgave det snart og gave derved stiltiende Afkald paa Arveretten til Slesvig.

Da den gottorpske Regjering i den store nordiske Krig sluttede sig til Sverig, tog Kong Frederik den 4de de gottorpske Lande i Besiddelse (1713), og ved Freden i Frederiksborg (1720) beholdt Danmark den hertugelige Del af Slesvig, hvis Besiddelse garanteredes det af England og Frankrig, ligesom det et Par Aar forinden var sket fra Preussens Side. Derefter udstedte Kongen 1721 et aabent Brev: „at han havde inddraget den hidtilværende hertugelige Del af Slesvig som en fra Danmarks Krone i besværlige Tider uretmæssig fraskilt Pertinens og indkaldte Prælater, Ridderskab og andre, som eiede adeligt Gods i Hertugdømmet Slesvig, til et Møde for at hylde ham“. Paa dette Møde, som holdtes d. 4. September 1721 paa Gottorp, erkjendte Stænderne Slesvig for evig atter inkorporeret i Danmarks Krone og tilsvore Kongen og hans Arvesukcessorer efter Kongelovens Orden Troskab og Lydighed. Samme Ed aflagdes af de Hertuger af den sønderborgske Linie, som eiede Godser i Slesvig, nemlig Hertugerne af Glücksborg og Augustenborg.

Slesvig indkorporeres i Danmark.

Hertug Carl Frederik af Holsten-Gottorp vilde ikke gaa ind paa noget af de Tilbnd, man gjorde ham, for at give Afkald paa Slesvig, og da hans Søn blev russisk Keiser under Navnet Peter den 3die (1762), trak et Uveir op over Danmark; men ved hans Død svandt Faren, og 1767 lykkedes det den danske Minister J. H. E. Grev Bernstorff at faae sluttet en foreløbig Overenskomst, der 1773 førte til en endelig Traktat, hvorved den daværende Hertug, senere Keiser Paul, gav Afkald paa al Ret til Slesvig og overlod Kongen sin Part af Holsten imod Oldenburg, som

i Forening med Bispedømmet Lübeck blev et eget Hertugdømme i den yngre Gren af Huset Gottorp.

Slesvig var nu vundet for det danske Kongehus for hele den Tid, dettes Mandsstamme var til; naar den uddøde, kunde der blive Spørgsmaal om, hvorvidt Medlemmer af Huset Sønderborg havde Arveret til det. Kun een Linie af dette Hus, Hertugerne af Glücksborg, havde stadig søgt Fælleshaands-Forlehning paa Slesvig, og denne Linie uddøde 1779. De andre endnu bestaaende Linier havde i Forveien givet Afkald paa al Arveret til Hertugen af Glücksborgs Lehn. Saaledes faldt dette 1779 til Kronen, og der kunde nu ikke være Tale om paa retslig Maade at skille Slesvig fra Danmark; det var enten 1721 indlemmet i Kongeriget og gik i Arv efter Kongelovens Arvefølge, eller var nn som Lehn hjemfaldet dertil.

For Holstens Vedkommende var Forholdet et andet, og den danske Minister A. P. Grev Bernstorff, som havde fuldendt sin Farbroders Værk ved at bringe Mageskiftet til Fuldbyardelse, saae med Ængstelse Muligheden af, at dette igjen kunde blive forstyrret ved, at Kongehusets Mandsstamme skulde uddø. Han ansaa det nemlig for utvivlsomt, at Slesvig med det øvrige Danmark da maatte tilfalde den nærmeste Arving efter Kongeloven, men at Holsten som Lehn af det tyske Rige vilde tilfalde Lehnsarvingen, den daværende Prinds, senere Hertug Frederik Christian af Augustenborg. Det var ham derfor meget om at gjøre at bringe et Ægteskab i Stand imellem denne og Christian den 7des Datter Louise Augusta, der den Gang ansaas for den sandsynlige nærmeste Arving til Danmark efter Mandsstammens Afgang. Dette Ægteskab sluttedes 1786.

Medens saaledes Slesvigs Forbindelse med Kongeriget i statsretlig Henseende var lovlig slaaet fast, havde Regjeringen ikke sørget for at tilveiebringe en administrativ Forbindelse mellem Slesvig og Kongeriget eller gjort Skridt for at bevare den danske Nationalitet i Hertugdømmet, men tværtimod forenet Slesvig og Holsten under samme Styrelse og fortsat den af Gottorperne begunstigede Fortydskning af Slesvig. Endnu taltes der Dansk i den langt overveiende Del af Landet, men der var tydsk Forretningssprog, ja for en stor Del endog tydsk Kirke- og Skolesprog, og jo mere Undervisningen forbedredes og Oplysningen steg, desto mere blev Slesvig fjernet fra dansk Aandsliv.

Kong Frederik den 6te befalede vel i Aaret 1810, at det danske Sprog skulde indføres ved Gudstjeneste, Skoleundervisning og Rettergang, hvor det var Folkets Sprog; men han fandt sig i, at det slesvig-

Slesvigs Fortydskning.

holstenske Kancelli lod denne for Danmarks Velfærd saa vigtige Sag dø hen. Det Væsentlige for ham var at holde Monarkiet samlet, og han ønskede ikke, at de store Modsætninger imellem Slesvig og Holsten bleve fremhævede. Imidlertid modsatte han sig bestemt, at den „landstænderske Forfatning“, som ifølge den tyske Forbundsakt skulde „finde Sted i alle tyske Stater“, ogsaa skulde omfatte Slesvig, hvorefter det slesvigholstenske Ridderskab 1815 stillede et Forslag. 1822 indgav det en Besværing til Forbundsdagen herom; men denne blev 1823 afvist, og den preussiske Gesandt erklærede med Hensyn til Ridderskabets Fordring paa en fælles Forfatning for Holsten og Slesvig, at Slesvig ikke hørte til det tyske Forbund og altsaa laa uden for dettes Indflydelse. Da Uve Lornsen i Aaret 1830 i et lille Flyveskrift fordrede Oprettelsen af en selvstændig Stat Slesvigholsten, som kun skulde staa i Personalunion med Danmark, modsatte Kongen sig vel disse vidt gaaende Fordringer; men de Forordninger, som han i 1834 udstedte om Hertugdømmernes Styrelse, gik i slesvigholstensk Retning, thi der indførtes en fælles slesvigholstensk Regjering paa Gottorp og en fælles Overappellationsret i Kiel, og den raadgivende Stænderforsamling i Slesvig fik en saadan Sammensætning, at dens Flertal maatte blive tysk.

Fordringerne om et Slesvigholsten.

Under Christian den 8de (1839—48) blev der endelig gjort et Skridt for at tilfredsstille Danskhedens Krav i Slesvig, idet det blev bestemt, at Dansk skulde være Rets- og Forvaltningssprog i de Dele af Hertugdømmet, hvor det var Kirke- og Skolesprog. Denne Foranstaltning blev truffet ifølge et Andragende af den slesvigske Stænderforsamling, hvilket de mere maadeholdne af dennes tydsksindede Flertal i det første Øieblik ikke havde modsat sig. Men den næste slesvigske Stænderforsamling androg paa, at denne Forordning igjen maatte blive taget tilbage, og det „slesvigholstenske“ Parti optraadte derefter i det Hele med stort Overmod imod alt Dansk i Slesvig. Til dette Parti sluttede sig ivrig Hertug Christian af Augustenborg og hans Broder Prins Frederik, Sønner af den ovenfor nævnte Hertug Frederik Christian; thi den Udsigt, som Augustenborgerne tidligere havde havt til muligen at arve hele Danmark efter Kongeloven, var nu tilintetgjort, da Christian den 8des Søstre og hans Søstersøn, Prinds Frederik af Hessen, vare nærmere arveberettigede. Uden Hensyn til hans Forfædres tidligere Afkald paa Arveret til Slesvig paastod derfor nu Hertug Christian af Augustenborg, at han efter den kongelige Mandstammes Afgang vilde være lovlig Arving ikke blot til Holsten, men ogsaa til Slesvig.

Det aabne Brev
af 1846.

Dersom Christian den 8de aabent havde fremlagt de klare Beviser for Slesvigs uadskillelige Forbindelse med Danmark, vilde en Modsigelse herimod have været vanskelig; men ogsaa han vilde fremfor alt holde Monarkiet samlet. Efterat han ved Underhandlinger med de ikke-tydske Stormagter havde forvisset sig om disses Samstemning, udstedte han i Aaret 1846 et „aabent Brev“, i hvilket han udtalte sin faste Forvisning om sine kongelige Arvesukcessors Arveret til Hertugdømmet Slesvig; med Hensyn til enkelte Dele af Holsten indrømmede han, at der var nogle Tvivl tilstede; men det var Regeringens Formaal at fjerne alle Hindringer for Gjennemførelsen af den udelte Arvefølge ogsaa for dette Hertugdømmes Vedkommende. Denne Sammenblanding af den utvivlsomme Arveret til Slesvig med de usikre Fordringer paa Holsten var til Skade for Danmark; de Indsigelser, som de sønderborgske Prindsere (med Undtagelse af Prinds Christian, nu Kong Christian den 9de) og Storhertugen af Oldenburg nedlagde imod det aabne Brev, og de Klager, som indkom til den tydske Forbundsdag, hvorefter denne forbeholdt sig sin Ret, fik derved en vis Berettigelse, og i Tydskland, hvor man nærede høist uklare Forestillinger om de virkelige Forhold, udbredte der sig en almindelig Forbittrelse mod Danmark.

Oprøret i Hertugdømmerne; Krigen
1848-50.

Kort efter Christian den 8des Død udbrød Februar-Revolutionen i Paris, og i Tydskland fulgte den ene Omvæltning efter den anden. Det slesvigholstenske Parti troede, at Tiden nu var kommen til at gennemføre Hertugdømmernes Løsrivelse fra Danmark, og i Marts 1848 udbrød det længe forberedte Oprør. De Stænderdeputerede fra begge Hertugdømmer, som havde samlet sig i Rendsborg (d. 18. Marts), vedtog under Indsigelse af Nordslesvigeren Hans Krüger en Række Beslutninger, som skulde overbringes Kongen af en Deputation. De fordrede Sammenkaldelsen af en fælles Landdag for Slesvigholsten og Slesvigs Indlemmelse i det tydske Forbund. En anden Deputation skulde forebringe den sidste Begjæring i Frankfurt. Da Efterretningen herom kom til Kjøbenhavn, drog en talrig Skare til Slottet for at bede Kong Frederik den 7de om at omgive sig med Mænd, som vilde bevare Slesvig i Forbindelse med Kongeriget under en fri Forfatning. Kongen svarede, at han allerede havde afskediget sine gamle Ministre, og under almindelig Begeistring sluttede Konge og Folk sig sammen til Fædrelandets Redning. I det nye Ministerium indtraadte saavel nogle af de ivrigste Frihedsmænd som nogle mere konservative Mænd; i Spidsen traadte en af de gamle Ministre, Grev Adam Vilhelm Moltke. Den slesvigholstenske Deputation fik det Svar, at Kongen

hverken havde Ret eller Villie til at indlemme Slesvig i det tyske Forbund; han vilde tværtimod styrke dets uopløselige Forbindelse med Danmark ved en fælles fri Forfatning, medens han vilde betrygge dets Selvstændighed ved en egen Landdag og særskilt Styrelse. Hvad Holsten angik, vilde han tilstaa det som en selvstændig tysk Forbundsstat en fri Forfatning, en egen Regjering og særskilte Finantser.

Men uden at afvente Deputationens Tilbagekomst dannede Lederne for den slesvigholstenske Bevægelse en provisorisk Regjering i Kiel, Prinds Frederik overrumplede Rendsborg, og Hertug Christian ilede til Berlin, hvorfra han bragte et Brev fra Kongen af Preussen, hvori denne tiltraadte hans Paastand om Hertugdømmernes Selvstændighed og Uadskillelighed og lovede sin Bistand. Oprøret maatte saaledes dæmpes med væbnet Magt, og den slesvigske Treaarskrig udbrød. Krigen med Preussen og det tyske Forbund endtes ved Freden i Berlin (d. 2. Juli 1850); men ved denne bestemtes blot, at alle Traktater imellem Danmark og Tydskland atter skulde sættes i Kraft, medens de kontraherende Parter forbeholdt sig alle de Rettigheder, der gjensidig havde tilkommet dem før Krigen. Da den slesvigholstenske Regjering ikke underkastede sig Fredens Bestemmelser, maatte Slesvig vindes tilbage med Magt, medens Tydskland forbeholdt sig at gjenoprette Kongens Herredømme i Holsten.

I Januar 1851 underkastede Holsten sig de af Østerrig og Preussen udsendte Kommissærer og blev derefter besat af østerrigske og preussiske Tropper. I Forening med en dansk Kommissær (Grev H. A. Reventlow-Criminil) indsatte de en Civilbestyrelse for Holsten, som skulde administrere Hertugdømmet under deres Overtilsyn. Indtil videre blev saaledes Kongens fulde Myndighed over Holsten ikke gjenoprettet. Den midlertidige Bestyrelse af Slesvig afskaffedes, idet den hidtilværende Regjeringskommissær Tillisch d. 5. Marts blev udnævnt til Minister for Slesvig med Sæde i det danske Statsraad; han gennemførte den af Frederik den 6te paatænkte Forandring til Fordel for det danske Sprog i Slesvig; men Sprogreskriptet, som tidligere kunde have været gennemført uden stor Vanskelighed, blev nu af mange betragtet som en haard og uretfærdig Handling og bidrog i høi Grad til at gjøre den danske Regjering ilde anset i Tydskland.

Det gjaldt derefter om at ordne Monarkiets Forfatningsforhold. Da de Forsøg, som bleve gjorte paa at forene Slesvig nærmere med Kongeriget, strandede paa de tyske Magters Modstand, og der ogsaa af de ikke-tyske Stormagter blev øvet et stærkt Tryk paa

Overenskomsten i
1851-52; Holsten
rømmes af de
østerrigske og
preussiske Tropper

Danmark, blev der foretaget et fuldstændigt Systemskifte, og d. 6. December 1851 sendte den danske Udenrigsminister Bluhme Depecher til Østerrig og Preussen, i hvilke han erklærede, at Kongen ad lovlig og forfatningsmæssig Vei, nemlig gennem de raadgivende Stænder i hvert Hertugdømme især, for Kongerigets Vedkommende gennem Beslutninger af dets Rigsdag og for Lauenborgs under Medvirkning af dets Ridder- og Landskab, vilde søge at tilveiebringe en organisk og ligelig forfatningsmæssig Forbindelse af samtlige Statsdele til et samlet Monarki. Ligesom Kongen paa den ene Side erklærede, at det ikke var hans Hensigt at indlemme Hertugdømmet Slesvig i Kongeriget eller foretage dertil sigtende Skridt, saaledes kunde han ikke samtykke i noget, der kunde lede til en Sammensmeltning af Holsten og Slesvig eller til en nærmere Forbindelse mellem disse Hertugdømmer indbyrdes end imellem hvert især af dem og Kongeriget Danmark. I Svardepeche af 26. December erkjendte det østerrigske Kabinet sig tilfredsstillet ved den antydede Ordning, men tilføiede, at Keiseren forventede, at Kongen vilde opretholde den de forskjellige Landsdele tilkommende Stilling som Dele af et Hele, i hvilket ingen Del var den anden underordnet. Den preussiske Svardepeche af 30. December tiltraadte vel ogsaa Bluhmes Forslag, men hævdede dog Forbundets Kompetence med Hensyn til Bevarelsen af Fællesskabet mellem Slesvig og Holsten. Den 28. Januar 1852, efterat Bluhme Dagen forud var bleven udnævnt til Konseilspræsident, udstedtes en kongelig Kundgjørelse, ifølge hvilken Udenrigs-, Krigs-, Marine- og Finantsministeriets Virkekreds skulde omfatte hele Monarkiet, hvorimod Justits-, Indenrigs- og Kultusministeriet skulde være særskilte for Kongeriget, og Hertugdømmernes tilsvarende særlige Anliggender skulde bestyres henholdsvis af Ministeren for Slesvig og Ministeren for Holsten og Lauenborg. De Sager, der angik de for Slesvig og Holsten fælles ikkepolitiske Indretninger, som Universitetet i Kiel, Ridderskabet m. m., skulde behandles kollegialt af den slesvigske og den holstenske Minister. Ministrene skulde i Forening udgjøre Geheimestatsraadet, i hvilket Kongen førte Forsædet. Ligesom det var Kongens Villie ubrødelig at holde den danske Grundlovs Bestemmelser, saaledes vilde han ogsaa ad forfatningsmæssig Vei lade saavel de slesvigske som de holstenske Provindsialstænder blive en saadan Udvikling til Del, at ethvert af disse Hertugdømmer med Hensyn til de Anliggender, som hidtil henhørte under de raadgivende Provindsialstænders Virkekreds, fik en stændersk Repræsentation med besluttende Myndighed. Et Lovudkast til dette Øiemeds Opnaaelse skulde forelægges Stænderne i

hvert af de to Hertugdømmer til Betænkning. Lovudkastet for Slesvig skulde indeholde de fornødne Bestemmelser til at sikre den danske og den tyske Nationalitet i Hertugdømmet fuldkommen Ligeberettigelse. Suspensionen af den slesvig-holsten-lauenborgske Overappellationsrets Virksomhed med Hensyn til Slesvig skulde vedvare. For at tilvejebringe et fælles Toldsystem for hele Monarkiet skulde der ufortøvet træffes Skridt til Ophævelsen af Toldlinien ved Ejderen. Hvad Hertugdømmet Lauenborgs Forfatning angik, vilde Kongen efter forudgaaet forfatningsmæssig Forhandling med Ridder- og Landskabet bringe sin Beslutning til offentlig Kundskab. Kongens Forhold som Medlem af det tyske Forbund for Holstens og Lauenborgs Vedkommende skulde blive uforandret.

Efter Januar-Kundgjørelsen gjenoprettedes Kongens fulde Myndighed over Holsten, og d. 18. Februar 1852 nedlagde den østerrigske og den preussiske Kommissær den Regjeringsmyndighed, de havde øvet i Fællesskab med den danske Kommissær, Grev Reventlow-Criminil, i Hænderne paa denne, der var bleven udnævnt til Minister for Holsten og Lauenborg. Derefter forlode de østerrigske og preussiske Tropper Holsten. Tillisch var som Minister for Slesvig bleven afløst af Grev Carl Moltke, som strængt og upartisk stræbte at gennemføre Slesvigs Selvstændighed og bl. a. indsatte en særskilt Overappellationsret for Hertugdømmet.

Den danske Regjering havde imidlertid siden 1849 arbejdet paa at vinde Stormagternes Anerkjendelse for Opretholdelsen af Monarkiets Integritet, og d. 2. August 1850 havde Englands, Frankrigs, Ruslands og Sverig-Norges Repræsentanter undertegnet den dertil sigtende Londonner-Protokol. Efterat Kongens Myndighed over hele Monarkiet var gjenoprettet, besluttede Regjeringen at gjøre Skridt til at tilvejebringe europæisk Stadfæstelse af den nye Arvefølge til hele Riget, som imidlertid var bleven vedtaget ved en Række Afkald af de efter Kongelovens Arvefølge berettigede Kognater og ved en Overenskomst imellem Kongen af Danmark og Keiseren af Rusland, Overhovedet for det holsten-gottorpske Hus, som muligvis havde Arveret til en Del af Holsten. Denne Stadfæstelse tilvejebragtes ved Londonner-Traktaten af 8. Mai 1852, som undertegnedes af de fem Stormagters og Sverig-Norges Repræsentanter. Magterne forpligtede sig heri til at anerkjende, at det samlede danske Monarki i Mangel af mandlige Efterkommere af Frederik den 3die skulde tilfalde Prinds Christian af Glücksborg og hans mandlige Efterkommere i Ægteskab med Prindsesse Louise af Hessen. D. 30. December 1852 lovede der-

Londonner-Traktaten af 8. Mai 1852.

næst Hertugen af Augustenborg i den Afstaaelsesakt, i hvilken han for sine Godser modtog 1½ Mill. Specier, for sig og sin Familie, at han ikke vilde modsætte sig Ordningen af Arvefølgen i det danske Monarki. Efterat endelig den Modstand, der i den danske Rigsdag havde reist sig imod Toldenheden og Ophævelsen af Kongelovens Arvefølge, ved gjentagne Opløsninger af Rigsdagen var bleven overvundet, udstedtes den nye Thronfølgeforordning for det danske Monarki d. 31. Juli 1853.

Forhandlinger om
en Fællesforfatning
for Monarkiet.

Inden imidlertid en Fællesforfatning for hele Monarkiet kunde indføres, maatte den danske Rigsdag opgive sin Myndighed i Fællesanliggender, og A. S. Ørsted, som var bleven Premierminister, forelagde derfor d. 19. Juli 1853 Rigsdagen „et Udkast til Kongeriget Danmarks Grundlov for dets særlige Anliggender“, som skulde træde i Kraft, saasnart Kongen havde udstedt Forfatningen for Monarkiets Fællesanliggender. Rigsdagen skulde altsaa ikke have nogen Indflydelse paa denne, ligesom de Paragrafer i Udkastene til særskilte Forfatninger for Slesvig og Holsten, som angik hele Monarkiet og Hertugdømmernes Stilling i dette, unddroges Stænderforsamlingernes Betænkning, da disse Udkast senere hen paa Aaret forelagdes disse. Spørgsmaalet var nu, hvorledes Rigsdagen, som traadte sammen d. 3. Oktober 1853, vilde stille sig overfor det ovenfor omtalte „Udkast til Kongeriget Danmarks Grundlov for dets særlige Anliggender“, som havde vakt stærk Misfornøielse ved sin Beskæring af Grundloven. Resultatet blev, at Udkastet forkastedes, medens derimod Rigsdagen vedtog, at Grundlovsindskrænkningen skulde træde i Kraft, naar Rigsdagen besluttede det efter at være bleven bekendt med Fællesforfatningen, eller naar en Fællesforsamling, bestaaende af Afsendinge fra Monarkiets forskjellige Dele, sammensat efter et Forhold, som svarede til de enkelte Statsdeles Bidrag til Statsfornødenhederne, havde forenet sig med Regjeringen om en Fællesforfatning, og denne var bleven ophøiet til Lov. Rigsdagens Grundlovsudkast vedtoges af Folkethinget d. 24. Februar 1854, af Landstinget d. 11. Marts, en derefter følgende Mistillidserklæring til Ministeriet henholdsvis d. 13. Marts og d. 14. Marts. Rigsdagen blev derefter hjemsendt d. 24. Marts. De nye Forfatninger for Slesvig og Holsten, der vare indbyrdes overensstemmende, men stærkt afvege fra Kongerigets demokratiske Forfatning, udstedtes henholdsvis d. 15. Februar og d. 11. Juni 1854, uden at Regjeringen tog Hensyn til de raadgivende Stænderforsamlingers Indvendinger.

Regjeringen troede nu ikke at burde vente længer med at give

en Fællesforfatning, og d. 26. Juli 1854 udstedte Kong Frederik den 7de en „Forordning om det danske Monarkis Forfatning for dets Fællesanliggender“, en Forfatning, der i konstitutionel Henseende kun indrømmede, hvad Regjeringen troede vilde kunne bestaa med de forskjellige af Kongen givne Tilsagn. Der anordnedes ved denne et Rigsraad med besluttende Myndighed for nye Skattepaalægs Vedkommende, men i alle andre Sager kun med raadgivende Myndighed. Rigsraadet skulde bestaa af 50 Medlemmer, af hvilke Kongen skulde udnævne 20, Kongeriget Danmarks Rigsdag 18, Slesvigs Stænderforsamling 5, Holstens Stænderforsamling 6, Lauenborgs Ridder- og Landskab 1. Rigsraadet skulde strax træde i Virksomhed med de kongevalgte Medlemmer. Indtil Kongerigets Grundlov var bleven indskrænket til at gjælde for dets særlige Anliggender, skulde finansielle Anliggender først afgjøres efter Forhandling med den danske Rigsdag. Samme Dag, som Forordningen udstedtes, udnævntes de 20 kongevalgte Medlemmer, og Rigsraadet sammenkaldtes til d. 1. September.

Fællesforfatningen af 26. Juli 1854 vakte Misfornøielse saavel i Kongeriget som i Hertugdømmerne; i Kongeriget klagede de liberale Partier over, at den kongelige Enevælde i nogle af de vigtigste Anliggender traadte i Stedet for Junigrundlovens Frihed; i Hertugdømmerne var det slesvigholstenske Parti imod enhver Helstat, hvor det danske Element fik Overhaanden. Rigsdagen, som traadte sammen d. 2. Oktober, fordrede i en Adresse til Kongen en virkelig konstitutionel Fællesforfatning, men opløstes allerede d. 21. Oktober. Da imidlertid Oppositionen vandt en afgjørende Seir ved de nye Valg, foretog Frederik den 7de i December et Ministerskifte, hvorved Dr. juris P. G. Bang blev midlertidig Premierminister, medens Geheimekonferentsraad Scheele, Professor Hall og Oberstlieutenant Andræ indtraadte i Ministeriet.

Det nye Ministerium forelagde som sit Program Rigsdagens hvilende Grundlovsudkast af Februar—Marts 1854 og en saadan Forandring af Monarkiets Fællesforfatning, at den fik en virkelig konstitutionel Karakter, navnlig derved, at Repræsentationen fik beslutende Myndighed i alle Sager, og at det folkevalgte Element i samme forøgedes. I Februar 1855 vedtoges derpaa Lovforslaget om Grundlovsindskrænkningen, og da det efter Grundlovens Bestemmelser skulde forelægges en nyvalgt Rigsdag til Vedtagelse, opløstes Rigsdagen d. 2. Mai, hvorefter der i Juni foretoges nye Valg. D. 29. Juni traadte de 20 kongevalgte Medlemmer af Rigsraadet igjen sammen og vedtog d. 18. Juli det dem forelagte Udkast til Forfatningslov for det danske

Monarkis Fællesanliggender, hvorved Rigsraadet fik besluttende Myndighed, og Antallet af dets Medlemmer forøgedes med 30, fremgaaede af umiddelbare Valg. D. 11. August samledes den nye Rigsdag, som atter vedtog Lovforslaget om Grundlovsindskrænkningen, ligesom den i September vedtog, at Loven skulde træde i Kraft samtidig med Forfatningen for Monarkiets Fællesanliggender. Forfatningsloven stadfæstedes d. 2. Oktober 1855.

Den konstitutionelle Helstat.

Monarkiet havde saaledes faaet en konstitutionel Helstatsforfatning; men jo større Indflydelse den overveiende danske Bestanddel derved fik paa Regjeringen, desto større blev Slesvigholstenernes Misfornøielse. Den holstenske Stænderforsamling, som var samlet fra d. 27. December 1855 til d. 20. Februar 1856, optraadte meget skarpt imod Oktoberforfatningen, og efterat Rigsraadet var traadt sammen d. 1. Marts 1856, rettede 11 Deputerede fra Holsten og Sydslesvig et heftigt Angreb paa Regjeringen og fordrede, at Forfatningen skulde forelægges for Hertugdømmernes Stænderforsamlinger. Deres Ordfører, Baron Carl Scheel-Plessen, klagede over Forskjellen i Fremgangsmaaden ligeoverfor den danske Rigsdag og Stænderforsamlingerne og paastod, at Oktoberforfatningens Tilblivelse stod i Strid med Tilsagnene i Kundgjørelsen af 28. Januar 1852. Regjeringen paaviste Nødvendigheden af en forskjellig Fremgangsmaade ligeoverfor den lovgivende danske Rigsdag og de raadgivende Stænderforsamlinger, og Rigsraadet forkastede de 11's Andragende med stort Flertal; men endnu inden Rigsraadet var gaaet fra hinanden d. 2. Juni 1856, blandede Preussen og Østerrig sig i Spørgsmaalet, idet de i Depecher til deres Gesandter i Kjøbenhavn erklærede, at Fællesforfatningen af 2. Oktober 1855 ikke var bleven til paa retsgyldig Maade, da den danske Regjering i Strid med sit i Depecherne af 6. December 1851 givne Tilsagn ikke havde søgt de slesvigske, holstenske og lauenborgske Stænders Medvirkning til dens Tilblivelse. „Dernæst havde den danske Regjering ikke organiseret Monarkiet saaledes, at dets enkelte Dele vare blevne stillede ligeligt, eftersom Kongerigets Repræsentanter vare i afgjort Overvægt over de øvrige Landsdeles. Endelig var Domaineforvaltningen bleven henlagt fra de særskilte til de fælles Anliggender i Strid med Kundgjørelsen af 28. Januar 1852.“

Samtidig med, at den holstenske Stænderforsamlings og de 11's Angreb paa Fællesforfatningen havde givet de tyske Stormagter Anledning til at blande sig i det danske Monarkis Forfatningsforhold, blev det tyske Folks Stemning ophidset mod Danmark især ved den slesvigske Stænderforsamlings Optræden mod Sprogskriptet. Uagtet

nemlig den danske Regering kun havde stræbt at beskytte det danske Sprog mod den Tilsidesættelse, det hidtil havde været Gjenstand for, fremstillede Flertallet i den slesvigske Stænderforsamling, som traadte sammen d. 15. December 1856, dens Færd som et formasteligt Overgreb mod Tydskheden og vedtog d. 19. Februar 1857 et Andragende om Sprogskriptets Ophævelse.

I April—Mai 1857 foregik et betydningsfuldt Ministerskifte, idet Udenrigsminister Scheele, der tillige var Minister for Holsten og Lauenborg, traadte tilbage, og Hall blev Konseilspræsident. Scheele havde gjort sig forhadet i Holsten og ved sin Optræden som Udenrigsminister stødt det national-danske Parti fra sig; dette fik nu Overhaanden i Ministeriet. Det nye Ministerium meddelte Kabinetterne i Berlin og Wien, at Kongen i August vilde indkalde den holstenske Stænderforsamling til en overordentlig Samling for at forelægge den et revideret Forfatningsudkast for Holstens særlige Anliggender, og de tydske Magter erklærede, at de vilde afvente dette, førend de bragte det dansk-tydske Spørgsmaal for Forbundsdagen. Den holstenske Stænderforsamling nægtede imidlertid d. 9. September sin Medvirksomhed til Udstedelsen af en revideret holstensk Forfatning, førend Fællesforfatningen var omdannet.

D. 29. Oktober 1857 indbragte Østerrig og Preussen det holstenske Anliggende for Forbundsdagen, og samme Dag indbragtes en Forestilling fra det lauenborgske Ridder- og Landskab om Beskyttelse af Hertugdømmets Rettigheder. Forbundsdagen nedsatte et Udvalg, som d. 14. Januar 1858 afgav en Betænkning, der i det Væsentlige var en Gjentagelse af hvad der var gjort gjældende i de 11's Andragende, de østerrigsk-preussiske Depecher og den holstenske Stænderforsamling. D. 11. Februar vedtog Forbundsdagen Udvalgets Forslag og tilkjendegav den danske Regering, at den ikke anerkjendte den holstenske Forfatning og Fællesforfatningen, forsaavidt den fandt Anvendelse paa Holsten og Lauenborg, som forfatningsmæssig bestaaende; den savnede en Opfyldelse af de i 1851—52 givne Tilsikringer og anmodede den danske Regering om, at den vilde indføre en Tilstand i Holsten og Lauenborg, som stemmede med disse og værnede om Hertugdømmernes ligeberettigede Stilling. D. 25. Februar vedtog derhos Forbundsdagen et af Hannover stillet Forslag. ifølge hvilket den danske Regering skulde opfordres til i Holsten og Lauenborg at afholde sig fra alle yderligere Skridt, som ikke stode i Samklang med Forbundsbeslutningen af 11. Februar, og som paa Basis af Love, der savnede forfatningsmæssig Virksomhed for Hertugdømmerne, vilde ændre den

Forbundsbeslutning af 11. Februar 1858.

bestaaende Tingenes Tilstand. D. 26. Marts svarede den danske Regjering imødekommende, idet den tilbød at forelægge den holstenske Stænderforsamling de hidtil fra dennes Behandling unddragne Paragrafer, som angik Hertugdømmets Stilling i Monarkiet; men Forbunds-
dagen blev ikke tilfredsstillet herved og opfordrede d. 20. Mai den danske Regjering til inden 6 Ugers Forløb at give en bestemt Meddelelse om, hvorledes den i Henhold til Forbundsbeslutningen af 11. Februar vilde ordne Holstens og Lauenborgs Forhold.

D. 15. Juli svarede den danske Regjering, at en saadan Meddelelse ikke kunde ske uden at foregribe Forhandlingerne om en mindelig Overenskomst, men at den vilde betragte Fællesforfatningen som værende midlertidig ude af Virksomhed for Holsten og Lauenborg, idet den forbeholdt sig, at Forbundet gennem Delegerede vilde aabne Underhandlinger med den om de to Hertugdømmers Stilling i Monarkiet. Da Forbunds-
dagen ikke vilde lade sig nøie hermed, ligesaa lidt som med gjentagne imødekommende Erklæringer i September, og det syntes at ville komme til en Forbundsexekution, sendte den svensk-norske Regjering d. 2. Oktober en Depeche til Gesandterne i London og Paris, hvori den yttrede Tvivl om, at Tydskland vilde en fredelig Løsning af det dansk-tydske Spørgsmaal, eftersom det stadig erklærede Danmarks Indrømmelser for ufyldstgjørende, medens det vægrede sig ved at opstille de Betingelser, som kunde tilfredsstille det.

Fællesforfatningen ophæves for Holstens og Lauenborgs Vedkommende.

Da imidlertid de ikke-tydske Stormagter raadede til at give efter for Tydsklands Fordringer, udstedte den danske Regjering d. 6. November 1858 en Kundgjørelse, ved hvilken den erklærede Fællesforfatningen for ophævet for Holstens og Lauenborgs Vedkommende. Derefter besluttede Forbunds-
dagen d. 23. December at udsætte den tilsigtede Exekution mod Danmark og at afvente Udfaldet af den danske Regjerings Forhandlinger med den holstenske Stænderforsamling, som var indkaldt til d. 3. Januar 1859. I denne forelagde Regjeringen Fællesforfatningen som et Grundlag, paa hvilket Stænderforsamlingen kunde fremsætte sine Forslag om Ordningen af Holstens Stilling i Monarkiet, samt et nyt Udkast til en særlig Forfatning for Holsten, i hvilket Bestyrelsen af de holstenske Domainer igjen var henlagt til Hertugdømmets særskilte Anliggender. Men Forsamlingen optraadte paa en saa fjendtlig Maade mod Regjeringen, at der ikke kunde blive Tale om nogen Overenskomst, og dens Forfatningsforslag, som blev vedtaget d. 9. Marts, gik ud paa, at der ikke skulde være nogen Fællesrepræsentation for Monarkiet, men at Lovforslag om Fællesanliggender skulde

forelægges hver af de 4 særskilte Forsamlinger, som hver for sig kunde nægte sit Samtykke. Monarkiet vilde saaledes blive opløst i 4 Stater, af hvilke de 3 mindre knyttedes nærmere til hinanden. At regjere med en saadan Organisation vilde blive umuligt.

I Patent af 23. September 1859 erklærede derfor Regjeringen, at den ikke kunde gaa ind paa de holstenske Stænders Forfatningsforslag, men at den vilde tilstaa Stænderforsamlingen en raadgivende Indflydelse paa Fælleslove. Forbundsdagen forlangte derimod, at den skulde have besluttende Myndighed. Endnu skarpere blev Striden ved den Holdning, som den slesvigske Stænderforsamling indtog under Samlingen i Dagenæ fra d. 20. Januar til d. 19. Marts 1860, og ved Udtalelserne i det preussiske Deputeretkammer d. 3. og 4. Mai i slesvigholstensk Retning. I det Hele traadte det slesvigske Spørgsmaal nu mere i Forgrunden, og ikke blot i tyske Blade, men ogsaa i et Memorandum, som den preussiske Gesandt i London, Grev Bernstorff, d. 11. Juni 1860 overrakte den engelske Udenrigsminister, Lord Russell, fremstilledes den danske Styrelse i Slesvig som terroristisk. Den engelske Regjering opfordrede derpaa Udenrigsminister Hall til at meddele den sine Planer med Hensyn til Holsten og mulige Indrømmelser i det slesvigske Spørgsmaal. I Oktober 1860 fremsatte England Danmarks Forslag i Berlin. Ved disse tilstodes der de holstenske Stænder besluttende Myndighed i Fællesanliggender og lovedes forskjellige Indrømmelser i Slesvig; men den preussiske Regjering erklærede de danske Tilbud for utilfredsstillende.

Atter truede den tyske Forbundsdag med Exekution i Holsten og Lauenborg (d. 7. Februar 1861), og atter opfordrede de ikke-tyske Stormagter den danske Regjering til at gjøre Tydskland en ny Indrømmelse. Dette Ønske opfyldte Regjeringen i de Forslag, som den forelagde den d. 6. Marts sammentraadte holstenske Stænderforsamling; men denne fordrede Oprettelsen af et Slesvigholsten, og dens Møder sluttede d. 11. April uden Resultat. England traadte atter mæglende op, og efter dets Opfordring afgav den danske Regjering d. 29. Juli den Erklæring, at den i det løbende Finantsaar for Holstens Vedkommende vilde indskrænke sig til de i et i 1856 vedtaget Normalbudget fastsatte Summer, hvorefter Forbundsexekutionen atter blev udsat. Der aabnedes derpaa Underhandlinger med de to tyske Stormagter om det holstenske Spørgsmaal; men Østerrig og Preussen indbandede i deres Svarskrivelser af 30. November og 5. December Slesvigs Forhold i Underhandlingerne. Udenrigsminister Hall afviste i en Depeche af

Forbundsbeslutning af 7. Februar 1861.

Underhandlinger med de tyske Stormagter om det holstenske Spørgsmaal.

26. December denne Indblanding, men i Depecher af 8. Februar 1862 fremdroge de tyske Stormagter atter det slesvigske Spørgsmaal.

Imidlertid var Rigsraadet traadt sammen d. 25. Januar 1862, og Regjeringen forelagde dette en Række Ændringer i Fællesforfatningen, hvorved denne fik en folkeligere Karakter, og de to tyske Hertugdømmer bestemtere udsondredes; men d. 14. Februar nedlagde Østerrig og Preussen Indsigelse derimod, idet de erklærede, at de ikke anerkjendte Retsgyldigheden af Bestemmelser, som stode i Strid med den Ordning af Slesvigs Forhold til Kongeriget, der var bleven fastsat ved Overenskomsten af 1851—52. D. 27. Marts tiltraadte den tyske Forbundsdag denne Protest. Udenrigsminister Hall søgte i gjentagne Rundskrivelser til Gesandterne i London, Paris, St. Petersborg og Stockholm at vise, at der intet var foretaget, som havde forvansket Slesvigs konstitutionelle Stilling, saaledes som denne var fastsat ved Kundgjørelsen af 28. Januar 1852; at det maaske kunde stemme med Tydsklands Interesser at trække Danmarks Livssag i Langdrag, men at Danmark ikke kunde suspendere hele sin indre Udvikling for at haabe et Resultat af Underhandlinger, der ikke skrede fremad. Den svensk-norske Regjering stillede sig paa Danmarks Side, og det engelske Kabinet tog i Begyndelsen ogsaa Ordet for, at det holstenske og det slesvigske Spørgsmaal skulde holdes ude fra hinanden, da det første var et Forbundsspørgsmaal, medens det sidste havde en international Karakter. Men d. 22. og 26. August fordrede Preussen og Østerrig, at Fællesforfatningen af 2. Oktober 1855 skulde ophæves for Slesvigs Vedkommende, og at der for samtlige Landsdeles særlige Repræsentationer skulde forelægges et Forfatningsudkast, hvori Repræsentation i Forhold til Folketallet skulde opgives; dernæst skulde de før 1848 bestaaende Sprogbestemmelser gjenindføres i Slesvig. Østerrig og Preussen fordrede saaledes en ny Forfatning for et Land, der laa udenfor det tyske Forbunds Omraade, og støttedes heri af Lord Russell, der d. 24. September sendte den engelske Gesandt i Kjøbenhavn en Depeche, der var stærkt paavirket af de tyske Anskuelser. Medens han tidligere vel havde raadet den danske Regjering til for Fredens Skyld at gjøre Indrømmelser, havde han dog i det Hele stillet sig paa Danmarks Side; men nu foreslog han, at Slesvig ligesaavel som Holsten skulde have sin egen Styrelse og ikke repræsenteres i Rigsraadet. En saadan Sønderlemmelse af Danmark kunde den danske Regjering ikke gaa ind paa, medens Preussen og Østerrig sluttede sig til Lord Russells Forslag.

Til de Depecher til de tyske Stormagter, i hvilke Udenrigs-

minister Hall d. 6. November 1862 afviste disse Fordringer, knyttede han et Tillæg, som paaviste den danske Regjerings Standpunkt. „1851 var Kongen i Besiddelse af Slesvig, og den tidligere Stænderinstitution var faktisk og retslig opløst derved, at den slesvigske Stænderforsamling fuldstændig ulovlig havde forenet sig med den holstenske til en saakaldt Landsforsamling og havde forsøgt at løsrive Hertugdømmerne fra Monarkiet. Regjeringen kunde altsaa faktisk og retslig skride til at gennemføre den Inkorporation af Slesvig, som 1721 var foretaget i Principet, men ikke var gennemført i Praxis. Til at forhindre dette havde de tyske Magter benyttet den faktiske Besiddelse af Holsten, og den danske Regjering havde gjort den Indrømmelse ikke at inkorporere Slesvig, men at kalde Stænderinstitutionen igjen til Live og gjøre Udviklingen af Hertugdømmernes provindsielle Anliggender afhængig af Medvirkning af Provindsialstænderne, der fik besluttende Myndighed. Monarkiets almindelige Forfatning maatte selvfølgelig væsentlig berøres af denne Indrømmelse, og den nye Basis, hvorpaa den kongelige Regjering troede at kunne bygge Statens Ordning, var et Fællesskab og en fælles Repræsentation for alle Monarkiets Dele, Holsten og Lauenborg indbefattede. Paa sin Side forpligtede Tydskland sig til ikke at gjøre Vanskeligheder med Hensyn til Holstens og Lauenborgs Optagelse i en saadan Fællesforfatning, og i hele denne Forhandling havde der ikke med et Ord været Tale om et til Slesvigs Forbindelse med Kongeriget under en Fællesforfatning fornødent Samtykke. Den danske Regjering kom efter omhyggelig Drøftelse af Forhandlingerne i 1851—52 til det Resultat, at Fællesforfatningen, i Overensstemmelse med den for de to Stormagter kundgjorte Hensigt, var udstedt paa ensartet Maade for alle Dele af Monarkiet. Holstens og Lauenborgs Udtræden af dette Forfatningsfællesskab var sket som en Følge af en tysk Forbundsbeslutning, der fordrede den under Trusel med Exekution, og mod den kongelige Regjerings Villie. Denne Udtræden kunde ikke have nogen Indflydelse paa Retsgyldigheden af Forfatningen i Landsdele, der hverken direkte eller indirekte vare stilled under Forbundets Herredømme. Om en paany fastsat forfatningsmæssig Ordning kunde der nu kun forsaavidt være Tale, som den danske Regjering i Samklang med Forbundsbeslutningerne havde besluttet at tillægge de holstenske Provindsialstænder, ved Siden af det for de ikke til det tyske Forbund hørende Dele af Monarkiet bestaaende Rigsraad, en lovgivende og bevilgende Myndighed i de fælles Anliggender. Hertugdømmet Slesvigs indre Forhold, Sprogbestemmelserne indbefattede, der havde været aldeles uomtalte under Forhand-

lingerne i 1851—52, kunde ikke være Gjenstand for Drøftelse og Forhandling med det tydske Forbund.“

Den holstenske Stænderforsamling, som var samlet fra d. 24. Januar—d. 21. Marts 1863, tilbageviste som sædvanlig ethvert Forsøg paa Forsoning: den nægtede at behandle de den forelagte Fælleslove, fordi den ikke anerkjendte Retsgyldigheden af det dansk-slesvigske Rigsraads Bestaaen, og indgav er. Klage over den danske Regjering til den tydske Forbundsdag. Enhver Mulighed til Overenskomst med Holsten var nu afskaaret: det tydske Forbund havde bestemt, at ingen Lov om Fællesanliggender maatte udstedes uden de holstenske og de lauenborgske Stænders Samtykke; men idet det opstillede Kundgjørelsen af 28. Januar 1852 som Rettesnor ved Afgrændsningen mellem fælles og særlige Anliggender, havde Forbundet gjort det umuligt for den danske Regjering at afslutte en Strid mellem de holstenske Stænder og Rigsraadet ved at opløse Fælleskabet mellem de to Dele af Monarkiet paa de Punkter, hvorom Enighed ikke kunde opnaas, og saaledes kunde de holstenske Stænder standse hele Statsstyrelsen ved at nægte Midler til dens Førelse. Den danske Regjering besluttede derfor, efter at have sikket sig Sverig-Norges Billigelse og Understøttelse, at udsondre de tydske Hertugdømmer fuldstændigere fra det øvrige Monarki.

Kundgjørelse af
30. Marts 1863.

D. 30. Marts 1863 udstedtes en Kundgjørelse, ved hvilken det bl. a. fastsattes, at der af det i Hertugdømmerne Holsten og Lauenborg udskrevne Mandskab — med Undtagelse af det for de to Livgarder udskrevne — skulde dannes en særlig Afdeling af Hæren under Krigsministerens øverste Ledelse, og at alle Udgifter til denne Hærafdeling, der under Iagttagelse af det tydske Forbunds Krigsforfatning skulde afgive Forbunds-Kontingentet, skulde udredes af Holstens særlige Finantser, som til den Ende skulde have et Tilskud af Lauenborgs Indtægter; at med Undtagelse af Hæren og den lokale Forvaltning af visse Dele af Oppebørselsvæsenet skulde Fællesskabet indtil videre opretholdes; at den lovgivende Myndighed i alle Fællessager skulde for Holstens Vedkommende udøves af Kongen og de holstenske Stænder i Forening, men forsaavidt en saaledes vedtaget Lov angik et Forhold, hvori en forskjelligartet Lovgivning ikke lod sig forene med Opretholdelsen af det hidtilværende Fællesskab, skulde dette ophøre. Mod denne Kundgjørelses Retsgyldighed nedlagde Østerrig og Preussen d. 13. og 15. April Indsigelse, idet de erklærede den for et Brud paa den danske Regjerings Tilsagn af 1851—52, og for et Skridt til Slesvigs Inkorporation. Efterat Forbundsdagen d. 23. April havde faaet Med-

det Punkt, hvor den fremmede Indblanding i Danmarks indre Anliggender bliver virkelig utaalelig, og hvor de yderste Forholdsregler maa forekomme den (Regjeringen) at være at foretrække for en Underkastelse, som intet retfærdiggjør, og som det danske Folk ikke vil underkaste sig. Vi kunne derfor antage, at den danske Regjering vil svare, at ved Kundgjørelsen af 30. Marts har den indrømmet Hertugdømmet Holsten alle de Rettigheder, som det tyske Forbund har fordret med Hensyn til dette Hertugdømme, og at den saaledes har opfyldt alle sine Forbundsforpligtelser; at den danske Regjering, efterat den ved hin Kundgjørelse har ordnet de indbyrdes Forhold af de forskjellige Dele af Monarkiet saaledes, at Lovgivningen og Skatterne i de andre Landsdele blive uafhængige af det, der vedtages af Holsten og Lauenborg, stedse vil være rede til at bringe alle de Beslutninger til Udførelse, der kunne blive fattede i Frankfurt angaaende den indre Styrelse i disse to Hertugdømmer; men da saavel ved denne Erklæring som ved Martskundgjørelsen ikke blot enhver Grund, men endogsaa ethvert Paaskud til en Forbundsexekution er fjernet, vil den danske Regjering kun kunne betragte Formaalet for en saadan Forholdsregel som liggende absolut udenfor Forbundets Kompetence og følgelig som et fjendtligt Angreb, hvilket det vil være dens Pligt at modsætte sig med alle de Midler, der staa til dens Raadighed. Dersom den danske Regjeringens Svar lød saaledes, og det forekommer mig meget sandsynligt, at det vil gjøre det, vil man ikke kunne nægte, at det er grundet paa Kjendsgjæringer. Det tyske Forbunds Fordring om en Fællesforfatning for hele Monarkiet er uholdbar, siden Forbundet selv og de holstenske Stænder have gjort en saadan Ordning umulig. Hvad Hertugdømmet Slesvig angaar, er det en Kjendsgjærning, at den danske Regjering efter Holstens administrative Fraskillelse er tilbøielig til at udvide denne Landsdels Friheder, og at den aldrig har taget nogen Forholdsregel til dens Inkorporation i Kongeriget; og i hvert Fald er dette et Spørgsmaal, med Hensyn til hvilket Forbundet, hvilke de Fordringer end kunne være, Østerrig og Preussen kunne anse sig for berettigede til at støtte paa Underhandlingerne 1851 og 1852, er fuldstændig inkompetent. Dets slet skjulte Ønsker om at blande sig i dette Spørgsmaal danne imidlertid det farefulde i Situationen, hvilkæn vi kun kunne betragte som meget kritisk.“

Faa Dage efter, d. 23. Juli, erklærede ogsaa Lord Palmerston i det engelske Underhus, at det tyske Forbund ingen Rettigheder havde med Hensyn til Slesvig. „Hvad der laa paa Bunden af den tyske Plan om at forene Slesvig med Holsten, var Drømmen om en tysk

Flaade og om Kiel som tysk Krigshavn. Han var overbevist om, at de, der med Vold vilde kuldkaſte Danmarks Rettigheder og angribe dets Uafhængighed, ikke vilde faae med Danmark alene at gjøre.“ Den franske Gesandt i London erklærede, at det keiserlige Kabinet delte de af Lord Palmerſton udtalte Anskuelſer om det dansk-tyſke Spørgſmaal. Men den Magt, i hvilken den danske Regjering ſaae ſin nærmeste Støtte mod Tyſklands Overgreb, var dog Sverig-Norge, og det Svar, hvormed Udenrigsminiſter Hall afviſte Forbundsbeſlutningen af 9. Juli, og ſom d. 27. Auguſt blev afgivet i Frankfurt, var forud aftalt med den ſveſk-norſke Udenrigsminiſter. Afſlutningen af en Alliancetraktat imellem de 3 nordiſke Riger ſyntes den Gang nær; men da Lord Ruſſell udtalte ſig tvivlſomt om den danske Sags Retfærdighed, og den ruſſiſke Udenrigsminiſter, Fyrſt Gortchakow, yttrede ſig miſbilligende om Sverigs Politik, der gav „det ſtridbare Danmarks krigeriſke Tilbøieligheder Tilſkyndelſe“, trak Grev Manderſtrøm ſig noget tilbage. Ruſland var den Gang meget taknemlig mod Preuſſen, ſom alene blandt Europas Magter ikke havde udtalt Medfølelſe for Polakkerne, medens Danmark havde ſluttet ſig til de andre Staters Udtalelſer.

D. 19. Septem-ber afgav Forbunds-
dagens Udvalg ſin Betænkn-
ing i den dansk-tyſke Sag og foreslog, at der ſkulde ſkrides til For-
bundsexekution i Holſten og Lauenborg. Forgjæves ſøgte Lord Ruſ-
sell, der nu igjen talte Danmarks Sag, at ſtandſe „en Beſættelſe af
Holſten, der kun vilde ophøre paa Betingelſer, der vare et Overgreb
mod hele det danske Monarkis Forfatning“. D. 1. Oktob-er vedtog For-
bundet Exekution, hvis den danske Regjering ikke inden 3 Ugers
Forløb tog Martſkundgjørelſen tilbage. Exekutionens Fuldb-
yrdelſe overdroges Øſterrig, Preuſſen, Sachſen og Hannover; de to ſidſt-
nævnte Stater ſkulde hver udnævne en Kommiſſær for Holſtens og Lauen-
borgs Styrelſe og støtte Kommiſſærernes Magt med et Troppekorps
paa 6000 Mand. Øſterrig og Preuſſen ſkulde holde større Stridskræfter
rede for at kunne nedſlaa en mulig Modſtand.

Forbundsbeſlut-
ning af 1. Oktob-
er 1863.

Imidlertid var det danske Rigsraad traadt ſammen d. 28. Sep-
tember 1863, og for dette forelagde Miniſter Hall et Udkaſt til en Fælles-
forfatning for Danmark og Slevig. I en Rundſkrivelſe af ſamme Dag
til de danske Geſandter i Udlandet udtalte han ſig ſaaledes derom:
„De vil ſe, at diſſe Udkaſt aldeles ikke berøre den Stilling, ſom
Kundgjørelſen af 28. Janu-
ar 1852 har anvilt Hertugdømmet Slevig.
Adſkillenſen mellem Fællesanliggender og de provindiſielle Anliggender
bibeholdes i hele ſin Udſtrækning ligesom tidligere. Ligeledes be-

Udkaſt til en
Fællesforfatning
for Danmark og
Slevig.

holder Slesvig ganske uforandret sit eget Ministerium og sin egen Bestyrelse, sine Domstole og sin Retsordning og endelig, hvad der er det væsentlige, sin særlige Repræsentation for sine provindsielle Anliggender. Fra denne Side vil Tydskland altsaa ikke kunne finde noget Paaskud til at angribe den Forholdsregel, som nu skal tages. Ikke desto mindre ville Bestræbelser for at vildlede Europa i Bedømmelsen af vor Fremgangsmaade neppe udeblive, saameget mere som denne virkelig sigter til et Maal, der er langt fra at falde sammen med den tydske Politik's Hensigter og Ønsker. Thi enhver Reform, der gaar ud paa at udvikle den Forfatning, som omfatter de Provindser i Monarkiet, der ikke høre til Forbundet, og paa at give den større Livskraft, kan forud være sikker paa at vække afgjort Mishag i Tydskland“.

Under Rigsraadets Forhandlinger gjorde Kultusminister Monrad opmærksom paa, at den tydske Indblanding havde nødt den danske Regjering til at opstille „Danmark til Ejderen“, men der var ikke Tale om en Inkorporation af Slesvig. Imidlertid vandt Forfatningsudkastet ikke Bifald i Udlandet. Den engelske Regjering opfordrede tværtimod Danmark til at tage Martskundgjørelsen tilbage, hvorpaa Udenrigsminister Hall d. 20. Oktober svarede: „Vi ville erklære i Frankfurt, at Kongen har tilstaaet de holstenske Stænder besluttende Myndighed angaaende alle de Love om Fællesanliggender, der skulle indføres i Holsten. Kundgjørelsen af 30. Marts har formuleret dette Princip, idet den tilføier den deraf flydende Følge, at Fællesskabet mellem Holsten og Monarkiet vil ophøre der, hvor en Uenighed mellem Stænderne og Rigsraadet vil gjøre et saadant Fællesskab umuligt. Ved at fastholde og endnu en Gang udtale denne Indrømmelse giver Kongen efter for Forbundsdagens Forlangende. Hvad de andre Bestemmelser i Kundgjørelsen af 30. Marts angaar, er Regjeringen rede til at underhandle med Forbundet om de Ændringer, som maatte være at foretage i dette Aktstykke, der følgelig kun vil have en foreløbig Karakter“. Erklæringer i Overensstemmelse med dette Svar afgav den danske Regjering d. 29. Oktober i Frankfurt.

Ogsaa den svenske Regjering yttrede sin Betænkelighed ved Forfatningsudkastet, da den frygtede for, at man i Tydskland og andetsteds vilde opfatte det som en Inkorporation af Slesvig. Udenrigsminister Hall svarede, at det kun var et Komplement til Kundgjørelsen af 30. Marts for Holsten, og fremhævede, at den svenske Regjering, som fuldt ud havde billiget denne, ikke med nogensomhelst Føie kunde tale om Slesvigs Inkorporation, da Rigsraadet beholdt en ufor-

andret Stilling overfor de særlige Repræsentationer. Imidlertid begyndte den svenske Regjering at trække sig tilbage fra de Forhandlinger om en Alliance, som allerede vare vidt fremskredne.

D. 13. November vedtog Rigsraadet Forfatningsudkastet; men samme Dag afsendte den preussiske Regjering en Depeche til sin Gesandt i Kjøbenhavn, Geheimelegationsraad Balan, hvori den protesterede imod den nye Forfatning. Denne Protest overrasktes Udenrigsminister Hall d. 15. November; men samme Dag døde Kong Frederik den 7de paa Glücksborg, hvorved Danmarks Stilling i høi Grad forværredes. Thi endskjøndt den nye Konge, Hs. Maj. Kong Christian den 9de, ved Londonner-Traktaten af 8. Mai 1852 var bleven anerkjendt som arveberettiget til det danske Monarki af Stormagterne, og endskjøndt Hertug Christian August af Augustenborg d. 30. December s. A. for sig og sin Familie havde lovet ikke at modsætte sig den Ordning af Arvefølgen i det danske Monarki, som Kongen vilde træffe, gav Hertugen dog ved Patent af 16. November 1863 Afkald paa Arvefølgen i Slesvig og Holsten til Fordel for sin Søn Frederik, der derefter erklærede sig for Prætendent. Vel blev dennes Gesandt ikke modtaget af den tydske Forbundsrag; men denne vilde heller ikke anerkjende Kong Christian den 9des Gesandt under Paaskud af, at den danske Arvefølge Lov ikke var bleven anerkjendt af Forbundet. De to tydske Stormagter gjorde deres Anerkjendelse afhængig af, at Danmark opfyldte Overenskomsten af 1851—52, som de paastode var bleven krænkede ved den nye Forfatning, hvilken Hs. Maj. Kongen den 18. November havde stadfæstet.

Thronskiftet.

Fællesforfatningen
for Danmark og
Slesvig stadfæstes
d. 18. November.

Derimod erklærede den engelske Udenrigsminister, Lord Russell, at det var ham ufatteligt, at man kunde gjøre Londonner-Traktatens Gyldighed afhængig af de konstitutionelle Spørgsmaal i det danske Monarki, da Traktaten aldeles ikke omtalte disse. „Selv om Danmark ikke havde opfyldt de i Aarene 1851—52 mod Tydskland indgaaede Forpligtelser, vilde der dog heri ikke ligge nogen Grund til Annuleringen af en Traktat, hvis Formaal var Bevarelsen af det danske Monarkis Integritet, fordi denne laa i Europas Interesse“. Men saavel den preussiske Ministerpræsident, v. Bismarck, som den østerrigske Udenrigsminister, Grev Rechberg, gjorde i Begyndelsen af December i Deputeretkamrene den Opfattelse gjældende, at Londonner-Traktaten stod i solidarisk Sammenhæng med Opfyldelsen af de forudgaaede Overenskomster.

Imidlertid var den svensk-norske Regjering efter Frederik den 7des Død bleven end mere utilbøielig til at fortsætte Underhandlingerne

om en Alliance, og i en Note af 2. December meddelte den svenske Udenrigsminister Gesandten i Kjøbenhavn, Grev Hamilton, at Kabinettet i Stockholm ikke ansaa Tiden for gunstig til Afsluttelse af en Traktat. D. 10. December henvendte den danske Gesandt i Stockholm sig forgjæves herom til den svenske Udenrigsminister; Sverig nægtede nu at yde nogen Hjælp.

D. 4. December satte Regjeringen efter Englands og Frankrigs Opfordring Kundgjørelsen af 30. Marts ud af Kraft, fordi den i Forbundsbeslutningen var nævnt som Grund til Exekutionen. Minister Hall bemærkede, at dette Skridt vistnok vilde være virkningsløst; thi Forbundsagen havde ikke saameget til Hensigt at sikre Holsten Autonomi og fri Bevægelse, som den i begge Henseender vilde binde de udenfor Forbundet staaende Dele af Monarkiet. Det viste sig, at han havde Ret, eftersom Forbundsagen d. 7. December opretholdt Exekutionsbeslutningen af 1. Oktober. D. 15. December overgave Preussens og Østerrigs Gesandter i Kjøbenhavn ligelydende Noter, hvori det tilkjendegaves, at Exekutionen vilde finde Sted, og at Civilkommissærer, udnævnte af Forbundet og ledsagede af den fornødne Troppemagt, vilde overtage Forvaltningen af Hertugdømmerne Holsten og Lauenborg, hvornæst den danske Regjering opfordredes til inden 7 Dage at trække sine Tropper tilbage fra nævnte Forbundsgebet.

Kundgjørelsen af 30. Marts sættes ud af Kraft.

Forbundsexekutionen bebudes iværksat.

Imidlertid havde der reist sig en stærk national Bevægelse i Tydskland, hvortil de mindre Staters Fyrster sluttede sig, for at støtte „Hertug Frederiks legitime Ret“. I Modsætning hertil syntes den Politik, de tydske Stormagter fulgte, idet de ikke udtrykkelig erklærede deres Anerkjendelse af Londoner-Traktaten for ugyldig, men knyttede den til en Ophævelse af Novemberforfatningen, mere maadeholden for de neutrale Magter. Af disse var særlig den engelske Regjering virksom for at tilveiebringe en Forsoning. Den engelske Udsending, Lord Wodehouse, begav sig først til Berlin, hvor Ministerpræsident v. Bismarck efter hans Opfordring opsatte følgende Erklæring, som ogsaa blev billiget af Østerrig: „Den østerrigske og preussiske Regjering fordre, at den danske Regjering skal opfylde de Forpligtelser, den har paataget sig i 1851 og 1852, saa at, med Undtagelse af de forbundsretslige Forbindelser, som ene angaa Holsten, Slesvig ikke skal knyttes fastere til Kongeriget end Holsten. De anse derfor Forfatningen af 18. November for en Krænkelse af Danmarks Forpligtelser, og de fordre, at den danske Regjering skal finde Midler til inden d. 1. Januar at forebygge, at den træder i Kraft i Slesvig. Naar disse Skridt

ere gjorte, vente de at modtage Forslag til, hvorledes Forpligtelserne af 1851 og 1852 kunne opfyldes“.

Fra Berlin begav Lord Wodehouse sig til Kjøbenhavn, hvor han først søgte at bevæge den danske Regjering til ikke at møde Exekutionen i Holsten med væbnet Magt, hvornæst Regjeringen, skjøndt den ikke anerkjendte Exekutionens Lovlighed, i et Statsraadmøde d. 17. December besluttede at rømme Holsten og samle de danske Tropper N. for Ejderen. Derefter begyndte Forhandlinger om Novemberforfatningens Tilbagetagelse. De tre neutrale Stormagter søgte at udvirke denne og erklærede, at de i Krigstilfælde ikke kunde yde Danmark nogen Hjælp. Lord Wodehouse og den russiske Udsending, Statsraad Ewers, begave sig d. 20. December til Udenrigsminister Hall, og den første overrakte ham de tyske Magters Fordringer: „Opgaven var at komme til nye Forhandlinger med Tydskland; men Østerrig og Preussen vilde ikke indlade sig paa saadanne, førend Novemberforfatningen var ophævet“. Udenrigsminister Hall gjorde opmærksom paa, at Underhandlingerne med Tydskland ikke havde ført til noget Resultat, og at hans Ønske om, at Striden maatte blive bragt for en Konference af de Magter, som havde undertegnet Londonner-Traktaten, ikke var blevet opfyldt, fordi England havde afslaaet Keiser Napoleons Indbydelse til en Kongres i Paris, og Keiseren ikke vilde forhandle andre Steder end paa Kongressen. „At faae Novemberforfatningen ophævet inden d. 1. Januar, vilde møde uoverstigelige Vanskeligheder“.

Den danske Regjering beslutter at rømme Holsten. — Forhandlinger om Novemberforfatningens Tilbagetagelse.

Dagen efter hjemsendtes Rigsraadet; men d. 23. December forlangte Kongen dets Gjenindkaldelse, og da Ministeriet ikke vilde gaa ind derpaa, indgav det sin Dimission; dog vedblev Hall at lede de løbende udenrigske Anliggender, indtil der blev dannet et nyt Ministerium. D. 26. December begave Lord Wodehouse og Statsraad Ewers sig til ham for at foreslaa Indbydelse til en Konference paa Betingelse af, at Forfatningsspørgsmaalet skulde hvile, indtil Konferencen var forbi. D. 27. December om Aftenen overtog Biskop Monrad det Hverv at danne et nyt Ministerium.

D. 31. December dannedes Ministeriet Monrad, og d. 3. Januar modtog Premierministeren den engelske og russiske Udsending og besvarede deres Forslag paa en Maade, hvormed de erklærede sig tilfredse: „Den danske Regjering vilde indbyde de Magter, som havde undertegnet Londonner-Traktaten, til at mægle i Striden mellem Danmark og Tydskland. Stillingen, som den var d. 1. Januar 1864, skulde opretholdes, og Rigsraadet vilde ikke blive sammenkaldt.“ Imidlertid

havde Lord Russell forgjæves bestræbt sig for at afvende Tydsklunds Angreb paa Danmark. Efterat Forbundsdagen d. 23. December efter Bayerns Forslag havde vedtaget, at det holstenske Udvalg uopholdelig skulde prøve Spørgsmaalet om Arvefølgen i de tydske Hertugdømmer, havde den engelske Udenrigsminister d. 27. December ladet Forbunds- dagen overrække en Afskrift af Londonner-Traktaten og gjort den op- mærksom paa, hvilke alvorlige Forviklinger der kunde opstaa, hvis Forbundet greb til overilede Forholdsregler, som strede imod Trak- taten. Men d. 28. December foresloge Østerrig og Preussen, at For- bundsdagen skulde opfordre den danske Regjering til ikke blot at sætte Novemberforfatningen ud af Kraft for Slesvigs Vedkommende, men definitivt at ophæve den, samt at den skulde erklære, at For- bundet i Tilfælde af Vægring vilde besætte Hertugdømmet Slesvig for at skaffe sig et Pant paa Opfyldelsen af sine Fordringer; den retslige Prøvelse af Arvefølgespørgsmaalet skulde forbeholdes. Dette Forslag henvistes til det holstenske Udvalg.

I Aarets sidste Uge rømmede de danske Tropper under Protest mod Forbundsexekutionens Retmæssighed Holsten, hvor Exekutions- tropperne rykkede ind, og Forbundskommissærerne overtog Regjerin- gen; men uden at disse lagde nogen Hindring i Veien derfor, kom Prindsen af Augustenborg d. 30. December til Kiel, hvor han udraabtes til Hertug af Slesvigholsten. Østerrig og Preussen foresloge vel i For- bundsdagen, at denne skulde give Forbundskommissærerne Tilhold om at opfordre Prindsen af Augustenborg til at forlade Holsten, men dette Forslag forkastedes d. 2. Januar 1864 med 10 Stemmer mod 6. Den af de mindre tydske Stater begunstigede revolutionære Bevægelse havde saaledes tilsyneladende seiret, og Exekutionen var forvandlet til en Okkupation. Men det var ikke den preussiske Ministerpræsidents Me- ning, at der skulde dannes en ny tydsk Stat i Nordtyskland, og Be- givenhederne have i alt Fald givet en anden Afgjørelse: Hertugdøm- mernes Løsrivelse fra Danmark og senere Indlemmelse i Preussen.

Lord Russell havde stillet det Forslag, at Afgjørelsen af den dansk- tydske Strid skulde overdrages til en Konference af Repræsentanter for de Magter, der havde undertegnet Londonner-Traktaten, samt for det tydske Forbund, og at Status quo skulde opretholdes, indtil Konferencen havde endt sine Forhandlinger. Men hans Forslag, som var tiltraadt af den danske Regjering, fandt hverken hos Forbundsdagen eller hos Stormagterne nogen velvillig Modtagelse. Den danske Gesandt i Berlin, Kammerherre Qvaade, som var udset til Udenrigsminister, spurgte Ministerpræsident v. Bismarck, om Preussen vilde opgive Ind-

faldet i Slesvig, hvis Novemberforfatningen toges tilbage, og den danske Regjering derhos erklærede sig villig til at deltage i en saadan Konference; men v. Bismarck erklærede, at han var ude af Stand til uden Kongens Sanktion at give noget bestemt Løfte for Fremtiden, og da den engelske Gesandt bad ham om at indhente en saadan, henskød han sig under de uberegnelige Svingninger, som hele Spørgsmaalet var udsat for ved Begivenhederne i Tydskland. Den østerrigske Regjering fulgte den preussiske i dens Skridt mod den revolutionære Bevægelse, og Grev Rechberg svarede paa Lord Russels Besværinger, at naar Stemningen i Tydskland saa afgjort fordrede, at der skulde foretages Skridt imod Danmark, var det bedre, at Stormagterne foretog det end Forbundet. „Ved en Panttagelse forudsattes Christian den 9des Ret, og en Okkupation af Slesvig vilde blive foretaget uden Præjudice for Londoner-Traktaten eller det danske Monarkis Integritet.“ Uenige om Formaal og Midler vare de tydske Magter kun enige om eet: Okkupationen af Slesvig. Med Rette yttrede Lord Russel i Overhusets Møde d. 4. Februar, at Danmark var stillet mellem to Partier, hvoraf det ene sagde: „Vi ønske et stort forenet Tydskland, og derfor ville vi gaa hen og angribe Danmark“, og det andet: „Vi ville standse den demokratiske Bevægelse i Tydskland, og derfor ville vi gaa hen og angribe Danmark.“

Frankrig vilde ikke standse de tydske Magters Fremfærd, fordi Keiser Napoleon haabede at kunne høste Fordel af den indre Splid i Tydskland, og Rusland vilde støtte Østerrig og Preussen i Kampen mod Revolutionen. Fyrst Gortchakow skrev d. 6. Januar til Lord Russell, at Østerrigs og Preussens Politik ikke burde hindres af Rusland og England i et Øieblik, da de fire Magter burde handle i Overensstemmelse i en Sag, der var af større Vigtighed end den dansk-tydske Strid. D. 11. Januar foreslog han endog, at Danmark skulde bevæges til at tillade Slesvigs Besættelse af de tydske Stormagter, mod at Prindsen af Augustenborg vistest ud af Holsten.

D. 14. Januar forkastede Forbundsdagen Østerrigs og Preussens ovenfor omtalte Forslag af 28. December 1863, da Flertallet fandt, at Forslagets Vedtagelse vilde indeholde en middelbar Anerkjendelse af Kong Christian den 9des Rettigheder, medens det forlangte, at Hertugdømmet Slesvig skulde okkuperes til Fordel for „Hertug Frederik VIII“. Men de to Stormagter erklærede nu, at de til Trods for denne Afstemning vilde tage Sagens Løsning i deres Hænder. D. 16. Januar overrakte den østerrigske og den preussiske Gesandt i Kjøbenhavn den danske Udenrigsminister en kollektiv Note, hvori Danmark

opfordredes til at tage Novemberforfatningen tilbage inden to Dages Forløb; i Vægringstilfælde vilde de to Magter afbryde den diplomatiske Forbindelse med den danske Regjering.

Preussen og Østerrig afbryde den diplomatiske Forbindelse med Danmark.

Støttet af et Udkast til en Adresse, som samme Dag blev indbragt i Rigsdagen og der mødte stor Tilslutning, svarede den danske Regjering d. 18. Januar, at den umulig kunde opfylde den til det stillede Fordring, da den fastsatte Frist ikke tillod de nødvendige Forberedelser til paa lovlig Vis at faae Forfatningen ophævet. Derefter kaldte Preussen og Østerrig deres Gesandter tilbage og toge intet Hensyn til et kort efter af den danske Regjering gjort Tilbud om at indkalde Rigsraadet for at faae Novemberforfatningen ophævet paa lovlig Vis og erstattet med en Ordning af Monarkiet, grundet paa Kundgjørelsen af 28. Januar 1852 og udarbejdet under de venskabelige Magters Auspicier. Ligeledes afviste de tyske Stormagter et af England stillet og af Frankrig og Rusland støttet Forslag om, at der, fra d. 1. Februar at regne, skulde tilstaas Danmark en Frist af 6 Uger til Forfatningens Ophævelse. D. 26. Januar foreslog Lord Russell de Magter, der havde undertegnet Londonner-Traktaten, at der skulde affattes en Protokol i London, saalydende: „Danmark vil paa sin Side love uden Ophold at sammenkalde Rigsraadet og forelægge det Forslag til Tilbagetagelsen af Forfatningen af 18. November, saavidt den vedrører Slesvig, og Danmark vil endvidere love, at den danske Regjering skal anvende sin yderste Indflydelse for at faae Rigsraadet til at samtykke i dens Tilbagekaldelse. Østerrig og Preussen ville paa deres Side erklære, at de modtage dette Danmarks Tilbud og som Følge deraf standse deres Tropper ved Ejderen, indtil Resultatet af de af Danmark tagne Skridt er opnaaet.“

Ministerpræsident v. Bismarck erklærede imidlertid, at han paa Grund af Stemningen i Tydskland ikke kunde standse den militære Fremgang. „Hvis England og Frankrig vilde modsætte sig Okkupationen af Slesvig, vilde det blive ham umuligt at opretholde Londonner-Traktaten.“ Samme Dag som den preussisk-østerrigske Hærs Øverstbefalende, Generalfeltmarskalk v. Wrangel, opfordrede den danske Hær til at rømme Slesvig, d. 31. Januar, afsendte Østerrig og Preussen enslydende Depecher til Svar paa det engelske Forslag. Den preussiske Depeche lød saaledes: „Idet Kongens Regjering støtter de Rettigheder, som den i Forening med Østerrig staar i Begreb med at nøde Danmark til at erkjende, paa Overenskomsterne fra 1851 og 1852, har den med det samme anerkjendt Principet om det danske Monarkis Integritet, der var Grundlaget for, hvad der bestemtes i 1851 og 1852.“

Fordi Kongens Regjering skrider til Slesvigs Okkupation, har den ikke til Hensigt at afvige fra dette Princip. Dersom imidlertid Kongens Regjering som Følge af Forviklinger, der kunde fremkomme ved den danske Regjerings Haardnakkethed i at nægte Opfyldelsen af dens Løfter i 1852, eller som Følge af andre Magters bevæbnede Indblanding i den dansk-tydske Strid, skulde se sig nødsaget til at afstaa fra Kombinationer, der ikke bøde et Udbytte, svarende til de Offre, som Begivenhederne maatte paalægge de tydske Magter, vil ingen endelig Ordning kunne blive truffet uden med de Magters Samstemning, som have undertegnet Londoner-Traktaten. Den britiske Regjering vil da finde Kongens Regjering rede til at træffe en Overenskomst med den om den endelige Afgjørelse af det dansk-tydske Spørgsmaal.“

Da denne Depeche naaede London, var Krigen imidlertid allerede udbrudt.

Inden der skrives til Fremstillingen af selve Krigen, anses det rettest at give en Skildring af Krigens militære Forhistorie og som Udgangspunkt at tage de under Krigen 1848—50 indhøstede Erfaringer saavel for Hærens som for Marinens og Befæstningsvæsenets Vedkommende, idet man forudskikker nogle Grundtræk af Armeepanen af 1842, til hvilken Udviklingen af Hærvæsenet støttede sig.

B. Krigens militære Forhistorie.

Første Afsnit: Perioden 1851—Efteraaret 1863.

a) Hæren.

Den staaende Hær efter Planen af 1842 deltes i Linien, der udgjorde Hærens Fredsstyrke, og Krigsreserven, hvis Bestemmelse var, naar Hæren sattes paa Krigsfod, dels at give Liniens Troppeafdelinger en forøget Styrke, dels at formere selvstændige Reserveafdelinger.

Fredsstyrkens Formation var:

En Generalstab.

Et Ingenieurkorps (Stab og 2 Kompagnier) foruden Bygningsbestyrelser og Ingenieurdirektioner i de forskjellige Landsdele.

Grundtræk af
Armeepanen af
1842.

En Brigade Artilleri, bestaaende af:

En Brigadestab,

1ste Artilleriregiment, bestaaende af 4 bespændte *) og 2 ubespændte 6 Pd.'s kjørende Batterier, 2 ubespændte 12 Pd.'s Fodbatterier (hvert Batteri paa 6 Kugle- og 2 Granatkanoner) samt en Underofficerslevskole.

2det Artilleriregiment, bestaaende af 2 bespændte og 1 ubespændt 6 Pd.'s kjørende Batterier samt 1 ubespændt 12 Pd.'s Fodbatteri (ligeledes à 8 Piecer), 1 Pontonerkompagni samt en Underofficerslevskole.

En Tøietat, bestaaende af en Laboratorie- og en Haandværkeretat saavel i Kjøbenhavn som i Rendsborg. Arsenaler og Artilleridepoter fandtes paa forskjellige Steder.

3 Brigader Kavaleri, bestaaende af:

3 Brigadestabe,

Hestgarden (1 Eskadron Livgarde og 1 Division Gardehusarer paa 2 Eskadroner),

6 Dragonregimenter à 4 Eskadroner.

4 Brigader Infanteri, bestaaende af:

4 Brigadestabe,

1 Bataillon Livgarde paa 4 Kompagnier,

17 Batailloner Linieinfanteri, (betegnede med Numre fra 1 til 17) og

5 Jægerkorpser, (betegnede med Numre fra 1 til 5), ialt 22 Batailloner à 4 Kompagnier **).

Af de første bleve dog under 5. Januar 1849 1., 2., 10. og 12. Liniebataillon omdannede til „lette Infanteribatailloner“ med Bevæbning, Beklædning og Formation som Jægerkorpserne.

Hærens Liniestyrke var efter Planen af 1842 følgende:

---

*) Et bespændt Batteri havde paa Fredsfod udenfor Exercertiden $\frac{1}{4}$ Bespænding til Skytset og Linieammunitionsvognene.

***) 1 Bataillon Livjægere paa 4 Kompagnier udtraadte som Følge af Værnepligtsloven af 12. Februar 1849 af den tidligere bestaaende Forbindelse med Militæretaten og stilledes i samme Forhold dertil som de øvrige Borgerkorpser i de faste Pladser. Den nævnes derfor ikke ovenfor.

	Officerer.	Under-officerer.	Spillemænd.	Underkorp. og Menige.	Mellemstabsbetjente.	Officianter.	Understabsbetjente.	Haandværkere.	Antal Hoveder.
Overkommando	13	3	"	"	3	"	"	"	19
Generalstab	19	12	"	"	"	"	"	"	31
Ingenieurkorps	42	41	2	184	2	14	"	"	285
Artilleribrigaden	87	225	38	2892	13	10	14	73	3352
Kavaleriet	153	327	83	3240	38	"	89	"	3930
Infanteriet	423	924	368	14560	98	"	249	"	16622
Fæstninger, Undervisningsanstalter m. m.	29	6	"	"	8	"	"	"	43
Summa...	766	1538	491	20876	162	24	352	73	24282

Med Hensyn til en Forøgelse af Hæren udover Liniestyrken gav Krigsreserven og Forstærkningen. Planen Anvisning paa Dannelsen af en Krigsreserve og en Forstærkning.

Udover Komplettering af Linieafdelinger skulde Reserve- og Forstærkningsmandskabet ved Artilleriet anvendes til Besættelse af 6 Reserve-Feltbatterier, ved Kavaleriet til Dannelsen af indtil 24 Reserveeskadroner og ved Infanteriet til at forøge Styrken med indtil 12 Reservebatailloner og 20 Forstærkningsbatailloner, men Hærplanen angav ingen bestemt Maade, hvorpaa denne Udvikling skulde ske. En senere Drøftelse af dette Spørgsmaal førte til en Fastsættelse af de Regler, som skulde følges ved Oprettelsen af Kavaleriets og Infanteriets Reserveafdelinger. Ved Kgl. Res. af 10. Juni 1847 (Cirk. af 31. December s. A.) fastsattes følgende Bestemmelser:

Artilleriet og Ingenieurkorpset. Reserven skulde slutte sig umiddelbart til Linien og tjene til at give de alt bestaaende Afdelinger en større Styrke.

Livgarden til Hest. Reserven skulde forstærke Eskadronen til 180 Mand og iøvrigt anvendes til Gendarmeri- og Ordonnants-tjeneste.

Gardehusardivisionens 2 Eskadroner skulde forstærkes til 160 Mand og der skulde dannes en Reserveeskadron af samme Styrke.

De 6 Dragonregimenters 24 Eskadroner skulde forstærkes til 180 Mand og der skulde ved hvert Regiment dannes en 5te Eskadron paa 180 Mand, medens det overskydende Mandskab skulde anvendes til Erstatning, Hestevartere m. m.

Garden til Fods. Reservemandskabet skulde anvendes til at forstærke Bataillonens 4 Kompagnier til 180 Mand og til at danne et 5te Kompagni paa 180 Mand.

De 17 Liniebatailloner og 5 Jægerkorpser. Det 5te Aars Mandskab skulde benyttes til at forstærke Kompagnierne til 200 Mand, 6te, 7de og 8de Aars Mandskab til at danne 2 Kompagnier af en Reservebataillon, hvorved der skulde dannes ialt 11 Batailloner ($8\frac{1}{2}$ Reservebatailloner og $2\frac{1}{2}$ Reservejægerkorpser).

Reserveafdelingerne skulde saavel ved Kavaleriet som ved Infanteriet organiseres i Lighed med Linieafdelingerne, kun med et noget svagere Befalingspersonale, og skulde erholde dette afgivet efter bestemte Regler af den eller de Stamafdelinger, hvoraf de vare fremgaaede.

Om Oprettelsen af selvstændige Forstærkningsafdelinger, hvortil talrigt Mandskab havdes, indeholdt Planen kun den Udtalelse, at Hs. Maj. Kongen havde forbeholdt sig nærmere at resolve angaaende deres Antal og Styrke m. m.

Forskjellige Institu-
tioner.

De forskjellige Institutioner, som først paa Krigsfod træde i Virksomhed, vare for Størstedelen ladte upaaagtede i Hærplanen, ligesom denne kun i ringe Grad havde sikkert Besættelsen af flere Poster, der laa udenfor de egentlige Tropper.

For Afdelingernes Forsyning med Train og dertil hørende Heste vare ingen Bestemmelser truffne.

Erfaringer med
Hensyn til Hær-
planen, indhøstede
under Krigen
1848—50.

Organisationen var prøvet i Krig, og Manglerne ved den vare traadte tydeligt frem. Uagtet man ved Udbrudet af Krigen 1848 ikke blot disponerede over det planmæssige Antal Officerer, (at hvilke endel dog ikke vare egnede til at bruges i Krig), men endog over et ikke ubetydeligt Antal Befalingsmænd fra de Afdelinger, som havde garnisoneret i Slesvig og Holsten, viste det sig dog, at den i Loven antydede Forøgelse af Hærens Styrke ikke lod sig iværksætte ved Krigens Udbrud, men at den først efterhaanden og sent muliggjordes ved Hjælp af de under Krigen uddannede Befalingsmænd. For Reservens og Forstærkningens Vedkommende vare derhos samtlige Beklædnings- og Udrustningsgjenstande aldeles ikke eller kun meget mangelfuldt tilstede.

Hvad Infanteriet angaar, da blev der under 19. April 1848 givet Befaling til Formation af 5 Infanteribatailloner og 2 Jægerkorpser, ialt 7 Batailloner af Krigsreserven, men først i Slutningen af Mai og i Løbet af Juni, fulde 2 Maaneder efter Krigens Udbrud, vare disse Afdelinger tilgaaede Armeen. Man kunde derhos ikke strax paaregne videre Assistance af dem, fordi man ikke havde kunnet tage det tilstrækkelige Antal Befalingsmænd fra Stambataillonerne, men var bleven nødsaget til ved Dannelsen af de nye Kadrer at nedstemme

sine Fordringer betydeligt; det var derfor først i 1849 og navnlig i 1850, at disse Afdelinger kunde maale sig med de oprindelige. Det Samme gjælder om 3 Forstærkningsbatailloner, som oprettedes i Eftersommeren 1848; de toge først Del i Krigen 1849, ved hvis Udbrud Infanteriet yderligere var blevet forøget med 6. Reservebataillon, 1. Forstærkningsjægerkorps og endel Depotkompagnier. I April og Mai 1849 oprettedes endnu 2 Forstærkningsbatailloner og 2. Forstærkningsjægerkorps.

Ved Kavaleriet blev vel Gardehusardivisionens Reserveeskadron oprettet strax ved Krigens Begyndelse og udrustet saaledes, at den kunde tage aktiv Del i Krigen, men iøvrigt bestod Kavaleriet — foruden en i Vinteren 1849 oprettet Ordonnantsafdeling — i intet af Krigsaarene af mere end de 4 Dragonregimenters 16 Eskadroner. Reserveeskadronerne, om hvis Oprettelse der d. 28. April 1848 udkom Befaling, bleve kun Depoteskadroner.

Hvad endelig Artilleriet angaar, da naaedes først i 1850 den Artilleristyrke, som ifølge Planen af 1842 skulde kunne udvikles ved Krigens Udbrud. I 1848 rykkedes ud med kun 4 Batterier, hvilken Styrke i Løbet af en Maaned blev forøget til 6; da Armeen opløstes i Oktober 1848, havde den endnu kun 6 Batterier, 2 Halvbatterier samt 1 Espingolbatteri. I Vinteren 1848—49 udrustedes 1 Batteri og 1 Espingolbatteri; i Løbet af Krigen 1849 tilkom 2 Batterier, og i 1850 endnu 2 Batterier og 1 Halvbatteri.

Men bortset fra, at Dannelsen af den i Planen paaregnede, indskrænkede Reserve var udførlig før efter saa lang Tids Forløb, at de største Farer deraf kunde opstaa, og at det idetmindste maatte være nødvendigt at indføre nye og mere virksomme Bestemmelser, der sikrede Hæren et tilstrækkeligt Antal uddannede Reservebefalingsmænd, kunde det ikke anses tilraadeligt at blive staaende ved en Ordning, der som Resultat af den største Kraftudvikling kun gav Udsigt til en Operationshær af 34 Infanteribatailloner à 800 Mand med et rigtignok forholdsvis stærkt Artilleri og Kavaleri. Det gjaldt at tilveiebringe en Organisation, som foruden at give Hæren en nødvendig Udvidelse muliggjorde en hurtig Overgang til Krigsordningen og sikrede Besættelsen af de udenfor de egentlige Tropper liggende Poster samt Udviklingen af saadanne Institutioner, der først paa Krigsfod traadte i Virksomhed. Manglerne i sidstnævnte Henseende havde i Krigen 1848—50 paa Grund af Begivenhedernes langsomme Udvikling været mindre følelige, men maatte under en ny Krig, hvor Alt maaske i kort Tid eller uden Frist skulde skabes fra Nyt, blive uafhjælpelige.

Lovudkast til
organisatoriske
Bestemmelser for
Landkrigsmagten.

De herhen hørende Overveielser toge deres Begyndelse allerede i Foraaret 1851, idet Oberst Thestrup fremsatte Tanken om Infanteribataillonernes Doublering og om Tilveiebringelse i Fredstid af det fornødne Antal Reservebefalingsmænd til Besættelse af de lavere Poster i Krig. D. 4. August s. A. nedsattes en Kommission under Chefen for Ingenieurkorpset, Generalmajor Schlegel, til Udarbeidelse af en Organisation for Kongerigets og Hertugdømmet Slesvigs fælles Landkrigsmagt; det af Kommissionen tilveiebragte Materiale kom i Forbindelse med en i 1855 udarbeidet Plan for Armeens Administration til at danne Grundlaget for det Lovudkast til organisatoriske Bestemmelser for Landkrigsmagten, som forelagdes det i Januar 1858 sammentrædende Rigsraad af den daværende Krigsminister, Major C. C. Lundbye.

Udkastet indeholdt ikke nogen detailleret Organisationsplan, men angav Grundtrækkene for en saadan. Forudsætningen var, at et nogenlunde kraftigt Frontalforsvar og et virksomt Flankeforsvar krævede en Armee paa 50—60000 Mand, hvilket blandt Andet maatte nødvendiggjøre en stærkere Organisation af de bestaaende Kadrer. Antallet af Liniebefalingsmænd foresloges betydelig forøget for, suppleret med et Antal Reservebefalingsmænd, at give den for Krigsfod nødvendige Styrke, idet Infanteriet ved Doublering af Hærens 22 Batailloner og Jægerkorpser skulde bringes op til 45 Batailloner (Gardeen inkl.) à 800 Mand, og Hæren iøvrigt bestaa af Livgarden til Hest og 6 Dragonregimenter paa 4 Eskadroner à 150 Mand, 120 Kanoner i 15 Batterier, som skulde udvikles af de bestaaende 12, samt 6 Sapeurkompagnier, idet der ved Ingenieurtropperne skulde oprettes et nyt, 3die, Kompagni, saa at en Udfoldning til 6 Kompagnier kunde finde Sted. Saaledes skulde af Fredskadrerne udvikles 50000 Mand af 8 Aars Mandskab; ved at medtage 9de og 10de Aars Mandskab og bringe Bataillonerne paa 1000 og Eskadronerne paa 180 Mand kunde Styrken stige til 60000 Mand.

De politiske Forhold saavel indadtil som udadtil traadte hindrende i Veien for en saglig Behandling i Rigsraadet saavel af Hærorganisationslovforslaget som af det samtidig forelagte Udkast til Lov om Kjøbenhavns Befæstning mod Søsiden og Projektering af Befæstningsanlæg paa forskjellige Punkter af Monarkiet. De holstenske Deputerede gjorde nemlig ved Samlingens Begyndelse Forsøg paa at standse Forhandlingerne, idet 6 holstenske Rigsraader d. 19. Januar indgave et Forslag, ifølge hvilket Kongen af Hensyn til de svævende Forfatningsforhandlinger skulde anmodes om at indskrænke Rigsraadets Forhand-

linger til hvad der var fornødent til Statshusholdningens Opretholdelse og Førelsen af den løbende Forvaltning. Vel forkastedes dette Forslag d. 3. Februar efter en bevæget Forhandling, men næste Dag (d. 4.) stillede den hannoveranske Gesandt i den tyske Forbundsdag et Forslag, der stemmede overens med det, som de 6 holstenske Deputerede havde indbragt i Rigsraadet, og d. 25. Februar vedtog Forbunds-dagen, som tidligere angivet*), Forslaget.

De tyske Forbundsbeslutninger af 11. og 25. Februar gjorde et stærkt Indtryk i Danmark, og til Regjeringen lød der ikke blot fra de ikke-tyske Stormagters Side venskabelige Raad om Forsonlighed og Imødekommen overfor det tyske Forbund, men ogsaa indenfra, fra det konservative Høires Side, Opfordringer om at vise den største Forsigtighed overfor den fjendtlige Stemning i Tydskland. Udtalelser i den Retning fremkom især under Rigsraadets sidste Behandling i Marts af Lovforslaget om Kjøbenhavns Befæstning mod Søsiden. Som senere vil blive viist, lykkedes det dog at gennemføre dette; derimod naaede Udvalget, der var nedsat til Behandling af de organisatoriske Love, ikke at afgive sin Betænkning, inden Rigsraadet skiltes. Dog fandt Lovudkastet i det Hele en gunstig Modtagelse; særlig var Ønsket levende om i vid Udstrækning at se de af Værnepligtsloven fremgaaede Kræfter bragte i Anvendelse for Hæren.

Det maa antages, at det var Forfatningsforholdenes stadig uafgjorte Tilstand, der bevirkede, at i alle følgende Aar indtil 1863 ingen organisatoriske Lovforslag forelagdes, hvorimod Krigsbestyrelsen fra 1860 at regne paa Tillægsbevillingsloven til Normalbudgettet optog forskjellige Forslag af mer eller mindre organisatorisk Natur, der under sædvanlige Forhold neppe vilde være fremkomne paa denne Maade.

Det lykkedes saaledes den d. 2. December 1859 til Krigsminister udnævnte Generalmajor Thestrup paa Finantsloven for 1860—62 at faae vedtaget nogle Foranstaltninger til Doublingens Gjennemførelse.

Foranstaltninger
for at fremme
Doublingens
Gjennemførelse.

En af disse var, at Bataillonerne normeredes hver med 4 Kapitainer I, 1 Kapitain II og 5 Premierlieutenanter i Stedet for som hidtil med 3 Kapitainer I, 1 Kapitain II og 6 Premierlieutenanter. Kapitainen af 2den Klasse og de 3 ældste Premierlieutenanter skulde være Kommandører for Doublingerskompagnierne (Kundgj. f. Arm. af 23. April og 14. Mai 1860).

En anden Foranstaltning vilde, hvis den var bleven gennemført,

*) Se Krigens politiske Forhistorie pag. 15.

have kunnet faae Betydning. Der gaves nemlig Ministeren Midler til i 1860 som Forsøg at lade foretage en Doublering ved 6 Batailloner. Tanken hermed var at komme til Kundskab om, paa hvilken Maade Infanteriet*) i Tilfælde af Krig lettest og hensigtsmæssigst kunde udfolde sig til flere taktiske Afdelinger end ved Planen af 1842 bestemt. De 6 Batailloner skulde i Exercertiden indkalde til en Styrke af 800 Underkorporaler og Menige for dernæst at formere 2 Batailloner, hver paa 400 Mand. Udførlige Bestemmelser om Doubleringen gaves ved Kundgj. f. Arm. af 14. Mai 1860. Den befalede Exercertid bortfaldt imidlertid undtagen for 18. og 20. Bataillons Vedkommende, hvilke dog kun afholdt Øvelser i c. 5 Dage.

Reservebefalings-
mands-Institutio-
nen indføres ved
Infanteriet.

Doubleringsprincipets Gjennemførelse krævede med Nødvendighed en Forøgelse af Befalingsmændenes Antal, og da Regjeringen fandt, at finansielle Hensyn forbød, som af Krigsminister Lundbye foreslaaet, at forøge Liniebefalingsmændenes Antal, var der ingen anden Udvei end den, at skabe Reservebefalingsmænd i langt større Antal end af Minister Lundbye paatænkt. Den Kgl. Res. af 29. September 1860 er den første i Rækken af de hertil sigtende Bestemmelser. Den indeholder detaillerede Forskrifter angaaende Reserveofficerers og Reserveunderofficerers Antagelse, Uddannelse, Tjeneste, Forhold til Værnepligten og Adgang til Civilbefordring, endnu dog kun for Infanteriet.

Reserveofficererne, hvis aarlige Antal fastsattes til c. 50, og hvortil Aspiranter søgtes blandt de Værnepligtiges mere dannede Klasser, skulde ved en 8 Maaneders Uddannelse bringes til at blive dygtige Førere i Felten; efter afholdt Prøve skulde de udnævnes til Reserveofficerer og senere som Regel kun indkaldes til 2 Efteraarsøvelser.

For at faae Reserveunderofficerer bestemtes det, at af permissionsberettigede Underkorporaler kunde aarlig et Antal af i Regelen 88 antages til at forblive til fast Tjeneste i 2 Aar for at uddannes til Reserveunderofficerer. For hurtig at faae et større Antal

*) Dette bestod nu af 22 „Infanteribatailloner“. De Linie-Infanteribatailloner (1., 2., 10. og 12.), der under Krigen 1848–50 havde erholdt Navn af „lette“ Infanteribatailloner, samt 14. Linie-Infanteribataillon, der i 1852 ligeledes var bleven omdannet til „let“ Infanteribataillon, fik d. 31. Januar 1855 atter den tidligere Benævnelse; ved Kgl. Res. af 31. Januar 1851 var det iøvrigt blevet bestemt, at samtlige Infanteriafdelinger skulde indøves og uddannes som let Infanteri. Alle Hærens Linie-Infanteribatailloner fik ved Kgl. Res. af 3. Januar 1860 Benævnelsen „Infanteribataillon“, og Hærens Jægerkorps fik samme Benævnelse med fortløbende Numre efter de allerede bestaaende Infanteribatailloner, saaledes at 2., 3., 1., 4., 5. Jægerkorps benævntes 18., 19., 20., 21., 22. Infanteribataillon.

til Raadighed bestemtes det, at der foruden 88 Underkorporaler af Aargangen 1859, antagne til 2 Aars fast Tjeneste, endvidere af Aargangen 1858 kunde antages et lignende Antal til 1 Aars fast Tjeneste.

Reservebefalingsmands-Institutionen, som efterhaanden skulde bringes til at omfatte samtlige Vaaben, indførtes ikke uden betydelige Offre.

Et første Offer var, at man for at faae Penge gik til en Forkortelse af Underkorporalernes Tjenestetid, saa at den blev lig de Meniges. Den befaledes ved Kgl. Res. af 24. April 1860 for Fodfolkets Vedkommende. Foranstaltningen, der iøvrigt allerede var foreslaaet af Minister Lundbye i 1858, motiveredes derved, at Underkorporalernes længere Tjenestetid havde reist en Uvillie mod at indtræde i denne Klasse, der i Længden ikke kunde Andet end blive farlig for Hæren, og at det, naar Tanken var blandt Underkorporalerne at udtage en stor Del Underofficerer til Krigsformationen, maatte gjælde om at fjerne de Hindringer, der modarbeidede Klassens bedst mulige Rekrutering. Ministeren søgte om Bemyndigelse til at anvende de Pengebeløb, der bleve disponible ved Foranstaltningens Gjennemførelse, til Uddannelsen af Reservebefalingsmænd.

Et andet Offer var, at den Indstillings- og Udnævnelsesret, Krigsministeriet hidtil havde haft til visse Embeder og Bestillinger under Finantsministeriet, overgik til sidstnævnte Ministerium. Dette Offer ydedes af Krigsministeriet, imod at der blev sikret Reserveofficerer og Reserveunderofficerer fortrinsvis Adgang til et betydeligt Antal Embeder og Bestillinger under Finantsministeriet. Reserveofficererne fik derhos i Forbindelse med Officererne af Hærens Linie fortrinsvis Adgang til de egentlige Embedsstillinger i Krigsministeriets Departementer og til Troppeafdelingernes Intendantposter. (Kgl. Res. af 29. Septbr. 1860).

Et tredje Offer, eller i alt Fald en Følge af Reserveofficers-Institutionen, var Landkadetakademiets*) endelige Nedlæggelse, idet det i den nævnte Kgl. Res. bestemtes, at saasnart det fandtes tilstedeligt og senest fra 1. Januar 1865, skulde de, der vilde indstille sig til Adgangsexamen ved en militær Undervisningsanstalt for at opnaa Ansættelse som Officer i Linien, forinden have opnaaet Officersstilling i Reserven. I den Anledning nedlagdes Land-

*) Landkadetkorpsets Styrke var i Aarene 1849—53 nedbragt fra 120 til 50 Kadetter. Ved Kgl. Res. af 10. April 1858 bestemtes det, at der i 1858 skulde antages 20, i 1859 15 Kadetter, samt at dermed Tilgangen til Korpset skulde bortfalde, da det var Hensigten at erstatte Landkadetakademiet ved en Militærskole for Uddannelsen af Officerer til Kavaleriet og Infanteriet.

1861. akademiet i 1861, uden dog at blive erstattet ved nogen anden Uddannelsesanstalt for faste Officerer.

Delvis
Mobilisering.

I Begyndelsen af 1861 antog, som tidligere berørt, de politiske Forviklinger en saa truende Karakter, at man maatte være betænkt paa Muligheden af en Mobilisering af Landets Forsvarskræfter.

Ministeriet begyndte med Indkaldelser i 2den og 3die Generalkommando.*)

D. 14. Januar fik 2. Art. Reg. i Rendsborg Ordre til at indkalde Mandskab og Heste til Mobilisering af 2 af de der stationerede Batterier; d. 23. Januar 6. Dr. Reg. i den sydlige Del af Holsten Ordre til at indkalde samtlige Nationalheste og 2 Aarganges Mandskab; d. 4. Februar 5. Dr. Reg. i Randers Ordre til „for at faae Distriktshestene indøvede“ at indkalde indtil en Styrke af 420 Underkorporaler og Menige.

Samtidig hermed indkaldtes endel Underkorporaler for snarest mulig at uddannes i Underofficerstjenesten; d. 14. Januar indkaldtes ved Infanteriet 3 Aargange, d. 11. Februar ved Kavaleriet 4 Aargange, d. 26. Februar ved Artilleriet 2 Aargange. Ogsaa uddannedes Reserveofficerer i stor Maalestok. D. 28. Februar gaves Ordre til Oprettelse af 2 Uddannelsesskoler for Reserveofficersaspiranter til Infanteriet, hver paa 85 Elever, henholdsvis i Kjøbenhavn og Helsingør, og d. 11. Marts Ordre til ved Artilleriet at udtage 20 „dertil skikkede unge Mænd“ til Uddannelse til Reserveofficerer, et Antal, som d. 24. Marts 1861 forhøiedes til 30.

I Begyndelsen af Marts gaves allerhøieste Bemyndigelse til, uden at afvente Bevillingerne, at træffe yderligere Forberedelser til Krigsberedskab. I Henhold hertil anordnedes følgende:

D. 8. Marts fik G. H. Reg.**) , 2., 3. og 4. Dr. Reg. Ordre til hvert at indkalde 125 Distriktsheste og 150 Menige til Møde d. 2. April i den Hensigt „at faae de mindst øvede Heste indøvede.“

Samme Dag bemyndigedes Artilleribrigaden til at foranledige indkaldt indtil 250 af begge Regimenters Distriktsheste og 200 Trainkonstabler samt til Brigadens i Kjøbenhavn værende Afdelinger 100 Konstabler til Møde d. 2. April for at kunne gjøre samtlige Batterier „til en vis Grad selvstændige og skikkede til at optræde hvert med 4 bespændte Kanoner“.

*) En Oversigt over Hærens Formation og Dislokation i Foraaret 1861 samt over de i Planen af 1842 indtil dette Tidspunkt foretagne større Forandringer, findes i Bilag 1.

**) Angaaende Oprettelsen af Gardehusarregimentet, se Bilag 1.

D. 11. Marts forlagdes Ingenieurtropperne til Slesvig, hvorfra der afgaves Detachementer til Sønderborg og Fredericia, og ved Ordre af 16. Marts indkaldtes de 6 yngste Aargange.

D. 10. April beordredes Indkaldelse af et Antal Menige af de yngste Aldersklasser til samtlige Infanteribatailloner (c. 250 Mand til hver Bataillon, saaledes at disse derved bragtes paa 400 Mand), og skulde der fra d. 22. s. M. foretages en Doublering ved Infanteribataillonerne, i hvilken Anledning Officerspersonalets Fordeling til disse angaves.

D. 11. April beordredes G. H. Reg., 2., 3. og 4. Dr. Reg. at indkalde saamange Menige og Heste, at den tjenstgjørende Styrke blev ved Gardehusarregimentet 442 Underkorporaler og Menige, ved hvert af Dragonregimenterne 420 Underkorporaler og Menige.

D. 15. April forlagdes 7. og 20. Inf. Bat. fra Kjøbenhavn til henholdsvis Sønderborg og Slesvig; de udgik af 1. og indlemmedes i 2. Inf. Brig.

Samtidig blev der truffet flere administrative Foranstaltninger. Ved Lov af 12. Februar 1849 var almindelig Værnepligt, dog med Stillingstilladelse, indført i Kongeriget; d. 2. Marts 1861 udgaves en ny Lov om Værnepligt, der nærmere fastsatte det værnepligtige Mandskabs Stilling i Reserven og Forstærkningen. For at gjøre Forsyningen af samtlige Infanteriafdelinger med riflede Vaaben mulig, oprifledes Geværer af Model 1828, og Arbejderne paaskyndedes, saa at der i Løbet af Foraaret turde paaregnes en Beholdning af c. 44,000 Rifler. Forsøg med Oprifling af Feltartilleriets glatløbede Skyts efter det franske Landartilleris System havde i nogen Tid været i Gang; der oprifledes nu skyndsomt en Del af de 3 Pd.'s Metalkanoner.*) Der blev truffet Foranstaltning til at bringe Varedepotet og Laboratoriet i forøget Drift. Remontekommissionen fik Ordre til at udvide de forestaaende Indkjøb; der forberedtes en provisorisk Lov om extraordinær Tilveiebringelse af Heste; der blev truffet Forberedelse til Etablering af Felttelegrafanlæg ved det i de foregaaende Aar anskaffede Materiel, samt af to Divisions-Kolonnebrottrain og et større Reservebrottrain af hensigtsmæssigere Materiel end det havende; Regulativerne for Tjenesten i Felten bleve reviderede, nye Indkaldelsesordrer vedtagne, o. a. m.

D. 27. April stilledes ved Kgl. Res. et extraordinært Beløb af 1,354,000 Rdl. til Krigsministerens Raadighed foruden senere paa Aaret (4. og 29. Oktober) 22000 Rdl. og 300,000 Rdl. Bestemmelsen hermed

*) Skytsets Udvikling i Perioden vil samlet blive fremstillet i det Følgende.

var at uddanne c. 320 Reserveofficerer i 4 Skoler, hver paa c. 80 Elever, at skaffe fuldstændig Beklædning for c. 40000 Mand og at sætte Dannevirke- og Dybbølstillingen samt Fredericia i nogenlunde forsvarlig Stand. Til Befæstningsarbejder kunde anvendes af Bevillingen under 27. April 650,000 Rdl., af Bevillingen under 29. Oktober 172,000 Rdl. Til Uddannelse af Reserveofficersaspiranter til Infanteriet oprettedes ved Ordre af 20. Mai og 9. December to Skoler henholdsvis paa Frederiksberg Slot og paa det Kgl. Landkadetakademi; førstnævnte blev paa 90 Elever, sidstnævnte paa 97.

De politiske Forhold antog imidlertid alt i Mai en roligere Karakter. D. 17. Mai befaledes Doubleringsøvelserne ved Infanteriet standsede, og ved Kundgj. f. Arm. af 17. og 23. s. M. bragtes Afdelingerne tilbage paa ordinær Tjeneststyrke, (Ingenieurtropperne og de i Holsten garnisonerende Tropper dog først henholdsvis d. 15. og 25. Juni).

Afdelingerne
bringes tilbage
paa ordinær
Tjeneststyrke.

D. 26. August fik Ingenieurtropperne Ordre til at retournere til Kjøbenhavn, d. 1. Oktober forlagdes 2. og 3. Inf. Bat. henholdsvis fra Ekernførde og Altona til Kjøbenhavn, medens 20. Inf. Bat. fra Slesvig forlagdes til Altona. 2. og 3. Inf. Bat. indlemmedes i 1ste Inf. Brig., 20. Inf. Bat. i 3. Inf. Brig. *)

De i Aarets Løb foretagne kostbare Indkaldelser havde til Følge, at den sædvanlige Exercertid ifølge Ordre af 27. August bortfaldt.

Landkadetakademiets Nedlæggelse ved Kundgj. f. Arm. af 21. Oktober er allerede berørt; under 9. December nedsattes en Kommission for at gjøre Forslag til, hvad der burde træde i Stedet for samme.

1862.

I 1862 fremmedes Organisationsarbeidet for Hæren kun i ringe Grad.

Paa Tillægsbevillingsloven for Finantsperioden 1862—64 søgte Ministeriet et Beløb til en saadan Forøgelse af Rekruttilgangen for samtlige Infanteriafdelinger, at disse kunde doublere med en Styrke af 1000 Mand pr. Bataillon, uden dertil at behøve at indkalde udover 8 Aarganges Mandskab. Som Forholdene hidtil havde været, maatte man have tyet til det ældre Forstærkningsmandskab, da c. $\frac{1}{4}$ af Liniemandskabet var uøvet. Til Doublering af 22 Batailloner vilde kræves 44000 Mand, af hvilke 20000 havde modtaget 16 Maaneders, 10000 4 Maaneders og 14000 slet ingen Uddannelse. For med ringere pekuniære Midler at naa Maalet foresloges forsøgsvis en forandret Tjenesteturnus med kortere Uddannelsestid, idet denne for

En forandret
Tjenesteturnus
foreslaas for
Infanteriet.

*) Til Ekernførde henlagdes et Kompagni af den i Sønderborg garnisonerende 7. Inf. Bat., til Frederikstad et Kompagni af den i Slesvig garnisonerende 6. Inf. Bat.

Infanteriets Menige foresloges nedsat fra 16 til 10 Maaneder. Alt Mandskab kunde da uddannes — de tre Fjerdedele i 10 Maaneder, en Fjerdedel i 4 Maaneder —, Bataillonerne i Exercertiden bringes paa 800 Mand og, om det ønskedes, doublere. Garnisonstjenesten skulde indskrænkes og Exercerreglementet simplificeres. — Foranstaltningen kunde af Hensyn til det tydske Forbunds Krigsforfatning ikke gennemføres for det holsten-lauenborgske Kontingent, og foresloges derfor kun gennemført for de 17 kongerigske og slesvigske Afdelinger. Rigsraadet bevilgede Midler til at lade den forandrede Turnus prøve ved 6 Batailloner.

I den Anledning befaledes ved Kundgj. f. Arm. af 5. Mai Rekruttilgangen ved 1., 2., 11., 15., 19. og 21. Inf. Bat. forøget med 80 Mand udover det tidligere befalede Antal af 245, og Rekruternes Mødetid udsattes i Overensstemmelse med Planen fra d. 30. Mai til d. 2. Juli.*)

Ved Kavaleriet blev Exercertiden ved alle Regimenter forlænget fra 20 til 40 Dage og skulde begynde d. 14. August (Kundgj. f. Arm. af 21. Juli), ligesom Regimenterne ved Finantsloven fik Bemyndigelse til at indkalde et Antal Distriktsheste (28) udover dem, der indkaldtes til Exercertiden, og holde dem til Tjeneste i 90 Dage.

For Artilleriets Vedkommende befaledes under 29. April en for-En forandret Tjenesteturnus befales for Artilleriet. andret Rekrutuddannelse og Tjenesteturnus baseret paa, at Underkorporalernes Tjenestetid blev lig de Meniges, og at der foretoges en Sondring af Feltkonstabler og Fæstningskonstabler. For at faae Penge- midler til Uddannelsen af Reserveofficerer og Reserveunderofficerer til Artilleriet bestemtes det, at Underkorporalernes Tjenestetid skulde gøres lig de Meniges, og Konstablernes Skoletid forkortes. En Indskrækning i Underkorporalernes Tjenestetid af over et Aar var kun mulig ved at slaa af paa de Fordringer, man hidtil havde stillet, og til den Ende at dele Underkorporalerne i 2 Afdelinger, der uddannedes hver for sig, henholdsvis for Feltartilleriet og for Fæstningsartilleriet. Forkortelsen af Konstablernes Skoletid skulde ligeledes gøres mulig ved, at Konstabelklassen uddannedes i 2 Afdelinger, Felt- og Fæstningskonstabler. De sidste skulde fortrinsvis uddannes til at betjene Skyts i faste Stillinger, en Foranstaltning, hvis Betimelighed desuden fulgte af Mangelen paa særlige Afdelinger for Fæstningsartilleri. Kon-

*) Ved Kundgj. f. Arm. af 2. Juni forlagdes 4. Inf. Bat. fra Kjøbenhavn til Ekernførde, udgik af 1. og indlemmedes i 2. Inf. Brig.

stablernes faste Tjenestetid forkortedes med 21 Dage, Fæstningskonstablernes yderligere med 53 Dage.

Reservebefalingsmands-Institutionen indføres for Kavaleriet og Artilleriet.

For Kavaleriet og Artilleriet gaves under 12. Juni Bestemmelser angaaende Tilveiebringelsen af Reserveofficerer og Reserveunderofficerer.

Ved Kavaleriet skulde 6 unge Mænd (over 17 Aars Alderen) aarlig uddannes til Reserveofficerer. Efter i omtrent et Aar at have gennemgaaet de fastsatte Skoler og Øvelser og at være bestaaede i disse vilde Aspiranterne blive udnævnte til Reserveofficerer og skulde da i 4 Maaneder (til Slutningen af Aarets Exercertid) forrette Tjeneste som Officerer. De vilde senere kun blive indkaldte til høist 2 Exercertider. Af permissionsberettigede Underkorporaler kunde aarlig udtages et Antal af 24 til at forblive til fast Tjeneste i 2 Aar for at uddannes til Reserveunderofficerer.

Ved Artilleriet skulde ligeledes 6 unge Mænd (over 17 Aars Alderen) aarlig uddannes til Reserveofficerer. Af permissonsberettigede Underkorporaler kunde aarlig udtages 45 til at forblive til fast Tjeneste i 1 Aar for at uddannes til Reserveunderofficerer.

For at vinde Midler til Reservebefalingsmændenes Uddannelse blev ved Kgl. Res. af 7. Juni, ligesom ved Infanteriet, Underkorporalernes Tjenestetid sat lig de Meniges.

Uddannelse af Reservelæger, Reservedyrlæger og Reserve-Intendanturassistenter.

I Forbindelse hermed udgik henholdsvis under 28. Mai og 7. Juni Bestemmelser for Tilveiebringelsen af Reservelæger (25 aarlig) og Reservedyrlæger (6 aarlig), ligesom det ved Kundgj. f. Arm. af 13. Oktober befaledes, at der af det indkaldte Mandskab herefter aarlig skulde udtages og uddannes det for Krigstid fornødne Antal af Reserve-Intendanturassistenter (hver Infanteribataillon aarlig 2).

Troppeamling ved Slesvig.

Om Efteraaret afholdtes en Troppeamling i og ved Slesvig, hvori deltog 12 Infanteribatailloner, de Kongelige Livgarder, et Dragonregiment, 2 Eskadroner og en Ordonnantsafdeling af 6te Dr. Reg., 3 Batterier fra Rendsborg og 1 fra Fredericia. 8 af disse Batailloner bragtes paa en Styrke af 800 Underkorporaler og Menige og doublerede. Af Batailloner, der ikke deltog i Troppeamlingen, bragtes tre ligeledes paa 800 Underkorporaler og Menige og doublerede.

1863.

Fremgangsmaaden ved Doublering i Tilfælde af Mobilisering.

I Erkjendelsen af, at Doubleringen af Infanteribataillonerne under mange Mobiliseringsforhold vilde kunne lide et væsentligt Afbræk, naar den udelukkende skulde ske paa de Steder, hvor de oprindelige Infanteribatailloner for Øieblikket garnisonerede, bestemte Ministeriet under 27. Januar 1863, at fremtidig kun Stambataillonernes

Mobilisering skulde udføres i Garnisonen, men at Doubleringsbataillonerne skulde organiseres i Depotsteder, der laa i Nærheden af de paagjældende Batailloners Udskrivningsdistrikter.

Ministeriet lod derefter alt Materiel til Stambataillonerne, som ikke opbevaredes ved selve Afdelingerne, anbringe i de Arsenaler og Depoter, der vare Garnisonsstederne nærmest. For Doubleringsbataillonerne blev derimod alt Materiel af Armatur og Munderingssager anbragt i de Arsenaler og Depoter, som vare nærmest de paagjældende Batailloners Udskrivningsdistrikter; de fra Holsten og Lauenborg rekruterede Afdelingers Doubleringsbatailloner tænkte indtil videre forsynede fra Hoveddepotet i Kjøbenhavn.

Gjennemførelsen af dette Princip foranledigede nye detaljerede Bestemmelser om Fremgangsmaaden ved Doubling i Tilfælde af Mobilisering samt forandrede Bestemmelser om Bataillonernes Bogføring. Afdelingerne skulde til enhver Tid have alle Foranstaltninger — blandt hvilke særlig nævntes Befalingspersonalets Fordeling — fuldt forberedte til saa hurtigt og sikkert som muligt at effektuere en given Doublings- og Mobiliseringsordre. Infanteriets og Kavaleriets Reserveofficerer vare alt ved Kundgj. f. Arm. af 18. Oktober 1862 fordelte til Linieafdelingerne.

Ved den allerhøieste Kundgjørelse af 30. Marts (se pag. 20) befaledes det at danne en egen „Hærafdeling“ af det Mandskab, som rekruteredes fra Holsten og Lauenborg. Det paalagdes Krigsministeren at udarbejde og forelægge Bestemmelser om Organisationen af denne Hærafdeling, saaledes at den til enhver Tid var i Stand til at fyldestgøre de den paahvilende Forpligtelser som en Del af den samlede Hær og til at afgive Forbundskontingentet overensstemmende med de derfor gjældende Regler. Ligeledes skulde Krigsministeren udarbejde en Organisationsplan for den Del af Hæren, der rekruteredes fra Kongeriget og Hertugdømmet Slesvig. Dette Udkast forelagdes ikke for det i April sammentrædende Rigsraad, eftersom Udkastet var stødt paa finansielle Vanskeligheder i Regjeringen selv, men forelagdes i September af den følgende Krigsminister, hvor det henvistes til et Udvalg og ikke fremmedes.

En egen Hærafdeling befales dannet af det Mandskab, som rekruteredes fra Holsten og Lauenborg.

De usikre politiske Forhold foranledigede, at Mødetiden for Infanteriets Rekruter (undtagen for de holstenske og lauenborgske Batailloner) forandredes fra d. 2. Juli til d. 15. Mai (Kundgj. f. Arm. af 27. April). Fremdeles beordrede Ministeriet under 30. April i Anledning af nogle Optøier i Altona, at 20. Inf. Bat. skulde bringes paa en Styrke af 800 Underkorporaler og Menige, at 9. Inf. Bat., efter at være bragt

Andre militære Foranstaltninger.

paa samme Styrke, tilligemed et 6 Pd.'s Halvbatteri skulde afgaa fra Rendsborg til Altona, og at 6. Dr. Reg., af hvilket en Eskadron forlagdes fra Itzehoe til Neumünster, skulde indkalde til en Styrke af 120 Underkorporaler og Menige pr. Eskadron. D. 2. Mai beordredes 1. og 8. Inf. Bat. at indkalde til uopholdeligt Møde saa mange Permitterede, at hver Bataillon fik 800 Underkorporaler og Menige. Saaledes vare de i Rendsborg, Kiel og Altona garnisonerende 4 Batailloner bragte paa 800 Mand.

Bestræbelserne fortsattes for Uddannelsen af Reservebefalingsmænd. Ved Kundgj. f. Arm. af 26. Januar befaledes en Uddannelsesskole for Reserveofficersaspiranter til Infanteriet oprettet paa det Kgl. Landkadetakademi fra d. 2. Februar. D. 8. Juli befaledes, at af de i Henhold til Bestemmelse af 29. September 1860 uddannede Reserveofficerer skulde Infanteribataillonerne indkalde til en Maanedes Tjeneste i Exercertiden alle dem, som ikke tidligere havde forrettet saadan Tjeneste; fremdeles under 16. September, at hver Infanteribataillon fra d. 23. September og til d. 23. December havde at holde 6 af disse Officerer til Tjeneste, og fra d. 23. December til d. 23. Marts 1864 6 andre, fortrinsvis saadanne, som frivillig meldte sig. Kavaleriregimenterne beordredes ved Kundgj. f. Arm. af 21. September hvert at indkalde 2 Reserveofficerer.

For at skaffe Reserveunderofficerer i tilstrækkelig Mængde bestemtes det ved Kundgj. f. Arm. af 31. August, at de foruden at søges blandt permissionsberettigede Underkorporaler ogsaa kunde søges af den tilsvarende Aargangs permissionsberettigede Menige.

Ved Infanteriet befaledes ved Kundgj. f. Arm. af 16. Marts 2. Inf. Brig. delt i 2 Brigader, af hvilke den ene under Navn af 2. Inf. Brig. (Stabskvarter Slesvig) omfattede de i Hertugdømmet Slesvig garnisonerende Infanteribatailloner, nemlig 4., 6., 7. og 21., og den anden under Navn af 4. Inf. Brig. (Stabskvarter Fredericia) omfattede de i Nørrejylland og Fyen garnisonerende Infanteribatailloner, nemlig 5., 10., 11., 12. og 19.

Ved Kundgj. f. Arm. af 18. Mai udgaves et nyt Exercerreglement for Infanteriet og ved Kundgj. f. Arm. af 16. Juli Udkast til et nyt Program for Uddannelsen ved en Infanteribataillon, hvis Principer fremtidig skulde følges.

Ved Kundgj. f. Arm. af 17. Juli etableredes Exercerskoler i Kjøbenhavn for c. 2100 Mand, i Odense, Fredericia og Aalborg for c. 800 Mand hvert Sted, nemlig for det i 1862 og 63 udskrevne Mandskab, som hidtil

ikke havde været indkaldt. Skolerne skulde vare fra d. 2. August til d. 10. Oktober.

D. 12. August forlagdes 11. Inf. Bat. fra Aalborg til Slesvig, og umiddelbart efter Troppesamlingen *) 19. Inf. Bat. fra Nyborg til Husum med to Kompagnier detacherede til Frederikstad. Bataillonerne udgik af 4. og indlemmedes i 2. Inf. Brig. 5. Inf. Bat. forlagde et Kompagni til Nyborg.

Kavaleriregimenterne beordredes under 24. April til ligesom det foregaaende Aar at indkalde 28 Distriktsheste til Tilridning i 46 Dage udenfor Exercertiden.

D. 17. Juni døde den kommanderende General i 3. Generalkommando, Generallieutenant Schøller, og d. 29. Juni den kommanderende General i 1. Generalkommando, Hs. Kgl. Høihed Arveprinds Frederik Ferdinand. Da Krigsministeren, Generalmajor Thestrup, ønskede at overtage en af Generalkommandoerne**), forflyttedes Generallieutenant de Meza fra 2. til 1. Generalkommando, Generalmajor Thestrup (der samtidig udnævntes til Generallieutenant) overtog 2. Generalkommando, og til Krigsminister udnævntes d. 13. August Oberst Lundbye, som allerede tidligere (fra d. 25. Mai 1856 til d. 2. December 1859) havde beklædt denne Post. Generalmajor Steinmann overtog fra d. 22. Oktober Kommandoen i 3. Generalkommandodistrikt.

Oberst Lundbye
Krigsminister.

Den nye Krigsminister, Oberst Lundbye, havde vel i 1858 fremsat et Lovforslag om Hærorganisation, baseret paa Infanteribataillonernes Doubling, men det hvilede paa Principer, væsentlig forskellige fra dem, som senere vare blevne raadende. Oberst Lundbye havde tænkt sig en stærk Udvidelse af de bestaaende, faste Kadrer, men vilde ikke basere Doublingen paa en Reservebefalingsmands-Institution. Han var betænkelig ved de svage Kadrer og erklærede endog i Rigsraadet, at han nu ikke fandt Doublingen heldig. Da det kort efter tilfaldt ham at mobilisere Hæren, medførte dette Personskifte i Krigsministeriet en ikke ringe Vaklen.

Hovedtrækkene af den Ordning, Krigsbestyrelsen siden 1860 havde havt for Øie, maatte under den usikre Tingenes Tilstand imidlertid selvfølgelig bibeholdes. Da der derfor strax efter Minister Lundbyes

*) Se Pagina 48.

**) Generalmajor Thestrup fratradte Krigsministeriet, fordi han ikke kunde faae sine Kollegers Samtykke til Forelæggelse af den af ham udarbejdede Organisationsplan med tilhørende Lønningslov for den Del af Hæren, der rekruteredes fra Kongeriget og Hertugdømmet Slesvig, hvilken Plan nemlig medførte større Udgifter, end de kunde samtykke i (sammenhold p. 45).

Udnævnelse fra Udenrigsministeriet indløb Forespørgsel om den Styrke, hvormed Hæren under en Krig kunde optræde, og den Tid, der behøvedes til Mobiliseringen, besvaredes dette af Krigsministeriet under 3. September som følger:

„Det til en Udfoldning nødvendige Personel er tilnærmelsesvis bragt tilveie i de sidst forløbne Aar; den korte Uddannelse, som man imidlertid for at skaffe det fornødne Antal Befalingsmænd tilstede har maattet lade sig nøie med, forudsætter dog med Nødvendighed, at man inden en egentlig Mobilisering konsoliderer de med nye Befalingsmænd udrustede Krigskadrer, hvortil mindst et Par Maaneder ville udfordres. Materiellet til den nævnte Udfoldning er ogsaa næsten fuldt tilstede med Undtagelse af Trainet og de til dette samt til Supplering af Kavaleriet og Artilleriet nødvendige Heste. Anskaffelsen af dette manglende Materiel vil ligesom den ovenangivne Uddannelse af de yngre Befalingsmænd og af de udfoldede Kadrer formentlig ved en anstrængende Afbenyttelse af Tiden kunne være fuldendt paa et Par Maaneder. Efter en saadan Tids Forløb vil Armeen være bragt paa det Punkt, at den med det korte Varsel (c. 14 Dage), som er nødvendig til at foretage Indkaldelse af de Permitterede og til at transportere Afdelingerne til Koncentrationsstedet, vil kunne stille en Styrke af:

45 Infanteribatailloner à 800 Underkorporaler og Menige à 4 Kompagnier eller	c. 40500 Mand,
6 Kavaleriregimenter à 720 Underkorporaler og Menige à 6 Eskadroner eller	c. 4920 —
12 Feltbatterier (der om ønskes kunne forøges indtil 15) à 8 Piecer foruden Artilleri til faste, med c. 500 Piecer besatte Positioner, Parker, Depoter og Brovæsen	c. 5400 —
6 Ingenieurkompagnier à 104 Underkorporaler og Menige	c. 690 —
de dertil nødvendige Nonkombattanter.....	c. 3490 —
	<hr/>
	c. 55000 Mand“.

Troppeansamling
ved Slesvig.

Den sædvanlige Troppeansamling i September var oprindeligt bestemt at skulle bortfalde af finansielle Hensyn, men da det i et afholdt Ministerraad var blevet anset i høi Grad ønskeligt paa Grund af de politiske Forhold at koncentrere et større Antal Tropper i Syd-slesvig, samledes i Dagene fra d. 3. til d. 21. September i og om

Byen Slesvig af 2. og 3. Generalkommandos Afdelinger: 11 Infanteribatailloner, 3 Kavaleriregimenter og 3 Batterier. Endvidere deltog den Kgl. Livgarde til Fods og 2 Eskadroner af Gardehusarregimentet i Troppesamlingen. Efter Ankomsten til Kantonnementerne i eller ved Slesvig foretog de Batailloner, som vare paa 800 Mand, ialt 5, en Doubling. Af de Batailloner, som ikke deltog i Troppesamlingen, skulde fire ligeledes indkalde til en Styrke af 800 Underkorporaler og Menige og doublere.

Henimod Troppesamlingens Slutning (Kundgj. f. Arm. af 16. September) beordrede Krigsministeriet en Reduktion i Styrken, hvorved Afdelingerne i Hovedsagen bragtes tilbage paa ordinar Fredsfod, idet kun de i Holsten garnisonerende Infanteribatailloner (1., 8., 9. og 20.) beholdt 450 Underkorporaler og Menige, 6. Dr. Reg. 480 Underkorporaler og Menige, 1. og 2. Art. Reg. hver henholdsvis 120 og 130 Underkorporaler og Menige extraordinært, men faa Dage efter (Kundgj. f. Arm. af 21. September) meddeltes det Hæren, at Hs. Maj. Kongen allerhøist havde approberet, at der fra førstkommende 1. Oktober skulde træffes de fornødne Foranstaltninger for at sikre en hurtig Udvikling af Arméens Krigsstyrke.

Til Fuldstændiggjørelse af Fremstillingen af Hærvæsenets Udvikling i Perioden mellem Krigene 1848—50 og 1864 skal endnu gives en kort Oversigt over Skytsets Udvikling i Perioden.

Skytsets Udvikling
i den omhandlede
Periode.

1. Haandskytset.

Ved Slutningen af Krigen 1848—50 fandtes der i vor Hær en stor Mængde forskellige Geværer. Af glatløbende fandtes Infanterigevær af Model 1822, do. af Model 1828 samt fransk Gevær af Model 1828, samtlige Vaaben med Perkussionsantændelse. Af Rifler havdes Underofficersriflen af Model 1829, riflet Musket (for Jægerkorpserne) af Model 1831, Tapriflen af Model 1848 og Suhlertapriflen, der havde tilhørt Insurgent hæren.

Skudsikkerheden var ved Tapriflen langt større end ved de glatte Geværer (paa 600 Alen som for disse paa 200), men beroede dog paa en omhyggelig udført Ladning, idet det var af Vigtighed, at Spidskarpets Forcing, der foregik imod en i Forlængelse af Svandskruens Axe anbragt Tap, var god og ensartet. 1849 fandt Kapitaen

Minié af det franske Artilleri, at man kunde overlade Udvidelsen — Expansionen — til Krudtgassen selv; kun maatte Skarpet være konstrueret med dette for Øie*). Dermed var Muligheden givet for at bevæbne hele Fodfolket med riflede Forladere, og Miniés Opfindelse havde endnu de Fordele, at den tillod en billig Omdannelse af de eksisterende Beholdninger af glatte Geværer, fordi der kunde være temmelig store Tolerancer paa Kalibret ved hans Forceringsmaade, og at den forenede en mere strakt Bane med det glatte Geværs bekvemme Ladning.

De første med Expansionsprojektilet udførte Forsøg, der fra 1850 at regne hos os udførtes med Taprifler, hvis Tap var borttaget, og med opriflede franske Musketter, gav ligesaa lidt som i Frankrig heldige Resultater. Det var først, efterat Selvforceringsprojektilet uden Culot var foreslaaet (af Kapitain Minié) og antaget, eftersom det viste sig, at Krudtgassen ogsaa uden denne udvidede Skarpet tilstrækkeligt, og efterat dernæst Miniériflen partielt var bleven indført i Frankrig og havde bestaaet sin Prøve i Krimkrigen, at man kom til Erkjendelse af det Ønskelige i at bevæbne hele Fodfolket med Rifler. Dette søgte man at realisere ved at oprifle og forandre til Miniérifler de store tilstedeværende Beholdninger af glatte Geværer, hvilket i de fleste Stater udførtes i Perioden 1856—59.

Hos os nedsattes i 1855 den saakaldte Miniékommission, bestaaende af Officerer af Artilleriet og Fodfolket og underlagt Artilleribrigaden; den udførte samtlige Forsøg, der efterhaanden førte til Fodfolkets almindelige Bevæbning med Rifler.

Forsøgene i 1855 med de franske Rifler og navnlig med Tapriflen uden Tap faldt saa gunstig ud, at en Overgang til Fodfolkets almindelige Bevæbning med Miniérifler (helst med Projektilet uden Culot) skjønnes udførlig; men fortsatte Forsøg i 1856 stillede Resultatet tvivlsomt. Forsøg med opriflede Musketter af Model 1828 faldt nemlig uheldig ud, og da man derefter paany prøvede Taprifler uden Tap, faldt ogsaa disse Forsøg ugunstig ud, uagtet man anvendte samme Projektilet som i det foregaaende Aar og i det Hele søgte at gjøre Forholdene ved Skydningen saa overensstemmende som muligt med hint Aars. Følgen heraf var en Standsning saavel med

---

*) Bagparten af det cylindro-ogivale Projektilet forsynedes med Cannelurer, Bunden med en Udhuling, i hvilken der anbragtes en lille Jernskaal, Culot, som af Krudtgassen presses ind i det bløde Bly og derved udvidede Skarpet saaledes, at Spillerummet ophævedes

Hensyn til de glatløbende Geværers Oprifling som med Hensyn til en Ændring af Tapriflen til det nævnte System.

Derimod fortsattes Forsøgene med forskellige Projektiler, særlig med et efter Lorenz's System*), der i Østerrig var antaget til et Kaliber af $6^{\text{III}} 4\frac{1}{2}^{\text{IV}}$ og der havde givet tilfredsstillende Resultater, samt med et af en fransk Officer, Nessler, konstrueret Projektil af cylindrosfærisk Form med en Udhuling bagi, og som i Krimkrigen var blevet benyttet af det franske og sardinske Fodfolk. Det førstnævnte viste sig, modificeret efter vort større Kaliber, ufyldestgjørende allerede paa 200 Alen, hvorimod det sidste indtil 400 Alen gav en tilfredsstillende Skydning i det glatløbende Gevær.

Ogsaa med mindre Kalibre gjordes Forsøg. Kalibrets Størrelse var i de fleste Stater noget over eller under 8^{III} ; kun Schweiz havde allerede i 1851 indført en Skarpskytteriffel (Feldstutzer) af lille Kaliber og antog i 1856 en Jægerriffel af samme Kaliber ($4^{\text{III}} 9\frac{3}{4}^{\text{IV}}$), der dog først i 1863 indførtes som Bevæbning for hele Fodfolket. Østerrig, England, de nordamerikanske Fristater samt nogle sydtyske Stater indførte vel nye Kalibre, men gik ikke saa lavt som Schweiz, idet det østerrigske Kaliber var $6^{\text{III}} 4\frac{1}{2}^{\text{IV}}$, det engelske og amerikanske $6^{\text{III}} 9\frac{1}{2}^{\text{IV}}$. Det lille Kaliber gav lettere Skarp, gunstigere Tværsnitsbelastning med samme Vægt og følgelig med samme Ladning en mere raserende Bane. I de fleste Stater og saaledes ogsaa hos os indskrænkede man sig dog til gennem Forsøg at konstatere Anvendeligheden af et lille Kaliber**), men nærede iøvrigt Betænkkelighed ved at indføre det til militært Brug; man veg i alt Fald tilbage for de betydelige Udgifter derved og foretrak at søge sin Beholdning af glatte Geværer gjort anvendelig som Rifler.

I 1858 gjenoptoges derfor hos os Forsøgene med Miniérifler af stort Kaliber og forskellige Projektiler; navnlig prøvedes med

---

*) I 1852 havde Pritchett og Wilkinson angivet, at Skarpet ved Krudtgassen presseses sammen i Axens Retning, men udvidedes efter Radius. Denne Idee til Stukning af Skarpet — Compression — blev forsøgt flere Steder, f. Ex. af Lorenz, der gjorde dybe Indsnit paa Bagparten af Skarpet for at lette Stukningen. Skarpet var meget følsomt for smaa Variationer i Spillerummet; blev dette for stort, fik man ingen sikker Føring.

**) Til Forsøgene i 1857 med mindre Kalibre forfærdigedes 2 Geværer efter schweizisk og 2 efter østerrigsk Model; tillige var der tilstede 4 østerrigske Originalvaaben. I 1858 foretoges Forsøg med et af Major Kauffmann af Artilleriet præsenteret Vaaben af Kaliber $6^{\text{III}} 2\frac{1}{2}^{\text{IV}}$, med Enfield og Lancaster Geværer, henholdsvis $6^{\text{III}} 9\frac{1}{2}^{\text{IV}}$ og $6^{\text{III}} 8^{\text{IV}} 11^{\text{V}}$, med en badensisk Riffel, Model 1857, af Kaliber $6^{\text{III}} 4\frac{1}{2}^{\text{IV}}$, og med de danske Skytteforeningers Riffel af Kaliber $5^{\text{III}} 7^{\text{IV}}$.

gunstigt Udfald et af Bøssemager Manceaux i Paris fremsendt opriflet fransk Gevær med progressive Riffelgange og Projektil af ny Form.

Forsøgene vare efterhaanden saavidt fremmede, at Krigsministeriet i Januar 1859 kunde give Ordre til, at en Del af den glatløbende Geværbeholdning skulde oprifles til Brug for Selvforceringsprojektiler. Til Forsøgene oprifledes 4 Geværer af Model 1828 og 4 franske Musketter; af disse Geværer vare 2 af hver Slags af største (8^{III} 3^{IV}) og 2 af mindste (8^{III} 1^{IV}) Kaliber; de erholdt 5 Riffelgange 2^{IV} dybe, Stigningen var for hver Halvdel af Vaabnene 72" og 96". Der forsøgte 3 forskellige Projektiler, nemlig et Manceauxprojektil med Culot, et Manceauxprojektil med en straaaleformet Udhuling og et modificeret Kompressionsprojektil. Forsøgene udførtes med Ladninger af 1¹/₃ og 1¹/₂ Kvt. paa 300 og 600 Alen. Kompressionsprojektilet blev strax forkastet, ligeledes viste 1¹/₂ Kvt. Ladning sig for stor, og 1¹/₃ Kvt. blev man derfor staaende ved. Projektilen med Culot gav bedre Skydning ved Stigningen paa 96", men en krummere Bane end ved Stigningen 72". Da Projektilen uden Culot gav en bedre Skydning med denne sidste Stigning end med Culot, blev Stigningen paa 72" foretrukken. Det viste sig imidlertid, at Projektilen uden Culot af og til sprængtes. Ved de fortsatte Forsøg med Selvforceringsprojektiler uden Culot prøvedes Nessler's Miniékugle, som i Frankrig var bragt til Anvendelse til Taprifler uden Tap. Den forsøgte i en hel Række Modifikationer, uden at det lykkedes at opnaa Tapriflens Skudsikkerhed. Andre og samtidige Forsøg med forskellige Selvforceringsprojektiler bragte heller intet godt Udbytte, saa at Manceauxprojektilen med Culot af Jern hidtil stod uovertruffet. Da der imidlertid under den foreløbige Indskydning ved Geværfabriken fremkom Vanskeligheder med dette Projektil, bestemte man sig til at anvende Manceauxprojektiler med Træprop, hvorefter der ikke fremkom flere Klager fra Fabriken over Ammunitionen. Til den egentlige Indskydning af de opriflede Musketter af Model 1828, som blev bestemt i 1860, anvendtes derfor dette Projektil. Men ved Siden heraf fortsattes Forsøgene med Expansionsprojektiler uden Culot, navnlig forsøgte et tidligere prøvet Miniéprojektil af ydre Form som Manceaux's, men med en dyb Udhuling. Disse Forsøg førte til saadanne Resultater, at en Indskydning med dette Projektil uden Culot blev bestemt, saa at der altsaa blev foretaget 2 Indskydninger, hver med 10 Vaaben, 5 af største og 5 af

mindste Kaliber, paa 7 Afstande (100—1000 Alen), 200 Skud paa hver, eller 1400 Skud med hvert Projektil.

Indskydningen med Projektilet med Træprop tilendebragtes i September 1860, hvorimod Indskydningen med Projektilet uden Culot først paabegyndtes i Oktober og afsluttedes i November, altsaa under uheldigere Veirforhold. Resultaterne af Indskydningerne vare meget nær overensstemmende for begge Projektiler, og man bestemte sig da for Projektilet uden Culot, der i 1860 blev reglementeret for Miniériflerne af Model 1828. Projektilet veiede 13,4 Kvt. og var c. $1\frac{1}{2}$ Kaliber langt; Ladningen var $1\frac{1}{3}$ Kvt. Med denne Ammunition fik Miniériflen omtrent samme Skudsikkerhed som Tapriflen og en noget fladere Bane.

Da man imidlertid frygtede, at denne Ammunition vilde give en for stærk Recule i de franske Geværer, som man havde bestemt at oprifle af Hensyn til Krigsudsigterne, arbeidedes der paa at finde et lettere Projektil. Forsøgene i denne Retning vare endnu ikke afsluttede, da det i 1861 blev bestemt, at de franske Miniérifler skulde indskydes; Indskydningen maatte derfor foretages med den for Miniériflerne af Model 1828 reglementerede Ammunition og udførtes i samme Udstrækning som tidligere med Miniériflerne af Model 1828. Der blev imidlertid i 1862 tilveiebragt Oplysninger om et af den franske Oberstlieutenant Nessler konstrueret nyt Projektil. Da de foreløbige Forsøg, der udførtes med dette ganske i den Form, hvori det forelaa, faldt meget heldig ud, foretoges en fuldstændig Indskydning af de franske Rifler med dette Projektil. Indskydningen udførtes med 5 Rifler paa 100—1000 Alen, ialt paa 7 Afstande, 100 Skud paa hver Afstand, og støttet paa Resultaterne heraf reglementeredes i 1863 den anvendte Ammunition, Projektilvægt 9,216 Kvt. og Ladning $1\frac{3}{16}$ Kvt, for de franske Miniérifler. Det blev umiddelbart herefter bestemt, at Miniériflerne af Model 1828 ligeledes skulde indskydes med denne Ammunition. Af Hensyn til Udsigterne til Krig indskrænkedes denne Indskydning til 5 Vaaben paa 5 Afstande, nemlig 100—600 Alen, hvilken sidste Afstand tillige var den yderste Grændse for det paa disse anbragte Klapviser; paa hver Afstand gjordes 100 Skud. Resultatet blev, at den nye Ammunition ogsaa reglementeredes for Miniériflerne af Model 1828 og dermed for samtlige Miniérifler.

Den nye Ammunition, der gav omtrent samme Skudsikkerhed og Kuglebane som den i 1860 reglementerede, var lettere end denne og gav en mindre Recule. Forsaavidt det har været paastaaet, at den

mindre godt taalte Transport, forholder dette sig ikke rigtigt. Projektilet fordrede en omhyggelig Behandling paa de forskjellige Stadier, der gik forud for dets Anvendelse i Patronen, men var Patroneringen god, var Soliditeten udenfor al Tvivl. Da imidlertid under Krigen Laboratoriet maatte arbeide langt udover dets Kræfter (det var indrettet paa at forfærdige 50,000 Patroner om Dagen, men maatte under Krigen fabrikere 100,000 Stkr.), kom det til at skorte paa den tilbørlige Kontrol med Arbeidet, og de heraf flydende Ulemper viste sig saavel under som efter Krigen.

Det var lykkedes inden Krigen Udbrud at faae Geværbeholdningen bragt op til over 55,000 Rifler (33,000 Taprifler og 22,000 Miniérifler); en Reservebeholdning paa c. 13,000 Miniérifler skaffedes tilveie under selve Krigen. Forsøgene for at skaffe Miniéammunition til Tapriflen (uden Tap) og derved lettere Ladning for denne vare ikke opgivne, men kun foreløbig skudte tilside for Opgaven at skaffe Rifler til hele Fodfolket; de fortsattes efter Krigen med gunstigt Udfald.

Den Hovedopgave, man, som anført, havde stillet sig i Perioden, at skaffe hele Fodfolket riflede Vaaben, var det saaledes, trods talrige Vanskeligheder under Forsøgene, lykkedes at faae gennemført inden Krigen og — hvad vist maa erkjendes, — gennemført paa en respektabel Maade og uden stor Bekostning. I 1850 havdes kun 2300 Taprifler; fra 1850—64 tilvirkedes indtil 2000 Stkr. aarlig, et Antal, der dog nedsattes væsenlig, da Riflingen af de glatte Geværer paabegyndtes i 1860, og da Suhler Tapriflerne udboredes i 1854—55. Riflernes Præstationer fremgaa af nedenstaaende Oversigt*).

En Sammenligning med andre Stater — Schweiz fraregnet, der havde antaget det lille Kaliber i større Udstrækning — giver følgende Resultat:

*)

Vaaben.	Sandsynlig circ. Feil i Fod.					Største Ordinat i Fod over Viserlinien.				
	300 Al.	400 Al.	600 Al.	800 Al.	1000 Al.	300 Al.	400 Al.	600 Al.	800 Al.	1000 Al.
Tapriffel, M. 1848	0.70	1.05	1.97	3.28	„	2.2	4.5	10.8	20.5	„
Suhler tapriffel	0.81	1.08	1.70	2.52	„	„	„	„	„	„
Miniériffel, } regl. Amm.	0.74	1.07	1.99	„	„	1.6	3.5	9.1	„	„
af M. 1828 } ældre Amm.	0.99	1.25	1.69	2.78	„	1.6	3.2	8.2	14.9	„
Fransk } regl. Amm.	0.68	0.96	1.63	2.53	3.58	1.4	3.1	9.0	16.9	35.1
Miniériffel } ældre Amm.	0.73	1.02	1.69	2.51	3.52	1.6	3.3	7.9	15.0	25.0

Rusland og Frankrig havde omtrent samme Kalibre og Rifling som vi, og deres Rifler derfor omtrent de samme balistiske Egenskaber som vore.

Østerrig, England og Nordamerika (den engelske og amerikanske Riffel vare identiske) havde de saakaldte Middelkalibre, nemlig $6^{\text{III}} 4\frac{1}{2}^{\text{IV}}$ og $6^{\text{III}} 9\frac{1}{2}^{\text{IV}}$ *). Det engelske Gevær stod omtrent lige med vore Vaaben, maaske lidt over, men det østerrigske var vort underlegent. Østerrig havde tillige et Jægergevær, der omtrent stod lige med vore Vaaben, men havde en lidt fladere Bane.

Preussen var — bortset fra Norge, der havde Kammerladningsgeværer — den eneste Magt, der havde Bagladevaaben (Tændnaalsgeværet). Med Hensyn til dettes balistiske Egenskaber foreligge ingen bestemte Data; af nogle Resultater fra Skydeøvelser synes at fremgaa, at det med Hensyn til Skudsikkerhed og Banens Fladhed omtrent stod lige med vore Vaaben. I andre Lande nærede man Betænkelighed ved at gaa over til Bagladning; man erkjendte Fordelen derved, men frygtede for, at et i sin Mekanisme saa kompliceret Vaaben ikke egnede sig til militært Brug, og for Ammunitionssødslen i Felten. Ogsaa klæbede endel Mangler ved det preussiske Tændnaalsgevær. Det kan neppe vække Forundring, at Danmark i hin Periode fulgte den almindelige Bevægelse, opriffede de ældre Geværer, af hvilke vi havde en meget stor Beholdning, og blev staaende ved Forladning, saameget mere som Alt stiledede hen imod en Krig, og som den største Sparsommelighed raadede i Henseende til Bevillinger til Hæren. Mærkeligere er det, at Magter som England og Østerrig, der gik til mindre Kalibre, altsaa til Nyanskaffelser, ikke antog Bagladning; men dette maa forklares ved Mistillid til de da kjendte Baglademekanismer og Frygt for Bortødslen af Ammunition**). I Aarene omkring 1860 var man kjendt med de særlig

*)

Vaaben.	Sandsynlig circ. Feil i Fod.				Største Ordinat i Fod over Viserlinien.			
	324 Al.	432 Al.	648 Al.	864 Al.	324 Al.	432 Al.	648 Al.	864 Al.
Engelsk Enfield-Gevær.....	0.78	1.04	1.83	2.35	1.9	3.8	9.2	17.5
Østerrigsk Gevær.....	1.50	1.91	2.91	„	2.1	4.2	10.8	„

***) En fransk Lærebog i Skydetheori fra 1862 indrømmer Bagladegeværets store Fordele og fremhæver som den eneste Mangel Faren for, at Ammunitionen for tidligt kan slippe op, hvorefter til Slutning bemærkes, at dette vistnok er Grunden til, at man i Rusland, England og Østerrig, som have indført nye Geværer, ikke har fulgt Preussens Exempel ved at vælge et Bagladevaaben.

i Amerika fremkomne Bagladegeværer, men den Anskuelse gjorde sig bl. a. gjældende, at Præcisionsskydning var uforenelig med Bagladning, og den første skjønnedes som det væsentligste at tilstræbe. Endog Schweiz, der i Kaliberspørgsmaalet var langt forud for andre Stater, antog i 1864 et nyt Forladevaaben, hvis Fabrikation blev afbrudt efter Krigen 1864 paa Grund af de i samme gjorde Erfaringer, for Aaret efter at gaa over til Bagladesystemet.

2. Det svære Skyts.

Det Skytssystem, der i 1834 skabtes af General Fibiger, og som kom til Anvendelse i Krigen 1848—50, stod i nær Overensstemmelse med andre samtidige europæiske Systemer og danner saa at sige Afslutningen paa det glatte Skyts's Periode. Det indeholdt følgende Kalibre for Kanoner, nemlig Følttskyts: 6 og 12 Pd.'s Kuglekanon samt 12 og 24 Pd.'s Granatkanon; Fæstnings- og Beleirings-skyts: 24 Pd.'s Kugle- og 84 Pd.'s Granatkanon II samt Kystskyts: 36 Pd.'s Kugle-, 84 Pd.'s Granatkanon I og 168 Pd.'s Granatkanon. Desuden havdes af Morterer: 24 Pd.'s Haandmorter, 84 Pd.'s og 168 Pd.'s Morter og 15" Stenmorter. Det var for en væsentlig Del ogsaa dette Skyts, hvormed vi kom til at kæmpe i 1864, dog forøget med en efter Forholdene ikke ganske ringe Forsyning af riflet Skyts.

Bestræbelserne for Indførelsen af riflet Skyts bleve mere og mere levende, efterhaanden som der blev Udsigt til Gjennemførelsen af Fodfolkets Bevæbning med Rifler; Haandskytsets virksomme Skudvidde vilde blive godt og vel fordoblet, og det vilde blive muligt at beskyde Feltartilleriet paa Afstande, der vare større end Kardætskudvidde. Perioden 1850—1864 betegner derfor i alle Stater en Overgangsperiode i Artilleriets Udvikling. Forsøgene gik i to Retninger, nemlig paa at tilveiebringe riflede Forladekanoner og riflede Bagladekanoner og førte til, at det franske Landartilleri i 1858 antog et nyt System af riflede Forladekanoner; det franske Marineartilleri i 1861 ligeledes et nyt, men fra Landartilleriet forskjelligt System af riflede Forladekanoner, som man dog allerede i 1864 forlod for at gaa over til et Bagladekanonsystem. Preussen antog i 1861*) et helt nyt System af riflet Bagladeskyts; i England indførtes fra 1858—67 et System af riflet Bagladeskyts til Felt-, Fæstnings- og Beleiringsbrug, hvorimod de sværeste Piecer vare Forladekanoner. Østerrig antog i 1861 et System af riflet Forladeskyts, men maatte

*) Glatløbet Skyts anvendtes dog saavel i 1864 som i 1866 ved Siden af det riflede.

snart atter opgive det, da den anvendte Ladning af Skydebomuld gav Anledning til mange Explosioner af Magasiner, Fabriker o. s. v., og antog i 1863 et nyt System af riflet Forladeskyts. Rusland indførte fra 1858—67 riflet Feltskyts efter fransk Mønster, men gik i 1867 over til Bagladepiecer efter preussisk System.

Efter denne Angivelse af de omtrentlige Tidspunkter, da de vigtigste europæiske Magter naaede at faae tilendebragt deres Forsøg, vil nedenstaaende blive givet en Oversigt over, hvad der herhjemme foretoges for Tilveiebringelsen af riflet Skyts, idet der særlig skal dvæles ved de Forsøg, der førte til Antagelsen af vore første Riffelkanoner, medens kun ganske kort skal berøres de øvrige Forsøg, der i denne Hensigt udførtes her, eller hvis Resultater bleve Artilleriet meddelte; ligeledes maa for at undgaa Vidtløftighed andre Artilleriforsøg, som vedrøre allehaande Detailspørgsmaal, om end af megen Vigtighed for Artilleriets gode Anvendelse, enten forbigaaes eller kun ganske kort omtales.

I Aarene 1841—47 foretoges der ved Åkers Stykkebruk forskjellige Forsøg dels med Bagladekanoner af Eieren af Bruket, Baron Wahrendorffs Konstruktion, dels med riflede Kanoner efter den sardinske Artillerikapitain Cavallis Forslag*). Udførlige Rapporter angaaende disse Konstruktioner og Forsøgene dermed tilgik Artilleriet; Muligheden af at konstruere Bagladekanoner, saavel glatte som riflede, konstateredes vel, ligesom Fordelen ved at udskyde Projektiler af riflede Kanoner, men der viste sig at være mange Vanskeligheder at overvinde og Undersøgelser at udføre, forinden disse Kanoner kunde indføres i Hæren.

Efter Krigen 1848—50 kom Spørgsmaalet om Forsøg med riflet Skyts frem her. I 1851 nedsattes en Kommission til at foretage Forsøg med Anvendelsen af Spidsprojektiler i større Kalibre, og i Aarene indtil 1860 prøvedes forskjellige Projektiler i en 6 Pd.'s Metalkanon, riflet efter Cavallis Forslag med 2 og senere med 4 Riffelgange, ligesom det undersøgtes, om ikke særlig konstruerede Projektiler, udskudte af det tilstedeværende glatløbede Skyts, kunde give samme Fordele som det riflede Skyts, og derved de betydelige Udgifter til

*) Cavalli forsøgte at forøge Kanonernes Skudsikkerhed og Skudvidde ved at anvende et aflangt Skarp, der bibragtes en Omdreining derved, at 2 Knaster eller Vinger gik ind i 2 Riffelgange; Wahrendorffs Baglademekanisme, hvis Særkjende var, at Ladehullet lukkedes med en løs Stødbund, blev Forbillede for de senere Kilemekanismer.

Indførelse af dette sidste spares. Foruden med Wahrendorffs anstilledes Forsøg med Engstrøms Bagladekanoner, og i 1859 med en 6 Pd.'s riflet Jernkanon, hvor Spidsprojektilet var forsynet med Trætapper til Styring. Endelig skal det omtales, at der med riflet Skyts blev skudt mod Pantser. I Aarene efter 1850 begyndte man nemlig at bygge Orlogsskibenes Sider saa stærke, at det daværende Kystartilleri tabte en betydelig Del af sin Virkning imod dem, og da Artilleriet for at gjenvinde denne konstruerede sværere glatte Kuglekanoner — hos os f. Ex. en 84 Pd.'s*) — gik Skibsbygningskunsten et Skridt videre og indførte Pantseret, overfor hvilket det tilstedeværende Kystskyts var saa godt som magtesløst.**)

Under smaa Forhold og indskrænkede saavel i Henseende til personelle som materielle Kræfter, Værksteder m. m. og med Hensyn til Anskaffelsen af Kanoner dengang som nu udelukkende henviste til Udlandet, skrede Forsøgene kun langsomt fremad, og det var derfor ganske naturligt, at vi kastede Blikket ud efter de i de store Stater opnaaede Resultater, og iblandt disse fornemmelig til Frankrig, der paa dette Felt syntes at gaa i Spidsen for Udviklingen.

Det franske Landartilleri havde, som forhen anført, i 1858 antaget et nyt System af riflede Forladekanoner, Systemet la Hitte, og dette havde i Felittoget 1859 tilfulde viist sin Overlegenhed over det glatte Skyts. Vi indhentede de fornødne Detailoplysninger om dets Konstruktion og valgte dette System som Forbillede for vore Kanoner, i hvilken Anledning en Kommission paa fire Artilleriofficerer blev nedsat i 1860 til Udførelse af Forsøg.

Forsøgene foretoges med 3 Pd.'s Metalkanoner, der udboredes til 4 Pd.'s og vedrørte Riffelgangenes Form og Stigning saavelsom den for Skydningen gunstigste Ladning, Knasternes Form og Brandrørets Anbringelse. Projektilet var cylindro-ogivalent og paa den cylindriske Del forsynet med 2 Rækker Knaster af Zink, 6 i hver Række svarende

*) Af disse bestiltes ialt i 1863—64 50 Stkr., som dog ikke kom til Anvendelse som glat Skyts; med Smedejerns- og Staalkugler gennemtrængtes en Pantservæg paa kort Hold. De bleve senere riflede og ringede og findes endnu som 84 Pd.'s R. K. I paa Søbefæstningen, men ere nu forældede.

**) Et under Krigen fremkommet Tilbud om Levering af 40 Stkr. 30 Pd.'s ringede Riffelkanoner fra et fransk Firma blev derfor modtaget, men de kom ikke i Brug i 1864, da de manglede fornøden Holdbarhed; først i 1866 bleve andre 30 Pd.'s leverede til Erstatning.

til Riffelgangene*) (6 i Antal). Under Krigsudsigterne i Begyndelsen af 1861 bragtes Forsøgene til hurtig Afslutning, hvornæst man ilede med at oprifle en Del af de 3 Pd.'s Metalkanoner og erholdt derved 4 à 6 Batterier riflet 4 Pd.'s Skyts, der vel ikke stod særlig høit i Skudsikkerhed, men dog navnlig paa større Distancer var det glatte Skyts væsentlig overlegent. Efter Skydningen med hver enkelt Piece inddeltes de i Klasser, hvoraf de bedste bestemtes til Feltartilleriet. Afftager og Ammunitionsvogne forandredes, Projektiler forfærdigedes, Indskydninger foretoges o. s. v.

Imidlertid var der (Efteraaret 1861) modtaget fra Sverig 4 Stkr. 4 Pd.'s Prøvepiecer af Jern (bestilte i 1860), hvoraf 2 vare glatløbende og 2 riflede. De 3 af disse bleve sprængskudte, nemlig 1 glatløbet og 2 riflede, til Holdbarhedsprøve. Denne faldt ikke tilfredsstillende ud; men Piecerne vare ogsaa modtagne uden den sædvanlige Kontrol og udstøbte fra Reverbeerovn i Stedet for som ellers fra Masovn, hvad man kun af Nødvendighed var afveget fra for overhovedet at faae Prøvepiecer saa snart som muligt. Konstruktionen af Piecerne var imidlertid ikke for svag, thi med den 4 Pd.'s Nr. 1 er der senere gjort over 1300 Skud med forskjellige Ladninger, efterat den var bleven riflet. Denne Kanon var den første, som forsynedes med den saakaldte Winstrupske Ledeflade, ved hvilken Knasternes Spillerum ophævedes. De fortsatte Forsøg, der udførtes med en 4 Pd.'s Metalkanon, gik ud paa at tilveiebringe de rigtige Nuanceringer saavel af Indsnævringen (af Hensyn til Fordringen om Skytssets Holdbarhed gik det nemlig ikke an fuldstændig at ophæve Spillerummet) som af den Winstrupske Ledeflades Stilling til Riffelgangens Bund og Styreflade. Ligesom i Frankrig anbragtes Indsnævringen kun i en enkelt Riffelgang, og udvidedes inderst saameget, at Projektilet ikke klemte ved Skuddets Afgang. Ad denne Vei fik man det bedste Resultat, som endnu var erholdt med Metalkanoner.

Omtrent samtidig hermed (Foraaret 1861) udboredes og rifledes 2 Stkr. 12 Pd.'s Metalkanoner efter fransk System og med Indsnævring af alle Riffelgange; Stigningen blev sat til 25 Kalibre. Skudforsøgene med disse Piecer lykkedes fra først af over Forventning godt, hvad der tildels maa tilskrives den gode Metalstøbning, dels vel ogsaa den større Sikkerhed og Erfaring, som man nu havde vundet i Rifling af Kanoner og Forfærdigelse af Spidsgranater ved det hertil benyttede Etablissement i Kjøbenhavn (Gamøl og Winstrup). Forsøgene havde

*) Riffelgangene fik i en af Forsøgspiecerne paa den inderste Del en Indsnævring for at bringe Knasterne over mod Styrefluden allerede ved Ladningen.

det samme Formaal som ved 4 Pd.'s Piecerne: Ladningens Størrelse varieredes fra $2\frac{1}{4}$ — $3\frac{1}{4}$ P , Knasternes rette Form og Brandrørens Anbringelsesmaade søgtes. Forsøgene førte til, at en Ladning af $2\frac{3}{8}$ P ansaas for den gunstigste, samt at Brandrøret skulde anbringes fortil i Granaten i et venstreskaaret Brandrørshul. En tredje Piece Nr. 3 rifledes (Efteraaret 1861) efter det Winstrupske Princip og med en Modifikation af Indsnævringen. Denne beholdtes vel i alle Riffelgange, men dens Længde indskrænktes fra c. 10" til $1\frac{1}{2}$ ". Med den saaledes riflede 12 Pd.'s Metalkanon Nr. 3 foretoges 2 Skudrækker à 25 Skud under 3° og 6° Elevation med fortrinligt Resultat, og allerede i December 1861 udførtes derfor en fuldstændig Indskydning af Kanonen paa 275 Skud med $2\frac{3}{8}$ P Ladning og Projektil à 27 P . Paa Grund af ugunstigt Veirlig endtes Indskydningen først i April 1862, men Udboringen og Riflingen af de i Behold værende 12 Pd.'s Metalkanoner var allerede da tilendebragt; man havde af de 72 Stkr. i Behold værende erholdt 58 gode Riffelkanoner, som Landartilleriet delte med Marinen; Resten kasseredes paa Grund af Utæthed i Metallet.

Da de i 1861 prøvede, fra Sverrig erhholdte 4 P d.'s Piecer af Støbejern, som anført, ikke havde tilfredsstillet med Hensyn til Holdbarhed, var der blevet bestilt 2 Piecer af forstærket Konstruktion og derfor større Vægt (890 mod 750 P), udstøbte fra Masovn. Disse 2 Piecer bleve i 1862 riflede efter Winstrups Princip og med kort Indsnævring ($1\frac{1}{4}$ " af en enkelt Riffelgang; i Henhold til derom anstillede Forsøg med den 4 Pd.'s Jernkanon Nr. 1 1860 foretoges Forsøgene med $1\frac{1}{2}$ P Ladning; efter Erfaringerne fra 1861 var Sammenstødet mellem Riffelgangenes Bund og Bagflade afrundet. Begge Piecer sprang under Forsøget, Nr. 1 efter 170, Nr. 2 efter 32 skarpe Skud med $1\frac{1}{2}$ P Ladning og $7\frac{1}{4}$ P 's Projektil. Disse Sprængninger, der paa Forsøgets daværende Stadium maatte vække en Del Tvivl angaaende Anvendeligheden af Støbejern som Materiale for Riffelskyts, bleve i høi Grad lærerige og til ubetinget Gavn for de følgende Forsøg. Det fremgik nemlig af disse: 1) at det Winstrupske Princip, anvendt med Indsnævring, saa at Høide- og Sidespillerummet tilintetgjordes, i høi Grad anstrængte Skytset i det første Øieblik ved Skudets Afgang; det gik derfor ikke an at anvende dette Princip i sine yderste Konsekvenser, idetmindste ikke med $1\frac{1}{2}$ P Ladning; 2) at man burde bruge forlængede Ladninger, 3) at det først maatte undersøges, hvor stort et Skudantal man turde gaa til med 1 P Ladning, og derefter, om man turde gaa fra denne til $1\frac{1}{2}$ P Ladning.

Forsøgene vare, kortelig refererede, følgende: Med 4 Pd.'s Jernkanon Nr. 1 1861 uden Indsnævring af Riffelgangene blev der med $1\frac{1}{2}$ $\mathcal{L}$ Ladning i 6 $\mathcal{L}$'s Karduser gjort omtrent 1200 Skud; Kanonen udholdt Prøven. En ny 4 Pd.'s Jernkanon Nr. 3 1862 rifledes helt efter Winstrups Princip, Afrunding mellem Riffelgangenes Bund- og Bagflade samt Ladningsrum til 1 $\mathcal{L}$ forlænget Ladning. Forsøgene begyndte med $7\frac{1}{4}$ $\mathcal{L}$'s ordinært Projektil, hvormed under Elevationerne $1-12^{\circ}$ gjordes c. 600 Skud med et særdeles gunstigt Resultat (December 1862). For at undgaa den stærke Anstrængelse af Skytset besluttede man sig til at forøge Spillerummet ved Anvendelse af Projektiler med lavere Knasthøider; Forsøgene viste, at Skudsikkerheden endog blev større ved Anvendelsen af et lille Spillerum i Høiden og til Siden. For nærmere at undersøge dette omrifiedes den 4 Pd.'s Jernkanon 1862 Nr. 3 saaledes, at Projektilet inderst i Indsnævringen fik et Sidespillerum af 3^{IV} og et Høidespillerum over Ledefluden af 1^{IV} , hvorefter Skudantallet bragtes op til 1000 med samme Projektilvægt og Ladning som ovenfor. Endvidere rifledes den 4 Pd.'s Jernkanon 1862 Nr. 4 ganske som den omrifiede Nr. 3 1862; Kammeret var afpasset til $1\frac{1}{2}$ $\mathcal{L}$ forlænget Ladning; derimod var der ingen Afrunding mellem Riffelgangenes Bund og Bagflade, dels fordi denne Afrunding ikke havde viist nogen Fordel, dels fordi den voldte Bryderi ved Riflingen. Med denne Kanon gjordes 400 Skud à $1\frac{1}{2}$ $\mathcal{L}$ Ladning og $7\frac{1}{4}$ $\mathcal{L}$'s Projektil, og da der nu var Grund til at antage, at man var kommen paa det Rene med de forskjellige medvirkende Aarsager til tidligere Sprængninger, bestemtes det at gaa et Skridt videre.

De bestilte Leverancer af 4 Pd.'s Kanoner vare under Indtrykket af de med de 750 $\mathcal{L}$'s Kanoner anstillede Forsøg forlangte af den stærkere Konstruktion, saa at deres Vægt var forøget til 890 $\mathcal{L}$. Nu, da man havde erkjendt, at en hensigtsmæssig Afpassning af de forskjellige Spillerum i Riflingssystemet havde givet, at allerede de 750 $\mathcal{L}$ tunge Kanoner vare stærke nok saavel til 1 $\mathcal{L}$ som til $1\frac{1}{2}$ $\mathcal{L}$ Ladning med $7\frac{1}{4}$ $\mathcal{L}$'s Projektil, skjønnede man det rettest at drage Nytte af den forøgede Vægt ved at forøge Projektilvægten, hvilket navnlig vilde blive fordelagtigt for Konstruktionen af en Granatkardætsk. Det besluttedes derfor at fortsætte Skydningen med den 4 Pd.'s Jernkanon 1862 Nr. 4 med $1\frac{1}{2}$ $\mathcal{L}$ Ladning og 10 $\mathcal{L}$ tunge Spidsgranater; en Skudrække paa 300 Skud under Elevationer paa $1-15^{\circ}$ udførtes i Sommeren 1863 og blev senere fortsat, saa at denne Piece udholdt c. 1500 Skud, hvoraf Halvdelen med $7\frac{1}{4}$ $\mathcal{L}$ og Halvdelen med 10 $\mathcal{L}$ tunge Spidsgranater.

Den i Efteraaret 1863 modtagne Leverance af 80 Stkr. 4 Pd.'s Jernkanoner à 840 P rifledes som den 4 Pd.'s Jernkanon 1862 Nr. 4; dog fik de kun Kammer til 1 P Ladning; de vare færdige ved Udgangen af Januar 1864. Der hidkom desuden fra Sverig i 1864 50 Stkr. 4 Pd.'s Riffelkanoner, hvoraf 25 vare riflede medio Marts, Resten i Begyndelsen af Juni Maaned s. A.; de bleve forsynede med Kammer for $1\frac{1}{2}$ P 's Ladninger.

Af Leverancen 1863 udtoges to Piecer, der altsaa havde Kammer til 1 P Ladning, og begge bleve bragte op til 1000 Skud med $1\frac{1}{2}$ P Ladning, den ene med $7\frac{1}{4}$ P 's, den anden med 10 P 's Projektiler; Forsøgene, der udførtes i Begyndelsen af 1864, lykkedes fuldstændig.

Foruden de fornævnte Forsøg blev der med Leverancerne af 4 Pd.'s Jernkanoner 1863 og 64 foretaget en Række Prøve-, Kontrol- og Sprængskydninger og i Forbindelse hermed en Række udstrakte og interessante Forsøg i 1863 ved Kanonstøberierne paa Åker og Finspong under Ledelse af vore kontrollerende Artilleriofficerer; det vilde føre for vidt her at gaa nærmere ind paa Enkelthederne herved.

Af Leverancen 1863 af 4 Pd.'s Kanoner benyttedes fra 1. Februar 1864 48 Stkr. til Feltartilleriet, idet der udrustedes 3 nye Batterier, medens 3 Batterier, der havde 4 Pd.'s riflede Metalkanoner, fik disse ombyttede med 4 Pd.'s riflede Jernkanoner. Resten af de færdige riflede Jernkanoner og de brugelige Broncekanoner benyttedes i Stillingerne.

Med 12 Pd.'s Jernskyts paabegyndtes Forsøgene i 1863, da der ankom hertil fra Sverig 2 Stkr. af Vægt 2380 P og 8 Stkr. à 2920 P . De to lettere Piecer (Nr. 1 og 2) rifledes med forskjellig Stigning, nemlig 30 og 25 Kalibre, men forøvrigt som de 12 Pd.'s riflede Metalkanoner; kun var der tilveiebragt Høide- og Side-spillerum ved Løftning af Ledefladen. Skydningen med disse to Piecer var bestemt til at foretages Side om Side, men Krigens Nærhed forbød den lagte Plans Udførelse, og man indskrænkede sig til at foretage de fornødne Prøveskydninger med Nr. 2 under 7 Elevationer og med 3 Ladninger, nemlig $2\frac{3}{8}$, $2\frac{1}{2}$ og 3 P , ialt 220 Skud; det herved beholdte Resultat lod ingen Tvivl om, at man turde gaa til at rifle de 8 Stkr. 12 Pd.'s Kanoner i Overensstemmelse med Nr. 2, hvilket skete i Marts 1864, hvorefter de afsendtes til Hæren. Under og efter Felttoget fortsattes Skydningen med Nr. 2; den bragtes efterhaanden op til 1400 Skud og er endnu i Behold.

Endnu skal kortelig omtales, at der i 1861—62 blev sat i Gang

Forsøg med det 24 Pd.'s Kaliber, idet der opriffledes en 18 Pd.'s fg. 22 Kal. lang Metalkanon, der var udboret til 24 Pd.'s Kaliber, analog med den 12 Pd.'s Metalkanon Nr. 3, men med 40 Kalibers Stigning for at formindske Anstrængelsen paa Skytset ved senere Anvendelse af Støbejernskanoner. En Skudrække paa 20 Skud med 4 f Ladning og 49 w 's Spidsgranat stod, uden at være daarlig, dog væsentlig tilbage for det med 12 Pd.'s Metalkanon Nr. 3 opnaaede Resultat. Da forskjellige Modifikationer af Ladning og Riffelgangen Dimensioner ikke førte til bedre Resultat, besluttede man sig til at undersøge, om Stigningen eller Metallets Blødhed var Aarsag heri og vedtog derfor (Sommeren 1862) at udbore og rifle 3 Stkr. 24 Pd.'s Kuglekanoner af 1834 med 3 forskellige Stigninger, nemlig paa c. 20', 12 $\frac{1}{2}$ ' og 10'. Skydningen med disse 3 Piecer foretoges i Efteraaret 1862 under 3 $^{\circ}$ Elevation med 3 Ladninger og 40 Skud med hver Piece; Resultatet var meget gunstigt for dem alle, og det var saaledes klart, at det var Metallets Egenskaber, der havde havt den skadelige Indflydelse paa Skydningen med Metalkanon. Man bestemte sig for udelukkende at fortsætte Forsøgene med 40 Kal. (20') Stigning og foretog en Skydning med 5 forskellige (4–6 f) Ladninger med den riflede Jernkanon Nr. I under 3 $^{\circ}$ og 5 $^{\circ}$ Elevation; Resultatet blev, at den 4 $\frac{1}{2}$ w 's Ladning gav bedst Skydning, og den blev derfor fastslaaet for den havende Beholdning af 18 Pd.'s Metalkanoner, som inden Udgangen af 1862 rifledes fuldstændig som Jernkanon Nr. I og afleveredes til Marinen, der havde ønsket dem; en foretagen Skydning med to af de riflede Metalkanoner gav dog langt ringere Skudsikkerhed end Jernkanonen. Med denne udførtes endnu et Forsøg analogt med det med den 4 Pd.'s riflede Jernkanon i December 1862 udførte, idet Knastehøiden formindskedes paa et Antal Forsøgsprojektiler. Resultatet svarede ganske til det med den 4 Pd.'s Kanon udførte, idet Skydningens Godhed paa ingen Maade forringedes ved Spillerummet. Da man i Sommeren 1864 bestemte sig for at rifle Beholdningen af 24 Pd.'s Jernkanoner, anvendte man de ved disse Forsøg indhøstede Resultater efter at have foretaget Indskydning med 4 $\frac{1}{2}$ w 's Ladning. De 24 Pd.'s riflede Jernkanoner bleve anvendte til Søforterne, deres Virkning mod Træskibene var tilfredsstillende, mod pantsrede Træskibe derimod lig Nul; mod Dækket af den Tids Pantser-skibe kunde de dog være farlige nok.

Skydetabellerne*) saavel for riflede Forladekanoner som for

*) Et Uddrag af Skydetabellerne findes under Bilag 2.

glatte Kanoner, der paa vor Side kom til Anvendelse i Krigen 1864, vise, at det riflede Skyts stod betydelig over det glatte med Hensyn til Skudsikkerhed; gjennemgaaende er Skudsikkerheden større paa 4000 Alen for det riflede Skyts end for det glatte paa 2000 Alen. Hertil kommer, at uagtet det glatte Skyts som Regel udskød sit Projektil med større Begyndeshastighed end de riflede Kanoner, var Endehastigheden allerede paa 1000 Alen som Regel og paa 2000 Alen altid større for Spidsprojektilet end for det sfæriske Projektil, hvilket i Forbindelse med det førstes dobbelt eller mere end dobbelt saa store Vægt gav dette en betydelig større Virkning paa Maalet. Endvidere ses det, at Banen ved Skydning paa alle større Afstande var fladere for Spidsprojektilet end for Kuglen eller den sfæriske Granat.

Af de ved Krigens Udbrud 1864 organiserede 13 Feltbatterier vare de 7 riflede*). Af de 600 Stkr. Skyts, der anvendtes som Positionsskyts (bortset fra Bestykningen af Kjøbenhavns Søbefæstning) var Størstedelen glat Skyts; af riflet Skyts var der til Raadighed 32 Stkr. 4 Pd.'s Jernkanoner, hvilket Antal forøgedes i Marts 1864 med c. 25 Stkr., de brugelige af de 4 Pd.'s riflede Metalkanoner, samt af 12 Pd.'s Riffelkanoner 20 Stkr. Metalkanoner (hvilket Antal senere forøgedes ved Aflevering fra Marinen) og 8 Stkr. Jernkanoner.

Af det foran Udviklede fremgaaer det, at man i den her omhandlede Periode har været bekjendt med og fulgt den Udvikling, som foregik for at tilveiebringe riflet Skyts og Bagladeskyts, samt at vore egne Forsøg med riflet Skyts vare naaede saa vidt, at vi kunde møde i Krigen 1864 med mere end det halve Feltartilleri udrustet med Riffelkanoner, hvorhos der havdes endel Riffelskyts til Raadighed som Positionsskyts. Ved Bedømmelsen af Virksomheden med Hensyn til Tilveiebringelsen af riflet Skyts maa der, som tidligere anført, ikke lades ude af Betragtning de store Vanskeligheder, der vare forbundne ved med smaa Midler og faa personelle Kræfter at gennemføre langvarige og indgaaende Forsøg med svært Skyts, der krævede Udførelsen af Arbejder, som Artilleriet ikke selv var i Stand til at lade udføre i sine Værksteder; den private Industri maatte træde hjælpende til, men uagtet al Imødekommen maatte herved fremkomme et

*) Batteriernes Organisation vil blive givet i det Følgende.

betydeligt Tidstab, da de Arbejder, som skulde udføres, vare nye og derfor frembøde adskillige Vanskeligheder.

Sammenlignet med større Stater vare vi ikke længere tilbage, end en lille Stat i Regelen vil være paa dette Omraade, og sammenlignet med mindre Stater indtog vi et forholdsvis høit Standpunkt. Størstedelen af Datidens Riffelkanoner vare ikke bedre end vore, og i Forhold til det glatte Skyts betegnede vore Riffelkanoner et betydeligt Fremskridt saavel hvad angik Skudsikkerhed som Virkning.

Det vilde have været ønskeligt, om vi noget mere havde kunnet fremme vore Forsøg med riflede Kanoner; at dette ikke skete, maa dels søges i de foran fremhævede Forhold, dels i, at Regjeringen ikke særlig skyndede paa, men havde iøvrigt fortrinsvis sin Grund i, at man først ønskede et Bevis for det riflede Skyts's Overlegenhed paa Kamppladsen og afventede de i Krigen 1859 gjorte Erfaringer, forinden man opgav det tilvante Skyts, som i Simpelhed havde saa meget tiltalende ved sig, og som mange Artillerister selv efter Krigen 1866 holdt paa.

b) Befæstningsvæsenet.

Under Krigen 1848 var Mangelen paa Befæstninger overordentlig følelig. Det var denne Mangel, der snart efter Felttogets Begyndelse tvang til at opgive Forsvaret af Slesvig og Jylland og til at trække Hæren over paa Øerne. Først ved det Tryk, som venskabeligsindede Magter lagde paa Preussen, lykkedes det os atter at faae Fodfæste i Jylland.

Erfaringer med Hensyn til Befæstningernes Nødvendighed, indhentede under Krigen 1848 - 50.

Under Vaabenhvilen 1848—49 blev Fredericia sat i nogenlunde forsvarsdygtig Stand, men intet udført paa Dybbølbjerg, og denne Tilstand afspeiler sig ganske i Krigsbegivenhederne 1849. Fredericias Fæstningsværker kom til at spille en fremragende Rolle, hvorimod Forsvaret af Dybbølstillingen ved Krigens Begyndelse blev opgivet, og Hæren her trukket over paa Als.

Ogsaa i 1850 spillede Befæstningerne en stor Rolle. Vor Befæstning af Dannevirkestillingen bragtes efterhaanden i saa god Stand,

at Insurgenternes Angreb mod Forskandsningerne ved Mysunde og Frederikstad begge strandede, og for Insurgenterne blev Rendsborg Fæstning af uvurderlig Nytte.

Med Rette udtalte Krigsbestyrelsen i Motiverne, der ledsagede Befæstningsforslaget af 1858, Følgende angaaende Erfaringerne fra Krigen 1848—50:

„Mange Offre og megen Anstrængelse vilde have været sparet Armeen i denne hele Krigsperiode, med langt større Sikkerhed vilde de militære Operationer have kunnet ledes, med væsentlig større Bestemthed og Kraft vilde vort Diplomati have kunnet optræde, dersom Halvøen havde haft hensigtsmæssige Befæstninger. Og dog stillede Meget sig forholdsvis gunstigt. Havde Preussen ført Krigen med større Energi, var Krigsførelsen ei bleven standset i den for Danmark farligste Tid — Vinteren, havde endelig Preussens Marine allerede dengang haft den Udvikling, som den vel tør ventes om nogle Aar at ville erholde, saa havde den danske Armeé i de 2 første Krigsaar været aldeles udelukket fra Halvøen, og selv Øerne havde været truede. Et af den sidste Krigs Resultater maatte derfor blive Overbevisningen om Nødvendigheden af permanente Befæstningsanlæg til Halvøens Forsvar“.

Strax efter Krigen 1850 tog man med Iver fat paa Befæstningsspørgsmaalet.

Endnu forinden den endelige Pacifikation nedsatte Krigsministeriet under 3. Mai 1851 en Kommission, bestaaende af Generalmajorerne Schlegel, Flensborg og Fibiger samt Kommandørkapitainerne Michelsen og Tegner af Flaaden for at undersøge bl. a.

„hvilke materielle Foranstaltninger og Forsvarsanstalter, der kunde være at træffe for at sikre Halvøen og vedligeholde dens Forbindelse med den øvrige Del af Monarkiet“.

I sin Betænkning af 30. Juni s. A. foreslog Kommissionen:

1. En Fæstning ved Lille Belt som Hovedvaabenplads for Jylland og Fyen, fremkommen ved Anlæg af fremskudte Værker om Fredericia og Befæstninger paa Stribsodde.
2. Befæstninger paa Øen Als for at fastholde Slesvigs militære Forbindelse med Kongeriget. For at denne Stilling skulde faae Betydning baade for en Offensiv og som Retraitepunkt udtaltes Nødvendigheden af, at der dannedes en stærk, tildels permanent Befæstning paa Dybbølbjerg.

3. Derimod kunde Kommissionen ikke tilraade permanent Befæstning af noget Punkt af Dannevirkestillingen, men foreslog, at de væsentligste af de under Krigen anlagte Forskandsninger bevaredes i den Stand, hvori de vare, og at det forbødes at opreise Hegn i den Rayon omkring Forskandsningerne, hvor de under Krigstilstanden vare blevne sløifede.
4. Endvidere foresloges Kjøbenhavn sikkert ved fremskudte Værker saavel mod Land- som mod Søsiden og
5. dels Anlæg, dels Bevaring af forskjellige Søbatterier samt en forbedret Ordning af Transportvæsenet.

Efterat de tyske Forbundstropper havde forladt Holsten, blev der under 3. Juli 1852 nedsat en ny Kommission, bestaaende af Generalerne de Meza, Schlegel, Flensborg og Fibiger for at overveie, om der ved Holstens og Lauenborgs Rømning var fremkommet nogen Anledning til Modifikation af dette Befæstningssystem. Dette besvaredes under 20. Juli s. A. benægtende af Kommissionen.

Imidlertid havde Ingenieurkorpset erholdt Befaling til paa Basis af ovennævnte Betænkning af 30. Juni 1851 at udarbeide detaillerede Forslag med Planer og Overslag til Befæstning af de 3 Hovedpunkter, Kjøbenhavn, Fredericia og Als—Sundeved. Da Detailopmaalinger og specielt Nivellement af de forskjellige Byggepladser manglede, var Korpsets Forslag, der indsendtes d. 29. Marts 1853, tiltrods for sin Udførlighed kun foreløbigt og ledsaget af summariske Overslag; dette foreløbige Forslag maatte først approberes, forinden Detailopmaalinger og dertil støttede Detailudarbejdelser med Nytte kunde foretages. Det omfattede:

Forslag fra Ingenieurkorpset af 29. Marts 1853.

1. Kjøbenhavn. Den gamle Enceinte skulde bibeholdes mod Overrumpling, og Staden og en Del af Forstæderne sikkert ved fremskudte Forter over Valbybakke, Brønshøj og Lundehus m. m. mod et Bombardement.
2. Fredericia. Det ansaas ikke fornødent at sikre Byen mod et Bombardement, men Enceinten skulde betydelig forstærkes, og for at sikre Forbindelsen med Fyen skulde der skydes 5 Forter frem foran Enceintens Fløie.
3. Als—Sundeved. Paa Dybbølbanke skulde der anlægges 3 stærke permanente Forter og enkelte mindre Værker, hvis høire Fløi skulde støttes ved Batterier paa Als. Bag denne Linie noget lettere Brohoveder, ligeledes støttede af Batterier paa Als, og paa denne Ø af Hensyn til en eventuel Overgang over Als Sund, som

dog kun paaregnedes mulig om Vinteren, en Krands af 5 mindre, men permanente Forter om Sønderborg.

Bekostningen for de 3 Befæstninger var beregnet saaledes:

A. for Kjøbenhavn	10,900,000 Rdl.
B. - Fredericia.....	7,150,000 —
C. - Als og Sundeved.....	2,300,000 —

Tilsammen... 20,350,000 Rdl.

Dette Forslag fra Ingenieurkorpset tilligemed de tidligere Kommissionsbetænkninger forelagde Krigsministeriet d. 29. Januar 1855 for en ny Kommission, der oprindeligt bestod af Generalerne de Meza, Schlegel, Fibiger og Baggesen, Oberstlieutenant H. Kauffmann og Major Stiernholm, og som efterhaanden, da Oberstlieutenant Kauffmann udtraadte, suppleredes med Kapitain Reich og, da ogsaa denne udtraadte, med Kapitain Ernst.

Kommissions-
betænkning af
9. Januar 1857.

Under 9. Januar 1857 indleverede Kommissionen sin enstemmig vedtagne Betænkning, hvori fremsattes følgende Forslag:

1. Ved Büchen i Holsten træffes Foranstaltninger til en sikker Ødelæggelse af Jernbanen.
2. Rendsborg Neuwerk sløifes, og Overgangen beherskes ved dertil anlagte Jordværker ved den søndre Ejderarm.
3. Ejderstillingen opmaales nøiagtigt, og fuldstændige Udkast til de ønskelige Feltbefæstninger i den udarbejdes allerede i Fredstid.
4. Dannevirkestillingen befæstes, hovedsagelig med Jordværker, saaledes at Stillingen tages bag Ejderen fra Mundingen til Süderstapel, bag en ved Stensluse bevirket Oversvømmelse op til Büngerdamm, bag Reide Aaen, hvis Opstemning forberedes, over til Slien, og fra Grosse Breite (en Bredning i Slien) til Ekernførde Fjord, saa at Stillingen dækker Landskaberne Stapelholm og Svansen. Frederikstad befæstes med Jordværker, for at Treneoversvømmelsen med Sikkerhed kan udføres og danne Afsnit bag høire Fløi.
5. Ved Sliens Munding foretages Arbejder for at sikre Ind- og Udskibning af Tropper. Værkerne opføres af Jord med murede Reduiter.
6. Als med Dybbølbanke befæstes efter Ingenieurkorpsets Forslag af 29. Marts 1853, dog med Udeladelse af Værkerne om Sønderborg mod Alssiden.
7. Fredericia forstærkes paa Jyllandssiden efter Ingenieurkorpsets nævnte Forslag, men der anlægges tillige en Befæstning om Strib.

8. Helgenæs befæstes omtrent som i Treaarskrigen.
9. Kjøbenhavn befæstes mod Søen og mod Amager efter Ingenieur-korpsets Forslag af 29. Marts 1853, men mod Landsiden ved en sammenhængende Vold i en Linie fra Svanemøllen bag Lersøen, forbi Godthaab og udenom Søndermarken, sluttende sig ved andre Linier langs Sundet og Kalvebodstrand til den gamle Befæstning, hvilken da sløifes mellem Tilslutningspunkterne; Jordvolde med vaade Grave eller med tørre Grave og en fritstaaende Mur i disse. Oversvømmelser anvendes, hvor det er muligt, og for at sikre Passagen over disse anlægges nogle Brohoveder foran dem samt 2 fremskudte Forter.
10. Forskjellige Kystbefæstninger dels anlægges, dels udvides (Kronborg, Korsør, Sprogø, Nyborg m. m.).

Bekostningen ved samtlige disse Foranstaltninger ansloges til:

Dannevirkestillingen høist	2	—	—	.
Sliens Munding omtrent	2	—	—	.
Als med Dybbølbanke omtrent	2	—	—	.
Fredericia 7 Millioner, Strib høist 1 à 1 ^{1/2} Million	8 ^{1/2}	—	—	.
Kjøbenhavn mod Søsiden	2 ^{1/2}	—	—	.
„ mod Amager	1/2	—	—	.
„ paa Sjælland c.	12	—	—	.
	15	—	—	.
De øvrige Foranstaltninger	2 ^{1/2}	—	—	.

Ialt . . . 32 Millioner Rigsdaler.

I sin Motivering af ovenstaaende Forslag fremkom Kommissionen bl. a. med følgende Bemærkning om Dannevirkestillingen:

„Naar i haarde Vintre Slien og Oversvømmelserne tilfryse, taber Dannevirkestillingen en væsentlig Del af sin Styrke, en Ulempe, hvilken Ejderen ved dens Ebbe og Flod mindre deler, hvorfor denne ogsaa, naar Vinteren nærmer sig, først bør forlades, naar det bliver aldeles uundgaaeligt“.

Angaaende Flankestillingerne, hvortil Kommissionen foruden Dybbøl, Fredericia og Helgenæs regnede Slimundingen, der desuden maatte være befæstet for at sikre Tilbagetoget fra Dannevirkestillingens venstre, mod Ekernførde fremskudte Fløi, — udtaltes:

„Disse bør vi dog stadig beholde i vor Magt for med Sikkerhed at kunne samle betydelige Troppemasser til Angreb. De maa da gjøres tilstrækkelig stærke til at forsvares i længere Tid, skjøndt der ved

Styrkens Bestemmelse kan tages Hensyn til, at vi altid ville være i Stand til efterhaanden at forøge deres Besætning i Forhold til Angribernes Styrke“.

Om Positionen ved Fredericia udtalte Kommissionen:

„Den vigtigste Flankeposition maa ustridigt søges ved Lille Belts smalle Del, fordi det bagved liggende Fyen giver Plads og Forpleining for Armeen i en vilkaarlig lang Tid, og fordi dette Punkt afgiver den naturligste Forbindelse mellem Halvøen og Øerne“.

Ved Kommissoriet havde Krigsministeriet*) antydnet, at Armeens Feltstyrke kunde regnes til 60,000 Mand, og Forslaget var altsaa affattet med denne Styrke for Øie

Ligeledes havde Krigsministeriet angivet Forslagets finansielle Grændse at skulle være en Udgift af ikke over $\frac{1}{2}$ Million Rigsdaler om Aaret i en længere Aarrække samt forlangt Kommissionens Udtalelse om, hvilket Punkt der først skulde befæstes. Herpaa svarede Kommissionen, idet den henviste til Umuligheden af at forudse, om en eventuel Angriber ikke vilde være i Besiddelse af en jevnbyrdig eller overlegen Flaade, „at Søforsvaret om Kjøbenhavn er den Del af det hele System, der først bør søges befæstet“, men den maatte dog tilraade, „samtidig hermed, og saasnart Forarbejderne kunde skaffes færdige, at udføre Befæstningen af Dannevirkestillingen, indbefattet de til Afbenyttelse af Sliens Munding som Retraitepunkt nødvendigste Arbejder og de mindre for Rendsborg og Büchen foreslaaede Arbejder“.

Dette af en stor Kommission efter omhyggelig Overveielse stillede Forslag gjorde Krigsministeren**) intet Forsøg paa at faae gennemført, men under 26. Mai 1857 modtog Ingenieurkorpset en Skrivelse, der danner Begyndelsen til større og større Afslag i Bekostningen, og hvori det blandt Andet hedder:

„Blandt de forskjellige Lovforslag, som for Krigsministeriets Vedkommende ville være at forelægge i den næste ordinære Rigsraads-samling, indtager Lovforslaget om Landets Befæstningsvæsen formedelst dets store finansielle Betydning en fremragende Plads. De meget store Beløb, hvorom her vil blive Tale, i Forbindelse med den kun ringe Beredvillighed til i fortifikatoriske Øiemed at gjøre store Pengeoffre, som fra Forsamlingens Side staar til at vente, og hvorom Yttringer, faldne fra flere Sider under Forhandlingerne i forrige Aars

*) Oberst Lüttichau var Krigsminister (fra $\frac{1}{2}$ 1854 til $\frac{2}{5}$ 1856).

**) Oberst Lundbye var da Krigsminister (fra $\frac{2}{5}$ 1856 til $\frac{2}{12}$ 1859).

Session om Søfortet ved Kjøbenhavn, noksom varsle, opfordre imidlertid til den allerstørste Varsomhed.

„Ihvorvel nu Befæstningskommissionen i sin under 9. Januar d. A. udfærdigede Rapport udtaler, kun at have havt for Øie i de forskjellige Angrebstilfælde at sikre Landets mobile Forsvarskræfter de nødvendige Støttepunkter, uden at uforholdsmæssige Offre derved formenes at være Staten paabebyrdede, er det dog efter den modneste Overveielse Ministeriets fulde og faste Tro, at, hvor plausibelt det end maatte kunne fremstilles, at det af Kommissionen kalkulerede Totalbeløb af 32 Millioner Rigsdaler (eller omtrent det Halve af hvad de sidste 3 Krigsaar have kostet), fordelt paa et længere Aaremaal, ikke kan siges at være nogen statsøkonomisk Velfærdssag, saa vil desuagtet den blotte Talstørrelse virke saa afskrækkende, at ingen virkelig grundig Behandling i den pengebevilgende Forsamling bliver mulig, og at derfor Fastholdelsen af en saa stor Fordring vilde være uklog“.

Idet Krigsministeriet derfor mente, at det totale Beløb burde betydelig nedsættes, gjorde det Korpset bekjendt med sin Anskuelse om, hvad der lod sig opstille og fastholde som absolut Nødvendigt, og hvad der altsaa maatte komme til at udgjøre Bestanddele af det Lovforslag, der ønskedes udarbejdet ved Korpset, og hvis Hensigt var kun at søge Bevilling paa et mindre, men dog afrundet Befæstningssystem, der ikke med Nødvendighed medførte Konsekventser udover dets egne Grændser .....

„Altsaa:

I. Angreb, der savne maritim Understøttelse.

„Befæstningskommissionen har for saadanne Angrebstilfælde, der ene kunne gjælde Monarkiets kontinentale Del, udkastet faste Støttepunkter for begge de Forsvarsmaader, som lade sig bringe i Anvendelse, baade for Frontal- og for Flankeforsvaret. Den strænge Økonomi vil sikkerlig gaa noget anderledes tilværks; den vil etablere en Adskillelse mellem det første, Frontalforsvaret, som mod en afgjort Overmagt ikke kan og ikke bør føres à outrance, og som derfor kan behjælpe sig med Støttepunkter af lettere Art, og det andet, Flankeforsvaret, som altid vil være anvendeligt, som under en intelligent Førelse af de mobile Kræfter vil kunne yde betydelige Fordele, som i hvert Fald lader vinde en kostbar Tid, og som ikke kan undvære faste Støttepunkter.

„Henset til en saadan Adskillelse bør de permanente Anlæg, ved hvilke ene er taget Hensyn til Frontalforsvaret, bortfalde, og det ikke alene for Ejder- men ogsaa for Dannevirkestillingen .....

„I Egenskab af Støttepunkter i Almindelighed og navnlig i Egenskab af Udgangspunkter under det aktive Flankeforsvar af Halvøen ønskes

Dybbølbjerg og
Fredericia

optagne i Lovforslaget.

„Det af Befæstningskommissionen anbefalede Sliminde tror Krigsministeriet at burde udelade.

„Fordringen paa befæstede Flankepositioner bør neppe gaa videre end til tvende saadanne. Da Fredericia nu nødvendigvis maa være den ene, opstaar kun Valget mellem Dybbølbjerg og Sliminde, og af disse maa uden al Tvivl Dybbølbjerg gives Fortrinet, saavel fordi det bag sig har det rige Als, som fordi det i vor seneste Krigshistorie har spillet en Rolle, der sikkrer det en høi, traditionel Betydning.

„Med Befæstningskommissionen anser Ministeriet det for rettest at indskrænke Anlægene til, hvad der har Hensyn til Forsvaret mod Dybbølsiden“,

hvorfor det bestemtes, at de af Ingenieurkorpset foreslaaede Anlæg paa Als skulde udelades. Endvidere ansaas det for ønskeligt, at Værkerne gjordes betydelig billigere, og der paapegedes den Besparelse, der kunde opnaas, naar de stormfri Kontreskarper, „der væsentlig ere betingede af, at man har havt Minekrigen for Øie“, udelodes saavel paa Dybbølværkerne som paa Værkerne foran Fredericia; ligeledes skulde de bombesikre Bygninger i denne Fæstning spares.

Under Afsnit II. „Angreb, der støttes af omtrent jevnbyrdige maritime Kræfter“, vilde Ministeriet være villig til at optage Forslaget til Søbefæstningen om Kjøbenhavn i den Udstrækning, hvori den var projekteret af Ingenieurkorpset, samt enkelte af de af Befæstningskommissionen foreslaaede Kystbatterier, og endelig i Tilfælde af „Angreb, understøttede af store maritime Kræfter“, erkjendte Ministeriet, at en stærk Landbefæstning om Kjøbenhavn vilde være nødvendig, men troede, at Forslag om at anvende 12¹/₂ Millioner Rdl. i dette Øiemed vilde gjøre Vedtagelsen af hele Forslaget i uforandret Form i allerhøieste Grad tvivlsom, hvorfor det som en Udvei gav Anvisning paa at forlange Bemyndigelse til at anvende de Summer, der kunde indvindes ved Afhændelsen af det ældre Fæstningsterrain om Kjøbenhavn, til Anlæg af en ny Befæstning.

Sluttelig fastsloges Grænsen for den Bekostning, Forslaget maatte medføre, til 12 Millioner Rdl.

Ingenieurkorpsets Svar paa denne Skrivelse var 3 Indstillinger af 5. September, 28. November og 1. December 1857, hvori Korpset søgte at opstille Grundtrækkene i et Befæstningssystem, der omtrent holdt sig indenfor den angivne finantsielle Grændse.

Forslag fra Ingenieurkorpset i Anledning af Krigsministeriets Skrivelse af 26. Mai 1857.

Af disse Indstillinger omhandlede de 2 sidstnævnte Forslag til en Landbefæstning om Kjøbenhavn og til en Arbejdsordning under den af Ministeriet opstillede Forudsætning, at der aarlig bevilgedes $\frac{1}{2}$ Million Rdl. til Anlægget; derefter vilde Dybbølstillingens Midtefort og det sydlige Søfort ved Kjøbenhavn blive fuldførte i 1864, de 2 andre Dybbølforter først i 1865. Hovedforslaget indeholdtes i Indstillingen af 5. September og omfattede „saaledes som Ministeriet har fordret Forslaget affattet“, et Forslag til de Befæstninger, „som af Ministeriet ere dragne frem i Forgrunden“, nemlig:

Kjøbenhavns Befæstning mod Søsiden;

Befæstning af Fredericia, idet Ingenieurkorpset under de givne Forudsætninger foreslog at fravige Befæstningskommissionens Forslag til Anlæg ved Strib;

Dybbølbjergs Befæstning samt

Anlæg af Kystbatterier ved Nyborg og Korsør.

Tillige foresloges optaget et Beløb til Forstærkning af Dannevirkestillingen, idet det udtaltes, at „allerede ved kun at foretage de vigtigste Jordarbejder dels til Anlæg af Redouter i de vigtigste Punkter af Stillingen, dels til Forberedelse af Oversvømmelser, vilde meget være vundet for Udsigten til at kunne skaffe et kraftigt Frontalforsvar mod en fra Tydskland indtrængende Fjende“, men Korpset maatte indrømme, „at Forstærkningen af Dannevirkestillingen med Jordværker ikke med Hensyn til Betydningen for Landets Forsvar kan hævde en Plads ved Siden af, endsige foran nogen af de nævnte 3 Hovedbefæstninger“.

Ingenieurkorpsets Forslag holdt sig dog ikke ganske indenfor den af Ministeriet stillede finantsielle Grændse.

Bekostningen til Kjøbenhavns Søbefæstning var væsentlig paa Grund af Prisstigning forøget til c. 3,400,000 Rdl.

Fredericia, der med Strib efter Befæstningskommissionens Forslag skulde koste $8\frac{1}{2}$ Million, ansloges nu uden Befæstning af Strib og tiltrods for, at Korpset mente paa de sydligste Forter at kunne udelade Kontreskarpen, til 8,806,000 Rdl. dels paa Grund af Prisstigningen, dels fordi Korpset mente yderligere at burde styrke dette Punkt, der nu var den eneste egentlige Fæstning paa Halvøen, som var bevaret i Forslaget.

Tillige foresloges Dybbølstillingen befæstet, men med noget svagere Værker, nemlig Jordværker med muret Reduit og Gravkaponierer til Infanteriforsvar. Korpset udtalte, at naar man borttog de permanente Værker, der vare foreslaaede om Sønderborg, og derved Muligheden for at kunne holde Als under alle Eventualiteter, tabte Dybbølstillingen endel af sin Værdi; Korpset tilraadte ikke at anvende paa Dybbølstillingen saa betydelige Bekostninger, som naar man var sikker paa, at Befæstningens hele Modstandskraft under alle Omstændigheder vilde komme til fuld Nytte.

Bekostningen var derfor indskrænket til 794,000 Rdl. og vilde saaledes blive ialt:

Dannevirkestillingens Forstærkning	350,000 Rdl.
Dybbølstillingens Befæstning	794,000 —
Fredericias Befæstning	8,806,000 —
Kjøbenhavns Befæstning mod Søsiden	3,400,000 —
Anlæg af Kystbatterier	250,000 —
Ialt ..	13,600,000 Rdl.

foruden Udgiften til Armeringen: c. 1,000,000 Rdl.

Som ovenfor bemærket, var den for Kjøbenhavns Befæstning anførte Sum af 3,400,000 Rdl. beregnet helt at ville medgaa til Anlægget af Befæstningen mod Søsiden, idet Bekostningen for Befæstningen mod Landsiden — mindst 9½ Million Rdl. — ventedes indvunden ved Salget af de Arealer, som ved Sløifningen af den daværende Enceinte paa Sjællandssiden vilde blive disponible.

Lovudkast af 15.
Januar 1858 om
Befæstningsanlæg.

Det var, som foran nævnt, paa Ministeriets udtrykkelige Forlangende, at Ingenieurkorpset havde udarbejdet dette Forslag, men det er aldrig blevet forelagt Repræsentationen til Beslutning. I Motiverne til det d. 15. Januar 1858 forelagte Lovforslag, der vare hentede dels fra Befæstningskommissionens, dels fra Ingenieurkorpsets Indstilling, var ganske sikkert anført hele Projektet, men, som det udtaltes, havde Krigsministeren Betænkelighed ved at foreslaa endelig løst et Spørgsmaal af saa stor Vigtighed og saa bekostelige Konsekventser som Befæstningsspørgsmaalet i dets fulde Udstrækning, og til Beslutning blev derfor kun forelagt Bevillingen til Kjøbenhavns Befæstning mod Søsiden og en Sum af 28,000 Rdl. til Undersøgelser og Projekteringer, vedrørende de øvrige Anlæg.

Efter en udførlig Forhandling i Rigsraadet, hvorunder de Konservative af politiske Betimelighedsgrunde fraraadede Sagens Behandling for Øieblikket, lykkedes det Ministeriet ved at gjøre Ved-

tagelsen af Forslaget om Kjøbenhavns Søbefæstning til et Kabinets-spørgsmaal, at faae vedtaget Loven af 31. Marts 1858, ved hvilken der bevilgedes 3,800,000 Rdl. til Anlæg og Armering af Kjøbenhavns Søbefæstning mod Søsiden samt til dens Vedligeholdelse under Arbeidstiden, der var beregnet til 10—12 Aar. Der blev strax begyndt paa Anlægget. Derimod bevilgedes der kun 14,000 Rdl. til Undersøgelser og Projekteringer, hvoraf kun 5300 Rdl. kom Undersøgelserne ved Dannevirke tilgode, hvortil vedkommende Ingenieurofficer havde begjæret 10,000 Rdl., saa at der i Stedet for fuldstændig Opmaaling kun kunde foretages Rekognoscering og Krokering af dette vigtige Afsnit. Dybbølstillingen havde Ingenieurkorpset alt tidligere ved egne Kræfter ladet opmaale.

Kjøbenhavns Søbefæstning gjen-nemføres ved Lov af 31. Marts 1858.

Paa Basis af det saaledes indvundne Materiale bearbejdede nu Ingenieurkorpset sine tidligere Forslag, og et detailleret Forslag til Dannevirkestillingens Forstærkning var saa godt som færdigt, da Korpset modtog følgende Skrivelse af 10. Januar 1861 fra Krigsministeriet:

„Det kgl. Ingenieurkorps anmodes om under Forudsætning af en Krig paa Halvøen at tage under Overveielse de nødvendigste og i kort Tid udførlige Befæstningsanlæg af ren feltfortifikatorisk Natur, som kunne være at anlægge paa forskellige Steder og da især med Hensyn til Dannevirke- og Dybbølstillingen, ligesom ogsaa de nærmest forhaandenliggende Foranstaltninger for Fredericias Vedkommende maatte drages ind under denne Betænkning.

Anlæg af feltfortifikatorisk Natur beslattes.

Ministeriet har fundet sig foranlediget til at fremsætte denne Opfordring, fordi det under de nuværende Forhold er af Vigtighed, at, hvis den paapegede Eventualitet pludselig skulde indtræde, Korpset da strax er paa det Rene med, hvad der som Minimum bør gjøres, og strax kan opgive, hvad der af Arbeidskraft og Penge behøves.

Efter Omstændighederne maatte Ministeriet have denne Sag anbefalet til Korpsets hurtigst mulige Fremme.

Thestrup.“

Nu var der ikke mere Tale om permanente Værker; Faren var overhængende, Krigen syntes nær forestaaende. D. 15. Januar indsendtes Forslaget til Dannevirkestillingens Forstærkning, der, som ovenfor nævnt, betids var udarbejdet, til Ministeriet og fulgtes d. 31. Januar af Forslag til feltfortifikatoriske Foranstaltninger i Dybbølstillingen og d. 2. Februar af Forslag til Arbejder ved Fredericia. D. 17. Januar

fik Korpset Anmodning om næste Dag inden Kl. 12 at opgive en rund Sum til Anvendelse i Dannevirkestillingen, og d. 21. Januar stillede Krigsministeriet 100,000 Rdl. til Korpsets Raadighed til Arbejder indtil Udgangen af Februar og fremhævede, at man foreløbig skulde sætte Kraft paa Dannevirke og Dybbøl fremfor Fredericia, og ved Fredericia paa Enceinten fremfor de fremskudte Værker. Ingenieurkorpset traf derfor alle Forholdsregler, udstedte Bekjendtgjørelse om, at Entreprenører kunde melde sig, og foreslog Ingenieurtropperne forøgede ved Indkaldelse af 8 Aars Mandskab og tilligemed alle de Officerer, der kunde undværes ved Korpset, forlagte til Halvøen. Men Krigsministeriet tøvede med endelig at bestemme sig; de modtagne Forslag tilstilledes Artilleriet og Generalstabens taktiske Sektion til Erklæring, og disses Bemærkninger sendtes til Ingenieurkorpset. Vel bemyndigedes Korpset d. 16. Februar til at træffe alle Foranstaltninger vedrørende de Punkter, hvorom der ingen Dissents fandtes, og i Begyndelsen af Marts til at lade Ingenieurtropperne afgaa til Slesvig, d. 16. til at indkalde indtil 6 Aargange af disse, men Ordren til Arbeidets Paabegyndelse gaves først d. 25. Marts efter gjentagne Indstillinger fra Korpset, som endog d. 2. Marts fandt sig foranlediget til at udtale, „at det maa foreslaa, at der i dette Øieblik, da det væsentlig gjælder om at benytte Tiden til Handling, tages Bestemmelse om de Punkter, som først maa afgjøres, og at den videre Diskussion og Afgjørelse udsættes til senere.“

Befæstnings-
arbejderne ud-
føres i 1861.
Bevillinger dertil.

I Overensstemmelse med Korpsets Planer og de dertil gjorte Bemærkninger udførtes Arbejderne i 1861, af hvilke Fremstillingen i det Følgende vil give en udførlig Beskrivelse.

Arbeidet var i Hovedsagen afsluttet i Juni og Juli Maaneder; d. 15. Juni fik Ingenieurtropperne Ordre til at hjemsende det indkaldte Mandskab, og d. 22. s. M. gaves der Ordre til at aflede Oversvømmelserne i Kokkendorfstillingen. Den øieblikkelige Krigsfare var forbi, og dermed ogsaa den Villighed, der i Aarets Begyndelse havde været til at stille de fornødne Pengemidler til Raadighed. Ingenieurkorpset havde i sin d. 16. Marts indsendte Oversigt over de forventede Udgifter, der ialt ansloges til c. 1,100,000 Rdl., eller naar Værkerne ved Fredericia indskrænkedes, til 1,000,000 Rdl., antydet, at man under Udførelsen kunde dele Arbejderne i 2 Grupper, saa at der med saa meget større Kraft kunde tages fat paa de mest paatrængende, der ansloges til 775,000 Rdl. eller med færre Værker ved Fredericia til 673,000 Rdl. Der tilføiedes, at det var meget muligt, at disse Summer bleve overskredne, da man ikke vidste, hvilket Udfald Expropria-

tionerne vilde faae, og da det var meget rimeligt, at Arbeidspriserne vilde stige, — men der bevilgedes ved Kgl. Res. af 27. April kun 650,000 Rdl.

I Betænkning af 26. September 1861 opgav Korpset, at de dengang udførte Arbeider med Tillæg af en kalkuleret Sum for den endnu ufuldendte Expropriation vilde medføre følgende Bekostninger:

I. Dannevirkestillingen	413,000 Rdl.
II. Dybbølstillingen	113,000 —
III. Fredericia.....	176,000 —
Ialt...	702,000 Rdl.,

og foruden disse alt forbrugte Penge forlangte Korpset til yderligere fortifikatoriske Arbeider 735,000 Rdl., nemlig:

I. Til Dannevirkestillingen	160,000 Rdl.
II. „ Dybbølstillingen	20,000 —
III. „ Fredericia	550,000 —
Ialt...	735,000 Rdl.,

hvoraf 117,000 Rdl. udbades strax. Heraf bevilgedes under 29. Oktober kun 172,000 Rdl., endda med den Bemærkning, at heraf skulde Expropriationsomkostningerne ogsaa afholdes. Der var saaledes i 1861 ialt bevilget 822,000 Rdl. Paa Budgettet for 1862—63 optoges endnu 230,000 Rdl., hvoraf under 30. Juni 1862 c. 118,000 Rdl. stilledes til Korpsets Raadighed og Resten den 24. Oktober s. A. I denne sidste Bevillingsskrivelse udtalte Ministeriet, at „Forholdene for Tiden ere saadanne, at Ministeriet maa lægge særdeles Vægt paa Udførelsen af de Arbeider, hvis Mangel ved en pludselig Mobilisering stærkest ville føles,“ og Korpset greb da strax Leiligheden til at paavise, at det med de bevilgede Midler saa godt som Intet kunde gjøre, og stillede Fordring om en yderligere Bevilling paa 324,000 Rdl., idet det tilføiede, „dersom ikke de anførte Arbeider bevilges udførte snarest muligt, saa er der ved en Krigs Udbrud i Vinterens Løb eller ved Foraarets Begyndelse ingen Sandsynlighed for, at vi ville faae Stillingerne betimelig satte i Forsvarsstand.“

Befæstnings-
sagens videre
Udvikling i
1862—63.

Denne Bevilling blev imidlertid ikke givet. D. 28. April 1863 greb Korpset derfor under de usikre politiske Forhold paany Leiligheden til at fremkomme med et Forlangende, der, da Expropriationsforretningerne havde krævet endnu større Beløb end ventet i Oktober 1862, lød paa 330,000 Rdl. foruden en Sum af 44,000 Rdl. til

strax at gjøre Reide Aaens Oversvømmelse effektiv. Korpset mindede om sin Indstilling af 26. September 1861 om Udførelse af Foranstaltninger til et Beløb af 735,000 Rdl. og udtalte, at det nu forlangte Beløb kun for en mindre Del skulde anvendes til de deri omhandlede Arbeider, der neppe kunde ventes fuldendte, men derimod for Størstedelen til Rustningsarbeider og til Anskaffelse af Tømmer, som skulde oplægges i Stillingerne for at anvendes, saasnart Stillingerne besattes.

Heller ikke denne Indstilling blev taget tilfølg, og der fulgte da en ny af 23. Mai 1863, hvori Korpset paany stillede Forlangende om en Bevilling, der imidlertid nu, da Arbeidet, hvis det skulde gjøre Nytte i det løbende Aar, maatte forceres, og Arbeidskraften og Materialierne, særlig Tømmeret, derved blive dyrere, var stegen til 374,000 Rdl. foruden Bevillingen til Reide Aaens Oversvømmelse. Der tilføiedes: „Med Hensyn til Muligheden af, at Ministeriet skulde ville efterstræbe en Nedsættelse af Beløbet ved at udsætte Tømmeranskaffelserne, skal Korpset bemærke, at det er af største Vigtighed, at der ikke ved en Krigs Udbrud savnes Tømmer til de nødvendigste Foranstaltninger; thi derved forsinkes ogsaa andre Arbeider, og der vil, naar fuldstændig Udrustning af Stillingerne sker, og Armeen indtræffer i disse, være en saa betydelig Mængde Tømmerarbeider at foretage, at idelige Tilførsler ville blive fornødne, hvorfor enhver Udsættelse af de her foreslaaede Anskaffelser maa fraraades.“

Først d. 26. November kom der Svar paa denne Indstilling, idet Ministeriet stillede 110,000 Rdl. til Korpsets Raadighed til de omhandlede Anskaffelser, men da stod Krigen for Døren, og en stor Del af de Arbeider, hvortil Tømmeret skulde bruges, var allerede befalet udført. D. 14. Oktober befaledes nemlig Ingenieurtropperne forlagte til Slesvig, Reidedalens Oversvømmelse iværksat, Lynetterne a. og b. ved Mysunde palissaderede og forsynede med Krudtmagasiner, og nu fulgte indtil Aarets Udgang den ene Befaling efter den anden om at sætte Stillingen i Forsvarsstand.

D. 30. Oktober befaledes Blokhuse jorddækkede, Bustrup- og Dannevirke-Forværk anlagte, Brohovedet ved Frederikstad fuldført samt Anlægget af en vaad Grav foran Dannevirkevold mellem Værkerne XVIII og XIX (se Pag. 81 og 82).

D. 24. November befaledes Palissaderinger satte i Dannevirkestillingens hele Udstrækning.

D. 30. November forlangtes Overslag over Hytteleire for 10,000 Mand,

D. 2. December befalede Hytter byggede for Artilleribesætningen i Skandserne.

D. 3. December befalede bygget en Hytteleir for 2 Regimenter.

D. 9. December befalede Værket II (se pag. 81) fuldført, Kanonpladser for Feltskyts anlagte mellem Skandserne, Forbindelseslinierne fortsatte og Batterier byggede ved Husum.

D. 16. December befalede bygget Hytter for Regimentscheferne i Leirene.

D. 23. December befalede Oversvømmelserne af Sorg- og Trene-dalene paabegyndte.

D. 27. December befalede bygget en Hytteleir for endnu 2 Regimenter.

Befalingen om at sætte Dybbølstillingen og Fredericia i fuldstændig Forsvarsstand udgik først fra Krigsministeriet d. 29. December 1863*).

Til Befæstningsarbejder i Perioden 1851—63 blev ialt kun forbrugt i Aarene 1861, 62 og 1863 indtil Oktober:

Til Dannevirkestillingen	615,600 Rdl.
„ Dybbølstillingen	119,600 —
„ Fredericia	238,600 —
„ Fællesudgifter	53,800 —

Ialt... 1,027,600 Rdl.

Det vil nu være Stedet at give en Oversigt over de i Dannevirkestillingen, Dybbølstillingen og ved Fredericia i Aarene 1861, 62 og 63 udførte Befæstningsarbejder.

Dannevirkestillingen **).

I 1861 vare Terrainforholdene følgende: Øst fra skar Slien sig c. 5½ Mil ind i Landet til Slesvig By, som den delte i 2 Dele (Friederichsberg sydligst og Lolifus med Altstadt nordligst), forbundne ved en Dæmning; det V. for denne liggende Parti af Slien havde Karakter af et Nor, hvori Øen med Gottorp Slot laa. Som Forgreninger af Sliens Indsænkning i Terrainet fremtraadte:

*) En Befaling fra Ingenieurkorpset om foreløbigt at paabegynde Rustningsarbejderne i Fredericia er dog modtaget sammesteds d. 22. December.

***) Se medfølgende Kaart over den s. og m. Del af Slesvig med Plan over Dannevirkestillingen. Ved Oversigten over Befæstningsanlægene er som Grundlag benyttet „Feltingenieurvirksomheden i Aarene 1848—64“, udarbejdet af Generalmajor C. T. Jørgensen og Oberst H. O. Glahn.

1) en Lavning, der som Fortsættelse af det førnævnte Nor strakte sig i vestlig Retning til Hysby, underveis afsættende en Slugt mod Syd imellem Store og Lille Dannevirke; 2) en dyb Slugt, der i sydlig Retning skød sig ind mellem Friederichsberg og Bustrup, indeholdende Bustrup Teich og gjennemstrømmet af et lille Vandløb, der vanskelig kunde passeres i Nærheden af Dammen; 3) Hadeby Nor mellem Hadeby og Fartorp, der i c. 4500 Alens Længde skar sig ind i Terrainet og fortsattes i sydlig Retning som en Slugt, indeholdende Aaløbet forbi Selk Mølle; over Noret lige ved Slien var en lang Dæmning for Ekernførde Chausseen. — Det omliggende Terrain var stærkt bølgeformigt; mod Syd og Vest — foran en Linie, betegnet ved Byerne Bustrup, Store og Lille Dannevirke, Hysby, Skovby og Lyrskov — faldt det jævnt mod Sorgens og Trenens Flodleier. Overskueligheden hemmedes endel ved Hegn, som dog S. for Kurgraven bleve mere sparsomme. — Vandbækkenet vestpaa tog sin Begyndelse med den S. for Lille Dannevirke udspringende Reide Aa, der løber i vestlig Retning til Hollingsted, hvor den forener sig med Trenen for tilligemed denne at udmunde i Ejderen ved Frederikstad; begge disse Vandløb strømmede i meget brede, tildels bløde Enge. Idet i 1861 Reide Aa opstemmedes paa de Hollingsted nærmest liggende $1\frac{1}{4}$ Mil, blev der af den omtrent $11\frac{1}{2}$ Mil lange Stilling fra Sliens Munding til Frederikstad kun lidt over $\frac{3}{4}$ Mil tilbage, som manglede Dækning af en naturlig eller kunstig Vandforhindring.

Som det fremgaar af det Følgende, blev der i 1861 anlagt 49 Værker, der — Forbindelseslinierne iberegnete — tilsammen kunde afgive Plads for 323 Kanoner.

Centrum af Dannevirkestillingen 1861.

N. for Dannevirkevold førtes Linien bag Bustrup Teich, hvor der imellem Slien og den gamle Vold*) skulde anlægges 8 Værker. Af disse anlagdes i 1861 følgende 6:

I, en Fleche tæt ved Slien for 4 Kanoner og nogle faa Infanterister;

*) Af ældre Befæstningsanlæg mærkes Kurgraven, ført i en Længde af c. $\frac{3}{4}$ Mil fra Kurborg til Sydenden af Hadeby Nor; endvidere en Vold N. for Reidedalen, ført i nordostlig Retning til Sliens vestlige Arm. Til denne er senere knyttet en anden Vold, som, udgaaende fra et Punkt af den forrige N. for Store Dannevirke, trækker sig ned mod Hadeby Nor for her at ende i 2 halv-cirkelformede Grene. Denne i Forening med den foregaaende dannede den saakaldte Dannevirke Hovedvold med en Udstrækning af c. 2 Mil.

- II, en længere sammenhængende Linie fra Odderkulen (Bustrup Teichs Afløb til Slien), tværs over Chausseen og langs den østligste i Bustrup Teich fremspringende Pynt; Linien endte imod Nord med en Blendering for 2 Kanoner, men var iøvrigt bestemt for Fodfolk. Værket fuldførtes ikke over Chausseen eller der, hvor Bygningers Expropriation behøvedes; bag Blenderingen anlagdes et aabent Batteri for 5 Kanoner, og bag Fodfolksbrystværnet begyndtes der paa en dækket Forbindelsesgang ind til Byen;
- III, et Batteri for 2 Kanoner og nogle faa Infanterister, paa Høiderne tæt udenfor Friederichsberg;
- VI, et Batteri for 4 Kanoner, med dækket Forbindelsesvei til et Skulderværn for Forstillingerne;
- VII og VIII, Lynetter, hver for 8 Kanoner, tæt ved Skrænten N. for den gamle Vold. VI og VII vare forbundne ved en til Forsvar for Fodfolk indrettet, dækket Forbindelsesvei.

Imellem VIII og Dannevirke Kro førtes Linien foran Volden langs Forlængelsen af Bustrupslugten og derefter langs det høie Terrain Sønden om Store Dannevirke til Kroen. For at skaffe Støttepunkter tilveie for den mobile Armee anlagdes her følgende Værker:

- IX, en Lynette for 8 Kanoner;
- X, en Redoute for 11 Kanoner og Fodfolk, langs fornævnte Slugt; Redouten havde Blokhus og Barriereport;
- XI, en Lynette for 7 Kanoner og Fodfolk Ø. for Store Dannevirke;
- XII, en Redoute foran Store Dannevirke ganske som X;
- XIII, en Lynette Ø. for Kroen, omtrent som XI.

Fra Dannevirke Kro fulgtes Dannevirkevolden til dens vestlige Ende, N.V. for Gross Reide, men den benyttedes ikke ganske paa samme Maade paa hele denne Længde. Med samme Formaal som Værkerne IX—XIII anlagdes paa Strækningen fra Kroen til N. for Klein Reide:

- XIV, XVI og XVIII, Redouter i selve den gamle Volds Linie, hver for 11 Kanoner og Fodfolk, med Blokhus og Krudtmagasin, færdige til Reisning, samt med Barriereport. Ildliniernes Høide over Terrainet var 29' for ikke at blive domineret fra Dannevirkevold, og Skandserne havde ingen Grav, da Jorden toges fra Volden, hvori der saaledes fremkom brede Gjennemgange paa Siderne af Redouterne;

XV og XVII, Redouter hver for 11 Kanoner og Fodfolk, foran Volden og foran Mellemmrummene af fornævnte 3 Redouter; Ildliniernes Høide over Terrainet var 24'. Skandserne havde Barriereport og Krudtmagasin, færdigt til Reisning.

Mellem Klein Reide og Hollingsted byggedes 7 Dæmninger til Anvendelse ved Oversvømmelsen; derved fik denne Del af Stillingen en anden Karakter, idet Hovedformaalet med de her anlagte Skandser kun blev Forsvar af Dæmningerne.

Til Beskyttelse af denne Oversvømmelse anlagdes følgende Skandser:

- XIX, en Lynette for 6 Kanoner og Fodfolk, tæt foran Dannevirkevold, hvor denne bøiede mod Vest og blev lavere, til Beskydning af 7de og 6te Dæmning;
- XX, en Lynette for 5 Kanoner og Fodfolk, foran Volden, til Beskydning af 5te Dæmning;
- XXI, en Lynette for 4 Kanoner og Fodfolk, ved Enden af Volden, til Beskydning af 4de Dæmning;
- XXII og XXIII, Lynetter som XXI, til Beskydning af 3die og 2den Dæmning;
- XXIV, en Skandse for 4 Kanoner og Fodfolk, paa en lille Bakke S. for Hollingsted, til Beskydning af den sydlige Del af 1ste Dæmning og af Veien til Klove. Fra denne Skandse udgik en dækket Forbindelsesvei, hvori der var Plads for 2 Kanoner, til
- XXV, en afstumpet Fleche for 4 Kanoner og Fodfolk, til Beskydning af det foranliggende Værk XXVII og af den igjennem oversvømmet Terrain anlagte Forbindelsesvei, der førte til det sydligere liggende Værk
- XXVI, en afstumpet Fleche for 4 Kanoner og Fodfolk, tværs over Veien fra Klove til Bünge (Arbeidet paa selve Veien udførtes ikke i 1861), bestemt til Beskydning af Veien og Flankering af det foran Klove liggende Værk
- XXVII, en afstumpet Fleche for 5 Kanoner og Fodfolk. De 2 sidstnævnte Skandser anlagdes saavel for at sikre Forbindelsen med Stapelholm over Bünge og Wolde som for at danne et Brohoved foran Oversvømmelsen, hvorfra offensive Bevægelser kunde foretages, hvis Fjenden trængte frem imod Linien ved Kurborg.

I Dannevirkestillingens Centrum blev der saaledes i 1861 opført ialt 25 Skandser med Pladser til 174 Kanoner, selvfølgelig uden at

man gjorde Regning paa, at alle disse Pladser samtidig skulde blive benyttede ved den første Armering. Bag Bustrup Teich var der 6 Skandser med 33 Kanonpladser, imellem denne og Oversvømmelsen 10 Skandser med 99 Kanonpladser, og til Forsvar af Oversvømmelsen var der anlagt 9 Skandser med Pladser for 42 Kanoner.

Centrum af Dannevirkestillingen 1862—63.

D. 26. September 1861 indsendte Korpset Beretning om de udførte Arbejder og paapegede deri tillige de Foranstaltninger, det var ønskeligt at kunne træffe i den nærmeste Fremtid. Med de knapt tilstaaede Midler udførtes i 1862—63 følgende Arbejder: Odderkulen blev oprenset, saaledes at den dannede en væsentlig Hindring for en Fjendes Fremtrængen langs Slien; Forbindelsesveien fra II til Byen fuldførtes; imellem VIII, IX og X anlagdes dækkede Forbindelsesveie, hvorfra nogle fra Skandserne usete Slugter kunde beskydes; imellem XIV og XVIII reguleredes Dannevirkevold for at forøge dens Betydning som Hindring og for at gjøre den anvendelig for Fodfolk og for Feltskyts, hvortil der i hvert af de 2 Mellemlum gjordes Plads for 2 Batterier; foran XIV, XVI og XVIII anlagdes Glaciser dels for at danne Masker foran de store Aabninger i Volden paa Siderne af Skandserne, dels for at dække de Palissaderinger, som ved Krigsberedskab skulde sættes udenom Redouterne; i Reidedalen forstærkedes flere af Dæmningerne og udgravedes flere Længdegrave.

De i 1861 begyndte Kolonneveisarbejder fuldførtes, nemlig:

- 1) fra Bustrup-Dannevirke Veien, N. for VIII, over Annettenhöhe igjennem Thiergarten til Veien N. for denne;
- 2) fra fornævnte Vei ved Store Dannevirke over Pøldam, igjennem Pølhegn, forbi Nykro og Holdpust til Lyrskov Veien;
- 3) fra Husum Veien ved XV, Vest om Byerne igjennem Friedrichsaue til Bollingsted Veien;
- 4) fra Friederichsberg i sydvestlig Retning til den førstnævnte Kolonnevei;
- 5) fra Anettenhöhe Syd om Pøldam til Oxeveien S. for Hysby.

Venstre Fløi af Dannevirkestillingen 1861.

De i 1861 ved Mysunde anlagte Værker dannede et Brohoved, bestaaende af 2 Rækker Værker og af det egentlige Brohoved.

I forreste Linie anlagdes:

Lynette a, V. for Landeveien, for 10 Kanoner og Fodfolk, med
 Blokhus, Krudtmagasin og palissaderet Strube;

Lynette b, Ø. for Landeveien, for 8 Kanoner og iøvrigt som a.

I anden Linie anlagdes:

Den afstumpede Fleche c for 2 Kanoner og Fodfolk,

Lynette d for 8 Kanoner og Fodfolk,

Lynette e for 4 Kanoner og Fodfolk, samt

Brohovedet f, foran den udsete Broplads ved Sundets nordre Ende,
 bestaaende af en lille Lynette med en Fleche paa hver Side
 og kun bestemt for Fodfolk.

Til Befæstning af den fremskudte Kokkendorfstilling imellem
 Store Bredning og Ekernførde forberedtes en Oversvømmelse af Øster-
 bækken, i hvilken Anledning der langs Slien anlagdes en 2366 Alen
 lang Dæmning for at kunne opstemme Vandet i Øster- og Noels-
 bækken, hvis Dale adskiltes ved en Dæmning med et Gjennemløb, der
 skulde lukkes, naar Noelsbækken ikke længer kunde bidrage til Over-
 svømmelse af Østerbækkens Dal. Til yderligere Opstemning af Øster-
 bækken anlagdes en Dæmning tæt Ø. for Holm. — Til Forsvar af
 Dæmningen langs Slien anlagdes ved dens østre Ende

et Værk for 2 Kanoner og Fodfolk, og til Forsvar af Dæmningen
 ved Holm ved dens nordre Ende

et Værk for 6 Kanoner og Fodfolk.

Tæt N. for Ekernførde ved Borreby Kirke anlagdes

et Værk for 6 Kanoner til Beskydning af Dæmningen imellem
 Noret og Fjorden og af den nærmest derved liggende Del af Byen.

Paa Dannevirkestillingens venstre Fløi blev der saaledes i 1861
 anlagt ialt 9 Skandser med 46 Kanonpladser, nemlig ved Mysunde 6
 Skandser med 32 Kanonpladser og i den fremskudte Stilling 3 Skandser
 med 14 Kanonpladser.

Venstre Fløi af Dannevirkestillingen 1862—63.

For at kunne imødegaa Forsøg paa at gaa over det snevre Sted
 af Slien ved Steksvig anlagdes tværs over Halvøen Paløre et for Fod-
 folk bestemt Brystværn, der flankeredes af

3 Lynetter, hver med Pladser for 4—5 Kanoner.

Der anskaffedes Tømmer til en Skibsbro over Mysund.

Høire Fløi af Dannevirkestillingen 1861.

Eggen N. for Ejderen fra Ervde til Frederikstad og derfra til Vesterhavet S. for Husum er lav Marsk, der for Størstedelen hurtig kan sættes under Vand ved under Høivande at aabne for Hovedsluserne ved Sorgens og Trenens Udløb i Ejderen og ved Milde Aaens Udløb i Vesterhavet. Over Overfladen af denne mægtige, henved 4 Mile lange og for det Meste over $\frac{1}{4}$ Mil brede Vandflade hæver sig foruden enkelte betydningsløse Pletter kun Diger, Chausseer og det lidt høiere Land imellem Sorgens og Trenens Dale fra Wolde over Süderstapel til Drage samt det imellem Ejderen og Trenen ved Frederikstad. Ved Indleden af Havvandet kan man give hele Stillingens høire Fløi en stor defensiv Styrke, da der kun bliver at forsvare Süderstapel, Frederikstad og enkelte over Vandet ragende, smalle Veie eller Diger.

Formaalet for Befæstningsarbejderne i 1861 var dels at sikkre sig Sluserne, dels at vanskeliggjøre Fjendens Fremtrængen ad de enkelte Veie, dels endelig at sikkre sig Frederikstad og Süderstapel, der imod Syd kun vare dækkede af Ejderen.

Ved Süderstapel anlagdes

2 smaa Værker paa Diget til Beskydning af Ejderen og dens Diger paa begge Sider, hver for 2 Kanoner, den ene tillige for Fodfolk.

Paa Digerne fra Oldefeldkog til Schwabsted, der skulde benyttes som Retraiteveie fra Süderstapel og Frederikstad, anlagdes tæt S. for Schwabsted paa den lille Halvø, som Trenen danner:

en Redoute for 4 Kanoner og Fodfolk; paa Geerlandsdeich Ø. for Mildekog

en afstumpet Fleche for 4 Kanoner og Fodfolk, og ved Butner- og Krummdeichs Sammenstød

en Fleche for 2 Kanoner og Fodfolk.

Frederikstads Diger Ø., S. og V. for Byen dannede en sammenhængende Linie, i hvilken der anlagdes følgende Værker:

m, for 4 Kanoner og Fodfolk

l, — 7 — — —

k, — 9 — — —

i, — 2 — — —

h, — 6 — — —

g, — 7 — — —

f, — 7 — — —

b, — 8 — — —

a, — 2 — — —

Digerne tjente som Forbindelsesveie, og vare tillige indrettede til Forsvar saavel for Fodfolk som paa to Steder for 2 Kanoner.

V. for Husum og N. for Milde Aaens Udløb anlagdes et Værk for 3 Kanoner til Beskydning af Forlandet udenfor Havdiget.

Paa Dannevirkestillingens høire Fløi blev der saaledes i 1861 bygget ialt 15 Skandser med Pladser til 73 Kanoner, nemlig ved Süderstapel 2 Skandser med 4 Kanonpladser, paa Digerne fra Oldefeldkog til Schwabsted 3 Skandser med 10 Kanonpladser, om Frederikstad 9 Skandser og Pladser til 56 Kanoner og ved Husum 1 Skandse for 3 Kanoner.

Høire Fløi af Dannevirkestillingen 1862—63.

S. for Ejderen paa den overfor Frederikstad liggende Halvø, der dannes af Ejderen, anlagdes et Brohoved for at forhindre, at Fjenden dækket af det holstenske Ejderdige kunde anlægge sine Batterier umiddelbart foran Frederikstads Befæstning, og for at beskyde det indenfor Diget liggende Terrain. Tværs over Halvøen og støttende sig med begge Ender til Ejderdiget anlagdes et for Fodfolk bestemt Brystværn. Foran dette Brystværn byggedes

en stor Redoute med Ildlinierne 21' over Terrainet for ikke at domineres fra Digerne og, som Brystværnet, med foranliggende bred og vaad Grav; den var indrettet for 9 Kanoner og Fodfolk.

Dybbølstillingen.

Imellem Vemmingbund og Als Sund, omtrent $\frac{1}{4}$ Mil foran Færgestedet ligeoverfor Sønderborg, hæver sig Dybbølbjerg til en Høide af 213 Fod over Havet, dominerende det til alle Sider heldende Terrain, der for en Stilling med Front imod Vest er meget gunstigt N. for Flensborg Chausseen, derimod mindre gunstigt S. for denne Vei, dels fordi Forterrainet her er høiest og altsaa mindst domineret, dels fordi Affaldet imod Vemmingbund er steilt med flere i døde Vinkler liggende Slugter, dels endelig fordi man fra Broager kunde enfilere Stillingens venstre Fløi med riflede Kanoner. Fra Batterier paa Als kunde Stillingens høire Fløi flankeres, og hele det bag Stillingen liggende Terrain fuldstændig beherskes. Egnen var gjennemskaaren af mange levende Hegn; tæt foran Stillingen laa Øster Dybbøl og Surløkkegaardene.

Dybbølstillingen og Als 1861.

De i 1861 udførte Forskandsningsarbejder vare følgende:

- I. en Redoute for 7 Kanoner og Fodfolk, tæt ved den steile Skrænt imod Vemmingbund til Beskydning af Skrænten og Forstranden; den havde Blokhus, Barriereport samt Krudt- og Fyldemagasiner, ligesom alle de følgende, af Beton;
- II. en Redoute for 10 Kanoner og Fodfolk, noget nordligere til Beskydning dels af Forterrainet, dels af Broager, hvorimod 5 af Kanonerne kunde rettes; den havde Blokhus, Krudt- og Fyldemagasin, muret Brønd, Barriereport og Rullebro over Graven;
- III. en aaben Kanonplads for 5 Kanoner, paa en fremspringende Jordforhøining foran IV; den havde Krudt- og Fyldemagasin;
- IV. en Redoute for 13 Kanoner og Fodfolk, noget tilbagetrukket tæt S. for Chausseen; den havde Blokhus, Krudt- og Fyldemagasin samt Barriereport;
- V. en aaben Kanonplads for 5 Kanoner, paa Stillingens høieste Punkt;
- VI. Stillingens største Redoute for 19 Kanoner og Fodfolk, tæt Nord for V; den havde Blokhus, 2 Krudt- og Fyldemagasiner, Barriereport og Rullebro; Redouten monteredes med 17 Kanoner;
- VII. en aaben Kanonplads for 4 Kanoner, bag VI til Beskydning af Slugten mellem VI og VIII;
- VIII. en Redoute for 13 Kanoner og Fodfolk, paa den fremspringende Jordforhøining N. for Slugten; den havde Blokhus, Krudt- og Fyldemagasin samt Barriereport;
- IX. en Redoute for 10 Kanoner og Fodfolk, henved 1000 Alen N. for VIII, den største Afstand imellem 2 af Stillingens Værker; den havde Blokhus, Krudt- og Fyldemagasin, Barriereport og Rullebro; denne Redoute var den eneste, hvis Glacis fuldførtes i 1861;
- X. en Redoute for 9 Kanoner og Fodfolk, Stillingens nordligste Skandse, tæt ved Aabenraa Veien; den havde Blokhus, Krudt- og Fyldemagasin samt Barriereport.

I alle 10 Redouter og Kanonpladser var der altsaa Plads til 95 Kanoner. Terrainet indtil 3000 Alen foran Stillingen opmaaltes og nivelleredes.

Begge Brohoveder fra 1ste slesvigske Krig, det nordre og søndre, forstærkedes; i det nordre Brohoved foran Frederik den 7des Bro gjordes der Plads til 4 Kanoner, men iøvrigt paaregnedes kun Fodfolk.

Af Batterier paa Alssiden af Sundet bevaredes fra hin Krig Møllebatteriet tæt S. Ø. for Sønderborg Slot for 4 Kanoner, bestemt til Bestrygning af Terrainet S. og V. for Brohovederne, Kirkebatteriet paa Kirkebakken for 6 Kanoner, til Enfilering af Chausseen fra Dybbøl Mølle til Brohovedet og til Beherskning af Terrainet bag Dybbølstillingen, samt det omtrent overfor X liggende Flankebatteri for 7 Kanoner, til Bestrygning dels af Terrainet foran Dybbølstillingens høire Fløi, dels af Stillingens indre Rum efter et af Fjenden udført Gjennembrud. I Augustenborg Fjord byggedes en Anlægsbro.

Dybbølstillingen og Als 1862—63.

Af Mangel paa Penge udførtes i de følgende 2 Aar kun faa Arbeider. Endel Bridskemateriel anskaffedes, i Redouternes Indgange borttoges Barriereportene med de tilstødende Palissader; Rullebroer forfærdigedes til Redouterne I, IV, VIII og IX, Glacisarbejderne fortsattes, men tilendebragtes ikke. Alskysten imod Sundet blev opmaalt og nivelleret.

Fredericia 1861.

Fredericia Fæstning befandt sig i 1861 i omtrent samme Tilstand som under Krigen 1849. Arbejderne, sigtende til at sætte Fæstningen i Forsvarsstand, toge deres Begyndelse i April 1861, men indskrænkede sig til Afhjælpning af de Mangler, som i hin Krig havde været mest fremtrædende. Der anlagdes

en befæstet Leir, bestaaende af 5 for Artilleri indrettede Lynetter (I—V), der under Krigsforhold skulde forbindes med Løbegrave for Infanteri, med høire Fløi støttet til Lille Belt i en Afstand af c. 7000 Alen foran Fæstningens høire Fløi, for at hindre Fjenden i at sætte sig fast paa et Terrain, hvorfra Landingsbroerne ved Fæstningens østre Strand kunde beskydes. Værkerne, som gave Plads for 85 Kanoner, beskyttede tillige Fæstningens østlige Fronter og flankerede de midterste. Forøvrigt foretoges kun Projekteringsarbeider til Oversvømmelse af Mølleengen foran Fæstningens venstre Fløi samt af et Værk til Bestrygning af Kolding Veien. I selve Fæstningen foretoges den nødvendigste Udbedring af Fæstningsværkerne og en delvis Omdannelse af Hovedvolden; fremdeles blev der ved den østre Strand anlagt en Landingsbro med Adgangsveie til Lettelse af Forbindelsen med Fyen.

Fredericia 1862—63.

Ved Fredericia foretoges af Mangel paa Penge kun faa Arbeider denne Periode; Omdannelsesarbeidet fortsattes paa de sandsynlige Angrebsfronter. De betydelige Arbeider, som endnu stode tilbage og burde udføres forinden Overgangen til Krigsfod, krævede Midler, der langt overstege de forholdsvis smaa Bevillinger, som i 1862 og 63 stilledes til Raadighed. Ved Udgangen af 1863 var Hovedvoldens Omdannelse i Hovedsagen fuldført ved Prinds Georgs, Prinds Christians og Dronningens Bastioner med mellemliggende Courtiner samt ved Courtinen mellem sidstnævnte og Kongens Bastion. Fremdeles var der opført et Krudtmagasin og tilveiebragt Materiale til en paatænkt Korsreduit i det store Værk IV i den befæstede Leir.

c) Flaaden.

Ved den 1ste slesvigske Krigs Slutning bestod Flaaden af 5 Linieskibe, 9 Fregatter, 4 Korvetter, 4 Brigger, 1 Barkskib, 3 Skonerter, 2 Kuttere foruden Ro-Flotillen og et Antal Dampskibe.*)

Spørgsmaalet om Marinens fremtidige Udvikling kom umiddelbart efter Krigens Slutning paa Dagsordenen her hjemme. Erfaringerne fra de tre Aars Felttog pegede hen paa de Fordele, som vilde være forbundne med en større Anvendelse af Dampkraft, og dette i Forbindelse med den Udvikling, som Dampens Anvendelse allerede havde naaet i de større europæiske Søstaters Krigsskibe paa dette Tidspunkt, øvede sin Indflydelse paa Affattelsen af det Udkast til Lov om Flaadens Størrelse og Bestanddele, som i November Maaned 1851 blev forelagt Rigsdagen.

Ifølge dette Forslag skulde Flaaden af Seilskibe tælle: 4 Linieskibe, 6 Fregatter, 3 Korvetter, 4 Brigger, 24 Kanonchalouper, 18 Kanonjoller foruden Smaaskibe, og af Dampskibe: 2 Fregatter (med 3—400 nom. H. K.), 4 Korvetter (med 2—300 nom. H. K.), 4 Dampskibe (med 1—200 nom. H. K.); ialt en samlet Styrke af 27 søgaaende Skibe og 42 Defensions-Fartøier, førende 946 Kanoner, og med en Besætning af 9623 Mand.

Lovudkast af
1851 angaaende
Flaadens Stør-
relse m. m.

Skjøndt Dampskibene saaledes ved dette Regjeringsforslag kom til at indgaa i Flaaden med en samlet Hestekraft af 2400 Heste, stilledes

*) Se Bilag 3: Oversigt over Flaadens Personel og Materiel i Aaret 1851.

dog Seillineskibet vedvarende i Spidsen som Flaadens egentlige Kampskib. Man var endnu i 1851 tilbøielig til at betragte Dampen som en underordnet Hjælpekraft og kunde ikke bestemme sig til at give Slip paa Lineskibet.

I England og Frankrig var man allerede da et betydeligt Skridt videre fremme i Flaademateriellets Udvikling. Begge disse Staters Mariner havde i 1851 en betydelig Dampflaade, saavel af Hjul- som af Skrueskibe. I Frankrig var man naaet til at bygge det første Fuldkraftsskib (Lineskibet Napoleon med 90 Kanoner og 960 Hestes Kraft), et Skib, som ved sin Fremkomst vakte stor Opsigt paa Grund af sine mange fortrinlige Egenskaber; men saavel der som i England var der en bestemt Tilbøielighed til at forlade denne Skibstype og at opstille store Dampfregatter med kraftige Maskiner og svært Artilleri som Flaadernes egentlige Kampskibe. Stormagterne havde dermed angivet den nye Retning, som skulde følges, men flere af de mindre Søstater betænkte sig paa at gaa med til Reformerne. Østerrig stræbte saaledes at forøge Antallet af sine Lineskibe, og da det endvidere ansaas for afgjort, at Folkerepresentationen i Sverig, hvem et udførligt Forslag angaaende Overgang til et Fregatsystem var blevet forelagt, vilde vedtage, at Lineskibene skulde bibeholdes, virkede disse Staters Holdning bestemmende paa den Vei, man besluttede sig til at følge ved Flaadens videre Udvikling her i Danmark.

I Motiverne til Lovforslaget udtaltes derfor vel, at Udvidelsen af vor Dampskibsstyrke maatte betragtes som en uafviselig Nødvendighed, da den større Fuldkommenhed, som Dampens Anvendelse paa Krigsskibe i Løbet af senere Aar havde naaet, gav dette Vaaben en forøget Betydning, men samtidig fremsattes den Anskuelse, at „uden Lineskibe kan en Stat siges i militær Henseende at træde ud af Søstaternes Række. Lineskibet staar nemlig i militær Henseende saa høit over hvilkensomhelst anden Klasse af Skibe, at ingen flydende Styrke endnu kan stilles i Stedet eller træde op imod det, og Lineskibet maa derfor være Bestanddel af den Flaade, hvorved Overlegenhed skal sikkes.“

Udviklingen af
Flaademateriellet
i Aarene 1852—57.

Denne Anskuelse fik imidlertid ingen praktisk Betydning, idet Regjeringens Forslag ikke fik Lovskraft, og Udviklingen af Flaadens Materiel i de nærmest følgende Aar foregik derfor, som nedenstaaende korte Oversigt viser, efter en meget beskeden Maalestok.

Flaaden i Perioden 1852—57.

Afgang.	Tilgang.
1852.	
Dampskibene Eideren, Valdemar og Hertha.	Skruekorvetten Thor, 260 H. K., 12 30 Pd.'s Kan.
1853.	
Fregatterne Nymphen og Fylla, Kutteren Helsingør.	Seilfregatten Tordenskjold, 44 Kan., Skruekanonbaaden Støren og 7 Kanonchalouper (fra den forhenværende holstenske Marineafdeling).
1854.	
”	2 Kanonchalouper.
1855.	
2 Kanonchalouper.	Dampskibet Mercur, 6 18 Pd.'s Kanoner.
1856.	
Linieskibet Danmark, Korvetten Flora.	Skruefregatten Niels Juel, 300 H. K., 42 30 Pd.'s Kan. (En Skruefregat og en Skruekorvet under Bygning).
1857.	
”	Skruekorvetten Heimdal, 260 H. K., 16 30 Pd.'s Kan. (2 Skruefregatter og en Skruekanonbaad under Bygning).

Hvad Personellet angaar, sporedes der i denne for Materiellet temmelig stillestaaende Periode en kjendelig Stræben efter at lægge større Vind paa Øvelserne og udvikle den personlige Dygtighed. Der oprettedes en Skole for Artillerister saavel i Land som paa et aarligt udrustet Exercerskib, og Officererne søgte at fremme deres videre Uddannelse dels ved at tage Tjeneste i fremmede Mariner, dels ved at gaa i Post- og Koffardifart. Kun een Gang i dette Tidsrum forefaldt der en Udrustning udover det almindelige, nemlig i Aaret 1854, da under Krigen med Rusland en engelsk og en fransk Flaade ankom til Østersøen. For at holde Øie med de fremmede Orlogsmænd

udrustedes en Del af Seilskibsflaaden, der stationeredes omkring i vore Farvande enkeltvis til Observation, og som senere samledes i en Eskadre.

Den overordentlige Udvikling, som Anvendelsen af Dampkraften i Krigsskibe havde naaet i de store Mariner ved Aaret 1857, foranledigede den danske Marinebestyrelse til at tage Spørgsmaalet om Materiellets Udvikling under Overveielse. Der nedsattes i den Anledning under 18. Juni 1857 en Kommission af Sø- og Landofficerer, som fik det Hverv, „at gjøre Forslag til en Bestemmelse om, hvilken Størrelse Flaaden og den flydende Defension bør have for at kunne hævde Landets Selvstændighed, samt at fremkomme med Overslag over de Pengemidler, der ville være fornødne til Dannelsen og Vedligeholdelsen af dette Søværn.“

Den 19. November s. A. indgav Kommissionen sin Betænkning.

Kommissions-
betænkning af
19. November
1857.

Kommissionen gik i sit Forslag ud fra det Synspunkt, at man ved Bestemmelsen af Søværnets Størrelse særlig maatte have Danmarks to Nabomagter, Sverig-Norge og Preussen, for Øie. Ligeoverfor den førstnævnte af disse Stater maatte Danmark holde en Flaade af forholdsvis tilsvarende Styrke, ikke alene til Selvforsvar, men ogsaa som det vigtigste Middel til eventuelt at kunne sikre sig et Forbund med denne Nabo. Hvad Preussen angik, maatte Forholdet derimod nødvendigvis blive et andet. Denne Stormagt havde nemlig i den seneste Tid paabegyndt Anskaffelsen af en Flaade, paa hvilken den syntes at ville anvende temmelig betydelige Midler (der var bestemt en aarlig Udgift til Marinen af 2½ Mill. pr. Thl., hvoraf 800,000 Thl. alene til Skibsbyggeri). Bygningen af Krigsskibe saavel i Danzig som i Udlandet for preussisk Regning, Anlæget af en Orlogshavn i Jahde-Floden ved Nordsøen og Planen om et paatænkt Hovedorlogsværft paa Øen Rügen vare i sig selv talende Kjendsgjæringer, men hertil kom yderligere, at der fra den preussiske Ministerpræsident v. Manteuffel forelaa en Udtalelse af 3. April 1857 i de Deputeredes Kammer i Berlin, hvoraf det tydeligt fremgik, at Preussen med sin nye Orlogsmarine tilsigtede at blive i Stand til om et vist Antal Aar at kunne byde den danske Marine Spidsen.

Støttet til disse Motiver udtalte Kommissionen som sin Anskuelse, at det maatte blive Maalet for den danske Marines Udvikling, saa langt og saa længe Landets Kræfter tilstedede det, at være den preussiske Marines Overmand paa Søen for at kunne benytte de Fordele, som Landets geografiske Beliggenhed og fysiske Beskaffenhed tilbøde, og herved opveie denne Nabomagts store Overmagt i landmilitær Henseende.

Kommissionen hævdede, at Flaaden nødvendigvis maatte indbefatte 3 Hovedafdelinger, nemlig:

Den søgaaende Flaade, til at møde Fjenden i aaben Sø, blokere de fjendtlige Havne og tilintetgjøre den fjendtlige Handel, Defensionsflaaden, for at beskytte vore indre Farvande og Vesterhavssøerne samt operere i Forbindelse med Hæren, og Transportflaaden.

Med Hensyn til Materiellets Størrelse gik Kommissionens Forslag ud paa, at Flaadens Styrke skulde bringes op til:

Dampfregatter af 1ste Klasse (52—56 Kanoner og c. 600 Hestes Kraft) med 22' største Dybgaaende.....	12.
Dampfregatter af 2den Klasse.....	4.
Dampkorvetter	4.
Mindre Dampskibe	4.
Dampkanonbaade	16.
Rokanonjoller	18.

Det antoges vel oprindeligt, at 9 Dampfregatter maatte være tilstrækkelige ligeoverfor Sverig-Norge, men naar der toges Hensyn til de Bestræbelser, der fandt Sted for at udvikle den preussiske Flaade, mente Kommissionen, at Bevarelsen af Landets Selvstændighed overfor Preussen ikke kunde anses betrygget ved en Flaade af denne Størrelse, men at der endnu burde tilføies 3 Fregatter af 1ste Klasse. Flaaden, der saaledes kom til at tælle 12 svære Dampfregatter, vilde ialt føre c. 940 Kanoner og behøve en Besætning af c. 11,000 Mand.

Bekostningen ansloges til c. 22 Mill. Rdl., i hvilken Sum Transportflaaden ikke var medregnet. Denne sidste skulde bringes op til 44 Jerntransportbaade, og man ventede ved Hjælp af dem samt 15 Dampskibe, der maatte antages i Krig at kunne stilles til Flaadens Raadighed, at kunne indskibe 2 Brigader Fodfolk, 2 Eskadroner Rytteri og 2 Batterier.

Anskaffelsen af de 44 Transportbaade og 22 Skure til deres Opbevaring vilde medføre en Udgift af 1,058,000 Rdl.; den aarlige Vedligeholdelse ansattes til 15,500 Rdl.

Heller ikke dette Forslag fik nogen praktisk Betydning for Marinen; thi endnu inden Kommissionen havde afsluttet sine Arbejder, vare de store europæiske Krigsmariner inde paa en ny Omvæltning paa Materiellets Omraade, hvilket maaske var Grunden til, at der ikke forelagdes Rigsraadet noget almindeligt Organisationsforslag eller noget Forslag om Udvidelse af Flaaden.

Panderskibenes
Fremkomst.

Det var atter Frankrig, der gik i Spidsen. Det var fjerde Gang i Løbet af kort Tid, at nye Synspunkter for Flaadernes S sammensætning gjorde sig gjældende. Siden man bestemte sig til at opgive Seillineskibet, havde Hjuldampskibene og Skruen som Hjælpekræft dannet Overgangen til Fuldkraftsskibet, og nu byggede saavel Frankrig som England Skibe med pandsrede Sider.

Stødet til Pandserskibets Fremkomst udgik fra Vestmagternes Kamp imod Rusland i Aarene 1854--55. I Aaret 1855 sendte saavel England som Frankrig nogle nye Krigsmaskiner, hvortil Ideen var udgaaet fra Frankrig, gennem Middelhavet ind i det sorte Hav. Det var sværtbyggede, næsten firkantede Fartøier (Længde 170 Fod, Brede 45 Fod, Dybgaaende 8 Fod), forsynede med Maskiner paa 150 Hestes Kraft. Skibssiden var fra Rælingen og indtil 2 Fod under Vandlinien dækket med 4 Tommers Jernplader, ligesom det skraatliggende Dæk ogsaa var pandsret. Skibene førte hver 16 svære Kuglekanoner, 8 paa hver Side, i lukket Batteri.

D. 17. Oktober 1855 vare 3 af disse flydende Batterier første Gang i Ilden ved Beskydningen af Kinburns Fæstningsværker i Bugten ved Odessa og hævdede deres Overlegenhed saavel overfor Fæstningens Murværk som overfor Landbatteriernes Ild. Skjøndt de nye Krigsfartøier maatte tage det op med 81 fjendtlige Kanoner og meget hyppigt bleve truffet, lede dog Skrogene ingen Skade i Kampen, og dette mærkelige Resultat foranledigede, at Stormagternes Mariner nu toge fat paa at forstærke deres Flaader med en Skibstype, der forenede de flydende Batteriers Modstandsevne med Fuldkraftsskibenes Form og Hurtighed.

De to første Repræsentanter for den nye Type — Pandsersfregatterne — vare:

Den franske Fregat *La Gloire* (pandsret Træskib, 36 Kanoner, 900 Hestes Kraft; løb af Stabelen 1859 og var færdig 1861) og

Den engelske Fregat *Warrior* (pandsret Jernskib, 40 Kanoner, 1250 Hestes Kraft; løb af Stabelen 1860).

Pandserskibenes Fremkomst fremkaldte ganske naturligt en Omvæltning for Artilleriets Vedkommende. Den gammeldags, glatløbende Skibskanon, der intet kunde udrette imod en pandsret Skibsside, afløstes snart af den riflede Kanon, og skjøndt Udviklingen endnu var i sin Barndom, begyndte nu, som tidligere omtalt, den Vædekamp imellem Artilleri og Pandser, der i Løbet af de følgende 20 Aar skulde føre til saa overraskende Resultater paa Skibsbygningskunstens og Kanonfabrikationens Omraade. Ligesom ved Skruens Indførelse maatte

ogsaa denne Gang Europas øvrige Søstater i Panderspørgsmaalet følge den Vei, som Stormagternes Mariner vare slaaede ind paa, saavidt som deres Pengemidler vilde tillade det.

Hos os var man ved Aaret 1861 vel endnu ikke naaet til at begynde paa Anskaffelsen af pandsret Søkrigsmateriel, men Dampflaaden havde modtaget nogen Forøgelse. Siden Flaadekommissionen i 1857 i sit Forslag havde sat 16 Skruefregatter, 4 Skruekorvetter og 16 Skruekanonbaade som det Maal, Marinen skulde søge at naa, var Flaaden bleven forøget med 2 Skruefregatter (Sjælland og Jylland), 1 Skruekorvet (Dagmar), 6 Skruekanonbaade og 2 Dampskibe, ligesom et ældre Linieskib (Skjold) var blevet forsynet med Hjælpekrue. Samtidig anvendtes ikke ubetydelige Pengemidler i andre maritime Øiemed. Saaledes var Orlogsværftet efterhaanden undergaaet adskillige Forandringer og Forbedringer; Gammelholm opgaves som Værft, og Overflytning til Nyholm skete ifølge Lov af 15. April 1858.

Flytning af
Orlogsværftet.

Den politiske Situation i Begyndelsen af Aaret 1861 tvang, som tidligere omtalt, Danmark til at forberede sig paa Krig. Strax efter Nytaar begyndte Virksomheden i Marineministeriet, hvor man itide maatte være forberedt paa at have det nødvendige Mandskab parat til en senere eventuel Udrustning af Flaaden. Det var Hensigten extraordinært at udskrive 6000 Mand Søværnepligtige paa Sessioner, som for Kongeriget afholdtes først i Februar Maaned, for Slesvig sidst i Januar.

Udrustninger i
1861.

Ved Kgl. Res. af 27. April stilledes til Marineministerens Raadighed ialt 543,000 Rdl., hvoraf til Materialier og Arbeidskraft udenfor det faste Mandskab 262,000 Rdl., til Udrustninger 240,000 Rdl.

Til Udrustninger vilde der efter Beregningerne desuden medgaa et Beløb af 184,000 Rdl., som dog paaregnedes at ville komme tilstede gennem den ordinære Bevilling til Marinen.

Det var Regjeringens Agt hurtigst muligt at udfolde et saa stort maritimt Apparat, som Forholdene vilde tillade, og det Maal, som Marineministeriet i denne Henseende havde sat sig, var, at Udrustningen foruden en søgaaende Flaade (bestaaende af 1 Skruelinieskib, 1—2 Seillineskibe, 2 Skruefregatter, 2 Seilfregatter, 1 Skruekorvet, 1 Seilkorvet og nogle Dampskibe) skulde omfatte to Divisioner Kanonchalouper og Joller, samt en Transportflaade til Hærens Brug. De to Kanonfartøis-Divisioner, der skulde assisteres af mindre Dampskibe,

vare bestemte til at anvendes, den ene paa Slesvigs Vestkyst og paa Ejderen, den anden paa Slesvigs og Holstens Østkyst. Den ekstraordinære Bevilling til Materialier og Arbeidskraft satte Værftet i Stand til at tage fat paa Krigsudrustningerne med betydelig forøget Arbeidsstyrke og samtidig fremme Skibsbyggeriet, saa at de nybyggede Skibe (Fregatten Jylland, Korvetten Dagmar, Kanonbaaden Willemoës) kunde fuldføres og klargjøres til Krigsbrug. Endvidere paaskyndedes Reparationen af Korvetten Thor.

Den Flaadestyrke, der tidlig paa Foraaret 1861 kom i Virksomhed og spredtes paa forskellige Stationer omkring i de danske Farvande, havde dog kun Kommandoen heist en kortere Tid (1 à 2 Maaneder) for at organisere sig og give Besætningerne den nødvendigste militære Uddannelse. Da den politiske Situation forandrede sig, fik Skibene Ordre til at afslutte deres Togter og oplægge som i Krigstid, klare til hurtig Udlægning, medens Mandskabet hjemmitteredes til at møde paa nærmere Ordre. Af værnepligtigt Mandskab havde der i Anledning af Krigsudsigterne været indkaldt c. 5000 Mand, der havde været kasererede ombord i Logisskibene Valdemar, Dronning Marie og Rota.

Den til Slesvigs Vestkyst bestemte Division Kanonfartøier, der havde været underlagt Eskadrechefen paa Vestkysten, blev efter endt Togt paa sin Station, hvor Kanonchalouperne oplagdes ved Tønning, Kanonjollerne paa Fanø.

Ved Kgl. Res. af 29. Oktober 1861 stilledes yderligere en Sum af 300,000 Rdl. til Marineministerens Disposition.

Ministeriet anskaffede nu to Skrueskonnerter i England (Absalon og Esbern Snare), som bleve Marinens første Pandserfartøier. De to Skibe, der begge vare paa 100 Hestes Kraft og førte 3 Kanoner (hvoraf 2 Stkr. riflede 18 Pd.'s), vare forsynede med et let Sidepands af 2¼" Tykkelse.

Orlogsværftets Virksomhed udvidedes dels for at kunne fuldføre allerede begyndte Arbejder som Fregatten Tordenskjolds Forsyning med Maskine, dels for at kunne tage fat paa enkelte mindre Nybygninger. For at skaffe flere Pandserskibe tilveie besluttede man dernæst at drage Nytte af det færdige eller under Bygning værende Materiel, som egnede sig til at ombygges og pandsres, og det befaledes i Sommeren 1862 at paabegynde Pandsring af Fregatten Peder Skram, der stod paa Stabel, samt at Seillineskibet Dannebrog skulde raseres og omdannes til pandserklædt Fregat med lukket Batteri. Ved at

fremme Ombygningen af det sidste Skib med saa stor Kraft, at der endog en Tid arbejdedes saavel om Dagen som om Natten, lykkedes det at faae det færdigt kort efter Krigens Udbrud i 1864.

Da den politiske Situation stadig blev mere truende, udkom der d. 1. Mai 1862 en Lov om Tillæg til det foreløbige Normalbudget i Finantsperioden 1862—64, der for Marineministeriets Vedkommende bevilgede et Beløb af 1,038,788 Rdl. til ekstraordinære Udgifter, hvoraf til Anskaffelse af pansret Søforsvar 786,900 Rdl.

Anskaffelsen af
Panserbatteriet
Rolf Krake.

Ved Anskaffelsen af et nyt Skib, der i høiere Grad end Tilfældet var med de ovenfor nævnte to Skonnerter, kunde tilfredsstille Fordringerne til et Panserskib, havde Regjeringen Valget imellem to Typer, nemlig det engelske Taarnskib og den amerikanske Monitor. Da man frygtede for, at den sidste Art Skibe ikke vilde kunne bruge deres Kanoner under den Søgang, som jevnlig forekommer i vore Farvande, bestemte man sig for den engelske Taarnskibstype og bestilte hos Firmaet Napier & Sons i Glasgow et Panserbatteri*), som skulde forsynes med 4 $\frac{1}{2}$ " Panser og føre 4 Kanoner i to bevægelige Taarne. Batteriet, som byggedes under Kontrol af den danske Regjering, var d. 6 Mai 1863 løbet af Stabelen i Glasgow. D. 1. Juli 1863 overtog Besætningen Panserbatteriet, og to Dage senere passerede Rolf Krake Greenock for Hjemgaaende.

Den danske Flaade havde hermed modtaget sin sidste og tilmed mest værdifulde Forøgelse forinden Udbrudet af den 2den slesvigske Krig.

Tilbageblik over Udviklingen i Perioden 1851—Efteraaret 1863.

Et Blik paa den 13aarige Periode mellem Krigene 1848—50 og 1864 viser, at uagtet Regjeringen var sig bevidst, at Hæren om kortere eller længere Tid vilde komme til at lægge sit Lod i Vægtskaalen, og uagtet det fra alle Sider erkjendtes som uforsvarligt at slaa sig til Ro ved den Udvikling, Hæren kunde faae efter den bestaaende Hærplan af 1842, der ogsaa i andre Henseender havde betydelige Mangler, blev der dog gjort saare Lidt for Forsvarsvæsenet.

Hæren.

---

*) Længde i Vandl. 179'6", Brede 37'1", Dybg. for 9'9", Dybg. agter 11'2", 1246 Tons Dep., 235 H. K.

Krigsminister Lundbyes Hærorganisationsforslag i 1858 naaede ikke at blive gennemført, og i alle følgende Aar indtil 1863 forelagde Regjeringen intet nyt Organisationsforslag.

Forklaringen hertil maa imidlertid søges i de politiske Forhold. Under Rigsraadets Forhandlinger i hin Periode fremførte de militære Repræsentanter hyppige Besværinger over, at Krigsministrene kun forelagde Tillægsbevillingslovudkast, og at der saaledes ingen Udsigt var til Indfrielsen af det Løfte, som Armeen havde Ret til at vente opfyldt, nemlig Gjennemførelsen af en Organisationsplan, men Forlangendet herom blev imødegaaet ved Henvisning til den politiske Situation. I Samlingen 1862 udtalte saaledes Konseilspræsidenten, at han troede, at den politiske Opfattelse af Situationen væsentlig og afgjørende talte imod at indbringe en Organisationsplan, og Indenrigsministeren udtalte, at han ikke vidste rettere, end at da Forsøget, som i 1858 blev gjort for at skaffe Armeen en ny Organisationsplan, ikke førte til noget Resultat, blev der alt af Krigsminister Lundbye — om det saa turde siges, efter fælles Overenskomst mellem Regjeringen og Rigsraadet — betraadt den Vei delvis at faae det ved hin Plan Til-sigtede indført, navnlig gennem Finantsloven.

Først i 1863 ved den besluttede Deling af Hæren var der Tale om en Organisationsplan, idet det ved allerh. Reskript af 30. Marts paalagdes Krigsminister, Generalmajor Thestrup at udarbejde særlige Organisationsplaner saavel for den Hærafdeling, der skulde rekruteres i Kongeriget og Hertugdømmet Slesvig, som for den, der skulde rekruteres i Hertugdømmerne Holsten og Lauenborg, og at forhandle med Finantsministeren angaaende Spørgsmaal af finantsiel Betydning.

I Rigsraadets overordentlige Samling (22. April—22. Mai) ventede man imidlertid forgjæves paa de militære Loves Forelæggelse, indtil det oplystes af Finantsministeren, at Hærorganisationsforslagene vel vare færdige fra Krigsministeriet, men at de finantsielle Overveielser i Regjeringen ikke vare tilendebragte. Man naaede derfor kun til at foretage en Forandring af Normalbudgettet.

Rigsraadet var atter samlet i Efteraaret 1863 (5. ord. Samling fra 28. September—21. December), og nu forelagde Regjeringen foruden Udkastet til Grundloven for Kongeriget Danmarks og Hertugdømmet Slesvigs Fællesanliggender tillige „Udkast til Lov om en midlertidig Ordning af den dansk-slesvigske Hærafdeling“.

Oberst Lundbye, der da var Krigsminister (se pag. 47), udtalte sig ved første Behandling udførligt om Lovforslaget, og da det har en vis Interesse at kjende hans noget eiendommelige Syn paa Sagen, skulle

hans Udtalelser her kortelig gjengives. Ministeren fremhævede, at da han i 1858 forelagde et Udkast til en Hærordning, var den vigtigste Opgave at organisere Reserven saaledes, at Hæren kunde udvikles til en Styrke af 50,000 Mand. Men der var siden den Tid udført meget store Befæstningsarbejder paa Halvøen, og disse maatte medføre betydelige Forandringer i Hærorganisationen. Den mobile Felthær maatte kunne indskrænkes noget til Fordel for et Forsvar, som kunde kaldes lokalt, som hørte hjemme i Landsdelene selv, og som var Felthærens nødvendige Supplement, naar et nationalt og kraftigt Forsvar skulde gennemføres. Naar en mindre Armee t. Ex. bestod af 1 % af Befolkningen, burde der udenom den kunne danne sig en Feltarmee af 3—4, ja endog 5 % af Befolkningen, men dette maatte være organiseret paa en saadan Maade, at hver Del dannede et Hele for sig, medens Delene dog grebe ind i hinanden, eftersom Omstændighederne krævede det. Gjennemførelsen af denne Tanke krævede imidlertid moden og rolig Overveielse. Hensigten med det foreliggende Lovforslag var kun at afrunde de Kadrer, hvis Mandskab udskreves i Kongeriget og Slesvig, saa at de kunde danne en selvstændig Enhed. Det var ikke Andet end en Afspæiling af den Tilstand, hvori Armeen i de te Øieblik befandt sig.

De finansielle Vanskeligheder, hvorpaa Generalmajor Thestrups Udkast var strandet, vare undgaaede derved, at Loven ikke var ledsaget af en Udgiftsberegning; den var iøvrigt heller ikke forsynet med saadanne Bestemmelser, som maatte anses for nødvendige, dersom man for Alvor tænkte paa en Deling af Hæren.

Loven var iøvrigt kun betegnet som midlertidig, og paa given Anledning udtalte Krigsministeren, at han vel ikke kunde tiltræde Oberst Tschernings Mening, at man burde lade Lovudkastet falde, men han vilde dog heller ikke føle sig opfordret til at holde paa det til det Yderste. Rigsraadet henviste Organisationsudkastet til et Udvalg, som ingen Betænkning afgav.

Aarene siden Forløbet af den 1ste slesvigske Krig vare om end ikke gaaede sporeløse hen saa dog i Hovedsagen gaaede tabte for Udviklingen af Hærvæsenet, thi de Foranstaltninger, der vare gennemførte paa Finantsloven, vare, som det Foregaaende har viist, kun faa.

Aarsagen dertil maa atter søges forskjellige Steder.

En vis Sorgløshed kan for det Første neppe frakjendes Nationen og dens Repræsentanter. Man synes i Nationen vel meget at have stolet snart paa Alliancer, snart paa Uenigheden i det tyske Forbund og som Følge deraf paa en alt andet end energisk Optræden af Forbundet i Krig, snart endelig paa den Hæren iboende Kraft, idet farlige

Illusioner om vor Modstandskraft vare vakte ved den saa lykkelig gennemførte Krig 1848—50.

I Hæren var der Flere, som følte Situationens Alvor og med Bekymring imødesaa en Krig, der vilde stille Landet paa en alvorlig Prøve, men Anskuelse hos dem, der offentlig udtalte sig, vare alt andet end overensstemmende. Hvad saaledes Infanteriets Udvikling angaar, vovede Nogle ikke at spænde Buen høiere end til, som i Planen af 1842 paatænkt, at danne 11 Reservebatailloner, altsaa ialt 33, Andre vilde doublere til 44, atter Andre udvikle til 60, Enkelte endog til 80 Batailloner. De vexlende Krigsministre havde hver deres Syn paa Sagen, ikke alene paa Doublerings-Spørgsmaalet, men ogsaa paa Hærorisations-Spørgsmaal i Almindelighed, og alle Systemer, ligefra den rene Militz til Stormagtshærene, havde deres Talsmænd i dem. Krigsministrene — og særlig gjælder dette Generalmajor Thestrup, der i de betydningsfuldeste Aar 1859—63 forestod Hærens Styrelse, og som sikkert var besjælet af den bedste Villie til at føre Udviklingen fremad, — formaaede derhos ikke at sætte deres Anskuelse igjennem i Kabinetet, men maatte bøie sig for de finansielle Betæneligheder, som fremførtes af andre Ministre*).

Paa Hærvæsenets Omraade indtraadte efterhaanden den største Usikkerhed. Naar paa den ene Side saavel Ministre som Repræsentation følte Nødvendigheden af ved Forberedelser til en eventuel Krigsfod at maatte se bort fra Hærløvens Bestemmelser, og paa den anden Side Regjeringen efterhaanden opgav Tanken om at forelægge en ny Organisationsplan, maatte Udviklingen lide; ethvert roligt og sikkert Fremskridt var hemmet.

Den eneste Foranstaltning af Betydning, Perioden har at opvise, er Antagelsen af Doubleringsprincippet for Fodfolkets Afdelinger. Det skabtes ved Overbevisningen om Nødvendigheden af under en Krig fra første Færd at stille en stor Styrke paa Benene, en Overbevisning, der maatte blive end mere levende efter den i 1861 udførte Beslutning om Dannevirkestillingens Befæstning, hvorved Hæren i Modsætning til et afventende Flankeforsvar skulde præstere et aktivt Frontalforsvar.

*) Betegnende i saa Henseende er det, at den Kgl. Res. af 29. September 1860 angaaende Tilveiebringelsen af Reserveofficerer og Reserveunderofficerer ved Infanteriet ledsagedes af følgende Bemærkninger af Krigsministeriet: . . . . . „En nødvendig Betingelse for Infanteriets Udfoldning er, at et tilstrækkeligt Antal Befalingsmænd haves til Raadighed; og jo mere de finansielle Forhold forbyde at udvide Antallet af faste Befalingsmænd, destomere maa det være af Vigtighed at sikre Armeen den nødvendige Tilgang af Reservebefalingsmænd.“ . . . . . (Dep. Tid. 1860 Nr. 60 og 61.)

Ganske vist klæber ved enhver Doublering af Afdelinger den Mislighed, at saa godt som alle Befalingsmænd ved Underafdelingerne rives ud af deres tilvante Virksomhed for at forestaa en ny, sædvanlig af større Omfang. Kan man se bort fra denne, altid betydelige Ulempe, vil en Doublering dog kunne være anvendelig, naar, som i 1858 foreslaaet, det faste Befalingspersonale baade af Officerer og Underofficerer gjøres tilstrækkelig stærkt til at kunne taale en Udstykning til det dobbelte Antal Afdelinger. Fremdeles maa der være givet faste Regler for Udfoldningen, saaledes at Befalingsmænd og Mandskab hurtig kunne finde deres Plads i de nydannede Afdelinger; Øvelser med disse maa jevnlig afholdes, Administrationen af dem maa fæstnes, og der maa inden Krigen være Tid til at indøve Befalingsmændene i deres forskjellige Funktioner. Men, som fra 1860 fastslaaet, at basere Infanteriets Doublering paa et ved et Reservebefalingsmands-system suppleret, svagt Befalingspersonale rummede en ikke ringe Fare. Hæren havde kun faa Liniebefalingsmænd udover dem, der behøvedes til Linieafdelingerne, naar de vare fuldtallige, og saaledes kunde hver Feltafdeling, Hæren igjennem, ikke faae mere end Halvdelen af det Antal virkelig brugbare Førere, som man ved den oprindelige Organisation havde anset nødvendigt for med Sikkerhed at kunne føre Folkene*).

For at bøde paa dette Forhold skabtes Reservebefalingsmands-Institutionen, ligesom Krigsbestyrelsen lod sig det være magtpaaliggende at skaffe uddannet Mandskab tilveie udover hvad Hærplanen foreskrev, saaledes at ved Mobilisering et stort Antal Kombattanter kunde indordnes under de bestaaende faste Kadrer.

Af Reservebefalingsmænd til de forskjellige Vaaben uddannedes efterhaanden et betydeligt Antal. De Vilkaar, der bleve budte Reserveofficersaspiranterne, vare gunstige, og Tilgangen til Skolerne derfor livlig; derimod viste det sig vanskeligere at faae det fornødne Antal Reserveunderofficerer.

Reservebefalingsmands-Institutionen gav ganske vist ikke faa

---

*) I Rigsraadssamlingen 1862 paaviste Major Ankjær, at naar Doubleringen gennemførtes, vilde der kun blive een uddannet Lieutenant til hvert andet Kompagni; alle øvrige Lieutenanter maatte skaffes tilveie ved Reservebefalingsmands-Institutionen. For Underofficererne vilde noget Lignende blive Tilfældet, idet der kun vilde komme 3 helt uddannede Underofficerer til hvert Krigskompagni. Krigsminister Thestrup udtalte: „Naar Armeen skal mobilisere, Infanteriet udfoldes til 45 Batailloner à 1000 Mand, naar vi skulle have dertil svarende Exercerskoler o. s. v., saa have vi af Linieofficerer ikke engang Halvdelen af hvad vi behøve.“

brugelige Førere i 1864, men ogsaa mange, der trængte til Routine. I Almindelighed ankedes over, at de vare tagne i vel ung Alder, og at man havde forsømt den Del af deres Uddannelse, der var den vigtigste, nemlig Øvelsen i at befale over og færdes med Mandskabet*). At Institutionen ikke var skabt uden at opgive andre Goder, er tidligere viist.

Mandskab uddannedes efterhaanden i noget større Antal end Hærplanen bestemte. Der blev saaledes i Henhold til Bevillinger paa Finantslovene indkaldt til Vaabenøvelser i 1853 2200 Mand, i 1854 og 55 aarlig c. 3200 Mand, i 1856, 57 og 58 aarlig c. 1300, i 1859, 60 og 61 aarlig c. 1400, i 1862 og 63 aarlig c. 1200 Mand flere end Hærplanen foreskrev. Endvidere blev der i 1863 af Frilodsmandskabet for 1862 og 63 vaabenøvet c. 4400 Mand.

Ministeriets ret energiske Bestræbelser i disse Henseender paa samme Tid som andre Opgaver forbleve uløste, Reservebefalingsmændenes efter der almindelige Anskuelse noget ufyldstgjørende Uddannelse samt endelig Krigsminister Thestrups Forslag om en Nedsættelse af Tjenestetiden fremkaldte i militære Kredse en Frygt for, at Ministeriet ikke længer tog det saa nøie med Kvaliteten af Mandskabet, og at dets Syn paa Sagen var, at naar der blot var Mandskab og Reservebefalingsmænd tilstede, vilde nok Alt gaa**). Udtalelser af denne Art bleve dog bestemt imødegaaede, bl. a. af Krigsministeren, der hvad Nedsættelsen af Uddannelsestiden angik hævdede, at ved Forandring af Tjenesteturnus og ved Simplifikationer paa forskellige Omraader vilde den enkelte Mands Uddannelse blive lige saa fyldig som tidligere. — At det imidlertid var mindre heldigt at experimentere med Forandring af Tjenesteturnus og Indskrænkning af Uddannelsestiden i de sidste Aar før Krigen, maa vel indrømmes; derimod fik Indførelsen af et nyt Excerreglement endnu i Mai 1863 mindre skadelig Indflydelse, eftersom Reglementet, der var forberedt ved forskellige Udkast, indførte betydelige Simplifikationer og betegnede et

---

*) Krigsbestyrelsen udtalte, at Fordringerne ved den store Masseuddannelse, der var sket, maaske vare blevne stillede lavere end de burde. (Se Bilag til Lovudkastet om Tillæg til det foreløbige Normalbudget for 1864—66, forelagt i 1863.)

***) Betegnende er følgende Udtalelse af Kapitain W. Lehmann i Rigsraadssamlingen 1863: „I 1842 var det, som da blev stillet i Spidsen for den nye, dengang gennemførte Hærorganisation, en bestemt Erkjendelse af, at en lille, men velindøvet Hær var langt at foretrække for en større, men mindre øvet. Nu er Parolen omvendt: skaf os saa stort Mandskab som muligt; om det er øvet eller ikke, det er ganske ligegyldigt. Skaf os blot saa stor en Styrkeliste som muligt.“

stort Fremskridt, sammenlignet med Datidens Reglementer i Almindelighed.

For Kavaleriet foreslog Hærlovsforslaget af 1858 en Fredsorganisation, bestaaende af 6 Regimenter à 4 Eskadroner, og Forandringen i Tilfælde af Krig skulde kun være at bringe Eskadronerne paa Krigsfod. I September 1863 besluttedes det derimod (se p. 48) ved Overgang til Krigsfoden at udvikle de 6 Kavaleriregimenter til 6 Eskadroner hvert istedetfor 4.

En Fredsorganisation af Rytteriet paa 6 Regimenter à 6 Eskadroner var foreslaaet af en under 9. Juli 1860 nedsat Kommission med det Hverv at tage Forholdene ved Kavaleriet under Overveielse. Kommissionen bestod af daværende Generallieutenant, Chef for Kavaleriet, Prinds Christian til Danmark, som Formand, samt af Generalmajor Hegermann-Lindencrone, Oberst Marcher, Oberstlieutenant Bauditz, Major Dahl, Kapitainerne Bramhelft og Ankjær. Den afgav sin Betænkning d. 12. Januar 1861.

Kommissionen paaviste, at vort Kavaleris Styrke ved Begyndelsen af en Krig neppe vilde overstige 3000 Kombattanter, hvilket kun var $\frac{1}{16}$ af det Infanteri, man i Krig tænkte at opstille (45 Batailloner paa 1000 Underkorporaler og Menige, udgjørende ialt c. 48,000 Kombattanter), og som var altfor ringe, dels naar hensaaes til vort Krigstheater i det Hele, dels naar hensaaes til Beskaffenheden af den Hær, som vi vare i Stand til at stille paa Krigsfod. „Et Infanteri som vort med doublerede Batailloner eller, med andre Ord, med lutter nyformede Afdelinger, vil i Begyndelsen have en forholdsvis svag Organisation ligeoverfor Hære, der møde med lutter fast formede Afdelinger, og hvis Mandskaber have haft en fast Tjenestetid, der for det Meste er dobbelt saa lang som vor, og et saadant Infanteri vil i mere end almindelig Grad trænge til en stærk Støtte i Hærens øvrige taktiske Vaaben, Artilleriet og Kavaleriet.“ Kommissionen fandt, at Ulemperne ved vort svage Rytteri vare saa store, at „hele vort Forsvarsvæsens Betydning kunde blive afhængig af den“, og raadede indstændig til at afhjælpe dem.

Den fordrede en Krigsstyrke af Kavaleri paa mindst $\frac{1}{10}$ af Infanteriet eller c. 5000 Kombattanter foruden hvad der behøvedes til anden Tjeneste samt til Depoter og Skoler, og foreslog derfor, som anført, at organisere Kavaleriet paa 6 Regimenter — foruden den Kgl. Livgardeeskadron —, hvert Regiment paa 6 Eskadroner à 120 Menige. Hovedpunkterne i Forslaget vare foruden denne Udvidelse af Vaabenet Hestenes fuldstændige Tilridning, inden de indsattes i Numer,

og Forlængelse af den aarlige Øvelsestid med Afdelinger af en passende Styrke; paa oprettede Reserveeskadroner regnedes ikke. Den aarlige Merudgift, der for Statskassen resulterede af Kommissionens Forslag, blev kun c. 57,000 Rdl. foruden en Udgift engang for alle til Anskaffelse af et Antal nye Distriktsheste. Forslaget vilde ved Krigs Udbrud give en effektiv Kavaleristyrke af „5000 Kombattanter, samtlige forsynede med fuldt tilredne Heste, istedetfor at der nu kun kan gjøres Regning paa 3000 med kun Halvdelen af Hestene tilredne.“ Det antoges gennemførligt dels paa Finantsloven, dels ved en særlig Lov om Anskaffelse og Underhold af et Antal nye Distriktsheste.

„Forsaavidt der imidlertid,“ udtalte Kommissionen, „mod Forventning skulde vise sig uovervindelige Vanskeligheder for Ministeriet ved Gjennemførelsen af et eller flere af Forslagets Hovedpunkter, og den hidtilværende Tilstand som Følge deraf i det Væsentlige maatte bibeholdes, saa vilde det dog maatte anses for absolut nødvendigt at træffe Foranstaltninger til at sikre ogsaa dette utilstrækkelige Kavaleris Kampdygtighed.“ Kommissionen opstillede som en uafviselig Betingelse, at samtlige Kavaleriheste ved Overgang til Krigsfoden havdes fuldt tilredne. Dette „maa anses for saameget vigtigere, jo usikkrere de politiske Tilstande i det Hele maa erkjendes at være, og Kommissionen skal derfor tillade sig indstændig at henstille til Ministeriet, at dette vil lade sig det være magtpaaliggende af al Evne at virke for denne Sag, der allerede i og for sig er af indgribende Vigtighed for det nu bestaaende Kavaleris Kampdygtighed ved en Krigs Begyndelse, men som bliver det endnu mere, naar man nødes til i det sidste Øieblik at tilveiebringe en Forøgelse af dette. At en saadan Nødvendighed ved et alvorligt Krigstilfælde vil indtræde, anser Kommissionen, som alt i det Foregaaende udtalt, for utvivlsomt, og den skal derfor lige indstændig henlede Opmærksomheden paa den store Vigtighed af, at Foranstaltningerne for Tilveiebringelsen af det i saa Fald nødvendige Antal Heste gribes saa tidlig, som dette paa nogen Maade lader sig gjøre.“

At Ministeriet Punkt for Punkt erkjendte Rigtigheden af Kommissionsbetænkningen, ligger udenfor Tvivl. Det fremgaar allerede deraf, at de fornødne Forarbejder til Gjennemførelsen udfærdigedes i den daværende Direktion for Kommandoen i Krigsministeriet, fremdeles deraf, at Fordringen om Distriktshestenes Tilridning satte sig et Spor i nogle svage Foranstaltninger i de nærmest forud for Krigen

gaaende Aar (se pag. 40 og 43), og endelig deri, at Formationen paa 6 Eskadroner, som oven fremhævet, var optaget i Krigsministeriets Tableau over Stridskræfterne (p. 48). Men paa at faae de 6 Eskadroner indsatte i Fredsorganisationen gjorde Krigsministeriet intet Forsøg, hverken gennem Lovforslag eller paa Finantsloven, formentlig fordi Ministeren ikke hertil kunde vinde sine Kollegers Samtykke. De 6 Eskadroner skulde som sagt først udvikles under Overgangen til Krigsfod, men det blev da et Spørgsmaal, om Foranstaltningen ikke blev til større Skade end Gavn. Den Tilstand, hvori Rytteriet befaandt sig ved Krigens Udbrud, og som skyldes den Omstændighed, at tværtimod alle Overveielser og Betænkninger Omorganisationen og Hestenes Tilveiebringelse foregik i det yderste Øieblik, kaster i hvert Fald et sørgeligt Lys over den mangelfulde Krigsforberedelse.

Den Udvikling, der var tiltænkt Artilleriet og Ingenieurtropperne, giver ikke Anledning til mange Betragtninger. Tableauet pag. 48 viser, at Fredsfodens 12 Feltbatterier om ønskedes kunde forøges indtil 15, hvilket ogsaa var paatænkt i Hærlovforslaget af 1858, og fremdeles, at Fredsfodens 2 Ingenieurkompagnier skulde udvikles til 6. Hærlovforslaget af 1858 havde 3 Ingenieurkompagnier i Fredsorganisationen, der paa Krigsfod skulde udvikles til 6; et tredie Ingenieurkompagni maatte altsaa først formeres.

En Sammenligning mellem det ved Hærplanen af 1858 Tilsigtede og den Styrke, Krigsministeriet i September 1863 angav at kunne stille paa Benene, falder saaledes ikke ud til Gunst for sidstnævnte. Forskjellen laa i den ufuldkomne Organisation for flere af Vaabenarterne og det svage Befalingspersonale, hvormed Hæren i sin Helhed var udstyret i 1863 i Sammenligning med hvad der var foreslaaet i 1858. Bestræbelserne i hint Aar for at forøge de faste Kadrer havde ikke ført til noget Resultat. Landkadetakademiet var nedlagt og Hærens aarlige Forsyning med Linieofficerer af Kavaleriet og Infanteriet saaledes standset i de sidste Aar før Krigen. For Hærens feltmæssige Uddannelse spaaede det endelig ikke godt, at Indkaldelserne til større Øvelser i Perioden vare bortfaldne, hver Gang finantsielle Hensyn eller andre Vanskeligheder havde reist sig imod deres Afholdelse.*)

I Efteraaret 1863 var altsaa Doubleringen af Infanteriet sat i System, en Udvidelse af de øvrige Vaaben havdes for Øie, og et stort

*) Oversigt over Indkaldelser til Exercertiden i Perioden 1851—63, se Bilag 4.

Antal Reservebefalingsmænd var skaffet tilveie, men i sin Helhed vare de i Krigen 1848—50 indhøstede Erfaringer kun sparsomt dragne til Nytte; blandt andet var Intet foretaget for at forberede Oprettelsen af de i Krig nødvendige Institutioner.

Skulde Hæren med kort Varsel bringes paa Krigsfod, stod man overfor en uløselig Opgave. Der maatte Tid til Uddannelsen af de yngre Befalingsmænd og de udfoldede Kadrer, Tid til Anskaffelsen af Materiel, Train og de til dette samt til Supplering af Kavaleriet og Artilleriet nødvendige Heste. En Hovedfordring ved Overgang til Krigsfoden maatte i hvert Fald være Kontinuitetens Bevarelse. Men heller ikke denne Fordring skete Fyldest, idet et Krigsministerskifte saa godt som i Mobiliseringsøjeblikket bragte nye Anskuelser til Roret.

Befæstnings-
væsenet.

For Befæstningsvæsenets Vedkommende fremgaar det af det Foregaaende, at i Fredsperioden 1851—63 ikke blot Ingenieurkorpset, men ogsaa samtlige officielle Kommissioner angaaende Forsvarsvæsenet have været enige i at tilraade Befæstninger foretagne i Fredstid i Dannevirkestillingen og Dybbølstillingen samt Forstærkninger udførte ved Fredericias Befæstning*), men stedse uden Resultat.

Hvad angaar Rækkefølgen, hvori Befæstningerne tilraadedes anlagte, da forlangte Kommissionsbetænkningen af 9. Januar 1857, henset til Umuligheden af at forudsige, om en eventuel Angriber ikke vilde være i Besiddelse af en jevnbyrdig eller overlegen Flaade, først og fremmest Udførelsen af Kjøbenhavns Befæstning mod Søsiden, men samtidig hermed, nemlig saasnart Forarbejderne vare færdige, Befæstningen af Dannevirkestillingen. Som tidligere fremhævet, ansaa Krigsministeren det for umuligt at faae Rigsraadet til at bevilge det Beløb af 32 Millioner Rigsdaler, hvortil bemeldte Kommission havde anslaaet Bekostningen til samtlige Befæstningsanlæg i Landet (Kjøbenhavns Befæstning mod Land- og Søsiden, Fredericia, Dybbøl- og Dannevirkestillingen o. s. v.), og satte derfor i Skrivelsen af 26. Mai 1857 Grændserne for den Bekostning, Forslaget maatte medføre, til 12 Millioner Rigsdaler, i hvilket Beløb dog ikke Udgiften til Kjøbenhavns Landbefæstning var medregnet, idet det var Ministerens Tanke at søge de Summer, der kunde indvindes ved Afhændelse af det ældre Fæstningsterrain om Kjøbenhavn, anvendt til Anlæg af en ny Befæstning.

Paa Basis af de Antydninger, Ministeren gav om Befæstnings-

*) Foruden Kjøbenhavns Befæstning, hvorom det Nærmere ligger udenfor disse Betragtninger.

anlæggenes Natur, og efter Ministerens udtrykkelige Forlangende, indsendte Ingenieurkorpset i Efteraaret 1857 sit tidligere omtalte Forslag til Befæstningsanlæg paa Halvøen og til Kjøbenhavns Befæstning, affattede som Ministeren vilde have dem og omtrent til den Pris, han havde angivet. Men end ikke dette Forslag forelagdes Repræsentationen til Beslutning, eftersom Ministeren havde „Betænkelighed ved at foreslaa endelig løst et Spørgsmaal af saa stor Vigtighed og saa bekostelige Konsekventser som Befæstningsspørgsmaalet i dets fulde Udstrækning“; der forelagdes til Beslutning kun Bevillingen til Kjøbenhavns Befæstning mod Søsiden og en mindre Sum til Undersøgelse og Projekteringer; Lovforslaget om Kjøbenhavns Befæstning mod Søsiden vedtoges, hvorimod der kun bevilgedes en Del af de begjærede Beløb til Projekteringer.

Uagtet altsaa Regjeringsforslaget af 1858 udtalte, at et af Resultaterne af Krigen 1848—50 var Overbevisningen om Nødvendigheden af permanente Befæstningsanlæg til Halvøens Forsvar, og uagtet Alt bar hen paa en nær forestaaende Afgjørelse af den dansk-tydske Strid, blev man i 1858 staaende ved Gjennemførelsen af Kjøbenhavns Befæstning mod Søsiden.

Det var Udsigten til Exekution, der i 1861 tvang Krigsministeren til at paabegynde Udførelsen af Befæstningsanlæg paa Halvøen. Det paalagdes Ingenieurkorpset at tage under Overveielse „de nødvendige og i kort Tid udførlige Befæstningsanlæg af ren feltfortifikatorisk Natur“. Spørgsmaalet for Korpset blev altsaa, hvad der i Løbet af nogle faa Maaneder kunde udføres med de Kræfter, der kunde disponeres over.

Under truende politiske Forhold og med indskrænkede Midler skred man i 1861 til Udførelse af Befæstningerne.

Det Lidet, der i 1861 og følgende Aar gjordes ved Dannevirkestillingen, rakte ikke ud over, hvad der i 1858 var foreslaaet. Ved en Betragtning af Overslagene, der i 1858 lode paa 350,000 Rdl., i 1861 og følgende Aar paa 573,000 Rdl., faaer man vel Indtrykket af mere omfattende Foranstaltninger, men Merudgiften i de sidste Aar var kun begrundet i større Udgifter til Expropriation og Jordarbeide end forudset. Ved Dannevirkestillingen vilde man overhovedet ikke gjøre Meget, da man kun tillagde den en forbigaaende Betydning*). De forskellige Kommissioner karakterisere den som en Sommerstilling, hvis Styrke væsentlig beror paa Oversvømmelserne; og Krigsministeren udtaler i Mai 1857, at den ligeoverfor en afgjort Overmagt ikke kan

*) Se Uddraget af Motiverne til Lovforslaget af 1858, Bilag 5.

og ikke bør holdes til det Yderste og derfor kun bør gives Støttepunkter af lettere Art.

Ogsaa Dybbølstillingen skulde kun yde en forbigaaende Nytte*), men dog forsynes med Værker af en noget stærkere Art end Dannevirkestillingens, fordi den altid kunde gjøre god Nytte under et Sommerfelttog. Overslaget af 1861 viser en stor Reduktion i Sammenligning med Overslaget af 1858; det lød paa kun 133,000 Rdl., medens Overslaget fra 1858 lød paa 794,000 Rdl.

I 1853 havde Ingenieurkorpset foreslaaet en fuldstændig Befæstning af Als-Sundeved ved 3 store Forter og enkelte mindre Værker paa Dybbølbjerg samt 5 mindre Værker paa Als. Denne sidste Del af Befæstningen udelodes af Kommissionen af 1855, og Krigsministeren foreslog i sin Skrivelse af 26. Mai 1857 yderligere Besparelser paa Dybbølbjergs Befæstning. Under Trykket heraf reducerede Korpset denne sidste Befæstning til 3 noget mindre, men dog endnu kraftige, permanente Forter med tildels stormfri Grave, og enkelte mindre Værker. Af de 3 Forter — baade efter Forslaget 1853 og 1857 — skulde det midterste indtage hele Breden af Plateauet ved Kæmpehøiene og bestryge Høideryggens Affald til begge Sider. Høire Fløifort ved Høideryggens nordlige Ende og venstre Fløifort S. for Flensborg Veien skulde hindre Fjenden i at gaa forbi Centralfortet. Mellem dette og venstre Fløifort, noget tilbagetrukket, skulde ligge et mindre Værk for at sikre Forbindelsen mellem de 2 Forter og bestryge Chausseen.

Da der i Januar 1861 kom Ordre til ufortøvet at udføre Befæstningerne, er det let forstaaeligt, at man ikke med Udsigt til en Arbeidstid af høist 2 Maaneder kunde tænke paa Udførelsen af saa udstrakte Værker med høie Profiler og store Terrainreguleringer, der vare nødvendige for ikke alene at kunne beherske det fjernere Forterrain, men ogsaa bestryge det nærmere, stærkt bølgeformede Terrain. Man maatte for at kunne bestryge Terrainfolderne bøie Værkerne langt mere efter Terrainet end ved permanente Værker, hvor store Reguleringer træde hjælpende til.

Centralfortet erstattedes ved de 2 Skandser V og VI, der omtrent laa paa de Steder, hvor Centralfortets Flanker skulde have været byggede; høire Fløifort erstattedes af Skandserne IX og X, det tilbagetrukne Værk mellem Centralfortet og venstre Fløifort af Skandse IV, og venstre Fløifort endelig af Skandse II. Den Plads, denne

*) Se Uddraget af Motiverne til Lovforslaget af 1858, Bilag 5.

sidste Skandse indtog, var efter nøie Rekognoscering det eneste Punkt, hvorfra man med rimelige Feltværksprofiler fik nogenlunde Virkning mod Forterrainet. Terrainet paa venstre Fløi er nemlig meget vanskeligt, Kysten mod Vemmingbund skjules af en høi Skrænt, flere dybe Slugter skyde sig mod Nord og danne sikke Holdepunkter for Fjenden; den nærmeste af disse Slugter lykkedes det netop at bringe under Skandse II's Ild. Strax at trække venstre Fløi tilbage til den under Forsvaret af Dybbølstillingen i 1864 anlagte tilbage-trukne Linie var umuligt, idet man derved paa hele Strækningen S. for Chausseen kom ned paa Bakkens østlige Skraaning og opgav enhver Beskydning af Forterrainet. Kun Skandse IV vilde endnu kunne bestryge en Del af dette. Ligeoverfor denne Betragtning maatte Hensynet til en mulig Beskydning fra Broager falde bort*).

Dybbølstillingens Plads var given. Flyttede man den længere tilbage, gik man ned ad Bakken og fik intet Skud mod Fjenden. Flyttede man den frem og inddrog Broager i Stillingen, vilde man, afhængig af om man valgte Linien Alnor—Ballegaard eller forblev i den mere tilbagetrukne Linie Skodsbøl—Sandbjerg, have en Strækning af 1—1½ Mil at forsvare, medens Dybbølstillingens Længde kun var 4500 Alen, og man vilde have faaet et langt vanskeligere Forterrain end ved Dybbøl, hvor Terrainet fra Flensborg Chausseen mod Nord indtil Als Sund endog maa kaldes meget godt. At anlægge en Feltbefæstning paa Broager for ved dens Hjælp at søge at holde sig der, vilde have været at sprede sine Kræfter og at berede sig partielle Nederlag.

Foruden Faren fra Broager, der vilde klæbe ved enhver Befæstning paa Dybbølbjerg, medførte det forandrede Befæstningssystem mange Mangler. At disse stode Ingenieurkorpset klart, fremgaar af dets Skrivelse af 26. September 1861, hvori udtales:

„Den Plan, som nu (1861) bringes i Forslag, vil koste 661,000 Rdl. mindre end den i 1858 foreslaaede, men denne Besparelse vil ledsages af følgende Ulemper, som klæbe ved den førstnævnte i Sammenligning med den tidligere foreslaaede:

---

*) Naar det undertiden høres, at denne Fare ikke har været kjendt, skal det fremhæves, at Generalmajor Steinmann allerede i 1861 i en Rapport over en med flere Officerer i hint Aar foretagen Rekognoscering, nævner den Fare, der fra Broager truede Dybbølstillingens venstre Fløi. I 1864 blev det det danske Artilleri, som begyndte Skydningen mod Broager (d. 13. Marts), og allerede d. 8. Marts befaledes Anlægget af den tilbagetrukne Linie saaledes, „at den ikke enfileres fra Broager“.

„Den vil, saa snart vor Armeé har maattet opgive Dannevirkestillingen og har trukket sig op i Halvøen, binde den dobbelte Styrke til sin Besætning og derved blivende unddrage endnu 8000 Mand fra Armeéns Operationer.

Der vil ved de mange mindre Værker gjøres Fordring paa flere selvstændige Kommandører.

Værkerne ville i sig selv være svagere, Tjenesten besværligere og Forsvaret vil, navnlig naar Fjenden gaar over til en systematisk Beleiring og Bekastning af Værkerne med Bomber, kræve større Offre af Menneskeliv.“

Det var saaledes ikke Korpset, der var Skyld i de sørgelige Følger af, at der til Befæstningen af Dybbølbjerg kun anvendtes 119,600 Rdl.; Følgerne vare, at Stillingen i Maanederne Februar—April bandt Størstedelen af den danske Armeé, at Forsvaret af Stillingen kostede os et stort Antal Døde og Saarede, at Stillingen kun holdtes i en forholdsvis kort Tid efter den egentlige Beleirings Begyndelse, og at i Kampen den 18. April flere af vore bedste Regimenter bleve oprevne, hvilket fik en væsentlig Indvirkning paa Krigens senere Gang.

Stillingen anlagdes i 1861 med en Krig samme Sommer for Øie; dens Befæstning fyldestgjorde sikkert — naar henses til den korte Tid for Anlægget og de tilstaaede Midler — enhver Fordring til sværere Feltværker. Derimod var Stillingen, som enhver Feltstilling, ikke beregnet paa at kunne modstaa en systematisk Beleiring, mindst af riflede Beleiringskanoner som dem, Fjenden i 1864 satte i Batteri imod den.

Hvad endelig Fredericia angaar, da skulde efter Ministeriets Forslag af 1858 dette Punkts (saavel som Kjøbenhavns) fuldstændige Befæstning anses som et Livsspørgsmaal for den danske Stat, og intet andet Anlæg kunde i Vigtighed sættes ved Siden af dette.

Og dog gjordes ved Fredericia Intetsomhelst, før Nøden tvang dertil i 1861, og da kun overordentlig lidt; thi medens Overslaget af 1858 lød paa 8,806,000 Rdl., lød det i 1861 kun paa $\frac{1}{12}$ deraf, nemlig 731,000 Rdl.

Om Fredericia udtalte derfor Ingenieurkorpset i sin ovennævnte Skrivelse af 26. September 1861:

„Der bindes 11—15,000 Mand mere af Armeéns Styrke; særlig foran venstre Fløi vil Fjenden kunne nærme sig med sine Batterier indtil 1200 Alen fra Fæstningen, og Besætningen vil i Fæstningen kun forefinde den tarveligste Dækning.“

„I det Hele ville,“ hedder det, „Værkerne — navnlig den befæstede Leirs — være farligt situerede, og Forsvaret vanskeligt, trættende og blodigt.“ —

Som tidligere antydet, kunde i Foraaret 1861 kun de vigtigste Jordværker komme i Betragtning til Udførelse tilligemed de nødvendigste Blokhuse, Blenderinger, Krudtmagasiner m. v. Det var først, da Forholdene stillede sig mindre truende, at der blev truffet mere varige Foranstaltninger, idet der særlig anvendtes Murkonstruktioner i Stedet for Trækonstruktioner ved Krudtmagasinerne.

I Aarene 1862—63 greb Ingenieurkorpset enhver Leilighed til at fremkomme med Forslag til yderligere Bevillinger til Befæstningerne, til at vise deres Nødvendighed og Følgerne af at nægte dem, men enten bleve disse Forslag ikke besvarede, eller Bevillingerne bleve i alt Fald betydeligt reducerede. Det til Befæstningsarbejder ved samtlige Stillinger i Aarene 1861, 62 og 63 (indtil Oktober 1863) forbrugte Beløb — og før 1861 var jo Intetsomhelst udført — udgjorde kun 1,027,600 Rdl.

Som Følge deraf kunde det ikke undgaas, at der ved Krigs Udbrud maatte foretages en Mangfoldighed af Arbejder for at fuldstændiggjøre Anlægene og sætte dem i forsvarsdygtig Stand, uden at man dog opnaaede en tilfredsstillende Sikkring, at en Beleiring maatte byde yderst ugunstige Chancer og udsætte Forsvarerne for store Tab af Menneskeliv, og at en uforholdsmæssig stor Del af Hæren maatte bindes til Befæstningernes umiddelbare Forsvar.

For Flaaden vanskeliggjordes Nybygninger ved den Omstændighed, at stadig nye Synspunkter gjorde sig gjældende med Hensyn til Materiellets Sammensætning, men heri laa neppe et tilstrækkeligt Motiv til den lidet kraftige Udvikling, der blev Flaaden til Del i Perioden. Regjeringsforslaget af 1851 stilledes i Bero af Rigsdagen, hvilket havde til Følge, at der i de nærmest paafølgende Aar 1852—57 kun skete faa Nybygninger, og Kommissionsbetænkningen af 1857, der stillede vidtgaaende Fordringer til Flaadens Forøgelse, havde ingen anden Følge, end at Dampflaaden i Aarene indtil 1861 modtog en ringe Forøgelse.

Først i 1861, da det truede med Krig, fik man Øiet op for Nødvendigheden af en kraftigere Udvikling af Flaaden. I de Kgl. Res. af 27. April og 29. Oktober 1861, hvorved Midler stilledes til Raadighed for Marineministeren, hedder det, „at de politiske Forhold og

Flaaden.

navnlig de mellem Os og det tydske Forbund for Tiden svævende Differentser gjøre det paatrængende nødvendigt efter en videre Maalestok end hidtil har kunnet ske, at træffe saadanne Forberedelser med Hensyn til Land- og Søværnet, at Rigets Forsvarskræfter behørigen kunne udfoldes, saafremt og naar saadant maatte blive fornødent“, samt d. 29. Oktober 1861, „at det var nødvendigt at udvikle Landets Forsvarsvæsen for at kunne imødegaa uafvendelige Eventualiteter“.

Ikke destomindre synes det, at den Ro, der atter indtraadte, da Krigsfaren var overstaaet, paany har virket hemmende for Flaadens Udvikling. Trods de truende Krigsudsigter og trods det, at Udviklingen af Søkrigsmateriellet i de store Mariner gik frem med raske Skridt, hvori der for os maatte ligge en Opfordring til at søge at faae Flaaden forøget med kraftige Skrueskibe og efterhaanden med pandsret Materiel, var det i Virkeligheden kun indskrænkede Bevillinger, der ydedes Flaaden i Aarene 1862 og 63, særlig naar henses til det Lidet, der var udrettet i det forudgaaede Decennium. Der anskaffedes, som anført, ved Kjøb i England to Skrueskonnerter, Absalon og Esbern Snare, og umiddelbart før Krigen Pandserbatteriet Rolf Krake; der arbeidedes rastløst paa Pandsringen af Fregatterne Peder Skram og Dannebrog og foretoges nogle mindre Nybygninger, men, som det Følgende vil vise, var Flaaden ved Mobiliseringen i Slutningen af Aaret 1863 vanskelig stillet i Henseende til at løse Opgaverne under en Forsvarskrig, hvor Planen var baseret paa den Forudsætning, at vi vare Herrer paa Havet.

Andet Afsnit: Efteraaret 1863 til Krigens Udbrud.

Efteraaret 1863: Hærens Mobilisering paabegyndes.
Rømningen af Holsten. Krigsforberedelser tilsøs.

Kundgj. f. Arm.
af 21. September
1864. Forskjellige
militære Foran-
staltninger.

Som tidligere berettet, kundgjordes det d. 21. September 1863 for Hæren, at der fra 1. Oktober skulde træffes de fornødne Foranstaltninger for at sikkre en hurtig Udvikling af Armeens Krigsstyrke.

Generalkommandoerne underrettedes om, hvad der med en eventuel Mobilisering for Øie tilsigtedes. Det hed herom i Skrivelse af 21. September:

„Under Forudsætning af, at den fuldstændige Udfoldning paa Krigsfod af Armeen først behøver at være tilstede til Foraaret, er det efter udførlige Forhandlinger i Ministerraadet blevet vedtaget og af

Hs. Maj. Kongen allerhøist sanktioneret, at man i Løbet af det forestaaende Vinterhalvaar for Infanteriets Vedkommende gennem 4 forskellige Stadier skal nærme sig til det fuldstændige Krigsberedskab. Grundtanken har herved været den at skaffe saavidt muligt alle Vedkommende nogen Tids Forberedelse i de Stillinger, de ved en Krigs Udbrud skulle indtage, samtidig med at den af mange Hensyn saa nødvendige Økonomi sker Fyldest.“

Det 1. Stadium skulde bestaa i, at samtlige Batailloner — Livgarden undtagen — skulde formeres med den efter Hjemsendelsen til Tjeneste værende Styrke paa 6 Kompagnier, befalede af Kapitainer og Lieutenanter, sidstnævnte lønnede som Kapitainer II. I det 2. Stadium — som var tænkt at indtræde d. 1. December — skulde hver Bataillon deles i 2 Halvbatailloner à 3 Kompagnier, hver Halvbataillon under Kommando af en Major eller som saadan lønnet Kapitain I, assisteret af en Adjutant (som Regel Reserveofficer). Den tidligere Bataillonskommandør kom fra dette Øieblik til at staa som Regimentskommandør. I det 3. Stadium, som skulde begynde d. 1. Februar, vilde en Inddeling i 9 Krigsbrigader, hver under Kommando af en Generalmajor eller Oberst, finde Sted, og den endelige Udfoldning vilde da fuldstændig naaes ved det 4. og sidste Stadium — hvis Indtræden ansattes til 1. Marts —, i hvilket Halvbataillonerne ved Formering af det fjerde Kompagni bleve til fulde Batailloner.

Ved Kavaleriet skulde Gardehusarregimentet formeres paa 6 Eskadroner for at der kunde afgives en Division paa 2 Eskadroner til hver af de 3 Armeedivisioner, en Tanke, som dog senere blev opgivet; de øvrige Regimenter med Undtagelse af 2. Dr. Reg. skulde foreløbig formeres hver paa 5 Eskadroner.

For de specielle Vaabens Vedkommende bebudedes det kun, at naar for dem det Nødvendige var foranstaltet fra Krigsministeriets Side, vilde der tilgaa Generalkommandoerne fornøden Underretning.

Ved Infanteriet ophævedes Brigadestabene, det ved dem ansatte Personale stilledes til Raadighed for Generalkommandoerne, og Bataillonerne forøgedes hver med 2 Kompagnier. Officererne fordeltes — med Fradrag af dem, som vare bestemte til anden Anvendelse — til Bataillonerne, saaledes at ved den senere Udvikling Anciennetets-hensynet kunde ske Fyldest. Der designeredes Kompagnikommandører for Bataillonernes 7. og 8. Kompagni, ligesom den faste Stamme af Underofficerer og Spillemænd ved hver Bataillon fordeltes til 8 Kompagnier, men foreløbig forrettede Tjeneste ved de eksisterende 6.

Ved Kavaleriet formeredes Gardehusarregimentet paa 6 Eska-

droner, 3., 4., 5. og 6. Dr. Reg. paa 5 Eskadroner. Fordeling af Kavaleriets Befalingspersonale fandt Sted paa tilsvarende Maade som ved Infanteriet.

Samtidig hermed blev det befalet Artilleriet at fremkomme med Forslag til Fordeling af dets Personale. Det var betydelige Krav, som stilledes til dette Vaaben; thi foruden at en Del af Fredsvirkigheden skulde fortsættes, Tjenesten ved Artilleristaben besørges, et Hoveddepot i Kjøbenhavn og Tøietaten sammesteds med Underafdelinger i Kronborg, Nyborg, paa Als, i Fredericia og Randers forsynes med Personel, skulde der ved den aktive Armee — hvad dog endnu ikke kunde overses og først paa et senere Tidspunkt iværksattes — oprettes 4 høiere Kommandoer (1 ved Overkommandoen og 1 ved hver Division), formeres et Batteri foruden de havende 12 og endelig oprettes 1 Reservepark med Underafdelinger samt 6 Fæstningskompagnier til Bestridelse af Tjenesten ved Dannevirke, Dybbøl og Fredericia.

Ogsaa ved Ingenieurkorpset, hvis personelle Kræfter omtrent uforandret vare de samme, som vare givne ved Organisationen af 1842, maatte man skride til en Udvidelse og forandret Organisation af Tropperne. Det paalagdes Korpset at overveie, hvorledes dets Personale burde fordeles til 6 Kompagnier.

Den paatænkte Rækkefølge i de tilsigtede Foranstaltninger blev hurtigt brudt, da den under 1. Oktober besluttede Forbundsexekution nødvendiggjorde ekstraordinære Forholdsregler. Regjeringen fandt det fornødent at skride til en delvis Mobilisering af Hæren ved at forøge den i 2. og 3. Generalkommando stationerede Troppestykke til omtrent 12,000 Mand. Der blev da anordnet:

Delvis Mobilisering af Hæren.

For Infanteriets Vedkommende: At de V. for Store Belt garnisonerende 14 Infanteribatailloner — af hvilke de 4 i Holsten havde 450, de øvrige 250 Underkorporaler og Menige — ved Indkaldelse af Mandskab til d. 1. November skulde bringes paa 600 Underkorporaler og Menige, hvilket (med Befalingsmænd o. L.) vilde udgjøre c. 10,000 Mand.

For Kavaleriet: At 4. Dr. Reg. i Slesvig skulde bringes paa 480 Underkorporaler og Menige ved Indkaldelse til d. 1. November af 340 Underkorporaler og Menige og 288 Distriktsheste; 6. Dr. Reg. befandt sig alt paa denne Styrke.

For Artilleriet: At 7. Batt. skulde forlægges fra Kjøbenhavn til Fredericia, saa at her samledes 3 Batterier, hvoraf 1 skulde formeres som 12 Pd.'s, 2 som 4 Pd.'s riflede, at istedetfor det til Altona henlagte Halvbatteri af 10. Batt. skulde hele 10. Batt. forlægges

dertil — dets 6 Pd.'s Materiel ombyttes med 12 Pd.'s — og de 2 i Rendsborg garnisonerende Batterier (11. og 12.) udrustes med det derværende 12 Pd.'s og 4 Pd.'s Materiel. For at kunne udruste de 6 Batteriers 1. Linie indkaldtes det fornødne Mandskab og samtlige Distriktsheste; der vilde da endnu mangle 330 Heste, som snarest skulde indkjøbes. — 3 Fæstningskompagnier oprettedes ved Ordre af 17. Oktober og formeredes af Je ved 2. Art. Reg. tjenstgjørende Fæstningsartillerister og ved Indkaldelse af 300 Mand til 27. Oktober. De henlagdes i Kantonnement ved Arbejdsstederne — 1. og 3. Kompagni ved Dannevirke, 2. ved Fredericia; de i Januar Maaned udnævnte Reserveofficerer indkaldtes. I Dannevirke- og Dybbølstillingen var i Sommerens Løb udført endel Bridskelægninger, og endel Hovedværker vare blevne monterede; efter endt Troppesamling var denne Montering efter Ordre bleven staaende. D. 14. Oktober befalede det at fortsætte Montringen (med de for Stillingen bestemte 18 Pd.'s Kanoner) og at montere Værkerne a og b ved Mysunde. Det Nærmere angaaende Montringen vil senere blive givet.

For Ingenieurkorpset: At dettes 2 Kompagnier skulde indkalde 106 Underkorporaler og Menige til Slesvig d. 27. Oktober og forlægges til Dannevirkestillingen, hvor der, som tidligere nævnt (se pag. 78), ifølge Ordre af 14. og 30. Oktober skulde udføres en Række fortifikatoriske Foranstaltninger. Kompagnierne underlagdes med Hensyn til Arbejdernes Udførelse Major C. F. N. Schrøder.

Disse Foranstaltninger nødvendiggjorde en Organisation af de høiere Kommandoer. Ved Kundgj. f. Arm. af 22. Oktober*) formeredes derfor Hæren fra 1. November at regne i 3 Divisioner paa 3 Infanteribrigader à 2–3 Batailloner, foruden Kavaleri, Artilleri og Ingenieurtropper. Brigadeinddelingen, som først skulde være traadt i Kraft d. 1. Februar 1864, traadte saaledes i Kraft d. 1. November 1863; det 3. Stadium var med andre Ord naaet, inden det 2. var indtraadt.

Foreløbig Organisation af de høiere Kommandoer d. 22. Oktober.

I Hovedsagen var det dog endnu kun Fodfolket, der fordeltes til Divisionerne. Kun 2. og 3. Division tildeltes hver et Rytterregiment og 3 Batterier, 2. Division desuden de 2 Ingenieurkompagnier; 1. Division derimod, der var paa Fredsfod og foreløbig sortererede under 1. Generalkommandos Chef, Generallieutenant C. J. de Meza, tildeltes endnu hverken Rytteri, Artilleri eller Ingenieurer. Om Anvendelsen

*) Bilag 6 viser Hærens Dislokation medio Oktober 1863, Bilag 7 Hærens Sammensætning i Henhold til Kundgj. f. Arm. af 22. Oktober 1863.

af Rytteriets og Artilleriets Hovedstyrke blev ingen Bestemmelse taget.

Generallieutenant Thestrup og Generalmajor Steinmann ansattes som Kommandører for henholdsvis 2. Division (Stabskvarter Flensborg) og 3. Division (Stabskvarter Kiel). Personalet ved 2. og 3. Generalkommandos Stabe forrettede tillige Tjeneste ved 2. og 3. Division.

Af de nyoprettede Infanteribrigader henlagdes 9. (4. og 19. Bat.), saalænge den var disloceret i Slesvig, under 2. Division. Brigaderne tildeltes hver en Adjutant, men ingen Stabschef.

Overveielser om
Foranstaltninger
ved indtrædende
Krigsberedskab.

I Krigsministeriet var samtidig foretaget Overveielser angaaende de Foranstaltninger, som vare nødvendige ved indtrædende Krigsberedskab med Angivelse af den Tid, som krævedes for de forskjellige Brancher. Den under 26. September til Direktør for Kommandoen udnævnte Major Ankjær og Chefen for Armeens Intendantur, Generalkrigskommissær v. Schmidten, udarbejdede i Midten af Oktober en Memoire derom*). Hovedresultatet af disse Mænds Overveielser var, at det, som Sagerne stode (Efteraaret 1863), ikke vilde være muligt paa kortere Tid end 6 Uger at udfolde Hærens Krigsstyrke paa en saadan Maade, at man med Tryghed kunde lade den rykke mod Fjenden uden at maatte befrygte, at administrative Hensyn samt Udførelsen af de mange under Mobiliseringen nødvendige Foranstaltninger skulde faae Indflydelse paa dens Dislokation. De toge derfor under Overveielse, hvilke Foranstaltninger der itide kunde træffes, hvorved dette Tidsrum kunde indskrænkes til det, som behøvedes for Mandskabets Indkaldelse og Koncentration, 14 Dage eller noget derover. Forslaget gik ud paa betimeligt at anskaffe Lazarethmateriel og Munderingssager, at tilveiebringe Halvdelen af det fornødne Train og 14 Dages Forsyning af Naturalforpleining (idet Resten kunde sikkres ved Kontrakter) samt at forberede Udskrivningen af Heste saa vidt, at deres Indkaldelse kunde ske samtidig med Mandskabets. Personale til Magasiner og lignende Institutioner maatte itide sikkres ved at offentliggjøre, hvor stort et Antal man behøvede, samt Vilkaarene for Antagelsen. Blandt de indkomne Tilbud maatte gjøres Udvalg for derefter at slutte Overenskomster, der forpligtede de Paa-gjældende til med kort Varsel at give Møde.

Tiden gled imidlertid hen; de faa Foranstaltninger, der ifølge Kundgj. f. Arm. af 21. September skulde træffes for at sikre en hurtig Udvikling af Krigsstyrken, bleve vel trufne; men bortset fra de

*) Se Bilag 8: Ankjærs og v. Schmidstens Memoire medio Oktober 1863

indledende Skridt, der gjordes ved bemeldte Kundgjørelse, hvis Forudsætning var, at Udfoldningen først behøvede at være endt til Foraaret, blev i det Væsentlige alt uforandret indtil d. 15. November, da Kong Frederik den 7des Død fremkaldte et Omslag.

Hs. Majestæt Kong Christian den 9de besteg Thronen under vanskelige Forhold. Den Tilstand, hvori Kong Frederik den 7de overlod Riget til sin Efterfølger, var følgende:

Den militære Situation ved Kong Christian den 9des Thronbestigelse.

En Hær, hvis Sammensætning paa Grund af Udviklingen til den dobbelte Styrke led af betænkelige Mangler, og som dels paa Grund af sin forhaandenværende Omorganisation, dels paa Grund af sin mangelfulde Organisation særlig af Intendantur, Train m. m. befandt sig i en aldeles ufærdig Tilstand.

Et Befæstningsvæsen af ren feltfortifikatorisk Karakter; et Dannevirke, der ikke bød Betingelser for et uholdende Forsvar, og bag dette to Flankestillinger ved Dybbøl og Fredericia, begge i ufærdig Tilstand og med Udsigt til at blive angrebne midt under Udførelsen og paa en for Arbejderne overordentlig ugunstig Tid, nemlig i Hjertet af Vinteren.

Derhos i Nationen falske Forestillinger saavel om Hærens Kampdygtighed, sammenlignet med de eventuelle Modstandere, som særlig om Dannevirkestillingens Modstandskraft.

Indadtil vanskelige politiske Forhold, idet bl. a. Vedtagelsen af den saakaldte Novemberforfatning var kommen til at staa i Folkets Bevidsthed som et Livsspørgsmaal for Danmark, udadtil Allianceforhandlingerne med Sverig-Norge bristede, og Danmark uden en eneste Ven.

Forholdene maatte imidlertid tages, som de vare. De udviklede sig desuden i Løbet af en halv Snes Dage saaledes, at der fra Regeringens Side maatte træffes kraftige Foranstaltninger for at møde Begivenhederne. Troppedislokationer, Indkaldelser og en Række Anordninger fulgte Slag i Slag paa hinanden.

Af de til Krigsministeriets Raadighed stillede regelmæssige Bevillinger resterede ved Udgangen af November kun 296,200 Rdl. De fornødne Midler til Gjennemførelse af Krigsforberedelserne bleve nu givne, idet der ved Lov af 27. November og tilsvarende allerh. Res. af samme Dato for Holsten bevilgedes til dette Øiemed for

Resten af Finantsperioden 1,195,000 Rdl., hvoraf dog c. 306,891 Rdl. var en Efterbevilling til Dækning af de af Forholdene foranledigede Udgifter fra Mai til ultimo September. Endvidere forelagde Finantsministeren d. 5. December en Lov om overordentlig Bevilling for Kongeriget og Slesvig af 5 Mill. Rdl. for Land- og Søværnet. Disse skulde foreløbig udredes af de Monarkiet tilhørende Fonds, navnlig Øresundsfonden, til Erstatning for hvilke der blev udstedt 4 % uopsigelige Obligationer af Monarkiets Statsgjæld. Loven udkom d. 21. December, og Beløbet forhøiedes ved en tilsvarende allerh. Res. for Holsten til 6,354,000 Rdl., hvoraf paa Krigsministeriets Part faldt 4,559,000 Rdl., medens Resten, 1,795,000 Rdl., skulde anvendes til Marinen i Forbindelse med nogle andre Beløb, der ved to Love af 22. December bevilgedes Marinen, og som senere ville blive omtalte.

Den videre Udfoldning af Hæren.

Der blev nu gjort Skridt saavel til Armeens Udfoldning som til Tilveiebringelsen af de vigtigste Krigsfornødenheder.

Infanteriet.

Infanteriet. Ved Kundgj. f. Arm. af 27. November forlodes den tidligere udkastede Plan for Infanteriets Formation, idet det befaledes, at Infanteribataillonerne — heri indbefattet de paa Sjælland værende, som endnu stode med almindelig Fredsstyrke — skulde fra 1. December formeres som Infanteriregimenter*) med samme Nr. som de oprindelige Batailloner, hvert paa 2 Batailloner à 4 Kompagnier, idet den ene Bataillon dannedes af 1. og 2., den anden af 3. og 4. Kompagni. Regimentskommandøren fik Jurisdiktionsmyndighed og Hovedtilsynet med Administration og Økonomi; Bataillonskommandøren skulde kun føre den taktiske Kommando over sin Afdeling. Mellem- og Understaben henlagdes under Regimentet; dettes Kommandør beholdt sin Adjutant, hvorimod Bataillonskommandørerne skulde udtage Adjutanter blandt Reserveofficererne, af hvilke der skulde indkaldes saa mange, at hvert Kompagni fik 3 Lieutenanter til Tjeneste.

I den sidste Trediedel af November og i Begyndelsen af December beordredes de Regimenter**) (1., 2., 3., 4., 5., 6., 7., 8., 9., 10.,

*) Sammensætningen af et Infanteriregiment og en Infanteribrigades Stab, saaledes som den ifølge de under Mobiliseringen givne Bestemmelser skulde være, er givet i Bilag 9.

**) Benævnelsen „Regiment“ vil fra nu af blive benyttet, endskjøndt Bataillonerne først fra 1. December formeredes som Regimenter; de to Batailloner i hvert Regiment ville blive betegnede med I og II. Benævnelserne Brigade og Regiment ville blive benyttede istedetfor Infanteribrigade og Infanteriregiment.

11., 12., 13., 18., 19., 20., 21. Regiment), hvis Mandskab var hjemmehørende i Kongeriget og Hertugdømmet Slesvig, til at indkalde samtlige 8 Aargange af uddannet Liniemandskab. Livgarden til Fods, der bragtes paa 480 Underkorporaler og Menige, indkaldte først i Løbet af Januar Maaned sit Liniemandskab.

De holstenske Afdelinger suppleredes til Krigsstyrke ved Hjælp af Mandskab fra de kongerigske og slesvigske Afdelinger. Der blev vel d. 15. December udstedt en Kgl. Proklamation, hvorved de hjemsendte Holstenere opfordredes til at møde ved Fanen og foreløbig melde sig ved Kommandantskabet i Flensborg; men da Foranstaltningen kunde forudses at maatte blive uden Resultat, var det alt under 30. November paalagt de kongerigske og slesvigske Afdelinger at afgive en Del af det ældste Mandskab til de holstenske Regimenter. Ifølge Ministeriets Bestemmelse skulde der til 15., 16., 17. og 22. Reg. samt til en i Kjøbenhavn under Oberstlieutenant F. A. Gosch medio December oprettet Garnisonsbataillon afgives henholdsvis 1378, 1356, 1389, 1368 og 1197 Mand, et Tal, som dog ikke synes at være blevet naaet. Ved hvert af de nævnte Regimenter var der et Antal af c. 200 Holstenere, som man dog senere saae sig nødt til at udskille.

Hvad 14. Reg. angik, der henhørte til det holsten-lauenborgske Kontingent, og som ved Ordre af 20. November var bragt paa en Styrke af 800 Underkorporaler og Menige, var det tvivlsomt, om Mandskabet vilde adlyde, naar Regimentet beordredes til at forlade Lauenborg. D. 7. December indstillede General Steinmann til Krigsministeriet, at Regimentskommandøren, naar Øieblikket kom, skulde opfordre de fødte Lauenborgere til at nedlægge Vaabnene med Tilkjendegivelse af, at det var Kongens Villie, at de ikke skulde tjene udenfor dette Hertugdømme. Ministeriet indskrænkede sig dog til at anordne Udsondringen af de i Regimentet tjenende Lauenborgere, idet Regimentet formeredes paa 4 Kompagnier, de 2 bestaaende af Lauenborgere, der under alle Omstændigheder skulde forblive som Garnison i Ratzeborg og Mölln til den lauenborgske Regerings Raadighed, de 2 bestaaende af Holstenere, der forlagdes til Plön, og som det paatænkte at lade deltage i Udmarchen af Hertugdømmet.

Heller ikke manglede der under Udviklingen Tegn paa en mindre loyal Aand i de fra Sydslesvig rekruterede Afdelinger, hvorfor det alt i Begyndelsen af December maatte bestemmes, at Mandskab af disse, hvis Forhold gav Anledning til Retssager, skulde forsættes til

kongerigske Afdelinger. Ved 12. Reg. blev Tilstanden saa betænkelig, at man i Maanedens Slutning fandt sig foranlediget til at tildele Regimentet 200 Mand af Kongerigets Udskrivning fra Garnisonsbataillon — til Erstatning for hvilke det da efterhaanden skulde afgive et tilsvarende Antal — samt at foretage en Del Forsættelser til og fra Regimentet. 13. Reg. kom af lignende Grunde foreløbig ikke til at støde til Armeen. Dets II. Bataillon laa under Formering i Sønderborg og forblev foreløbig der; dets I. Bataillon, der ligeledes oprindelig paatænkte overført til Slesvig, lagdes foreløbig i Assens. Regimentet samledes paa et senere Tidspunkt i Fredericia.

I Løbet af December afgik saa godt som alle Armeens Infanteri-afdelinger til Sydslesvig, men da der hverken ved Planen af 1842 eller ved senere Bestemmelser var truffet Foranstaltning til Oprettelsen af Depotafdelinger med tilhørende Skoler for Infanteri, blev der ifølge Kundgj. f. Arm. af 21. December i Kjøbenhavn oprettet et Centraldepot, ved hvilket Udrustning og Afsendelse af det ved Lazaretherne i 3die Linie helbredede Mandskab, Forpleining af Underofficersfamilierne o. s. v. kunde foranstaltes.

Ved Kundgj. f. Arm. af 25. December (hvorom senere) fik Infanteriet sin endelige Ordning i 9 Brigader à 2 Regimenter samt en Infanterireserve, bestaaende af de Regimenter, der ikke vare tildelte Divisionerne.

Kavaleriet.

Kavaleriet. I Slutningen af November udgik Ordre: til 3. og 5. Dr. Reg. om at indkalde samtlige Distriktsheste og saameget Mandskab, der kunde gjøres beredent, hvorved Regimenterne bragtes paa henholdsvis 440 og 480 Underkorporaler og Menige;

til G. H. Reg. ligelydende Ordre, hvorhos dets 2., 4. og 6. Eskadron skulde formeres som Halvregiment og i Begyndelsen af December afgaa til Holsten til Raadighed for 3. Generalkommando, samt

til alle 6 Kavaleriregimenter om strax at indkalde de endnu hjempermitterede Reserveofficerer.

Endvidere skred man ligesom ved Infanteriet til at supplere det holstenske 2. Dr. Reg's. Kadrer med dansk Mandskab, idet 3., 4., 5. og 6. Dr. Reg. d. 30. November beordredes hvert at indkalde 75 Mand til uopholdeligt Møde ved 2. Dr. Reg.; Antallet blev senere forøget med 90 Mand fra G. H. Reg. og 60 Mand fra 3. Dr. Reg., hvilke, ligesom 265 fyenske og 20 jyske Distriktsheste, indkaldtes til Nyborg, hvorhen Regimentets Kadrer skulde forlægges fra Næstved.

Først d. 24. December kundgjordes en allerh. Res. af 21. November om, at hele Kavaleriet paa Krigsfod skulde formeres med 6 Eskadroner pr. Regiment (Styrken af 120 Underkorporaler og Menige pr. Eskadron fastsattes først d. 31. December), og det tilføiedes endda, at Tidspunktet, naar Formationen skulde træde i Kraft, nærmere vilde blive angivet. Udvidelsen af Vaabenet maatte nemlig vente paa Gjennemførelsen af Loven om den extraordinære Hesteudskrivning*). Gardehusarregimentet var dog alt, som omtalt, formeret paa 6 Eskadroner, 3. Dr. Reg. var blevet det i Begyndelsen af December; de øvrige Dragonregimenter udvikledes først til 6 Eskadroner henimod Slutningen af Januar 1864. 2. Dr. Reg., som ikke var formeret paa 5 Eskadroner, udvikledes strax paa 6. Den nødvendige Indkaldelse af alt Liniemandskab skete først i Januar.

Formeringen paa Krigsfod i Kavaleribrigader à 2 Regimenter**) og Fordelingen til Divisionerne fastsloges først d. 24. og 25. December, hvorom senere. Samtidig bestemtes Fordelingen af Vaabenets Officerer som den vilde blive, naar Brigadeinddelingen og Formeringen af 6. Eskadron pr. Regiment havde fundet Sted, ligesom der befaledes oprettet 3 større Kavaleridepoter og Exercerskoler (for 1. Brigade i Hørsholm, for 2. Brigade i Næstved, for 3. Brigade i Kjøbenhavn eller Jægersborg). Ved Manegen oprettedes et Depot for Tilridning af Heste, som henlagdes under Livgarden til Hest.

Artilleriet. D. 28. November befaledes, at Pontonerkompagniet skulde overgaa til Ingenieurkorpset, idet Artilleriet dog fik Dis-

Artilleriet.

*) Et Lovudkast om extraordinær Udskrivning af Heste til Brug for Hæren forelagdes d. 30. November 1863 og angik for Kongerigets og Slesvigs Vedkommende 4800 Heste, som skulde udredes med 3820 af Kongeriget og 980 af Slesvig paa Krigsministeriets nærmere Forlangende. Loven udkom først d. 12. December, og bleve samme Dag ved Indenrigsministeriets Foranstaltning de 3820 Heste reparerede og beordrede at møde paa den Dag, Krigsministeriet med 14 Dages Varsel til vedkommende Amtmand bestemte. Loven sattes først i Kraft ved Befalinger af 19. 20. og 28. December henholdsvis for Udskrivning i Jylland, Slesvig og paa Øerne, og Mønstringen foretoges dernæst i Slesvig fra d. 29. December til d. 2. Januar, i Jylland fra d. 5. til d. 13. Januar og paa Øerne fra d. 12. til d. 19. Januar, idet Hestene først udskreves, efterhaanden som Krigsudsigterne forøgedes. For Holstens Vedkommende traadte en Kgl. Res. af 4. December om Udskrivning af 1300 Heste i Kraft d. 11. s. M. De paa Halvøen og omtrent Halvdelen af de paa Øerne udskrevne Heste bestemtes for Artilleriet og Trainet, Resten af de paa Øerne udskrevne for Kavaleriet.

**) S sammensætningen af et Kavaleriregiment og en Kavaleribrigades Stab, saaledes som den ifølge de ved Mobiliseringen givne Bestemmelser skulde være, er given i Bilag 9.

positionsret over dets Befalingspersonale. I Løbet af November og December foregik Felt- og Fæstningsartilleriets Mobilisering paa følgende Maade:

Feltartilleriet. I Slutningen af November vare 7.—12. Batteri bragte op til en Styrke pr. 4 Pd.'s Batteri af 124 Underkorporaler og Menige og 122 Heste, pr. 12 Pd.'s Batteri af 172 Underkorporaler og Menige og 166 Heste, og d. 1. December udgik der Ordre til Indkaldelse af det hjemmeværende Liniemandskab samt til Mobilisering af samtlige Feltbatterier i Overensstemmelse med de Forskrifter, som Udrustningsregulativet af 1861 gav for Udrustningen af 2den Grad; men paa Grund af Befalingsmændenes ringe Antal maatte der dog endnu i samme Maaned foretages væsentlige Forandringer i Regulativets Bestemmelser*).

Foruden de 12 bestaaende Feltbatterier befaledes formeret et 13de Batteri i Rendsborg, der skulde udrustes som 24 Pd.'s Gr. Kan.-Batteri.

Af de 13 Batterier vare sex 4 Pd.'s riflede (1., 2., 3., 7., 8., 11.), fire 12 Pd.'s Kuglekanons (6., 9., 10., 12.), eet 12 Pd.'s Gr. Kan. (5.), eet 24 Pd.'s Gr. Kan. (13.) og eet 12 Pd.'s riflet (4.). I Mai Maaned 1864 omdannedes det 12 Pd.'s Gr. Kan.-Batteri og det 24 Pd.'s, som mistede alle sine Piecer d. 18. April, til 4 Pd.'s riflede. Det 12 Pd.'s riflede Batteri var endnu under Formation d. 1. Februar 1864; dets Piecer fordeltes i Dybbølstillingen og bleve her efterhaanden ødelagte eller faldt i Fjendens Hænder; Mandskabet og Hestene anvendtes for en Del til Erstatning for de andre Batterier og Fæstningskompagnierne. I Løbet af August omdannedes Batteriet til et 4 Pd.'s riflet.

Efterat Distriktshestene vare indkaldte, manglede til de 13 Batterier ialt 1708 Heste, der først kunde skaffes tilveie, naar den extraordinære Hesteudskrivning var iværksat**).

Feltbatteriernes Fordeling til de 4 Divisioner og en Artilleri-reserve bestemtes ved Kundgj. f. Arm. af 25. December og vil blive omhandlet i det Følgende.

*) Batteriernes Sammensætning fremgaar af Bilag 9.

**) Da den extraordinære Hesteudskrivning i Holsten gav et betydelig ringere Antal Heste end oprindeligt paaregnet, blev det bestemt, at Batterierne kun skulde udrustes med 4 Ammunitionsvogne og at Styrken af Heste pr. Batteri skulde formindskes med ialt 39 Heste. I Januar Maaned viste det sig dog muligt at udruste Batterierne ved Divisionerne med det fulde Antal Ammunitionsvogne for 2den Udrustningsgrad, hvilket derefter befaledes. Da Krigen efterhaanden i det Væsentlige dreiede sig om faste Stillinger, i hvilke man ogsaa anvendte Feltbatteriernes Piecer, formindskedes efterhaanden Hesteantallet ved disse. Tilsidst vendte man i Juni og Juli tilbage til den tidligere bestemte Udrustning med 39 Heste og 4 Ammunitionsvogne færre, end der var normeret for 2den Udrustningsgrad.

Tøietatsafdelingen i Rendsborg erholdt Ordre til at etablere Felt-parken i Dannevirkestillingen og afgive de overflødige Under-officerer og Haandværkere til et Artilleridepot paa Als. Ordningen af Parkvæsenet vil blive givet i det Følgende.

Fæstningsartilleriet. 1. og 3. Kompagni bragtes d. 28. November paa 200 Underkorporaler og Menige hvert, d. 2. December paa 400 Mand, den 9. s. M. paa 525 Mand og d. 26. s. M. paa 600 Mand pr. Kompagni. D. 11. December oprettedes 4. Fæstningskompagni paa 500 Underkorporaler og Menige til Besættelse af Værkerne i Sundeved og paa Als. Fæstningsartilleriets Styrke i December var ialt c. 1900 Underkorporaler og Menige, nemlig i Fredericia 200, i Sundeved og paa Als 500 og ved Dannevirke 1200 Mand. Kompagnikommandørerne vare Kapitainer; Lieutenanterne, som vare ansatte i forskjelligt Antal ved Kompagnierne, vare i Regelen Reserveofficerer, ligesom Underofficererne, hvis Antal kunde stige til 15 pr. Kompagni, for Størstedelen henhørte til Reservebefalingsmændenes Klasse. Fæstningskompagnierne underlagdes særlige Artillerikommandoer i hver af de forskjellige Stillinger.

Hele Artilleriet ved den aktive Armee stilledes under Kommando af een Myndighed der senere fik Navn af „Armeens Artilleri“.

Monteringen af Dannevirkestillingen fortsattes. D. 2. November beordredes Monteringen af Værkerne ved Frederikstad og Brohovedet paa den sydlige Side af Ejderen, og d. 23. November beordrede Ministeriet hele Dannevirkestillingens Montering.

Ingenieurtropperne. D. 24. November bemyndigedes Ingenieurkorpset til at formere et tredje Ingenieurkompagni. D. 28. s. M. overgik, som alt berørt, Brotjenesten, indbefattet Landgangsbrovæsenet, til Ingenieurkorpset, der d. 10. December bemyndigedes til at træffe Foranstaltning til Formering af et Brokompagni og en Landgangsbroafdeling med 3 Landgangsbroer, idet Pontonerkompagniets Underkorporaler og Menige reserveredes Korpset, ligesom 3 Underofficerer af Marinen stilledes til dettes Raadighed. D. 1. December indkaldte Korpset 5te, 6te og 7de Aars Mandskab og d. 8. s. M. 8de Aargang.

Ingenieur-
tropperne.

Ogsaa til Ingenieurkorpset udvidedes Reservebefalingsmands-Institutionen, idet der d. 6. December fastsloges Regler for Tilveiebringelsen af Reservekonduktører (8 af disse mødte d. 3. Januar til en paatænkt 8 Maaneders Uddannelse), ligesom ogsaa Korpset d. 4. Januar bemyndigedes til at antage 8 Underkonduktører.

De Ingenieurarbejder, som i Slutningen af November samt i December befaledes udførte, ere tidligere angivne (se pag. 78—79).

Oprettelse af de
i Krig nødvendige
Institutioner
m. m.

Samtidig blev der gjort Skridt til Oprettelsen af de i Krig nødvendige Institutioner saavel som til Tilveiebringelsen af de vigtigste Krigsfornödenheder, hvorom Fremstillingen senere vil indeholde det Nærmere.

I Armeens Sammensætning foregik omkring Midten af November følgende Forandringer. 3. Division forøgedes med 11. Reg., som forlagdes til Neumünster og underlagdes 7. Brigade. 14. Reg. udgik af 7. Brigade og kom i Forening med 21. Reg., som underlagdes 3. Division, til at danne 9. Brigade, medens denne Brigades oprindelige Afdelinger, 4. og 19. Reg. indlemmedes i 4. Brigade.

Armeens
Opmarche.

Armeens Opmarche i December udførtes i sine Hovedtræk saaledes:

2. Division besatte Dannevirkestillingens høire Fløi, fra Slesvig By mod Vest. — 4. Brigade stod allerede med 19. Reg. i Husum, Frederikstad og Hollingsted, 6. Reg. i Slesvig og 4. i Ekernførde. I første Halvdel af December ankom 5. og 6. Brigade, som i Hovedsagen koncentreredes i og S. for Slesvig, i hvilken By ogsaa 4. Dr. Reg. laa, dog med 5. Esk. i Kiel. Af Divisionens 3*) Batterier forlagdes 7. til Stillingens høire Fløi, 8. og 9. i Nærheden af Byen Slesvig. Divisionskvarteret blev fra d. 11. Rendsborg.

1. Division besatte Stillingens venstre Fløi, Ø. for Slesvig. Divisionens Koncentration kunde først begynde i Midten af December, da 2., 3. og 18.***) Reg. vare marchefærdige. Disse Regimenter overførtes i Dagene 12.—16. December til Sydslesvig og henlagdes: 18. Reg. i Gettorf og Omegn, mellem Ekernførde og Kiel, rede til, naar det maatte forlanges af 3. Division, at besætte sidstnævnte By; 2. Reg. om Ekernførde, mellem Vindeby Nor og Store Bredning, i den saakaldte Kokkendorfstilling; 3. Reg. bag Slien fra Goltoft til Maesholm. Divisionens øvrige Afdelinger tilendebragte Udrustningen saa sent, at de først i den sidste Uge af December kunde overføres til Flensborg, 16. og 17. Reg. i Dagene fra 22.—26., 22. Reg. d. 31. December. 15. Reg. laa endnu ved Aarets Udgang i sin Garnison; i Begyndelsen af Januar afgik det til Kjøbenhavn.

Af høiere Stabe ankom til Hertugdømmerne foreløbig kun 2. Brigades Stab, som henlagdes til Vindeby og fra Begyndelsen af Januar til Ekernførde. 2. Reg. underlagdes midlertidig Brigaden.

*) 2. og 3. Division vare endnu paa dette Tidspunkt udstyrede med Freds-Artillerikommandoer, hvem de 3 i vedkommende Generalkommando stationerede Batterier vare underlagte.

**) 13. Reg. tilgik, som tidligere omtalt, foreløbig ikke Armeen.

3. og 5. Dr. Reg. rykkede i Begyndelsen af December ind i Angeln.

Samtidig med Troppernes Opmarche fandt nogle Personalforandringer Sted i de høiere Kommandoposter, idet Kommandørerne for 2. Division, Generallieutenant Thestrup, og for 1. Brigade, Generalmajor Branner, fratraadte deres Kommandoer, førstnævnte for at overtage 2. Generalkommando, sidstnævnte for at overtage Generalinspektoratet over Infanteriet. Kommandoen over 2. Division blev nemlig ved Kundgj. f. Arm. af 8. December udskilt fra 2. Generalkommando, der indskrænkedes til at omfatte Nørrejylland og Fyen og d. 2. Januar fik Hovedkvarter i Odense. Kommandøren for 7. Brigade, Generalmajor P. H. C. du Plat, overtog 2. Division, Kommandørerne for den Kgl. Livgarde til Fods, Oberstlieutenant G. H. Lasson, og for 1. Reg., Oberstlieutenant C. F. M. Müller, overtog Kommandoen henholdsvis over 1. og 7. Brigade

3. Division (Hovedkvarter Kiel) holdt, som tidligere angivet, Holsten *) besat. Dislokationen var fra Slutningen af November følgende:

7. Brigade (Stabskvarter Rendsborg): 1. Reg. Rendsborg, 8. Reg. Kiel, 11. Reg. Kiel og Neumünster; 8. Brigade (Stabskvarter Altona): 9. og 20. Reg. Altona; 9. Brigade (Stabskvarter Oldeslo): 14. Reg. Ratzeborg, 21. Reg. Oldeslo og Segeberg. Et Infanteridetachement laa i Glückstadt.

6. Dr. Reg. laa med 1. og 5. Esk. i Itzehoe, 2. Esk. i Wandsbek, 3. Esk. i Neumünster, 4. Esk. i Altona. 4. Dr. Reg.'s 5. Esk. i Kiel var underlagt Divisionen.

10. Batt. laa i Altona, 11. og 12. Batt. i Rendsborg.

Til Kiel ankom i Slutningen af November Pantserskonnerterne Absalon (Kapitainlieutenant C. W. Schönheyder) og Esbern Snare (Kapitainlieutenant l C. Kraft) samt i Midten af December Skruekorvetten Thor (Kapitainlieutenant A. Hedemann), hvilken Søstyrke skulde samvirke med Generalkommandoen til Ordens Opretholdelse.

Da forskjellige indkomne Efterretninger bebudede en fjendtlig Overskridelse af Elben ved Hamborg, Schulau eller Glückstadt, tilstræbte General Steinmann fra 1. December en Modifikation i Troppefordelingen for at opnaa en bedre Bevogtning af Elben. Hertil skulde foruden den alt i Altona og Omegn værende Styrke benyttes 11. Reg., der underlagdes 8. Brigade og lagdes til Glückstadt, Elmshorn og Omegn (og som i Neumünster remplaceredes af 10. Reg.,

*) Se Oversigtskaartet over Holsten og Lauenborg.

der midlertidig underlagdes 3. Division) samt 3. Esk. af 6. Dr. Reg., der henlagdes til Pinneberg. Den hele til Bevogtning af Elben fastsatte Styrke, der, alt som Afdelingerne bragtes paa Krigsstyrke, voxede til c. 6000 Mand, underlagdes Oberst U. Scharffenberg, Kommandør for 8. Brigade (Stabskvarter Altona), hos hvem i den Anledning Kapitain I. C. Blom af Generalstaben ansattes som Stabschef*).

Imidlertid traf Generalen forskjellige Forberedelser til Tilbage-toget. Han benyttede saaledes en tidligere given Bemyndigelse til at iværksætte de militære Familiers Bortflytning, Evakuation af Lazarether, Depoter, o. s. v. Halvdelen af 1. Ingenieurkompagni forlagdes til Neumünster for under Ledelse af Ingenieurmajor Jørgensen at udføre Forskandsningsarbejder**) dersteds, tjenlige til at støtte en eventuel Retraite, der over Neumünster og Omegn agtedes ført mod Rendsborg og Kiel, hvornæst Divisionen vilde blive optaget af 2. Division. Til Planens Udførelse satte Generalen sig i Forbindelse med 2. Division og foranledigede, at denne d. 10. og 11. December forlagde 19. Reg.'s I til Heide og Meldorf, 19. Reg.'s II til Frederikstad, Husum og Hollingsted, 4. Reg. d. 18. til Husum, Tønning og Hollingsted. 10. Reg., ved hvilket der var forefaldet Demonstrationer, retournerede d. 10. til 2. Division og erstattedes af 7. Reg.

Der blev draget Omsorg for, at der paa Neumünster Banegaard holdtes Befordringsmateriel rede til en Styrke af 800 Mand, og at Telegraafforbindelsen mellem Divisionens forskjellige Dele kunde vedligeholdes under en eventuel Tilbagegang.

Efterretninger, som indløb i Dagene henimod Midten af December, om at Preussernes Ankomst til Lübeck var nær forestaaende, og at Oprørspartiets Ledere paatænkte d. 20. eller 21. at begive sig dertil for derfra at iværksætte en Invasion, gave Anledning til en Omdislokation, hvorved dels Divisionens Tyngdepunkt lagdes mere mod Øst, dels Mulighed vandtes for i Løbet af 8 - 10 Timer at kunne sammen- drage en større Styrke ved Segeberg. Omkring Midten af December fik Divisionen, hvis 9. Brigade forinden forstærkedes først med 5. Esk. af 6. Dr. Reg., senere med 9. Reg. og 1/2 11. Batt., følgende Opstilling:

*) Brigaderne vare kun normerede med en Adjutant og en Ordonantsofficer (se pag. 116).

**) D. 26. November 1863 befalede Krigsministeriet, at der udenom Neumünster, der var udset til Samlingsplads for de langs Grændsen spredte Tropper, skulde anlægges 7 aabne, væsentlig for Feltskyts bestemte Skandser for at tjene som Støttestrukturer for en her mulig nødvendig Kamp.

7. Brigade (Stabskvarter Kiel, fra d. 21. Neumünster):

- 1. Reg. og 12. Batt Rendsborg,
- 8. Reg. og 5. Esk. af 4. Dr. Reg. Kiel,
- 7. Reg., $\frac{1}{2}$ 11. Batt. og et Ingenieurdetachment Neumünster.

8. Brigade (Stabskvarter Altona):

- 20. Reg., 10. Batt. og 4. Esk. af 6 Dr. Reg. Altona,
- 11. Reg.'s I Elmshorn og Pinneberg, 11. Reg.'s II Glückstadt, Itzehoe og Uetersen.
- 1., 2. og 3. Esk. af 6. Dr. Reg. henholdsvis N. for Altona, i Wandsbek og i Pinneberg,
- et Ingenieurdetachment i Pinneberg.

9. Brigade (Stabskvarter Oldeslo, fra d. 20. Segeberg):

- 14. Reg. $\left\{ \begin{array}{l} \text{to Komp. (Lauenborgere) Ratzeborg og Mölln,} \\ \text{to Komp. (Holstenerne) Plön),} \end{array} \right.$
- 9. Reg. Niendorf, Ahrensböök, Fegetasch o. s. v.
- 21. Reg. Segeberg og Oldeslo.
- $\frac{1}{2}$ 11. Batt. samt et Ingenieurdetachment i Segeberg,
- 5. Esk. af 6. Dr. Reg. spredt til Bevogtning af Elben og Jernbanen.

Den 18. ankom 1. Halvreg. Gardehusarer til et Kantonnement i Nortorf og Omegn og underlagdes Divisionen*). 18. Reg. i Gettorf var, som tidligere berettet, rede til paa direkte Rekvisition af 3. Division at besætte Kiel.

Medens disse Foranstaltninger bleve trufne, erholdt General Steinmann Ordre til at lade iværksætte Udskrivningen af de 1300 Heste, der skulde stilles af Holsten. D. 14. December fordeltes disse paa Distrikterne, og i Dagene fra d. 18. til d. 24. December skulde Udskrivningen finde Sted, idet 6 Kommissioner herved traadte i Virksomhed. Det viste sig snart, at Holstenerne paa flere Steder vægrede sig ved at møde, forlangte Henstand eller leverede mindre gode Heste; vel bragtes Heste efterhaanden tilstede ved Trusel om Indkjøb for Eierens Regning, men Begivenhederne grebe snart forstyrrende ind i denne Foranstaltning.

Mod Slutningen af November samledes i Frankfurt a. M. Militær-Forbundsexekutionen. De danske Tropper rømme Holsten. befuldmægtigede fra de fire Exekutionsmagter**) for at fastslaa Detaillerne ved Hertugdømmernes Besættelse, og den 1. December enedes man om Følgende:

*) Sammenhold pag. 120.

**) Sammenhold pag. 23.

Den til første Indrykning i Holsten bestemte Afdeling maatte ikke være svagere end 6000 Mand, og til dens umiddelbare Understøttelse skulde 16,000 Mand holdes i Beredskab ved den holsten-lauenborgske Grændse. De 6000 Mand skulde Sachsen afgive. De skulde pr. Bane befordres til Egnen om Büchen og Boitzenburg, hvorfra Indrykning i Hertugdømmerne skulde finde Sted, saasnart de første Reserver vare samlede ved Grændsen. Som første Reserve skulde Østerrig og Preussen hver stille 5000 Mand, Hannover 6000 Mand. Ved de sachsiske Troppers Indmarche vilde det vise sig, om vore Tropper gjorde Modstand eller ei; de førstnævnte skulde dog ikke vige tilbage for et Sammenstød, saafremt det gjensidige Styrkeforhold gav Udsigt til et heldigt Resultat; for at Hjælp hurtig kunde erholdes, skulde de første Reserver stilles under den sachsiske Øverstkommanderendes Befaling. Gik vore Tropper angrebsvis frem over Ejderen, skulde Forbundstropperne om nødvendigt repliere sig paa „overlegne“ Kræfter, der skulde stilles af Østerrig og Preussen.

Disses Styrke fastsattes til 40,000 Mand. Hertil agtede saavel Østerrig som Preussen at stille et Armeekorps: Østerrig en Division i Bøhmen og en Division i Øvre Østerrig, ialt 20,000 Kombattanter, Preussen 6. Division (fra Brandenburg) og 13. Division (fra Westphalen), ialt c. 31,000 Kombattanter, i hvilke Tal dog de ovennævnte 5000 Mand Østerrigere og 5000 Mand Preussere vare indbefattede. Saasnart disse til Opstilling i 2den Linie bestemte Kræfter vare indtrufne, traadte de som første Reserve fremsendte østerrigske og preussiske Afdelinger atter under Befaling af deres Korpskommandører. Østerrig og Preussen skulde enes om Valget af en Overgeneral over de forenede Stridskræfter.

I Preussen overdroges det ved Kabinetsordre af 26. November Krigsministeren at træffe Forberedelser til Mobilisering af det ommeldte Armeekorps. Fremdeles stilledes det i Udsigt at bringe de fire ny oprettede Garde-Infanteriregimenter*) paa Krigsfod og samle dem i Mark Brandenburg som Reserve for de udrykkede Tropper; endelig gaves der Ordre til Befæstning af Jahde Havn. Ordre til Mobilisering fik endnu kun de til første Indrykning i Holsten og som første Reserve bestemte Afdelinger (Hannover d. 29. November, Preussen d. 1., Østerrig d. 2. og Sachsen d. 3. December).

---

*) Disse vare oprettede ved Omorganisationen i 18^{59/60} og vare 3. og 4. Gardereg. tilfods, 3. Gardegrenaderreg. Königin Elisabeth og 4. Gardegrenaderreg. Königin Augusta.

Sachsen stillede en kombineret Brigade under Generalmajor v. Schimpff, bestaaende af 6 Batailloner, 6 Eskadroner, 2 Fod- og 1 ridende Batteri samt en Pionerafdeling med Brotrain, ialt 4,692 Mand Fodfolk, 720 Ryttere og 16 Stykker Skyts; hertil skulde endnu støde 3 Eskadroner af det hannoveranske Dragonregiment Hertugen af Cambridge.

Hannover stillede en Brigade under Generallieutenant Gebser, bestaaende af 6 Batailloner, 3 Eskadroner og 3 Batterier, samt de ovennævnte 3 Eskadroner Cambridge Dragoner, udgjørende ialt 4,674 Mand Fodfolk, 750 Ryttere og 16 Stykker Skyts.

Som første Reserve stillede:

Preussen 11te Infanteribrigade med Brandenburgske Husarregiment Nr. 3 og to Fodbatterier, ialt 5002 Mand Fodfolk, 715 Ryttere og 14 Stykker Skyts under Generalmajor v. Canstein,

Østerrig en Brigade, bestaaende af 1. og 2. Bataillon af Regimenterne Martini Nr. 30 og König von Preussen Nr. 34, 18. Jægerbataillon, $\frac{1}{2}$ Kompagni af 1. Genieregiment, ialt 4,813 Mand og 8 Stykker Skyts under Generalmajor Grev Gondrecourt.

D. 10. December udnævnte Kongen af Sachsen Generallieutenant v. Hake til Øverstkommanderende over Exekutionstropperne med Oberst Fabrice som Stabschef.

Den sachsiske Brigade befordredes i Dagene 15.—18. December til Grændsen og stod d. 18. samlet i Egnen ved Boitzenburg; den lagdes mellem den lauenborgske Grændse, Elben og Sude, og fremskød 3 Batailloner og 4 Eskadroner mod Grændsen som Sikkringsdele. General v. Hake tog Kvarter i Boitzenburg.

Den hannoveranske Brigade samledes i Dagene 8.—19. December i Egnen mellem Lüneburg, Winsen og Harburg*).

Den østerrigske Brigade Gondrecourt afgik pr. Bane d. 17. og 18. December fra Prag og stod d. 21. December om Formiddagen i Hamborg.

Den preussiske Brigade Canstein afgik pr. Bane i Dagene 17.—19. December og stod d. 19. samlet i de mecklenburgske Amter Hagenow og Wittenburg. De forreste Afdelinger bleve fremskudte til Schal Floden og patrouillerede herfra mod Grændsen.

Samtidig gjordes Skridt til Opstillingen af de omtalte „overlegne Kræfter“.

Østerrig anordnede alt i Begyndelsen af December strax efter Mobiliseringen af Brigaden Gondrecourt Opstillingen af endnu tre In-

*) Bilag 10 giver Ordre de bataille for de sachsiske og hannoveranske Forbunds-exekutions Tropper.

fanteribrigader, en Kavaleribrigade samt Artilleri, Pionerer og Train, hvilken Styrke i Forening med Brigaden Gondrecourt skulde udgjøre VI. Armeekorps under Befaling af Feltmarskallieutenant, Baron Gablenz med Oberstlieutenant, Baron Vlasitz som Stabschef.

Preussen befalede d. 3. December, at de fire tidligere nævnte Garde-Infanteriregimenter skulde bringes paa en Styrke af 802 Mand pr. Bataillon, og d. 15. December Mobilisering af 6. og 13. Division med tilhørende Reserveartilleri. Til kommanderende General for det kombinerede Armeekorps bestemtes Prinds Friedrich Carl (tidligere kommanderende General for III. Armeekorps) med Oberst v. Blumenthal som Stabschef.

Hvad Overbefalingen over samtlige Tropper angik, viste det sig snart, at Østerrig ikke gjorde Indvendinger mod en preussisk Overkommando, og d. 19. December valgtes Generalfeltmarskal, Friherre v. Wrangel til Overbefalingsmand over de allierede Tropper med Generallieutenant Vogel v. Falckenstein som Generalstabschef.

D. 22. December stode de til Exekution og som første Reserve bestemte Tropper opstillede:

Den sachsiske Brigade ved Boitzenburg,
den hannoveranske Brigade ved Harburg og Lüneburg,
den preussiske Brigade ved Hagenow og Wittenburg,
den østerrigske Brigade i Hamborg.

De Troppestykker, der skulde opstilles i 2. Linie, havde dengang endnu ikke forladt deres Garnisoner.

Da der ved de i Kjøbenhavn d. 15. afgivne Noter var indrømmet den danske Regjering 7 Dages Frist til at rømme Holsten og Lauenborg*), kunde Indrykningen først finde Sted d. 23. om Morgen. Den sachsiske Brigade skulde gaa over Oldeslo paa Bornhövd, fulgt af den hannoveranske og den preussiske Brigade, hvilken sidste skulde følge Bevægelsen bagud tilhøre i en Dagmarches Afstand; den østerrigske Brigade skulde besætte Altona, men dog forblive i Hamborg, indtil vore Tropper vare rykkede ud.

General Steinmann, der d. 16. havde modtaget Efterretning om, at Godstrafiken paa Banen Berlin — Hamborg var standset i Anledning af Troppetransporter, udbad sig pr. Telegraf Instruktion for sit Forhold, men fik det Svar, at Instruktion herom først kunde tilgaa ham efter Statsraadsmødet d. 17. D. 19. gjentog han sin Forespørgsel og ønskede tillige at erfare, naar Indrykning af Forbundstropperne kunde

*) Se pag. 26.

ventes; men først d. 20. modtog han den længe ventede Instruktion og den 21. Svar om, at Indrykningen kunde ventes fra d. 23. Instruktionen lød paa, at Exekutionen ikke skulde mødes med Magt, hvorhos Generalen — som indtil den designerede Overgenerals Ankomst skulde overtage Befalingen over samtlige i Holsten, Lauenborg og Slesvig værende Tropper — anmodedes om at træde i Forbindelse med den kommanderende General for Forbundstropperne eller, hvis denne ikke skulde være ankommen, med Cheferne for de forskjellige Korps for at opnaa en saadan Kombination af Troppernes Bevægelser, at der ikke levnedes nogen Mellemtid for de tyske Agitatorer, som hovedsagelig vare samlede i Hamborg; Troppernes Tilbagegang maatte dog foregaa saaledes, at alvorlig Modstand kunde ydes i uforudsete Tilfælde. Rendsborgs Fæstningsværker og Brohovedet ved Frederikstad skulde forblive i vor Besiddelse.

D. 23. forlagde General Steinmann Hovedkvarteret til Neumünster og overtog Kommandoen over samtlige i Hertugdømmerne stationerede Tropper. D. 20. havde han afsendt sin Adjutant, Premierlieutenant F. Grüner, til General v. Hake, der formodedes i Boitzenburg, med et Brev, hvori han erklærede at have faaet Ordre fra sin Regjering om at trække sig tilbage overfor de indrykkende Forbundstropper, men foreslog en Konference for at forebygge Uroligheder ved Ud- og Indmarchen af Tropperne. Samtidig paalagde han Obersterne Scharffenberg og Neergaard i samme Øiemed at træde i Forbindelse med Cheferne for de østerrigske og preussiske Tropper.

General v. Hake udtalte som Svar, at han overlod det til General Steinmann at trække de danske Tropper saa betimeligt tilbage, at Sammenstød under Exekutionstroppernes Indrykning d. 23. bleve undgaaede, dog var Generalen villig til d. 22. og 23. at lade en Officer af sin Stab være tilstede ved den østerrigske Brigadekommando i Hamborg for at modtage eventuelle Henvendelser fra General Steinmanns Side. Denne beordrede nu Oberst Scharffenberg til at rømme Altona d. 22. og Oberst Neergaard at være forberedt paa at tiltræde den tilbagegaaende Bevægelse. Førstnævnte havde d. 21. sat sig i Forbindelse med General Grev Gondrecourt i Hamborg for at opnaa en samtidig Ud- og Indrykning i Altona, hvilket billigedes under Forbehold af den Øverstkommanderendes Samtykke, som indløb d. 22. Der var paa denne Dag til Forbundsdagen indløbet Meddelelse om, at vore Tropper frivillig agtede at rømme Holsten og Lauenborg, medens samtidig Beretning indkom fra General v. Hake om det af General Steinmann stillede Forslag. De 4 Exekutionsmagters Ge-

sandt er enedes da om, at Indrykning af Reserverne foreløbig ikke skulde finde Sted. I Overensstemmelse hermed underrettede General v. Hake den østerrigske General Grev Gondrecourt endnu d. 22. Aften om, at Altona vilde blive besat af sachsiske Tropper. Kommandanten i Altona fik Meddelelse om, at de tyske Tropper først d. 24. Morgen vilde ankomme dertil; den hannoveranske General Gebser paalagdes det foreløbig ikke at rykke ud over hamborgsk Gebet, den preussiske General v. Canstein om ikke at betræde lauenborgsk Gebet, men d. 24. at rykke til Gadebusch, d. 25. til Rehna, d. 26. til Lübeck og Omegn. Indrykningen paa holstensk Gebet skete saaledes foreløbig kun af de sachsiske Tropper. Den sachsiske Brigade med de til den knyttede tre hannoveranske Eskadroner overskred d. 23. Morgen den lauenborgske Grændse ved Büchen og gik i Kantonnement ved Schwarzenbek og Gülzau; en sachsisk Bataillon forlagdes samme Dag til Hamborg, hvorfra den næste Morgen skulde rykke ind i Altona. General v. Hake tog Hovedkvarter i Hamborg, hvor han erklærede sig villig til at modtage General Steinmanns Udsending for at indlede de omtalte Forhandlinger.

Disse begyndte om Aftenen mellem General Steinmanns og General v. Hakes Stabschefer, henholdsvis Kapitain Rosen og Oberst Fabrice.

Forhandlingsgjenstandene vare:

En saadan Ordning af de to Hæres Bevægelser, at Mellemtiden mellem de danskes Troppers Bortmarche og Forbundstroppers Indmarche blev saa kort som mulig; Spørgsmaal angaaende Jernbanemateriel og Heste i Holsten, angaaende 14. Reg.'s Opløsning, og endelig Rømningen fra vor Side af Rendsborgs sydlige Del og Brohovedet ved Frederikstad.

Det bestemtes, at vore Tropper i Altona skulde forlade Byen kort før Sachsernes Indrykning, medens de i de øvrige Hovedbyer (Oldeslo, Segeberg, Neumünster og Kiel) skulde efterlade Bagtroppe, der først afmarcherede, naar Sachsernes Ankomst anmeldtes;

at Jernbanemateriellet skulde forblive i Holsten;

at Hesteudskrivningen skulde standses fra d. 24. og de denne Dag udskrevne Heste tilbageleveres,

og at 14. Reg.'s i Lauenborg efterladte Kompagnier skulde opløses, mod at der indrømmedes en Frist af 2 Døgn til Officerers og faste Underofficerers Bortreise. Opløsningen foregik d. 25.

Hvad angik Rømningen af Rendsborgs sydlige Del og Brohovedet ved Frederikstad, maatte General Steinmann først indhente Instruktion fra Regjeringen. I Skrivelse til Krigsministeriet af 23.

udtalte Generalen, at der neppe vilde være Mulighed for at hævde Besiddelsen af hele Rendsborg, ligesom Fordelen herved ikke vilde staa i Forhold til Vanskeligheden derved, hvorimod Brohovedet ved Frederikstad maatte betragtes som en integrerende Del af Dannevirkestillingen. Efter at have modtaget Ministeriets Svar lovede General Steinmann d. 24., at Rendsborg vilde blive rømmet til den nordre Ejderarm, medens han ikke omtalte Brohovedet ved Frederikstad, der efter Ministeriets Bestemmelse skulde demoleres, idet Generalen — samtidig med at han traf Foranstaltninger til at iværksætte Demoleringen — ved fornyet Indstilling søgte bevirket en Forandring heri. Ministeriet svarede d. 24., at, da der syntes at være Mulighed for nye Underhandlinger om dette Punkt, skulde Ordren om Demolering kun efterkommes, naar bydende Nødvendighed krævede det. Demoleringsarbejderne stilledes derfor foreløbig i Bero. Kiels Rømning til d. 29. December, Rendsborgs til d. 31. indrømmedes af os.

D. 24. December fortsatte Sachserne Fremmarchen. 3. sachsiske Infanteribataillon rykkede om Morgenen ind i Altona; General v. Schimpff naaede med sin Brigade Grönwold og Omegn, medens 2. og 5. Eskadron af 1. Rytterregiment under Major v. Senfft i forcerede Marcher sendtes over Altona og Itzehoe og videre til Hohenwested, hvor de indtraf d. 28. General v. Hake tog d. 24. Hovedkvarter i Altona. Paa vor Side trak 8. Brigade sig tilbage til Linien Quickborn—Elmshorn—Glückstadt.

D. 25. naaede den sachsiske Brigade Oldeslo og Omegn; vore Tropper gik til en Linie: Ahrensböök—Segeberg—Bramsted—Wrist—Kellinghusen—Itzehoe. Hospitalet i Rendsborg evakueredes til Slesvig.

D. 26. holdt Sachserne Rast i Oldeslo og Omegn; vore Tropper gik til en Linie Plön—Damsdorf—Neumünster—Bargfeld—Hohenwested—Meldorf.

Mandskabet ved de i Plön værende to Kompagnier af 14. Reg. fordrede at blive hjemsendt, ligesom deres Kammerater i de to lauenborgske Kompagnier. Da Kadrerne vare svage, og da det d. 27. tilmeldtes General Steinmann, at Mandskabets Ophidselse var steget til en saadan Grad, at Magtanvendelse var utilraadelig, billigede Generalen, at Mandskabet hjemsendtes samme Dag, og lod 4. Esk. af 6. Dr. Reg. og to Kompagnier af 9. Reg. afgaa til Plön for at holde den besat til Forbundstroppersnes Ankomst. 14. Reg.'s Kadrer beordredes at afgaa til Kjøbenhavn.

D. 27. naaede Sachserne Segeberg. Vore Tropper gik til en

Linie Plön—Bokwold—Neumünster—Bargfeld—Hohenwested—Meldorf; Divisionskvarteret toges i Rendsborg. Der indløb denne Dag endelig Ordre fra Krigsministeriet til Demolering af Brohovedet ved Frederikstad, som alt var demonteret, og General Steinmann beordrede nu Demoleringen tilendebragt d. 2. Januar. Fra General v. Hake var indløbet Meddelelse om, at Brohovedet vilde blive besat d. 4. Januar.

D. 28. naaede Sachserne Neumünster. Imidlertid var ogsaa den hannoveranske Brigade Gebser rykket ind i Holsten. General v. Hake havde nemlig efter Opfordring fra Forbundscommissærerne, som for at forebygge Rolighedsforstyrrelser ønskede Indrykning af flere Tropper i Holsten, foranlediget, at Dele af Brigaden Gebser d. 24. besatte Wandsbek, d. 26. Pinneberg, Glückstadt og Elmshorn og d. 27. tillige Altona som Afløsning for den derværende sachsiske Bataillon. — Vore Tropper gik til en Linie Kiel—Nortorf—Jevensted—Heide.

Den danske Hærs
Stilling sidst i
December.

D. 29. marcherede Sachserne til Nortorf, et Detachment besatte Kiel. — Vore Tropper rømmede denne Dag alle Punkter i Holsten paa Rendsborg nær, hvor 7. Reg. og 12. Batt. efterlodes. 8. Brigade og 10. Batt. gik til Slesvig; 7. Brigade med 6. Dr. Reg. til Egnen om Kokkendorf, 9. Brigade med 11. Batt. til Egnen S. for Ekernførde. Korvetten Thor forlod Kieler Fjord, medtagende Armaturen for det opløste 14. Reg. for at føre den til Sønderborg.

General Steinmann havde, da der blev Spørgsmaal om Holstens Rømning, truffet Foranstaltning til henimod Maanedens Slutning at give de i Sydslesvig værende Tropper en saadan Opstilling, at de om fornødent kunde yde 3. Division Støtte under Tilbagegangen.

2. Division fik Bevogtningen af Ejderen fra Udløbet ved Tønning indtil Schirnau, i hvilken Anledning Divisionen — hvis Stabskvarter d. 30. December blev Oxlev, hvor en Telegrafstation etableredes — forstærkedes med det fra Holsten kommende Halvregiment Gardehusarer. Som tidligere omtalt, var d. 23. December Oversvømmelsen af Sorg- og Tredalen befalet iværksat; den paabegyndtes d. 27. December. Divisionen var i Maanedens sidste Dage disloceret som følger:

4. Brigade (Stabskvarter Frederikstad) fik Bevogtningen af Ejdersted, Stapelholm og Reidedalen til Skandse XVIII inkl. samt Observation af Ejderen paa Strækningen indtil Stensluse.

4. Reg. Süderstapel, Norderstapel og Bergenhusen.

6. Reg. Hollingsted, Dørpsted, Husum. m. m.

19. Reg. i Frederikstad, Tønning, Drage, Seeth m. m.

En Eskadron Gardehusarer i Wolde.

7. Batt. Seeth.

6. Brigade (Stabskvarter Rendsborg Kronværk) fik Bevogtningen af Ejderen fra Hohns Færge til Schirnau.

5. Reg. Ø. for Rendsborg—Slesvig Chausseen dels i Kronværket, dels i Byerne N. for Rendsborg.

10. Reg. *) V. for Chausseen.

En Eskadron Gardehusarer Fokbek og Dørbek.

8. Batt. Neu Büdelsdorf og Tetenhusen.

5. Brigade (Stabskvarter Krop) lagdes N. for Sorgen for at optage 6. Brigade og havde desuden Observation af Ejderen fra Stensluse indtil Hohns Færge.

7. Reg. V. for Rendsborg-Slesvig Chausseen med 2 Kompagnier detacherede S. for Sorgen til Ervde.

12. Reg. Ø. for Chausseen til en Linie Bistensee—Brekendorf.

En Eskadron Gardehusarer Krop (med Relaisposter ved Sorgbrück og ved Veien til Ervde).

9. Batt. Gross og Klein Reide.

Af 1. Division havdes endnu kun Raadighed over 2. Brigade. Den skulde, forstærket med 5. Esk. af 4. Dr. Reg., der laa i Gettorf, bevogte Ejder Kanalen mellem Schirnau og Kieler Fjord; dog maatte det adelige Gods Osterrade, der var holstensk, ikke besættes, men det derværende Pas ved Kluvensiek skulde observeres fra slesvigsk Gebet. Idet Brigaden skulde holde de for 3. Division foreløbig bestemte Kantonnementer aabne, indskrænkedes Dislokationsforandringen for dens Vedkommende til, at 18. Reg. belagde et Kantonnement mellem Gettorf, Ekernførde og Wittensee N. for en Linie Gettorf—Sehested, saaledes at Tilbagegangen derfra til Kokkendorfstillingen — foran hvilken Noels- og Østerbækken vilde blive opstemmede — let kunde iværksættes.

D. 30. rykkede Sachserne til Jevensted, hvor General v. Hake med Stabschef indtraf.

General Steinmann lod d. 30. 7. Brigade indlægge i Slesvig, medens 9. Brigade, som ligeledes var bestemt til snarest at indlægges i Byen, gik med Staben til Flekkeby og med sine Regimenter

*) Kantonnementet V. for Rendsborg—Slesvig Chausseen var oprindeligt forbeholdt 7. Reg., naar dette, der midlertidig var underlagt 7. Brigade, retournerede til 2. Division. Dette sidste skete d. 30. December, men af Hensyn til den nye Brigadeinddeling af 25. December, som senere skal omtales, overgik 7. Reg. til 5. Brigade, 10. Reg. til 6. Brigade saaledes som ovenfor angivet.

belagde Byerne N. for Bisten- og Wittensee. 6. Dr. Reg. henlagdes med Staben til Falkenberg og de 5 Eskadroner mellem Skovby og Trenen. 10. Batt. kom til St. Jürgen og Klensby, 11. til Fysing og 12. til Hysby. Rømningen af Arsenalet i Rendsborg tilendebagtes, og den der-værende Tøietatsafdeling afgik til Slesvig. I Rendsborg var kun tilbage en Styrke af 5. Reg., som d. 31. rømmede Byen til den nordlige Ejderarm. Fra d. 2. Januar laa 3. Division, saaledes som senere vil blive viist, i koncentreret Kantonnement i Slesvig By og Omegn.

D. 30. December modtog General Steinmann telegrafisk Meddelelse og samtidig en Skrivelse af 29. s. M., begge fra Krigsministeriet, hvorefter et alvorligt Angreb paa Dannevirkestillingen muligen kunde ventes d. 1. Januar. Foranstaltninger skulde træffes til et effektivt Forsvar, men dog krævede Hensynet til Fremtiden, at en mulig opstaaende Kamp ikke førtes saa vidt, at den alvorligt truede Armeens Existents, hvorfor det kunde blive nødvendigt at afbryde Kampen paa et tidligere Stadium, end man ved en fuldstændigere Udvikling af vore Stridskræfter vilde være nødt til. Det maatte anses af mindre Betydning, om det i Stillingen opførte Positionsskyts kunde trækkes tilbage, saa meget mere som dette navnlig i Kampens afgjørende Moment erholdt størst Betydning. Saalænge Fjendtlighederne ikke vare udbrudte, maatte der ikke lægges Hindringer i Veien for den almindelige Samfærsel, om end Forsigtighedsforanstaltninger kunde træffes.

I Henhold hertil befalede Generalen, at en eventuel fjendtlig Overskriden af Grændsen skulde mødes med Modstand, dog saaledes, at Afdelingernes sikke Retraite til Dannevirkestillingen havdes for Øie; 5 og 6. Brigade skulde, naar Sorglinien maatte opgives, trække sig tilbage paa Lille Dannevirke. Samtidig foretoges nogle mindre Ændringer i Troppernes tidligere omtalte Opstilling*).

D. 31. ved Middagstid rykkede Sachserne ind i Rendsborg; General v. Schimpff lod et Kompagni af 4. Jægerbataillon og 5. Eskadron af 3. Rytterregiment besætte Overgangene over den nord-

---

*) 19. Reg. indtog et mere samlet Kantonnement i og omkring Frederikstad, 7. Reg. reducerede det til Ervde fremskudte, noget exponerede Detachement til $\frac{1}{2}$ Kompagni; 10. Reg. fik et mere tilbagetrukket Kantonnement og efterlod kun svage Detachementer og Kavaleripatrouiller i umiddelbar Nærhed af Ejderen. 18. Reg. fik et mere samlet Kantonnement mellem Wittensee og Ekernførde med Hovedposter i Gettorf og Holtsee, hvorfra der patrouilleredes mod Overgangene over Ejder Kanalen; Regimentet skulde i Tilfælde af Angreb repliere sig paa Kokkendorfstillingen, der var besat af 2. Reg., og hvorfra Retraiten skulde gaa mod Mysunde.

lige Ejderarm, hvor nu danske og sachsiske Tropper stode overfor hinanden. General v. Hake anordnede Anlægget af Jordværker, Batterier og Skyttegrave. Til Besættelse af Brohovedet ved Frederikstad afsendtes d. 2. Januar et Detachement under Oberst v. Paczkowsky fra Rendsborg over Heide til Lunden. Ved Ankomsten til Lunden d. 4. s. M. erfarede Obersten, at Brohovedet var sprængt, hvorfor han retournerede med Detachementet og kun efterlod en Eskadron ved Lunden.

Da General v. Hake ansaa sin Stilling for mislig af Hensyn til et muligt Angreb af vor ligeoverfor staaende Troppestyrke, androg han om Bemyndigelse til at maatte beordre de paa hamborgsk og lübecksk Gebet staaende Reservebrigader til sig, idet han paatænkte i Tilfælde af et alvorligt Angreb at rømme saavel Kiel som Rendsborg — hvilken sidste By ikke kunde holdes, da den beherskedes fra den nordlige Ejderbred — og sammendrage sine Kræfter i en Stilling ved Nortorf eller Neumünster. Generalen erholdt vel Bemyndigelse hertil, men da Situationen ikke blev betænkeligere, og Civilkommisærerne ikke ønskede Reservernes Indrykning, undlod han at benytte den.

Forbundstropperne indtog i Begyndelsen et stærkt koncentreret Kantonnement om Rendsborg. Men efterhaanden udvidedes dette mere, saaledes at den sachsiske Brigade i første Linie havde en Bataillon i Kiel, to Batailloner, et Batteri, og en Pionerafdeling med Brotrain i Rendsborg, medens der længere tilbage var stationeret en Bataillon og et Batteri i Jevensted, en Bataillon og et Batteri i Egnen om Nortorf samt en Bataillon i Neumünster. Rytteriet laa med syv Eskadroner langs Ejderen, en i Hohenwested og en i Ellerndorf. Syd for den sachsiske Brigade var den hannoveranske fordelt med to Batailloner i Altona og Omegn, en Bataillon i hver af Byerne Elmshorn, Glückstadt og Kellinghusen, en Bataillon i Itzehoe og Meldorf, tre Batterier og to Eskadroner i og om Elmshorn, en Eskadron ved Lunden.

Flaa den. Marinens ordinære Udrustning havde i 1863 i sine Hovedtræk holdt sig indenfor tidligere Aars sædvanlige Maalestok. Exercerskibet (Skruefregatten Tordenskjold), Kadetskibet (Korvetten Valkyrien) og Stationsskibet ved Island (Briggen St. Thomas) gjorde deres sædvanlige Togter, og endvidere foretog Pandserbatteriet Rolf

De ordinære Udrustninger tilsøes i Aaret 1863.

Krake, der efter sin Ankomst til Kjøbenhavn var blevet armeret, en kortere Tour til Østersøen i den første Halvdel af August Maaned, anløb Kiel og vendte derefter tilbage til Kjøbenhavn, hvor Batteriet oplagdes som i Krigstid.

Foruden de her nævnte havde en Del af Flaadens mindre Fartøier været udrustede i forskjelligt Øiemed, og midt paa Sommeren var der under Kontreadmiral C. E. van Dockums Kommando dannet en Eskadre, bestaaende af Dampskibet Skirner (Kommandofartøi), Skrueskonnerten Fylla, Pandserskonnerterne Absalon og Esbern Snare samt Skruekanonbaadene Willemoës, Buhl, Krieger og Marstrand.

Eskadren tiltraadte d. 31. Juli et Øvelsestogt i de danske Farvande, anløb Kiel, Augustenborg Fjord, Nyborg, Fredericia og Aarhus, og afsluttede sine Øvelser i de sidste Dage af August Maaned. Efter Eskadrens Opløsning vedbleve de tre Skonnerter at være under Kommando for at anvendes i Troppettransport og til forskjellig anden Tjeneste, og d. 5. Oktober tiltraadte Fylla med ny Besætning et Vintertogt til Vestindien. Ved Midten af Oktober Maaned havde alle de øvrige om Sommeren udrustede Skibe igjen strøget Kommando og vare blevne oplagte som i Krigstid, medens Mandskabet for en stor Del tilbageholdtes efter Afmønstringen uden at hjemsendes, for at man, hvis de politiske Forhold skulde medføre en pludselig Krigsudrustning, strax kunde have Besætning ved Haanden til Flaadens først udgaaende Skibe.

Materiellet ved
indtrædende
Fredsbrud.

Det Materiel, som Marinen ved et indtrædende Fredsbrud vilde have til sin Raadighed*), var som Følge af den Overgangstilstand, hvori det befandt sig, sammensat af meget forskjelligartede Bestanddele. Man havde paa dette Tidspunkt saavel nogle enkelte pandsrede Skibe som Træskibe af forskjellig Størrelse, endvidere ældre Hjuldampskibe, Dampkanonbaade, Seilskibe, Rokanonbaade og Transportfartøier; Materiellet var indskrænket, men iøvrigt paa Grund af sin Uensartethed ret vel skikket til at kunne løse de forskjellige Opgaver, som under en Krig vilde komme til at paahvile Marinen. Hjuldampskibet Holger Danske var under Hovedreparation, men kunde dog ventes færdig inden Finantsaarets Udløb. Omtrent paa samme Standpunkt befandt sig Ombygningen og Pandsringen af Linieskibet Dannebrog, hvorimod Pandserkorvetten Peder Skram først kunde paaregnes færdig i Foraaret 1865.

*) Se Bilag 11: Oversigt over Flaademateriellet i Efteraaret 1863.

Skibenes Armering bestod i glatløbende Kanoner, af hvilke førtes 60 Pd.'s, 30 Pd.'s og 18 Pd.'s Kanoner, samt riflede, af hvilke havdes 18 Pd.'s opriflede ældre Kanoner af Marinens egen Beholdning, foruden 24 Pd.'s og navnlig 12 Pd.'s riflede Metalkanoner, som fra Hæren vare overladte Flaaden.

Af Transportmateriel havdes kun Lidet. I Aaret 1861 havde en Kommission af Sø- og Landofficerer været nedsat for at overveie Spørgsmaalet om Søtransportmateriellets Ordning, og havde udtalt sig for at bringe Antallet af Jerntransportbaade op til 22. Kommissionen fastslog nemlig, i Lighed med hvad der skete i 1850, at det Maal, hvortil der skulde arbeides hen, var at skaffe saa meget Materiel tilveie, at man paa een Gang kunde transportere en Infanteribrigade over Vandet. Hertil vilde som Minimum behøves 8—10 Dampskibe, med ialt c. 1000 H. K., 4 Dampjoller à 10—12 H. K., 22 Transportbaade, 2 Transportpramme med Landgangsbro og 15—20 mindre Seilskibe med en samlet Drægtighed af 900—1000 Kommercelæster. Transportbaadene, som særlig egnede sig til at benyttes af Artilleri og Rytteri, vare temmelig store Fartøier, som paa Grund af deres ringe Dybgaende kunde gaa ind paa lavt Vand, og saaledes indrettede, at Agterspeilet kunde slaas ned og som en Bro danne Forbindelse imellem Fartøiet og Land. Af disse Baade havdes i Efteraaret 1863 13 Stykker, hvilket Tal dog forøgedes ved at tage endel ældre til Transportbrug omdannede Kanonbaade (Transportpramme) til Hjælp. Det Antal Dampskibe, som Transportvæsenet i Krigstilfælde vilde udkræve, dels til direkte Overførelse af Tropper og dels til Bugsering, kunde ikke afgives fra Marinen og maatte derfor, naar Øieblikket kom, søges suppleret med private Fartøier og med Skibe, som ventedes at kunne stilles til Raadighed fra Postvæsenets Side, ligesom ogsaa de nødvendige Seilskibe maatte fragtes, naar der havdes Brug for dem.

Marinens faste Personel var inddelt i følgende Korpser*): Sø-
officerskorpset, Lægekorpset, Maskinkorpset, Artillerikorpset, Matros-
korpset, Værftskorpset og Haandværkerkorpset. Personellet.

Skjøndt Korpserne i Hovedsagen vare fuldtallige, vilde Antallet ^{Værnepligtigt Befalingspersonale.} af faste Befalingsmænd ikke være tilstrækkeligt til Skibenes Behov ved en fuldstændig Udrustning af Flaaden. For at bøde paa Mangelen af Officerer udstedte Marineministeriet i Juli 1863 en Opfordring til Koffardiofficerer om at melde sig til eventuelt at indtræde i Marinens Tjeneste som Reservelieutenanter. De paagjældende Aspiranter,

*) Se Bilag 12: Oversigt over Marinens faste Personel i Efteraaret 1863.

som ikke maatte være over 32 Aar, og som skulde være Skippere eller Styrmand med Certifikater for Sømandsdygtighed og god Opførsel, fik den nødvendige militære Uddannelse paa en Exercerskole paa Orlogsværftet, og kunde derefter vente at blive antagne som Reservelieutenanter, forsaavidt Staten til den Tid eller senere maatte have Brug for deres Tjeneste.

Med Hensyn til Reservelieutenanternes Stilling bestemte Ministeriet, at de, saalænge de vare i Tjenesten, „skulde oppebære yngste Lieutenants Gehalt, bære Søofficers daglige Uniform med Felttegn og Lieutenants Distinktioner og ombord anses og agtes som den yngste Lieutenant i Skibet“. Reservelieutenanterne kunde afskediges med en Maanedes Varsel og aflagde da atter Uniformen

Underofficerernes Tal søgtes forøget ved at anvende værnepligtige Styrmand som Befalingsmænd, og samtidig lod man en Del af det faste Personale i Artilleri- og Matroskorpset forrette Tjeneste i høiere Stillinger, end de beklædte under ordinære Forhold.

Værnepligtigt
Mandskab.

Det værnepligtige Mandskab, der dels bestod af befarne, dels af ubefarne Folk, tilveiebragtes gennem Værnepligtsloven af 2. Marts 1861, saaledes at det befarne Mandskab, som skulde udskrives, stoppedes efterhaanden som de Skibe, hvori de vare ombord, ankom til en dansk Havn, medens det ubefarne Mandskab udtoges af den almindelige Udskrivningsmasse.

Som tidligere omtalt, havde man af de om Sommeren udrustede Skibes Besætninger tilbageholdt noget Mandskab for at møde de første Krav af en kommende Krigsudrustning, og dernæst udkom d. 5. December 1863 en Lov om Udskrivningen til Søkrigstjenesten for Aaret 1864.

Ifølge denne bestemtes det, at der af Kongeriget og Hertugdømmet Slesvig for det nævnte Aar kunde udskrives 1000 Helbefarne, 1000 Halvbefarne og 3000 Mand af det Mandskab, som ikke hørte til bemeldte Klasser, og endvidere bemyndigedes Marineministeriet til om fornødent allerede i 1863 at tage dette Mandskab til Tjeneste, forsaavidt det var indført i Sørollen. Udskrivningsloven suppleredes endelig ved en foreløbig Lov af 6 December 1863 vedrørende Indkaldelsen af det befarne Mandskab, og som paa Grund af Forholdene bestemte, at de befarne Folk, uden Hensyn til om de , vare paa-mønstrede eller ikke, vare pligtige til at møde til Tjeneste saasnart det beordredes.

Marinens første
Krigsudrust-
ninger.

Der var saaledes tilstrækkeligt Mandskab til Raadighed, da i November Maaned, paa samme Tid som Hæren delvis mobiliseredes

og Grændsestillingerne forstærkedes, Marinen maatte begynde sine Krigsforberedelser.

Efterat det d. 19. November 1863 i et Ministerraad paa Amalienborg Slot var blevet vedtaget, at nogle af Marinens mindre Skibe skulde vise sig paa Søen, fik de to til Pandserskonnerterne Absalon og Esbern Snare designerede Chefer, Kapitainlieutenanterne C. W. Schønheyder og J. C. Kraft, Ordre til at paaskynde Ekviperingen saa meget som muligt og heise Kommandoen. Skonnerterne, som kun manglede at tage Proviant og Varegoods ombord, og hvis Besætninger vare udtagne og beordrede klar for at kunne gaa ombord med faa Timers Varsel, heiste Kommando d. 21. November 1863 og afgik samlede under Kapitainlieutenant Schønheyders Kommando med nogle Transportbaade paa Slæb til Korsør og videre til Kiel, hvor de foreløbig skulde blive. Hensigten med deres Stationering her var at bidrage til at overholde Ro og Orden i Holsten, hvorfor, som tidligere omtalt, Skibene underlagdes den i Hertugdømmet kommanderende General, Generalmajor Steinmann.

D. 22. November heistes dernæst Kommandoen i Hjuldampskibet Hertha, (Lieutenant A. E. Christiansen) og d. 28. s. M. i Hjuldampskibet Geiser, (Kapitainlieutenant W. C. L. Jacobsen), begge for at anvendes i Troppetransport.

Spørgsmaalet om Overførelsen af Tropper og Materiel til Hertugdømmerne trængte sig allerede i November Maanedes Slutning frem til Løsning. Kommissionen af 1861 havde kun beskæftiget sig med Bestemmelsen af det nødvendige Transportmateriel uden at komme ind paa den organisatoriske Side af Sagen, hvorfor der ikke i Efteraaret 1863 existerede nogen egentlig Ordning af denne Tjeneste. Med det Materiel, som havdes til Raadighed, kunde Marinen paatage sig at bestride de forefaldende Transporter af Tropper og Heste, naar ikke større Masser paa een Gang samlede skulde føres over Vandet, men heller ikke mere, og de Skibe, som under Hærens første Krigsforberedelser benyttedes til Transport af Krudt, Skyts, Beklædnings- og Bygningsmateriale og senere Kvæg, Hø og Halm, bleve derfor ogsaa fragtede henholdsvis af Artilleriet, Hærens Intendantur og Ingenieur-korpset.

Da Hæren saaledes paa visse Omraader af Transportvæsenet selv maatte sørge for det Fornødne, tog Krigsministeriet en afskediget Officer af Marinen, Kapitainlieutenant A. Krieger, midlertidigt til Tjeneste for at anvende ham ved Overtilsynet med Armeens Transportvæsen.

Denne Forholdsregel, hvorom Marineministeriet erholdt Under-

Overensstem-
melse imellem
Krigs- og Marine-
ministeriet i An-
ledning af Trans-
portvæsenets Ord-
ning.

retning d. 1. December 1863, stemmede ikke overens med den Ordning, som det havde tænkt sig burde blive Transportvæsenet til Del. Marineministeriet betragtede Transportvæsenet helt og holdent som et Marineanliggende, uanset om Marinen ved egne Kræfter vilde være i Stand til at bestride Tjenesten eller ei. Dette havde saaledes været Tilfældet under den 1ste slesvigske Krig, hvor Kommandør Tegner havde forestaaet hele Transportvæsenet, og endvidere var der ved Bestemmelsen af Antallet af overordnede Officerer i Søetaten netop taget Hensyn til, at en Orlogskapitain i paakommende Tilfælde skulde kunne afgives til Chef for Transportvæsenet.

Af de Officerer af denne Klasse, som vare til Disposition, havde Ministeriet udset en Mand til at overtage Bestyrelsen af denne Tjeneste, som ufeilbarlig inden kort Tid vilde antage store Dimensioner. Man havde tænkt sig, at Transportchefen maatte tage Ophold i Korsør, og at alle de til Transporttjeneste beordrede Dampskibe og Baade underlagdes ham; hans Hverv vilde da blive at besørge de til Korsør ankommende Tropper expederede over Vandet til deres Bestemmelsessteder. Ministeriet mente som Følge heraf, at det var en Nødvendighed, at Chefen for Transportvæsenet maatte være en Officer i aktiv Tjeneste og tilmed ældre i Anciennetet end alle de til Transporttjeneste kommanderede Officerer.

Da imidlertid Kapitainlieutenant Krieger var afreist til Korsør for med Assistance af en Artilleri- og to Rytterunderofficerer at begynde Varetagelsen af sine Funktioner, vilde Ministeriet ikke i et Øieblik som dette lægge nogen Hindring i Veien for Tjenestens Gang, hvorfor ogsaa Cheferne for de Skibe, som skulde i Troppettransport, fik Ordre til ved Ankomsten til Korsør at henvende sig til Kapitainlieutenant Krieger, men samtidigt rettedes en Henvendelse til Krigsministeriet for at faae Forholdet ordnet paa en anden Maade.

I en Skrivelse af 2. December 1863, hvori Marineministeriet udviklede sin Anskuelse om Sagen, henledtes tillige Krigsministeriets Opmærksomhed paa det mindre heldige i at give en som Lieutenant af Marinen afskediget Officer en saadan Stilling, at han i Kommandoforhold kom til at staa over Marinens i aktiv Tjeneste værende Officerer, og i en senere Skrivelse af 4. December 1863 udtalte Ministeriet dernæst, at man efter de modtagne Meddelelser var i Tvivl om, hvilken Stilling der var tiltænkt Kapitainlieutenant Krieger, men forsaavidt det skulde være Hensigten at overdrage ham Ledelsen eller Bestyrelsen af Søtransportvæsenet, maatte man nedlægge Indsigelse derimod, ligesom ogsaa Ministeriet under ingen Omstændig-

heder fandt sig foranlediget til at overdrage ham Kommando eller Disposition over de Marinen tilhørende Transportmidler.

Samtidig med sin Indsigelse havde Ministeriet udnævnt Orlogskapitain E. Raffenberg til at forestaa Marinens Transportvæsen og beordret ham til om muligt allerede Dagen efter (d. 5. December) at afgaa til Korsør og tage Station der, efter forinden sin Afreise at have meldt sig i Krigsministeriet.

Dette Ministerium gjorde i sit Svar af 6. December 1863 gjældende, at Marinen som bekjendt kun var i Stand til at udføre en Del af de for Tiden nødvendige Søtransporter, hvorfor Armeens Intendantur selv maatte drage Omsorg for Udførelsen af de øvrige Transporter ved Hjælp af private Skibe. Man havde antaget Kapitainlieutenant Krieger til paa Intendanturens Vegne at forestaa denne Del af Transportvæsenet uden derved at tænke sig, at Kommandoen over Marinens Transportfartøier skulde blive ham overdraget, og da tilmed denne Ansættelse kun havde en midlertidig Karakter, vilde der intet være foregrebet med Hensyn til Transportvæsenets Ordning under en forestaaende Krig. Endelig udtalte Krigsministeriet, at Intendanturens Befuldmægtigede havde Ordre til at henvende sig til Chefen for Marinens Transportvæsen ved Rekvisitioner paa Skibe og kun i Tilfælde af, at denne ikke var i Stand til at fyldestgjøre Forlangendet, selv sørge for de nødvendige Transportmidler.

Ved denne Ordning var der imidlertid kun tildels opnaaet Enighed imellem de to militære Ministerier.

Marineministeriet havde nemlig anmodet om, at de Høistbefalende for de Troppeafdelinger, der skulde transporteres, maatte blive beordrede til ved Ankomsten til Korsør at henvende sig til Orlogskapitain Raffenberg, og henviste atter til, at Forholdet havde været ordnet paa tilsvarende Maade under forrige Krig, hvorimod Krigsministeriet paa sin Side fandt, at en saadan direkte Henvendelse ikke var hensigtssvarende, og derfor holdt paa, at Kapitainlieutenant Krieger skulde modtage de omtalte Henvendelser som Intendanturens Befuldmægtigede og saaledes danne et Mellemlid imellem de Høistbefalende for Troppeafdelingerne og Chefen for Marinens Transportvæsen.

Da Marineministeriet ikke mente at kunne gaa ind paa dette, rettedes under 8. December 1863 en fornyet Henvendelse til Krigsministeriet, hvori man med større Styrke fremhævede de Ulemper, som en saadan Deling af Transportvæsenets Bestyrelse formentlig vilde føre med sig. Man fremsatte som sin Anskuelse, at der meget let kunde

opstaa Rivninger imellem de Paagjældende, at Ordningen endvidere maatte medføre en tidsspildende Forsinkelse og større Bekostninger, og fandt sig derfor foranlediget til at fralægge sig alt Ansvar for de Følger, som muligt kunde blive Resultatet af denne Deling i Bestyrelsen.

Krigsministeriet gav herefter vel i Principet efter for de fremsatte Fordringer, men det lykkedes dog ikke under de to Autoriteters Virksomhed i Korsør at komme til Aftale om en Forretningsgang, der ganske tilfredsstillende begge de i Sagen interesserede Parter.

Troppetransporter. Imidlertid vedblev Troppetransporterne at gaa for sig i December Maaned med Korsør som Udgangspunkt. Krigsministeriet havde vel havt til Hensigt at lade en større Transport paa c. 5000 Mand afgaa direkte fra Kjøbenhavn til den slesvigske Kyst henimod Maanedens Midte, men Marineministeriet havde erklæret sig ude af Stand til at udføre Overfarten ved egne Midler, da de større Orlogsmænd endnu til den Tid ikke vilde være saa vidt organiserede, at man turde paa-tage sig Ansvar for en saadan Overfyldning af Skibene med Mand-skab paa en Aarstid som denne. Ministeriet tilraadede endvidere af denne Grund at opgive Tanken om en direkte Transport søværts fra Kjøbenhavn af saa store Menneskemasser og anbefalede at lade alle Transporter foregaa med Korsør som Udgangspunkt.

Til at udføre denne Tjeneste havdes til Raadighed paa dette Sted i December Maaned Hjuldampskibene Hekla, Geiser og Hertha samt 3 Skruekanonbaade og 12 Transportfartøier. Af disse Skibe havde Hekla (Kapitainlieutenant C. A. Obelitz) heist Kommandoen d. 7. December, og Dagen forud de 3 Kanonbaade — Krieger (Lieutenant L. Braag), Marstrand (Lieutenant G. I. G. Mac-Dougall) og Willemoës (Lieutenant S. A. Bille). Endvidere tilkaldtes senere hen paa Maaneden Skonnerterne Absalon og Esbern Snare fra deres Station ved Kiel efter Anmodning fra Armeens Intendantur.

Assistance af pri-
vate Skibe ved
Troppetranspor-
terne.

Som tidligere nævnt, maatte Marinen søge at faae sine Trans-portmidler forøgede ad privat Vei. Man havde i den Anledning for-handlet med Generalpostdirektøren om Assistance fra Postvæsenets Side og opnaaet Bemyndigelse til, at Orlogskapitain Raffenberg i for-nødent Fald kunde rekvirere et Postskib til Hjælp, navnlig til Trans-port af Heste imellem Korsør og Nyborg. Enkelte af Postvæsenets Skibe stilledes ogsaa til Raadighed i kortere Tidsrum, men nogen varig Hjælp turde man dog ikke gjøre Regning paa fra denne Kant, idet Generalpostdirektørens Tilsagn om Assistance var givet med det

Forbehold, at en regelmæssig og uafbrudt Vedligeholdelse af Postforbindelsen maatte tillade det.

Fragtningen af private Skibe, navnlig bestemte til Forsendelse af materielle Krigsfornødenheder, frembød nogen Vanskelighed, dels fordi Krigsbestyrelsen ingen Ret havde til imod Eierens Ønske at tage de forhaandenværende Skibe i Fragt, dels fordi Fragterne paa Grund af Aarstiden af økonomiske Hensyn afsluttedes med kort Opsigelsesfrist, noget som fremmede Skibseiere som Regel ikke vilde gaa ind paa. Man var som Følge heraf henvist til indenlandske Rhederier, som baade benyttede Leiligheden til at sætte Priserne høit, og ligeledes efter Forgodtbefindende igjen toge Skibene ud af Transportvæsenets Tjeneste

Foruden et betydeligt Antal Seilskibe var der i sidste Halvdel af December leiet 5 private Dampskibe, et Antal, som i Januar 1864 steg til 10.

Samtidig med de ovenfor omtalte Udrustninger i Transport-Øiemed fortsattes Udviklingen af Flaadens Krigsberedskab. Sidst i November Maaned paabegyndtes Ekviperingen af 4 Skibe, nemlig Skruefregatterne Sjælland (Orlogskapitain F. Paludan) og Niels Juel (Orlogskapitain O. H. Lütken) samt Skruekorvetterne Heimdal (Kapitainlieutenant S. Lund) og Thor (Kapitainlieutenant A. R. Hedemann), og under 30. November meddeltes det de 4 Skibschefer, at Ekviperingen skulde paaskyndes saa meget som muligt og Skibene lægge ud, saasnart der fra Hvervingen var afgivet saa meget Mandskab, at det kunde anses forsvarligt.

Fortsatte Krigs-
udrustninger.

Grunden til disse Forholdsregler var de Meddelelser om Preussens begyndende Krigsforberedelser tilsøs, som netop i de Dage indløb til Marineministeriet. Man havde fra paalidelig Kilde Underretning om, at de to preussiske Korvetter Vineta og Nympe laa udrustede i Danzig, klare til at gaa tilsøs. Saa længe Søen var aaben, kunde disse Skibe og ligeledes de i Danzig og Stettin værende Kanonbaade løbe ud og forstyrre Skibsfarten i vore Farvande, og Ministeriet ansaa det derfor nødvendigt som Modvægt at træffe Forberedelser til, at danske Orlogsmænd kunde begynde at vise sig i Søen.

Da der paa det ordinære Budget ikke fandtes Penge til at lønne det indkaldte Mandskab og til i det Hele at møde de med Udrustningernes Fuldførelse, Proviantering m. m. forbundne Udgifter, henvendte Marineministeren sig under 21. November til Konseilspræsidenten med en Anmodning om at udvirke de fornødne Pengemidler

anvist, og motiverede paa samme Tid Nødvendigheden af sine Foranstaltninger.

„Naar Søen er aaben for dem“, skriver den daværende Marineminister, Kontreadmiral Steen Andersen Bille, om de preussiske Skibe, „saa er den det ogsaa for os, og jeg maa anse det for absolut nødvendigt, at vi forberede os paa at møde dem med passende Modstand“ . . .

„Gjennemtrængt af den Overbevisning, at jeg som Marineminister under de nærværende Forhold, saaledes som de ere mig bekendte, ikke vil kunne forsvare at undlade de ovennævnte Forholdsregler, har jeg givet Ordre til at gaa frem paa denne Vei, saavidt som min Virksomhed formaar.“ —

De to Skruekorvetter heiste Kommandoen d. 5. December, og under 8. s. M. fik den ældste af Skibscheferne, Kapitaïnlieutenant S. Lund, Ordre til efter Inspektionen, og efterat Thor havde underlagt sig ham, at afgaa sønder paa med begge Korvetter og paa Høiden af Møen aabne den medgivne forseglede Ordre.

Skibene afgik, og da de d. 11. December Kl. 5 om Eftermiddagen vare tværs af høie Møen, aabnedes Ministeriets Skrivelse, der beordrede de to Korvetter til at søge Swinemünde Bugten og holde det krydsende her i Sigte af Land fra Daggry og indtil efter Solnedgang.

Hensigten med dette Ophold af en Dag udfor Swinemünde var dels at vise, at der var danske Orlogsmænd i Søen, og dels ved at indhente Kundskab fra udgaaende Skibe om muligt at skaffe Oplysning om, hvilken Styrke af preussiske Krigsskibe der fandtes paa denne Station.

Heimdals og
Thors Rekog-
noscering af Swi-
nemünde Bugten.

D. 12 December ved Daggry vare Heimdals og Thor udfor Swinemünde i en god Mils Afstand fra Land og holdt krydsende hele Dagen paa Bugten. Inde i Swinemünde Havn kunde man se Toppene af flere Skibe, men paa Grund af Afstanden var det umuligt at afgjøre, om der fandtes Orlogsmænd imellem dem. Nogen nærmere Underretning herom lykkedes det ikke at skaffe, da der ingen Seilere viste sig paa Bugten, og Korvetterne satte derfor ved Solnedgang Kursen ud fra Land for at forlade Stationen. Vinden friskede om Aftenen betydeligt og gik i Løbet af Natten over til Storm fra N.N.V. —N.N.Ø. med svært Hav sættende ind. Skibene arbeidede sig med Besvær op imod den stive Kuling og haarde Sø; men da det under disse Omstændigheder ikke lykkedes at komme Arkona Fyret foroven, og Skibene bleve satte mere ind mod Land, lagdes Korvetterne N.Ø. over for Damp og Seil for at komme tilsøs fri af Kysten. Da Veiret den

næste Morgen havde bedaget sig, vendte Skibene igjen vester over og ankrede d. 14. om Formiddagen ved Korsør, hvor de stillede sig til Raadighed for Chefen for Transportvæsenet.

Ifølge Marineministeriets Bestemmelse tog Heimdal Station paa Nyborg Fjord, medens Thor detacheredes til Kiel og, som tidligere omtalt, underlagdes den kommanderende General. I Tilfælde af, at der i Kiel eller Nyborg erfarede noget om, at preussiske Orlogsmænd vare blevne sete indenfor Linien Gjedser—Femern, skulde Korvetterne strax forlade deres Station og søge ud mellem Gjedser, Femern og Langeland, ligesom det ogsaa i Lighed med hvad der tidligere var sket for Absalons og Esbern Snares Vedkommende, paalagdes Chefen for Thor at iagttage den fornødne Forsigtighed for ikke at blive indefrossen i Kiel og i Tilfælde af alvorlig Frost forlade Bugten og søge op til Als.

Korvetterne forbleve paa deres Station til henimod Aarets Slutning. Heimdal begav sig til Kjøbenhavn, og Thor, som havde Ordre til at forlade Kieler Bugt samtidig med, at de danske Tropper rykkede ud af Byen, modtog den 28. December 14. Reg.'s Armatyr, som man ikke var i Stand til paa anden Maade at faae bragt i Sikkerhed, (c. 400 Geværer, Tornystre, Kapper o. s. v.) og afgik til Als for at aflevere disse Sager i Sønderborg.

Krigsudrustningerne afsluttedes for dette Aars Vedkommende med Kommandoens Heisning d. 16. December ombord i Fregatterne Sjælland og Niels Juel, som begge bleve liggende paa Kjøbenhavns Rhed for at organisere sig.

Ministeriet traf imidlertid Forberedelser til med kort Varsel at kunne lade flere af Flaadens Skibe træde i Virksomhed ved at lade Værftet ved Midten af Maaneden begynde Ekviperingen af forskellige Skibe (Skjold, Jylland og Dagmar), saa at de kunde være klare som oplagte i Krigstid, samt endvidere ved at give Ordre til, at Ekviperings-, Reparations- og Ombygningsarbejderne paa Værftet skulde fortsættes i den ellers reglementerede Fritid fra 24. December — 2. Januar.

For endelig om fornødent ogsaa fuldt ud at kunne disponere over Personellet tilbagekaldtes under 24. December de Officerer, som vare i Postvæsenets Tjeneste, ligesom der ogsaa fra Ministeriet udgik Meddelelse saavel til den Kgl. militære Høiskole som til Generaldirektoratet for Toldvæsenet om, at de Officerer, som for Tiden gennemgik Høiskolen eller vare ansatte som Næstkommanderende ved den østlige Afdeling af Monarkiets Krydstoldvæsen og ved Krydstold-

væsenet paa Vestkysten, kunde ventes med kort Varsel at blive kaldte til aktiv Tjeneste.

Bevillinger til
Marinen i Krigs-
øiemed.

Ved den tidligere omtalte Lov af 21. December 1863 stilledes 1,795,000 Rdl. til Marinens Raadighed, hvoraf dog kun en mindre Del, nemlig 310,000 Rdl. paaregnedes anvendt til egentlige Udrustninger, medens de resterende 1,485,000 Rdl. særlig vare bestemte til Kjøb af en i Skotland under Bygning værende Pandserfregat, som man af Hensyn til Krigsudsigterne ønskede at erhverve for Flaaden, blandt andet ogsaa for at hindre, at Tydskland kom i Besiddelse af dette Skib.

Dagen efter bragte to nye Bevillingslove atter betydelige Summer til Disposition for Marinen. Den ene af disse, nemlig Loven om overordentligt Tillæg til det foreløbige Normalbudget, bevilgede for Finantsperioden 1862—64 Marineministeriet en Sum af 1,105,594 Rdl., nemlig til Udrustninger 275,415 Rdl., Resten til ekstraordinære Udgifter (bepandsret Søforsvar 747,555 Rdl., 5 Jern-Troppetransportfartøier 82,624 Rdl.); den anden, ligeledes en Tillægsbevillingslov, men gjældende for Finantsperioden 1864—66, bevilgede samme Ministerium 646,042 Rdl., hvoraf til Udrustninger 202,075 Rdl., Resten til ekstraordinære Udgifter, hvilke Summer af Hensyn til de truende Krigsudsigter overførtes paa Finantsperioden 1862—64.

Den under ekstraordinære Udgifter til bepandsret Søforsvar opførte Bevilling var det Ministeriets Hensigt at anvende til at forøge Flaaden med et Pandsterskib omtrent af samme Størrelse og Styrke som Rolf Krake. Man havde i den Anledning i December Maaned henvendt sig til Firmaet Baumgarten & Burmeister i Kjøbenhavn og begjæret hurtigst muligt at faae et Overslag til Bygningen af et flydende Batteri med 2 Skruer og indtil 12 Fods Dybgaaende, med dreiende Taarne eller fast Kassemat, c. 150 Mands Besætning og en Hurtighed af mindst 11 Mil, men det lykkedes ikke at faae Planen bragt til Udførelse.

Som tidligere anført, endte Aaret 1863 med en Ministerkrise. I det nye Ministerium indtraadte Orlogskapitain O. H. Lütken som Marineminister og afløstes som Chef for Niels Juel af Orlogskapitain I. L. Gottlieb. Samtidig overgik Kommandoen af Søofficerskorpset fra den fungerende Chef, Orlogskapitain Fæster, til den afgaaede Marineminister, Kontreadmiral Steen Bille; Ledelsen af Orlogsværftet overtoges af karakteriseret Kontreadmiral M. B. Bøcher, og endelig skifte Pandsterskonnerten Absalon Chef, idet Kapitainlieutenant O. A. K. Wilde under 11. Januar beordredes til at overtage Komman-

doen over Skibet i Kapitainlieutenant C. W. Schönheyders Sted, hvilken sidste kaldtes til Kjøbenhavn for at forrette Tjeneste som Adjutant hos Ministeren og forøvrigt være til Assistance efter nærmere Anvisning.

Januar 1864: Hærens Mobilisering fortsættes. Hæren i Dannevirkestillingen. Krigsforberedelser tilsøs.

Som tidligere omtalt, fik Hæren ved Kundgj. f. Arm. af 25. December en ny Sammensætning*), der dog først kunde gennemføres i Begyndelsen af Januar, efterat 3. Division var ankommen til Slesvig.

Ny Sammensætning af Hæren.

For Fodfolkets Vedkommende bibeholdtes de i Oktober oprettede 9 Brigader à 2 Regimenter, der fordeltes ligelig til 1., 2. og 3. Division. De resterende 4 Regimenter (8., 13., 14., 15.) bestemtes til at skulle udgjøre „Infanterireserven“.

Kavaleriet formeredes ved Kundgj. f. Arm. af 24. December i 3 Kavaleribrigader, 1., 2. og 3., henholdsvis bestaaende af 3. og 5. Dr. Reg., 2. og 6. Dr. Reg., samt G. H. Regt. og 4. Dr. Reg. 3. Brigades Regimenter bleve dog strax splittede med et Halvregiment**) til 1., 2. og 3. Division og et Halvregiment til 4. Division, i hvilken sidste ogsaa 1. og 2. Kavaleribrigade samt et Batteri (5.) indtraadte. Den trufne Fordeling af Halvregimenterne ændredes dog alt i Begyndelsen af Januar til den pag. 163—164 angivne.

Artilleriet bestemtes at skulle fordeles med 2 Feltbatterier til 1., 2. og 3. Division, 1 Feltbatteri til 4. Division og Resten i en „Artillerireserve“, men selve Fordelingen fandt først senere Sted og blev i Løbet af Krigen ofte ændret.

Ingenieurtropperne fik først ved Kundgj. f. Arm. af 8. Januar deres endelige Organisation.

Som det Følgende vil vise, vare de til 4. Division, Infanteri- og Artillerireserven hørende Afdelinger langt fra tilstede og bleve end ikke fuldt samlede ved Krigens Udbrud.

Mobiliseringen fortsattes i Januar. Liniemandskabet var da indkaldt ved samtlige Vaaben undtagen ved Rytteriet (og ved Livgarden til Fods, se pag. 119). Foruden at dette resterende Liniemand-

*) Bilag 13 giver Hærens Sammensætning, saaledes som den fastsattes ved Kundgj. f. Arm. af 25. December 1863.

**) 3. Kavaleribrigades Regimenter vare de eneste, der fra første Færd vare formerede i Halvregimenter.

Indkaldelse af
Forstærknings-
mandskab.

skab indkaldtes, skred man nu til Forstærkningsmandskabets Indkaldelse ved samtlige Vaaben. Man besluttede sig hertil dels for at udfylde Kadrerne, dels for at faae Erstatning for det holstenske Mandskab, som i Januar paa Overkommandoens indtrængende Begjæring befaledes udskilt. Stemningen blandt de holstenske Soldater var nemlig stærkt paavirket i illoyal Retning saavel ved de i Holsten forefaldne Begivenheder som ved Bestræbelser af Ildesindede i Slesvig. Ved Kgl. Res. af 12. Januar befaledes det, at det ommeldte Mandskab, forsaavidt det henhørte til den aktive Armeé, skulde formeres i særlige Afdelinger for at anvendes til Garnisonstjeneste eller Lignende. 15., 16. og 17. Reg.'s holstenske Mandskab skulde afgives til Garnisonstjeneste i Kjøbenhavn, 22. Reg.'s til Nyborg, de ved Artilleriet og Ingenieurtropperne tjenstgjørende Holstenere til disse Vaabens Depoter i Kjøbenhavn. Udskillelsen maatte ikke faae Præg af en Straf, og Transporten af Mandskabet til Bestemmelsesstedet skulde udføres „uden Anstød vækkende og Forviklinger fremkaldende Optrin“*).

Det faatallige ved Afdelingerne tjenstgjørende lauenborgske Mandskab befaledes ved Kgl. Res. af 10. Januar hjemsendt.

Infanteriet.

Infanteriet. De 9 Infanteribrigaders og 22 Infanteriregimenters samlede Styrke af Kombattanter skulde ifølge den i Bilag 9 givne Oversigt kunne bringes paa 863 Officerer, 1760 Underofficerer, 594 Spillemænd, 3520 Underkorporaler, 31,328 Menige og 704 Frivillige eller 38,769 Hoveder. De manglende Lieutenanter skulde erstattes med Reserveofficerer, Vakancerne i Underofficersklassen besættes med til Tjeneste værende Reserveunderofficerer og med Underkorporaler af den ældste tjenstgjørende Aargang. Styrkelisterne udvise imidlertid, at medens for de Menige Summen af de Kampdygtige og de Syge stundom overstige ovenangivne Tal, naaes disse ingensinde af de andre Klasser af Kombattanter. Navnlig er Forskjellen ikke ringe for Officerernes og Underofficerernes Vedkommende.

Ved Infanteriet udgjorde Styrken af Liniemandskabet i Januar 365 Reserveofficerer, 217 Reserveunderofficerer, 639 midlertidige Underofficerer, 3071 Underkorporaler, 219 Reservespillemænd og 28,984 Menige, ialt 33,495 Hoveder**). Da dette Mandskab ikke

*) Det holstenske Mandskab hjemsendtes i Marts i Henhold til Skrivelse fra Krigsministeriet af 2. s. M. om, at samtlige tjenstgjørende Reserveunderofficerer, Underkorporaler og Menige, udskrevne af Hertugdømmet Holsten, strax skulde hjemsendes.

***) Nærmere Oplysninger angaaende Styrken af Kombattanter, Nonkombattanter og Heste under Feltoget 1864 ved samtlige Vaaben findes i „Statistiske Meddelelser

kunde fylde Kadrerne, og det, da Krigens Udbrud var nærforestaaende, ikke kunde lykkes at faae det yngre Mandskab uddannet i rette Tid, og der desuden, som anført, krævedes Erstatning for det holstenske Mandskab, greb man til Forstærkningens vaabenøvede Klasser og saae sig nødsaget til at medtage Forstærkningsmændene af 1853, altsaa Folk, der i Regelen vare 33 Aar gamle. Fra Kongeriget og Hertugdømmet Slesvig indkaldtes nemlig til Møde i Midten af Maaneden det som Infanterister vaabenøvede Forstærkningsmandskab af Aargangene 1853, 54 og 55 samt de til Udskrivningsaaret 1856 og følgende Aar henhørende Værnepligtige, der efter at være vaabenøvede som Infanterister som uanvendte Overkomplette vare blevne ansatte i Forstærkningen ved Sessionerne for de følgende Aar. Dette Forstærkningsmandskab tilgik Afdelingerne fra Slutningen af Januar Maaned, og Tilgangen deraf ophørte ved Slutningen af Februar. 14. Reg. blev udelukkende sammensat af dem; det modtog omtrent 1780 Mand. De øvrige oprindelig fra Holsten udskrevne Regimenter modtog hvert 7—800 Mand, de fra Kongeriget og Slesvig rekruterede Regimenter 250—400. Der tilgik saaledes Infanteriet omtrent 10,300 vaabenøvede Forstærkningsmænd.

15. Reg., som i Begyndelsen af Januar var forlagt til Kjøbenhavn, fik sin Tilgang af Mandskab forinden Afmarchen til Hæren d. 23. s. M.; til 16., 17. og 22. Reg., der stode i Danrevirkestillingen, oversendtes Forstærkningen i Maanedens sidste Dage. Ombytningen af Holstenerne ved disse Regimenter foregik paa den Maade, at Regimenterne d. 26. Januar forlagdes*) til et Kantonnement i det nordlige Angel i Nærheden af Holdnæs og d. 28. indskibede det holstenske Mandskab, af hvilket dog Frivillige kunde forblive ved Regimenterne; 22. Reg. gik d. 29. tilbage til sit oprindelige Kantonnement og modtog der sit Forstærkningsmandskab d. 1. og 4. Februar; 3. Brigade (16. og 17. Reg.) oppebiede derimod Forstærkningsmandskabets Ankomst i Dagene 28.—30. Januar og retournerede d. 31. til sit Kantonnement; den modtog tillige Suppleringsmandskabet til 10. Reg., hvis Styrke paa dette Tidspunkt var sunket ned til 1300 Underkorporaler og Menige.

Til Møde i Slutningen af Januar ved Infanteriexercerskoler i Kjøbenhavn, paa Kronborg, i Odense og Nyborg indkaldtes dernæst ligeledes for Kongeriget og Hertugdømmet Slesvig de i Forstærkningen

angaaende den danske Krigsmagt“ udgivne af Generalstaben, hvis Undersøgelser paa flere Steder ere benyttede.

*) Afdelingernes Kantonnementer i Slutningen af Januar ville senere blive givne.

ansatte, ikke vaabenøvede Værnepligtige (Frilodsmænd) af Udskrivningsaarene 1860 og 61, der ved Sessionerne vare kjendte tjenstdygtige (ialt c. 4500 Mand). Næsten samtidig hermed, nemlig til d. 2. og 4. Februar, indkaldtes til de nævnte Exercerskoler det slesvigske værnepligtige Mandskab af Udskrivningsaaret 1864 (c. 1600 Mand). Mandskabet uddannedes i Løbet af Februar og den første Halvdel af Marts Maaned, hvorpaa det tilgik Afdelingerne. — For allerede paa dette Sted at give en Oversigt over det hele under Felttoget anvendte Mandskab skal det anføres, at til Møde i Midten af Marts indkaldtes fra Kongeriget Frilodsmændene af Udskrivningsaaret 1859 (c. 2000 Mand) og det værnepligtige Mandskab af Udskrivningsaaret 1864 (c. 4000 Mand), hvilke i Slutningen af April og Begyndelsen af Mai afgik til Hæren. I Midten af Mai indkaldtes Frilodsmændene fra Kongeriget af Udskrivningsaarene 1857 og 1858 (c. 3600 Mand) og tilgik Afdelingerne i Slutningen af Juni og Begyndelsen af Juli. Endelig indkaldtes til Begyndelsen af August Kongerigets værnepligtige Mandskab af Udskrivningsaaret 1865; men da Vaabenstilstanden indtraadte næsten samtidig hermed, hjemsendtes dette Mandskab strax efter Mødet.

Den Infanteristyrke, der i det Hele taget har været anvendt under Krigen, udgjorde af Officerer, Underofficerer, Spillemænd, Underkorporaler og Menige ialt 59,826 Hoveder*).

Kavaleriet.

Kavaleriet. De 3 Kavaleribrigadestabes og 6 Kavaleriregimenters samlede Styrke af Kombattanter skulde i Henhold til den i Bilag 9 givne Oversigt være 137 Officerer, 360 Underofficerer, 80 Trompetere, 288 Underkorporaler og 4029 Menige eller ialt 4894 Hoveder. De Underofficersnumre, som manglede, skulde udfyldes med midlertidigt forfremmede Underkorporaler, hvis Pladser atter bleve besatte med dertil egnede Menige. Styrkelisterne udvise, at Vaabenet ingeninde naaede denne planmæssige Styrke, men at dog (i Modsætning til Forholdene ved Infanteriet) Antallet af Officerer og Underofficerer i Regelen ikke fjernede sig langt fra det planmæssige.

Kavaleriets Formering paa 6 Eskadroner bevirkede i Dagene 9.—11. Januar Indkaldelsen af samtlige 8 Aargange af Liniemandskabet, hvilket Mandskab dog først skulde afhente de paa Øerne extraordinært udskrevne Heste. Af disse skulde de til Trækbrug egnede afgives til

*) Efter Planen af 1842 skulde der aarlig uddannes c. 40 Mand for hvert Kompagni, hvilket i de 11 Aar fra 1853—64 for Infanteriet udgjorde c. 40,000 Mand. Lægges hertil det i Aarene 1853—63 indkaldte Mandskab (se pag. 102), ialt 23,500 Mand, udkommer ialt c. 63,500 Mand.

et i Aabenraa oprettet Reservetraindepot, naar Regimenterne paa Marchen til Armeen passerede denne By, medens Depotet paa sin Side skulde afgive de ved dette mødte Heste, som egnede sig til Ridebrug.

Gardehusarregimentets indkaldte Mandskab modtog i Dagene fra 12.—16. Januar Heste paa Sjælland. 1. Halvregiment var, som tidligere omtalt, alt afgaaet til Armeen, og dets Suppleringsmandskab med Heste maatte derfor eftersendes; men paa Grund af Istilstanden i Beltet kunde dette Mandskab ikke overføres før Maanedens sidste Dage. 2. Halvregiment overførtes først i Februar til Fyen og afgik derfra til Nørrejylland, hvor det meldte sig til 4. Division d. 17. Februar. I Korsør ophobedes i det Hele i sidste Halvdæl af Januar et større Antal Kommandoer (af G. H. Reg., 2., 3. og 4. Dr. Reg.) med Heste for at vente paa at blive overført. Fra Nyborg gik Marchen over Assens til Aabenraa.

3. Dragon-Regiments Mandskab, som var indkaldt til Aarhus, overførtes i Dagene 15.—21. til Korsør for at modtage Heste paa Sjælland. 4. Dragon-Regiment indkaldte til Egnen om Præstø, hvor det d. 12. skulde modtage Heste. 5. Dragon-Regiments Mandskab, som var indkaldt til Randers, overførtes til Svendborg, 6. Dragon-Regiments mødte i Odense, begge for at modtage Heste paa Fyen.

2. Dragon-Regiment var d. 10.—12. Januar, som tidligere angivet, overført til Nyborg, idet der dog efterlodes c. 100 Mand i Korsør for at modtage de udskrevne Heste fra Laaland og Falster. Ved at vente paa dette Kommandos Overførsel forsinkedes Regimentets Afmarche, saa at det først efter Dannevirkestillingens Rømning stødte til Hæren. Imidlertid havde det udskilt sit holstenske Mandskab, der lodes tilbage for blandt andet at anvendes til Afhentning af indkjøbte Heste i Jylland, Fyen og Sjælland.

Styrken af Kavaleriregimenternes 8 Aargange af Liniemandskab udgjorde 15 Reserveofficerer, 3 Reserveunderofficerer, 73 midlertidige Underofficerer, 234 Underkorporaler, 3 Reservetrompetere og 3515 Menige, ialt 3843 Hoveder.

Fra Februar Maanedes Begyndelse benyttede man Forstærkningen, idet 1 eller om behøvedes 2 Aargange indkaldtes, for at Regimenterne kunde bringes paa den befalede Styrke. Der indkaldtes omtrent 1100 Underkorporaler og Menige af Forstærkningsmænd.

Til Møde ved Marts Maanedes Begyndelse ved de 3 oprettede Kavaleriexercerskoler indkaldtes dernæst 1. Rekruthold af Udskriv-

ningsaaret 1864 (c. 360 Mand), der tildeltes Regimenterne i Juli Maaned, hvornæst 2. Rekruthold indkaldtes til Møde til 1. August.

Den Kavaleristyrke, der i det Hele taget har været anvendt under Krigen, udgjorde af Officerer, Underofficerer, Trompetere, Underkorporaler og Menige ialt 5543 Hoveder.

Et Ordonnantskorps, hvis Mandskab skulde fordeles til de overordnede Stabe og Brigadestabene, organiseredes fra 1. Januar i Aabenraa under Ritmester C. E. Hansen, foreløbig med en Styrke af 2 Korporaler, 4 Underkorporaler og 50 Menige, der afgaves af Kavaleriregimenternes Liniemandskab. Allerede d. 2. næstefter befaledes det bragt paa 200 Underkorporaler og Menige; 4. Dr. Reg. indkaldte 100, 6. Dr. Reg. 50 Mand til Møde ved Korpset henholdsvis d. 11. og 12. Januar i Aabenraa. Der skulde ved Korpset udnævnes 8 midlertidige Korporaler og 16 Underkorporaler. Udrustningen blev sendt til Reservetraindepotet, som leverede de fornødne Heste. Korpset kunde den 20. sende en Afdeling paa 50 Mand til Hovedkvarteret, men tilendebragte først sin Organisation i Slutningen af Maaneden, dels fordi Mandskabet mødte sent, dels fordi der manglede Munderingssager. Efterhaanden som de for de forskjellige Stabe bestemte Ordonnantser vare udrustede, afgik de fra Aabenraa til disse.

Artilleriet.

Artilleriet. Den samlede Styrke af Kombattanter for de 12 Batterier, hvis planmæssige Sammensætning er given i Bilag 9, skulde være 36 Officerer, 108 Underofficerer, 24 Trompetere, 250 Underkorporaler og 2040 Menige, eller ialt 2458 Hoveder. Hertil maa endnu føies det 12 Pd.'s riflede Batteri, Espingolbatteriet (hvorom nærmere nedenfor), Fæstningskompagnierne, der ingen planmæssig Sammensætning havde, Park- og Depotartilleriet, der ligeledes indrettedes efter Øieblikkets Krav, samt endelig Reserveartilleriets og de tre Divisioners Artilleristabe.

Styrken af de 8 Aargange af Liniemandskab udgjorde i Januar 31 Reserveofficerer. 58 Reserveunderofficerer, 8 midlertidige Underofficerer, 435 Underkorporaler og 3946 Menige, ialt 4478 Hoveder.

Under 21. Januar bemyndigedes Artilleriet til at indkalde Forstærkningsmandskabet af Aargangene 1853, 54 og 55, af hvilke dog 117 Mand overgik til Ingenieurkorpset (Brokompagniet). I Begyndelsen af Marts indkaldtes 100 Mand, henhørende til Udskrivningsaaret 1852, og hermed standsede Indkaldelsen af Forstærkningsmandskab. Samtidig indkaldtes 1. Hold Rekruter af Udskrivningsaaret 1864 (c. 650 Mand), hvilke fra April begyndte at afgaa til Afdelingerne; 2. Rekruthold indkaldtes i Begyndelsen af Mai (ligeledes c 650 Mand),

hvoraf dog kun faa ankom paa Krigsskuepladsen. Desuden fik Artilleriet en væsenlig Tilgang fra Infanteriet*).

Den Styrke af Officerer, Underofficerer, Trompetere, Underkorporaler og Menige, der efterhaanden har været bragt i Anvendelse af Artilleri, udgjør ialt 6745 Hoveder.

I Løbet af Januar oprettedes et 5. og et 6. Fæstningskompagni samt et Espingolbatteri. Udrustningen af det sidste, der skulde tælle 100 Kombattanter (hvoraf 4 Officerer og 12 Underofficerer), 25 Nonkombattanter, 89 Heste og 27 Kjøretøier, og som skulde kommanderes af Major L. M. F. Meincke med Officerer tildels af andre Vaaben, var omtrent tilendebragt ved Maanedens Udgang, men Batteriet afgik først i Begyndelsen af Februar til Krigsskuepladsen og opløstes atter i Løbet af Mai—Juni Maaneder.

Ordningen af Parkvæsenet og Parkernes Forsyning var i Slutningen af Januar følgende:

Til Etablering af Parker for de mobile Afdelinger i Dannevirkestillingen var der i Slutningen af Januar dels fra Kjøbenhavn og dels fra Rendsborg efterhaanden samlet endel Materiel i Slesvig By og paa Als; Materiellets Overførelse fra Kjøbenhavn fortsattes. Man kunde derfor i de sidste otte Dage i Januar udsortere, hvad der behøvedes til Oprettelse af en Feltparkafdeling ved Slesvig, en Feltparkafdeling i Flensborg og en Skibspark. Manglende Materiel maatte hidskaffes fra Als, overflødig Materiel sendes tilbage til Als, Personale til Parkerne sammendrages og Heste rekvireres. D. 25. Januar rekvireredes ved Trainkommandoen 210 Heste til Feltparken, men man fik ikke Halvdelen deraf.

Parkerne ordnedes under Forudsætning af, at Batterierne vare udrustede efter den 2. Grad, hvilket gav for

24 Pd.'s G. K.	134	Skud pr. Piece.
12 Pd.'s K. K.	170 ¹ / ₂	— — —
12 Pd.'s G. K.	162	— — —
4 Pd.'s rifl. K.	240	— — —,

medens Forsyningen i Virkeligheden kun var henholdsvis 98, 124, 102 og 150 Skud pr. Piece, men i alt Fald for Divisionsartilleriets Vedkommende skulde bringes op til det normerede.

Feltparkafdelingen ved Slesvig (der oprettedes Ø. og N. Ø. for

*) Styrkelisterne for 15. Marts 1864 udvise, at 5 Underofficerer, 10 Underkorporaler og 319 Menige af Infanteriet vare afgivne midlertidig til Tjeneste ved Artilleriet, og henimod Maanedens Slutning forøgedes denne Styrke med omtrent 200 Menige. Alle disse kom næsten udelukkende Fæstningsartilleriet paa Krigsskuepladsen tilgode.

Königswille ved Thiergarten) havde kun c. 8 Skud pr. Kanon og 3—4 Patroner pr. Infanterist i Behold; men disse Tal kunde fordobles ved fra Flensborg pr. Bane at fremsende en lignende Kolonne som den, der forefandtes i Slesvig, og blive 3 Gange saa stor, naar Resten afgik fra Flensborg. Da Afdelingerne i forskjellig Grad kom i Ilden og neppe helt bortskøde deres Ammunition, antog man denne Forsyning for tilstrækkelig. Dog gik Bestræbelserne ud paa altid i Flensborg at have en tilstrækkelig Beholdning, saa at Ammunition med kort Varsel kunde føres til Slesvig; og da der var mindre Udsigt til at faae Skibsparken etableret, blev en Del af dens Indhold samlet i Flensborg, saaledes at der foruden Batteriernes egen Forsyning var disponibel c. 4500 Skud eller c. 45 Skud pr. Kanon og foruden den uddelte Fodfolksammunition c. 650,000 Patroner eller c. 20 pr. Infanterist.

En Beholdning af Ammunition for høire Fløi maganiseredes i den lutherske Kirke i Frederikstad, hvorimod Reserveammunitionen for venstre Fløi forblev ved Feltparkafdelingen i Slesvig.

Til Forsyning af Positionsskytset oprettedes Dannevirkestillingens Artilleripark*). Der havdes til Stillingen, som den var i Efteraaret 1863, ialt 170 Skud pr. 84 Pd.'s Granatkanon og 240 Skud for de andre Piecer, næsten alt ved Dannevirke, Resten paa Als, men denne Forsyning forekom ikke tilstrækkelig, efterhaanden som Stillingen forstærkedes med flere Værker og ved Forbindelseslinier mellem Værkerne. I Slutningen af Januar gjordes der derfor Skridt til at bringe Forsyningen op, hvad dog neppe lykkedes.

Ingenieur-
tropperne.

Ingenieurtropperne. Først ved Kundgj. f. Arm. af 8. Januar fik Ingenieurtropperne deres endelige Organisation. Der oprettedes en Ingenieurkommando ved den aktive Armee, som skulde bestaa af:

- 1) En Ingenieurstab, fra hvilken skulde afgives Divisionsingenieurer og Officerer til særlig Anvendelse.
- 2) 5 Ingenieurkompagnier. 4. og 5. Ingenieurkompagni oprettedes i Løbet af Januar; 4. Kompagni afgik d. 21. s. M. til Fredericia, 5. Kompagni lagdes i Dannevirkestillingen.
- 3) En mobil Park og
- 4) en Reservepark (paa Als).

Ingenieurkompagnierne og den mobile Park saavel som Brokompagniet,

*) Fra 12. Januar indførtes følgende Benævnelser: Armeens Artilleri, Artillerikommandoen i Dannevirkestillingen, Artillerikommandoen i Dybbølstillingen, 1., 2. og 3. Divisions Artillerikommando, Reserveartilleriet, Dannevirkestillingens Artilleripark, Artilleridepotet paa Als. Disse Benævnelser ville fra nu af blive benyttede.

der var under Organisation, stilledes under en fælles Troppekommandør; Parken*) skulde indeholde mobile Værksteder og være forsynet med Transportmidler til Medførelse af 2000 Sæt Skandse- og 100 Sæt Tømrrerrekvisiter. Reserveparken, som underlagdes den bestyrende Ingenieur-officer paa Als, skulde være forsynet med 1000 Sæt Skandse- og 50 Sæt Tømrrerredskaber m. m.

Det var Hensigten saavidt muligt at bringe Ingenieurkompagnierne op paa 8 Sektioner à 1 Underkorporal og 12 Sapeurer, men det lykkedes kun at bringe et Par af dem op til 5 Sektioner. Tre af Kompagnierne skulde tildeles Infanteridivisionerne, hvad dog ikke skete inden Krigens Udbrud.

Brokompagniet**) — som senere kaldtes 6. Ingenieurkompagni — organiseredes i Sønderborg. Efterhaanden som dets hjemsendte Mandskab blev indkaldt, mødte og indøvedes, blev det, tildels ved fra Ingenieurkompagnierne afgivne Kræfter, organiseret i Henhold til Krigsministeriets Bestemmelser af 13. og 16. Januar. Kompagniet skulde betjene en 50 Alen lang Bro — der havdes Materiel med Vogne til 2 saadanne Broer og til en 45 Fod lang Biragos Avantgarde-Bukkebro — men skulde ogsaa kunne anvendes som Ingenieurkompagni. Desuden oprettedes en Landgangsbroafdeling med tre Landgangsbroer — hver paa 100 Alen — og med ialt 3 Chalouper og 6 Pontoner, der skulde knyttes til Transportflaaden. Endelig skulde hvert af de 3 Ingenieurkompagnier, der skulde tildeles Infanteridivisionerne, forsynes med Bromateriel til en Avantgardebro paa 10 Alen, en Foranstaltning, der dog ikke kom til Udførelse, hvorimod i Regelen det hele Materiel var samlet ved Brokompagniet. Kun 4. Division tildeltes under sit Ophold i Jylland en saadan Bro. Da der var Mangel paa Ingenieurmandskab, sammensattes Brokompagniet saavel som Landgangsbroafdelingen saa godt som udelukkende af Pontonerer, og Artilleriet beordredes, som tidligere omtalt, til at indkalde 117 Pontonerer af Forstærkningen. Brokompagniet naaede dog ikke at blive fuldstændig udrustet og fik navnlig ikke Bepænding til de egentlige Brovogne. Det kom først tilstede paa Krigsskuepladsen i Februar og Marts, efterat dog en Underafdeling deraf allerede i nogen Tid havde været stationeret ved Sønderborg.

Styrken af Kombattanter ved Ingenieurtropperne skulde i Henhold til de i Bilag 9 givne Oplysninger bestaa af 15 Officerer, 50 Under-

*) Ingenieurparkens og Ingenieurkompagniernes Sammensætning, saaledes som den ifølge Mobiliseringsbestemmelserne skulde være, fremgaar af Bilag 9.

**) Sammenhold pag. 123.

officerer, 2 Trompetere, 50 Underkorporaler og 528 Menige, eller ialt 645 Hoveder.

I Løbet af December var, som tidligere angivet, det sidste af Ingenieurtroppernes Liniemandskab indkaldt. Styrken af Ingenieurtropper d. 1. Januar var omtrent 430 Underkorporaler og Menige, men da c. 70—80 Mand heraf vare Lauenborgere og Holstenere, der hjemsendtes henholdsvis i Januar og Marts, følger, at Styrken af Ingenieurtroppernes Liniemandskab har udgjort omtrent 350 Mand Underkorporaler og Menige.

Ingenieurkorpset bemyndigedes derfor under 21. Januar til at indkalde 4 Aars Forstærkningsmandskab af Ingenieurer og Pontonerer fra Kongeriget og Slesvig; men skjøndt selv denne Styrke — 171 Underkorporaler og Menige — ikke vilde kunne afhjælpe den tilstedeværende Trang, eftersom alene Befæstningsarbejderne krævede en Forøgelse af c. 200 Sapeurer, foretrak Korpset under Hensyn til Umuligheden af at skaffe Munderingsstykker tilveie at indskrænke sig til at indkalde Mandskabet af Aargangene 1855 og 54 (ialt c. 50 Underkorporaler og Menige) til Møde d. 9. Februar. Denne Tilgang fandt ikke Sted før i Marts. Til senere Møde indkaldtes Mandskabet af 1853 og 52. Den hele anvendte Styrke af Forstærkningsmænd ved Ingenieurtropperne har været c. 85 Hoveder, Brokompagniet ikke medregnet, der fik Forstærkningsmandskab fra Artilleriet.

Rekruter af Udskrivningsaaret 1864 indkaldtes, 1. Hold (c. 180 Mand) til Møde d. 1. Marts, 2. Hold (c. 150 Mand) til Møde i Juni. Kun 1. Hold tilgik Hæren i Slutningen af Mai.

Den Styrke af Ingenieurer, der i det Hele taget har været anvendt under Krigen, udgjorde af Officerer, Underofficerer, Trompetere, Underkorporaler og Menige, Pontonererne indbefattede, ialt c. 806 Hoveder.

Militærarbeidere. Militærarbeidere (Trainkudske). Tilveiebringelsen af det for Krig nødvendige Antal øvede Militærarbeidere voldte uovervindelige Vanskeligheder. Af Militærarbeidere var der aarlig kun indkaldt c. 500, og først i de seneste Aar var man begyndt at give et ringe Antal af dem en 14 Dages Uddannelse. Hele Resten havde ikke faaet anden Uddannelse end den tilfældige, der var bleven dem tildelt som Oppassere, Arsenalarbeidere, Lampevægttere o. s. v. Ved Indkaldelse i Krigstid var man derhos bunden til at indkalde den yngre Aargang, førend man kunde gribe til den ældre. Følgen heraf var, at man ved Ind-

kaldelser maatte faae en stor Mængde uøvede Folk, medens der i Hjemmet af ældre Aldersklasser forblev værnepligtigt øvet Mandskab. De eksisterende Trainkudskedepoter i Kjøbenhavn, Fredericia og Rendsborg — hvoraf det sidste opløstes i December — viste sig utilstrækkelige, hvorfor man, da den første store Indkaldelse, som omfattede Aargangene 1862—63, ialt c. 3500 Mand, fandt Sted i Begyndelsen af December, maatte oprette midlertidige Trainkudskedepoter ved Pladskommandantskaberne i Odense og Flensborg og ved Kommandantskabet paa Als.

I Januar indkaldtes c. 1600 Militærarbejdere af Aargangen 1864; ialt var inden Krigens Udbrud indkaldt c. 6000 Mand.

Den Del af det holstenske Toldgendarmeri, som efter Toldgrændsens Forlægning til Ejderen havde været posteret langs Slesvigs Sydgrændse, beordredes til i Tilfælde af fjendtlig Indrykning at slutte sig til Armeen. I den Anledning underrettedes Divisionerne under 14. Januar om, at dette Personale i paakommende Tilfælde vilde melde sig til dem og da skulde anvendes som Politipersonale i Kantonementer og Distrikter, hvor Befolkningen maatte være illoyal.

Det holstenske
Toldgendarmeri.

D. 27. Januar gaves Bestemmelser for Antagelse af Udlændinge som Frivillige i Hæren. De Vedkommende skulde medbringe Bevisligheder om Livsstilling og hæderlig Vandel og maatte indgaa Forpligtelse til at tjene mindst et Aar. Befalingsmænd indtraadte som de yngste i samme Grad i den danske Hær; de, der ikke havde tjent som Befalingsmænd, skulde gennemgaa en Rekrutskole. Med Hensyn til Avancement betragtedes de Frivillige som staaende i overkomplet Numer og kunde vente at avancere efter de gjældende Regler.

Antagelse af Ud-
lændinge som
Frivillige.

Ikke faa Kammerater af den svensk-norske Hær meldte sig som Frivillige.

I nær Forbindelse med Mobiliseringen staaer Spørgsmaalet om Munderingsudrustningerne, hvilket voldte store Vanskeligheder*). Til Liniemandskabet skaffedes i det Væsentlige de nødvendige Beholdninger tilveie i rette Tid; men der opstod Vanskeligheder derved, at Munderingsstykker af de største Numerstørrelser ikke havdes tilstede i tilstrækkeligt Antal. Til Forstærkningsmandskabet lykkedes det først efterhaanden og endda kun efter store Modifikationer i Udrustningen at skaffe Beholdninger tilveie; størst Besvær voldte Udrustningen til Artilleriets Forstærkningsmandskab. Til de c. 6000 Militærarbejdere havdes saa godt som ingen Udrustning fra Fredens Dage,

Munderings-
væsenet.

*) Oversigt over Munderingsudrustningen under Mobiliseringen, se Bilag 14.

hvorfor man her, da Vanskelighederne alt forud vare store, stod overfor en omtrent uløselig Opgave.

Divisionsdepoter kunde ikke oprettes, eftersom der ingen Sager havde at lægge i Depot; de oprettedes derfor ikke før ud paa Sommeren.

Trainet.

Trainet. For ingen Retning af Krigsfornødenhederne var dog i Fredsorganisationen sørget mindre end for dette Hverken ved Planen af 1842 eller senere Bestemmelser havde man truffet Foranstaltning til at sikre sig en hurtig Udvikling af Armeens Train, og i Mobiliseringsøjeblikket forefandttes derfor hverken det for Trainet nødvendige Personel eller Materiel, men Alt maatte skabes fra nyt*). Efterat der ved Loven af 12. December 1863 (se pag. 121 Anm.) om en extraordinær Udskrivning af Heste i Kongeriget og Hertugdømmet Slesvig til Brug for Hæren og en tilsvarende Udskrivning for Holsten var stillet c 6000 Heste til Krigsbestyrelsens Raadighed, hvilket Antal dog paa Grund af Begivenhederne i Holsten ikke kom fuldt tilstede, og man ved Hjælp af disse Heste, der dog først kom til Armeen successive i Løbet af December, Januar og Februar, havde afhjulpet den væsentligste Mangel paa Heste ved Artilleriet og Kavaleriet samt forsynet Felttelegrafan (som ifølge Ordre af 21. December 1863 sendtes til Armeen) med fornøden Bespænding, kunde Formeringen af Armeens Train paabegyndes. Materiellet blev skaffet tilveie ved Indkjøb med Undtagelse af de særlige Voiturer, som havde i Behold (Patronkarrer, Bagagekarrer og endel større firspændige Vogne); Personellet blev sammensat af Officerer, Underofficerer og Underkorporaler, som maatte tages fra Kavaleriregimenterne, og som intet Kjendskab havde til Trainet og dets Føring; til Kjørekukske maatte man anvende Militærarbeidere, som ikke iforveien havde modtaget nogen militær Uddannelse, og af hvilke mange aldrig havde haft med Heste og Vogne at gjøre.

Ved den tidligere nævnte Kundgj. f. Arm. af 25. December overdroges den kommanderende General i 1. Generalkommandodistrikt, Overkommandoen over den aktive Arme overdrages Generallieutenant de Meza. Generallieutenant C. I. de Meza, Overkommandoen over den aktive Arme**) med Oberst af Generalstaben H. A. T. Kauffmann som Stabschef og Kapitaen af Generalstaben L. C. Rosen som Souschef.

*) Oversigt over Tilveiebringelse af Train under Mobiliseringen, se Bilag 15.

**) Kommandoen i 1. Generalkommandodistrikt overtoges midlertidig af Generallieutenant C. O. E. Schlegel.

Som høistkommanderende Ingenieurofficer ansattes Oberstlieutenant J. C. F. Dreyer; som Stabschef hos denne Major C. F. N. Schrøder.

Som høistkommanderende Artilleriofficer ansattes Generallieutenant M. Lüttichau; som Stabschef hos denne Major I. T. Wegener.

Som Konsulent i maritime Anliggender ansattes Orlogskapitain F. Frølich.

Personalet ved Stabene blev vel i Hovedsagen fastsat ved Kundgjørelsen af 25. December, men da det efterhaanden undergik endel Forandringer — saaledes blev den som Souschef ved 1. Division ansatte Kapitain L. E. Fog og den ved Hovedkvarteret ansatte Ritmester I. Z. Schroll allerede ved Kundgj. f. Arm. af 29. December fortsatte henholdsvis som Stabschef ved Infanterireserven og som Souschef ved 1. Division, Hovedkvarterets Personale forøgedes o. s. v. — er Stabenes Besættelse given samlet under Hærens ordre de bataille for 1. Februar*).

D. 1. Januar ankom Hs. Maj. Kongen til Slesvig By og inspirerede saavel de i Dannevirkestillingen samlede Tropper som selve Stillingen. Hs. Majestæt tog Kvarter paa Gottorp Slot og afholdt d. 3. Januar Revue over de Tropper, som skulde besætte Stillingens Centrum. Dagen forud havde Hs. Majestæt udstedt følgende Allerhøieste Proklamation, som oplæstes for Armeens samtlige Afdelinger:

Kongen besøger
Hæren.

„Soldater!

Vor første Hilsen i det nye Aar være til Eder! Det finder Eder under Vaaben til Fædrelandets Forsvar, og det er derfor, at Eders Konge er hos Eder.

Fædrelandet har lidt et smerteligt Tab i Eders hedengangne Krigsherre, Kong Frederik den Syvende, og det trues paa mange Maader, men i Eet have Vi allerede taget fuld Arv efter vor Kongelige Forgænger, i Kjærlighed til Fædrelandet; deri vige Vi ikke Pladsen for Nogen!

Vort Løsen er i dette Øieblik:

Fædrelandets Ære!

Dette dyrebareste af alle Klenodier skal bevares, vil det føie sig saa, da ad Fredens Vei, og fordres det, da gennem Kamp ved Eder!

Et unødvendigt Offer af eet Menneskeliv er formeget, men intet Liv er for dyrebart til Fædrelandets Frelse!

Fra den forrige hæderlige Kamp har Armeen sine erfarne, udmærkede Førere, som den unge Hær, der har arvet den gamle Krigshæder og den danske Soldats uholdende Mod, vil vide at følge med Tillid og Begeistring.

*) Hærens ordre de bataille d. 1. Februar 1864 se Bilag 16.

Det er ikke Mængden, men Modet og den ubetingede Lydighed af Førernes Befalinger i alle Tilfælde, der giver Seiren!

Glommer aldrig, at Himlens Herre er stærk, selv i den Svage, og hører, naar Krigslarmen lyder, Eders Konges og Eders eget Hjertes Stemme, der kalder:

For Fædrelandets Ære!

Lykken følger den Tappre!

Vi glæde os til snart at besøge de forskjellige brave Troppekorps, der nu skulle danne eet, og ville bestræbe Os for paa alle Maader at lette Eder Feltlivets Byrder!

Eders Konge og Eders Ven.

Gottorp, d. 2. Januar 1864.

Christian R.“

D. 4. afreiste Hs. Majestæt til Mysunde, d. 5. til Frederikstad, d. 6. til Dybbølstillingen og derfra til Kjøbenhavn. Hs. Majestæt udtalte sin Tilfredshed med Armeens Holdning og befalede Udbetaling af dobbelt Lønning for een Dag til samtlige Menige og Underofficerer ved den aktive Arme.

D. 4. Januar overtog Generallieutenant de Meza Overkommandoen og kundgjorde dette for Hæren i Dagsbefaling af 7. Januar*).

Dannevirkestillingens Besættelse.

Fordelingen af Tropperne i Dannevirkestillingen anordnedes med den Tanke for Øie, at 1. Division skulde have Forsvaret af Stillingens venstre Fløi, 3. Division og Hovedstyrken af 2. Division (to Infanteribrigader, to Eskadroner og to Batterier) Forsvaret af Centrum, en kombineret Brigade af 2. Division (en Infanteribrigade, en Eskadron og et Batteri) Forsvaret af Stillingens høire Fløi fra Hollingsted til Frederikstad. 4. Division med Infanterireserven og Reserveartilleriet skulde udgjøre Stillingens Hovedreserve.

I Januar fremskødes derhos betydelige Troppstyrker til Observation af Overgangene over Ejderen.

Armeens Dislokation var ved Maanedens Midte følgende:

Armeens Dislokation i Midten af Januar.

1. Division (Stabskvarter Brodersby) havde Forsvaret af Stillingens venstre Fløi fra Sliminde indtil Steksvig Færge inkl., samt Observationen af Overgangene over Ejderen mellem Kieler Fjord og Schirnau. Divisionen fremskød i dette Øiemed 2. Brigade S. for Slien og lagde større kombinerede Poster i Holtsee og Gettorf.

*) Generallieutenant de Mezas Dagsbefaling til Hæren af 7. Januar 1864, se Bilag 17.

2. Brigade (Stabskvarter Ekernførde) lagde:
- 3. Reg. i Kokkendorfstillingen (Stabskvarter Kosel): Bataillonernes Stabskvarterer Gammelby og Møhlhorst.
  - 18. Reg. ned mod Ejder Kanalen (Stabskvarter Marienthal): Bataillonernes Stabskvarterer Marienthal og Wilhelmsthal.
1. Brigade (Stabskvarter Sr. Brarup) lagde:
- 2. Reg. langs Slien (Stabskvarter Ulsnæs): Bataillonernes Stabskvarterer Kappel og Kjus.
  - 22. Reg. i Reserve (Stabskvarter Christianslyst) med Bataillons Alarmpladser ved Sr. Brarup og Dollerødgaard.
3. Brigade (Stabskvarter Vedelspang) var Divisionens Hovedreserve. Alarmplads for 16. og 17. Reg. henholdsvis Tolck og Nedre Stollik.

Divisionskavaleriet, 4. 5. og 6. Esk. (2. Halvreg.) af 4. Dr. Reg., laa henholdsvis i Brodersby, Gettorf og Holtsee. 4. Esk. besørgede Ordonnants- og Relaistjeneste, 5. og 6. Esk. patrouillerede langs Ejderen, 5. Esk. fra Udløbet indtil Landwehr, 6. Esk. indtil Schirnau. Forbindelse bagud og til Siden holdtes ved et d. 20. af 6. Esk. udstillet Kavaleridetachment i Gr. Wittensee*).

Divisionsartilleriet laa: 2. Batt. bag den nordøstlige Del af Slien i Ravnkjær o. fl. Byer, 10. Batt. N. for Mysunde i Thorsted m. m.

2. Divisions ovenomtalte Hovedstyrke (Stabskvarter Oxlev) overdroges Observationen af Overgangene over Ejderen fra Schirnau til Ejderens Udløb. Divisionen lagde:

6. Brigade (Stabskvarter Rendsborg Kronværk) i Hovedsagen S. for Sorgfloden.
- 10. Reg. (Stabskvarter Fokbek): Bataillonernes Stabskvarterer Tetenhusen og Fokbek.
  - 5. Reg. (Stabskvarter Karlshütte): Bataillonernes Stabskvarterer Karlshütte og Lehmbek.
5. Brigade (Stabskvarter Krop) N. for Sorgfloden.
- 7. Reg. (Stabskvarter Alt Bennebek): Bataillonernes Stabskvarterer Jagel og Kl. Bennebek.
  - 12. Reg. (Stabskvarter Ramstorf): Bataillonernes Stabskvarterer Gr. Brekendorf og Nordby.

---

*) 6. Esk. forblev indtil d. 20. Januar ved Hovedkvarteret i Slesvig for at forrette Ordonnantstjeneste. Indtil denne Dag besørgede $\frac{1}{2}$ 4. Esk. Forposttjenesten i Forbindelse med 5. Esk.

2. og 4. Esk. af 1. Halvreg. Gardehusarer henholdsvis i Føkbek og Krop med flere Byer.
 8. Batt. i Duvensted og Omegn.
 9. Batt. i Gr. og Kl. Reide.
4. Brigade (Stabskvarter Frederikstad) med 6. Esk. af 1. Halvreg. Gardehusarer og 7 Batt. havde Besættelsen og Forsvaret af Strækningen fra Hollingsted til Ejderens Udløb.
 4. Reg. (Stabskvarter Frederikstad).
 6. Reg. (Stabskvarter Hollingsted)
 6. Esk. af 1. Halvreg. Gardehusarer: Wolde.
 7. Batt.: Seeth og Wolde.
3. Division (Stabskvarter Friederichsberg) skulde i Forbindelse med 8. Reg. i Tilfælde af Angreb optage 2. Divisions fremskudte Hovedstyrke og derfor foreløbig besætte Dannevirkestillingens Centrum, foran hvilket Forposter, dog først paa nærmere Ordre, skulde udstilles.
7. Brigade (1. og 11. Reg.)	} Slesvig By og Landsbyerne umiddelbart S. og S.Ø. derfor.
8. Brigade (9. og 20. do.)	
9. Brigade (19. og 21. do.)	
1. 2. og 3. Esk. (1. Halvreg.) af 4.	
Dr. Reg.	
11. og 12. Batt.	
8. Reg.: Hysby, Ellingsted og Skovby.	
4. Division (Stabskvarter Slesvig*).
1. Kavaleribrigade (Stabskvarter Slesvig)
 3 Dr. Reg. (Stabskvarter Satrup) | i Egnen S. Ø. for
 5. Dr. Reg. (Stabskvarter Husby) | Flensborg.
2. Kavaleribrigade**) bestod endnu kun af
 6. Dr. Reg. (Stab.: Falkenberg) i Arnholt og Omegn.
 Infanterireserven***).

*) 2. Dr. Reg. og 2. Halvreg. Gardehusarer ankom, som tidligere omtalt, ikke til Hæren, medens den stod ved Dannevirke, 5. Batt. først d. 2. Februar.

**) 2. Kavaleribrigades Stab ankom først d. 31. Januar til Slesvig; Kommandøren, Oberst H. L. Scharffenberg, overtog først d. 3. Februar Kommandoen over Brigaden.

***) Infanterireservens Stab ankom først d. 1. Februar til Flensborg, d. 2. Februar til Slesvig.

Af Regimenterne (8., 13., 14., 15.) var kun 8. ved Hæren, midlertidig underlagt 3. Division. 15. Reg. ankom først d. 25. Aften til Flensborg, afmarcherede d. 27. Morgen til et Kantonement N. for Slesvig og underlagdes d. 28. Overkommandoen direkte. 13. og 14. Reg. kom hverken nu eller senere til at indtræde i Infanterireserven.

Reserveartilleriet *) (Stabskvarter Slesvig.)

1. Batt.: Kalleby og Fysing.
13. Batt Sr. Smedeby og Siversted.

Fæstningsartilleri:

6. Fæstningskompagni: Stillingens venstre Fløi (Mysunde og langs Slien).
3. Fæstningskompagni: Centrums venstre Fløi til Værk XII inkl.
1. Fæstningskompagni: Centrums høire Fløi fra XIII til XVIII.
5. Fæstningskompagni: Stillingens høire Fløi (Frederikstad, Hollingsted, Süderstapel og Husum).

Ingenieurtropperne lagdes i sidste Halvdel af Maaneden, da 4. og 5. Kompagni vare oprettede, i Hovedsagen:

5. Kompagni paa Stillingens venstre Fløi,
2. og 3. Kompagni i Centrum,
1. Kompagni paa Stillingens høire Fløi.

Krigstelegrafien var fra d. 13. Januar i Virksomhed i Frederikstad, Slesvig, Oxlev og Mysunde, fra d. 14. Januar i Ekernførde.

Overkommandoen ønskede at faae en maritim Støtte paa Fløiene og androg derfor d. 9. Januar om, at en Eskadre stationeredes i Ekernførde Fjord og en mindre i Ejdermundingen, samt om, at et maritimt Kystbevogtningskorps maatte blive oversendt til Tjeneste langs Ejderen. Hvad der i saa Henseende opnaaedes, vil senere blive skildret.

I Maanedens Midte udgav Overkommandoen Direktiver angaaende Divisionernes Forhold i Tilfælde af Angreb.

Direktiver for
Divisionerne.

1. Division meddeltes det under 19. Januar, at de til foreløbig Observation af Ejderkanalens Overgangssteder fremskudte Poster skulde inddrages samtidig med 6. Brigades Tilbagegang til Sorgen, selv om de ikke bleve tvungne dertil ved direkte Angreb Saalænge 2. Division blev staaende bag Sorgen, skulde ogsaa 1. Division holde Terrainet fra Bistensee over Wittensee til Ekernførde Fjord under Observation. Samvirken mellem Divisionerne var af største Vigtighed. Forlodes Sorgstillingen af 2. Division, skulde ogsaa Afdelingerne af 1. Division, der havde været anvendte til Observation mellem Bistensee og Ekernførde Fjord, trækkes tilbage til Mysunde.

1. Division.

3. Brigade og 22. Reg. maatte i Betragtning af den svage Hoved-

---

*) Af Reserveartilleriet var kun 1. og 13. Batt. tilstede; af dem skulde endda 1/2 1. Batt. detacheres til Fysing for at besætte Skaudserne paa Paløre, 13. Batt. afgives til Sliforsvaret. De manglende Batterier, hvoraf dog 6. Batt. d. 20. Januar ankom til et Kantonement i Hostrup, Havetofte og Stenderup, vare under Formation.

reserve for Centrums Vedkommende kun anvendes som Reserve for Sliforsvaret for det Tilfælde, at Fjendens Angreb hovedsagelig var rettet mod Slien. Rykkede Fjenden med sin Hovedstyrke mod Dannevirkestillingens Centrum, forbeholdt Overkommandoen sig at disponere over de nævnte Afdelinger som Reserve for Centrum, og vilde de da blive trukne til Slesvig. 22. Reg.'s Alarmplads maatte ikke vælges fjernere end Løjt.

Retraiten fra Slistillingen skulde i Hovedsagen gaa mod Flensborg; dog kunde en Del af Infanteriet, saafremt Broagerland ved Isen var forbundet med Angel, afgaa fra et passende Punkt mellem Birknakke og Holdnæs direkte til Dybbølstillingen.

Divisionen, som ved den ovenomtalte Bestemmelse berøvedes Dispositionsret over sin halve Infanteristyrke, henledte under 21. Januar Opmærksomheden paa Vanskeligheden ved at skulle observere og forsvare en Strækning af 4 $\frac{1}{2}$ Mil med c. 5,000 Mand, ikke alene mod en i hvert Fald betydelig Overmagt, men fremdeles under Forhold, hvor Fjenden paa Grund af Sliens Tilfrysning ikke engang var henvist til at søge en Overgang iværksat paa de faa snevre Steder, hvor der var truffet fortifikatoriske Forholdsregler.

2. Division.

2. Division overdroges det at føre de foran Centrum staaende to Infanteribrigader med Kavaleri og Artilleri muligt intakte tilbage til Stillingen under Observation af Fjenden; hvorvidt Fjenden skulde afventes bag Sorgfloden eller ikke, maatte afhænge af, om dette Vandløb var tilfrosset eller ikke. Under Retraiten mod Lille Dannevirke (ad Oxevei og de V. for denne liggende Kolonneveie) skulde Forbindelse bevares med 1. Divisions fremskudte Afdelinger. Divisionen skulde dernæst overtage Forsvaret af Centrums vestlige Del fra Skandse XIII inkl. til den vestligste Dæmning over Reidedalen ved Hollingsted.

Divisionen, der var betænkelig ved 6. Brigades fremskudte Stilling, udtalte under 17. Januar, at Brigadens Stilling kunde blive mislig, saafremt Fjenden koncentrerede større Troppemasser i Holsten, særlig da Isen begunstigede en pludselig Fremrykning med overlegne Styrker. Det kunde blive vanskeligt at føre Brigaden intakt tilbage over Sorgfloden, hvis Defileer vel bleve forberedte til Sprængning, men som det muligvis ikke levnedes Tid til at faae sprængte. Divisionen anbefalede alt nu at trække Brigaden tilbage til den Del af Dannevirkestillingen, hvis Forsvar vilde blive den overdraget, og at lade Observationen af Ejderen foretage af Kavaleri og af et til Rendsborg Kronværk detacheret Kompagni af 7. Reg. Det blev da 5. Brigades Opgave noget at standse Fjendens Fremtrængen.

3. Division skulde i Forening med 8. Reg. optage 2. Division, naar denne forlod sin fremskudte Stilling; den skulde med andre Ord besætte og eventuelt foreløbig forsvare Dannevirkestillingens Centrum og inden Fjendens Fremrykning mod selve Stillingen udsætte Forposter fra Slien til Reidedalens Oversvømmelse, og hvis denne skulde være neutraliseret af Frostene, da til den vestligste Dæmning, hvorfra Besætningen i Hollingsted overtog Tjenesten. Forpostlinien skulde gaa over Fartorp, Geltorf, Lottorf, Jagel mod Kl. Reide.

3. Division.

Saasnart 2. Division havde besat den for den bestemte Strækning, havde 3. Division kun at besætte og forsvare den østlige Del af Centrum til Engdraget Vest for Skandse XII, hvornæst 8. Reg. skulde indtræde i Infanterireserven.

I Henhold til Ovenstaaende udgav 1. og 2. Division Instrux for de fremskudte Brigaders Retraite paa Dannevirkestillingen. Naar 2. Division var naaet tilbage til Lille Dannevirke, skulde 6. Brigade overtage Forsvaret fra Skandse XIII inkl. til det Sted, hvor Veien fra Husum gennemskærer Dannevirke Vold, 5. Brigade fra Skandse XVI inkl. til den vestligste Dæmning over Reidedalen.

Divisionernes
Dispositioner.

4. Brigade fik i Betragtning af Hollingstedpassets Betydning for hele Armeen Ordre til at udvikle en betydelig Modstand paa dette Punkt.

3. Division traf d. 19. Januar følgende Dispositioner:

8. Brigade skulde besætte Stillingen fra Skandse I til Kaponieren over Bustrup Slugten ved Skandse VIII, (Bustrup Forværk inkl.), Hovedstyrken i Friederichsberg og ved VIII, 7. Brigade fra Kaponieren ved Skandse VIII til Skandse XI inkl. samt Dannevirke Forværk, Hovedstyrken ved Skandse X, 9. Brigade fra XI. exkl. til Jernbanen med Hovedstyrken ved XII, og 8. Reg. fra Jernbanen indtil XVIII samt Dæmningerne over Reidedalen indtil den 1. Dæmning ved Hollingsted; Værkerne ved Dæmningerne skulde dog foreløbig kun besættes med en mindre Vagt.

Forposter skulde paa nærmere Ordre udstilles:

Af 8. Brigade ved Dæmningen over Hadeby Nor og iøvrigt Ø. for Neder Selk og Selk Mølle samt Syd om Altmühl indtil Brekendorf Vei, Hovedpost i Vedelspang; af 7. Brigade paa Strækningen mellem Brekendorf Vei indtil et Punkt c. 500 Alen V. for Slesvig-Rendsborg Chausseen, Hovedpost ved Klosterkro; af 9. Brigade i Forbindelse med 7. Brigades Forposter indtil c. 1000 Alen Ø. for Kl. Reide, Hovedpost i den nordlige Del af Jagel; af 8. Reg. i Forbindelse med 9. Brigade og derfra mod Vest i Forbindelse med de fra Hollingsted udstillede Poster. Saalænge Frostene gjorde Oversvøm-

melsen betydningsløs, skulde Forposterne staa S. for denne over Gr. Reide mod Vest og Tilgangene til denne By og Kl. Reide barrikaderes.

Til Forposttjenesten skulde hver Brigade afgive $\frac{1}{4}$ af sin Styrke, Divisionsrytteriet daglig en Eskadron, fordelt med $\frac{1}{4}$ Eskadron i hvert af de 4 Afsnit, 11. og 12. Batt. hver fire Piecer, førstnævnte to til Hovedposten i Vedelspang og to til Hovedposten i Klosterkro, sidstnævnte to ved Kurgraven tæt V. for Oxeveien og to ved Kurborg c. 2000 Alen N. Ø. for Kl. Reide).

Over Resten af Divisionsartilleriet disponeredes paa følgende Maade: 11. Batt. skulde afgive fire Piecer til Dannevirke Forværk, 12. Batt. stille sine ved Lille Dannevirke Kro.

De to ved Klosterkro paa Forpost mødende Piecer skulde, efter at have medvirket ved Forsvaret af Høidepartiet mellem Hadeby Nor og Klosterkro, deltage i Forsvaret af Bustrup Partiet, hvilket sidst tillige vilde blive støttet ved Positionsartilleri paa Holm og Mevenberg. Hadeby Dæmning skulde afbrydes og forsynes med Løbegrave, Isning udføres i Hadeby Nor.

Ved Alarmering skulde Brigaderne og 8. Reg. besætte de dem anviste Strækninger, (8. Reg. i saa Fald underlægges 9 Brigade), to Eskadroner og, som oven omtalt, fire Piecer staa ved Lille Dannevirke Kro. Divisionskommandøren vilde træffes ved Skandse XII. Divisionens Train skulde staa ved Taterkro, 8. Reg.'s ved Dækkekro. —

Naar 2. Division havde overtaget Forsvaret af Centrum's vestlige Del, skulde 9. Brigade kun besætte Strækningen fra XI. exkl. til Engdraget Vest for XII med Hovedstyrken ved XII. Til Underbringelse af 2. Division kunde da foruden Barakker for 2000 Mand, der vare under Opførelse V. for Lille Dannevirke, benyttes et Kantonnement om denne By, Hysby, Skovby, Sylvested, Ø. og V. Treya, Holm og Ellingsted. 9. Brigades Forposter anvistes Ly i Friederichsheide og den nordlige Del af Jagel. Ved Kæmpehøien N. V. for Kurgravens Overskæring med Oxeveien var befalet opført Hytter og Bivouakstalde for $1\frac{1}{2}$ Kompagni, 1 Eskadron og 2 Kanoner.

Overkommandoens Svar paa de af Divisionerne gjorte, oven omtalte Henstillinger indløb i Slutningen af Maanedens og vil senere blive meddelt.

Som tidligere berettet, beordrede Ministeriet under 23. November hele Dannevirkestillingens Montering. Paa dette Tidspunkt vare i Centrum Skandserne I—III, VI, VII, IX—XXIV monterede med 15 Stk. 84 Pd.'s G. K. II, 24 Stk. 24 Pd.'s G. K., 26 Stk. 18 Pd.'s K. K. og 36 Stk. 6 Pd.'s K. K., ialt 101 Piecer. Paa venstre Fløi vare Værkerne

a, b, g¹ og g² monterede og endel mobilt Skyts havdes til Raadighed, saa at der her havdes: 4 Stk. 84 Pd.'s G. K. II., 12 Stk. 24 Pd.'s G. K., 16 Stk. 12 Pd.'s K. K., ialt 32 Stk. Paa høire Fløi vare Værkerne ved Husum, Frederikstad og Süderstapel monterede med 2 Stk. 84 Pd.'s G. K. II., 8 Stk. 24 Pd.'s G. K., 14 Stk. 12 Pd.'s K. K., 2 Stk. 6 Pd.'s K. K., ialt 26 Stk. Ialt stode 159 Kanoner i Stillingen, et Antal, som dog inden Krigens Udbrud forøgedes til 175*). D. 4. December vare de da fuldendte Værker monterede; der arbejdedes paa Krudtmagasiner, Skandsekurve, m. m., men Anlægget af de første skred kun langsomt fremad.

Ved Bestykningen af Værkerne lagdes, som tidligere omtalt, stærkt Beslag paa Feltartilleriet, særlig paa Reserveartilleriet. Til Dannevirke Forværk bestemtes saaledes foreløbig 4 Piecer af 11. Batt. Til Montering af Paløre Skandserne bestemtes foruden 2 24 Pd.'s G. K. som Positionsskyts 4 Piecer af 1. Batt. (af Reserveartilleriet). Til Montering af Værkerne langs Slien bestemtes foruden 12 24 Pd.'s G. K. som Positionsskyts 13. Batt., der d. 31. Januar fra Reserveartilleriet overgik til 1. Division.

I Oktober 1863 var man begyndt at sætte Dannevirkestillingen i Forsvarsstand*), men først efterhaanden som Tropperne ankom, beholdt man den nødvendige Arbeidskraft. Jordarbeidet ved saa godt som alle de større Skandser var vel færdigt, men der stod dog meget Skandsearbejde tilbage, idet enkelte Værker ikke vare paabegyndte (saaledes befaledes, som det vil erindres, Bustrup og Dannevirke Forværker først anlagte d. 30. Oktober), andre ikke fuldførte; der manglede flere af de dækkede Forbindelsesveie mellem Skandserne; Batterierne for Positionsskyts manglede tildels (saaledes anlagdes Batterierne ved Holm, Mevenberg og langs den nordre Slibred først umiddelbart forinden Krigen). Endelig manglede alle Arbejder vedrørende Stillingens fortifikatoriske Armering**).

Om Forholdene ved Slien give følgende Expeditioner fra 1. Division med vedføiet Dato nærmere Oplysninger.

D. 21. Januar anmodede Divisionen Overkommandoen om, at de manglende Værker snarest maatte blive anlagte og armerede;

*) Ved Skildringen af Feltingenieurvirksomheden saavel ved Dannevirke som senere ved Dybbøl og Fredericia er paa flere Steder benyttet „Feltingenieurvirksomheden i 1848—64“, udarbejdet af Generalmajor C. T. Jørgensen og Oberst H. O. Glahn.

**) En Angivelse af den for Værkerne paaregnede og den ved Krigens Udbrud tilstedeværende Montering med Positionsskyts samt en Oversigt over de Ingenieurarbejder, som fra Efteraaret 1863 til Krigens Udbrud udførtes eller i alt Fald paabegyndtes, findes i Bilag 18.

d. 26. om, at Bridskelægningen maatte blive udført, da ellers Kanonerne Betjening efter kort Tid kunde blive umulig;

d. 27. om, at de lovede 12 Stk. 24 Pd.'s G. K. som Positions-skyts i Værkerne langs Slien snarest maatte ankomme;

d. 31. om, at fortrinsvis et af Batterierne ved Næs og Batteriet ved Hestoft hvert maatte faae 2 Kanoner, og samme Dag om, at det lovede 13. Batt. snarest maatte blive beordret til Divisionen.

Da Krigen udbrød, vare Forskandsningerne langs Slien ikke fuldførte; det sidste Skyts til deres Montering blev først bragt ind i de endnu ikke fuldt færdige Værker d. 4. Februar om Aftenen. De projekterede Anlæg ved Maesholm og Sliminde blev der ikke Tid til at anlægge. Heller ikke blev der Tid til, som af Divisionen foreslaaet, at lægge et Værk paa Høiden S. Ø. for Skandsen b ved Mysunde for at forhindre, at de i Skandsen anbragte Piecer domineredes fra Høiderne ved Ornum Mølle. Man maatte indskrænke sig til at flytte to af Piecerne til Skandse d og sikre de øvrige Dækning ved forhøiet Brystværn med Skydeskaar.

Oversvømmelserne. Som tidligere anført, blev i Slutningen af Oktober Reide Aa opstemmet og Vand indledet gennem Rømlandskanalen. Foran høire Fløi begyndte man d. 27. December at tilveiebringe Oversvømmelse af Sorgen og Trenen og i Begyndelsen af Januar ved Høivande at indlede Havvandet. Af Hensyn til det anvendte Middels Kostbarhed befalede dog Overkommandoen d. 17. Januar, at indtil Fjendtlighedernes Udbrud vilde Oversvømmelsen være at holde en Fod under de Meggerkog og Børm Kog beskyttende Digers Krone. Da imidlertid Ingenieurkommandoen d. 29. fremhævede Faren ved at undlade at iværksætte de Oversvømmelser, som ikke kunde tilveiebringes i Løbet af 24—36 Timer, gaves der d. 30. Ordre til fuldstændig Opstuvning af Vandet i Sorgdalen. Oversvømmelsen af Südermarsch forberedtes, saa at den kunde tilveiebringes i et Par Dage; den iværksattes dog først efter Krigens Udbrud.

Sprængning af Broer, Spærring af Veie. I Slutningen af Januar blev det befalet foran venstre Fløi at spærre alle de Veie, som førte ind imod Stillingen, saaledes at fjendtligt Artilleris og Bromateriels Marche i længere Tid kunde forsinkes. Hvad der gjorde denne Opgave særlig vanskelig, var den Bestemmelse, at der, inden Fjendtlighederne virkelig begyndte, ingen forberedende Arbejder maatte foretages. Man maatte derfor indskrænke sig til paa de Veie, især dem fra Kiel og Gr. Wittensee, som førte ind imod Ekernførde og Mysunde, at fælde høie og store Træer, som stode tæt ved Veiene, at afbryde Træbroer og større Stenkister uden stor Jordpaafyldning og undtagel-

sesvis til at foretage Gjennemgravninger. Da der ikke kunde tages Ingenieurkræfter fra de mange under Arbeide værende, tildels endnu vigtigere Arbeider i Hovedstillingen, udførtes Arbeidet af 3. Reg. efter de af Ingenieurmajor Jørgensen givne Bestemmelser. Spærringerne bleve dog ikke af stor Betydning. — Ved Ekernførde skulde der træffes Foranstaltninger til at gennemgrave Chausseen S. for Byen, i dens Gader at anlægge Barrikader og at sprænge Dæmningen over Vindeby Nors Afløb til Fjorden. Kapitain Christensen af Ingenieurerne, som i den Anledning d. 29. Januar sendtes til Ekernførde med en Sektion Sapeurer, begyndte de førstnævnte Arbeider, hvorimod det ikke lykkedes ham at faae begyndt paa Mineringen.

Medens man i Midten af Januar paa Grund af Ejderens Tilfrysning stillede de begyndte Palissaderingsarbeider i Kronværket i Bero, forberedtes derimod Sprængning af Jernbanebroen ved Rendsborg, som var en 3—400' lang Sprængværks Pælebro med 4 Pæle i Aaget, et Arbeide, som paa Grund af Fjendens Nærhed frembød særlige Vanskeligheder og tænktes udført ved Krudtladninger, der holdtes rede ved Duvensted; Overgangene over Sorgen forberedtes til Spærring ved Forhug foruden til Sprængning ved Miner. Ligeledes forberedtes Passagerne over Reide Aa — saavel paa Kl. Reide Veien som paa de vestligere liggende Biveie — til Afbrydning.

Dæmningerne over Reidedalen forsynedes i Geværskudvidde fra Værkerne med passive Forhindringer.

Rydning af Hegn. Foran den lange Stilling blev der foretaget Hegnsløifninger, men kun i mindre Udstrækning, da de faa Hegn, som efter 1850 vare gjenopførte, i Regelen vare smaa og ubeplantede. Ved Sløifningen af de gennemfrosne Hegn gik det i høi Grad ud over Værktøiet.

Anlæg af Kolonneveie. I Centrum anlagdes endel mindre Kolonneveie foruden de tidligere anlagte (se p. 83), ligesom der paa venstre Fløi N. for Slien anlagdes følgende Kolonneveie:

- Fra St. Jürgen (S. for Klensby og Fysing) til Brodersby;
- „ Skandsen g¹ bag Batterierne til Mysunde-Brodersby Veien;
- „ Brodersby (Nord om Goltoft og Hestoft) til Ulsnæs;
- „ Arnæs (Vest om Kappel bag Batterierne) til Rabølsund, samt
- „ alle Batterierne mod Nord til nærmeste almindelige Vei eller Kolonnevei.

Til Benyttelse under en eventuel Retraite blev den tæt Vest om

Flensborg førende Vei ved en Kolonnevei sat i Forbindelse med Chausseen; ogsaa ved Aabenraa anlagdes Kolonneveie.

I Slutningen af Januar befaledes anlagt et Retraitepunkt ved Holdnæs til eventuel Benyttelse for en Del af venstre Fløis Besætning; Arbejderne skulde udføres af et Ingenieurdetachment fra Als.

Hytteleire. Da det af Hensyn til fjendtlige Alarmeringer maatte anses for misligt at have Hærens Afdelinger kantonnerende langt fra Stillingen, hvad den spredte Bebyggelse tvang til, var det af Betydning at faae Barakker byggede umiddelbart bag denne. Bestræbelserne i saa Henseende lykkedes dog kun i yderst ringe Grad.

D. 30. November 1863 rettede Ministeriet til Ingenieurkorpset en Forespørgsel om, hvad en Leir til 10,000 Mand vilde koste at opføre, og hvor lang Tid Opførelsen vilde tage. Arbejderne i Dannevirkestillingen vare dengang underlagte Ingenieurdirektionen i Slesvig, og Barakkebygningen bestyredes som de øvrige Arbejder af bemeldte Direktion. Da imidlertid dennes Tid og Kræfter allerede vare stærkt beslaglagte af Befæstningsarbejder, ansaa Korpset det rettest ikke at bebyrde Direktionen med denne Sag, men at interessere en civil Tømmermester i Sagen for derved at vinde Assistance til Materialiers og civil Arbeidskrafts Tilveiebringelse samt til selve Udførelsen. Det fra den paagjældende Tømmermester modtagne Tilbud var saaledes affattet, at Korpset kunde forlange alt Materiale leveret af ham fra Kjøbenhavn og derved forhindre, at han uden Korpsets Samtykke disponerede over de begrændsede og til andre Øie-med nødvendige Tømmerbeholdninger i Nærheden af Stillingen, men at ogsaa Korpset til enhver Tid kunde tage Tømmerleveringen i sin Haand; at det var hans Sag at reise den civile Haandværkerstyrke, som Militæretaten dog efter Omstændighederne kunde forøge med militære Haandværkere, samt at Korpset havde frie Hænder med Hensyn til Indskrænkninger i og Forandringer ved Arbejderne samt Afgjørelsen i alle Tvivlsspørgsmaal.

D. 3. December gav Krigsministeriet Ordre til 2 Regimentsleires Anbringelse. D. 9. December var Leirenes Plads bestemt og Akkord afsluttet med den civile Tømmermester om deres Opførelse; Tømmeret til den ene af Leirene skulde tages fra Slesvig og Flensborg, til den anden fra Kjøbenhavn. D. 16. begyndte Afskibning af Materiale fra Kjøbenhavn til Flensborg, hvorfra det pr. Jernbanes kulde føres til Leirpladsen, og d. 20. December begyndte under Storm og Slud den ene Regimentsleirs Opførelse med det Tømmer, som efter Bestemmelsen skulde tages i Slesvig.

D. 28. December om Aftenen modtog Korpset fra Ministeriet en Ordre, dateret d. 27., om at foranstalte opført endnu to Regimentsleire. Korpset forespurgte strax Ingenieurdirektionen pr. Telegraf, om denne tilraadede ogsaa om disse Leire at afslutte Akkord med Tømmermesteren, og om Direktionen kunde faae Tømmeret paa Stedet, i hvilket Tilfælde Søtransporten, som nu begyndte at blive mislig, vilde kunne undgaaes. D. 4. Januar bestemtes det, at Spær og Bræder til begge Regimentsleire skulde tages paa Stedet, og at kun de forarbejdede Gjenstande (Vinduer, Døre m. m., som først skulde anbringes, naar Barakkerne vare reiste) skulde tilveiebringes i Kjøbenhavn. Dampskibet Fylla afgik med disse Gjenstande d. 24. Januar til Ekernførde Fjord, der var den eneste aabne Havn, hvorfra Materialierne befordredes pr. Axe til Stillingen.

Naar Ingenieurkorpset oprindeligt holdt paa, at saameget Materiale som muligt burde tages fra Kjøbenhavn, var dette begrundet deri, at Korpset forudsaa det overmaade store Behov af Tømmermateriale i Stillingen og derfor saavidt muligt vilde skaane Beholdningerne i Slesvig til anden Anvendelse.

Ved Krigens Udbrud var for Infanteriets Vedkommende en Regimentsleir (til 2000 Mand) ved Store Dannevirke netop Dagen forinden fuldført; en lignende ved Lille Dannevirke var vidt fremmet; en ved Friederichsberg var begyndt, og til en ved Ellingsted var kun Samling af Materialier begyndt. Fuldførte vare Hytter til Artilleribesætningerne i Skandserne, Bivouakstalde for 4–500 Heste ved Lille Dannevirke og Hysby, flere Ammunitionsskure, Magasiner og Kogeskure; under Arbejde vare flere Bivouakstalde og Hytter for Forposterne; desuden havde Afdelingerne selv bygget endel Hytter og Stalde, hvortil Materialier udleveredes dem af Ingenieurerne. Under den forhaandenværende Trang blev en til Vognparken indrettet Stald taget i Brug af et Kavaleriregiment, hvilket atter foranledigede, at Vognparkens Heste maatte kampere under aaben Himmel.

Aarsagerne til, at Resultatet var saa ringe, ere forskjellige.

Hovedgrunden var den, at Ministeriet paa et for sent Tidspunkt tog Beslutning derom og paa et Tidspunkt, da de yderst faa Ingenieurkræfter i høieste Grad vare beslaglagte ved en Mangfoldighed af andre Arbejder, og fremdeles, at Krigsministeriet ikke havde imødekommet Ingenieurkorpsets Aar for Aar gjentagne Anmodninger om Anskaffelse af Tømmeroplæg i de forskjellige Stillinger*).

*) I Skr. af 31. Oktober 1862 foreslog Ingenieurkorpset at anvende 40,000 Rdlr. til Anskaffelse af Tømmeroplæg i de forskjellige Stillinger under Henvisning til den Mængde Tømmerkonstruktioner, der, naar Krigen udbrød, vilde blive at udføre, derunder

Af andre Omstændigheder, der fik Indflydelse paa Arbeidets Udførelse maa nævnes: Det ugunstige Veirlig, først Regn og Slud, senere haard Frost, de korte Dage, de begrændsede Transportmidler og endelig den store Mangel paa civil Arbeidskraft trods den tilbudte høie Løn.

Isningsarbeider. Isningsarbeider. Arbeidsmængderne forøgedes betydeligt, da den i Slutningen af December indtraadte stærke Frost gjorde Isning af de Stillingen sikkrende Vande nødvendig. D. 30. December begyndte Frosten, som vedvarede til d. 15. Januar med en Middeltemperatur af 7—8°, paa enkelte Dage 15—16° under Frysepunktet. Allerede de første Dage i Januar vare Ejder Kanalen og Ejderen tillagte, saa de kunde passeres af Infanteri og enkelte Steder af Vogne; paa Slien laa Isen til Arnæs. Under den vedvarende Kulde udbredte den sig stadig mere, hele Slien lagde til; Isens Tykkelse overskred paa flere Steder 8', medens den, hvor Snævringer fremkaldte stærkere Strøm, var mindre solid. Samtidig standsede Skibsfarten, da Flensborg og Ekernførde Fjord vare tilfrosne. Dette Forhold, som aldeles forandrede Betingelserne for Forsvaret, foranledigede Overkommandoen til d. 2. Januar at fremhæve for Krigsministeriet Nødvendigheden af, at der oversendtes et Dampskib, egnet til at bryde Isen paa Slien, samt et Antal Søfolk øvede i Brugen af Isningsredskaber.

D. 8. Januar blev der givet Befaling til at ise en Rende udfør alle de Veie, som førte til Slien, men faa Dage senere udvidedes Befalingen til at gjælde hele Slien. Isningen blev sat i Gang paa 5 forskjellige Steder, omtrent 1 Mil fra hinanden. Den i Isen tilveiebragte Vaage gjordes først 32' bred, men forøgedes til mindst 44' af Hensyn til Dimensionerne af Dampskibet Ossian, som var leiet til at bryde Isen og i den Anledning ankom til Slien d. 15. Januar. Ved Hjælp af leiet Arbeidskraft og Soldater isedes der omtrent 1³/₄ Mil imellem Paløre og Sliens Munding, medens den øvrige Strækning isedes ved Dampskibets Hjælp; det kraftige Hjuldampskib kunde dog ikke bryde Isen, naar denne var over 8" tyk (dens Tykkelse var flere Steder endog over 12"), medmindre der foran var gjennemsavet eller hugget Længderender, og saa stod der endnu tilbage at skyde de løse Is-

---

Leir- og Hyttebygning for en Del af Dannevirkestillingens Besætning, endvidere at man ikke i Utide maatte blotte de Byer, der laa i Stillingens Nærhed, for Tømmer, samt at hvert Øieblik maatte benyttes, for at Frosten ikke skulde lægge Hindringer i Veien saavel for Transporten som for Arbeidernes Udførelse. I Foraaret 1863 gjordes atter Indstilling herom (se pag. 78).

stykker ind under den faste Is, da Frosten i mange Dage var saa stærk, at alle Isstykkerne, naar de bleve liggende, frøs saa hurtigt sammen, at man kunde gaa over de isede Steder efter nogle faa Timers Forløb. Inden Dampskibets Ankomst og i de Vaager, hvortil det endnu ikke kunde komme, vedligeholdtes den isede Rende ved at trække Baade frem og tilbage i den; efterhaanden overtog Dampskibet med Held dette Arbeide.

Til at bryde Isen paa Slien paatænktes desuden anvendt Kanonbaaden Willemoës (Lieutenant Bille). Denne var d. 14. Januar kommen til Slien, men forlod den d. 17. paa Grund af Is og gik til Sønderborg. Overkommandoen anmodede d. 24. Januar telegrafisk Krigsministeriet om at foranledige den beordret til Slien for at hjælpe til at holde Renden aaben og for i paakommende Tilfælde at deltage i Sliens Forsvar. Baaden afgaves fra d. 26. Januar til Raadighed for Sliforsvaret, men kom paa Grund ved Indløbet til Arnæs Bredning og led endel Skade ved Sammenstød med Ossian d. 27., saa at Baaden først efter d. 3. Februar kunde medvirke til at holde en Rende i Isen aaben.

D. 26. lykkedes det Ossian at passere Mysunde, saa at en Rende gjennem hele Slien var tilveiebragt.

I Centrum isedes fra Slesvig til Paløre i en Længde af $\frac{3}{4}$ Mil, samt i Reidedalen. Paa høire Fløi af Dannevirkestillingen prøvede man med noget Held ved Sorgens Oversvømmelse at forandre Vandstandeu, indtil Isen slog saa store Revner, at den ikke kunde passeres.

Indtraadt Tøveir gjorde Ekernførde Fjord tilgjængelig d. 20., og Isen paa Flensborg Fjord kunde d. 23. uden Vanskelighed brydes af Dampskibe. Senest sporedes Virkningen i Reide Aaens og Oversvømmelsernes mere stillestaaende Vand; endnu d. 23. havde Isen her 4—6" Tykkelse, og først d. 28. var den ikke længer passabel. D. 29. begyndte imidlertid atter Frostens som, hvad man nu havde Erfaring for, i faa Dage tilintetgjorde Nyttens af de naturlige Terrainhindringer.

Flaaden. I Januar Maaned fortsattes Krigsudrustningerne og de øvrige Arbeider paa Værftet, hvilke dog hæmmedes noget paa Grund af den strænge Vinter. Skruekanonbaaden Buhl (Lieutenant P. H. Braëm) heiste Kommando d. 14. Januar for at anvendes i Troppe-transport, og Skruefregatten Jylland (Orlogskapitain P. C. Holm) d. Fortsatte Krigsudrustninger tilsøes.

22. Januar; sidstnævnte forblev dog foreløbig paa Kjøbenhavns Rhed for at organisere sig. Af de tidligere udrustede Skibe anvendtes de mindre hovedsagelig til Troppettransport; paa Nyborg Fjord toge Fregatten Sjælland og Korvetten Thor Station i Begyndelsen af Maanedens til Afløsning af Korvetten Heimdal, der, som tidligere anført, var bleven kaldt til Kjøbenhavn.

Muligheden af en Retraite fra Dannevirkestillingen foranledigede Marineministeriet til at forberede sig paa, at Armeens yderste venstre Fløi ved en Tilbagegang kunde blive tvunget ned mod Kysten, og i saa Tilfælde vilde faae Brug for Transportmidler for at blive sat over til Nybøl Herred eller til Als. Skruekorvetten Thor og Pandserkonnerten Esbern Snare, som begge ved Maanedens Slutning detacheredes til Ekernførde Fjord for at assistere Armeens venstre Fløi, og som havde Ordre til at forlade Fjorden og afgaa til Sønderborg, naar vore Tropper bleve tvungne Nord paa, erholdt Instruction om at dække en eventuel Indskibning af Tropper, til hvis Overførelse havdes Kanonbaaden Willemoës samt to Kanonbaade og tre Transportbaade, som vare stationerede ved Sønderborg, og som med kort Varsel vilde kunne være tilstede paa Kysten imellem Havernæs og Holdnæs.

Marineministeriet saa sig ikke i Stand til at opfylde Overkommandoens Begjæring (se pag. 165) om en Kanonbaadsflotille ved Ejderens Udløb og om et Matroskorps til Tjeneste paa Ejderen og Slien.

Paa Fanø fandtes et lille Materiel af 8 Kanonjoller, som havde været oplagte her siden Udrustningen i 1861. Vinterens Strænghed forbød vel deres Anvendelse for Øieblikket, men for at sikre Materiellet mod et muligt fjendtligt Angreb beordredes Lieutenant P. I. C. Holbøll, der gjorde Tjeneste som Næstkommanderende ved Krydstoldvæsenets vestlige Afdeling, under 19. Januar til strax at afreise til Fanø med et Kommando af 40 Mand for at træffe de fornødne Foranstaltninger. Disse skulde efter Ministeriets Anvisning indskrænke sig til en Sikkring af det Løb, som Nord fra førte ind til det Sted, hvor Kanonjollerne vare landsatte, og her opførtes en lille Jordskandse, hvor 6 af Jollernes Piecer sattes i Batteri.

Dampbaadene Hammer og Augusta overførtes paa Foranledning af Kapitainlieutenant O. C. Hammer, der var Krydstold- samt Fyr- og Vagerinspektør paa Vestkysten, fra Husum Havn, hvor de laa indefrosne, til Vyk, saasnart Isen tillod det, for ikke ved en mulig Opgivelse af Dannevirkestillingen at falde i Hænderne paa Fjenden,

ligesom alle Lodser bleve fjernede fra Tønning ved Foranstaltning af det slesvigske Ministerium.

Krigen maatte i Januar Maaned betragtes som saa nær forestaaende, at Marineministeriet ansaa Øieblikket kommet til at forberede Opbringelsen af fjendtlige Handelsskibe, hvor dette lod sig gjøre uden for de danske Farvande og Østersøen. Det foranledigede derfor, at Skrueskonnerten Fylla, der var paa Togt i Vestindien og saaledes underlagt Gouvernementet for de danske Besiddelser, gennem Finantsministeriet modtog de fornødne Forholdsordrer og Instruktioner i saa Henseende, og samtidig belavede man sig paa at lade en Fregat afgaa til Plymouth for ved Krigens Udbrud strax at have en Orlogsmænd paa rede Haand, der kunde opbringe fjendtlige Skibe i Opgangen til Kanalen.

Foranstaltninger til at opbringe fjendtlige Handelsskibe i fremmede Farvande ved en Krigs Udbrud.

Skruefregatten Niels Juel, der laa i Sundet ved Vedbæk for at organisere sig, fik vel Ordre til at afseile til den engelske Kanal, men da Ministeriet forinden Skibets Afgang modtog Meddelelse om, at en Eskadre af tre preussiske Smaaskibe, der havde været paa Togt i Middelhavet, var paa Hjemveien til Østersøen og ifølge et Rygte — der forøvrigt viste sig at være feilagtigt — endog skulde være set under den norske Kyst, blev Fregattens Seilordre under 26. Januar foreløbig sat ud af Kraft.

Niels Juel afseilede derimod en af de sidste Dage i Maaneden til Skagerak med Ordre til at holde gaaende under Norge og ved Overhaling af Lods fartøier at søge at skaffe Oplysning om, hvor de preussiske Krigsskibe havde søgt Havn.

Fregatten, der paa Stationen i Skagerak var anbefalet at iagttage den størst mulige Økonomi med Hensyn til Kulforbruget, havde Ordre til fra Christianssand at indsende telegrafisk Rapport om sine Iagttagelser og samme Sted afvente Ministeriets nærmere Ordre.

Ved Maanedens Udgang, umiddelbart forinden Fjendtlighedernes Udbrud, havdes 15 større og mindre Skibe under Kommando*), og paa Orlogsværftet vare foruden Pandserbatteriet Rolf Krake et Linieskib, en Fregat og en Korvet under Ekviperings.

*) „Liste over udrustede Skibe umiddelbart forinden Krigens Udbrud“ se Bilag 19.

Tilbageblik over Krigsforberedelserne i Perioden fra
Efteraaret 1863 til Krigens Udbrud; Tilstanden
ved Krigens Udbrud.

Beslutningen om, at der fra 1. Oktober skulde træffes de fornødne Foranstaltninger for at sikre en hurtig Udvikling af Armeens Krigsstyrke, maatte under en Fredsorganisation, hvis Mangelfuldhed laa klar for Alle, have krævet en rastløs Virksomhed i Krigsbestyrelsen og Hæren. Men den ulykkelige Forudsætning om, at den fuldstændige Udfoldning paa Krigsfoden først behøvede at være tilstede til Foraaret, lammede Energien lige til Kong Christian den 9des Thronbestigelse. Da Krigen derpaa udbrød allerede d. 1. Februar, saa at Mobiliseringen maatte udføres i en Tid af 8 Uger og paa en Aarstid, der i mange Henseender maatte berede store Vanskeligheder, da fremdeles Hæren ikke paa nogen planmæssig Maade kunde bringes fra Freds- til Krigsfod, og da derhos Krigsforberedelserne maatte gives et meget stort Omfang, idet det efterhaanden viste sig, at to af Europas Stormagter stillede sig imod Danmark, stod Krigsbestyrelsen i December og Januar i flere Henseender overfor en uløselig Opgave*). At der ved Forsøgene paa at løse denne blev begaaet ikke faa Feilgreb, er i hvert Fald forklarligt.

Infanteriet.

Infanteriet. For Infanteriets Vedkommende vanskeliggjordes Udfoldningen til den større Styrke derved, at Krigsbestyrelsen ved Kundgj. f. Arm. af 21. September forlod den tidligere lagte Plan. Som tidligere anført, var det endnu i Januar 1863 samtidig med, at der udstedtes udførlige Anordninger angaaende Doubleringen, blevet paalagt Afdelingerne til enhver Tid at have alle Foranstaltninger fuldt beredte til saa hurtigt og sikkert som muligt at effektuere en given Doublerings- og Mobiliseringsordre. Alt dette blev omsonst, idet Ministeriet traf Foranstaltninger, der vanskelig kunde bringes i Harmoni med den bestaaende Ordning.

Ved den gradvise Udvikling tilsigtede Krigsministeren at give de ved den nødvendige Omflytning af Befalingsmændene tilveiebragte nye Forhold Tid til at fæstne sig. Den politiske Situation forekom ham ikke at gjøre det nødvendigt, og økonomiske Grunde fraraadte ham efter Exercertiden at holde saa meget Mandskab til Tjeneste, at en Formering i 8 Kompagnier blev mulig. Ved Inddeling i 6 Kompagnier kunde, mente Ministeren, saavel nogle af de nye Kompagnikommandører som navnlig Reservebefalingsmændene sættes i Virksom-

*) Sammenhold pag. 106 øverst.

hed, og der opnaaedes tillige — dersom Begivenhederne mod Forventning skulde udvikle sig saa hurtigt, at en fuldstændig Doublering blev umulig — at have en Formation af Infanteriet, som med et nogenlunde fyldigt Befalingspersonale kunde bringe Vaabenet op til en Styrke af c. 34,000 Mand.

Maa end disse Betragtninger tillægges nogen Vægt, er det paa den anden Side udenfor Tvivl, at den af Ministeren valgte Fremgangsmaade medførte store Ulemper. Den hindrede Afdelingerne fra at komme til Ro i de nye Former, Befalingsmænd og Mandskab fra at samarbeides. Samtidig greb Regimentsformationen, der traadte i Kraft d. 1. December, forstyrrende ind. Den indførtes, fordi Ministeren havde Betænkeligheder ved at sende saa svagt kommanderede Afdelinger som de, der vilde fremgaa af den tidligere fulgte Doubleeringsplan, mod Fjenden; han ansaa det nødvendigt enten at udstyre Bataillonerne foruden med en Chef tillige med en Næstkommanderende eller at gaa over til Regimentsformationen, og han foretrak det Sidste, da derved — idet Administrationens Byrde toges bort fra Bataillonerne — „kunde opnaas en mere økonomisk Anvendelse af Vaabenets ældre Officerer.“

Formationen i Regimenter med 2 Batailloner var imidlertid noget Nyt og Uprøvet; den bevirkede derhos, at 22 Stabsofficerer til Regimentskommandører og 22 Premierlieutenanter til Regimentsadjutanter toges bort fra Afdelingerne, som forinden vare svagt besatte med routinerede Befalingsmænd, og bragtes i tildels rent administrative Stillinger, samt at et stort Antal Befalingsmænd (navnlig Bataillons- og Kompagnikommandører) ved Krigens Udbrud kom til at indtage høiere og uvante Stillinger og for endel kom til fremmede Afdelinger, ligesom flere ældre Reserveofficerer, der saa godt som ikke havde været til Tjeneste siden forrige Krig, og som aldrig havde ført Kompagni, nu maatte gives Kompagni.

Vanskelighederne bleve saa meget større, som Kundgjørelsen af 21. September Intet havde bestemt om, hvorledes først de 6 og derefter de 8 Kompagnier skulde udvikles, saa at Afdelingerne i saa Henseende fulgte forskjellige Fremgangsmaader.

Ifølge de i tidligere Aar truffne Anordninger om Doubleringen var Mandskabet fordelt til 8 Kompagnier; det omfordeltes ved den oftnævnte Kundgjørelse til 6. Men dette Arbeide blev unyttigt derved, at Ministeriet under 22. Oktober bestemte, at det til 5. og 6. Kompagni afgivne Mandskab kun skulde føres i de 4 Stamkompagniers Bøger som midlertidig afgivet. Ved den derefter paafølgende Over-

gang til 8 Kompagnier holdt de fleste Afdelinger sig til det ældre Doublingssystem, hvorefter Stambataillonen dannedes af 1. og 3. Kompagni, Doublingersbataillonen af 2. og 4. Kompagni. Det blev derfor forstyrrende, at Kundgjørelsen af 27. November bestemte, at disse Batailloner skulde formeres henholdsvis af 1. og 2. samt af 3. og 4. Kompagni.

Da Benævnelsen af Kompagnierne indenfor Bataillonen var uensartet, befaledes det under 21. December, at Kompagnierne skulde benævnes:

1. Bataillons Kompagnier: 1., 2., 3., 4. Kompagni,
2. do. do. : 5., 6., 7., 8. do.

Ministeriet saa imidlertid snart, at Ordren var uigjennemførlig, og kundgjorde derfor under 24. December, at forsaavidt den maatte give Anledning til altfor betydelige Omstemplinger af Munderingssager og Armaturgjenstande, kunde den Benævnelse af Kompagnierne, som alt var indført ved Afdelingerne, foreløbig bibeholdes*).

Saa vel Regimentsformationen som den successive Udvikling bevirkede, at Tiden i November og December for en stor Del gik tabt med Omorganisation. Og da endelig denne var endt, var, som tidligere antydet, Afdelingernes iforveien svage Liniebefalingspersonale i stort Omfang suppleret med Reserveofficerer, Reserveunderofficerer og midlertidige Underofficerer**). Desuden kom særegne Vanskeligheder

*) Kun 12., 13., 14., 21 og 22. Reg. havde Kompagnierne som befalet; ved 2., 3., 5., 9., 15., 16. og 20. Reg. benævnedes de henholdsvis 1., 2., 5, 6. og 3., 4., 7., 8. Komp.; ved 4., 7., 10., 17. og 18. Reg.: 1., 2., 5, 7. og 3., 4., 6. og 8. Komp.; ved 6. Reg.: 1, 5., 2., 6. og 3., 7., 4., 8. Komp.; ved 1. Reg.: 1., 2., 6., 7. og 3., 4., 5., 8. Komp.; ved 8. Reg.: 1., 2., 5., 8. og 3., 4., 6., 7. Komp.; ved 11. Reg.: 1., 3., 5., 7. og 2., 4., 6., 8. Komp.; ved 19. Reg. endelig: 5., 6., 7., 8. og 1., 2., 3., 4. Komp.

***) Til Sammenligning med Forholdene under Krigen 1848—50 angives eksempelvis Styrken af Kombattanter for 18. Regiment (det tidligere 2. Jægerkorps) i begge Krige.

Ved Udbrudet af Krigen 1850 (altsaa kort før Slaget ved Isted) var Styrken af 2. Jægerkorps: 16 Officerer af Linien, 4 Reserveofficerer, 2 Overkommandersergenter, 38 Underofficerer, 15 Spillemand, 95 Underkorporaler (Jægere) og 877 Menige (Underjægere).

Ved Udbrudet af Krigen 1864 udgjorde Styrken af 18. Reg. 19 Officerer af Linien (hvoraf 2 til Regimentsstaben), 17 Reserveofficerer (eller midlertidigt antagne Officerer), 29 Linieunderofficerer, 7 Reserveunderofficerer, 27 midlertidige Underofficerer, 14 Liniespillemand, 14 Reservespillemand, 113 Underkorporaler og 1269 Menige.

Ved 2. Jægerkorps bestod Bataillonsstaben af en Oberstlieutenant og en Major; hvert Kompagni havde 1 Kapitan, 1 Premierlieutenant og et Antal Sekondlieutenanter af Linien eller under Krigen uddannede Reserveofficerer.

Ved Bataillonerne i 18. Regiment talte Bataillonsstabene kun en Kommandør

til. Ved de Afdelinger, der vare udskrevne fra Holsten (15., 16., 17. og 22. Reg.), udskilte man, som tidligere viist, Holstenerne lige før Krigens Begyndelse. To af disse Regimenter kom først d. 31. Januar tilbage til deres Kantonementer efter i Nærheden af Flensborg at have faaet deres Mandskab erstattet med Forstærkningsmænd, som i de sidste Dage før Krigens Udbrud kom til Hæren; 22. Reg. erholdt sit Mandskab endog efter Krigens Udbrud. Dette gamle Mandskab havde i længere Tid ikke deltaget i Øvelserne; det stilledes under fremmede Befalingsmænd, og der var ingen Tid til at indøve dem og samarbeide Befalingsmænd og Mandskab, inden de maatte føres mod Fjenden. Ved 10., 12. og 13. Reg. (der foruden 21. vare rekruterede i Sydslesvig) kunde man ikke stole paa Mandskabet og derfor kun med Betænkelighed benytte dem i forreste Linie.

Der var i alle disse Omstændigheder Momenter nok til at tilintetgjøre Frugten af selv den bedste Uddannelse og det omhyggeligste Fredsarbeide. Den ringe Fredsstyrke forsvandt desuden fuldstændig i den store indkaldte Styrke.

Taktiken var den Tids Kolonne- og Tirailleurtaktik. Vore Befalingsmænd, der for en stor Del havde Krigserfaring fra 1848—50, fulgte med nogle Modifikationer den i hin Krig anvendte Taktik, ifølge hvilken Angrebet indleddes ved en mindre Tirailleurfægtning, hvornæst Kolonnerne gik paa med Bajonetten. Mandskabet var i 1864 som i 1848 villigt og pligtro; besjælet af Kjærlighed til Konge og Land fulgte det sine Befalingsmænd, hvorhen det bødes dem at gaa. Men Forholdene vare forandrede. I 1848—50 stod vor forholdsvis stærkt organiserede Hær hyppigt overfor en underlegen Modstander; ved flere Leiligheder (Fredericia, Isted) udfægtedes Kampen endog ene med den svagere organiserede Insurgentær. I 1864 var det vor løst sammensatte Hær, der stilledes overfor Stormagter, af hvilke den ene gik i Spidsen for den militære Udvikling i Europa. Særlig Betydning fik det, at den preussiske Hær mødte med Bagladerifler, hvis Overlegenhed over Forladeriflerne det faldt i vore Troppers Lod paa Valpladserne i 1864 at give Vidnesbyrd om.

Betydningen af, at Modstanderen var bevæbnet med Bagladevaaben, laa ikke alene i dette Vaabens haandgribelige og eminente

(Major eller Kapitain); de otte Kompagnier maatte nøies med 3 Kapitainer og 5 Premierlieutenanter (en af Krigsreserven) som Kompagnikommandører samt med kun 4 Premierlieutenanter (hvoraf 2 af Krigsreserven) og 21 Sekondlieutenanter (hvoraf 15 af Krigsreserven).

I Løbet af Krigen forværredes Forholdet endda meget betydeligt, hvad senere vil blive viist,

Fordele, at det afgav en 3 Gange saa hurtig Ild som Minié-riflen og kunde lades i liggende Stilling. Overlegenheden laa fornemmelig deri, at Bagladevaabnet gjorde den gængse Taktik uanvendelig. Klarhed herover vandtes i den militære Verden først, efterat Erfaringerne paa de bøhmiske Valpladser havde godkjendt Erfaringerne fra 1864. Man erkjendte da, at den almindelige Maade, hvorpaa en Kamp hidtil var forløbet, idet Skytterne forberedte Angrebet, Kolonnerne gennemførte det, var en overlevet Form. Skyttesværmene maatte baade forberede og gennemføre Angrebet. Skyttesværmen maatte blive Fodfolkets Hovedkampform; Kolonnen kunde kun faae Betydning i Henseende til at understøtte Skyttelinien; dens Anvendelse til Kamp i første Linie var en Umulighed.

Maa det end erkjendes, at flere Befalingsmænd havde Følelsen af, at Udviklingen bar i denne Retning, og derfor anvendte fladere Former, saa kunde dog en saa radikal Forandring af Taktiken ikke i sin Helhed gennemføres under Krigen, men maatte blive Frugten af et længere Fredsarbejde.

Den preussiske Hær var paa Grund af disse Forhold i Besiddelse af en Overlegenhed, som den neppe selv fuldt kunde overse. I enhver erobret Position kunde vor Modstander trygt slaa sig til Ro, stolende paa sit Geværs fortræffelige defensive Egenskaber. Foretoges der Anløb mod hans Stillinger, var Bagladegeværet i Stand til at holde en langt overlegen Modstander fra Livet; jo større Kraft vi lagde i Angrebet, og jo mere dette førtes frontalt frem, desto sikkrere vare vi paa at forbløde. Forskjellige Fægtningsmomenter i Kampen d. 17. Marts, 8. Brigades Kamp d. 18. April og endelig vore mislykkede Forsøg paa under Kampen paa Als d. 29. Juni at kaste de først overførte preussiske Echeloner tilbage, ere talende Vidnesbyrd om den Afmagt, hvortil de tidligere med stor Bravour udførte offensive Stød vare blevne fordømte.

Kavaleriet.

Kavaleriet. Ved Kavaleriet var Udfoldningen til den større Styrke oprindelig foreslaaet saaledes, at der ved hvert Regiment af to Eskadroner dannedes tre, hvorved de fire Eskadroner forbleve uden indblandet fremmed Element, og i det Hele Blandingen indenfor Regimentet blev saa lille som mulig. Denne Plan bragtes kun i Anvendelse for Gardehusarregimentet og af Hensyn til det sene Tidspunkt ogsaa for 2. Dragonregiment; ved de øvrige Regimenter formeredes først af alle 4 Eskadroner 5, saaledes at Mandskabet fordeltes og indførtes i de ny Eskadroners Stambøger; af disse 5 skulde da senere 6 Eskadroner formeres,

Ihvorvel Omorganisationen for Kavaleriet ikke var saa indgribende som for Infanteriet, idet der pr. Regiment kun skulde formeres to nye Eskadroner, medens Regimentet selv forblev uforandret, bleve dog Vanskelighederne forøgede derved, at Oprettelsen af de to nye Eskadroner skete til forskjellig Tid og endvidere paa et saa sent Tidspunkt, at Omorganisationen ikke var endt ved Krigens Udbrud. Særlig Interesse har det at kaste et Blik paa Forholdene i 3., 5. og 6. Dr. Reg., ved hvilke der, eftersom de indtraadte i 4. Division, maatte stilles store Krav til Kampdygtigheden og Bevægeligheden.

Ifølge derom indgivne Rapporter bleve de to førstnævnte Regimenter pludselig, uagtet de havde indmeldt endnu ikke at være færdige til Afmarche, kaldte bort fra deres Garnisonssteder. 5. Dr. Reg. maatte efterlade sit Depot i stor Uorden; de til Ordningen deraf efterladte Kræfter kaldtes tildels bort til andre Hverv, og den som Følge heraf uoprettelige Uorden i Depotet blev i høi Grad følelig for Regimentet.

Af 3. Dr. Reg.'s til Aarhus indkaldte Mandskab, der i Korsør skulde afhente Heste, ankom 93 Mand og 46 Heste sidst i Januar til Regimentet i Angel, 35 Heste først den 3. Februar, de øvrige Folk og Heste endog først d. 11. Februar. Dannevirke-Perioden var da endt, og Divisionen havde alt passeret den jyske Grændse.

5. Dr. Reg.'s til Randers indkaldte Mandskab (220 Mand), der i Svendborg skulde afhente Heste, ankom først d. 25. Januar til Regimentet i Angel.

6. Dr. Reg. i Holsten var allerede i Mai 1863 bragt til en Styrke af 480 Mand; en Forøgelse med 200 Mand og c. 250 Heste modtog Regimentet først mellem 22. og 24. Januar ved Slesvig, efterat Mandskabet havde hentet Heste paa Fyen. Regimentet havde da pr. Eskadron c. 40 raa Heste imod 90 tilredne. Ikke faa af Stamhestene vare gamle og udslidte og af de udresserede Heste var der mange, som ikke egnede sig til Ridebrug.

Ved alle 3 Dragonregimenter blev saaledes en meget betydelig Del af Mandskab og Heste indkaldt saa sent, at de først kom til Tjeneste i de sidste Dage før Krigens Begyndelse og tildels endog senere. Ved 3. Dr. Reg. maatte et stort Antal Dragoner anvendes til at føre Heste for de forventede Mandskaber. Der var ingen Tid levnet til Tilridning af Heste og Indøvelse af ældre Mandskab.

Samtidig foregik betydelige Personalforandringer i Regimenterne. 3. Dr. Reg. skiftede kort før Fjendtlighedernes Udbrud Kommandør, Major, Adjutant og 3 Eskadronskommandører. Ved de fleste Eskadroner

indskrænkedes Lieutenanternes Antal til 1, tilmed unge Officerer, der ofte manglede Routine *).

Endnu d. 25. Januar skrev Generallieutenant Hegermann-Lindencrone til Overkommandoen:

„Regimenterne ere som bekjendt under en fuldstændig Omorganisation; en stor Del – c. 250 — af Regimenternes Heste ventes at tilgaa i de nærmeste Dage, redne af indkaldte Folk af Reserven, der i flere Aar ikke have været til Tjeneste. Det nærmest tilsigtede Maal er saaledes for Øieblikket at gjøre Afdelingerne nogenlunde tjenstdygtige ved hurtigst mulig at indøve de indkaldte Folk og Heste, dernæst de mindre Afdelinger, endelig Eskadronerne, Regimenterne og Brigaderne.“

Dette var Rytteriets Tilstand 6 Dage før Krigens Udbrud. Og da Krigen udbrød, stillede den strax Fordring om et strængt Kampberedskab, Bivouakering under aaben Himmel i strængt Veirlig og efter Dannevirkestillingens Rømning til yderst anstrængende Marcher, saa at Vaabenet ikke fik Ro til at fuldføre sin Organisation. Frugten af Fredsuddannelsen og særlig det høie Standpunkt, hvortil den enkelte Mands Uddannelse var bragt — hvorom talrige Beviser kunne hentes fra den første slesvigske Krig — kunde under disse Omstændigheder vanskelig komme til sin Ret.

Artilleriet.

Artilleriet. Ved Artilleriet var maaske Mangelen paa Befalingsmænd fuldt saa følelig som ved de øvrige Vaaben. Officerspersonalet d. 1. Februar bestod af 70 Officerer af Linien og 41 Reserveofficerer, ialt altsaa 111 Officerer. Af disse fragik til Arsenals- og Depottjeneste uden for Krigsskuepladsen 17 Linie- og 5 Reserveofficerer. Af Personalet paa Krigsskuepladsen fragik 14 Linieofficerer og 11 Reserveofficerer til Tjeneste i Dybbølstillingen og Fredericia; til Rest blev altsaa 39 Linieofficerer og 25 Reserveofficerer at anvende ved Artilleristabene, 13 Feltbatterier og 6 Fæstningskompagnier, spredte til en stor Mængde Artilleripositioner. Efterhaanden forøgedes Officerspersonalet med Officerer af det borgerlige og bornholmske Artilleri, af Infanteriet og afgaaede Officerer. At flere af Artilleriets dygtige Overfyrværkere kom til at gjøre Tjeneste som Officerer, raadede noget Bod paa den store Mangel, ligesom den i det Hele taget dygtige Linieunderofficersklasse kom til at beklæde Stillinger, der under normale Forhold ikke kunde falde i deres Lod.

*) Ved Udbrudet af Krigen 1864 havde Dragonregimenterne til 6 Eskadroner kun c. 20 Officerer (hvoraf 5 Reserve- og midlertidigt antagne Officerer), det samme Antal, som Dragonregimenterne i Slaget ved Isted havde til 4 Eskadroner.

Mobiliseringen udførtes under vanskelige Forhold. Saaledes blev t. Ex. 6. Batt. formeret i Haderslev, medens det havde Depot i Nyborg og fik Heste fra Veile. Ogsaa her skal særlig følges Udrustningen af det Batteri (5.), som var underlagt Kavaleridivisionen. Ifølge Batteriets Rapport manglede det ved sin Afgang fra Kjøbenhavn til Als d. 27. December: 1 Kapitain II*), 1 Overfyrværker, 3 Underofficerer, 3 Underkorporaler, 6 Konstabler, 12 Trainkonstabler, 26 Trainkudske, 1 Beslagsmed samt Læge og Dyrlæge. Af Heste medførtes til Als 45; 110 modtoges d. 30. December, 25 først d. 27. Januar. De d. 30. December modtagne Heste vare efter Batteriets Opgivende gennemsnitlig middelmaadige Dyr, hvoraf 10 strax indstilledes til Kassation; de d. 27. Januar ankomne 25 Heste vare „meget tarvelige“. I Løbet af Januar ankom Dyrlægen og en Beslagsmed, d. 4. Februar en Læge. Først d. 27. Januar modtog Batteriet det fulde Kanonantal, Vognene og Seletøiet samt de indtil da manglende Sadler; ved Opbrudet fra Als til Slesvig d. 31. Januar manglede 59 Mand og 15 Heste.

Batteriet savnede altsaa ved Krigens Begyndelse en betydelig Del af sit Personale og ikke faa Heste; af dets Kanoner og øvrige Materiel var omtrent Halvdelen først leveret i yderste Øieblik; Hestene vare raa, Sadler, Seletøi og en Del af Materiellet var gammelt, skrøbeligt og defekt. Som Følge af disse Forhold maatte under de overordentlig forcerede Marcher, der forefaldt med Kavaleridivisionen, uøvede Folk anvendes i Stedet for Trainkonstabler; Ammunitions- og Batterivogne gik uden nogensomhelst Besætning af Konstabler, og tilsidst maatte Batteriet, yderligere svækket ved Sygdom og Holstenernes Udsondring, føie Ammunitionskolonnen til Reserven, saa at der til Fægtning kun medførtes c. 40 Skud pr. Piece, medens baade Batteriet og Reserven havde største Besvær med at komme frem og ved Standsninger forsinkede andre Afdelinger.

3. Batt. kom først til Dannevirke d. 3. Februar Aften og 4. Batt., som ogsaa ventedes dertil, men laa under Organisation paa Als, fik,

---

*) Batteriet har dog derved overset den Reduktion af Befalingspersonalet, der paa Grund af Befalingsmændenes ringe Antal blev foretaget ved Batterierne (se pag. 122 og Bilag 9), og som stillede disse meget uheldigt i Sammenligning med Forholdene i 1850. D. 1. Februar 1864 var der pr. Batteri i Gjennemsnit 3 Officerer (i Regelen en Kapitain, en Premierlieutenant og en Sekondlieutenant af Krigsreserven), i Slaget ved Isted 4 Officerer (i Regelen en Kapitain I, en Kapitain II og to Premierlieutanter). Underofficerernes Antal var omtrent ens, men i 1864 var der flere Reserve- og midlertidige Underofficerer. Underkorporalernes Tal var i 1864 14, i Slaget ved Isted 20.

da Tilbagetoget fra Dannevirkestillingen besluttedes, Ordre om at forblive der og kom slet ikke til Dannevirke.

De faa Kanoner i Fredstid og de faa større Øvelser havde kun givet ringe Leilighed til Indøvelse af Artilleriets Optræden i det Store i Forbindelse med andre Vaaben. I Krigen 1848—50 var Artilleriet ofte meget udstykket, og hyppigt gaves der Battericheferne Leilighed til selv at tage Initiativet til at gribe ind i Kampen. I 1864 derimod holdtes Batterierne mere samlede, indordnede i de større Led, og kom ikke frem til Deltagelse i Kampen, medmindre vedkommende Troppførere gav Ordre dertil. Hvor dette undlodes, var det saa meget uheldigere, som Underlegenheden i Fodfolkets Bevæbning netop havde trængt til en Kompensation i et kraftigt optrædende Artilleri.

Af Fæstningskompagnier havdes ved Mobiliseringens Begyndelse ingen; den foregaaende Fremstilling har viist, hvorledes de efterhaanden oprettedes, tre i Oktober, et i December, to i Januar, uden planmæssig S sammensætning. Mangelen paa Fæstningsartillerister var dog stedse følelig, og gjentagende maatte man hjælpe sig med at kommandere Infanterister til Kanonernes Betjening.

Ingenieur-
tropperne.

Ingenieurtropperne. Planen af 1842 havde vel givet Hæren Ingenieurtropper, men i saa ringe Antal, at de mest maatte være arbejdsledende, mindst selvarbejdende. De Skridt, der foretoges til en Forøgelse af Kompagniernes Antal, ere angivne i det Foregaaende og vise, at ogsaa her Omorganisationen foretoges i sidste Øieblik.

Ingenieurkorpset havde ved Krigens Udbrud 52 Officerer, naar nemlig 2 Sekondlieutenanter medregnes, der d. 15. Februar befaledes fra Officerskolen til Tjeneste ved Korpset, og omvendt 2 Generalstabsaspiranter og 1 i Udlandet værende syg Officer fraregnes. Af disse Officerer var der d. 1. Februar ved Dannevirke 8 foruden 11, der vare ansatte ved Ingenieurkommandoen. Ved Dybbølstillingen og i Fredericia var der 6 Officerer, Resten udenfor Krigsskuepladsen til Park- og Depottjeneste, ved Københavns Søbefæstning, ved Jernbane- og Veivæsenet o. s. v. De ved Fredsarbejderne ansatte Ingenieurofficerer afgik paa faa Undtagelser nær efterhaanden til Hæren.

Fremstillingen af Krigsbegivenhederne vil vise, hvor følelig Mangelen paa Ingenieurer (baade Officerer og Mandskab) viste sig under Krigen.

Generalstaben.

Generalstabens Uddannelse havde været omhyggelig; dog var der lagt for ringe Vægt paa de rent militære Fag. Der manglede Vexelvirkning mellem Generalstaben og Vaabnene. Der var kun faa

Generalstabsofficerer, saa at Stabenes Besættelse blev mangelfuld. Værst gik det ud over Brigadestabene.

Større Øvelser, hvorunder Tropperne sammendroges i Kantonnement, forefaldt, som tidligere anført, kun sjældent. De store Exercertider vare kun paa 3 Ugers Varighed, hvoraf endel Tid gik med til Præsentationer.

Hæren manglede Sammenhold og Fasthed, og der var før Krigens Udbrud ingen Leilighed til at bøde derpaa. Afdelingernes Kampdygtighed trykkedes ikke alene ved de ovenberørte Forhold — Omorganisationen, de faa Befalingsmænd, det for sildigt leverede Train, Mangelen paa dygtige og velinstruerede Trainførere, Manglerne i Udrustningen, de overordentlig talrige Arbeidskommandoer — men ogsaa ved de usikre politiske Forhold, idet først Truslen om Exekution og senere den i Slutningen af December indtraadte Exekution i Holsten holdt Hæren i Usikkerhed angaaende Tidspunktet for Krigens Udbrud.

3. Division maatte midt under Mobiliseringen og Omorganisationen sammendrages ved Elben; dels herved og dels ved Rømningen af Holsten bevirkedes anstrængende Marcher og en ikke ubetydelig Sikkringstjeneste.

Og da Hæren efter Rømningen af Holsten sammendroges i og S. for Dannevirke, og den dengang endnu midlertidige Overkommando underrettedes om, at et Angreb paa Stillingen muligen kunde ventes d. 1. Januar, blev en stærk Koncentration af Tropper i og om Slesvig i Forbindelse med en anstrængende Forposttjeneste langs Ejder Kanalen og Ejderen for 1. og især 2. Division den uundgaaelige Følge. Og denne Koncentration maatte bibeholdes Januar igjennem, eftersom Overkommandoen ingen orienterende Meddelelse erholdt fra Krigsministeriet, hvorefter den kunde afmaale Omfanget af de Forholdsregler, det var nødvendigt at tage i Øieblikket.

Indkvarteringsforholdene vare gennemgaaende slette. Heldigst stillede vare de Afdelinger, der laa paa Landet, og af disse atter Kavaleriet og Reserveartilleriet, samt 4. Brigade paa høire Fløi; uheldigst stillede vare 3. Divisions Afdelinger, særlig de, som vare koncentrerede i Slesvig By og navnlig i sammes sydlige Del, Friederichsberg, hvis Indkvarteringsevne langt var overskredet. Mandskabet kunde ikke komme af Klæderne, men laa ofte i utilstrækkeligt Halm uden Tæpper, i aabne Skure, Porte og Loftsrum, der ikke engang bød Mulighed for at faae de ved Isningsarbejderne gennem-

Indkvarteringsforholdene.

blødte Klæder tørrede. Brandstuer vare anviste Regimenterne, men i utilstrækkeligt Antal.

At disse Forhold gav sig et Udtryk i Sundhedstilstanden, er en Selvfølge. Medens Antallet af Syge ved de nogenlunde godt indkvarterede Afdelinger (Kavaleriet, Artilleriet, 4. Brigade) kun var 3—4 pCt., steg det ved de slettest indkvarterede Afdelinger til 8 pCt. og derover.

Overkommandoen androg under 31. December og i Telegram af 1. Januar om, at Tæpper og Beklædningsmidler for Mandskabet uopholdelig maatte blive oversendte; den gjentog disse Begjæringer i Skrivelse til Krigsministeriet af 6. Januar, idet den til sin telegrafisk afsendte Anmodning saavel herom som om at faae oversendt ethvert til Isens Brydning anvendeligt Middel skrev: „Overkommandoen maa for med nogenlunde Fortrøstning at gaa krigerske Eventualiteter imøde paa det Indstændigste gjentage sine Begjæringer i denne Retning, idet samme tilføier, at de mangfoldige Mangler, som endnu findes i Henseende til Afdelingernes Organisering, deres Beklædning og øvrige Udrustning, ere Krigsministeriet for vel bekendte til, at det behøves særskilt at anbefale deres snarest gjørlige Afhjælpning.“

D. 10. Januar ankom c. 4000 uldne Tæpper, bestemte til Anvendelse i Barakkerne. Korpsintendanten havde rekvireret 8000 Tæpper, men Ministeriet fandt, at det i Forordningen af 1806 savnede Hjemmel til Uddeling af Tæpper og mente, at en betydelig Forøgelse af Trainet maatte blive nødvendig, hvis man ikke vilde udsætte sig for, at enhver Bevægelse af Tropperne kunde medføre Tab af et stort Antal Tæpper. Overkommandoen fremførte imidlertid i Telegram af 16. og i Skrivelse af 17. og 20. paany sin Anmodning, motiveret ved, at Korpsstabslægen i Kulden saa den væsentligste Grund til den slette Sundhedstilstand og navnlig til de mange Tilfælde af Lungebetændelse. D. 27. rettede Overkommandoen en sidste indtrængende Anmodning til Ministeriet om Tæpper; den anførte, at Barakkernes Fuldendelse stod langt tilbage, og at enhver Mand, naar hensaaes til den ved Krigs Udbrud nødvendige Bivouakering under aaben Himmel, maatte forsynes med et uldent Tæppe, hvilket, da Kappen stadigt bares, ved Udrykning kunde indtage dennes Plads paa Tornysteren og derved sikkres mod at gaa tabt. Foruden de ovenomtalte 4000 Tæpper udliveredes fra Gottorp Kaserne c. 1000, ligeledes til Brug i Barakkerne.

D. 26. Januar anmodede Overkommandoen Krigsministeriet om at faae oversendt det i Kjøbenhavn værende Teltmateriel, men først

da Dannevirkestillingen forlodes, modtoges en Skrivelse fra Krigsministeriet (af 3. Februar) om, at Teltene vilde blive istandsatte og afsendte, efterhaanden som de bleve færdige.

Under disse Forhold var det et stort Gode, at frivillige Gaver strømmede rigeligt til Hæren. Hds. Maj. Dronningen tilstillede ved Januars Begyndelse Overkommandoen 900 Par uldne Strømper til Uddeling blandt de Militære, der vare mest trængende dertil, og i Løbet af Krigen andre Forsendinger. Lignende Gaver indløb fra Hds. Maj. Enkedronningen.

Fra forskjellig Side modtog Overkommandoen efterhaanden Tilsendelser i ikke ringe Omfang af uldne Underbeklædningsstykker, bayersk Øl, Vin, o. s. v., og Komiteer dannede sig for Indsamling af frivillige Gaver til Armeen.

Intendanturen. Den udførlige Fremstilling af Intendanturvæsenets Udvikling vil senere blive given, hvorfor der kun skal gives nogle Antydninger af de Vanskeligheder, hvormed man her havde at kæmpe. Der forefandtes ved Mobiliseringen intet af det Intendanturpersonale uddannet, som behøvedes paa Krigsfod udover det paa Fredsfod tilstedeværende. Til de overordnede Poster maatte man for Størstedelen tage Afdelingsintendantur; til Erstatning for disse og til de underordnede Poster maatte man hjælpe sig med uøvede eller i kort Tid oplærte Kræfter.

Først i de sidste Dage af November fik Chefen for Armeens Intendantur Bemyndigelse til at udstede Ordre til Antagelse af det fornødne Personel. Da dette ikke kunde træde i Virksomhed, førend de militære Institutioner, hvortil de skulde benyttes, vare skabte, og dette først skete i de sidste Dage af December, vare Vanskelighederne uovervindelige.

Til Officerer og Underofficerer ved Sundhedstropperne og Lazarethtjenesten var der hverken i Armeens faste Kadrer eller Reservepersonalet uddannede Kræfter tilstede. De c. 100 Underofficerer, som behøvedes hertil, bleve for en stor Del udtagne blandt afskedigede Underofficerer, der intetsomhelst Kjendskab havde til denne Tjeneste

For Befæstningsvæsenets Vedkommende give de paa forskellige Steder angivne Tidspunkter for Udstedelsen af Ordre til at sætte Stillingerne i Forsvarsstand, ikke alene Vidnesbyrd om, at Ministeriet ikke ventede Krigen paa det tidlige Tidspunkt, den indtraf, men ogsaa Forklaring angaaende det overordentlige Arbejde, der inden Krigen Udbrud blev at udføre.

Befæstningsvæsenet.

End ikke i Dannevirkestillingen, paa hvis Fuldførelse der dog i December og Januar blev sat alle Kræfter ind, naaedes det Standpunkt, som i Motiverne af 1858 var forudsat. Disse udtalte med Rette, at en eventuel Angriber neppe gav os Maaneders Frist til at fuldstændiggjøre Stillingen og forlangte derfor, at Hæren forefandt Anlæg, som vare færdige til at benyttes eller i kort Tid kunde gjøres færdige. Befæstningen burde altsaa have været fuldført i de foregaaende Fredsaar, og alle Indretninger i den trufne saaledes, at den til enhver Tid stod rede til at modtage sin Besætning; Bestykningen burde være tilstede, Ammunitionsmagasiner anlagte, maaske endog fyldte. Der maatte kun mangle Arbeider til Stillingens fortifikatoriske Armering.

Men det var meget langt fra, at der, da Hæren kom til Dannevirke, kun manglede Arbeider vedrørende Stillingens fortifikatoriske Armering, og Forholdene forværredes ved, at Hæren -- istedetfor, som i Motiverne forudsat, at møde Fjenden ved Monarkiets Sydgrændse og i Ejderstillingen tvinge ham til en kortvarig Standsning — maatte rømme Holsten og kun bevogte Ejderstillingen ved Patrouiller, hvorved Dannevirkestillingen uventet kom til at ligge i forreste Linie.

Ved Hærens utrættelige Arbeide lykkedes det trods de ugunstige Forhold — Kulden var i Størstedelen af Januar saa stræng, at den frosne Jord ofte ikke lod sig bearbeide med almindelige Redskaber, der sønderbrødes i den, men maatte behandles med Meisler, eller Brækjern eller sprænges med Krudt, — i det Væsentlige at faae de egentlige fortifikatoriske Anlæg fuldførte, men ikke desto mindre stod der dog ved Krigens Begyndelse meget betydelige Arbeider tilbage, og disse kunde i Februardagene ikke fuldføres, fordi Hæren ved Alarmeringer og Kampe, tildels ogsaa ved Isningsarbeider m. m. var forhindret i at udføre dem.

Flaaden.

Flaaden delte omtrent Skjæbne med Hæren. De ordinære Udrustninger i 1863 holdt sig i Hovedsagen indenfor tidligere Aars sædvanlige Maalestok og ved Midten af Oktober havde omtrent alle om Sommeren udrustede Skibe igjen strøget Kommando, medens dog Mandskabet for en stor Del tilbageholdtes for at haves ved Haanden i Tilfælde af Fredsbrud. Først ved Thronskiftet blev der truffet alvorlige Foranstaltninger, baade hvad angik Personellets Udvidelse og Materiellets Udrustning. Bestræbelserne i førstnævnte Henseende gave

sig et Udslag ved Forøgelse af Underofficerernes Antal og for de Meniges Vedkommende ved Loven af 5. December 1863 om Udskrivning til Søkrigstjeneste for 1864 og ved Lov af 6 December 1863 vedrørende Indkaldelsen af det befarne Mandskab; Materiellets Udrustning begyndte i Slutningen af November (Absalon og Esbern Snare). Først ved Lovene af 21. og 22. December 1863 anvistes Midler til de med Krigsudrustningen forbundne Udgifter. Administrationsvanskelighederne steg ved Valget af en ny Marineminister (Orlogskapitain Lütken), der overtog Ministeriet d. 1. Januar; fremdeles ved Aars-tiden, der lagde Vanskeligheder i Veien for Udrustningerne og for de øvrige Arbejder paa Værftet. Samtidig stilledes store Fordringer til Marinen, først i Henseende til Transportvæsenet, der i Efteraaret 1863 ikke engang var organiseret, og om hvis Ordning de to militære Ministerier forhandlede langt ind i December; dernæst til Kooperation med Hæren i Dannevirkestillingen ved Eskadrer baade paa Øst- og Vestkysten af Slesvig og endelig til Opbringelse af fjendtlige Handelskibe i fremmede Farvande ved Krigs Udbrud.

De rigelige Midler, der for at komme ud over Vanskelighederne i sidste Øieblik stilledes til Raadighed, forfeilede deres Hensigt. Man vilde udvide Flaaden dels ved Kjøb af en i Skotland under Bygning værende Pantserfregat, dels ved Bestilling hos Burmeister & Wain af et Pandsterskib af Størrelse som Rolf Krake. Ingen af Delene lykkedes. Det første blev kjøbt, men kom ikke herover før ved Krigens Slutning, det sidste lykkedes det ikke at faae bygget.

I det Hele maa det siges, og den efterfølgende Fremstilling af Krigen vil bekræfte det, at den Omstændighed, at der ikke i Fredstid var truffet de til Landets Forsvar nødvendige Foranstaltninger, og at der ikke sørgedes for i rette Tid at bringe Armeen paa Krigsfod, fik en Hovedindflydelse paa Krigens Gang.

C. De Allieredes Stridskræfter.

Den i 1859 paabegyndte Reorganisation af den preussiske Hær var ved Slutningen af Aaret 1863 tilnærmelsesvis gennemført, men Virkningerne af den havde ikke haft Tid til fuldt ud at gjøre sig

Den preussiske
Hær.

gjældende. Den havde medført en forhøiet aarlig Udskrivning, en Forøgelse af Tjenestetiden og en stærk Forøgelse af Kadrerne i alle Vaaben. Men saavel i Henseende til Materiellet som til Troppernes taktiske Anvendelse befandt man sig i en Overgangsperiode. Da den forøgede Rekrutstyrke først i 1862 medførte en forøget Overgang til Reserven, havdes i Efteraaret 1863 kun to forstærkede Aargange af denne til Indkaldelse, medens der til en Udfoldning af Bataillonerne paa 1002 Mand krævedes, foruden de 3 under Fanen værende Aargange, 4 Aargange af Reservemandskabet. Da dette vilde medføre Indkaldelse af Individuer, som vare fra 26—30 Aar gamle, foretrak man kun at bringe Bataillonerne paa 802 Mand. Derimod optraadte alle Afdelinger af de øvrige Vaaben med den regelmæssige Krigsstyrke.

Den i 1864 udrykkende Del af den preussiske Armee var saaledes sammensat af yngre Aldersklasser og besad mere Bevægelighed, Marche- og Manøverfærdighed end i tidligere Tider. Ogsaa havde Omordningen havt til Følge, at for Størstedelen yngre Kræfter vare naaede op til de høiere Førerposter.

Ved Fodfolket havde Indførelsen af Tændnaalsgeværet, der besad en Skudvidde af 800 m., men en kun lidet raserende Bane, medført forandrede Grundsætninger for Fægtningen. Die „Allerhöchsten Verordnungen von 1861“ gave trods manglende Krigserfaring forstandig Veiledning i Henseende til Geværets Brug saavel i Defensiven som i Offensiven.

Halvbataillonen fik hyppig Anvendelse, idet nemlig de efter Fortræfningen følgende sluttede Kompagnier forenedes i een Mands Haand.

Ved Kavaleriet var Udviklingen i de senere Aar gaaet i Retning af at simplificere Formerne og opnaa større Bevægelighed.

Feltartilleriet var under Omdannelse. Hvert Regiment havde 3 Fodafdelinger paa ialt 11 Batterier (4 med riflede 6 Pd.'s Kanoner, 3 med 7 Pd.'s Haubitzer, 4 med glatte korte 12 Pd.'s Kanoner) og 1 ridende Afdeling (3 ridende Batterier med glatte korte 12 Pd.'s Kanoner). De 12 Pd.'s og 6 Pd.'s Batterier talte 6, Haubitz Batterierne 8 Kanoner; den ridende Afdeling deltes ved Krigens Udbrud i 6 Batterier à 4 Piecer. Der var anstillet Forsøg med riflede 4 Pd.'s Piecer, og den kombinerede Garde-Infanteridivision tildeltes et Batteri paa 8 saadanne Piecer. Størstedelen af det Skyts, hvormed der rykkedes ud, var saaledes glatløbet (72 glatløbende og 38 riflede Kanoner).

Forskjelligheden i Skytsmateriale lagde Vanskeligheder i Veien for Artilleriets samlede Optræden. Ogsaa herskede der Usikkerhed

angaaende de riflede Batteriers rette Anvendelse. Ikke alene Materiellet, men ogsaa Taktiken befandt sig i en Overgangsperiode.

Af Fæstningsartilleri kom i Løbet af Krigen efterhaanden til Anvendelse:

- 7 Fæstningsartillerikompanier med
- 40 riflede 12 Pd.'s og
- 24 riflede 24 Pd.'s Kanoner samt
- 16 glatte 25 Pd.'s Morterer.

Til Beskyttelse af Kysterne afgaves til Jahde, Pillau, Colberg, Swinemünde, Stralsund, Danzig og Memel 6 Fæstningsartillerikompanier med tilhørende Skyts, som dog ikke kom til Anvendelse.

De to preussiske Pionerbatailloner bestode hver af 4 Kompagnier (1 Pontoner-, 2 Sapeur- og 1 Mineurkompagni), bevæbnede med Miniégeværer. Til hver Pionerbataillon hørte en Skandseredskabskolonne, og desuden medførte den ene et let Feltbrotrain (57 m. Bro) og en Pontonkolonne (127 m. Bro), den anden kun en Pontonkolonne.

For større Troppestyrker af alle Vaaben fastholdtes endnu Inddelingen i Avantgarde, Gros og en Reserve.

Ved det østerrigske Armeekorps bestode Infanteribrigaderne hver af 4 Batailloner, 1 Jægerbataillon og 1 Bateria paa 8 Kanoner. Den østerrigske
Hær.

Fodfolket var bevæbnet med riflede Forladegeværer med god Skudsikkerhed og en Skudvidde af c. 800 m.; Kuglebanen var dog meget lidt raserende. Reglementerne for 1862 og 63 lagde i Henhold til de i Krigen 1859 indhøstede Erfaringer stor Vægt paa Bajonetangrebet, hvorimod Skydefægtningen kun betragtedes som en kort Indledning til samme.

Halvbataillonen anvendtes, idet to og to Kompagnier sloges sammen til Divisioner.

Stor Vægt lagdes paa den enkelte Mands Uddannelse, Førernes Initiativ og god Terrainbenyttelse.

Kavaleriregimenterne (hvoraf to lette deltog i Krigen) vare paa 5 Eskadroner, formerede i 2 Divisioner paa henholdsvis 2 og 3 Eskadroner.

Af Artilleri medførtes fire 4 Pd.'s Batterier — fordelte til Brigaderne — og to 8 Pd.'s Batterier samlede i en Korpsartillerireserve. Hvert Bateria talte 8 riflede Forladekanoner, ialt fandtes altsaa ved Armeekorpsset 48 Stk. Skyts.

Det østerrigske Artilleri førte saaledes udelukkende riflet Skyts. Batterierne skulde undgaa hyppig at skifte Stilling, men paa den anden Side følge Fremrykningen og ledsage Angrebet med deres Ild. I det Hele skulde Artilleriet lægge Vægt paa Samvirken med de øvrige Vaaben og for Virkningens Skyld optræde samlet.

Ingenieurtropperne bestode af 1 Geniekompagni paa c. 200 Mand med $\frac{3}{4}$ af Mandskabet uddannet som Sapeurer, $\frac{1}{4}$ som Mineurer bestemt til Fæstningskrigen, samt 2 Pionerkompagnier, ligeledes à 200 Mand, bestemte til Feltbefæstningsarbejder; det ene af disse Kompagnier medførte 2 Krigs-Broekvipager (hver paa 82^m. Bro).

Den preussiske
Flaade.

Den Styrke, som den preussiske Marine kunde vente at have til Raadighed i Løbet af Aaret 1864, bestod af følgende Skibsmateriel:

- 4 lukkede Korvetter (gedeckte Korvetten).
- 4 aabne Korvetter (Glatdeck-Korvetten),
- 1 Panderskib,
- 8 Skruekanonbaade af 1. Klasse,
- 15 Skruekanonbaade af 2. Klasse,
- 34 Rokanonbaade (Kanon-Schaluppen),
- 4 Rokanonjoller,
- 3 Avisos (Hjuldampskibe),
- 3 Seilfregatter,
- 3 Seilbrigger.

Hele dette Materiel var dog ikke disponibelt fra Aarets Begyndelse. Af de nævnte Skibe vare Panderskibet, to Korvetter og to Kanonbaade af 1. Klasse endnu under Bygning, nogle fraværende paa Togt i Udlandet, saaledes at der ved Aarets Begyndelse kun havdes til Disposition 23 Krigsdampskibe, armerede med 117 Kanoner, og 22 Rofartøier (Kanonchalouper og Kanonjoller) med ialt 40 Kanoner. Med Undtagelse af de 3 Korvetter vare Skibene smaa, og Bevæbningen bestod af glatte 68 Pd.'s Bombekanoner, glatte 36 Pd.'s og 30 Pd.'s Kanoner samt desuden riflet 24 Pd.'s og 12 Pd.'s Baglade-skyts. Af Bagladekanonerne vare de 24 Pd.'s talrigst repræsenterede, idet Kanonbaadene af 1. Klasse hver førte 3, og Kanonbaadene af 2. Klasse hver 2 riflede 24 Pd.'s Kanoner.

Af dette Flaademateriel befandt sig i Efteraaret 1863 i Danzig en Styrke, bestaaende af to lukkede Korvetter (Arcona og Vineta), en aaben Korvet (Nymphe) samt en Aviso (Loreley). I Stralsund laa en Aviso (Grille), samtlige hjemmевærende Skruekanonbaade og endvidere hele Kanonchaloup- og Kanonjollemateriellet.

En Øvelseseskadre, bestaaende af Seilfregatten Niobe og Seilbriggerne Rover og Musquito, krydsede i Nordsøen; en anden, bestaaende af Avisoen Preussicher Adler og de to Skruekanonbaade af 1. Klasse, Basilisk og Blitz, befandt sig i Middelhavet, og endelig var den lukkede Korvet Gazelle paa et Togt i østasiatiske Farvande.

Marinens Personel bestod paa dette Tidspunkt af:

Søofficerskorpset, som talte 1 Admiral, 3 Orlogskapitainer (Kapitän zur See), 5 Korvetkapitainer (Korvetten-Kapitän), 50 Lieutenanter af 1. og 2. Klasse, 20 Underlieutenanter (Fähnrichs zur See) og 40 Kadetter (Volontär-Kadetten). I de her nævnte Charger foretoges der imidlertid under Krigen en Forandring, idet det ved Kabinetsordre af 20. Mai 1864 blev bestemt, at Benævnelserne Lieutenant zur See 1. og 2. Klasse, Fähnrichs zur See og Volontär-Kadet for Fremtiden skulde forandres til henholdsvis Kapitänlieutenant, Lieutenant zur See, Unterlieutenant og Kadet.

Marinens
Personel.

Matrosdivisionen, bestaaende af 4 Kompagnier, med ialt 1022 Underofficerer og Menige.

Marinebataillon (das See-Bataillon), ialt 22 Officerer og 611 Mand.

2 Marineartillerikompagnier, ialt 8 Officerer og 304 Mand.

Værftsdivisionen, ialt 60 Officerer og 436 Mand.

Skibsdrengedivisionen (die Schiffsjungen-Division) med ialt 300 Lærlinge.

Til Personellets Komplettering havde desuden Reserveofficerer og værnepligtige Officerer, Skippere, Styrmand og Koffardimatros, som dog alle kun tildels vare militært uddannede. Skipperne og Styrmandene af 1. Klasse, som enten fandtes imellem det indkaldte Mandskab, eller som meldte sig frivillig, samledes i en Afdeling for sig for særlig at uddannes til Tjeneste ombord i Krigsskibene, hvor det var Meningen at anvende dem som en Slags Reserveofficerer (Hülfsfähnrichs).

Skjøndt Kommandoen over Marinestationen i Østersøen og den største Del af de for Flaaden bestemte Værksteder, Magasiner og Anlæg af forskjellig Art befandt sig i Danzig, bestemte man sig dog til ved Krigens Udbrud saavidt mulig at samle hele Flaadens Materiel længere vesterpaa i Farvandet ved Swinemünde og i Stralsund.

Det Sted, som valgtes til Udrustningsplads, Samlingspunkt og Operationsbasis for den preussiske Flaade, var Kystafsnittet imellem de ovenfor nævnte to Havne.

Flaadens Udrustningsplads, Samlingspunkt og Operationsbasis.

Den valgte Plads havde adskillige Fordele. Foruden at ligge

Krigsskuepladsen betydeligt nærmere, hvad der ved en eventuel Samvirken under Felttoget mellem Hær og Flaade vilde kunne faae Betydning, fandtes der ved Swinemünde en større og sikkrere Vanddybde end ved Danzig.

Dernæst havde hele dette Kyst- og Farvandsafsnit en særlig Karakter, som gjorde, at det var vanskeligt at blokere og paa samme Tid egnede sig til Tilflugtssted for Flaaden og til Udgangspunkt for dens Operationer.

Her laa Øerne Rügen, Usedom og Wollin, og imellem disse Øer og Fastlandet var der en i alle Tilfælde for mindre dybt gaaende Skibe sikker Vandforbindelse. Bag Rügen havde Damp- og Rokanonbaadsflotillen et sikkert Tilholdssted med frit Udløb saavel Nord paa forbi Dornbusch som imod Syd gennem Farvandet imellem Øerne Rügen og Usedom (Greifswalder Bodden). Indenfor sidstnævnte Ø og Wollin, paa Veien op imod Stettin, fandtes endvidere et indelukket og temmelig udstrakt Vandbassin, der gennem sine to Udløb, Peene ved Peenemünde og Swine ved Swinemünde, stod i Forbindelse med Søen. Saavel i Swine som i den østlige Del af det ovenfor nævnte Vandbassin, — Grosses Haff —, var der tilstrækkelig Dybde for de største preussiske Korvetter.

Da Udsigten til Krig begyndte at vise sig i Efteraaret 1863, blev der fra preussisk Side truffet Foranstaltninger til efterhaanden at samle Marinens Skibe ved Swinemünde og Stralsund.

Af Skibene i Danzig fik Arcona og Nympe d. 23. Oktober Ordre til at afgaa til Swinemünde. Nympe naaede sit Bestemmelsessted d. 25. November, medens Arcona paa Grund af Beskadigelse paa Maskineriet først senere kunde forlade Havnen ved Danzig og derfor først indtraf i Swinemünde Nytaarsdag 1864 sammen med Loreley; denne sidste fortsatte Dagen efter Reisen videre til Stralsund.

Nordsø Eskadren blev d. 16. November telegrafisk hjemkaldt fra Plymouth. Niobe og Rover naaede til Danzig i Slutningen af November Maaned og afgik derfra til Swinemünde, medens Musquito afgik direkte fra Nordsøen til denne Havn, hvor den indtraf d. 5. December.

Middelhavs Eskadren fik d. 3. December Hjemkaldelsesordre og indtraf d. 4. Mai 1864 til Elbmundingen, medens Korvetten Gazelle, der d. 23. Februar 1864 tilbagekaldtes fra sin Station i Østasien, først naaede hjem efter Krigen.

D. 8. December 1863 beordredes Flaadens Mobilisering. Samtlige Dampskibe, 18 Kanonchalouper og 4 Kanonjoller udrustedes, og

Mandskabet, til hvis Uddannelse Seilfregatten Niobe forblev liggende i Swinemünde som Exercerskib, udtoges dels af Marinereserven og dels blandt de Søværnepligtige af Aldersklasserne fra det 20. til det 27. Aar. I Swinemünde oprettedes et Marinelazareth og samledes Beholdninger af Kul, Proviant og Beklædningsgjenstande til Brug for Flaaden.

I Stralsund var der d. 17. December blevet oprettet en Flotillekommando, som d. 24. s. M. overtoges af Orlogskapitain Kuhn, og i Swinemünde førte Korvetkapitain Hassenstein foreløbig Kommandoen. Her fandtes i Begyndelsen af Januar Maaned 1864 følgende Skibe disponible: Korvetterne Arcona og Nympe, Avisoen Grille, Seilbriggerne Rover og Musquito samt den til Depot- og Exercerskib indrettede Seilfregat Niobe.

I Stralsund laa Avisoen Loreley, bestemt til Kommandofartøi for den i 5 Divisioner inddelte Kanonbaadsflotille, som var saaledes sammensat, at 4 Kanonbaade af 1. Klasse og 14 af 2. Klasse tilsammen dannede I., II. og III. Flotilledivision, medens 18 Kanonchalouper og 4 Kanonjoller udgjorde IV. og V. Flotilledivision. Ved Flotillekommandoens Oprettelse i Midten af December Maaned vare omtrent samtlige dertil hørende Skibe seilklare. For Dampskibenes Vedkommende var der dog en følelig Mangel tilstede paa Maskinister, som det ikke var lykkedes at afhjælpe, uagtet man ved Mobiliseringen havde faaet maskinkyndige Folk fra Hæren og desuden havde søgt at hyre privat Mandskab til denne Tjeneste paa meget gunstige Betingelser.

De i Swinemünde liggende Dampskibe skulde danne en Eskadre, til Chef for hvilken Orlogskapitain Jachmann var udset.

Flaadens Opgave i en Krig med Danmark betegnedes i en af dens Øverstbefalende, Admiral Prinds Adalbert af Preussen, afgiven Betænkning af 10. December 1863 at være den, at dække Armeeens Flanker, besværliggjøre vor Blokade og beskytte Kysterne imod Landgange.

I et d. 23. Januar 1864 forelagt og senere allerhøist stadfæstet Udkast til de maritime Stridskræfters Fordeling ved en Krigs Udbrud med Danmark bestemtes det, at Kanonbaadsflotillen, der stationeredes i Farvandet ved Stralsund og Rügen, skulde deles i to Afdelinger, en opererende og en stationær.

Den opererende Afdeling, bestaaende af Kommandofartøiet Loreley og de tre Dampkanonbaadsdivisioner (hver paa 6 Kanonbaade og en Tender), skulde forhindre vor Flaade i at understøtte Hærens Opera-

tioner og dække den preussisk-østerrigske Hærs Flanker under Fremrykningen. Dens Skibe skulde igjennem Femern Sund søge at naae den holstenske Kyst og støttede til de talrige Havne om muligt holde sig paa Høide med Hæren under dens Bevægelser Nord paa. Den stationære Afdeling skulde overtage Forsvaret af Dievenow Mundingen, Udløbet fra Greifswalder Bodden, samt Udgangene ved Wittow-Posthaus og Barhöft.

Eskadren i Swinemünde, hvortil endvidere Korvetten Vineta skulde slutte sig, fik den Opgave at binde saa stor en Styrke af vor Flaade som muligt og i Tilfælde af, at en Blokadeeskadre ankom til Farvandet, søge at hemme dens Virksomhed ved at benytte enhver Leilighed til at gaa angrebsvis tilværks. Lykkedes det ikke den opererende Afdeling af Kanonbaadsflotillen at udføre det den tildelte Hverv, skulde den understøtte Swinemünde Eskadren i dens Optræden imod vore Blokadeskibe.

Den tydske Armees Opmarche.

Medens Holsten besattes af Exekutionstropperne, opstillede Østerrig og Preussen de Troppestyrker, der i anden Linie skulde holdes i Beredskab*). Efter forudgaaet Overenskomst befalede Kongen af Preussen d. 6. Januar, at de til 13. Division hørende Troppedele i Hovedsagen skulde samles d. 14. Januar mellem Bielefeld og Minden, de til 6. Division hørende d. 18. Januar i Egnen om Perleberg. D. 13. Januar ændredes denne Ordre derhen, at 6. Division skulde fortsætte Marchen ind i Holsten, og at 13. Division fra d. 19. Januar skulde pr. Bane over Hannover og Lehrte transporteres til Harburg. Begge Divisioner fik Egnen ved Plön som Samlingspunkt og stilledes under Befaling af Prinds Friedrich Carl. Feltmarskal Wrangel skulde tage Overbefalingen over den allierede Hær, saasnart Spidsen af det østerrigske Korps indtraf ved Elben. Dettes Transport pr. Bane fra Wien og Ungarn foreløbig mod Breslau**) begyndte d. 21. Januar og gik derfra d. 24. Januar videre mod Hamborg.

Preussen træffer yderligere Foranstaltninger.

D. 15. Januar gav Preussen for at være beredt til i hvert givet Moment hurtig at kunne eftersende nye Kræfter Ordre til Mobilisering af de fire ny Garde-Infanteriregimenter. D. 16. Januar befaledes det at bringe Fodfolket af IV. Armeekorps, 5. Division, Jægerbataillonerne

*) Sammenhold pag. 129—130.

**) De østerrigske Troppettransporter foregik gennem preussisk Gebet, eftersom Bayern og Sachsen modsatte sig dem.

Nr. 4 og 3 af Regiment Nr. 61 paa en Styrke af 802 Mand pr. Bataillon samt Batterierne af Magdeburgsk Artilleribrigade Nr. 4, 1. Fodafdeling og den ridende Afdeling af den Brandenburgske Artilleribrigade Nr. 3 paa Krigsstyrke. Fremdeles skulde Bataillonerne i de fem ældre Garde-Infanteriregimenter bringes til en Styrke af 1002, Garde-Jæger- og Garde-Skyttebataillonen paa 802 Mand. Det til II. Armeekorps hørende Infanteriregiment Nr. 61 skulde holde sig parat til paa given Ordre at rykke til Spandau og Brandenburg.

Havnene ved Østersøkysten og ved Jahde fik en Besætning*) som Værn mod eventuelle Foretagender fra vor Side.

Generalfeltmarskal Wrangel overtog Overbefalingen d. 20. Januar**) og anordnede, at hver Soldat skulde bære et hvidt Bind om venstre Overarm, det samme Tegn, som østerrigske og preussiske Tropper havde baaret i Befrielseskampene.

For at gjøre Plads for de efterfølgende Tropper anordnede General Wrangel, at Brigaden Gondrecourt d. 22. Januar skulde være rykket frem til Neumünster, Brigaden Canstein til Plön. General v. Hake erklærede sig villig til d. 22. Januar at rømme det østlige Holsten for de der staaende Exekutionstropper og at dislocere dem langs Veien Altona-Itzehoe-Rendsborg, men kunde ikke gaa ind paa en til ham rettet Henstilling om med de sachsiske og hannoveranske Tropper at underordne sig de Allieredes Overkommando. Dette Afslag var iøvrigt forudset, og netop med dette for Øie var Mobiliseringen af de fire nye Garde-Infanteriregimenter befalet.

D. 19. Januar var 13. Divisions Befordring pr. Bane fra Minden til Harburg paabegyndt, hvorfra Afdelingerne strax marcherede videre over Segeberg til Plön. Isen paa Elben var gangbar.

6. Division, der d. 9. Januar tilfods havde sat sig i Bevægelse mod Egnen ved Perleberg, fortsatte Marchen derfra i Henhold til Ordren af 13. Januar. Prinds Friedrich Carl, der d. 20. tog Hovedkvarter i Lübeck og d. 22. gik til Plön, befalede, at 6. Division d. 28. Januar skulde være samlet Ø. for Plöner See og Veien Plön-Preetz, 13. Division Vest herfor, og Kavaleridivisionen bag denne indtil Lienen Feernbötel-Gnissau.

De østerrigske Tropper indtraf i Tiden fra d. 25.—31. Januar over Breslau og Wittenberg til Hamborg.

D. 23. Januar udgav Feltmarskal Wrangel Ordre angaaende den

*) Sammenhold pag. 193.

**) Sættelsen af den allierede Hærs Overkommando se Bilag 20.

allierede Hærs Opmarche*). D. 30. skulde de forreste Afdelinger være naaede frem indtil en Mil fra Ejderen. Linien Wrohe-Blumenthal-Brügge-Willenrade skulde danne Grændsen mellem begge Korpser. Vest paa maatte det paa venstre Fløi staaende østerrigske Korps kun udstrække sig til Chausseen Jevensted-Hohenwested; Syd paa maatte Korpsernes Udstrækning ikke spænde over 4 Mil, saaledes at Hæren kunde samles i Løbet af en Dag. Begge Korpser, af hvilke det preussiske fik Benævnelsen I. Korps, det østerrigske II. Korps, skulde deles i Avantgarde, Gros og Reserve.

I. Korps**) indtraf den 29. og 30. i det anviste Kantonnement om Plön. Korps-Hovedkvarteret toges i Kiel.

Samtidig var det østerrigske Armeekorps*) under Befaling af Feltmarskallieutenant, Baron Gablenz over Hamborg, Neumünster og Nortorf tildels pr. Bane naaet frem til sit Vest for I. Korps anviste Kantonnement, dog med Undtagelse af Brigaden Dormus, hvis sidste Tropper først d. 31. Januar forlode Hamborg for pr. Bane at naae Neumünster, hvor Brigaden samledes.

De Allieredes Overkommando, der d. 25. Januar indtraf i Hamborg, modtog d. 28. fra det preussiske Krigsministerium Meddelelse om, at Transporten af den kombinerede Garde-Infanteridivision vilde slutte sig umiddelbart til de østerrigske Troppers. Garden vilde d. 31. Januar afgaa til Hamborg og blive stillet under Feltmarskallens Befaling. Den fik Benævnelsen III. Korps*).

Exekutionstropperne i Holsten havde i Overensstemmelse med General v. Hakes Tilsagn rømmet det østlige Holsten d. 22. Januar; kun det sachsiske og hannoveranske Kavaleri forrettede vedvarende Observationen langs Ejderen. Overgangene over denne anvistes, de østligste (Holtenu, Knoop, Levensau og Landwehr Bro) til I. Korps, de vestligste (Königsförde, Kluvensiek, Rendsborg og Jernbanebroen ved Rendsborg) til II. Korps. Preusserne anskaffede i Kiel Baade, der skulde medføres paa Vogne til eventuel Benyttelse paa Slien.

---

*) Ordre de bataille for det kombinerede preussiske Armeekorps (I. Korps), det østerrigske Armeekorps (II. Korps), samt for den kombinerede Garde-Infanteridivision (III. Korps) findes i Bilag 20.

**) Bilag 21 giver Korpsets specielle Ordre de bataille.

Krigen 1864.

Begivenhederne paa tysk Side umiddelbart før
Fredsbrudet.

I Skrivelse af 28. Januar anmodede Feltmarskal Wrangel Kongen af Preussen om Bemyndigelse til d. 1. Februar at maatte overskride Ejderen og motiverede dette ved det Ønskelige i ikke at give os mere Tid end nødvendigt til Færdiggjørelsen af Dannevirkestillingen og Fuldførelsen af vor Hærs Omorganisation, og at forebygge den Udskrivning af Rekvisitioner, der efter indkomne Meldinger var paabudt af os mellem Ejderen og Slien, hvor det hed sig, at der fandtes c. 20,000 Mand danske Tropper i en meget spredt Opstilling.

Indstillingen billigedes i Berlin og Wien. Direktiver for Operationerne vare d. 13. Januar udarbejdede af Chefen for den preussiske Generalstab, General v. Moltke, derefter billigede af Kongen af Preussen og tilsendte General Wrangel den 17.

Det hed heri, at Hovedvanskeligheden ved en Krig mod Danmark bestod i, at en Erobring af Fastlandet alene ikke vilde føre til Krigens endelige Afslutning. Da Øerne og navnlig Regjeringens Sæde vare beskyttede mod Angreb, saalænge den tyske Flaade ikke formaaede at optage en Kamp med den danske, og da en Besættelse af den jyske Halvø, med det Formaal at bevæge den danske Regjering til Eftergivenhed, maatte være af længere Varighed og kunde fremkalde diplomatisk Intervention, muligen endog væbnet Indskriden fra andre Magters Side, maatte det egentlige Angrebsobjekt i Krigen være den danske Hær. Maalet maatte være ikke blot at beseire denne, men ved Forfølgning at tilintetgjøre den, inden den kunde naae sine

sikre Indskibningspunkter. Det laa saaledes i en afgjørende Krigsførelses Interesse, at den danske Hær indtog sin fremskudte Stilling ved Dannevirke. Men da et frontalt Angreb paa denne Stilling vilde kræve store Offre, og en udelukkende frontal Forfølgning ikke lovede betydelige Resultater, maatte man stræbe at afskære den danske Armee Tilbagegangen og derfor komme den i Forkjøbet ved Flensborg. Frontalangrebet maatte altsaa kombineres med en Omgaaen af Stillingen, udført af et selvstændigt, af alle Vaaben bestaaende Korps. Der kunde vel demonstreres mod begge Stillingens Fløie, men et Foretagende mod venstre Fløi lovede ubetinget størst Udbytte, idet en Overgang over Slien ved Mysunde eller et østligere Punkt satte Angriberen i Stand til at komme os i Ryggen eller i hvert Fald samtidig med os at naae Flensborg; et Forsøg fra vor Side paa med overlegne Kræfter at imødegaa en saadan Omgaaen frembød, mente man, ikke stor Fare, da en Tilbagegang i Angel altid stod aaben, medens vi — saalænge de Allieredes Hovedarmee forblev i Berøring med os — vare hindrede i virksomt at følge efter. — Lykkedes det derimod, hed det, den danske Hær at naae tilbage til Dybbølstillingen, vilde den der forefinde en langt stærkere og mere koncentreret Stilling, der ligesom det nordligere Brohoved, Fredericia, vilde sætte den i Stand til at gjenoptage Operationerne paa Halvøen. At cernere begge disse Deboucheer vilde føre til to Beleiringer og altsaa til en Splittelse af Kræfterne. Et positivt Resultat vilde i alt Fald bedre naas ved kun at iagttage Stillingerne, men forøvrigt holde Armeen saaledes samlet, at den med overlegne Kræfter kunde møde et fra vor Side udført Frembrud, selv om Kampen maatte ske med omvendt Front.

D. 30. Januar tilgik der Feltmarskallen yderligere Instruktioner. Naar Hertugdømmet Slesvig var blevet besat af tyske Tropper, vilde den øverste Myndighed blive lagt i hans Haand, idet de til Forvaltning af Landet eventuelt udnævnte Civilkommissærer vilde blive ham underlagte. Politiske Demonstrationer skulde hindres, og Afgjørelsen af Arvefølgespørgsmaalet maatte paa ingen Maade foregribes. Medens Feltmarskallen fik fuld Handlefrihed i Henseende til at overvinde enhver Modstand mod Hertugdømmets Besættelse, betonedes det atter, at der burde lægges den største Vægt paa at tilintetgjøre vor Hær, inden den naaede sine Indskibningspunkter.

Feltmarskallen sammenkaldte samme Dag de to kommanderende Generaler med deres Stabschefer til et Møde i Bordesholm, hvortil Hovedkvarteret Dagen forud var blevet forlagt og anordnede her følgende:

I. Korps skulde danne høire Fløi, II. Centrum, det endnu ikke indtrufne III. Korps venstre Fløi; I. og III. Korps skulde under Fremrykningen holde Forbindelse med II. Korps, paa hvis høire Fløi Feltmarskallen vilde opholde sig. I. og II. Korps skulde d. 31. slutte saaledes op, at deres forreste Afdelinger om Aftenen belagde Landsbyerne ved Ejderen, hvor dog Forbundstroppernes Kavaleriposter skulde forblive staaende. Begge Korps'er skulde være rede til d. 1. Februar at overskride Ejderen; Fremrykningen skulde begynde Kl. 7 Morgen og af I. Korps foregaa over Gettorf mod Mysunde, af II. Korps over Rendsborg og Ø. for Jernbanen til Duvensted. Naar III. Korps ankom, skulde det ad Rendsborg Chausseen naae frem til Terrainet S. for Sorgen.

Under Fremrykningen mod Mysunde skulde I. Korps afgive et Batteri og en Kavaleribrigade til III. Korps, da Garde-Husarregimentet og de to Gardebatterier først senere kunde ventes. III. Korps vilde blive overdraget Angrebet paa Skandserne XIV og XV. Efter Stormen paa Dannevirkestillingen skulde Forfølgning finde Sted, under hvilken I. Korps skulde stræbe at komme os i Forkjøbet ved Flensborg, medens det dog maatte kunne begynde at virke mod vor Flanke ved Vedelspang; det skulde afsende 6. Division med Artilleri og Brotrain til Holdnæs for at beherske Indløbet til Flensborg Fjord og senere at overføres til Sundeved og Dybbølstillingen. II. Korps skulde forfølge langs Chausseen fra Slesvig og søge at kaste os, medens III. Korps over Hysby og Skovby skulde søge op i vor høire Flanke. Fremrykningen d. 1. Februar maatte dog først tage sin Begyndelse paa nærmere Ordre.

I. Korps skulde d. 1. Februar rykke frem indtil i Høide med Harzhof, d. 2. bemægtige sig Kokkendorfstillingen, d. 3. søge at kaste os tilbage over Slien ved Mysunde og Natten mellem d. 3. og 4. eller maaske først d. 4., afhængig af det ved Mysunde vundne Resultat, gaa over Slien her eller udfor Bonert.

I Henhold til disse Bestemmelser indtog Tropperne d. 31. følgende mere sammentrængte og fremskudte Kantonnementer*):

Fremrykning
mod Ejderen.

I. Korps's Hovedkvarter forblev i Kiel. Paa venstre Fløi disloceredes Avantgarden fra Flemhuder See og Westen See til en Linie Krummisch-Felde; 6. og 13. Division lagdes i Terrainet mellem Kieler Fjord, Ejder Kanalen, Flemhuder See og Veien Achterwehr—Kiel, førstnævnte Ø., sidstnævnte V. for en Linie Schwartenbek—Ottendorf—

*) Se omstaaende Oversigtskaart over Hærenes gjensidige Stilling d. 31. Januar Aften.

Kronshagen. Kavaleridivisionen belagde S. for Veien Achterwehr—Kiel Egnen mellem denne, Kiel—Neumünster Chausseen og en Linie over Rumohr og Schiren See til Westen See. Øst for Kavaleridivisionen lagdes Reserveartilleriet i Byerne S. og S.Ø. for Kiel.

II. Korps — hvis Hovedkvarter var i Schülldorf — skød den med 3 Eskadroner Lichtenstein-Husarer forstærkede 1. Infanteribrigade (Gondrecourt, som havde efterladt 2. Bataillon af Regimentet Martini med 2 Kanoner i Hamborg, frem til Bovenau ved Ejderen. 3. Infanteribrigade (Nostitz) forstærkedes med 1. Batteri af Korpsartillerireserven og underbragtes i Byerne Ø. for Rendsborg (Schülldorf, Osterrönfeld m. fl.) 4. Infanteribrigade (Thomas) rykkede til Emkendorf og Omegn. Kavaleribrigaden (Dobrzensky) naaede med Staben og Dragonregimentet Windischgrätz Nortorf, hvor ligeledes det resterende Batteri af Korpsartillerireserven anbragtes. 2. Infanteribrigade (Dormus) naaede Egnen om Neumünster; Kolonner og Train vare tildels endnu længere tilbage.

III. Korps begyndte først d. 31. sin Transport paa Jernbane til Krigsskuepladsen. Den fortsattes over Hamborg til Rendsborg, hvor det første Tog dog ikke indtraf før d. 1. Februar om Eftermiddagen.

D. 30. Januar modtog Feltmarskal Wrangel fra sin Regjering et Udkast til en Skrivelse til Generallieutenant de Meza, hvori denne sattes i Kundskab om den Feltmarskal Wrangel tildelte Ordre til med de under hans Kommando staaende østerrigske og preussiske Tropper at besætte Slesvig*). Skrivelsen overleveredes General de Meza d. 31. Morgen i Slesvig af de preussiske Officerer, Major v. Stiehle og Kapitain Gottberg. Samme Eftermiddag afreiste de nævnte Officerer med General de Mezas afslaaende Svar*), hvorpaa Feltmarskallen gav Befaling til at bringe de den foregaaende Dag trufne Bestemmelser for Fremrykningen til Udførelse, idet han til I. og II. Korps i Overensstemmelse med en tidligere sket Aftale, telegraferede: „Im Gottes Namen drauf!“

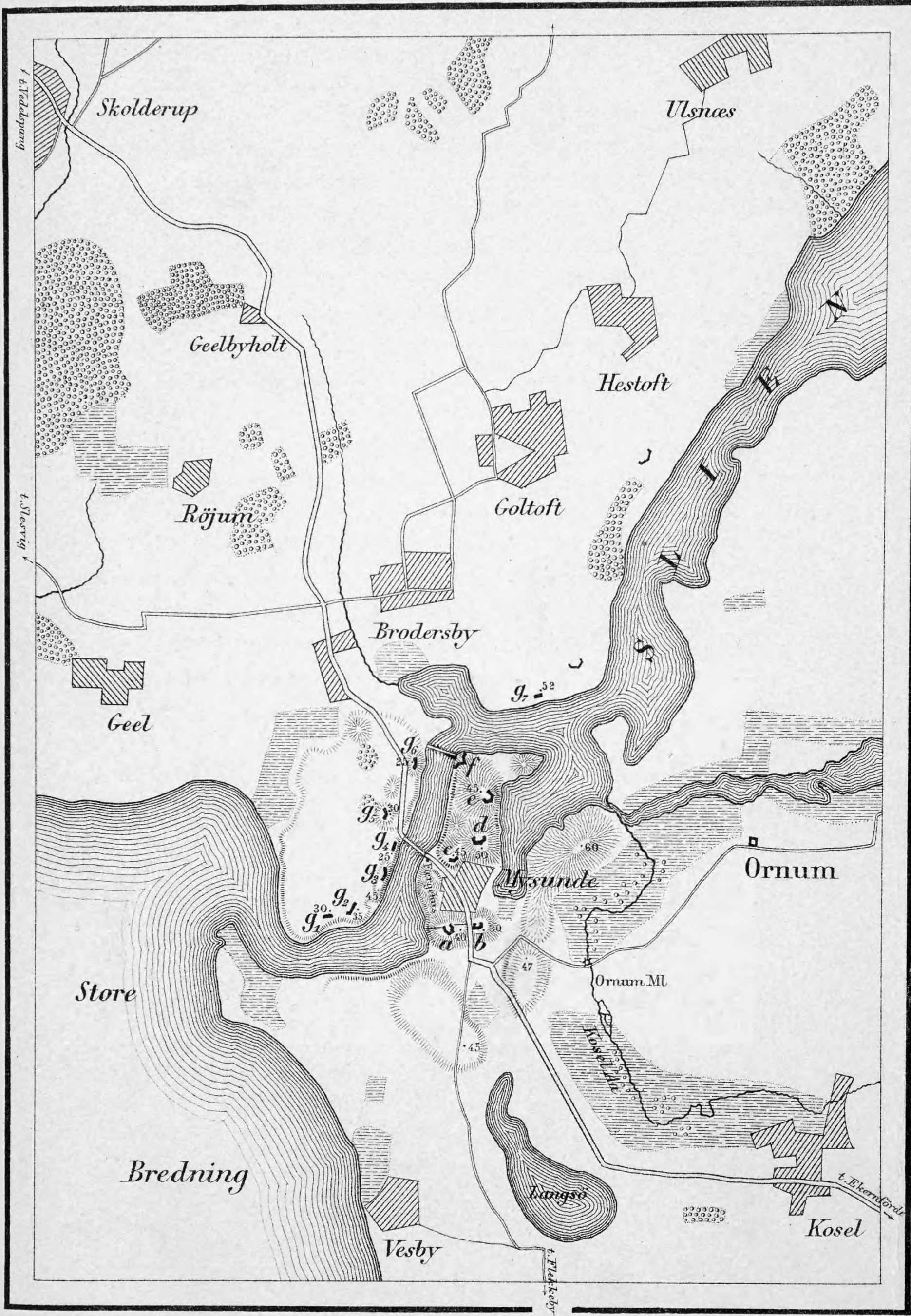
Begivenhederne paa dansk Side umiddelbart før
Fredsbrudet.

D. 24. Januar modtog Overkommandoen endelig ved to Skrivelser fra Krigsministeriet af 22. s. M. saavel Oplysning om den po-

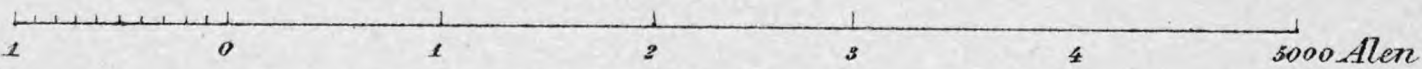
*) Skrivelsen saavel som General de Mezas Svar findes i Bilag 22.

Skizze over Terrainet ved Mysunde.

1:40000

litiske Situation som en af Hs. Maj. Kongen allerede d. 13. allerhøist approberet Instrux for Overgeneralen over den aktive Armee.

Den første Skrivelse meddelte, at den politiske Stilling ved de tyske Stormagters seneste Forlangende om Tilbagetagelsen af Novemberforfatningen og det af Regjeringen derpaa givne afslaaende Svar var væsentlig forandret. Medens der nemlig hidtil ikke havde været Grund til at vente Fjendtlighedernes Begyndelse uden forudgaaet Krigserklæring, turde Regjeringen ikke længer med Sikkerhed stole paa, at en saadan vilde blive afgiven, idet de nævnte Stormagter muligen kunde betragte det gjorte Forlangende som et Ultimatum, skjøndt det ikke var betegnet som saadant, og begynde Krigen, saa snart de fornødne Stridskræfter vare samlede S. for Ejderen. Det tilføiedes dog, at Ministeriet paa Grund af de betydelige Forberedelser, som fra Modstandernes Side maatte træffes, forinden Krigen kunde begyndes, ansaa det for umuligt, at et Angreb kunde finde Sted inden Januar Maanedes Udgang.

Instruxen var saalydende:

„Den kommanderende General for den aktive Armee tildeles følgende Instrux:

Instrux af 13.
Januar for den
kommanderende
General.

Under den aktive Armees Overkommando henhører, foruden samtlige Tropper, der udgjøre denne Armee, tillige alle Militæretablissementer i Hertugdømmet Slesvig og alle derværende i Armeens Tjeneste ansatte Personer.

Saalænge den nuværende faktiske Exekutionstilstand i Holsten vedvarer uforandret, bliver det Opgaven at bevogte Grændselinien mod Holsten, der dannes af Kanalen og Ejderen, ved Osterrade Distriktet af den gamle Ejder. Overskridelsen af den saaledes betegnede Linie enten ved regulære Forbundstropper eller ved Friskarer tilbagevises i fornødent Fald med Magt.

Indtræder en virkelig Krigstilstand, bliver Dannevirkestillingen fuldstændig at besætte. Af det foran denne liggende Land hævdes kun, hvad der er nødvendigt for Stillingens Sikkring, og hvad der iøvrigt uden uforholdsmæssig Fare og Besvær kan holdes besat.

Hvor vidt vi skulle drive Stillingens Forsvar, er det umuligt forud bestemt at afgjøre, og det maa i hvert enkelt Tilfælde blive den kommanderende Generals Sag at fatte Beslutning herom i Overensstemmelse med Begivenhedernes Gang. Til Veiledning i denne Henseende skal Ministeriet gjøre opmærksom paa, at saa stor Interesse det end maa have at bevare Landet mod fremmed Vold og derved

kun at vige tilbage efter en afgjørende Kamp, saa er det dog under de forhaandenværende politiske Forhold af endnu større Betydning, at det kommende Foraar finder os i Besiddelse af en dygtig og slagfærdig Hær. Kampen i Dannevirkestillingen tør altsaa ikke føres saa vidt, at Hærens Tilværelse som Hær kompromitteres, hvad der ogsaa følger ligefrem deraf, at vi bag denne Stilling have en anden Forsvarslinie i vore Flankepositioner, og at vi til disses Besættelse kun kunne gjøre Regning paa den samme Hær, som kæmper ved Dannevirke.

Idet Ministeriet saaledes har fremhævet Vigtigheden af, at Kampen i Dannevirkestillingen ikke koster os uforholdsmæssig meget, skal det paa den anden Side ogsaa fremhæve, at herved ikke tages noget Hensyn til det i Stillingen opførte Materiel. Kan dette i Tilfælde af Tilbagetog medtages og bringes i Sikkerhed, er saadant at foretrække, men det er af langt større Vigtighed, at Positionsskytset er tilstede i det afgjørende Øieblik, da dets kraftige Benyttelse i høi Grad kan bidrage til at bestemme Dagens Skjæbne. Hensyn til dette Materiel maa altsaa ikke komme i Betragtning ved Afgjørelsen af Spørgsmaalet, om Stillingen skal rømmes eller yderligere forsvares.

Et Punkt, der spiller en vigtig Rolle i Forsvaret, er Over svømmelserne i Stillingens høire Fløi. I hvilken Udstrækning disse til enhver Tid blive etablerede, maa det være Overkommandoens Sag at afgjøre, og Ministeriet skal i denne Henseende kun udtale, at det er overbevist om, at et i sine Følger saa overordentlig kostbart Forsvarsmiddel som Indledning af Havvandet over frugtbare Egne vil blive anvendt med forstandig Økonomi.

Afslaas et alvorligt Angreb paa Stillingen, bør den vundne Fordel forfølges i saa stor Udstrækning som muligt og tilraadeligt. Grændselinien mellem Hertugdømmerne er i denne Henseende uden Betydning og kun de militære Hensyn maa være de ledende. Fører et Angreb derimod til et for os uheldigt Udfald, saa at Stillingen ikke længer kan holdes, maa de enkelte Dele af Forsvaret saavidt mulig bevæge sig tilbage efter forud angivne Retraitelinier. Ogsaa her maa det i det Foregaaende angivne Hovedformaal blive det bestemmende, og saaledes den paa Halvøen tilbageblivende Styrke muligvis gives en snevrere Begrænsning, end man under andre Forhold maatte anse rigtigt.

Ministeriet har i det Foregaaende stærkt fremhævet Vigtigheden af at kunne gaa Foraaret imøde med en dygtig og slagfærdig Hær. Elementerne hertil ere allerede tilstede, og Ministeriet vil sørge for,

at de stadig fuldstændiggjøres. Det er nu Overkommandoens ansvarfulde Hverv at drage Omsorg for, at Gjennemførelsen af alvorlig Disciplin gennem alle Grader og klog Benyttelse af Tiden til Samarbejdning af de enkelte Afdelinger og til yderligere Uddannelse navnlig af det yngre Befalingspersonale kan bringe os Maalet saa nær som muligt“.

Overkommandoen besvarede nu de af Divisionerne gjorte Hen-^{Nye Direktiver for} stillinger og udstedte nye Direktiver for disse. ^{Divisionerne.}

Paa 2. Divisions Indstilling af 17. Januar*) svarede Overkommandoen d. 25., at om end Bevogtningen af Grændselinien mod Holsten ikke burde tabes af Sigte, skulde der dog nu, da en Overskridelse af Slesvigs Grændse muligen kunde ske uden forudgaaende Krigserklæring, lægges langt større Vægt paa de mod Grændsen fremskudte Afdelingers Sikkerhed. Overkommandoen overlod derfor til Divisionen helt eller delvis at trække 6. Brigade tilbage, forsaavidt den ansaa Brigadens fremskudte Stilling for uforenelig med det nødvendige Sikkerhedshensyn, samt at befale Tilbagegangen, naar den fandt det fornødent. Da imidlertid Stillingen bag Sorgen ikke skulde opgives, inden Fjenden rykkede frem imod den, skulde efter Tilbagegangen 6. Brigade opstilles jevnside med 5. Brigade i Terrainet N. for Sorgen. Kun lagde Overkommandoen Vægt paa, at et Kompagni efterlodes i Kronværket og Búdelsdorf, da Sprængning af Jernbanebroen ikke burde lades uforsøgt, naar der ikke længer kunde være Tvivl om Fjendens Fremrykning. For hurtigt at kunne føre dette Kompagni tilbage, kunde et tilstrækkeligt Antal rekvirerede Vogne samles N. for Kronværket, ligesom det i hvert Fald ansaas rettest til Optagelse af Kompagniet at skyde mindst endnu et Kompagni frem mod Rendsborg. Forøvrigt antog Overkommandoen, at de Divisionen tildelte tre Eskadroner vare tilstrækkelige til Bevogtning af Terrainet S. for Sorgen, naar Belægning af dettes sydligste Del opgaves, og Observationen baseredes paa Patrouiller.

D. 29. indtog Divisionen følgende Opstilling:

6. Brigade, som vedblev at have den umiddelbare Bevogtning af Grændsen, og under hvilken hele Divisionskavaleriet henlagdes, idet 6. Eskadron midlertidig blev trukket til fra høire Fløi, — dog med Efterladelse af 1 Korporal og 16 Husarer til Bestridelse af Ordonnans-tjenesten ved 4. Brigade — lagdes (Stabskvarter Sorgbrück) i Hovedsagen N. for Sorgen og Ø. for Chausseen:

*) Se pag. 166.

- 5. Reg. (Stabskvarter Ramstorf).
  - 10. Reg. (Stabskvarter Brekendorf).
  - 8. Batt. ved Stentenmühle og Sorgwold.
5. Brigade (Stabskvarter Krop) disloceredes N. for Sorgen og V. for Chausseen:

- 7. Reg. (Stabskvarter Alt Bennebek).
- 12. Reg. (Stabskvarter Krop).
- 9. Batt. Gr. og Kl. Reide.
- 1. Halvreg. Gardehusarer*) (Stabskvarter Sorgbrück):
  - 4. Esk. (Schulendamm) patrouillerede fra Schirnau til Neu Búdelsdorf;
  - 2. Esk. (Fokbek) patrouillerede til Elsdorf;
  - 6. Esk. (Hohn) patrouillerede til Hohn Færge.

Et Kompagni af 5. Reg. ved Ahrensted Kro afgav en Deling til Bevogtning af Banegaarden og Slusebroen ved Rendsborg.

Minearbejderne ved Broerne over Sorgen befaledes fuldførte og de østlige Passe over Sorgen spærrede ved forberedte Forhug, idet der kun ved Stentenmühle skulde lades en Aabning af 4 Alens Brede tilbage.

I denne Opstilling skete dog strax efter atter Forandringer. Divisionen gjorde under 30. Januar opmærksom paa, at Tilbagegangen fra Stillingen bag Sorgen kunde navnlig paa høire Fløi blive prækær, idet vore Tropper i det aabne Terrain kunde blive udsatte for Angreb af overlegent Kavaleri, støttet af Artilleri; Tilbagetoget maatte i hvert Fald tiltrædes, saasnart Sprængningen af Broerne var udført. Da det derhos var ønskeligt, at der gaves de høiere Kommanderende Leilighed til at gjøre sig bekjendt med det Terrain i Dannevirkestillingen, hvori de skulde kæmpe, og da desuden Eskadronerne kun i faa Dage endnu kunde udholde den anstrængende Patrouilletjeneste, indstillede Divisionen, at Styrken S. for Dannevirke indskrænkedes til to Regimenter og de tre Eskadroner Gardehusarer, saaledes at Infanteriet disloceredes i Krop, Oxlev og Brekendorf, medens Observationen S. for Sorgen besørgeades ved tre Kavalerifeltvagter og en Infanterifeltvagt, og Defilerne kun besattes med passende Vagtstyrker.

Allerede samme Dag indberettede Divisionen, at den efter en mundtlig Konference med Kommandøren for 6. Brigade, Oberst Bülow, havde set sig foranlediget til at trække de tre Husareskadroner

---

*) Eskadronernes Styrke var — Ordonnantser, Relaisposter og Syge fraregnede — kun 48—64 Underkorporaler og Menige.

tilbage til Steinsiek, Sorgwold og Tetenhusen, hvorfra tre Feltvagter vilde blive udstillede henholdsvis i Schulendamm, Büdelsdorf og Hohn. 8. Batt. vilde, for at give Plads for Eskadronerne, blive forlagt til Brekendorf og Krop; i Duvensted vilde blive efterladt et Kompagni, der vilde blive afløst hver 48 Timer, og som stedse skulde have Halvdelen af sin Styrke færdig til Udrykning.

Bemyndigelse til at udføre denne Indskrænkning i Styrken S. for Dannevirke indløb alt d. 31. paa Grund af den da indtraadte Forandring i Situationen. Men inden denne skildres, maa først Blikket kastes paa de øvrige Grupper i Dannevirkestillingen.

1. Division meddeltes det, at Overkommandoen ikke kunde imødekomme dens Ønske om at faae Dispositionsret over 3. Brigade og 22. Reg. — Forsaavidt Observationen af Ejder Kanalen ikke kunde udføres alene ved Kavaleri, kunde de foran Linien mellem Wittensee og Ekernførde Fjord fremskudte Infanteriposter forsynes med rekvirerede Vogne til Befordring for det Tilfælde, at de skulde tvinges til en hurtig Retraite, naar Fjenden overskred Kanalen.

Observationen af Ejder Kanalen overtoges helt af Kavaleriet. 5. Esk. af 4. Dr. Reg. laa i Gettorf med fremskudte Vagter ved Overgangsstederne over Ejder Kanalen indtil Landwehr. 6. Esk. af 4. Dr. Reg. laa fra d. 24. i Kl Wittensee med fremskudte Vagter ved Königsförde og Sehested (Osterrade maatte som Enklave ikke betrædes). Af Hensyn til Forbindelsen med 2. Division udstillede 6. Esk. tillige en Underofficerspost i Gr. Wittensee samt en Post i Bistensee*). Naar Fjendtlighederne forudsaaes at ville udbryde, skulde en Feltvagt udstilles i Bunge med Poster paa Duvensted Høiderne for at observere Fjendens Fremrykning mod Sorgfloden.

18. Reg. (Stabskvarter Marienthal) lagde to Kompagnier til Niendorf og Holtsee som Soutien for det fremskudte Kavaleri. Dislokationen blev:

18. Reg's II (Stabskvarter Altenhof), et Kompagni i Niendorf, et i Altenhof, et i Vindeby og Wilhelmsthal, et i Friedensthal og Marienthal.

---

*) Forbindelse mellem Divisionerne skulde holdes paa følgende Maade: Naar 2. Divisions Forposter angrebes, skulde Divisionen sende Melding derom til Kl. Wittensee; forlod Divisionen Sorgstillingen, skulde den sende Melding til Bistensee.

Naar 1. Divisions Forposter angrebes, skulde Melding derom sendes til 2. Division, om muligt til Schulendamm og Duvensted, hvis ikke, da til Oxlev; forlodes Stillingen mellem Bistensee, Wittensee og Ekernførde Fjord, skulde Melding sendes til Stentenmühle.

18. Reg.'s I (Stabskvarter Harzhof), et Kompagni i Holtsee, et i Gr. Wittensee, et i Hoffnungsthal og Gosefeld, et i Harzhof og Lehmsiek.

4. Divisions Opgave angaves under 26. Januar at være den, at styrke Forsvaret af Centrums vestlige Del ved offensive Bevægelser, baade naar Fjenden rykkede frem paa det foran denne Del af Stillingen liggende flade Terrain mellem Dannevirke og Chausseen i Retning fra Krop, og naar det skulde lykkes ham at gjennembryde Stillingen V. for Lille Dannevirke. Naar Fjenden havde overskredet Slesvigs Grændse, vilde det være nødvendigt at sammentrænge det Divisionen anviste Kantonnement og navnlig trække de for Tiden i Angel kantonnerende Regimenter nærmere til Stillingen; en under Arbeide værende, i Nærheden af Hysby, beliggende Barakkeleir for et Regiment ventedes da at kunne tages i Brug, idetmindste delvis.

Armeens Artilleri meddeltes det under 28., at naar 2. Division indrykkede i Dannevirkestillingen, vilde Reserveartilleriet blive forøget med 8. Batt., som skulde afgives af Divisionen. Saasnart Angrebet kunde antages at være forestaaende, vilde Reserveartilleriet blive forlagt til et Kantonnement nær ved Slesvig. — Ved Stillingens Forsvar vilde Positionsartilleriets Rolle ventelig blive den, at deltage i den indledende Artillerikamp og senere at tilbagevise Fjendens Forsøg paa at gjennembryde Stillingen eller storme enkelte Værker. Divisionerne maatte selv bestemme, paa hvilket Tidspunkt den til Skandserne designerede Besætning skulde rykke ind i disse, men Besætningen burde saa længe som muligt placeres i en dækket Stilling for ikke at være mere end nødvendigt udsat for Ilden under Værkernes Beskydning paa lange Afstande. Medens Kommandørerne for Artilleribesætningen i Skandserne altid alene havde Ansvaret for Artilleriets Ledelse, skulde, naar Infanteribesætningen var rykket ind, Kommandoen i Skandserne føres af den ældste Befalingsmand.

Baneforvalteren paa Rendsborg Station fik Ordre til, naar vore Tropper afmarcherede, at afgaa med Jernbanemateriellet til Øster Orsted, men at lade et Tog standse ved Oxlev for at medtage de paa Lazarethet værende Syge og Brigademagasinet's Beholdninger. Ingenieurkommandoen paalagdes det at træffe Forberedelser til hurtig Afbrydning af Jernbanen S. for Dannevirke; naar Tropperne vare under Tilbagegang til Dannevirke, skulde Driftsmateriellet fra Sidebanen til Slesvig bortføres, Skinnerne optages, Dreieskiver, Sporskifter, Vandforsyninger m. m. gøres ubrugelige. Endvidere gaves, som alt berørt, d. 30. Januar Ordre til den fuldstændige Opstuvning af Vandet i Sorgdalen.

Situationens alvorlige Karakter skulde hurtig bekræfte sig. D. 31. ^{Tysk Opfordring til Rømning af Hertugdømmet.} Januar om Morgenen Kl. 9 modtog General de Meza Feltmarskal Wrangels tidligere omtalte Skrivelse, paa hvilken forlangtes Svar inden 6 Timer. Efterat Generalens afslaaende Svar var udfærdiget, udgik der uopholdelig til Divisionerne m. fl. Meddelelse om, at en snarlig Overskridelse af Grændsen af de tyske Tropper i Holsten kunde ventes, mulig allerede næste Morgen d. 1. Februar.

2. Division erholdt Kl. 3 Eftermiddag telegrafisk Bemyndigelse ^{Foranstaltninger i Anledning af det forestaaende Udbrud af Fjendtlighederne.} til strax at trække to Regimenter tilbage til Dannevirkestillingen (et til Ellingsted, et til Lille Dannevirke).

5. og 7. Reg. kom derefter til i Forening med 1. Halvreg. Gardehusarer og 8. Batt. at danne Divisionens første Linie, under Kommando af Chefen for 6. Brigade med Stabskvarter i Krop; 10. og 12. Reg. forlagdes til Dannevirkestillingen.

Dislokationen blev:*)

7. Reg. (Stabskvarter Krop): en Bataillon i Tetenhusen, Sorgbrück, Sorgwold og Heidbünge, en Bataillon i Krop, Boglund og Kl. Bennebek.

5. Reg. (Stabskvarter Oxlev): en Bataillon i Gr. og Kl. Brekendorf, Lottorf og Steinsiek, en Bataillon i Oxlev, Ramstorf, Duvensted, Kronværket og Ahrensted.

4., 2. og 6. Esk. Gardehusarer: i Steinsiek, Sorgwold og Tetenhusen med Feltvagter paa 20 Mand henholdsvis i Schulendamm, Büdelsdorf og Hohn.

8. Batt. Kl. Reide og Krop.

10. Reg. Lille Dannevirke, Hysby og Kl. Reide.

12. Reg. Ellingsted, Friedrichsfeld og Morgenstern.

9. Batt. Hysby.

5. Brigade fik Stabskvarter i Ellingsted.

Divisionskvarteret toges i Dannevirke Kro (Røde Kro).

Overkommandoen befalede Samfærselen med Holsten afbrudt og alt Jernbanemateriel ført Nord paa. Det om Aftenen fra Rendsborg afgaaende Tog skulde være det sidste, som passerede Linien. For- saavidt Divisionen ikke forinden Kl. 10 Aften modtog anden Ordre, vilde Jernbanebroerne ved Rendsborg og Duvensted være at sprænge. Den i Rendsborg Kronværk udstillede Vagt skulde først gaa tilbage, naar Fjenden overskred Ejderen, og da modtage hans Tropper med Skud; Telegrafstationen skulde samtidig bryde op.

*) Se Oversigtskaartet over Hærenes gjensidige Stilling d. 31. Januar Aften.

Disse Ordre blev kun tildels udførte. Da Ordren indløb om Sprængningen af de nævnte Broer, var Ingenieurkommandoets Kommandør, Premierlieutenant Bangert, fraværende, og Ordren kunde først bringes til Udførelse, da han Kl. 11 Aften atter indtraf. Paa Grund af Vanskelighederne ved Sprængningen af den førstnævnte Bro foretrak man for Sikkerheds Skyld at sprænge Duvensted Bro først, og da Arbeidet her trak ud til Kl. 3¹/₂ Nat, maatte enhver Tanke om ogsaa at sprænge Ejderbroen opgives, idet Transporten til Kronværket af de i Duvensted værende Krudtladninger*) vilde medtage mere Tid, end der raadedes over. I Løbet af Natten lod Husarregimentet Sorgbrück sprænge, og ved en lavere Befalingsmands Feiltagelse blev tillige Broen ved Tetenhusen sprængt, medens de svage Kavaleri- og Infanteriposteringer S. for Sorgen henad Morgenstunden trak sig tilbage N. for Sorgen, ene med Undtagelse af en lille Kavaleristyrke ved Kronværket.

3. Division skulde d. 1. Februar Morgen udstille Forposterne foran Centrum, idet dog de to Regimenter af 2. Division, som d. 31. sendtes tilbage til Dannevirkestillingen, skulde overtage Forposttjenesten paa den 2. Division til Besættelse anviste Strækning. 8. Reg. skulde efter at være afløst afmarchere til Slesvig (se pag. 167) og tiligemed 15. Reg. indlægges i Altstadt.

1. Division underrettedes om den ved 2. Division stedfundne Dislokation. Bevogtningen af det foran Wittensee og Ekernførde Fjord liggende Terrainafsnit skulde tillægges en underordnet Betydning i Sammenligning med en fuldkommen sikker Retraite af de fremskudte Poster. Samtlige Broer over Kanalen skulde optrækkes, ved Kluvensiek (paa holstensk Grund) dog først ved Fjendtlighedernes Udbrud.

Stillingen Bistensee—Wittensee—Ekernførde Fjord skulde søges holdt saalænge, til Kavaleriet var trukket tilbage. 18. Reg. skulde trækkes igjennem Kokkendorfstillingen, der forinden skulde besættes af 3. Reg. Men ogsaa denne Stilling skulde kun midlertidig holdes, hvornæst en anden midlertidig Stilling kunde indtages mellem Vesby og Kosel à cheval paa Langsø.

Ved Gjennemmarchen gjennem Kokkendorfstillingen skulde en Eskadron afgives til 3. Reg. Divisionen skulde sætte sig i Forbindelse med og træffe Aftale med Cheferne for de i Ekernførde Fjord stationerede Krigsskibe og iværksætte de med Hensyn til Afbrydelse af Kommunikationerne anordnede Foranstaltninger.

Under de truende Forhold paalagde dog Divisionen Ingenieurmajor Jørgen sen først og fremmest at søge følgende Foranstaltninger

*) Sammenhold pag. 171.

udførte ved Mysunde: et Infanteriforsvar forberedt mellem Skanderne a og b; passive Hindringer anbragte for at vanskeliggjøre Fjendens Fremtrængen mellem Værkerne og Vandet til begge Sider; Afbrydning af Broen ved Ornum Mølle skulde forberedes.

Gendarmeriet for Hertugdømmet Slesvig meddeltes det, at Krigsministeriet under 28. Januar ved Skrivelse til Ministeriet for Hertugdømmet Slesvig havde bifaldet, at Korpset for det Tilfælde, at Armeen maatte blive nødsaget til at forlade Dannevirkestillingen, adjungeredes Hovedkvarteret og stilledes til Raadighed for Armeens Overkommando. D. 1. Februar anmodedes Korpset om ved Alarmering at lade Gendarmeriet slutte sig til Hovedkvarteret og til de Divisioner, som havde besat den Egn, i hvilken Gendarmer havde været anvendte, samt om at instruere disse sidste om, at de skulde overtage Tjenesten som Veivisere, Førere ved Trainet og deslige. Kommandøren skulde slutte sig til Hovedkvarteret.

Til Krigsministeriet sendte Overkommandoen Meddelelse om de trufne Foranstaltninger og modtog endnu samme Dags Aften (d. 31.) et Svartelegram fra Ministeriet, saalydende:

„De i Dagstelegrammet omhandlede Foranstaltninger billiges. Gjør stærk Modstand paa venstre Fløi.

C. C. Lundbye“.

Forsvaret af Dannevirkestillingen.

1. Februar.

Foranlediget ved Feltmarskal Wrangels Ordre om Kl. 7 Morgen at paabegynde Fremrykningen, havde Feltmarskallieutenant, Baron Gablenz befalet II. Korp's Sammendragning S. og S. Ø. for Rendsborg i en Mødeopstilling, der for Tete-Brigadernes Vedkommende skulde være indtaget Kl. 6^{1/2}. Brigaden Gondrecourt skulde benytte Jernbanebroen over Ejderen, Brigaden Nostitz Chausseebroen. I anden Linie skulde følge Brigaden Thomas, der kunde benytte begge Broer og sluttelig Kavaleribrigaden. Brigaden Dormus var endnu paa Marche fra Neumünster.

II. (østerrigske)
Korp's Frem-
rykning.

Overgangen indlededes med en stærk Geværild, men foregik uden Modstand. Vor i Kronværket efterladte svage Husarpostering svarede med nogle Skud og trak sig derefter hurtig tilbage.

General Gablenz udsendte som venstre Flankedækning Kavaleribrigaden Dobrzensky med en Bataillon mod Fokbek, men standsede Fremrykningen $\frac{1}{4}$ Mil N. for Rendsborg for at oppebie de øvrige Troppers Ankomst; Forbindelsen med I. Korps, der samtidig var rykket over Ejderen, søgtes ved Hjælp af Avantgardens Kavaleri.

2. Divisions Sam-
mendragning til
Dannevirkestil-
lingen.

2. Divisions fremskudte Afdelinger indskrænkede sig i Henhold til de givne Ordre til en Observation af Fjenden og bleve, efterhaanden som Fjenden rykkede frem, trukne tilbage til Oxlev og videre i Høide med Krop og Brekendorf, uden at det kom til Fægtning; en fjendtlig Eskadron samt noget Fodfolk vadede noget efter Kl. 10 Formiddag over Sorgen ved Sorgwold, men fortsatte foreløbig ikke Fremrykningen. Under Opholdet i Oxlev opbrødes Jernbaneskinneerne, og Kl. omtrent 12, medens Fjenden stod i Duvensted, sprængtes Jernbaneviadukten ved Oxlev. De fremskudte Afdelinger trak sig derpaa tilbage til Dannevirkestillingen, hvor 2. Division hen paa Eftermiddagen indtog det Kantonnement og den Plads, der var anvist den.

I. (preussiske)
Korps's Frem-
rykning.

Prinds Friedrich Carl havde befalet, at Avantgarden af I. Korps Kl. 7 Morgen skulde overskride Ejderen ved Kluvensiek og over Sehested rykke til Harzhof, 13. Division følge efter til Ny Holtsee og udsende et høire Sidedetachment paa en Bataillon og en Eskadron over Königsförde og Lindau, 6. Division overskride Ejderen ved Levensau og ad Chausseen rykke frem til Niendorf, Reserveartilleriet følge efter til Gettorf. Kavaleridivisionen skulde Kl. 9 rykke frem over Landwehr Bro og opsnappe danske Afdelinger, der mulig holdt sig ved Ejderen mellem Kluvensiek og Levensau.

1. Divisions Sam-
mendragning til
Dannevirkestil-
lingen.

Paa vor Side havde Kl. $3\frac{1}{4}$ Morgen den i Kl. Wittensee staaende Eskadron (6.) erholdt Melding om, at 2. Divisions Tropper i Duvensted havde trukket sig bag Sorgen, og at Broerne over den skulde sprænges. De fra Kavalerifeltvagten ved Bunge fremsendte Patrouiller meldte ligeledes, at Husarfeltvagten ved Schulendamm omtrent Kl. 3 var gaaet tilbage. Da der senere fra Kommandoet i Bistensee indløb en forhastet Melding om, at 2. Division havde forladt Stillingen bag Sorgen, trak Eskadronen sig efter at have givet 18. Regiment fornøden Underretning herom tilbage til Gr. Wittensee for at slutte sig til det der staaende Kompagni, medens Delingen i Bunge blev trukket tilbage til Kl. Wittensee. Kl. $7\frac{1}{4}$ viste fjendtlige Flankører sig dels paa Duvensted Høiderne, dels foran Kavaleriposten ved Sehested; Eskadronen erholdt Kl. 8 Ordre til at trække sig tilbage mod Plettenberg for at følge den Del af 18. Regiment, der skulde trække sig tilbage over Østerby.

Eskadronen i Gettorf (5.) erholdt Kl. 6 Morgen Melding om, at Preusserne forberedte en Overgang ved Levensau; Kl. 7 rykkede Fjenden frem; Eskadronen inddrog sine Poster og trak sig foreløbig tilbage til Schnellmark. Preussernes hurtige Fremrykning medførte kun i ringe Grad det af dem ønskede Resultat at opsnappe større Troppedele; thi kun Posten ved Landwehr, 1 Underkorporal og 5 Dragoner, blev fangen, og en Dragon af Posten ved Levensau skudt.

18. Regiment begyndte noget før Preussernes Overgang sin tilbagegaaende Bevægelse. Da nemlig Regimentet Kl. 6 Morgen erholdt Melding om, at 2. Division havde forladt Sorgstillingen, gav det Bataillonerne Ordre om at inddrage de fremskudte Hovedposter; naar Inddragningen var sket, skulde Bataillon II trække sine to forreste Kompagnier (3. og 8.) tilbage bag Goossee, og opstille de to andre Kompagnier i Skoven mellem Friedensthal og Vindeby.

Netop i det Øieblik, Hovedposten i Holtsee (7. Kompagni) var i Færd med at følge denne Ordre, viste Fjenden sig under Fremrykning; Kompagniet replierede sig paa 2. Kompagni i Lehmsiek, der atter replierede sig paa 1. Kompagni i Gosefeld.

Fra Linien Gosefeld—Sandkrug foretoges Tilbagetoget saaledes 3. og 8. Kompagni trak sig mod Vindeby, 2. Kompagni bag den af Bataillon II tagne Opstilling i Friedensthal Skov, 7. og 1. Kompagni samt 5. Kompagni fra Gr. Wittensee mod Østerby. 5. Eskadron fulgte mod Kokkendorf, 6. mod Østerby.

Den tilbagegaaende Bevægelse forulempedes ikke af Fjenden, der først indledede en Fægtning med det Kompagni (4.), som stod i den sydlige Del af Friedensthal Skov. Denne Skydefægtning vedligeholdtes dog paa vor Side ikke længer, end det for at sikre de øvrige Afdelingers Tilbagetog, skjønnedes nødvendigt. Tabet var paa vor Side 4 saarede og 2 savnede Menige, paa preussisk Side intet. Omtr. Kl. 11¹/₂ trak 18. Regiment sig igjennem den af 3. Regiment besatte Kokkendorfstilling; 18. Reg.'s I. gik til Mysunde, hvorimod 18. Reg.'s II foreløbig opstilledes som Soutien for 3. Regiment, der var svækket ved afgivne Arbeidskommandoer. 6. Eskadron gik til Brodersby; 5. Eskadron afgaves til 3. Regiment.

I Kokkendorfstillingen skulde, som tidligere omtalt, Fjenden kun beredes en kortere Standsning; dog blev vort Ophold her kortere end maa- ske ellers vilde være Tilfældet, derved at Ekernførde hurtig rømmedes af os. Her stod 1. Kompagni af 3. Regiment under Kapitain O. Schøning samlet i den sydlige Del af Byen med en Deling i Byens nordre Del, hvorfra en Patrouille udsendtes mod Snap for at komme

i Forbindelse med vor i Kokkendorfstillingen staaende Styrke. Om-trent Kl. 11 saaes en fjendtlig Bataillon ved Marienthal, men nogen direkte fjendtlig Bevægelse mod Ekernførde iagttoges ikke; derimod fik Kompagniet Melding om, at 18. Regiment forfulgt af Fjenden trak sig hurtig tilbage V. om Snap. Kompagniet, der antog, at det var Fjendens Plan ved en Fremrykning over Snap at afskære dets Tilbagegang til Kosel, trak sig Kl. 12¹/₂ tilbage til den nordlige Del af Byen, og da det her erfarede, at den mod Snap udsendte Patrouille ikke var vendt tilbage, og da der Intet saaes af 3. Regiment, som iøvrigt endnu holdt Stillingen, besluttede det at gaa tilbage mod Kappel, hvor Færger holdtes i Beredskab, og hvorhen Pladskommandantskabet og Lazarethet fra Ekernførde samt Ingenieurtrainet forud var sendt, hvorved Kompagniet tillige mente at kunne gjøre Nytte som Bedækning for dette. Kompagniet blev ikke forfulgt og overførtes om Natten til Kappel, hvor det erholdt Ordre til at marchere til Mysunde og slutte sig til sit Regiment. Det ankom her næste Dags Eftermiddag. — Kl. 2 gik samtlige i Kokkendorfstillingen efterladte Tropper tilbage til Linien mellem Vesby og Kosel Aa uden at blive forfulgte og trak sig ind i Mysunde Stillingen, foran hvilken Forposter udstilledes.

Den oven omtalte fjendtlige Bataillon, der rykkede frem over Marienthal, Fusilierbataillon af Regiment Nr. 13, var fra Avantgarden ved Lehmsiek fremsendt mod Ekernførde Fjord. Da den sendte Melding om vore to Krigsskibes Tilstedeværelse i Fjorden, afsendte Avantgarden et 6 Pd.'s Batteri, som i en Stilling ved Sandkrug aabnede Ilden mod Skibene. Da 6. preussiske Division kort efter nærmede sig Ekernførde Fjord, lod den to 6 Pd.'s Batterier kjøre op i en Stilling Ø. for Goossee for at beskyde Skibene. Skonnerten Esbern Snare var lidt efter Kl. 11 Formiddag, fulgt af Korvetten Thor, gaaet til den sydlige Del af Fjorden for at rekognoscere og beskød her de ad Chausseen fremrykkende fjendtlige Tropper; den besvarede først Ilden alene, men understøttedes snart af Thor. Skibene, der havde Ordre til ikke at indlade sig i Kamp med Landartilleri, trak sig efterhaanden ud af Ilden. Thor fik et Par Skud i Skrog og Reising og sin Skorsten gjennemskudt; Esbern Snare blev ikke truffet. Sidstnævnte begav sig til Sønderborg, medens Thor gik til Nyborg.

Vort Tab d. 1. Februar udgjorde ved 18. Regiment 3 saarede Menige, af hvilke 1 faldt i Fangenskab. Desuden fangedes 7 usaarede Menige. For 4. Dragonregiment var Tabet som oven angivet.

Dannevirkestillingen besattes d. 1. Februar Aften paa følgende Maade*):

Vore Troppers
Stilling d. 1. Fe-
bruar Aften.

1. Division (Stabskvarter Brodersby) havde Forsvaret af venstre Fløi fra Sliminde indtil Steksvig Snevring inkl. Venstre Fløi.

1. Brigade (Stabskvarter Sr. Brarup) fik Forsvaret af Slien paa Strækningen fra Sliminde til Bugten ved Ulsnæs.

2. Reg. (Stabskvarter Röst) overtog i Forbindelse med Kanonbaaden Willemoës Bevogtningen og det umiddelbare Forsvar af den ovennævnte Strækning og fordeltes:

$\frac{1}{4}$ Komp. paa Maesholm og Lodsøen,

$5\frac{3}{4}$ Komp. i Grimsnæs, Sandbæk, Kappel, Grødesby, Egenæs, til Besættelse af Strækningen fra Rabølsund til Arnæs,

2 Komp. i Ketelsby og Lindaa til Besættelse af Næs.

Strækningen fra Arnæs til Ketelsby observeredes af 4. Esk. af 4. Dr. Reg., der tillige oprettede en Relaislinie mellem Kappel og Brodersby.

22. Reg. (Stabskvarter Sr. Brarup), Alarmplads ved Løjt, og

3. Brigade (Stabskvarter Vedelspang), Alarmplads ved Triangel, c. $\frac{1}{2}$ Mil N. for Slesvig, udgjorde Divisionens Reserve, men vare tillige Hovedreserve i Overkommandoens Haand.

2. Brigade (Stabskvarter Brodersby) fik Forsvaret af Strækningen fra Ulsnæs til Steksvig Snevring, Mysunde Passet offensivt besat.

3. Reg.'s II besatte Strækningen fra Ulsnæs til Brodersby, 3. Kompagni i Hestoft, 4. og 8. Kompagni i Goltoft, og afgav 7. Kompagni som fast Besætning i Brohovedet.

3. Reg.'s I lagdes i Brodersby.

18. Reg.'s I besatte Skandserne a og b ved Mysunde hver med $\frac{1}{2}$ Kompagni, stillede 1 Kompagni paa Forpost fra Ornum Mølle over Høiderne ved den nordlige Ende af Langsø og henimod Vesby og beholdt 2 Kompagnier i Reserve**).

18. Reg.'s II lagdes i Fysing og besatte Skandserne ved Paløre.

Divisionskavaleriet, 2. Halvreg. (4., 5. og 6. Esk.) af 4. Dr. Reg., anvendtes:

4. Esk. som oven nævnt ved Bevogtningen af Slien;

*) Hærens ordre de bataille og Stabenes Besættelse, se Bilag 16; Navne paa Regiments-, Afdelings- og Underafdelingschefer, se Bilag 23.

**) 18. Reg.'s I og 3. Reg.'s I skiftede i Tjenesten som Besætning i Mysunde og som Reserve i Brodersby.

5. og 6. Esk. afløste hinanden i Patrouilletjeneste foran Mysunde. Divisionsartilleriet laa:

2. Batt. i Kjus og Ulsnæs (afgav 4 Kanoner til Forsvaret af Næs, 4 til Forsvaret af Strækningen mellem Ulsnæs og store Bredning);

10. Batt. i Thorsted og Skolderup (til Disposition for Mysunde Forsvaret).

13. Batt. fordelt til Forsvaret af den østlige Del af Slistillingen (2 Kanoner i Grimsnæs, 2 i Kappel, 2 i Grødesby, 2 i Ketelsby).

¹/₂ 1. Bateria af Reserveartilleriet var, som tidligere angivet, henlagt til Fysing.

Kommandøren for 1. Brigade, Oberst Lasson, førte Kommandoen paa Strækningen fra Maesholm til Ulsnæs, Kommandøren for 2. Brigade, Generalmajor Vogt, derfra til Fysing.

Divisionen fremhævede paany for Overkommandoen Faren ved Sliens svage Besættelse og det Mislige ved ingen Raadighed at have over sin Reserve under Forhold, hvor et Angreb mod Mysunde maatte befrygtes, og Slien maaske blev passabel paa flere Punkter. D. 2. Februar Kl. 2 Morgen erholdt Divisionen Bemyndigelse til at disponere over 22. Reg. Det lagdes med en Bataillon som Reserve for Strækningen Rabølsund—Næs og en Bataillon som Reserve for Strækningen Ulsnæs—Fysing.

3. Division (Hovedkvarter Friederichsberg) havde Forsvaret af Centrum østlige Del indtil Engdraget Vest for Skandse XII. Divisionen delte denne Strækning i 3 Dele.

8. Brigade (Stabskvarter Friederichsberg, 1 Bataillon paa Forpost, 1 Bataillon i Bustrup og Hadeby, 2 Batailloner i den vestlige Del af Lollfus) overdroges Forsvaret af Bustrup Partiet og Strækningen fra I—VII inkl;

7. Brigade (Stabskvarter Lollfus, 1 Bataillon paa Forpost, 1 Bataillon paa Gottorp, 2 Batailloner i den vestlige Del af Friederichsberg) Strækningen fra VIII—X samt Bustrup Forværk;

9. Brigade (Stabskvarter Friederichsberg, 1 Bataillon paa Forpost, 1 Bataillon i Barakkeleiren, 2 Batailloner i den nordlige Del af Friederichsberg) Strækningen fra XI indtil Engdraget Vest for XII.

Forposter udstilledes:

Af 8. Brigade fra Fartop over Høiderne Ø. for Lopsted, Øst om Neder Selk med høire Fløi paa Høiderne S. for Altmühl; Hovedpost ved Vedelspang;

af 7. Brigade herfra og i vestlig Retning til Jernbanen; Hovedpost i Over Selk. Forposterne af 7. Brigade skulde trække sig tilbage dels over Høiden (Sortehøi) 1000 Alen Ø. for Grundløs til Bustrup Forværk, dels langs Jernbanen og bag om Dannevirke Forværk;

af 9. Brigade fra Jernbanen indtil c. 500 Alen Ø. for Oxervei, hvor Forposterne bragtes i Forbindelse med 2. Divisions Forposter; Hovedpost ved Klosterkro. Disse Forposters Hovedtilbagetogslinie var ad Veiene V. for Dannevirke Forværk.

En Eskadron fordeltes til Hovedposterne; Hovedposterne ved Vedelspang og Klosterkro fik desuden 2 Kanoner, fra d. 2. Februar afgivne henholdsvis af 11. og 12. Batt.

Ritmester H. Castenschiold af 6. Dr. Reg. ansattes som Forpostkommandør foran Centrum med Kvarter i Bustrup. Naar Feltvagterne og Piketterne i Tilfælde af Angreb vare trængte tilbage i Høide med Hovedposterne, skulde han overdrage Kommandoen over Forposterne til de paa Forpost værende Afdelingskommandører.

Divisionskavaleriet, 1. Halvreg. (1., 2. og 3. Esk.) af 4. Dr. Reg. (paa Gottorp), skulde i Tilfælde af Alarmering afgive en Eskadron til Bustrup til Disposition for Forpostkommandøren og en anden at møde ved Store Dannevirke. 4. Division afgav ligeledes en Eskadron til Bustrup til Disposition for Forpostkommandøren.

Divisionsartilleriet.

11. Batt. i Bustrup og Vedelspang skulde i Tilfælde af Alarmering afgive 4 Kanoner til Dannevirke Forværk, 2 til et Placement ved Saxarmen.

12. Batt. paa Gottorp skulde i Tilfælde af Alarmering møde med 6 Piecer ved Gottorp Slot.

2. Divisions Hovedstyrke (Stabskvarter Hysby) fik Forsvaret af Centrums vestlige Del fra Engdraget Vest for XII til den vestligste Dæmning over Reide Aa, N. for Klove. Divisionen delte denne Strækning i to Dele.

6. Brigade (Stabskvarter Dannevirke Kro) besatte venstre Fløi indtil XV.

5. Reg. i Hysby og	} havde hvert en Bataillon i Skanser og Løbegrave, en Bataillon i Reserve.
10. Reg. i Lille Dannevirke	

5. Brigade (Stabskvarter Hysby):

7. Reg. i Ellingsted besatte Strækningen fra XVI til XXIV; en Bataillon i forreste Linie, en i Specialreserve.

12. Reg. i Skovby dannede Reserve for Divisionen og

stillede ved Alarmering med en Bataillon tæt V. for Hysby Sønderskov og en Bataillon i den nordlige Udkant af Lille Dannevirke Ø. for Oxeveien. Overgangene over Reide Aa afbrødes.

Divisionen udstillede en Forpostlinie c. $\frac{1}{4}$ Mil Syd for Stillingen i Forbindelse med 3. Division. 5. og 10. Reg. overtog Forpostlinien indtil den østligste Dæmning; hertil afgav hvert Regiment 2 Kompagnier, hvoraf Hovedposter paa et Kompagni udstilledes ved Sammenstødspunktet af Oxevei med Kurgraven og N. for Kl. Reide. 7. Reg. afgav et Kompagni til Forposter foran Reidedalens Dæmninger i Forbindelse med de fra Hollingsted af 4. Brigade udstillede.

Til Forposterne afgaves daglig en Eskadron af 4. Division. Hovedposten N. for Kl. Reide fik desuden 2 Kanoner af 9. Batt. 8. Batt. (af Reserveartilleriet) afgav 2 Kanoner til Kanonplacementet ved Oxevei S. for Lille Dannevirke.

2. og 4. Esk. af 1. Halvreg. Gardehusarer (i Ellingsted, Kurborg og Skovby) skulde i Tilfælde af Alarmering møde, førstnævnte ved Skandse XIV, sidstnævnte S. V. for Ellingsted,

9. Batt. (Hysby) med 6 Piecer tæt V. for Hysby Sønderskov.

Det paa Forpost afgivne Fodfolk afløstes Kl. 12 Middag, saa at Afkogning kunde finde Sted inden Udrykningen.

Høire Fløi. 4. Brigade (Stabskvarter Frederikstad) med 6. Esk. af 1. Halvreg. Gardehusarer og 7. Batt. havde Forsvaret af høire Fløi fra den vestligste Dæmning over Reide Dalen ved Hollingsted til Frederikstad.

4. Reg. samt to Komp. af 6. Reg. lagdes i Frederikstad, Ejdersted, den sydlige Del af Stapelholm samt Schwabsted og Husum; Resten af 6. Reg. i Hollingsted, Bünge og Wolde.

6. Esk. lagdes i Hollingsted; 7. Batt. i Hollingsted og Seeth, 4 Kanoner til hvert Sted.

Digerne bevogtedes ved fremskudte Poster; til Forposttjenesten ved Hollingsted afgaves et Kompagni, der udstillede Forposter foran Heide og Dørpsted, og et Kompagni, der holdtes som Piket i Skandse XXVII.

Dannevirkestillingens Reserve. I Reserve for Stillingen stode 4. Division, Infanterireserven og Reserveartilleriet, Benævnelser, der imidlertid vare vildledende for Styrker henholdsvis af $2\frac{1}{2}$ Dragonregiment, 2 Infanteriregimenter og $1\frac{1}{2}$ Batteri.

4. Division (Stabskvarter Slesvig, Alarmplads tæt V. for Lille Dannevirke), bestod af 3., 5. og 6. Dr. Reg. (se pag. 164 Anm.). Som oven omtalt afgaves daglig to Eskadroner til Forposttjeneste

1. Kavaleribrigade (Stabskvarter Slesvig):

3. Dr. Reg. laa i Bivouakstaldene ved Hestebjerg, Ø. for Thiergarten.

5. Dr. Reg. laa i Bollingsted, Langsted, Eggebæk og Hønning.

2. Kavaleribrigade (endnu ikke formeret se pag. 164):

6. Dr. Reg. laa i Falkenberg, Lyrskov, Arnholt, Jydbæk og Gammellund.

Infanterireserven (Stabskvarter Altstadt), Alarmplads tæt S. for Pølhegn:

8. Reg. }
15. Reg. } i Altstadt.

Infanterireserven formeredes d. 1. Februar foreløbig under Oberst Hveberg. Dens Kommandør, Generalmajor Caroc, med Stabafgik ifølge Krigsministeriets Ordre først d. 31. Januar fra Kjøbenhavn til Slesvig. Generalen meldte sig d. 2. ved Overkommandoen, hvor han gjordes bekendt med Dispositionerne til Stillingens Forsvar, og hvor det meddeltes ham, at man den næste Dag ventede Angreb paa Stillingen. D. 3. Februar overtog han Kommandoen.

Reserveartilleriet (Stabskvarter Friederichsberg) Alarmplads mellem Lille Dannevirke og Hysby:

$\frac{1}{2}$ 1. Batt. i Kalleby.

6. Batt. i St. Jürgen, Klensby og Moldened.

Over 8. Batteri (Store Dannevirke) disponerede Overkommandoen, idet 2 Kanoner, som tidligere omtalt, stilledes i Placementet ved Oxervei S. for Lille Dannevirke Kro, og 6 Kanoner ved Alarmering skulde besætte Dannevirke Forværk.

Fæstningskompagnierne laa: 6. paa Stillingens venstre Fløi, 3. og 1. henholdsvis Centrums venstre og høire Fløi, 5. paa Stillingens høire Fløi.

Ingenieurkommandoer ved Divisionerne oprettedes d. 1. Februar, idet der tildeltes hver Division 2 Ingenieurofficerer foruden et Kompagni, nemlig 1. Division 5., 3. Division 2. og 2. Division 1. Ingenieurkompagni.

De øvrige disponible Ingenieurofficerer, 3. Kompagni og Parken forbleve Ingenieurkommandoen ved den aktive Armee direkte underlagte.

Hærens Styrke d. 1. Februar ved Dannevirke udgjorde 34,943 Underkorporaler og Menige*).

Overkommandoen fastsatte de Veie, Trainkolonnerne havde at følge i Tilfælde af Tilbagetog. Disse skulde være

*) Oversigt over Hærens Styrke af Kombattanter, Nonkombattanter og Heste paa Krigsskuepladsen d. 1. Februar, se Bilag 24.

- for 1. Division: Mysunde—Flensborg Veien,
 „ 3. Division, Reserveartilleriet og Infanterireserven: Slesvig—Flensborg Chausseen,
 „ 2. Division: Veien over Dækkekro, Lyrskov til Slesvig—Flensborg Chausseen, videre ad denne til hvor Oxeveien støder til (c. $\frac{3}{4}$ Mil S. for Flensborg), dernæst ad Oxeveien videre.
 „ 4. Division: Arnholt, Gammellund, Engbro, Bollingsted, Eggebæk, Jerrishøi, Barderup, Skovkro.
 „ Dannevirkestillingens Artilleripark og den mobile Ingenieurpark: Slesvig—Flensborg Chausseen.

Paa Slesvig—Flensborg Chausseen skulde Bagage- og Proviantkolonnerne indtage følgende Orden, idet de, der skulde være nærmest ved Flensborg, nævnes først:

Hovedkvarterets, Ingenieurkommandoens, Reserveartilleriets, Infanterireservens, 3. Divisions og 2. Divisions.

For det Tilfælde, at Retraiten fortsattes saa langt, at Trainkolonnerne maatte dirigeres længere tilbage end til Flensborg, skulde 1. Divisions Trainkolonne gaa gennem Flensborg, Hovedkvarterets, Ingenieurkommandoens, Reserveartilleriets, 3. Divisions og Infanterireservens, Dannevirkestillingens Artilleriparks og den mobile Ingenieurparks umiddelbart Vest om Flensborg By, 2. og 4. Divisions ad Oxeveien.

I dette Tilfælde skulde Kolonnerne foreløbig parkere divisionsvis paa følgende Steder:

1. og 3. Divisions samt Infanterireservens tæt V. for Chausseen N. for Flensborg ved Teglværket,

2. og 4. Divisions ved Harreslev.

Dannevirkestillingens Artilleripark og Ingenieurkommandoens mobile Park skulde i saa Fald fortsætte Marchen efter nærmere Ordre.

I Forbindelse hermed bestemtes, at de Afdelinger, hvis Bagage- og Proviantkolonner skulde bevæge sig paa Chausseen, ved Alarmering foreløbig skulde lade disse Kolonner indtage Parkstillinger paa følgende Steder:

2. Divisions Bagage- og Proviantkolonner N. for Arnholt Sø, V. for Oxeveien.

3. Divisions V. for Chausseen, S. for Isted Kro.

Infanterireservens V. for Chausseen, N. for Isted Kro.

Reserveartilleriets, Ingenieurkommandoens og Hovedkvarterets Ø. for Chausseen N. for Isted Skov.

De Allieredes Stilling blev om Aftenen følgende:

I. Korps tog Hovedkvarter i Hohenlied. Avantgarden udstillede Forposter i Linien Ekernförde—Gr. Wittensee. Bag disse fordeltes Tropperne som følger:

6. Division: 11. Brigade mellem Hohenlied og Berensbrook,
12. Brigade mellem Hohenlied og Lindau,
13. Division: 25. Brigade mellem Haby og Holtsee,
26. Brigade mellem Bünstorf og Sehested.

Reserveartilleriet langs Veien Levensau—Gettorf.

Kavaleridivisionen mellem Königsförde og Wolfshagener Hütten.

II. Korps tog Hovedkvarter i Rendsborg. Forposter udstilledes i Linien Wittensee—Bistensee—Oxlev—Sorgbrück. Bag disse laa:

- Brigaden Gondrecourt i Eggen ved Schulendamm,
Brigaden Nostitz ved Ahrensted,
Brigaden Tomas ved Büdelsdorf,
Kavaleribrigaden i Fokbek,
Korpsartillerireserven i Rendsborg Kronværk.

Brigaden Dormus naaede paa denne Dag til Nortorf.

Af III. Korps naaede Dele til Rendsborg og forbleve her eller lagdes til Nübel og Fokbek.

De Allieredes Overkommando tog Kvarter i Rendsborg.

2. Februar

Kampen ved Mysunde.

De Allieredes Overkommando udgav følgende Disposition for d. 2. Februar.

- „I. Korps indrykker i Linien Ekernförde—Kokkendorf—Holm.
II. Korps samles bag Linien Hütten—Aschepel—Kl. Brekendorf—Nordby og med Jernbanen som vestlig Grændse. De V. for Jernbanen paa Forpost ved Sorgen staaende Tropper forblive der, indtil de afløses af III. Korps.
III. Korps afløser II. Korp's ved Sorgen staaende Forposter ved Middagstid og indrykker i et bag Sorgen og V. for Jernbanen beliggende koncentreret Kantonnement, der strækker sig indtil Hohn.
I. Korps afgiver om Formiddagen en Kavaleribrigade*) og et Bateria til III. Korps; de afgaa til Rendsborg og stilles under General v. d. Mülbefaling“.

De Allieredes
Dispositioner.

*) D. 2. Februar Morgen ændredes dette til et Kavaleriregiment.

Prinds Friedrich Carl, der var uvidende om, at Kokkendorfstillingen d. 1. Februar var rømmet af vore Tropper, befalede, at I. Korp's Avantgarde d. 2. Februar Morgen Kl. 8 skulde bryde frem fra Moskov mod Kokkendorf, men paa Veien Ekernførde—Østerby afvente, at den samtidig fra Lehmsiek over Østerby mod Møhlhorst fremrykkende 13. Division var naaet op i samme Høide. 11. Infanteribrigade med 3 Eskadroner skulde fra Ekernførde over Snap true Kokkendorfstillingen i Ryggen og udsende stærkere Afdelinger til Afsøgning af Svansen. Resten af 6. Division skulde samles ved Harzhof og følge 13. Division, Reservekavaleriet fra Holtsee ligeledes slutte sig til 13. Division og Reserveartilleriet Kl. 9 indtræffe i Vindeby.

Kl. 9—10 Formiddag naaede Avantgarden Kokkendorf uden at støde paa vore Tropper, og Prinds Friedrich Carl besluttede derfor at fortsætte Marchen mod Mysunde for endnu samme Dag at komme i Besiddelse af den derværende Stillings Forterrain, muligen endog af selve Stillingen.

Avantgarden tilligemed Reserveartilleriet, som i Ilmarche blev trukket til over Ekernførde, sattes i Marche mod Mysunde, 11. Infanteribrigade fik Ordre til fra Kosel at bøie af mod Ornum Mølle, 13. Division og 12. Infanteribrigade til foreløbig at forblive ved Møhlhorst og Holm. En større Styrkes Tilstedeværelse ved Holm skjønnes nemlig ønskelig for det Tilfælde, at vi fra Slesvig foretog et Modstød.

Avantgardens Spidser naaede Kl. 10¹/₂ Snevingen mellem Langsø og Kosel Aa*); Kavalerifordækningen stødte paa vore Forposter, og den i Spidsen værende Bataillon, Fusilierbataillonen af Regiment Nr. 24, udviklede et Kompagni V. for Ekernførde Vei (Kosel Vei) og noget efter et Kompagni à cheval paa den fra Ornum Mølle mod Mysunde førende Vei, medens to Kompagnier holdtes i Reserve ved Ekernførde Vei. En levende Skydefægtning udviklede sig, under hvilken vore Forposter efterhaanden trak sig ind i Skandserne og forstærkede disses Besætning.

Henimod Kl. 11¹/₂ opmarcherede den øvrige Del af den fjendtlige Avantgarde i Nærheden af Langsøens nordlige Spids for at afvente Reserveartilleriets Ankomst; et enkelt Kompagni afgaves til Ornum Mølle som Besætning. —

Stillingen ved
Mysunde.

Til den tidligere givne Skildring af Forholdene ved Mysunde**) skal her kun tilføies, at da den Vig, som fra Slien skyder sig ind Øst for

*) Se omstaaende Skizze over Terrainet ved Mysunde.

**) Se pag. 84 og pag. 170.

den Tange, hvorpaa Værkerne a—f laa, var tilfrossen og passabel, gjorde Ingenieurmajor Jørgensen, der d. 1. Februar ankom til Mysunde, opmærksom paa den Fare, der derfra kunde true, og 18. Reg's I maatte derfor strax efter sin Ankomst til Stillingen under hans Ledelse begynde at opise en Rende i Vigen. Bataillonens vedblev med dette Arbeide til Kl. 9 Aften, hvorpaa Mandskab af 3. Regiment fortsatte Arbeidet til d. 2. Februar Kl. 9 Formiddag, da en Rende paa c. 20 Fods Brede var aabnet. Samme Morgen løb Ossian Slien ud fra Mysunde til Sliminde og tilveiebragte saaledes en kontinuerlig aaben Rende i selve Slien. — Den sydlige, mindre Skibsbro var om Morgenen saa vidt færdig, at den kunde passeres af Fodfolk.

Da Melding om Fjendens Fremrykning omtrent Kl. 11 indkom til 2. Brigade, gav denne 3. Regiment Ordre om at lade dets I. Bataillon — bestaaende af kun tre Kompagnier, eftersom 1. Kompagni endnu ikke var indtruffet fra Kappel — fra Brodersby rykke frem til Mysunde for der at staa til Raadighed. Brigadekommandøren, Generalmajor Vogt, begav sig til Skandserne, hvor kort efter ogsaa Divisionsgeneralen, Generallieutenant Gerlach, indfandt sig efter først at have beordret 10. Batteri at rykke frem fra sit Kantonement til Brodersby.

Kampen ved
Mysunde.

I Skandserne stod 18. Reg.'s I. 2. Komp. havde besat Skandserne a og b med $\frac{1}{2}$ Komp. i hver; 5. og 7. Komp. stode i Reserve; 1 Komp. var paa Forpost, men da det kom tilbage herfra, forstærkede det Besætningen i Skandser og Løbegrave, fornemmelig i b. Kapitain Schow fik Kommandoen i a, Kapitain Baller i b.

Fæstningsartilleriet bestod af 6. Fæstningskompagni under Kapitain Hertel.

20 Stk. Skyts havdes til Disposition:

- i Skandsen a (Lieutenant Bache): 4 12 Pd.'s K. K. og 4 24 Pd.'s G. K.
- i Skandsen b (Lieutenant Klubien): 2 12 Pd.'s K. K. og 4 24 Pd.'s G. K.
- i Skandsen d (der ikke kom til Skud): 2 12 Pd.'s K. K.
- i Placementerne g¹ og g² (Korporal Würtz): henholdsvis 2 12 Pd.'s K. K. og 2 24 Pd.'s G. K.

Generalmajor Vogt tog Ophold i Skandse b, Generallieutenant Gerlach i d.

I nogen Tid holdtes Fægtingen hen som en svagere Infanterikamp; Fjenden viste foreløbig ingen Kanoner; kun enkelte Kanon-skud afgaves fra Skandserne. En stærk, fjendtlig Tirailleurkjæde var i

Begyndelsen af Angrebet hurtig rykket frem over Bakken ved Ornum Mølle ned mod den lille Vig af Slien, men standsede pludselig og gik tilbage, da den fik Øie paa den om Natten isede Rende. I den tætte Taage, som herskede, var det umuligt at bedømme Fjendens Styrke og Forehavende. Da derfor 3. Reg.'s I under Kommando af Kapitain Arntz Kl. omtrent 11 $\frac{1}{2}$ ankom til Mysunde, blev den af Divisionsgeneralen beordret frem til Rekognoscering, et Kompagni ad hver af Veiene mod Ornum Mølle, Kosel og Vesby. En Deling Dragoner af 6. Eskadron under Premierlieutenant Meulengracht fulgte Bataillon, der iøvrigt instrueredes om, saafremt Fjenden kun foretog en Rekognoscering, da atter at indtage den tidligere Forpoststilling.

Paa tydsk Side var henimod Kl. 12 General v. Mannstein indtruffen ved Avantgarden og havde overtaget Befalingen. Forsøg skulde gøres paa ved en kraftig Beskydning af Skandserne at tvinge os til at forlade dem og derved til at rømme den søndre Slibred. Fus. Bat. af Reg. Nr. 24 udvikledes Ø. for Ekernførde Vei, Fus. Bat. af Reg. Nr. 15 og 1. Bat. af Reg. Nr. 60 V. for denne Vei. Den øvrige Del af Avantgarden forblev dækket i Høide med Langsøens nordlige Spids.

Imod denne Styrke rykkede vore tre Kompagnier frem og bleve strax heftigt beskudte. Særlig gjaldt dette Kapitain A. Moltkes Kompagni (2.), der gik frem ad Kosel Veien i aabent Terrain, og da Kapitain Moltke saaredes let og Premierlieutenant Seyffarth dødeligt, kastedes Kompagniet i Uorden tilbage. Dets Retraite dækkedes dog af de mod Ornum Mølle og Vesby udsendte Kompagnier, henholdsvis 5. under Kapitain Svane og 6. under Premierlieutenant Duus, men da Bataillonskommandøren skjønnede en Fortsættelse af Rekognosceringskampen unyttig, gav han Kompagnierne Ordre om at trække sig tilbage paa Skandserne. Efter Tilbagekomsten besatte 6. Kompagni Løbegraven Vest for Skandsen a, medens de to andre Kompagnier tillige med det omtrent Kl. 3 ankomne 1. Kompagni stilledes i Mellemrummet mellem a og b. Kavaleridelingen holdt en kort Tid paa Veien ved Siden af b, men blev derefter trukket tilbage paa den nordre Bred af Slien. Rekognosceringen gav som Resultat, at Fjenden havde en betydelig Styrke af alle Vaabenarter imod os; Taagen forhindrede en nøiere Erkjendelse af hans Styrke.

Under Rekognosceringen vare foruden de nævnte Officerer Sekondlieutenanterne af Infanteriets Krigsreserve Bluhme og Lassen blevne saarede; Kavaleridelingens Fører, Premierlieutenant Meulengracht, blev under Opholdet ved Skandse b dødeligt saaret af en Granatstump.

Paa tydsk Side stræbte Skyttelinierne at komme ind paa nært Hold af Skandserne. Paa høire Fløi, hvor 11. Infanteribrigade var naaet op til Ornum Mølle, lykkedes det 10. Kompagni af Reg. Nr. 24. at naae frem indtil c. 150 Alens Afstand fra Skandse b, hvor det satte sig fast ved en netop paabegyndt Løbegrav og beskød Betjeningsmandskabet ved vore Kanoner. I Centrum gik den fjendtlige Skyttelinie frem indtil 3—400 Alen fra Værkerne.

Imidlertid var ogsaa det fjendtlige Artilleri indtruffet paa Kamppladsen. Paa Oberst Colomiers Befaling aabnede Avantgardens Batterier (et 6 Pd.'s Batteri og et Haubitz Batteri) deres Ild omtrent Kl. 12³/₄ fra en Position à cheval paa Ekernførde Vei c. 900 Alen fra Skandserne. I Tiden efter Kl. 1 indtraf dernæst Reserveartilleriet efterhaanden paa Kamppladsen, hvor dets Batterier toge Stilling paa begge Sider af Avantgardens Batterier, nemlig tre 6 Pd.'s Batterier mellem Ekernførde Vei og Ornum Vei, to Haubitz Batterier paa venstre Fløi. Derefter kom sluttelig de fire ridende Batterier, der Vest for Flekkeby Vei toge Stilling noget bagud for Haubitz Batterierne.

Ialt stode saaledes 64 Stk. Skyts, hvoraf 24 riflede, i Kamp mod vore 20 Kanoner. Der afgaves paa begge Sider en livlig Artilleriild, som imidlertid paa Grund af den stærke Taage blev meget indskrænket i sin Virkning. Paa tydsk Side havde man i Begyndelsen skimtet Skandserne; men de tabte sig snart i Taagen, og enhver senere Observation umuliggjordes. Paa vor Side havde vel et nøiere Kjendskab til Terrainet, men væsentlig havde man ogsaa her kun Kanonglimtene at rette sig efter.

I Mysunde var det vel vedvarende umuligt at bedømme Fjendens Styrke, men det store Artilleri, der var ført i Ilden, lod formode en betydelig Styrke ogsaa af de øvrige Vaaben. Det laa nær at antage, at Artilleriangrebet dannede Indledningen til et forestaaende Stormangreb; særlig frygtede man et Gjennembrud mellem a og b. Strax ved Artillerikampens Begyndelse havde Divisionen beordret 3. Brigade til Mysunde, men denne kunde først ventes ud paa Eftermiddagen. Som Følge heraf besluttede Divisionen omtrent Kl. 2 at blotte de Punkter af Stillingen, som ikke vare truede i Øieblikket. Ordre udfærdigedes til 3. Reg.'s II om kun at efterlade et Kompagni til Bevogtning af Kysten fra Brodersby til Ulsnæs og derimod at sende to Kompagnier hurtigst muligt til Mysunde*). Lidt over Kl. 3 ankom disse og stilledes foreløbig som Reserve.

*) Kompagnierne vare alt en Gang tidligere kaldte til Mysunde, men atter tilbagesendte til Kantonnementerne. Rapporterne oplyse ikke Sagens Sammenhæng,

1. Halvbatteri af 10. Batteri, der Kl. 12 var kommet til Mysunde, forstærkede det i g^1 og g^2 opstillede Positionsskyts. Delingen i g^2 kom dog ikke til Skud før paa et senere Tidspunkt, da Delingen i g^1 trak sig tilbage for at bytte Forstillinger. 2. Halvbatteri opstilledes lidt tilvenstre for Kanonplacementet g^6 for at bestryge den nordre Bro og Brohovedet, men kom ikke til Skud.

Ilden fra det fjendtlige Fodfolk, af hvilket et Kompagni, som tidligere anført, var naaet tæt ind paa Skandserne, generede Betjeningsmandskabet ved Kanonerne betydelig, navnlig i Skandse b, hvor det rettende Numer ved den mest udsatte Kanon flere Gange blev bortskudt; her faldt saaledes Artillerilieutenant Klubien. For at fordrive Tirailleurserne fra Stillingen foran Skandsen b, blev 7. Kompagni af 18. Reg.'s I under Premierlieutenant Ahlmann sendt frem, men modtoges af en saa stærk Ild, at en Fremrykning over det aabne Terrain maatte opgives. En Deling besatte derpaa en Gaard tæt ved Kysten, hvorfra den kunde beskyde Fjenden, og hvor den forblev, indtil Gaarden blev skudt i Brand.

Fjendtligt Fodfolk fra Stillingen ved Ornum Mølle forsøgte i stedse større Antal at trænge frem mod Skandserne. Strandede end nogle af disse Forsøg paa vor heftige Gevær- og Artilleriild, lykkedes det dog 2. Bataillon af Reg. Nr. 60. at naae frem ved Siden af 10. Kompagni af Reg. Nr. 24.

Efterhaanden forstærkedes den af Avantgarden fremsendte Skyttelinie. Fus. Bat. af Reg. Nr. 13 udviklede sig ved Ekernførde Vei ved Siden af Fus. Bat. af Reg. Nr. 15, og 3 Kompagnier af 7. Jægerbataillon forstærkede Skyttelinien venstre Fløi.

En Afgjørelse forsøgtes hidført ved at lade Artilleriet rykke nærmere ind paa Skandserne. Noget efter Kl. 2 befalede Oberst Colomier Artilleriliniens Centrum og venstre Fløi echelonsvis at rykke 2—300 Alen frem. Bevægelsen udførtes af Haubitz Batterierne og det ved dem staaende ridende Batteri, men de mere vestligt staaende Batterier, der heftigt beskødes fra nordre Slibred, formaaede ikke at følge Bevægelsen. Samtidig hermed lod General Cannstein for at være rede til Storm sin Brigades Gros opmarchere dækket nogle hundrede Skridt foran Kosel Aa, S. for Ornum Veien i to Træfninger. Brigadens Batteri kunde ikke faae Skud og kom saaledes ikke til Anvendelse.

Det tyske Artilleris Virkning var dog kun ringe. Selve Skand-

---

men Meget synes at tale for, at Tilbagesendelsen er sket som Følge af, at Divisionen i det paagjældende Moment opfattede Situationen mindre alvorlig.

serne lede meget lidt; a fik 3 Kanoner demonterede, b ingen. Det synes, at man paa fjendtlig Side har bedømt Afstanden for stor, idet Granaterne naaede langt ud over Stillingen. Saaledes kom Størstedelen af Byen Mysunde i Brand; ligeledes antændtes Færgeshuset paa den sydlige Side, hvor de Saarede bleve forbundne. Det lykkedes imidlertid ved Overlægerne Wroblewskys og Liebes Omsorg at redde dem ud af den brændende Bygning

Et Par Gange saae det ud, som om Fjenden forsøgte at formere Stormkolonner, og en levende Kardæskild rettedes da imod ham; en egentlig Storm kom dog ikke til Udførelse. For imidlertid at sikre sig imod det Tilfælde, at en Kolonne skulde bryde igjennem mellem a og b og naae frem til den søndre Bro, hvis Broled iøvrigt var aabnet, flyttedes Kl. 3^{1/2} de to Granatkanoner, der tidligere havde staaet i g¹, til g⁴ til Bestrygning af Broen og den til samme førende Vei. Men netop som dette var udført, begyndte Ilden fra Fjendens Side at sagtne og ophørte omtrent Kl. 4. Batterierne bleve trukne tilbage echelonsvis fra venstre Fløi.

Kampen ved Mysunde havde kostet de fjendtlige Tropper:

Faldne: 3 Officerer og 30 Underofficerer og Menige.

Saarede: 9 do. og 152 do. do.

Savnede: „ do. og 5 do. do.

Ialt altsaa: 12 Officerer og 187 Underofficerer og Menige.

Over 30 skudte Heste fandtes paa Kamppladsen.

Tabet paa vor Side var:*)

Faldne eller kort efter døde af deres Saar:

6 Off., „ Underoff. og 32 Underkorp., Spillem. og Menige.

Saarede paa egne Lazarether:

3 Off., 3 Underoff. og 87 Underkorp., Spillem. og Menige.

Saarede fangne:

„ Off., „ Underoff. og 1 Underkorp., Spillem. og Menige.

Usaarede fangne:

„ Off., „ Underoff. og 6 Underkorp., Spillem. og Menige.

Savnede:

„ Off., „ Underoff. og 3 Underkorp., Spillem. og Menige.

Ialt altsaa: 9 Officerer, 3 Underofficerer og 129 Underkorporaler, Spillemænd og Menige.

*) Ved Angivelse af Tabene paa vor Side er benyttet de af Generalstaben udgivne „statistiske Meddelelser angaaende den danske Krigsmagt“, idet dog under Faldne er medoptaget det Mandskab, som kort efter døde af deres Saar. Detailleret Tabliste findes under Bilag 25.

De Officerer, der fandt Heltedøden, vare
 Kapitain L. C. C. M. Schow af 18. Reg.
 Premierl. af Inf. Krigsreserve C. R. Lommer af 18. Reg.
 Premierl. F. W. Meulengracht af 4. Dr. Reg.
 Premierl. G. W. R. K. Seyffarth af 3. Reg.
 Sekondl. af Inf. Krigsreserve C. A. W. Bluhme af 3. Reg.
 Sekondl. af Art. Krigsreserve L. G. F. Klubien af 6. Fæstningskomp.

De andre saarede Officerer vare:
 Kapitain A. A. F. Moltke af 3. Reg.
 Sekondl. af Art. Krigsreserve C. R. Bache af 6. Fæstningskomp.
 Sekondl. af Inf. Krigsreserve L. Lassen af 3. Reg.

Efter Kampens Ophør søgte Fjenden ved en Parlamentair en kort Vaabenhvile for at opsamle Saarede og Døde*). Efter dennes Afslutning indtog vore Tropper den tidligere havde Forpoststilling, ved hvilken Leilighed en af vore Kavaleripatrouiller opsnappede en fjendtlig Post ved Ornum Mølle. Skandserne besattes af 3. Reg.'s I, hvis 5. Kompagni stilledes paa Forpost. 18. Reg.'s I lagdes i Brodersby, 10. Batteri retournerede til sit Kantonnement.

Da Efterretningen om Angrebet omtrent Kl. 2 Eftm. naaede Overkommandoen, afsendte denne strax en af Hovedkvarterets Adjutanter (Premierl Grev Ahlefeldt-Laurvigen) til Mysunde for at holde sig à jour med de der forefaldende Begivenheder. Og da der samme Dag fra en Privatmand indløb Meddelelse om, at Preusserne d. 3. vilde gjennem Svansen marchere til Kappel og der slaa Bro over Slien, telegraferede Overkommandoen til 1. Division, at en Overgang over Slien ifølge indkomne Efterretninger maatte ventes navnlig ved Arnæs og Kappel. I Henhold hertil averterede Divisionen 1. Brigade om at forøge Opmærksomheden og om at forlægge den Bataillon af 22. Regiment, som skulde have været Reserve for Strækningen Ulsnæs—Fysing**), til Kisby, Kalvtøft, Aageby og Borne.

En større offensiv Bevægelse fra Centrum mod Fjendens Retraite-linie lod sig paa Grund af den fremrykkede Tid ikke udføre; Overkommandoen indskrænkede sig derfor til at beordre 3. Division til at lade udføre en mindre Diversion mod Flekkeby. Divisionen afsendte 9. Reg.'s I, 3. Eskadron af 4. Dragonregiment, to Kanoner af 11.

---

*) 150—200 fjendtlige Tirailleurer, der havde holdt sig skjult bag Resterne af et Hegn 2—300 Alen fra Skandse b, benyttede denne Leilighed til uhindret at trække sig tilbage.

**) Se pag. 218.

Batteri og en Ambulance, Alt under Kommando af Oberstlieutenant Tersling, mod Flekkeby med Ordre til at alarmere saa meget som muligt. Kommandoets høire Flanke skulde dækkes ved nogle fra Hovedposten i Vedelspang udsendte mindre Posteringer til Geltoft og Esbrem, men da det paa Efterretningen om nogle Skjærmydsler ved Forposterne ansaas betænkeligt at svække Hovedposten, henvistes Kommandoet til selv at dække sin høire Flanke. Det rykkede Kl. 4³/₄ frem fra Hadeby, men naaede kun Gyby, da Bevægelsen standsedes paa Grund af Efterretning om Kampens Ophør ved Mysunde.

Om Aftenen Kl. 7 meldte Kommandøren for 3. Brigade, der var redet forud for sin Brigade, sig til 1. Division. Generallieutenant Gerlach ansaa sig imidlertid ikke berettiget til nu, da Kampen var ophørt, at disponere over Brigaden, hvorfor den afgik til et Kantonement i Moldened, Skaleby og Vinding (med Alarmplads ved Moldened), der ved Overkommandoens Skrivelse af samme Dag var den anvist, og som gjorde det muligt for Overkommandoen at anvende Brigaden ved Mysunde som Reserve for 1. Division, ved Slesvig som Reserve for Centrum samt ved Paløre eller ethvert andet Punkt af Slien mellem Slesvig og Mysunde, hvor Fjenden maatte forsøge en Overgang. Kun 16. Reg.'s I beholdtes ved Mysunde, da Divisionen ikke turde se bort fra Muligheden af en Gjentakelse af Angrebet paa dette Punkt. De to Kompagnier af 3. Regiment, der vare tilkaldte fra Geltoft og Hestoft, vendte tilbage dertil.

16. Reg.'s I sattes strax i Virksomhed med forskjellige paa-trængende Arbejder. Der blev sløifet nogle endnu staaende Hegn foran Skandserne, anlagt en Maske lodret paa Værket b's Strube og foretaget en Udvidelse af Løbegraven mellem a og b; da Husene i Mysunde var afbrændte, sørgedes ved Hjælp af Masker for en skjult Passage tilbage. De langs Slien paabegyndte Løbegrave fuldførtes.

Da Mysundes Brand formindskede det i Forveien knapt tilmaalte Husrum, besluttedes det at opreise Telte, hvorfor et Halvkompagni Ingenieurer under Sekondlieutenant Å h m a n ankom dertil med Seil, Brædder o. s. v.

I Dannevirkestillingens Centrum forefaldt ved Forposterne et mindre Sammenstød paa den fra Øvre Selk mod Brekendorf førende Vei med en Afdeling østerrigsk Kavaleri. Vel trængtes vore Forposter foreløbig tilbage, men de erholdt snart Forstærkning og forjog Fjenden. Østerrigerne fik 2 Mand og 3 Heste saarede, vi havde et Tab af 1 saaret Menig, der blev taget tilfange.

Forholdene i
Centrum.

2. og 3. Division benyttede Dagen til at indrette sig i Stillingen. Navnlig for 2. Division var dette af Vigtighed, da den, som nylig ankommen til Stillingen, var ukjendt med Terrainet, og da forskellige paatrængende Foranstaltninger ikke vare udførte; saaledes fuldførtes Kanonplacemeterne ved Oxevei S. for Lille Dannevirke Kro og N. for Kl. Reide og en Barrikade anbragtes paa Oxeveien. Ogsaa ved 3. Division arbejdedes paa Barrikaderinger ved Hadeby, Selk, Jagel og Klosterkro.

Til 4. Division ankom paa denne Dag 5. Batt.*) efter en anstrængende Marche og i en mangelfuld og udmattet Tilstand. Det indrykkede i Nybøl og Bjerent.

Reserveartilleriet ($\frac{1}{2}$ 1. og 6. Batt.) koncentreredes om Slesvig med Alarmplads mellem Hysby og Lille Dannevirke.

Forholdene paa
høire Fløi.

Ved 4. Brigade forberedtes Natten 2.—3. Februar Indledelsen af Vandet i Südermarsch. Overdriftsbestyrelsen for Jernbanerne fik Paalæg om at bortføre alt Driftsmateriel fra Tønning.

Kampherøds-kabet
i Centrum.

Foruden den oven angivne Efterretning om et Angreb paa yderste venstre Fløi erholdt Overkommandoen ogsaa Efterretning om, at Fjenden koncentrerede Tropper, som det syntes, mod Centrum, og beordrede derfor Centrums Tropper til at staa paa Alarmpladserne d. 3. Kl. 4 Morgen og at dirigere Bagage- og Provianttrainet tilbage til de befalede Parkstillinger. 1. Division fik i en om Eftermiddagen afsendt Skrivelse Ordre til af yderste Evne at bekæmpe ethvert Overgangsforsøg og at fortsætte Modstanden mod de fjendtlige Troppstyrker, som mulig maatte overskride Slien. Først naar den lokale Modstand ikke længer kunde føres med Udsigt til et heldigt Resultat, skulde Divisionen søge med sin samlede Styrke at dække Hærens venstre Flanke, en Opgave, der selv med Opoffrelse skulde løses under Tilbagegangen til Flensborg.

Sent paa Aftenen, da der fra Forposterne indløb Melding om, at Fjenden havde besat Lottorf (hvorfor vor derstaaende Post var trukket tilbage), og nye Efterretninger indløb, der tydede paa et forestaaende Angreb paa Centrum, gav Overkommandoen 2. og 3. Division Ordre til at lade Skandserne fuldt besætte og næste Morgen, naar Afdelingerne vare samlede paa Alarmpladserne, da at indrykke i Stillingen.

De Allieredes
Stilling 2. Fe-
bruar Aften.

Efter endt Kamp indtog de Allierede følgende Stilling:

I Korps. Avantgarden belagde Egnen mellem Ornum Mølle og Saxtorf, 11. Infanteribrigade Ekernførde og Omegn, 12. Infanteribrigade

*) Sammenhold pag. 185.

Eggen om Ludvigsburg, 13. Division Eggen mellem Avantgarden og 6. Division; Kavaleridivisionen, der ved Detachering var svundet ind til 6 Eskadroner, Altenhof og Harzhof; Reserveartilleriet dels Ekernførde, dels fordelt i 6. og 13. Divisions Kvarterer.

Slien rekognosceredes udfor Bonert og ved Stubbe.

Prinds Friedrich Carl indberettede om Eftermiddagen Udfaldet af den ved Mysunde stedfundne Fægtning, der havde havt til Formaal at komme til Klarhed over, hvorvidt vi vilde yde kraftig Modstand eller rømme Brohovedet. Han antog, at et nyt Forsøg samme-steds neppe vilde føre til et gunstigere Resultat.

II. Korps var rykket frem til Linien Hütten—Nordby. Brigaden Tomas gik i Kvarter i Omegnen af Ahlefeld og udstillede Forposter fra Hütten til Brekendorf; Brigaden Nostitz rykkede til Oxlev og sikkede mod Vest; Brigaden Gondrecourt forblev ved Schulendamm. Kavaleribrigaden Dobzensky rykkede bag høire Fløis Infanteribrigade til Bunge og udstillede Forposter i Linien Hütten—Wittensee. Korpsartillerireserven lagdes til Duvensted. Brigaden Dormus naaede Büdelsdorf og indtraadte saaledes i Korpset. Korpsets Stabskvarter toges i Bunge.

General Gablenz traf Anordninger til kraftig at imødegaa de Udfald, som fra Slesvig eventuelt maatte blive førte mod I. Korps. Brigaden Tomas skulde i saa Fald rykke over Hummelfeld mod Flekkeby, Kavaleribrigaden til Ahlefeld, de øvrige tre Brigader samles ved Veien til Over Selk.

Bagved og tilvenstre for II. Korps indrykkede paa denne Dag Dele af III. Korps og afløste henimod Middag de østerrigske Forposter ved Sorgen; Forpostlinien strakte sig fra Jernbanen til Tetenhusen. Af III. Korps manglede endnu Staben, 3 Batailloner, 2 Batterier og 1 Kavaleriregiment. De ankomne Dele af Korpset toge Kvarter i Fokbek, Westermühle og Elsdorf, Hohn og Omegn samt Rendsborg.

Den fjendtlige Hær indtog saaledes en Stilling umiddelbart overfor vor med høire Fløi stærkt fremskudt, medens venstre Fløi kun langsomt nærmede sig, da den endnu ikke havde sin Styrke samlet.

De Allieredes Overkommando, som ved Middagstid brød op til Damdorf, havde Kl. 11 Formiddag under Forudsætning af, at I. Korps kun vilde rykke op i Linien Holm—Kokkendorf, udgivet Befalingen for d. 3. I. Korps skulde fortsætte Operationerne mod Mysunde, II. Korps afkoge i Kvartererne og derpaa indrykke i Alarmkvarterer, dækkede af en stærk Avantgarde i en Linie fra Fartorp over Neder og Over Selk til Jagel. Forpostlinien skulde være indtaget Kl. 4

Eftermiddag; de bageste Kvarterer maatte ikke være fjernede mere end 1 Mil fra denne Linie.

III. Korps skulde efter endt Afkogning rykke frem over Sorgen, lade sin Avantgarde Kl. 4 Eftermiddag indrykke i en Linie fra Jagel til Alt Bennebek og iøvrigt gaa i Alarmkvarterer N. for Sorgen.

Korpskommandørerne skulde d. 3. Kl. 4 Eftermiddag møde i Hahnenkrug for at erholde Dispositionerne for d. 4. Det var Tanken d. 3. at føre II. og III. Korps saa nær ind paa vort Centrum, at de d. 4. kunde gaa frem til Angreb. De skulde sidstnævnte Dag Kl. 9 Morgen staa, II. Korps ved Lottorf og Altmühl, III. Korps mellem Krop og Wisch Kro.

3. Februar.

Kampen ved Over Selk og Jagel.

Denne Dags Morgen fandt vore Tropper over hele Stillingen under Gevær.

Overkommandoen, der savnede Melding fra Forposterne om, hvorvidt Lottorf fremdeles var besat af Fjenden, gav Kl. 8³/₄ Morgen 3. Division Ordre til at lade foretage en mindre Rekognoscering mod den nævnte By og Geltorf. Vel indløb alt Kl. 9 Melding fra Forpostkommandøren om, at det kun havde været en fjendtlig Infanteripatrouille, der om Aftenen havde været i Lottorf, samt at Geltorf ikke havde været besat af Fjenden, men Overkommandoen fandt dog ikke Anledning til at kontramandere Rekognosceringen. Derimod gav den, da der ingen Bevægelse sporedes hos Fjenden, og Veirliget var i høi Grad ugunstigt, Kl. 11 Formiddag Tropperne i Centrum Tilladelse til at gaa i Kantonnement; omtrent paa samme Tid gaves denne Tilladelse paa Stillingens Fløie.

Til Rekognosceringen bestemtes 9. Reg.'s II og 2. Eskadron af 6. Dragonregiment.

Rekognoscering
fra vor Side.

Kommandoet rykkede under Befaling af Bataillonskommandøren, Kapitain Christiani, Kl. 10¹/₂ Formiddag frem ad Brekendorf Veien *) med en Halvdeling Kavaleri som Fortrop og fremsendte et Kompagni mod Lottorf, et mod Geltorf. Disse afsøgte de nævnte Byer, men forefandt intet Fjendtligt, hvorfor Bataillon, der skjønnede sit Hverv udført, gav Ordre til Tilbagetog. Samtidig viste en fjendtlig Kavaleri-afdeling sig paa Brekendorf Veien. I den Tro, at det var en mindre

*) Se omstaaende Skizze over Terrainet ved Over Selk.

Skizze over Terrainet ved Over Selk.

1:40000

1 0 1 2 3 4 5000 Alen

Styrke, sendtes Eskadronen under Premierlieutenant Rosenørns Kommando frem imod den, medens de to udsendte Kompagnier beordredes at trække sig ind til Hovedstyrken paa Veien. Den fjendtlige Kavaleristyrke var imidlertid Fordækning for hele det østerrigske (II.) Armeekorps. Medens vore Dragoner vexlede nogle Skud med Fjenden, trak Bataillonens sine Kompagnier til sig, udviklede sig til Fægtning og trak sig derpaa tilligemed Eskadronen tilbage mod Over Selk og indenfor vor Forpostkjæde.

Ifølge General Gablénz's Befaling skulde Brigaden Gondrecourt, fulgt af Brigaderne Nostitz og Dormus, Kl. 12 Middag rykke frem fra Gr. Brekendorf mod Over Selk, medens Brigaden Tomas over Geltorf skulde rykke mod Lopsted, Korpsartillerireserven med 3 Eskadroner foreløbig forblive ved Gr. Brekendorf. Brigaden Gondrecourt skulde bemægtige sig vort Forpostterrain og efter endt Fremrykning besætte Neder og Over Selk samt Jagel, fremskyde Forposter ud over disse Punkter og lade sit Gros belægge Lottorf og Altmühl. Brigaderne Nostitz og Dormus skulde belægge Eggen bag Gondrecourts Brigade. Brigaden Tomas, der under Hovedstyrkens Operationer skulde spærre Adgangene ved Fartorp og Vedelspang og med to Eskadroner eclairere mod Slien, skulde efter Fægtnings Tilendebringelse gaa i Kvarter i Esbren.

II. Korps's
Fremrykning.

Det var saaledes Brigaden Gondrecourts Avantgarde (en Deling Kavaleri, 18. Feltjægerbataillon, 2 Stk. Skyts og en Afdeling Pionerer), der henimod Kl. 1 stødte paa vort Rekognosceringskommando. S. for Lottorf havde Brigaden afsendt 1. Bataillon af Regiment König von Preussen og en Deling Husarer, Alt under Oberst Benedek, med Ordre til over Lottorf at rykke frem mod Jagel. Brigadens Hovedstyrke fortsatte Fremrykningen mod Over Selk, og da 18. Feltjægerbataillon S. for dette Punkt stødte paa vore Forposter, der understøttedes af det hjemvendte Rekognosceringskommando, udvikledes Brigaden henimod Kl. 2 til Fægtning, saaledes at paa høire Fløi Dele af Feltjægerbataillonens sendtes mod Selk Mølle, medens i Centrum 1. Bataillon af Regimentet Martini og tilvenstre af Veien Resten af Feltjægerbataillonens rykkede frem. 2. Bataillon Martini og 2. Bataillon König von Preussen fulgte som Reserve og imellem dem Batteriet. Tre Delinger Lichtenstein-Husarer forbleve foreløbig bag Hahnenkrug.

Saa fremt den østerrigske Brigade kun var stødt paa vore sædvanlige Forposter, vilde disse være vegne for Overmagten og efter deres Instrux have trukket sig tilbage til Linien Kongshøj—Sorte-

høi. Men netop paa den Tid, da det østerrigske Korps rykkede frem fra Gr. Brekendorf, Kl. 12 Middag, rykkede paa vor Side tre Batailloner frem til Afløsning af Forposterne*), nemlig fra høire Fløi at regne:

21. Reg.'s II, 11. Reg.'s I og 9. Reg.'s I til Afløsning af

21. Reg.'s I, 1. Reg.'s II og 20. Reg.'s I; Kavaleriposterne og de to Kanoner af 11. Batt. vare derimod afløste.

Fjenden, der trængte frem med Heflighed og stor Bravour, traf os saaledes i et for os uheldigt Øieblik. Tropper af forskjellige Afdelinger (foruden Forposterne og deres Afløsninger tillige det hjemvendte Rekognosceringskommando) stode over hele Linien blandede imellem hverandre. Den ældste tilstedeværende Befalingsmand, Kommandøren for 11. Regiment, Major Rist, overtog Kommandoen over samtlige Tropper ved Over Selk og søgte med Energi og Kraft at opholde Fjenden og at tilveiebringe en nogenlunde ordnet Samvirken mellem de Elementer af forskjellige Afdelinger, der i dette Øieblik vare tilstede.

Kampen ved
Over Selk.

Major Rist søgte at samle 7. Brigades Forposter og lod i dette Øiemed Hovedposten (3. og 5. Komp. af 1. Reg.'s II) tage Stilling paa Høiderne V. for Brekendorf Veien S. for Over Selk, hvor da Piketkompagnierne (4. og 8. Komp. af samme Bataillon), der stode S. og S. V. for Byen, skulde optages. Af Afløsningen, 11. Reg.'s I, havde 7. Komp. allerede inden Fægtningens Begyndelse afløst 1 Reg.'s 8. Komp.; 1. Komp. stilledes med 5. i Reserve paa Høiderne Ø. for Brekendorf Vei, medens 3. Komp. blev Reserve for Stillingens høire Fløi. 9. Reg.'s II dannede Reserve, idet Major Rist disponerede over Bataillonens forskjellige Kompagnier. Noget efter Kl. 2 ankom 2. Eskadron af 4. Dragonregiment, der fra om Morgenen havde staaet til Raadighed for Forpostkommandøren i Bustrup, og som af denne erholdt Ordre til at rykke til Selk.

Der udspandt sig nu en længere Skydefægtning med Brigaden Gondrecourt, der lod sit Batteri fra en gunstig Position Ø. for Veien forberede Angrebet; særlig gjorde Kompagnierne af 11. Regiment haardnakket Modstand. Men den fjendtlige Overmagt var for stor; Fjenden vandt Terrain paa begge Fløie, og det Modangreb, der udførtes af 11. Regiments 5. Kompagni under Premierlieutenant A. Staggemeier, hvorved det kom til Haandgemæng med Bajonet og Kolbe, formaaede ligesaa lidt som den Hjælp, der ydedes af 3. og derefter 4. Komp. af 9. Reg.'s II, at fremkalde noget Omslag.

*) Forpoststillingen se pag. 218—219.

Af 8. Brigades Forpostbataillon (20. Reg.'s I) stod 2. Kompagni ved Selk Mølle, 6. Kompagni ved Hadeby. Førstnævnte fordreves ved Dele af 18. Feltjægerbataillon, understøttet af et Kompagni af Brigaden Tomas; Kompagniet trak sig tilligemed sin Afløsning (1. Komp. af 9. Reg.'s I), der ankom under Kampen, tilbage mod Hovedposten (1. og 5. Komp. af 20. Reg.'s I), som alt da tilligemed de to Kanoner af 11. Batteri var beordret frem til Kongshøi, hvor den havde taget Stilling sammen med den afløsende Hovedpost (2. og 6. Komp. af 9. Reg.'s I). De to Kanoner bleve, uvist af hvilken Befalingsmand, beordrede frem til Understøttelse for det S. for Selk kæmpende Fodfolk, men naaede først til Afprotsning i det Øieblik, da dette tiltraadte Tilbageetoget, og trods alle Bestræbelser lykkedes det kun at føre den ene Kanon under Bedækning af 2. Esk. af 4. Dr. Reg. tilbage til Stillingen paa Kongshøi, hvorimod den anden gik tabt. De to Kanoner af 12. Batteri, der stode i Stilling S. Ø. for Klosterkro, fik dog Leilighed til noget at understøtte Fodfolket.

Kampen ved Over Selk var af de forskjellige Afdelinger ført imod den fjendtlige Overmagt gennem saa lang Tid og med saa stor Haardnakkethed, at Modstandskraften, da endelig Tilbageetoget udførtes, for endel var brudt. Vor Styrke var i mere eller mindre opløst Tilstand; Kræfterne begyndte at svigte; en Del af Mandskabet var forsprængt og trak sig forbi Kongshøi mod Vedelspang og Bustrup. Da tilmed 7. Brigades Forposter havde Ordre til at trække sig tilbage mod Sortehøi og Terrainet Vest herfor*), kunde der ikke blive Tale om nogen samlet, endsige ordnet Besættelse af Kongshøi. Kompagnierne stillede sig, hvor deres Nærværelse skjønnedes mest paatrængende, eller hvor Major Rist befalede dem hen. Afdelingerne bleve derved stærkt blandede. 11. Reg.'s I, der alt var delt ved Over Selk, forblev delt under Tilbagegangen, idet 1. og 5. Komp. gik tilbage Ø. for Veien til i Høide med Kongshøi, og derfra senere til Saxarmen, medens 3. Komp. i Forbindelse med 7. Komp. gik til Sortehøi og efter at være kastede derfra til Dannevirke Vold. Ogsaa 1. Reg.'s. II blev delt; Major Rist beordrede 3. og 5. Komp. mod Kongshøi, hvor de dog ikke kom til at deltage i Kampen; kun 4. og 8. Komp. kom til Sortehøi.

Kampen om
Kongshøi. 3

Medens saaledes Dele af de fra Over Selk og Omegn tilbageviggende Tropper midlertidig toge Opstilling i Terrainet Ø. og V. for Kongshøi, havde vi af intakte Tropper paa og ved dette Punkt ialt kun

*) Se pag. 219.

fire Kompagnier (1. og 5. Komp. af 20. Reg.'s I samt 2. og 6. Komp. af 9. Reg.'s I) og en Kanon af 11. Batteri.

Fjenden gik derhos paa med stor Hidsighed. Han foretog tildels en Afløsning af Træfningerne og lod sit Batteri fra en Stilling S. Ø. for Over Selk forberede Angrebet paa Kongshøi, ligesom han for at bringe vore Tropper under Krydsild kort efter sendte 2 Kanoner ud V. for Veien til Brekendorf. Kl. 3³/₄ foretoges Angrebet.

For at faae en Standsning i dette bragt tilveie og muligvis holde Kongshøi befalede Major Rist, der som den Ældste vedvarende førte Kommandoen, et Modangreb, der foretoges af 2. og 6. Komp. af 9. Reg.'s I henholdsvis under Kapitainerne Knauer og Meincke, og hvori ogsaa 5. Komp. af 20. Reg.'s I under Premierlieutenant Steinmann deltog, men dette formaaede kun nogle Øieblikke at standse Fjendens Fremrykning. Hans overlegne Styrke tvang Vore til at begynde Tilbagetoget, og da Østerrigerne Kl. 4 stormede Kongshøi, var Stillingen kun besat af 1. Kompagni af 20. Regiment, hvoraf en Del under Kompagnikommandørens, Kapitain Daues, Kommando havde begivet sig noget frem ad Brekendorf Veien for om muligt at standse Fjenden. Da dette viste sig ugjærligt, blev Stillingen opgivet.

Kampens Fortsættelse ind under Dannevirke Vold.

Strax efterat Østerrigerne havde taget Kongshøi, kronedes Bakken med et stærkt Artilleri, idet begge Batterierne af Brigaderne Gondrecourt og Nostitz sendtes op paa den. Deres Ild blev dog hurtig maskeret af det fremstormende østerrigske Fodfolk. Thi vel var det General Gablenz's Tanke ikke at rykke ud over Kongshøi, men i Kamptummelen stormede en Del af det østerrigske Fodfolk videre. Ved Vedelspang blev Fægtningen en Tid staaende, men Vore trak sig dog snart tilbage til den søndre Gren af Saxarmen og Dannevirke Vold, hvis nærmeste ved Bustrup liggende Del alt forud var bleven besat af 20. Reg.'s II, saa at 8. Brigade nu blev samlet bag Volden S. for Bustrup og i Forbindelse med Dele af 1. og 11. Regiment stræbte at hindre Fjendens videre Fremtrængen.

Af Artilleri havdes oprindeligt kun de faa Forpostpiecer. Den fra Kongshøi tilbagetrukne Kanon stilledes umiddelbart Ø. for Chausseen paa den gamle Vold, og i Erstatning for den tabtgaede ankom en riflet 4 Pd.'s Kanon fra Artilleriparken. Endvidere ankom fra Egnen ved Klosterkro fire Kanoner af 12. Batteri, der ifølge deres Instrux gik til Dannevirke Vold, hvor de to Kanoner stilledes ved Brekendorf Veien, medens de to andre af 8. Brigades Kommandør, Oberst P. Scharffenberg — der, efterat Melding var tilgaaet ham,

uagtet Sygdom strax kom tilstede – beordredes til Hadeby, hvor vore Forposter (6. Komp. af 20. Reg.'s I) tilligemed Afløsningen (5. Komp. af 9. Reg.'s I) da vare kastede tilbage bag Dæmningen. Endelig ankom 3. Divisions Souschef, Kapitain Tvermoes, med to Kanoner af 11. Batteri. Disse førtes af Batterichefen, Kapitain Fallesen, frem til det i den sydlige Saxarms østlige Del forberedte Placement; men kun med den ene af disse lykkedes det at komme i Position, medens den anden, hvis Forspand blev sky ved Skydningen, styrtede ned ad Volden.

Forposterne havde vedvarende kæmpet uden Understøttelse fra de bagved værende Tropper, men dette laa i Forsømmelse ved Meldingstjenesten. Det var først, da Forposterne forlode Kongshøi, at Kommandøren for 3. Division, Generalmajor Steinmann, gennem 8. Brigade, der ligeledes først da erholdt Melding om, hvad der foregik, blev underrettet om Sagernes Stilling og nu beordrede Divisionen i Alarmstilling, medens Souschefen beordredes til Bustrup dels som før nævnt med to Kanoner, dels for at komme til Kundskab om Forholdene. Overkommandoen havde indtil da kun erholdt følgende Melding fra Forpostkommandøren (Klokkeslet ikke angivet):

„Forposterne ere trængte tilbage til mellem Selk og Kongshøi, hvor Fægtingen er staaende. Det synes kun at være en stærk Rekognoscering, men Intet bestemt kan siges“.

Castenschiold.

Først Kl. 5½ Eftermiddag, altsaa efter Mørkets Indbrud og Fægtingens Tilendebringelse modtog Overkommandoen følgende Melding:

„Fjenden har efter at have viist sig med større Styrke af alle Vaaben trængt vore Forposter tilbage mod Hadeby og til Dannevirkevold foran Bustrup. Fægtingen er for Størstedelen nu hendøet. Divisionen har indtaget sine Alarmstillinger.“

Steinmann.

Forsvaret af den sydlige Saxarm lededes med Kraft af Major Schack og Kapitain Stockfleth, understøttede af det tilstedeværende Artilleri. For at degagere vore ved Saxarmen kæmpende Tropper og gjøre det muligt at udstille en Forpostlinie udenfor Volden, besluttede Divisionen Klokken 5 at lade foretage en Fremrykning mod Vedelspang. Den foretoges af 8. Komp. af 20. Reg.'s II og 8. Komp. af 9. Reg.'s II, men førte ikke til noget Resultat.

Endnu beordredes Dele af 9. Regiment frem for at tage Vedelspang, men Kompagnierne naaede ikke langt frem, og yderligere For-

søg opgaves paa Grund af det efterhaanden fuldstændigt indtraadte Mørke, Udmattelse og Mangel paa Ammunition.

Omvendt mislykkedes Fjendens gjentagne Forsøg paa at tage den søndre Saxarm, Forsøg, der førte Fjenden ind under Stillingens virksomme Ild og bibragte ham betydelige Tab.

Henad Aften maatte vi udstille vore Forposter N. for Vedelspang, hvilket indberettedes til Overkommandoen ved følgende Melding fra 3. Division, afsendt Kl. 9 $\frac{1}{4}$ Eftermiddag:

„Vedelspang er ikke bleven taget. Forpostlinien etableres umiddelbart bag samme. Fjendtlige Vagtblus ses over hele Linien fra Fartorp af.“

Efter Befaling
Blom
Stabschef.

Ved Hadeby vare, som oven omtalt, omtrent Kl. 4 Eftermiddag vore Forposter kastede tilbage over Dæmningen ved Dele af en Bataillon og et Batteri af Brigaden Tomas. Dæmningen besattes derefter defensivt. Om Aftenen døde Fægtingen hen paa dette Sted.

Kampen ved
Jagel.

Ogsaa ved Jagel udspandt sig, som oven berørt, en mindre Fægting. I og om Byen stod 21. Reg.'s I paa Forpost, 1. Komp. i Byens sydvestlige Del, 2. Komp. i dens sydøstlige Del som Piketter, 3. og 4. Komp. med 1. Deling af 12. Batteri som Hovedpost ved Klosterkro. Kl. omtrent 1 ankom 21. Reg.'s II, der fra om Morgenen havde staaet i Alarmstilling, til Afløsning ved Klosterkro. 5. og 6. Kompagni skulde afløse henholdsvis 2. og 1., 7. og 8. Kompagni afløse Hovedposten; 3. Deling af 12. Batteri skulde afløse 1. Deling. Kl. c. 2 $\frac{1}{2}$, inden endnu Afløsningen var helt fuldendt, indløb Melding om Fjendens Fremrykning mod Jagels sydøstlige Del; det var 1. Bataillon af Regiment König von Preussen i Forbindelse med en Deling Husarer, Alt under Kommando af Oberst Benedek, der over Lottorf havde Ordre at rykke mod Jagel*).

Kommandøren for 21. Regiment, Oberstlieutenant Nielsen, var ikke tilstede, eftersom Regimentets to Batailloner kun vare samlede til Afløsning. Oberstlieutenanten var forbleven paa Alarmpladsen til Kl. 12 og var da redet til sit Kvarter. Han fik først Melding om Fjendens Angreb Kl. 3 $\frac{1}{4}$ og red da ud for at søge Regimentet, som han sent paa Eftermiddagen traf i fuld Tilbagegang. Kommandøren for 21. Reg.'s II, Major Saabye, overtog derfor som den ældste Ba-

*) Sammenhold pag. 235.

taillonskommandør Kommandoen og afsendte Kl. 3 Eftermiddag følgende Melding til Forpostkommandøren:

„Ifølge Melding fra Feltvagten i Jagel observeres ved Lottorf flere Kompagnier fjendtligt Infanteri og endel Kavaleri. — I venstre Flanke Skydning.“

Majoren gav Kapitain Hackhe Kommandoen over Hovedposten med samt dens Afløsning og ilede selv mod Jagel, hvor han beordrede de afløste Kompagnier (1. og 2.) til at indtage en Optagelsesstilling for Forpostkompagnierne. 1. Kompagni tog under Kapitain Beissenherz Opstilling ved det første N. for Jagel beliggende Gjærde Ø. for Chausseen, medens 2. Kompagni under Premierlieutenant H. Larsen indvikledes i den Kamp, som udspandt sig i Jagels østlige Del.

Det var af Vigtighed at holde Udkanten af Jagel og særlig Byens sydøstlige Del saalænge, indtil de yderste Led af Forposterne vare trukne tilbage. Men Skydefægtningen førtes under vanskelige Forhold; Geværerne forsagede paa Grund af det fugtige Veir, og det Forsøg, der gjordes af de i Reserve staaende Delinger af 5. Kompagni paa ved et Flankeangreb at bibringe Fjenden en Standsning, mislykkedes. Da derhos et Gardekompagni af III. Korps overraskende greb ind i Fægtningen og ved sin Fremrykning Vest om Jagel truede vor Retraite, blev det nødvendigt at opgive Byen. 2. og en Del af 5. Kompagni trak sig tilbage paa 1. Kompagni og derfra bag om dette til Terrainet V. for Chausseen, hvorhen Resten af 5. Kompagni tilligemed 6. Kompagni havde maattet tage sin Retraite; Forposterne S. for Jagel bleve for endel tagne tilfange. De nævnte tre Kompagnier trak sig efterhaanden tilbage i nordlig Retning henimod Klosterkro, saa at alene 1. Kompagni, der kun var gaaet noget tilbage, vedvarende holdt Stillingen N. for Jagel. Fra Stillingen ved Klosterkro havde Major Saabye beordret 8. og lidt senere 4. Kompagni frem til en dækket Stilling mellem Chausseen og gamle Rendsborg Landevei for der at optage de tilbagegaaende Tropper; 1. Deling af 12. Batteri fik Opstilling paa en Bakke S. Ø. for Klosterkro og gjorde derfra en halv Snes Skud mod fjendtligt Infanteri og Kavaleri; 3. Deling stod ved Klosterkro.

Lidt efter Kl. 3 $\frac{1}{2}$ sagtnedes den fjendtlige Ild, og Major Saabye besluttede at gjøre et Forsøg paa at gjenvinde det tabte Forpostterrain. 4. og 8. Kompagni beordredes frem, men netop som denne Fremrykning paabegyndtes, kom der Melding om, at fjendtligt Infanteri rykkede mod Klosterkro, hvor der strax efter hørtes en vedholdende Skydning. Det var 9. Jægerbataillon, der af Brigaden

Nostitz var bleven udsendt fra Over Selk til Understøttelse for de østerrigske Tropper i og om Jagel, og som — efter at have kastet 3. og 7. Kompagni af 11. Regiment, der hidtil havde holdt sig i Stillingen ved Sortehøi, tilbage i nordvestlig Retning — rettede et omfattende Angreb mod Klosterkro. Her stod kun en Deling af 7. Kompagni, der satte sig fast c. 100 Alen V. for Stationsbygningen og livligt beskød Fjenden; Kompagniets øvrige Delinger havde besat nogle lidt sydligere liggende Høider. 3. Kompagni, der stod i den Formening, at vore Tropper vare i Fremrykning, var paa egen Haand ilet frem, følgende 4. og 8. Kompagni, og de 4 Stykker Skyts vare, da de erfarede Fjendens Fremtrængen mod Kongshøi, ifølge deres Instrux gaaede til Bustrup. Situationen var betænkelig. Vore foran værende Kompagnier bleve beskydte i Ryggen, 21. Regiment stod isoleret og meget spredt, Mørket var ved at indtræde og gjorde det uvist, om ikke større fjendtlige Afdelinger vare i Fremrykning mod det angrebne Punkt. Et Tilbagetog skjønnes nødvendigt, og da den Regimentet foreskrevne Retraite ad Veiene Vest for Dannevirke Forværk efter Regimentets Skjøn ikke lod sig udføre, besluttede Major Saabye at føre Regimentet tilbage i nordvestlig Retning imod Lille Dannevirke, en Beslutning, som det dog ikke lykkedes at sætte alle Kompagnier i Kundskab om. Kommandøren for 21. Reg.'s I, Kapitein Hackhe, der havde Kommandoen paa høire Fløi, og som ved en ved Klosterkro holdende Dragonordonnants's Omsigt underrettedes om det fjendtlige Angreb, beordrede Kapitein Zahlmann til med 4. Kompagni at besætte nogle Bakker V. for Klosterkro, Ø. for den gamle Landevei for at standse den her fremtrængende Fjende og derved dække de foran værende Kompagniers Retraite. 1. Kompagni kom i vanskelige Fægtningsforhold, da det, ukjendt med Forholdene ved Klosterkro og kun dækket af nogle faa Skytter, i sluttet Orden trak sig tilbage ad Chausseen, hvor det i kort Afstand fra Kroen blev stærkt beskydt og pludselig maatte vige ud i vestlig Retning. Da Regimentets Hovedstyrke var kommen tilbage i Høide med Klosterkro, forlod 4. Kompagni, efter ved en sidste paa kort Afstand afgivet Ild at have standset Fjendens Fremrykning, den indtagne Optagelsesstilling og trak sig over Dannevirke Forværk til Regimentets Alarmplads i Store Dannevirke. Resten af Regimentet førtes mod Lille Dannevirke og derfra til Alarmpladsen; 3. Kompagni, der nu var det sidste i Ilden, fulgte som Bagdækning.

Sent paa Aftenen gaves 3. Divisions Forposter en mere tilbagetrukken Opstilling. Paa høire Fløi udrykkede 21. Reg.'s II som

Hovedpost i Dannevirke Forværk og stillede Forposter i kort Afstand foran dette; i Centrum udstillede 11. Reg.'s II Forposter Syd om Bustrup Slugten; paa venstre Fløi stilledes 9. Reg.'s I som Hovedpost ved Dannevirke Vold med Forposter i kort Afstand foran Volden.

Kampen ved Selk, Kongshøi og Jagel havde kostet de fjendtlige Tropper:

Faldne eller kort efter døde af deres Saar:

15 Officerer og 79 Underofficerer og Menige.

Saarede: 13 do. 289 do. do.

Savnede: „ do. 34 do. do.

Ialt altsaa: 28 Officerer og 402 Underofficerer og Menige, et Tab, der væsentlig faldt paa Brigaden Gondrecourt.

Tabet paa vor Side var:

Faldne eller kort efter døde af deres Saar:

4 Off., 2 Underoff. og 36 Underkorp., Spillem. og Menige.

Saarede paa egne Lazarether:

3 Off., 10 Underoff. og 111 Underkorp., Spillem. og Menige.

Saarede fangne:

2 Off., „ Underoff. og 25 Underkorp., Spillem. og Menige.

Usaarede fangne:

„ Off., 6 Underoff. og 166 Underkorp., Spillem. og Menige.

Savnede:

„ Off., 2 Underoff. og 46 Underkorp., Spillem. og Menige.

Ialt altsaa: 9 Officerer, 20 Underofficerer og 384 Underkorporaler, Spillemænd og Menige*).

De Officerer, der fandt Heltedøden, vare:

Kapitain H. F. V. Meincke af 9. Regiment.

Premierl. J. F. Lund af 11. Regiment.

Sekondl. J. F. Bech af 11. Regiment.

Sekondl. af Inf.'s Krigsreserve P. C. E. V. Hjort af 1. Regiment.

De saarede Officerer vare:

Kapitain M. P. V. de Fine Licht af 11. Regiment.

Premierl. F. L. Grev Rantzow af 21. Regiment.

Sekondl. A. Franck af 11. Regiment.

Sekondl. af Inf.'s Krigsreserve L. C. A. Schönheyder af 9. Reg.

Sekondl. af do. do P. C. Lund af 11. Regiment.

*) Detailleret Tabsliste findes under Bilag 26.

Af disse sidste faldt Premierlieutenant Grev Rantzow og Sekondlieutenant Lund i Fjendens Hænder.

Kongen besøger
Hæren.

Kampen i Centrum overværedes af Hs. Maj. Kongen. Som tidligere omtalt, havde Hs. Majestæt i Begyndelsen af Januar foretaget sin første Reise til Slesvig for at gjøre sig bekjendt med de forskjellige Stillinger, Hæren var bestemt til at indtage. Da Forhandlingerne med det tydske Forbund og navnlig med Preussen og Østerrig i Slutningen af Januar lod formode en snarlig Indrykning af tydske Tropper i Hertugdømmet Slesvig, begav Hs. Majestæt sig d. 31. Januar om Aftenen paany til Hæren og tog d. 1. Februar Ophold paa Gottorp Slot. Hs. Majestæts Ankomst til Hæren faldt saaledes samtidig med de første Krigsbegivenheder.

D. 2. opholdt Hs. Majestæt sig i Dannevirkestillingens Centrum, og tog d. 3. om Formiddagen til Mysunde for at takke den der staaende 2. Brigade for den Dagen forud saa hæderligt overstaaede Kamp. Da Hs. Majestæt om Eftermiddagen retournerede til Slesvig, var Kampen her i fuld Gang. Kongen overværede dennes Slutning og aflagde om Aftenen Besøg i flere af Skandserne, deriblandt Bustrup Forværk.

Det var paa denne Dag alene Afdelinger af 3. Division, der vare i Ilden, men den vedholdende Kamp bevirkede dog, at alle Afdelinger i Centrum i Eftermiddagstimerne fik Ordre om at rykke i Stilling.

Ved 2. Division havde der paa denne Dag været roligt; kun fandt om Eftermiddagen en lille Forpostfægtning Sted, hvorved Forpostkompagniet af 10. Regiment fik 1 Menig saaret. Da 3. Division, som oven angivet, om Aftenen indtog en tilbagetrukket Forpoststilling, trak ogsaa 2. Division sin Forpostlinie tilbage til i Høide med det Punkt, hvor Oxevei skæres af Jernbanen; kun ved Kl. Reide forbleve Forposterne S. for Reidedalen. 2. Division tog Stabskvarter i Dannevirke Kro. —

Betragtninger til
Kampen d. 3.
Februar.

Forskjellige Omstændigheder medvirkede til Kampens uheldige Udfald.

Den af 3. Division trufne Inddeling af Terrainet i 3 Afsnit, hvori Divisionens 3 Brigader jevnstids opstilledes og hver for sig udstillede Forposter, bevirkede, at Forposttjenesten bestredes af 3 Batailloner af forskjellige Regimenter og at, da Fjenden angreb, ingen høiere Befalingsmand havde Ansvar for Ledelsen af Fægtningen. Den ældste tilstedeværende Befalingsmand, Kommandøren for 11. Regiment, Major Rist, skjønnede derhos i sin Iver og Kamplyst ikke rettere, end at der med de mange forhaandenværende Troppedele

(Forposterne med deres Afløsninger samt det hjemvendte Rekognosceringskommando) maatte kunne bydes Fjenden en alvorlig Modstand i selve det yderste Forpostterrain. Den haardnakkede Modstand, han bød Fjenden i en Stilling nmiddelbart S. for Selk, stod ikke alene i Strid med den Forposter i Almindelighed tilfaldende Opgave, men stred desuden mod en de paagjældende Forposter tildelt Instrux, hvorefter Hovedmodstanden skulde føres i Kongshøi—Sortehøi Stillingen, der ogsaa bød gunstige Betingelser for Artilleriets Medvirken. Ved at drive Modstanden i den fremskudte Stilling ved Over Selk for vidt maatte Følgen blive og blev ogsaa, at den ommeldte Stilling kun i forholdsvis kort Tid blev holdt af Forposterne, hvis Modstands- evne da tildels var brudt, og endvidere, at ved den hurtige Tilbage- gang mod Dannevirke Vold Forbindelsen mellem 7. og den ellers kun svagt engagerede 9. Brigades Forposter ved Jagel pludselig sønder- reves, og at den venstre Fløi af det ved Jagel paa Forpost staaende 21. Regiment blottedes, hvorved Regimentet, da Fjenden kastede en Styrke mod Klosterkro ind i dets Flanke, afskares fra sin anviste Retraitelinie mod Store Dannevirke og med et ikke ubetydeligt Tab maatte gaa tilbage mod Lille Dannevirke.

Tildels i Henhold til de da gjældende Reglementer havde hver Brigade udsendt en Bataillon og 2 Kanoner paa Forpost. Henset til Kongshøi Partiets store Betydning for Dannevirkestillingens Holdbar- hed, vilde det sikkert have været ønskeligt, om større Styrker havde været holdte i Beredskab til hurtig Understøttelse for dette Punkt. Da dette ikke var iagttaget, blev Forsvaret af Kongshøi Partiet svagt, og medens Fjenden fik en kraftig Understøttelse i sit Artilleri, op- traadte paa vor Side kun 2 Kanoner.

Forsømmelsen i Meldingstjenesten bevirkede, at Forposterne ingen Understøttelse fik fra de bagved værende større Troppede. 3. Divi- sion fik først henimod Kampens Slutning og kort før Mørkets Ind- træffen Melding om Fjendens Fremrykning og Meddelelse om det af ham da besatte Terrain og kunde saaledes først i de sene Eftermid- dagstimer tage Ledelsen af Kampen i sin Haand. Overkommandoen fik faa og tilmed uklare Meldinger (se pag. 240). —

Kampen havde bragt Fjenden i Besiddelse af Kongshøi og Ve- delsspang, naturlige og faste Støttepunkter for vor Forpostlinie. Kongs- høi gav Fjenden en udmærket Oversigt over vor Stilling og var vel egnet til Batterianlæg; bag Vedelsspang kunde Fjenden i Nattens Løb og i umiddelbar Nærhed af vor Stilling samle større Troppemasser til

Resultatet af
Kampen d. 3. Fe-
bruar.

Storm paa Volden. Tabet af disse Punkter maatte efter Overkommandoen Skjøn medføre et stadigt Kampberedskab paa vor Side. Centrums Tropper fik derfor den almindelige Ordre hver Morgen Kl. 6 at stille paa Alarmpladsen, hvor de skulde forblive, indtil Melding indløb fra Forposterne om, at intet Fjendtligt kunde ventes. Samme Ordre fik 3. Brigade (Reservebrigaden), der daglig skulde staa paa Alarmpladsen til Kl. 11 Formiddag. Og da Overkommandoen om Aftenen modtog et over London Kl. 3⁴⁵ Eftermiddag afsendt Telegram saalydende:

„Efter Hamborg Telegrammer af G. D. ville Preusserne forcere Mysunde og Østerrigerne angribe i Fronten. Wrangel, Staben og Kronprindsen ere igaar gaaede til Krop“, fandt den Situationen saa betænkelig, at den beordrede Tropperne i Centrum, der som tidligere omtalt, alt stode paa Alarmpladserne, til at bivouakere Natten over, i hvilken Anledning Uddeling af en Reserveportion befalede.

Da Overkommandoen fremdeles fik Melding om, at Fjenden med Lygter undersøgte Isen udenfor Fartorp, og derfor frygtede et Angreb mod Mevenberg og Holm, gav den Infanterireserven Kl. 7 Eftermiddag Ordre om at afgive et Kompagni af 15. Regiment til hvert af disse Punkter som Skytsbedækning og noget efter Ordre om at besætte Altstadt med en Bataillon af 15. Regiment og med Resten (8. Regiment og to Kompagnier af 15.) at bivouakere paa Alarmpladsen i Stillingen ved Pølhegn, hvor den ankom Kl. 11 Aften.

Reserveartilleriet bivouakerede paa sin Alarmplads; 3. Batt. ankom om Aftenen fra Als og lagdes i Isted og Øvre Stollik. Kun 4. Division gik i Kantonnement, men skulde ved Daggry møde paa Alarmpladsen.

Bivouakeringen var yderst anstrængende. Det havde tøet om Dagen, og den endnu om Aftenen fugtige Jord tillod ikke Mandskabet at lægge sig ned. I Løbet af Natten frøs det igjen, men derved blev Opholdet under aaben Himmel kun saa meget føleligere for Soldaterne, særlig da Leirstraa ikke kunde skaffes tilveie. Ved 2. Division kom Forpleiningsvanskeligheder til, idet Magasinerne ikke vare i Stand til at forsyne Afdelingerne med Reserveportioner.

Til 1. Division havde Overkommandoen Kl. 1^{1/2} Eftermiddag afsendt følgende Meddelelse:

„Ifølge Overkommandoen tilgaaede Efterretninger er det Fjendens Plan at gaa over paa forskjellige Steder af Slien: ved Stubbe, Siseby

og Arnæs paa een Gang. I dette Øiemed skal han føre Baade fra Ekernførde og Kiel paa Vogne med sig.

En anden Efterretning gaaer ud paa, at Mysunde skal angribes d. 4. ds.“

Kl. 11^{1/4} Aften gav den Divisionen Underretning om den stedfundne Fægtning, om at Centrums Tropper bivouakerede i Stillingen, og om at et almindeligt Angreb ventedes d. 4. baade paa Centrums venstre Fløi og paa Mysunde; det indskærpedes Divisionen ikke at trække 3. Brigade til sig uden Overkommandoens udtrykkelige Bemyndigelse. Divisionen mente dog fremdeles at kunne forsvare at tilbageholde 16. Reg.'s I.

Divisionen tog om Aftenen Stabskvarter i Thorsted. Uddelingen af en Reserveportion stødte ogsaa her paa Vanskeligheder og kunde først den følgende Dag effektueres.

De Allieredes Opstilling. Efter endt Kamp indtog II. Korps følgende Stilling. Brigaden Tomas forblev overfor Hadeby Dæmning i Terrainet mellem Steksvig Snevring og Vadestedet mellem Hadeby Nor og Selk Nor. Brigaden Nostitz besatte Vedelspang, Over Selk og Jagel. S. for Over Selk gik Brigaden Gondrecourt i Bivouak; Brigaden Dormus lagdes i Lottorp og Geltorf. Kavaleribrigaden Dobzensky, som paa Grund af Detacheringer kun bestod af 5 Eskadroner, lagdes dels i Ramstorf, dels i Bivouak N. for Geltorf. Korpsets Stabskvarter toges i Gr. Brekendorf.

Forholdene paa
fjendtlig Side d.
3. Aften.

Brigaden Nostitz anlagde strax Batterier paa Kongshøi, hvor foruden Brigadebatteriet ogsaa Korpsartillerireserven skulde opstilles.

I. Korps forblev i sine Kantonnementer fra Gaarsdagen. Der samledes Fiskerbaade ved Ekernførde, og Slien rekognosceredes.

III. Korps lod sin Avantgarde (to Batailloner og to Eskadroner) overskride Sorgen og tage Stilling i Linien Wisch Kro-Friedrichsanbau-Kl. Bennebek. Groset lagdes i Egnen om Krop, Reserven ved Sorgen. Stabskvarter toges i Krop. — To Batailloner efterlodes i Rendsborg som Garnison.

Om Eftermiddagen mødtes Feltmarskal Wrangel med Korpskommandørerne i Hahnenkrug, hvor ogsaa Kronprindsen af Preussen, Prinds Albrecht, General v. Falckenstein, Oberst v. Podbielski o. Fl. havde indfundet sig, og hvor de videre Foretagender skulde drøftes paa Basis af en d. 18. Januar 1864 af Obersterne Graberg af Artilleriet og Mertens af Ingenieurerne forfattet Memoire vedrørende Angrebet paa Dannevirkestillingen. Memoiren anbefalede et Gjennem-

Sammenkomsten
i Hahnenkrug.

brud ved Skandse XI som lettest at udføre og virksomst; samtidig skulde Preusserne gaa over Slien N. Ø. for Mysunde ved Königsburg eller Hestoft. En Storm maatte ikke udføres, førend en eller flere Forskandsningers Ild var bragt til Taushed, bedst ved Ilden fra Batterier paa Kongshøi. Det foresloges at bringe Skandserne X, XI og XII til Taushed; Stormen skulde da udføres mod X og XI af II. Korps, der i den Anledning forud skulde opstille sine Stormkolonner med høire Fløi til Jernbanen, og mod XII af III. Korps, der i Høide med II. Korps skulde staa med venstre Fløi ved Oxeveien; Reserver skulde staa i dækket Opstilling bagved. De øvrige Skandser skulde kun beskæftiges. Var der Vanskelighed ved at bringe Skandsernes Ild til Taushed, maatte noget Beleiringsartilleri anvendes, hvad muligt vilde udsætte Stormen i flere Dage.

Korpskommandørerne gjorde herimod gjældende, at der behøvedes et større Antal svært Skyts end det, der havdes forhaanden, til at faae Overmagten over vort Artilleri. Det besluttedes derfor ikke at foretage nogen Storm mod Fronten, før Overgangen over Slien var lykkedes. Forberedelser til Udførelse af Overgangen over Slien overdroges I. Korps, medens II. og III. Korps fik Paalæg om indtil videre at forblive i de indtagne Stillinger.

Den ved Sammenkomsten i Hahnenkrug tagne Beslutning om at indtage en afventende Holdning i de nærmeste Dage var af afgjørende Betydning for os. Vi havde d. 3. dog endnu det Haab, at Fjenden vilde angribe d. 4. eller maaske d. 5. Skete dette ikke, forsvandt Udsigterne til et nogenlunde heldigt Resultat mere og mere, og det var at forudse, at Tilbagetoget med udmattede Tropper vilde blive meget prekært.

I det Hele vare fra d. 3. Februar Aften Forventningerne om et langvarigt Forsvar blevne meget ringere end før. Den Omstændighed, at Fjenden var i Besiddelse af et for os uundværligt Forpostterrain, tillagde Overkommandoen en saa meget større Betydning, som der manglede Barakkeleire for de Dele af Hæren, der, naar Angreb hvert Øieblik kunde ventes, maatte være i Beredskab for at afslaa dette. Overkommandoen frygtede en fortsat Bivouakering under ugunstige Veirforhold og ansaa det fra nu af kun som et Tidsspørgsmaal, hvorlænge vore Tropper uden at afløses formaaede at udholde den strænge Tjeneste.

Under disse Omstændigheder antoges det ikke for raadeligt, at

Hs. Maj. Kongen forblev i Slesvig. D. 3. sent om Aftenen blev dette Spørgsmaal drøftet af Nogle af Hs. Majestæts Følge, Generaladjutant for Sætaten, Orlogskapitain Irminger, fungerende Generaladjutant for Landetaten, Oberstlieutenant à la suite i Kavaleriet Dahl, Hofmarskall Løvenskiold samt Adjutant hos Kongen, Kapitain F. A. Moltke, og man enedes om det Ønskelige i, at Konseilspræsidenten, Biskop Monrad, der ligeledes var fulgt med Kongen, blev gjort bekendt med de Betænkeligheder, der næredes ved Kongens fortsatte Ophold paa Gottorp. Oberstlieutenant Dahl begav sig til Konseilspræsidenten og forestillede ham Sagen, hvorefter denne, der alt var gaaet til Ro, stod op og begav sig til den kommanderende General for at konferere med ham om, hvad der burde gjøres. General de Meza var gaaet til Hvile, og Konseilspræsidenten søgte derfor Stabschefen, som han traf i Bureauet. Samtalen dreiede sig først om Forstaaelsen af den Overkommandoens tildelte Instrux og først mod Slutningen berørtes Spørgsmaalet om Hs. Majestæts Afreise. Konseilspræsidenten sagde, at han kom for at spørge, om Instruxen var tydelig nok. Paa Stabschefens bekræftende Svar udtalte han sin ubetingede Tillid til, at General de Meza vilde handle efter Øieblikkets sande Tarv. I Samtalens Løb opkastede Konseilspræsidenten Spørgsmaalet om, hvilken Modstand Armeen vilde kunne yde ved Dannevirke, og som Maal derfor mente han, at en Trediedel af samme kunde offres, forinden den gik tilbage. Stabschefen indvendte herimod, at et saadant Tab overskred al rimelig Grændse samt forudsatte en Kamp, hvis videre Følger vare aldeles uberegnelige og sandsynligvis vilde medføre Armeens Tilintetgjørelse eller dog ikke tilstede Overkommandoens nogen Beslutningsfrihed over dens Bevægelser, langt mindre et ordnet Tilbagetog, som Instruxen udtrykkelig foreskrev.

Kongens Afreise fra Hæren. — Konseilspræsidenten udtaler sin fuldkomne Tillid til Overkommandoens, ligegyldig hvilken Beslutning den maatte fatte.

Opfordret dertil af Misforholdet mellem vor og Fjendens Styrke, benyttede Stabschefen Leiligheden til at spørge, om der ikke var Haab om fremmed Intervention, hvilket Konseilspræsidenten bestemt benægtede uden at dvæle videre ved dette Spørgsmaal. Mod Slutningen bad Stabschefen meget indtrængende Konseilspræsidenten om at forestille Hs. Majestæt, at Overkommandoens ved de Begivenheder, som ventedes — og at et Hovedangreb imødesaas, herpaa tydede saavel Stabschefens Nærværelse om Natten i Centralpunktet for indløbende Meldinger som Troppernes Bivouakering paa Alarmpladsen —, vilde føle sig friere i sine Bevægelser, naar den ikke behøvede at vaage over Hs. Majestæts Sikkerhed, og at dennes Opbrud fra Gottorp

derfor ikke blev opsat. Da Konseilspræsidenten var af samme Anskuelse, var hermed Samtalen endt.

At man i Hovedkvarteret endnu i hin Nat fastholdt Tanken om at kæmpe med Eftertryk i Stillingen, bestyrkes ved det Referat af Samtalen, som Konseilspræsidenten ved sin Tilbagekomst gav Hs. Majestæts Følge, og som findes i Overhofmarskal Løvenskiolds nedskrevne Erindringer fra Hs. Majestæts Reise i 1864, hvis Rigtighed er bekræftet af de ovennævnte Mænd i Hs. Majestæts Følge: Konseilspræsidenten havde forlangt Stabschefens Mening om, hvorvidt Armeen var i Stand til at holde Dannevirkestillingen, idet han havde udtalt Ønskeligheden af, at Armeen modtog Fjendens Angreb og først opgav Forsvaret, naar det viste sig, at Fjendens Overlegenhed var for stor og truede vor Hær med Tilintetgjørelse. Paa Stabschefens Bemærkning om, at han ikke ansaa det for rimeligt, at Armeen var i Stand til ret længe at modstaa Fjendens overlegne Angreb, havde Konseilspræsidenten svaret, hvad han angav ogsaa at have yttret om Formiddagen til den kommanderende General, at Regjeringen havde fuldstændig Tillid til Overkommandoen, saa at, hvad enten denne vilde modtage Fjendens Angreb og levere et Slag i den forskandsede Linie eller ansaa det for rigtigere at opgive Stillingen og itide gaa tilbage, havde den i begge Henseender frie Hænder; hvad den gjorde, vilde i begge Tilfælde have Regjeringens Bifald; Regjeringen vilde støtte den kommanderende General til det Yderste. Hertil havde Stabschefen svaret, at Hæren nu stod parat til at modtage Kamp, hvilket Konseilspræsidenten havde besvaret med, at Modtagelsen af en Kamp ogsaa var det Ønskeligste i politisk Henseende; men han havde gjentaget, at hvad Overkommandoen end bestemte sig for, havde den Regjeringens Tillid, og at den kunde gjøre Regning paa dennes ubetingede Støtte.

Da Konseilspræsidenten til Slutningen udtalte, at han tiltraadte den Mening, at det vilde være urigtigt, om Kongen forblev i Armeens umiddelbare Nærhed, bestemtes det, at Oberstlieutenant Dahl skulde gaa til Kongen for at forestille ham Sagernes Stilling og de Grunde, der talte for, at Kongen snarest mulig forlod Slesvig. Hs. Majestæt gik kun modstræbende ind paa denne Anskuelse, og først efterat ogsaa Konseilspræsidenten havde havt Audients hos Allerhøistsamme, bestemte Kongen sig for Afreisen, der blev fastsat til næste Morgen.

D. 4. Februar om Morgenen Kl. 5 begav Hs. Majestæt sig til Flensborg, hvor Ankomsten fandt Sted tidlig paa Dagen. Her tænkte Hs. Majestæt at forblive i nogen Tid, og det toges endog under Over-

veielse at tage Ophold paa Glücksborg Slot. Inventariet var imidlertid for mangelfuldt til, at en Indlogering her kunde ordnes, hvorfor Kongen d. 5. Februar om Formiddagen afreiste til Sønderborg, ledsaget af Konseilspræsidenten, der endnu paa denne Dag gjentog for Hs. Majestæts Følge, at Regjeringen havde fuldstændig Tillid til Overkommandoen, og at Regjeringen, hvad enten Overkommandoen valgte at levere et Slag i den nuhavende Stilling eller at gaa tilbage forinden, vilde støtte den til det Yderste.

4. Februar.

Om Morgenen, da de paa Kongshøi anlagte Forskandsninger og det der opstillede Artilleri bemærkedes fra vor Side, gjordes der fra Bustrup Forværk en halv Snæs Skud derimod, en Beskydning, hvori to Kanoner af 11. Batteri i Stillingen paa Dannevirkevold ved Rendsborg Chausseen deltog, og endel senere to noget østligere opstillede Kanoner af samme Batteri under Batterichefens, Kapitain Fallesens Ledelse. Ilden besvaredes en Tid lang af det østerrikske 8 Pd.'s Batteri Nr. 10 af Korpsartillerireserven, men da denne Ild blev uden Virkning, og det fjendtlige Batteri fik flere Døde og Saarede, blev det trukket tilbage til Over Selk. Fra vor Side fortsattes Skydningen, navnlig af 11. Batteris Kanoner, mod fjendtlige Tropper, der viste sig, og i denne Skydning deltog ikke uden Virkning to Kanoner af 8. Batteri fra Dannevirke Forværk med Front imod Kongshøi. General Gablenz, som ved Middagstid personlig kom tilstede, saa sig ved vor Ild foranlediget til at trække Brigaden Nostitz tilbage bag de nærmest liggende Høider og kun at holde Kongshøi Partiet besat med en Bataillon og nogle Stykker Skyts.

Samme Dags Formiddag bleve fjendtlige Tropper, der foretog Arbejder Ø. for Hadeby Nor, beskudte af vore Batterier paa Holm og Mevenberg og for en Tid tillige af to ved Hadeby Holt opstillede Kanoner af 12. Batteri og derved nødte til med Tab af nogle Døde og Saarede at søge Dækning længere tilbage. Et østerrisk 4 Pd.'s og et preussisk 6 Pd.'s riflet Batteri, der vare attachederede Brigaden Tomas, opkjørte dog samtidigt paa Høiderne S. for Fartorp og optog Kampen mod vore faste Batterier, en Kamp, der fortsattes indtil hen paa Eftermiddagen uden væsentligere Tab paa nogen af Siderne; Batteriet paa Holm fik dog en Del af sit Brystværn demoleret og ophørte derfor noget tidligere med Skydningen. Ogsaa mellem vort

og det fjendtlige Infanteri ved Hadeby Dæmningen vexledes der Skud, og ud paa Eftermiddagen bleve fjendtlige Kolonner, der saas mellem Fartorp og Lopsted og i Nærheden af Hadeby Dæmning, beskudte fra Hadeby Holt og med enkelte Skud fra Skandse II. Ved oven nævnte Sammenstød havde 9. Regiment et Tab af 1 saaret Underofficer, 1 saaret og 1 usaaret fangen Menig.

Ogsaa forefaldt der nogle Forpostskjærmydsler, foranlediget ved, at III. Korps fremskød sine Forposter fra Linien Mielberg—Friedrichsanbau til Linien Friederichsheide—Kl. Reide—Gr. Reide. Kl. 7—8 Formiddag stødte et fjendtligt Gardekompagni med en Deling Kyradsereer paa Forpostkompagniet af 10. Regiment ved Kl. Reide. Kompagniet indtog Fægtningsstilling langs Jagel—Reide Veien, men trak sig, da Stillingen ikke kunde holdes, tilbage over Dæmningen under Dækning af Ilden fra Hovedpostens to Kanoner. Den lille Fægtning kostede Preusserne 1 Kyradsereer saaret og en Hest skudt, medens vi havde 1 saaret, 1 usaaret fangen og 3 savnede Menige. Fjendens Fremrykning paa de øvrige Punkter af den ommeldte Linie tvang vore foran Dæmningerne udstillede Vedetposter til at trække sig tilbage.

Løvrigt tydede Alt paa, at Dagen vilde forløbe roligt, hvorfor Tropperne over hele Linien opad Formiddagen beordredes til at gaa i Kantonnement*).

Overkommandoen
inspicerer Stil-
lingen i Centrum.

Om Formiddagen foretog Overkommandoen en Inspicering langs Centrum for at overbevise sig om Troppernes Tilstand og for at klare sig, hvilken Modstand Besætningen i de forskjellige Afsnit kunde yde mod det forventede Hovedangreb.

Trods de foregaaende Dages Anstrængelser og trods Forpleiningens Uregelmæssighed, der skyldtes dels de sidste Dages Kampberedskab,

*) Af mindre væsentlige Foranstaltninger paa denne Dag skal anføres: 3. Brigade, der Kl. 6 $\frac{1}{2}$ Form. stod paa Alarmpladsen i Moldened, afsendte Kl. 10 $\frac{1}{2}$ ifølge Ordre fra Overkommandoen 16. Reg.'s II til Slesvig, hvor den besatte Mevenberg og Holm hver med et Kompagni og stillede to Kompagnier som Reserve i Altstadt. Den afløste her Mandskab af 15. Regiment (se pag. 246), men fik dog om Aftenen Tilladelse til at retournere til Kantonnementet, hvornæst 15. Regiment atter overtog denne Tjeneste. Om Eftermiddagen maatte Brigaden afgive en mindre Styrke til Bevogtning af Slien fra Klensby til Løjt Aens Udløb.

4. Division forlagde 5. Bateria til Arnholt og Friedrichsaue.

Ved 2. Division blev, for at alle Tropper hurtig kunde møde i Stillingen, den Del af 6. Brigade, der ikke stod paa Forpost eller besatte Skandser og Løbegrave, forlagt til Lille Dannevirke; 12. Regiment forlagdes til Hysby. I Skovby laa herefter kun en Husareskadron.

dels de slette Veie, hvorved Vognene overordentlig opholdtes*), fandt den kommanderende General Tropperne ret vel tilmode og i god Stemning. Derimod fyldte de kun lidt i Stillingen; navnlig gjaldt dette Centrum's høire Fløi, hvor en større Del af 2. Divisions Tropper maatte opholde sig i selve Stillingen, hvor der manglede ethvertsomhelst Ly.

Modstanderen stod tæt inde paa Stillingen. General du Plat havde Kl. 2¹² Form. indsendt et Telegram til Overkommandoen med Melding om en formodet fjendtlig Fremrykning mod Centrum, og Oberst Bülow telegraferede Kl. 10⁸ Form. til Overkommandoen: „Ifølge modtagen Melding fra Forposterne ved Oxeveien koncentrerer Fjenden betydelige Infanterimasser bag Kongshøi“.

Østerrigerne arbejdede stærkt foran Centrum's venstre Fløi, og foran Centrum's høire Fløi havde det preussiske Gardekorps sat sig fast paa Dæmningerne over Reidedalen. Selve denne var opfyldt af en ved den foregaaende Dags Tøveir kun i ringe Grad gjenembrudt Ismasse, som efter een Nats Frost atter med Sikkerhed kunde have baaret Infanteri. Hele det ved Inspiceringen vundne Indtryk saavel som Divisionsgeneralernes mundtlige Fremstilling af Forholdene gjorde det til den kommanderende Generals Pligt at holde sig det Ansvar for Hærens Opretholdelse for Øie, der paahvilede ham som Øverstbefalende. Det Ønske maatte ligge nær at høre de forskjellige Høistbefalendes Dom om Situationen, hvorfor Generalen sammenkaldte et Krigsraad til samme Dags Aften.

Hovedspørgsmaalet, der skulde forelægges de kommanderende Generaler, var ikke, hvorvidt en afgjørende Kamp i de nærmeste Dage skulde modtages eller ei, thi hvis Fjenden angreb samme eller næste Dag, maatte Angrebet modtages, men det var, hvorlænge man, hvis Modstanderen forblev u virksom, kunde forsvare at lade Hæren holde ud i Stillingen. Kun ved 3. Division, der stod koncentreret, vare Forholdene nogenlunde gunstige; derimod maatte 2. Division nødvendig føle sig usikker paa sin udstrakte høire Fløi, hvor en fjendtlig Overgang over den tilfrosne Reidedal, der efter preussiske Re-

General de Meza
sammenkalder et
Krigsraad.

*) Særlig ved 2. Division var Mangelen paa Proviant følelig, hvorfor Divisionen d. 4. om Formiddagen telegraferede til Hovedmagasinet i Flensborg om, at 9000 Portioner røget Flæsk, Brændevin og Brød endnu samme Dag maatte pr. Extratog blive førte til det Sted, hvor Jernbanen skærer Dannevirke Vold. Toget ankom om Eftermiddagen Kl. 6, men Uddelingen kunde først begynde flere Timør efter, da dets Ankomst ikke blev meldt, og intet Intendanturpersonale derfor var tilstede; Vognene vare aflaaede og maatte opbrydes.

kognosceringer var fuldt udførlig*), vilde medføre en Kamp i aaben Mark, som de derværende Tropper ikke vare stærke nok til at kunne optage. Mangfoldige Arbeider vare ufuldendte til Trods for de daglig af 2. og 3. Division afgivne Arbeidskommandoer, der efterhaanden havde naaet en uforholdsmæssig Størrelse**).

Den svage Reserve og de store Afstande maatte stille det tvivlsomt, om det i givet Fald vilde lykkes at koncentrere en tilstrækkelig stor Troppstyrke paa det angrebne Punkt, selv om Overkommandoen ved Hjælp af den fra Kappel til Frederikstad oprettede Telegraffinie ganske vist hurtigt vilde blive underrettet om et Angreb. Bestemte Efterretninger om Fjendens Planer vare ikke tilgaaede Overkommandoen. Dog syntes endel at tyde paa, at det var hans Hensigt at foretage et Hovedangreb mod Stillingens Centrum og samtidig forsøge paa over Mysunde eller fra Svansen at trænge over Slien ind i Angel. Til at møde et saadant kombineret Angreb, ført mod Dele af en 11 Mil lang Stilling, maatte den forhaandenværende Armee i hvert Fald anses for utilstrækkelig, selv om denne Hær ellers havde svaret til de Fordringer, der ordentligvis maa stilles til en kampdygtig Hær. Efter den i Bilag 24 givne Oversigt udgjorde, som tidligere berørt, Hærens samlede Styrke ved Dannevirke d. 1. Februar 34,943 Underkorporaler og Menige. Det i Fradrag bragte Sygeantal indbefattede dog kun de Syge, som vare under Lægebehandling; Overkommandoen gik ud fra, at der uden Tvivl yderligere kunde fradrages mindst 6% som Udmattede og ikke tjenstdygtigt Mandskab. Der var vel i de første Dage af Februar Maaned indtruffet til Afdelingerne c. 2700 Forstærkningsmænd, men disse vare for Størstedelen ikke indrangerede i Kompagnierne.

Krigsraadet bestod foruden af den kommanderende General af følgende Medlemmer:

Chefen for Armeens Artilleri, Generallieutenant Lüttichau,
Kommandøren for 4. Division, Generallieutenant Hegermann-
Lindencrone,
Kommandøren for 3. Division, Generalmajor Steinmann,
Kommandøren for 2. Division, Generalmajor du Plat,
Kommandøren for Infanterireserven, Generalmajor Caroc,
Stabschefen ved Overkommandoen, Oberst Kauffmann,

*) Se pag. 262.

**) Fra d. 29. Januar var dog efter 3. Divisions indtrængende Forestilling den daglige Arbeidsstyrke, der fra d. 27. udgjorde 2710 Mand, bleven nedsat til 2400 Mand

den høistkommanderende Ingenieurofficer, Oberstlieutenant Dreyer, Stabschefen ved Armeens Artilleri, Major Wegener, Stabschefen ved Ingenieurkommandoen, Major Schrøder, samt Souschef ved Overkommandoen, Kapitain Rosen.

De Indbudne samledes Aften Kl. 6 i General de Mezas Kvarter i „Prindsens Palais“. Generalen tog Plads for Midten af et Bord, omkring hvilket Krigsraadets Medlemmer samledes. Souschefen, som var beordret til at føre Protokollen, sad ligeoverfor ham og deltog ikke i Forhandlingerne.

Krigsraadets Forhandlinger aabnedes af General de Meza med en i høi Grad klar og sikker Fremstilling af Forholdene, en Meddelelse af Overkommandoens Instrux og Fremlægning af de sidst indgaaede Styrkelister. Han opkastede dernæst det Spørgsmaal, om en nærforestaaende afgjørende Kamp burde optages, eller om det under de forhaandenværende Forhold maatte være rigtigere at føre Armeen tilbage til Flankestillingerne, i hvilke Misforholdet mellem vor og Fjendens Styrke vilde blive mindre føleligt.

Generallieutenant Lüttichau fik først Ordet. Han erklærede, at han som høistkommanderende Artilleriofficer ikke kunde give sin Stemme til, at en Del af det ham særligen betroede Positionsskyts frivillig opgaves, hvilket vilde blive nødvendigt ved et nærforestaaende Opbrud af Armeen, og at han personlig havde havt saa megen Del i Befæstningsliniens Tilbliven, som den forelaa, at han maatte føle sig opfordret til at stemme for, at man afventede et Hovedangreb paa Stillingen.

Generallieutenant Hegermann-Lindencrone var fuldt gjennemtrængt af Overbevisningen om, at Tidspunktet for Armeens Tilbage- tog til Flankestillingerne var kommet. Medens han saaledes uden Nølen vilde stemme herfor, mente han, at man forinden burde foretage en offensiv Bevægelse, et Forslag, som ikke fandt Understøttelse fra anden Side, da Stabschefen erklærede, at Overkommandoen alt havde drøftet, ihvorvidt Kampe foran vor Forsvarslinie endnu kunde tilstedes, og var kommen til den Anskuelse, at de, som Indledning til et frivilligt Tilbagetog, maatte faae den nærliggende Følge, at Armeen vilde blive holdt fast af Fjenden og derved ikke faae det af Hensyn til de indknebnede Retraitelinier for et ordnet Tilbagetog høist fornødne Forspring.

Generalmajor Steinmann afgav sit Votum for Tilbagetoget i Erkjendelse af dets Nødvendighed, dog først efter en øiensynlig Kamp med modstridende Følelser; maaske havde hans Divisions gunstigere

Vilkaar i Stillingen hindret ham i at se Udstrækningen af den Fare, i hvilken Armeen befandt sig som Helhed.

Generalmajor du Plat ansaa det for umuligt at bestaa et alvorligt Angreb med Hæder og stemte uden Tøven for at tiltræde Tilbagetog.

Generalmajor Caroc udtalte den samme Anskuelse med stærkt Eftertryk baade paa Nødvendigheden af det frivillige Tilbagetog og paa dettes snarlige Udførelse, idet han yttrede, at der udfordredes mere Mod til at tilraade det end til at modtage et Angreb paa Stillingen.

Oberstlieutenant Dreyer erkjendte, at Dannevirkestillingen var uholdbar under de givne Forhold, og tilraadede det frivillige Tilbagetog.

Major Schrøder og Major Wegener afgave deres Stemmer for Tilbagetog.

Stabschefen og Souschefen voterede ikke.

Efter Afstemningen drøftedes enkelte Hovedpunkter ved Tilbagetogets Iværksættelse. Det blev fra alle Sider erkjendt, at et heldigt Udfald deraf kun vilde kunne ventes, naar dets Tiltrædelse skete ubemærket af Fjenden. Herved fremkom den i Protokollen optagne Fordring om, at Materiellet skulde efterlades i Stillingen, en Fordring, som havde til Formaal at forebygge al kompromitterende Iver ved Skytsets Tilbagebringelse i Fjendens Paasyn og at dække Artilleriet mod Ansvar for det eventuelle Tab, som maatte følge af den opstillede Betingelse, der i ikke ringe Grad begrændsede den Virksomhed, det selv skulde udfolde ved at bringe sit Materiel i Sikkerhed. For at dette Punkt uden Skade for dets Formaal kunde finde en mere tilfredsstillende Løsning, blev Stabschefen ved Armeens Artilleri anmodet om at møde den næste Morgen i Hovedkvarteret.

Endvidere erkjendtes det for hensigtsmæssigt under Armeens Opbrud ingen Forandring at foretage i Forpostlinien, saaledes at denne saalænge som muligt sikkrede imod, at Fjenden fik Meddelelse om, hvad der var foregaaet i Stillingen.

De Punkter, paa hvilke Krigsraadets Beslutning skulde støttes, vare blevne fremhævede under Forhandlingerne; det vedtoges endeligen at optage dem i Protokollen. Da Stabschefen herpaa udtalte Ønskeligheden af, at samtlige Medlemmer af Krigsraadet forsynede Protokollen med Navns Underskrift, opstod der en livlig Debat, i hvilken General de Meza i Begyndelsen heldede til den Anskuelse, som General Steinmann forfægtede, at det var tilstrækkeligt, naar den kommanderende General som Raadets Præsæs forsynede Protokollen

med sin Underskrift, hvorimod Generalerne Hegermann, du Plat, Caroc og Oberstlieutenant Dreyer sluttede sig til Stabschefen. Man enedes omsider om at underskrive, General Lüttichau alene undtagen. Opfordret til at lade sit Minoritetsvotum optage i Protokollen, nægtede han vel dette, men med den Bemærkning, at han ikke kunde indvende Noget imod Motiverne for Tilbagetoget, men af sine ovennævnte Grunde dog ikke kunde stemme for det. Præses fritog ham derefter for at deltage i Protokollens Underskrift.

Da Forhandlingerne vare afsluttede, var Tiden stærkt fremskreden; en skriftlig Affattelse af Krigsraadets Beslutninger maatte skaffes tilveie i Hurtighed, og Souschefen nedskrev derfor Protokollen efter Stabschefens Diktat.

Da Protokollen var oplæst, anerkjendt som fyldestgørende og underskreven, var Klokken omtrent 11 Aften.

Krigsraadet kom med alle Stemmer mod een til det Resultat, at Dannevirkestillingen frivillig skulde forlades d. 5. Februar om Aftenen, saafremt Angreb heller ikke denne Dag fandt Sted.

Krigsraadsprotokollens Ordlyd var følgende:

Slesvig d. 4. Februar 1864.

„Ifølge den kommanderende Generals Indbydelse og under hans Præsidium holdtes idag et Krigsraad, bestaaende af: Krigsraadsprotokollens O.dlyd.

Generallieutenant Lüttichau,
 — Hegermann-Lindencrone,
 Generalmajor Steinmann,
 — du Plat,
 — Caroc,
 Oberst Kauffmann,
 Oberstlieutenant Dreyer,
 Major Wegener,
 — Schrøder og
 Kapitain Rosen.

I Betragtning af:

- 1) at Dannevirkestillingens Holdbarhed er bygget paa den Hindring, Slien, Ejderen og Inondationerne frembyde, at denne Hindring for Tiden bestaar i, hvad Slien angaar, en Rende, som ved indtrædende Frost kan tilfryse i 2×24 Timer, og hvad Reidedalen angaar i 12 Timer, og at Isning, som hidtil er anvendt, i Fjendens umiddelbare Nærhed ikke længer kan udføres;
- 2) at Dannevirkestillingens Holdbarhed endvidere er bygget paa en fuldstændig Kampering eller Bivouakering i dens vigtigste

Afsnit, at der kun er opført Hytteleire til 2000 Mand, og at efter Divisionsgeneralernes Erklæring Aarstiden forbyder en fortsat Bi-vouakering;

- 3) at Forsvaret er beregnet paa en Armee af 40—50,000 Mand, medens den aktive Armee efter de foreliggende Styrkelister høist kan anslaaes til 35,000 Mand;
- 4) at Armeens S sammensætning og Uddannelse ingenlunde endnu svarer til de Fordringer, som stilles til en velorganiseret Hær;
- 5) at Fjenden, som mindst har en samlet Styrke af 50,000 Mand, alt har okkuperet den største Del af det Terrain, som til Armeens Sikkerhed maa være besat af vore Forposter, at dette Terrain ikke kan tilbagevindes, at Fjenden staar i Begreb med at etablere sit Artilleri, som i Løbet af 2 Gange 24 Timer vil kunne demontere Skytset i Skandserne, og at ved Dannevirkestillingens Langstrakthed et heldigt Udfald af Modstanden neppe er tænkeligt, naar Stillingen gjennembrydes;
- 6) at en ordnet Retraite med Armeen, efterat Stillingen er gennembrudt, vil være udførlig; og endelig
- 7) at Krigsministeriets Instruktion for den kommanderende General af 22. Januar 1864 kræver som en Betingelse for den Modstand, som skal gjøres i Dannevirkestillingen, at Kampen ikke tør føres saavidt, at Hærens Tilværelse som Hær kompromitteres,

blev det erklæret fra et militært Synspunkt for nødvendigt, at Armeen bør unddrages de her betegnede Konsekventser af Situationen ved et frivilligt, regelmæssigt Tilbagetog, som bør tiltrædes imorgen, med Efterladelse af alt i Stillingen værende Materiel“.

Chr. Julius de Meza,
Kommanderende General.

Cai Hegermann-Lindencrone,
Kommandør for 4. Armee-Division.

Steinmann,
Kommandør for 3. Armee-Division.

du Plat,
Kommandør for 2. Armee-Division.

Caroc,
Kommandør for Infanterireserven.

Kauffmann,
Stabschef ved Overkommandoen.

Dreyer,
Høistkommanderende Ingenieurofficer.

Wegener,
Stabschef ved Armeens Artilleri.

Schrøder,
Stabschef ved Ingenieurkommandoen.
Rosen,
Souschef ved Overkommandoen.“

Som det ses af Ovenstaaende, beskjæftigede Krigsraadet sig ene med Forholdene i Centrum. Forholdene paa Stillingens Fløie holdtes udenfor Drøftelse, saameget mere som Generallieutenant Gerlach og Generalmajor Wilster begge vare for langt fjernede for at kunne kaldes til Slesvig og derfor ikke deltog i Krigsraadet. Fra Generallieutenant Gerlach indløb der imidlertid dels strax, dels senere de bestemteste Udtalelser om, at han billigede Beslutningen om et frivilligt Tilbagetog. Under 9. Februar tilskrev han General de Meza som følger:

„Da Forholdene have forhindret, at 1. Armeedivision kunde deltage i det d. 4 d. M. i Slesvig afholdte Krigsraad, i hvilket Beslutning om at forlade Dannevirkestillingen blev taget, har Divisionen ikke troet at burde tilbageholde den Udtalelse, at man fuldstændig har vurderet de Grunde, der have bevæget Deres Excellence til at fatte denne Beslutning. Selv om en anden Mening under visse Forudsætninger kunde have gjort sig gjældende, kan Divisionen saa meget mere vurdere disse Grunde, som den oftere har havt Anledning til at indgaa til Overkommandoen med Forestillinger om den utilfredsstillende Beskaffenhed af et enkelt af Værkerne ved Mysunde og den vanskelige Opgave, der var stillet Divisionen ved Forsvaret af Slien paa en meget ugunstig Aarstid, da en Del af dens Styrke maatte unddrages dens Raadighed for at anvendes til Forsvaret af andre truede Punkter“.

Det er utvivlsomt, at ogsaa Generalmajor Wilster fuldt bifaldt Krigsraadets Beslutning, idet han strax i denne Retning udtalte sig for sine Omgivelser.

Medens Overkommandoen fra et militært Standpunkt ingen Betænkkelighed nærrede ved den fattede Beslutning, stillede Sagen sig anderledes, naar indre politiske Hensyn holdtes for Øie. Nationen nærrede store Forventninger til Dannevirkestillingen. Ved forskellige Bestræbelser var Nationalfølelsen stærkt bleven vakt. Folkestemningen var bleven begejstret over vore Fortidsminder og saae i Dannevirkestillingen en Grændsevold, ved hvilken de tre nordiske Riger vilde sætte hinanden Stævne til Forsvar for deres Selvstændighed. Til Trods for, at ifølge Motiverne til Lovforslaget af 1858 *) Dannevirke-

*) Se Bilag 5.

stillingen kun var at betragte som en forberedt Slagstilling af mindre Styrke, en Styrke, der endog for Størstedelen gik tabt under et Vinterfelttog, og til Trods for, at der i Stillingen ikke maatte foretages og heller ikke i 1861 foretoges „kostbare Anlæg, som Fjenden senere vilde kunne ødelægge, og som maaske kunde forlede vor Armee til at forsømme det rette Øieblik for en Tilbagegang“ saa stod dog Dannevirkestillingen i den almindelige Bevidsthed som et Bolværk for Norden, som det var en Hjertes- og Æressag at forsvare til det Yderste.

Slige Stemningsudslag maatte imidlertid tillægges underordnet Betydning i Sammenligning med de militære Krav.

Erkjendelsen af, at en Retraite efter en afgjørende Kamp kunde føre til vor Hærs Tilintetgjørelse, at det var vor Pligt at hindre Fjenden i at faae den Afgjørelse, han saa ivrigt søgte ved Dannevirke, og at ydre politiske Hensyn paabøde at trække Krigen i Langdrag, hvad ikke kunde opnaas ved en afgjørende Kamp i Dannevirkestillingen, men kun ved et Forsvar af befæstede Stillinger, hvis Udstrækning stod i passende Forhold til vor Styrke, — alt dette ledede til Beslutningen om Tilbagetoget*).

Tilbagetoget skulde, som tidligere anført, kun da bringes til Udførelse, hvis Fjenden undlod at angribe d. 5., hvad først vilde vise sig i Dagens Løb. Overkommandoen fandt sig derfor ikke foranlediget til d. 4. Aften at afsende nogen Meddelelse til Krigsministeriet om den tagne Beslutning. Først op ad Formiddagen d. 5. lod den, efter i Morgentimerne at have udarbejdet Dispositionerne til Tilbagetoget, udfærdige en af en Afskrift af Krigsraadsprotokollen ledsaget Meddelelse til Krigsministeriet, hvilken dernæst afgik med den første efter Krigsraadets Afholdelse til Kjøbenhavn afgaaende Post. Den absolute Nødvendighed af at bevare Hemmelighedsfuldhed om Tilbagetoget til det sidste Øieblik forbød Benyttelse af Telegrafene, der i Krigsministeriet ansaas for upaalidelig med Hensyn til Hemmelighedens ubetingede Sikkerhed. Afventende Dagens Begivenheder afsendte Over-

---

*) I den af Generalfeltmarskal Moltke under 13. Januar 1864 forfattede Memoire, indeholdende Direktiver for den tyske Hærledelse, hedder det „at det ligger i en afgjørende Krigsførelses Interesse, at den danske Armee virkelig indtager sin fremskudte Stilling ved Dannevirke“. Og i den hemmelige Instrux, som under 30. Januar tilstilledes Feltmarskal Wrangel, betegnedes det som den tyske Hærledelses Maal at bibringe den danske Armee et afgjørende Nederlag i Dannevirkestillingen, inden den naaede sine sikre Indskibningspunkter. Det tyske Generalstabsværk udtaler, at, som Sagerne stode, vilde Modtagelsen af en alvorlig Kamp i Dannevirkestillingen sandsynligvis have ført til vor Hærs Tilintetgjørelse.

kommandoen derfor først sin telegrafiske Meddelelse d. 5. om Aftenen, da en Røben af Tilbagetoget ei mere kunde kompromittere Hærens Bevægelser*). Der kunde af denne Grund end mindre være Tale om at indhente Krigsministeriets Samtykke til Beslutningens Udførelse, og dette skjønnede Overkommandoen iøvrigt unødvendigt, henset til Instruxens Ordlyd:

“Hvorvidt vi skulle drive Stillingens Forsvar, er det umuligt forud bestemt at afgjøre, og det maa i hvert enkelt Tilfælde blive den kommanderende Generals Sag at fatte Beslutning herom i Overensstemmelse med Begivenhedernes Gang“.

Denne Forskrift var utvetydig og lagde i den kommanderende Generals Haand den iøvrigt for ham absolut nødvendige fulde Myndighed til at lede Hærens Operationer, en Myndighed, som Krigsministeriet neppe kunde tænkes at ville indskrænke i et Øieblik, da Hærens Tilværelse stod paa Spil, og da ene den kommanderende General kunde have Overblik over den ved Krigsbegivenhederne og Aarstiden efterhaanden hidførte Situation. Overkommandoen handlede efter sit Skjøn og efter sin Instrux; den veg ikke tilbage for det med Beslutningen forbundne Ansvar og forlangte ikke at dele det med Ministeriet. --

Paa fjendtlig Side foretoges denne Dag Rekognosceringer.

I. Korps rekognoscerede Slien og foreslog Kappel og Arnæs til Overgangspunkter. General Wrangel billigede dette Valg, men godkjendte ikke Prinds Friedrich Carls Beslutning om efter Overgangen at rykke ad korteste Vei til Flensborg, hvorimod Retningen mod Mysunde skulde fastholdes.

I Kiel var der samlet 45 Baade, i Ekernførde 30; desuden havde Korpset til Raadighed den østerrigske Broekvipage, der d. 4. Aften tiligemed det østerrigske Pionerkompagni ankom til Ekernførde. D. 5. skulde den ene Halvdel rykke til Karlsburg, den anden først vise sig ved Siseby for at skuffe os og derpaa gaa til Maaslev.

Korpset skulde d. 5. afmarchere mod Nord mod Overgangsstederne: 13. Division Kl. 5 Morgen over Borreby, Himmelmark og Grønholt til Karby og Omegn, Avantgarden Kl. 4 Eftermiddag over Maaslev, Grønholt, Skovby og Brodersby til Ellery, 6. Division og Reserveartilleriet samtidig over Ludvigsburg og Grønholt sammesteds hen, Kavaleriet til Maaslev.

Forholdene paa
tydsk Side d. 4.
Februar.

*) De d. 5. afgaaede Telegrammer findes i det Følgende pag. 264 og pag 278.

Den ved Slien udstillede Kjæde af Kavaleriposter skulde foreløbig blive staaende og sættes i Forbindelse med de overfor Mysunde staaende Forposter.

Marchen skulde udføres hemmelig; den største Orden og Stilhed skulde iagttages, ingen Ild maatte antændes i Bivouaken, ingen Lys brænde i Husene

II. Korps tog Stabskvarter i Lottorf; i Stedet for den til Gelltorf og Lottorf afgaaede Brigade Gondrecourt forlagdes Brigaden Dormus til Over Selk med en Bataillon i Jagel.

Paa Feltmarskallens Tilskyndelse foretog Korpset en Rekognoscering af Dannevirkestillingens Centrum og kom til et andet Resultat end Obersterne Graberg og Mertens, idet istedetfor Skandserne X—XII Skandserne XV—XVIII ansaas som det mest egnede Angrebspunkt.

Ogsaa III. Korps udførte Rekognosceringer i samme Øiemed. Korpset kom imidlertid til det Resultat, at Skandserne XX—XXIII paa Grund af deres Beliggenhed og svage Skytsforsyning bøde Angrebet størst Udsigt til et heldigt Resultat. Den Beskyttelse, Over svømmelsen ydede, var kun indbildt. Isen fandtes fuldkommen gangbar og en Fremrykning over den ved Nattetid udførlig.

Feltmarskal Wrangel afventede ikke Resultaterne af disse Rekognosceringer, men udgav med Fastholdelse af den tidligere angivne Angrebsfront en Disposition for d. 5. og 6., hvori det i Anledning af I. Korps's Afmarche mod Nord bestemtes, at en østerrigsk Brigade og et østerrigsk Kavaleriregiment skulde afgaa til Vesby til Understøttelse for de ved Mysunde staaende preussiske Forposter, hvilke foreløbig skulde blive staaende; fremdeles at II. Korps, som fik Raadighed over 12 Stk. riflede 12 Pd.'s Kanoner, der vare ankomne fra Beleiringsparken i Magdeburg, d. 5. om Eftermiddagen som Demonstration skulde begynde Batteribygninger mod Dannevirke. D. 6. Morgen Kl. 9 skulde Kongshøi Batterierne begynde en langsom Beskydning af Skandserne, medens II. og III. Korps til samme Tid skulde staa i de d. 3. bestemte Stillinger*). Et alvorligt Angreb mod Dannevirkestillingens Centrum maatte dog ikke foretages, før Melding var indløben om, at I. Korps's Overgang over Slien var lykkedes, og at Korpset var naaet frem i Høide med Mysunde, hvilket sandsynligvis vilde ske d. 6 om Eftermiddagen. Skulde det vise sig umuligt for I. Korps at foretage Overgangen over Slien, skulde Korpset hurtigst muligt vende tilbage til Kosel.

*) Denne Ordre ændredes senere, se pag. 268.

5. Februar.

Afdelingerne vare mødte Kl. 6 Formiddag paa Alarmpladserne, og som sædvanlig stode til samme Tid de under Ingenieurkommandoen, Armeens Artilleri, 3 Division og Infanterireserven hørende Bagage- og Proviantkolonner samlede paa deres Parkpladser ved Isted, 2. Divisions ved Oxeveien, N. for Arnholt Sø.

En ubetydelig Artillerikamp, som førtes over Hadeby Dæmning, ophørte Kl. 9¹/₂ Formiddag, en lille Fægtning mellem Forposterne omtrent til samme Tid. Kort efter Middag alarmeredes vore Forposter S. for Lille Dannevirke som Følge af, at de ved Oxevei staaende fjendtlige Forposter havde faaet Befaling til at rykke frem til Kurgraven for at give General v. d. Mü l b e Leilighed til at lære det Terrain at kjende, hvorover hans Tropper senere skulde rykke frem. Ligeledes blev i Morgenstunden vore Forposter beskyt fra Kl. Reide, hvor Fjenden havde opstillet nogle Kanoner. 7. Regiment fik 1 Menig saaret.

Da alt iøvrigt forblev roligt, beordredes Afdelingerne Kl. 11 Formiddag*) at gaa i deres Kantonnementer.

Alt fra tidlig Morgen vare Stabschefen og Souschefen beskjæftigede med de Tilbage-toget forberedende Ordre. Pladskommandanten i Flens-^{Forberedende Skridt til Tilbage-togets Udførelse.} borg og den Høistkommanderende i Aabenraa beordredes at sørge for, at alle i disse Byer værende Institutioner itide bleve sendte Nord paa; Overpræsidenten i Flensborg skulde træffe Foranstaltning til 3. Divisions Indkvartering i Flensborg d. 6., og som Jernbanekommissær til, at Jernbanemateriellet d. 5. Aften bragtes tilbage til Flensborg.

Endel Forstærkningsmandskab var d. 4. indtruffet i Flensborg og skulde efter Bestemmelsen d. 5. afgaa til Dannevirke med det Jernbanemateriel, som Overkommandoen for alle Tilfælde havde rekvireret dertil. Jernbanekommissæren telegraferede d. 4 Kl 9⁵⁰ Eftermiddag:

„Efter Overveielse med Driftsinspektøren ere Jernbanetogene i Morgen arrangerede saaledes:

I Ellingsted Kl. 8 ere 2 Lokomotiver og 26 Vogne, ved Dannevirke Kl. 9 ere 1 Lokomotiv, 16 Vogne med 344 Artillerister, ved Dannevirke Kl. 10¹/₂ ere 2 Lokomotiver, 21 Vogne med 600 Mand, ved Dannevirke Kl. 11 ere 2 Lokomotiver, 21 Vogne med 600 Mand. Alt Materiel bliver ved Dannevirke, Ellingsted og Orsted indtil Ordre fra Armeen.

*) 2. Division dog først Kl. 1¹/₂ paa Grund af fjendtlige Bevægelser imod Kl. Reide og Lille Dannevirke.

Ved et Tilbagetog vil megen Tid vindes ved at afsætte Mandskabet ved Skovkro i Stedet for i Flensborg.“

Overkommandoen beordrede Forstærkningsmandskabet stoppet i Flensborg og ved Pladskommandantskabets Foranstaltning afsendt, 3. Regiments til Hønsnap, 6., 7. og 12. Regiments til Bov og Nr. Smedeby. Til Jernbanekommissæren afgik følgende Telegram d. 5. Februar Kl. 12⁵ Morgen:

„Jernbanetogene afgaa som foreslaaet; men Mandskab skal ikke medtages fra Flensborg“.

Kauffmann.

2. Generalkommando og Kommandantskabet paa Als*) anmodedes om at holde Transportmidler beredte ved Lille Belt og Als Sund, men foreløbig at sende alle disponible Dampskibe til Flensborg; det nævnte Kommandantskab tillige om at træffe Forberedelser til Afdelingernes Indkvartering paa Als; 4. Batteri fik (som omtalt pag. 186) telegrafisk Ordre til at forblive paa Als; de paa Slien værende Fartøier, nemlig Dampskibet Ossian og Dampkanonbaaden Willemoës erholdt gjennem den Høistkommanderende i Kappel telegrafisk Ordre til om Aftenen at afgaa til Holdnæs.

Til Krigsministeriet afsendtes Eftermiddag Kl. 12^{1/4} følgende Dags-Telegram:

„Der er fortsat Skudvexel mellem Skandserne og Fjendens Batterier. Intet Forpostsammenstød, men Fjenden okkuperer mere og mere af vort Forpostterrain. Paa Fløiene synes Alt roligt. Tropperne begynde at lide under den stadige Bivouakering ved Frostveir.“

Samme Telegram afsendtes til Hs. Maj. Kongen, der Kl. 5 Eftermiddag ankom til Sønderborg for at forblive der et Par Dage.

Efterhaanden afsendtes dernæst samtlige Befalinger til Opbrud i den Orden, i hvilken de maatte anses for mest paatrængende; de adresseredes til de kommanderende Generaler med udtrykkeligt Paalæg om Hemmeligholdelse. Til 4. Brigade i Frederikstad overbragtes Ordren ved Adjutant, Kapitain Meldahl.

Souschefen havde redigeret Marchebefalingerne, og Stabschefen havde efterhaanden konfereret med de Organer af Armeen, som, naar Impulsen er given, maa handle med en vis Selvstændighed, saasom Korpsintendanten, Ingenieur- og Artillerikommandoen og Flere, som

*) Under 15. Juni 1863 var den tidligere Kommandør for 11. Bataillon, Oberst E. F. Stagemeyer (afskediget d. 15. December s. A. som Generalmajor), bleven ansat som Kommandant paa Als.

vare Overkommandoen direkte underlagte; Korpsintendanten begav sig endnu samme Morgen til Flensborg for at paase de derværende Magasiners og Lazarethers Evakuation. Ved Konferencen instrueredes han bl. a. om ved Flytning af Magasinerne at gaa ud fra, at 3. og 4. Division vilde blive dirigerede mod Nord til Fredericia og Jylland. Denne Instruktion var dog ingen Disposition for Tilbage-togets Udførelse. En saadan, der rakte videre end til at føre Hæren tilbage til Flensborg, ansaa Overkommandoen det i det Hele unyttigt at give, eftersom indtrædende Begivenheder saavel før som efter Tilbage-togets Tiltrædelse kunde omstyrte alle Dispositioner til stor Forvirring i Kommandoforholdene. Afdelingerne beordredes til Afmarche til Flensborg og Omegn i den Orden, i hvilken de kunde benytte Kommunikationerne, det vil her sige Landeveiene, eftersom Kolonneveienes Anlæg endnu ikke var saa vidt fremskredet, at de kunde benyttes.

Forsprængte Tropper paatænkte, som tidligere omtalt, optagne ved Holdnæs, hvortil nogle Sapeurer samt 7. Kompagni af 13. Reg.'s II*), sidstnævnte d. 3. Februar, vare overførte fra Als med det Hverv under Ledelse af Ingenieurkapitain Petersen at anlægge over Draget Løbegrave og Placements til to Kanoner paa nogle nærmere anviste Punkter samt forlænge de to derværende Broer til 14 Fods Dybde og udvide dem til saadan Brede, at 2—3 større Dampskibe paa een Gang kunde finde Plads ved hver. Kommandoet, hvis Arbeide ikke kom til videre Anvendelse, vendte tilbage til Als d. 7. Februar.

Hærens Virksomhed i Dannevirkestillingen var hermed endt. Betragtninger til Forsvaret af Dannevirkestillingen. Det var den lille og ufuldkomment organiserede Styrke, den ufuldendte Slagstilling, den strænge Tjeneste, under hvilken Tropperne kun mangelfuldt kunde bydes Ly, og endelig Vandløbs og Over-
svømmelsers Tilfrysning, der i Forbindelse med de tidligere anførte Betragtninger**) gjorde Udslaget ligeoverfor en overlegen Styrke af feltdygtige Afdelinger.

*) De tre resterende Kompagnier af 13. Reg.'s II afmarcherede ifølge Ordre d. 3. fra Sønderborg for at begive sig til Flensborg; d. 4. naaedes Klusris, hvor de fik Ordre til at forblive, og hvorfra de senere gik med den øvrige Del af Hæren til Sønderborg. Ogsaa 13. Reg.'s I samt Regimentets Stab fik Ordre til fra Fredericia at begive sig til Flensborg, men Ordren kom ikke til Udførelse, idet Dampskibet, der skulde overføre Bataillon, fik anden Bestemmelse og udeblev.

**) Se pag. 260 og fl. St.

Der fattedes en tilstrækkelig stærk Hovedreserve. Tilstedeværelsen af en saadan var nødvendig for at kunne afløse de i Stillingen staaende Tropper og mere og mere uundværlig, jo sikkrere Bro Frosten slog over Stillingens Vandløb og Oversvømmelser. En Turnus, hvorefter $\frac{1}{3}$ af Styrken stod i Stilling, $\frac{1}{3}$ var færdig til Udrykning og $\frac{1}{3}$ hvilede i Kantonnementerne, ses at have været under Overveielse (se Generallieutenant de Mezas Beretning af 20. Februar, hvormom senere), men var efter Overkommandoens Skjøn paa Grund af den svage forhaandenværende Besætning en Umulighed. Overkommandoen stillede de tre Divisioner i Stillingens forskjellige Afsnit, og Hovedreservens Infanteri bestod saaledes af kun to Regimenter, af hvilke det ene endda umiddelbart før Krigen havde ombyttet sit holstenske Mandskab med Forstærkningsmænd. En saa svag Reserve var betydningsløs saavel i Henseende til at imødegaa et fjendtligt Hovedangreb (hvorfor ogsaa Overkommandoen maatte indskrænke venstre Fløis Raadighed over dennes Hovedreserve) som i Henseende til at lette tre Divisioner deres Tjeneste. Skulde Forsvaret ikke desto mindre fortsættes en Periode igjennem uden Afløsning, maatte det være uundgaaelig nødvendigt at give Tropperne al fornøden Hvile. Det strænge Kampberedskab, Overkommandoen paabød for at sikre sig mod et lokalt Gjennembrud, stillede sig hindrende iveien herfor og maatte forholdsvis hurtig føre til Stillingens Rømning, men forsvares i Generallieutenant de Mezas forskjellige Indberetninger ved en Henvisning til, at Forposter efter Tabet af Kongshøi ikke længer kunde fremskydes, at Barakker manglede, at indkomne Efterretninger tydede paa et forestaaende Angreb paa Centrum, og endelig at Hæren stod overfor en betydelig Overmagt.

I Krigsraadet drøftedes Muligheden af at foretage et Udfald inden Afmarchen fra Stillingen, og det lader sig ikke nægte, dels at den allierede Hærs spredte Opstilling d. 5. efter Prinds Friedrich Carls Marche mod Kappel i Løbet af Dagen kunde indbyde dertil, dels at et saadant Foretagende, hvis det var lykkedes, vilde have haft en overordentlig stor moralsk Betydning. Men Overkommandoen savnede Tillid til den løst sammensatte Hær; den ansaa ikke Tropperne for tilstrækkelig krigsvante til at foretage offensive Bevægelser med Sikkerhed og tvivlede paa, at Hæren var i Stand til selv efter en heldig gennemført Kamp at kunne udføre Tilbagetoget til Dybbølstillingen og mod den nørrejydske Grændse i Orden. At disse Betænkeligheder ogsaa næredes af Hærens Førere, fremgaar deraf, at en af dens mest ansete Brigadechefer, der i Hovedkvarteret havde taget Ordet for en

større, offensiv Bevægelse d. 4., nærrede store Betænkeligheder ved at overtage Ledelsen deraf, da dette tilbødes ham.

Ved Bedømmelsen af Spørgsmaalet om Udfald d. 5. bør iøvrigt ikke tabes af Sigte, at den ved Prinds Friedrich Carls Afmarche mod Kappel skabte gunstige strategiske Situation ikke var Overkommandoen bekjendt paa denne Dag; fra tydsk Side vaagedes med største Strænghed over, at ingen Efterretninger tilgik os, og til Overkommandoen indkom derfor kun de tidligere angivne, usikre Efterretninger, hvorpaa ingen Angrebsdisposition kunde bygges.

Stillingen rømmedes ikke uden Sværds slag. Der kæmpedes d. 2. paa venstre Fløi, d. 3. i Centrum, men da Fjenden forholdt sig rolig, kom det hverken d. 4. eller d. 5. til nogen afgjørende Kamp. Kampen d. 2. Februar ved Mysunde viste Vanskeligheden ved at komme over Slien paa dette Sted og ledede til, at en Overgang maatte forsøges paa et langt nordligere Sted; Kampen d. 3. Februar ved Over Selk, hvor vore Forposter gjorde haardnakket Modstand mod Østerrigernes Fremrykning, lod i hvert Fald disse dyrt betale de vundne Fordele.

Den for I. Korps befalede Marche d. 5. udførtes, men paa Grund af de glatte Veie naaede Tropperne først sent deres Bestemmelsessteder. Slien rekognosceredes atter ved Arnæs—Rabølsund; det meldtes, at vore Skandser vare ufuldendte, og at man kun saae lidet Skyts i dem.

Forholdene paa fjendtlig Side den 5. Februar.

Om Eftermiddagen Kl. 4 mødtes Generalerne i Prinds Friedrich Carls Hovedkvarter i Karlsburg for at faae Ordre.

Overgangen skulde paabegyndes d. 6. Morgen Kl. 4 af 12. Brigade udfør Rabølsund ved Ellebjerg Skov, og af Avantgarden ved Espenæs, S. for Løjtmark. Paa hvert Sted kunde en Bataillon ad Gangen overføres; opdagedes Overgangen ikke, skulde Brigaden ikke rykke frem før efter at være samlet.

12. Brigade skulde rykke mod det ufuldendte Placement for to Kanoner ved Rabølsund, Avantgarden dels mod Kappel og en ufuldendt Skandse S. for denne By, dels mod Arnæs og de derværende ligeledes ufuldendte Værker. Ved Arnæs skulde der slaaes Bro under Dækning af de to overførte Brigader og tre paa Sliens østlige Bred opkjørte Batterier, hvorpaa hele I. Korps vilde gaa over Slien.

II. Korps afsendte Brigaden Dormus og Regimentet Windischgrätz-Drøgoner til Vesby til Understøttelse for de foran Mysunde staaende Forposter. Brigaden tog Stilling ved den nordlige Udkant af Holm. Halvdelen af Brigaden Tomas rykkede til Over Selk, Regimentet König von Preussen og 18. Feldjægerbataillon til Jagel.

Ved III. Korps forefaldt paa denne Dag kun de omtalte Forpostskjærmydsler.

De tidligere*) givne Ordre til II. og III. Korps om d. 6. Morgen Kl. 9 at indtage Beredskabsstilling forandredes derhen, at Korpsernes Gros og Reserver foreløbig skulde forblive i Kantonnementerne til efter endt Afkogning. Da nemlig en tilstrækkelig artilleristisk Forberedelse var udelukket, vilde man ikke skride til Angreb mod Centrum, før den omfattende Bevægelse viste sig virksom, og kunde altsaa saalænge skaane Troppernes Kræfter.

Tilbageetoget fra Dannevirke.

Ordre for Afmarchen gik i Hovedsagen ud paa følgende:**)

Venstre Fløi.

1. Division skulde afmarchere om Aftenen ad de korteste Veie gjennem Angel for d. 6. Formiddag at indtræffe i den sydlige Udkant af Flensborg, hvor nærmere Ordre skulde afventes. Den skulde afmarchere uden andre Sikkringsdele end en Bagtrop. Forposterne skulde blive staaende $\frac{1}{2}$ — $\frac{3}{4}$ Time efter de øvrige Troppers Bortmarche.

3. Brigade skulde bryde op Kl. 8 Aften og tilligemed Fæstningsartilleriet fra Paløre marchere over Vedelspang til Flensborg; det i Fysing kantonnerede halve 1. Batteri skulde støde til ved Vedelspang. Brigaden skulde efter sin Ankomst til Flensborg tage Stilling S. for Byen; igjennem denne Opstilling skulde de andre Marchekolonner trække sig.

Centrum.

Centrums Tropper skulde afgaa:

- a. Reserveartilleriet med sin sidste Afdeling fra Slesvig Kl. 7 Aften og efter endt Marche indtage et Kantonnement i Adsbøl, Avnbøl, Ullerup.

---

*) Sammenhold pag. 262.

***) Ordre for Afmarchen findes i Bilag 27.

- b. Infanterireserven fra sit Kantonnement i Altstadt Kl. 8 Aften og i Flensborg erholde nærmere Ordre.
- c. 2. Division (med Undtagelse af 4. Brigade og 7 Regiment) over Skovby og Lyrskov ad Chausseen og Oxeveien til Skæferhus ($\frac{1}{2}$ Mil V. for Flensborg), hvorfra Marchen efter nærmere Ordre skulde fortsættes over Bov, Smedeby og ad Chausseen til et Kantonnement omkring Felsted—Kvers. Trainet skulde fra Harreslev betimelig sendes forud. Divisionen skulde følge umiddelbart efter Infanterireserven.
- d. 3. Division danne Arrieregarden paa Chausseen og efter Ankomsten til Flensborg kantonnere i denne By. 8. Batteri underlagdes Divisionen under Retraiten. Divisionen skulde sætte sig i Forbindelse med 2. Division angaaende Afmarchen.
- e. 4. Divisions Hovedstyrke over Skovby, Friedrichsaue, Bollingsted, Eggebæk til Hanved; Divisionen skulde gaa i Kantonnement mellem Hanved og Bov og udstille Forposter. 7. Regiment og 5. Batteri skulde følge Divisionen.

Den mobile Park og Dannevirkestillingens Artilleripark skulde afgaa, førstnævnte til Sønderborg, sidstnævnte til Graasten ad Chausseen, og slutte op umiddelbart efter det ad Chausseen dirigerede Train, der Kl. 6 helt skulde være afmarcheret fra Parkpladsen.

Skandsernes Besætning maatte for Centrums Vedkommende først trækkes tilbage Kl. 10 Aften; Besætningen i de bag Reidedalen liggende Skandser dog alt Kl. 8.

Fæstningsartilleriets Officerer og Mandskab skulde slutte sig til de Infanteriafdelinger, der sidst forlode Skandserne.

Forposternes Inddragelse, der over hele Linien skulde ske en Times Tid efter de øvrige Troppers Afmarche, skulde i Centrum anordnes af 2. og 3. Division i Forbindelse med Forpostkommandøren. Kl. $8\frac{1}{2}$ Aften udgik dog Ordre til 2. og 3. Division om, at Forposterne fra Kl. Reide Øst paa skulde forblive staaende indtil Kl. 12 Nat. Naar Forposterne vare inddragne, skulde Forpostkommandoen slutte sig til 3. Division.

4. Brigade skulde rømme Frederikstad, Stapelholm og Hollingsted og sammendrage sine Afdelinger saa betids, at Schwabsted og Hollingsted kunde forlades Kl. 10 Aften. Besætningen fra Hollingsted skulde over Treja afgaa til Vester Orsted, hvor den skulde støde sammen med Styrken fra Schwabsted, og derfra marchere til Flensborg. —

Høire Fløi.

Føringen af Trainet overdroges Trainkommandør, Ritmester Haffner. Det ved Isted og Arnholt Sø samlede Train skulde Kl. 5½ Eftermiddag afmarchere til Flensborg til de d. 1. Februar betegnede Steder (se pag. 222), 2. Divisions Kl. 6 Eftermiddag til Harreslev. Paa Mangelen af Trainførerspersonale bødedes ved at tildele Afdelingerne de til Disposition værende Gendarmer, hvilke suppleredes ved Personale, som Divisionerne afgave til denne Tjeneste; ogsaa erholdt den i Flensborg værende Del af Ordonnantskorpset Ordre til at vaage over Orden under Trainets Marche gjennem Byen

Jernbanetogene
benyttes ikke.

Jernbanetogene bleve paa Grund af Misforstaaelse ikke benyttede. I Krigsraadsprotokollen var vel optaget en Passus om Efterladelse af alt i Stillingen værende Materiel, men det blev dog i Krigsraadet mundtlig vedtaget, at Intet burde forsømmes for at medtage, hvad der under Iagttagelse af tilbørlig Forsigtighed kunde bringes tilbage; for Artillerimateriellets Vedkommende skulde dette ske ved Artilleriets egen Foranstaltning og med de Transportmidler, som kunde gjøres disponible.

I Overensstemmelse hermed instrueredes Artilleriets Stabschef d. 5. om Morgenen i Hovedkvarteret af Overkommandoens Stabschef og henvistes til hos Souschefen at faae opgivet Klokkeslettene for Togenes Tilstedekomst (se pag. 263). Selve Ordren til Armeens Artilleri (se Bilag 27), afsendtes pr. Ordonnants Kl. 1 Eftermiddag og blev blandt de mange ansvarfulde Expeditioner, der denne Dags Formiddag udgik, en af de sidste, fordi saavel Artillerigeneralen som hans Stabschef vare paa det Rene med den Opgave, Dagen d. 5. stillede. Artilleriet forstod imidlertid Ordren saaledes, at Togene først ved Aftentid kunde benyttes, hvilket havde til Følge, at intet af Togene blev benyttet. Disse, som ifølge Bestemmelsen ankom til Ellingsted og Dannevirke K. 8, Kl. 9, Kl. 10½ og Kl. 11 Formiddag, bleve Kl. 8¾ Aften i Henhold til derom afgaaet Telegram fra Overkommandoen kaldte tilbage af den Kgl. Jernbanekommissær.

Tilbage-marchen
tiltrædes d. 5.
Februar Aften.

Afmarchen fra Stillingen paabegyndtes til de befalede Tider, men paa Grund af det glatte Føre, som fremkaldtes ved det i Aftentimerne indtraadte Isslag, gik Marchen kun langsomt og ledsagedes af hyppige Standsninger, der skyldtes Trainet, Artilleriets svære Kjøretøier og de medførte Positionspiecer.

Særlig paa Chausseen vare Vanskelighederne store. Det begyndte at sne, men Sneen fæg bort, og det varede ikke længe, inden der dannede sig en speilglat Isflade paa Veien, saa at det med hvert Øieblik

blev mere og mere vanskeligt at staa fast, baade for Mennesker og Heste. Kudske og Ryttere maatte stige af for at føre Hestene, hvis Skærping eller Braadning hurtig var afslidt. Det syntes til Tider, som om større Dele af Trainet maatte lades tilbage, men ved overordentlige Anstrængelser, ved Haandkraft og ved Heste, der toges fra Bøndergaardene, lykkedes det dog at bringe det frem, og kun, hvor Seletøiet var bristet eller Vognstangen knækket ved Hestenes Styrtning, maatte noget af Trainet efterlades.

I Stillingens enkelte Afsnit foregik Afmarchen paa følgende Maade:

Venstre Fløi. 1. Brigade skulde, „naar det var bleven fuldstændig mørkt“, samle sine Afdelinger ved Husby c. 1¼ Mil fra Flensborg. Fra Husby skulde Brigaden afmarchere saa betids, at den d. 6. Kl. 10 Formiddag kunde være i den sydlige Udkant af Flensborg. De faste Piecer i Skandserne langs Slien skulde fornagles, førend de forlodes. Brigaden brød op Kl. 7½ Aften, høre Fløi dog noget senere; den fortsatte Marchen fra Husby næste Morgen Kl. 8½ uden at afvente Ankomsten af tre Kompagnier af 2. Reg.'s II, der senere stødte til. Flensborg naaedes d. 6. i Tiden mellem Kl. 10—12 Formiddag. 4. Eskadron af 4. Dragonregiment og 13. Batteri indtraadte atter direkte under Divisionen.

Afmarchen fra
venstre Fløi.

2. Brigade skulde bryde op Kl. 9 Aften og over Vedelspang marchere mod Flensborg. De faste Piecer i Skandserne skulde fornagles, førend de forlodes. Naar Broerne over Slien vare passerede, skulde de bores i Sænk. Forposterne kunde gaa over med Færgen, som derpaa ligeledes skulde ødelægges. Med Brigadens Infanteriafdelinger skulde følge Artilleribesætningen i Skandserne samt Ingenieurkompagniet i Mysunde. 16. Reg.'s I skulde, naar der ingen Fægtning udviklede sig, afmarchere Kl. 7 Aften og slutte sig til 3. Brigade ved Vedelspang. I Divisionens Ordre til Brigaden hed det: „I Tilfælde af, at det idag skulde komme til Kamp ved Mysunde, holdes Fægtningen hen til Mørket indtræder, hvorefter da Afmarchen hemmelig tiltrædes“.

Kl. 1—2 Eftermiddag skete et mindre Angreb paa vore Forposter ved Mysunde, der kastedes tilbage mod Skandserne. Denne Begivenhed var i og for sig ikke af stor Betydning, men da man den foregaaende Dag havde ventet et Hovedangreb og i Dagens Løb iagttog store Troppebevægelser paa fjendtlig Side (Prinds Friedrich Carls Marche mod Kappel), var Muligheden for et i Aftentimerne udført større Angreb mod Mysunde ikke udelukket.

For at møde dette gav Generalmajor Vogt 18. Reg.'s II, der paa denne Dag afgav Forposter og Skandsebesætning, Ordre til at holde

sig kampberedt til det Sidste, 6. Fæstningskompagni til at holde Alt rede til Fægtning indtil det Øieblik, da Stillingen forlodes; i Skandserne maatte Intetsomhelst tyde paa Opbrud; Kanonerne Fornagling skulde først finde Sted i Afmarcheøieblikket.

Paa den anden Side vilde Generalen nødig i Eftermiddagstimerne indvikles i en alvorlig Kamp, der uden at gavne det Hele kun vilde vanskeliggjøre Tilbagetoget. Instruxen paabød ham desuden kun at holde Fægtning hen til Mørkets Indtræden. Da der derfor noget efter Mørkets Indtræden indløb Melding om ny fjendtlig Fremrykning, fandt Generalen det rettest noget at fremskynde Afmarchen, hvorfor han lod 16. Reg.'s I afmarchere omtrent Kl. 6½ Aften og 3. Reg.'s I, der stod i Reserve tæt N. for Mysunde By, følge efter. Denne Foranstaltning synes af den øvrige Del af Besætningen i Mysunde, ukjendt efter hvilken Ordre, at være bleven opfattet som Signal til en almindelig Tilbagegang, idet Kanonerne noget efter fornagledes, og 18. Reg.'s II inddrog Forposter og Skandsebesætning og trak sig over Slien. Divisionens Stabschef, der — saavel som Brigadens Ordonnantsofficer, som af Brigaden var udsendt for at paase, at de givne Ordre efterfulgtes — netop da indfandt sig i Mysunde, skjønnede dog i Betragtning af, at der foran Skandserne intetsomhelst Fjendtligt bemærkedes, at Besætningen nu burde forblive paa den nordre Bred, hvornæst der ufortøvet maatte tages fat paa Afbrydningen af den søndre Bro. Men da Hovedstyrken af Ingenieurerne i Henhold til Brigadens Ordre var beskjæftiget med Afbrydning af den nordre Bro, paabegyndtes Afbrydningen af den søndre af kun faa Ingenieurer i Forbindelse med Mandskab af 7. Kompagni af 3. Regiment. Dette Forsøg af uøvet Mandskab paa at udtage Broleddet bevirkede kun, at det klemmede sig fast, hvilket i høi Grad forøgede Vanskelighederne for de senere indtræffende Ingenieurer, der under Ingenieurmajor Jørgensens Ledelse maatte arbeide til henimod Kl. 11 Aften paa at udtage Broleddene og sænke Skibene. Dette Arbeide foretoges under Dækning af to Kompagnier, der havde Ordre til at forblive, indtil Majoren erklærede Arbeiderne endte.

18. Reg.'s II forblev ifølge Brigadens Ordre paa Sliens nordre Bred indtil Kl. 9½ Aften. I Følge med den afmarcherede Brigadestaben. Brigaden samledes ved Vedelspang og fulgte herfra 3. Brigade.

3. Brigade stod Kl. 11 Aften samlet ved Vedelspang*) og til-

---

*) Det halve 1. Batteri fra Fysing stødte om Aftenen til 16. Regiment i Skaleby og afmarcherede med dette til Vedelspang. Det andet halve 1. Batteri med Alarmstilling ved Hysby fulgte Reserveartilleriet ad Chausseen.

traadte Marchen mod Nord, indtil den N. for Bøglund beholdt Ordre af Overkommandoen til, for at sikre Hærens venstre Flanke, at holde Vedelspang besat med et Regiment indtil Kl. 12 $\frac{1}{2}$ Nat, hvilket bevirkede, at et af Brigadens Regimenter maatte gjøre en kort Tilbage-marche. Brigaden ankom S. for Flensborg d. 6. Morgen i Tiden mellem 6 $\frac{1}{2}$ og 8 $\frac{1}{2}$ og tog Stilling i Høide med Bomhuset S. for Byen, høire Fløi støttet til Husum Vei. 2. Brigade gjorde Holdt i Flensborg By.

2. og 10. Batteri samt 5. og 6. Eskadron af 4. Dragonregiment forenede sig ved Vedelspang med Divisionens Hovedstyrke.

Paa Grund af, at Kanonerne i a og b holdtes rede til Kamp til det Sidste og fornagledes ved Afmarchen, reddedes kun 6 Stk. 24 Pd.'s Granatkanoner, der førtes til Sønderborg, de 4 søværts fra Flensborg. Det var Skyts fra g¹, g² og d, som af 6. Fæstningskompagni ved Fodfolkets Hjælp førtes over paa den nordre Side af Slien. 4 Par Heste afgaves fra Ingenieurparken, 8 Par beholdtes i Omegnen af Mysunde. De øvrige Kanoner i Værkerne langs Slien gik tabt, eftersom det fornødne Forspand ikke kunde opdrives, men Kanonerne fornagledes og Materiellet ødelagdes; i Skandsen ved Goltoft sprængtes ved en Misforstaaelse Ammunition og Granater i Luften.

Positionsskytset
paa venstre Fløi.

Centrum. Ad Chausseen afmarcherede til befalet Tid det store Train, Reserveartilleriet, Infanterireserven, 2. Divisions Hovedstyrke og 3. Division, hvilken sidste skulde danne Arrieregarden.

Afmarchen fra
Centrum.

Det store Train. De ved Isted og Arnholt Sø samlede Bagage- og Proviantkolonner fik Kl. 2—3 Eftermiddag gennem Korpstrain-kommandøren Ordre til at marchere ad Flensborg til.

Føltparken afgik fra Slesvig omtrent Kl. 3 Eftermiddag med 7 egne Kjøretøier, 6 fuldtpakkede Patronvogne og endel Materiel paa 2 rekvirerede Vogne. Ved Isted begyndte Vanskelighederne. Paa den glatte Vei styrtede Hestene hyppigt, især foran de svært belæssede Patronvogne. Kl. 12 Nat ankom Parken til Siversted. Her standsede Patronvognene, for at Hestene kunde blive braaddede. De øvrige Kjøretøier fortsatte Marchen og naaede Nr. Smedeby d. 6. Kl. 2 Eftm., medens Patronvognene først naaede dertil Kl. 9 Aften, hvorfra Parken efter nogle Timers Hvil brød op til Sønderborg. Mellem Ringenæs og Graasten maatte en 24 Pd.'s Ammunitionsvogn efterlades efter et Par Timers forgjæves Forsøg paa at bringe den med; ogsaa maatte 5 Patronvogne efterlades, da Hestene ikke vare i Stand til at trække dem videre.

Ingenieurparken afmarcherede fra Slesvig Eftermiddag Kl. 4 $\frac{1}{4}$ og naaede Parkpladsen N. for Flensborg d. 6. Morgen Kl. 3. Efter

3 Timers Hvil fortsattes Marchen til Sønderborg, hvor Parken ankom om Eftermiddagen Kl. 5, altsaa efter 25 Timers Marche. I Dannevirkestillingen var der ophobet en Mængde Redskaber af alle Slags, men der var kun faa Vogne med fast BESPÆNDING til deres Transport. Ved det pludselige Opbrud blev der Brug for en Mængde Vogne, men der kunde fra de forskjellige Vognparker kun erholdes 32 Bøndervogne, hvorpaa læssedes godt og slet Værktøi mellem hinanden, eftersom man paa Grund af Hastværket og i Mørket ikke kunde give sig Tid til at sortere det. En Mængde Materiel gik selvfølgelig tabt.

Dannevirkestillingens Artilleripark krævede til sin Rømning 100 Par Heste og 440 tospændige Vogne; Parken havde imidlertid kun erholdt 39 Par Ægtheste og 45 Par Trainheste, og dette Antal var ved Afgivelser bragt betydelig ned. Der blev derfor ikke Tale om at rømme Magasinet, men kun om at medtage to ved Parken værende Kanoner, nogle Ammunitionsvogne, Patronkarrer og Bagagevogne. Ved Flensborg, hvor Parken ankom d. 6. om Morgenen, gjordes et længere Ophold, under hvilket nogle i Nærheden af Flensborg efterladte Kanoner transporteredes ind til Byen. Marchen fortsattes derpaa til Sønderborg.

Tidlig d. 6. Morgen ankom Reserveartilleriets, Ingenieurkommandoens, Infanterireservens, 3. Divisions og noget senere 1. Divisions Train til Parkpladsen tæt N. for Flensborg. 2. Divisions Train indtraf efter at have holdt et Par Timers Rast mellem Oversø og Sankelmark Sø opad Formiddagen til Harreslev, hvor ligeledes 4. Divisions Train indfandt sig; førstnævnte hvilede her en Time og afgik da til Kvers.

Trainet var saaledes af Overkommandoen bortsendt saa betids, at Centrums Afdelinger vare berettigede til at haabe, at de, naar Marchen tiltraadtes, vilde finde Veien fri.

Reserveartilleriet brød op Eftermiddag Kl. 7, Infanterireserven Kl. 7½, 2. Division Kl. 10 Aften. Ved 2. Division indtraadte en større Standsning paa Grund af 10. Reg.'s besværlige Marche Vest om Hysby og Skovby; først Kl. 12 Midnat naaede Regimentet Dækkekro. Dette foranledigede atter, at 3. Division, hvis Hovedkolonne havde Ordre til at standse ved Veien, der fra Lyrskov bøier ind til Chausseen, for at lade 2. Division passere, betydelig opholdtes i sin Marche. 3. Division beordrede 7. og 8. Brigade til i Forbindelse med Forposteskadronen (6. Eskadron af 5. Dragonregiment) og de paa Forpost ved Bustrup værende 4 Piecer (to af 11. og to af 12. Batteri) at danne Arrieregarden, medens den øvrige Del af Divisionen under Ledelse af Souschefen, Kapitain Tvermoes, skulde afgaa til Flens-

borg. 8. Brigade skulde afmarchere sidst, nemlig Kl. 11 Aften fra Bustrup; de to paa Forpost staaende Kompagnier saavel som 2. Divisions Forpostkompagnier dog først Kl. 12 Midnat.

Reserveartilleriet naaede d. 6. tidlig Morgen Egnen N. for Flensborg, hvorfra det efter nogle Timers Rast marcherede til det tidligere angivne Kantonnement Adsbøl, Avnbøl, Ullerup.

Infanterireserven ankom Kl. 8 Formiddag til Flensborg.

2. Divisions Tete ankom Kl. 8 Formiddag tæt N. for Oversø, hvor det blev nødvendigt at standse for at give de udmattede Tropper og Heste et Hvil paa 1–2 Timer.

3. Division var som anført bleven opholdt i sin Marche ved de foranværende Tropper. 8. Brigade maatte standse ved Taterkro (kun en Fjerdingsvei fra Slesvig) og kunde først om Morgen Kl. 3 fortsætte Marchen*).

4. Division med 7. Reg. og 5. Batteri marcherede i 2 Kolonner, Hovedstyrken over Bollingsted, Resten ad Chausseen. Over Bollingsted marcherede 1. Kavaleribrigade og 7. Regiment**) til Hanved og lagdes: Dragonregimenterne i Ellund og Gotrupel, 7. Regiment i Hanved og Ellund; Divisionsstaben fulgte ad samme Vei til Harreslev. Ad Chausseen marcherede 6. Dragonregiment og 5. Batteri til Frøslev foran 3. Divisions Arrieregarde. Divisionens Train var som anført sendt forud til Egnen N. for Harreslev, hvorfra det ud paa Eftermiddagen afmarcherede til S. for Bommerlund.

Da Kommandøren for Artilleriet, som tidligere omtalt (pag. 270), gik ud fra, at Jernbanetogene i Centrum først kunde benyttes om Aftenen i Stedet for om Formiddagen, og i Overensstemmelse hermed tilsagde de af Dannevirkestillingens Artilleripark lovede 13 Forspand til Møde ved Stillingens forskellige Værker sent paa Eftermiddagen, blev der forholdsvis kun reddet lidt Skyts. Fra flere Værker maatte Marchen tiltrædes, inden Hestene vare ankomne; enkelte Steder manglede Forstillinger.

Positionsskytset
i Centrum.

*) 3 Sektioner af 2. Ingenieurkompagni under Kapitaen Bruun fulgte Arrieregarden og barrikaderede efterhaanden Broerne ved Helligbæk, Stenderup og Oversø.

**) 3. Dragonregiment forblev efter Ordre paa Alarmpladsen V. for Skovby, indtil 7. Regiment fra Ellingsted ved Midnatstid ankom sammesteds.

5. Dragonregiment skulde Kl. 1 Nat samles ved Eggebæk, efter først at have besat Passene ved Bollingsted og Engbro. Naar 3. Dragonregiment var naaet til Bollingsted, skulde disse Detachementer inddrages, hvornæst begge Regimenter (1. Kavaleribrigade) og 7. Regiment som samlet Kommando skulde marchere til Hanved. Broerne over Bollingsted Aa skulde afbrydes, naar Overgangen var udført.

Paa Møvenberg fornagledes Skytset efter et mislykket Forsøg paa at føre det over Isen.

Fra Batteriet paa Holm bortkjørtes alle 4 (84 Pd.'s) Kanoner, men alt ved Isted Kro maatte den ene Kanon paa Grund af Hestenes Udmattelse lades tilbage, de tre andre naaede indtil et Par Mil fra Flensborg, hvor Hestene ikke kunde trække mere; de afhentedes i Løbet af d. 6. og transporteredes til Sønderborg.

Ved Bustrup Forværk mødte vel 3 Spand Heste, men Seletøiet var saa slet, at Skytset ikke kunde bortføres; Kanonerne fornagledes.

I Skandserne I, II, III og VI kunde Skytset ikke bortbringes og blev derfor fornaglet.

Fra Nr. VII førtes ved Hjælp af 8 Heste de to 24 Pd.'s Granatkanoner til Flensborg, hvor de ankom Kl. 7 $\frac{1}{2}$ Morgen og indskibedes til Sønderborg; de øvrige 5 Kanoner fornagledes.

Fra Nr. IX, hvor 6 Heste mødte, bortførtes kun 1 24 Pd.'s Granatkanon, men da Seletøiet var slet, og Isslaget tiltog, kunde Kanonen ikke bringes længere end til Isted Kro.

Ved Nr. X udebleve Hestene; Kanonerne fornagledes.

Ved Nr. XI mødte 6 Heste, men da de ikke vare skærpede, kunde kun 1 24 Pd.'s Granatkanon bortføres; den ankom næste Morgen til Flensborg og indskibedes til Sønderborg.

Fra Nr. XII bortførtes 2 24 Pd.'s Granatkanoner.

Ved Nr. XIII udeblev Hestene og Kanonerne fornagledes.

Fra Nr. XIV, XV og XVI borttransporteredes vel Skytset ved Hjælp af Mandskab og et Spand à 4 Heste i Nr. XVI, saa at de 24 Pd.'s Granatkanoner og de 6 Pd.'s Kanoner vare ude af Skandserne og paa Vei til Stationen ved Lille Dannevirke, men underveis erfarede Misforstaaelsen med Hensyn til Togenes Afgangstider; der var nu ingen Mulighed for at bortføre alt dette Skyts, og der reddedes kun 1 24 Pd.'s Granatkanon, medens dog underveis endnu optoges 1 24 Pd.'s Granatkanon ved Hjælp af 2 Par Bønderheste. De ankom d. 6. Kl. 11 Formiddag til Flensborg og førtes til Sønderborg.

Fra XVII og XVIII bleve 3 24 Pd.'s Granatkanoner og 2 6 Pd.'s Kanoner førte til Ellingsted; hertil ankom ogsaa 11 6 Pd.'s Kanoner fra Skandserne XIX–XXIV, men da man indtil Morgenstunden forgjæves ventede paa Jernbanetog, og eget Fodfolk forlængst havde forladt Stedet, fornagledes Kanonerne.

Da 11 Stk. 24 Pd.'s Granatkanoner d. 6. vare samlede i Flensborg, henvendte Oberst Vahl (Kommandør for Artilleriet i Danne-

virkestillingen) sig til Kommandør Raffenberg for at træffe Aftale om Skytsets Afsendelse pr. Dampskib til Sønderborg. Da Indskibningen imidlertid først kunde begynde Kl. 3 Eftermiddag og maatte være endt, før Mørket faldt paa, bleve vel samtlige Kanoner, men kun 4 Affutager indladede. Skytset ankom d. 7. til Sønderborg.

Høire Fløi. Den spredte Opstilling, 4. Brigade indtog, gjorde det først muligt ved Vester Orsted at samle Hovedmassen af Afdelingerne. Afmarchen fra
Høire Fløi.

Besætningen i Hollingsted afmarcherede Kl. 10 Aften. Til Hollingsted var der i Dagens Løb ankommet en Ingenieur officer for at lede Afbrydningen af Broerne over Trenen. Broen ved Hollingsted og to mindre Broer over Reide Aa afbrødes først; derefter Jernbanebroen ved Holm*), der ikke maatte ødelægges før efter Kl. 10 Aften, til hvilket Tidspunkt Overkommandoen antog, at samtlige til Hærens Raadighed stillede Jernbanetog vare passerede Nord paa, — og endelig Chausseebroen ved Treja Morgen Kl. 5.

Besætningen i Stapelholm og Frederikstad samledes ved Schwabsted og afmarcherede derfra Kl. 10 til Vester Orsted. Rullebroen over Trenen S. for Schwabsted blev trukket tilbage, da Brigaden var passeret.

Ved Vester Orsted samledes Brigaden undtagen de to til Ejdersted forlagte Kompagnier af 4. Regiment, der stødte til ved Immingsted, og et Halvkompagni fra Husum, der stødte til ved Kollund.

D. 6. Februar Kl. 2 $\frac{1}{2}$ Eftermiddag naaede Brigaden det foreløbig angivne Maal „Skovkro“ c. $\frac{3}{4}$ Mil S. V. for Flensborg.

Ved Süderstapel opnaaede man at faae 8 Par Heste; dels ved disse, dels ved Hjælp af Mandskab bleve de derværende 6 Piecer trukne til Ostenfeld, hvor flere Heste beholdtes. Skytset ankom til Flensborg d. 6. om Eftermiddagen. Efter en kort Hvil fortsattes Marchen med samme BESPENDING, men Hestene vare udmattede, flere styrtede, hvorfor de 5 Kanoner maatte lades tilbage paa Bakkerne N. for Flensborg, hvor de fornagledes og væltedes i Grøfterne**). En Kanon ankom til Sønderborg d. 7. Februar Eftermiddag. Positionsskytset
paa høire Fløi.

Fra Frederikstad afsendtes Ordonnantser om Eftermiddagen Kl. 5 med Rekvisition paa Heste til de omliggende Landsbyer. Brigaden beordrede det Kompagni, der havde været indkvarteret i Koldenbüttel til at følge Artilleriet til Husum, og dernæst gaa Øst paa, medens

*) Da der manglede Ingenieurer til at afbryde Broen, blev dette udført ved privat Foranstaltning.

***) Det var formentlig 2 af disse, der senere reddedes ved Mandskab af 8. Regiment.

Skytset skulde følge den vestlige Chaussee. Først Klokken 8 Aften ankom de første Heste, og der udførtes da af Skandserne 2 Stk. 84 Pd.'s Kanoner, der endnu ikke vare bragte i Batteri, samt 5 12 Pd.'s og 24 Pd.'s Kanoner fra de Værker, der vare nærmest ved Husum Chausseen. Ved andre Kl. 8^{1/2} ankommende Heste udtoges, efterat Kolonnen alt havde sat sig i Bevægelse, endnu 2 84 Pd.'s Kanoner fra Værket foruden en 12 Pd.'s Kanon. Kl. 12 Nat ankom Transporten under Kapitain Mønsters Kommando til Husum og medtog fra de derværende Værker 2 12 Pd.'s og 2 6 Pd.'s Kanoner, afmarcherede atter Kl. 2 Morgen og naaede Bredsted d. 6. Morgen Kl. 7 efter en besværlig Marche. I Bredsted holdtes Hvil til Kl. 12 Middag, hvornæst Transporten naaede Sr. Løgum Kl. 8 Aften, hvor der overnattedes. D. 7. naaedes Døstrup, d. 8. Ribe og d. 11. Fredericia. Ialt medførtes dertil 4 Stk. 84 Pd.'s og 2 Stk. 24 Pd.'s Granatkanoner, 6 Stk. 12 Pd.'s og 2 Stk. 6 Pd.'s Kuglekanoner.

Der medførtes fra Dannevirkestillingen ialt 33 Stk. Positionsskyts, hvoraf 14 indbragtes til Fredericia, 19 til Flensborg. Havde Misforstaaelsen med Jernbanetogene ikke fundet Sted, vilde samtlige 24 Pd.'s Granatkanoner i Skandserne have været reddede og maaske adskillige af de 6 Pd.'s. Dog vilde det under gunstigere Forhold have været muligt ogsaa uden Anvendelse af Jernbanen at medføre mere Skyts end det, der i Virkeligheden reddedes. Men Hestene vare — forsaavidt de mødte — daarlige, tildels kraftesløse Bønderheste med slet Seletøi. De vare ikke skærpede og styrtede jevnlig paa de glatte Veie, udmattedes herved endmere og kunde til Slutning ikke mere benyttes.

Hovedkvarterets
Opbrud.

Hovedkvarteret forlod Slesvig Aften Kl. 11. I Mørkningen, saasnart Tilbagetogtet kunde ventes at komme til Udførelse, sendtes Bureauchefen til Telegrafstationen med følgende telegrafiske Meddelelse til Kongen og til Krigsministeren:

„Efter at have sammenkaldt et Krigsraad igaar har Overkommandoen besluttet at opgive Dannevirkestillingen, forinden et forestaaende alvorligt Angreb udføres. Armeen marcherer inat til Flensborg. Materiellet i Skandserne efterlades“.

Bureauchefens Sendelse til Telegrafstationen var ledsaget af Befaling om uopholdelig efter Telegrammets Afsendelse at lade Forbindelsen med alle Linier ophæve og Apparatet optage. Overkommandoen fandt, at det var rettest ogsaa at bære Ansvar for denne Forholdsregel og ikke at udsætte sig for en Indgriben fra Krigsministeriets Side i det besluttede og nu befalede Tilbagetog. Under Kongens

Fraværelse fra Kjøbenhavn kunde en eventuel Befaling fra Krigsministeriet om Armeens Forbliven i Stillingen dog ikke faae den allerhøieste Sanktion, paa hvilken Overkommandoens Instrux af 13. Januar beroede, og vilde derfor kunne give Anledning til en Konflikt, som af Hensyn til Nation og Hær maatte forebygges.

6. Februar.

Som tidligere skildret, indtraf Hovedstyrken af Hærens Afdelinger efterhaanden i eller ved Flensborg i Løbet af Formiddagen d. 6. Hvilen i Flensborg blev imidlertid af kort Varighed; Geværerne sattes sammen paa Gaden, og Alt holdtes efter Ordre beredt til hurtig Opbrud. Modtagelsen i Flensborg var overordentlig hjertelig fra Indbyggernes Side; de flokkedes om Soldaterne og stræbte paa enhver tænkelig Maade baade ved Hvilepladser og Forfriskninger at styrke dem til de forestaaende nye Strabadser.

General de Meza var alt Natten 5.—6. forud for sin Stab ankommen til Flensborg. Hvilket Indtryk Efterretningen om Dannevirkestillingens Opgivelse havde gjort i Krigsministeriet, kom hurtigt til at staa klart, thi strax efter Ankomsten til Flensborg modtog Generalen følgende i Kjøbenhavn Kl. 1¹⁰ Nat indleveret Telegram fra Krigsministeren:

Efterretningen om
Rømningen naer
Hovedstaden.

„Jeg anerkjender ikke, at Armeens øverstkommanderende General har holdt sig Instruksen efterrettelig, og forbeholder mig altsaa Undersøgelse i saa Henseende. Det er endnu min Mening, at Dannevirke burde forsvares“.

C. C. Lundby.

Hovedkvarterets Personale ankom c. Kl. 11 Formiddag til Flensborg. Strax efter Ankomsten hertil, paa Veien til General de Mezas Kvarter i Rasch's Hotel, mødte Stabschefen Konseilspræsidenten og fik af denne Underretning om Krigsministerens Misbilligelse af Tilbagetoget. Konseilspræsidenten yttrede ved denne Leilighed ikke den mindste Tvivl om dets Betimelighed, ja udtalte endog den beroligende Mening, at Krigsministerens Misbilligelse maatte forklares ved, at han ikke tidligere var bleven underrettet om Tilbagetogets Tiltrædelse.

I Kjøbenhavn gjorde Efterretningen om Dannevirkestillingens Opgivelse en ubeskrivelig Virkning. Gange og Trapper i Krigsministeriet vare i flere Timer overfyldte af Folk, der ventede at faae nye Efterretninger. Paa Slotspladsen, i Rigsdagen, paa Børsen o. s. v. samledes talrige Grupper; i Gaderne vrimlede det af Folk, som vilde

have Bekræftelse paa Efterretningen. Lidenskaberne vare paa sine Steder i stærk Bevægelse, og flere bekjendte Mænds Forsøg paa at standse og opløse Skarerne mislykkedes, medens ophidsende Taler besvaredes med Jubel.

Bevægelsen havde saamegen større Vanskelighed ved at lægge sig, som Konseilspræsident Monrad efter sin Tilbagekomst til Kjøbenhavn saavel i Folkethinget som i Landstinget udtalte, at han ikke saae sig i Stand til at give nogen Forklaring af de Grunde, som havde fremkaldt Opgivelsen af Dannevirkestillingen. —

Efterat Stabschefen havde konfereret med Generalen, begyndte Virksomheden i Hovedkvarteret.

Korpsintendanten, der, som tidligere bemærket, alt Dagen forud var ankommen til Flensborg, og Transportchefen, som strax indfandt sig, instrueredes om, at Skibene uden Undtagelse skulde benyttes til Evakuation af Magasiner, Lazarether og Armeens Materiel, men at ingen Tropper maatte indskibes i Flensborg.

Hæren i og om
Flensborg.

Tropperne beordredes, som tildels allerede omtalt, til i Løbet af Dagen at indtage følgende Kantonnementer:

1. Division (undtagen 3. Brigade) N. for Flensborg Fjord i Egnen Kollund—Tyrsebøl—Ringensås;

Infanterireserven N. for Flensborg i Egnen Klus—Nyhus—Bov—Krusaa—Kobbermøllen;

3. Division (undtagen 7. Brigade) i Flensborgs sydlige Del, parat til hurtig Udrykning;

2. Division, indbefattet 4. Brigade, V. for Flensborg i Harreslev, Haraldsdal, Volmerstoft, Bov, Nr. Smedeby, Kidskelund;

4. Division med 7. Regiment og 5. Batteri i Hanved, Langbjerg, Ellund, Gotrupel, Timmersig og Frøslev.

Reserveartilleriet skulde efter nogle Timers Rast N. for Flensborg marchere til sit oftnævnte Kantonnement i Sundeved, Ingenieurtropperne og Fæstningsartilleriet m. m. fortsætte Marchen til Sønderborg.

I en Optagelsesstilling S. for Flensborg i Høide med Bomhuset stod fra om Morgenen, som det vil erindres, 3. Brigade med $\frac{1}{2}$ 1. Batteri. Kl. $1\frac{1}{2}$ Eftermiddag gav Overkommandoen, som ved sine Dispositioner paa dette Tidspunkt gik ud fra, at hele Hæren uantastet af Fjenden vilde naae Flensborg, 3. Brigade Ordre til at rykke frem og udstille Forposter paa en Linie over Kilsgaarde, Lille Solt og Munkvolstrup, hvor Forbindelse skulde søges med Forposterne af 3. Division (7. Brigade), som atter paa høire Fløi skulde støtte sig til Forposter

af 4. Division, der skulde udstilles Syd om Skovkro over Hyllerup og Vesterlund til Meden Aa. I Henhold hertil afmarcherede 16. Regiment mod Lille Solt Kirke, 17. Regiment mod Munkvolstrup, Halvbatteriet mod Hvilberg Kro.

1. Division (undtagen 3. Brigade) brød op fra Flensborg Kl. 2 --3 Eftermiddag for at indtage de befalede Kantonnementer, nemlig Stabskvarter Ringenæs, 1. Brigade med 6. Eskadron af 4. Dragonregiment og 2. Batteri Hokkerup og Tyrsebøl, 2. Brigade med 5. Eskadron Kollund, idet dog to Kompagnier og en Deling Kavaleri efterlodes i en observerende Stilling fra Klusris langs Kobbermølleskovens Vestlisiere til Nr. Smedeby. 10. og 13. Batteri skulde kantonnere i Ringenæs, 4. Eskadron af 4. Dragonregiment i Bækken. Først Kl. 9—10 Aften begyndte Afdelingerne at indtræffe i disse Kvarterer, idet nemlig Passet ved Krusaa en Tid lang var spærret af Armeens Train; Veiene vare speilglatte, endel Vogne hindrede Færsele, og Mandskab og Heste vare anstrængte. Divisionens Train var tidlig Morgen passeret Flensborg og naaet til Parkpladsen ved Teglværket, hvorfra det ved Middagstid efter Ordre afgik til Hokkerup.

4. Division i Forbindelse med 7. Regiment og 5. Batteri naaede i Løbet af Formiddagen sine Kantonnementer, hvorpaa Forposter udstilledes.

Hovedkolonnen udgjorde den dybeste Marchekolonne og havde af den Grund de største Besværligheder at kæmpe med.

Reserveartilleriet naaede først sent paa Natten sine Kantonnementer i Adsbøl, Avnbøl og Ullerup, efterat flere af Batterierne henimod Marchens Slutning havde brugt 5—7 Timer om at naae en Mil frem.

Infanterireserven ankom omtrent Kl. 12 Middag til det anviste Kantonnement, nemlig Staben Kobbermøllen, 8. Regiment Bov, 15. Regiment Krusaa, Nr. Smedeby, Klus og Nyhus. Disse Afdelinger kom forholdsvis tidligt i Kvarter, men deres Ro blev, som det strax vil ses, kun af kort Varighed.

2. Division (undtagen 4. Brigade), der efter afholdt Hvil N. for Oversø*) atter havde fortsat Marchen, naaede Kl. 3 Eftermiddag Harreslev og i Løbet af Eftermiddagen det anviste Kantonnement, Staben Volmerstoft, 5. Regiment og to Eskadroner Gardehusarer Harreslev, 10. Regiment og 9. Batteri Bov, 12. Regiment Nr. Smedeby og Kidskelund. En Kavalerifeltvagt stilledes ved Skæferhus til Forbindelse med 4. Divisions Forposter.

*) Sammenhold pag. 275.

Fra 4. Brigade modtoges Kl. 6 Eftermiddag Melding om, at den i Forbindelse med 6. Eskadron af 1. Halvregiment Gardehusarer og 7. Bateria Kl. 2 $\frac{1}{2}$ var indtruffet ved Skovkro uden at være angrebet af Fjenden. Da dens Afdelinger maatte trænge til Hvile efter den anstrængende Marche fra Frederikstad, befaledes Brigaden at begive sig til den nærmeste By Harreslev, som 5. Regiment skulde rømme for at slutte sig til 10. Regiment i Bov. Lyden af Skydning S. for Flensborg fra en opstaaet Kamp ved Sankelmark medførte imidlertid, at Brigaden fandt det rettest at indtage en Fægtningsstilling ved Skovkro for i denne at afvente Begivenhederne; først da Kampen var endt, og Forposttjenesten var bleven overtaget af de dertil beordrede Eskadroner (2. og 5. Eskadron af 3. Dragonregiment), og Brigadens Tilstedeværelse ved Skovkro ikke længer kunde være til Nytte, afmarcherede den til Harreslev, hvor den indtraf efter en Marche paa 9 $\frac{1}{4}$ Mil siden den foregaaende Aften Kl. 7—8. Som senere vil blive viist, alarmeredes Brigaden paany, netop som Kvartererne skulde indtages.

Divisionens Train naaede paa denne Dag Kvers.

Arrieregardens
Marche.

Ved 3. Division maatte de bageste Afdelinger, navnlig paa den sidste Del af Marchen, værge sig mod Angreb, som efterhaanden udviklede sig til en alvorlig Arriregardefægtning, der først endtes ved Mørkets Frembrud. En Del af Divisionen var, som det vides, paa Marche mod Flensborg; af Arrieregarden var 8. Brigade Kl. 3 Morgen brudt op fra Taterkro*) tilligemed de fire Kanoner og Forposteskadronen, som kun var 92 Heste stærk, og som fra Isted Kro paa Grund af det glatte Føre maatte lade Mandskabet føre Hestene.

Noget senere fulgte de inddragne Forpostkompagnier af 8. Brigade (3. og 7. Kompagni af 20. Regiment), og nærmest Fjenden endelig de inddragne Forpostkompagnier af 7. Brigade (6. og 7. Kompagni af 1. Regiment) under Forpostkommandøren, Ritmester Castenschield, tilligemed endel forsinkede Marketendervogne og Ægtvogne**). Under idelige Standsninger naaedes henimod Helligbæk, da henved Kl. 10 Formiddag de første fjendtlige Kavaleripatrouiller naaede ind paa de bageste Infanteriafdelinger. Ved Helligbæk Kro gjorde c. 50 østerrigske Husarer uventet Indhug paa Bagtroppen, der kastede sig

*) Sammenhold pag. 275.

**) En stor Del af disse Vogne, hvis Antal efterhaanden forøgedes, saaledes bl. a. fra Øvre Stollik, hvor Infanterireservens Magasin havde været oprettet, blev med det paa Vognene værende Mandskab snart et let Bytte for det forfølgende fjendtlige Rytteri.

ind mellem de efterfølgende Vogne, som kjørtes sammen for at spærre Chausseen; Angrebet, der førtes dristigt frem, afsloges med et Tab paa vor Side af 1 Mand, der dræbtes, og et Par Saarede, medens Fjenden efterlod en falden Underofficer paa Pladsen. Til Forstaaelse af hvad der her forefaldt, maa kortelig angives Forholdene paa fjendtlig Side i Centrum.

Melding om Dannevirkestillingens Rømning indtraf i II. Korps's Hovedkvarter d. 6. Morgen Kl. 4 dels fra det ligeoverfor Hadeby staaende Regiment Coronini, dels fra en østerrigsk Officer, der som Parlamentær skulde overbringe Svar angaaende en af os udbedt og for Morgentimerne d. 6. Februar gjældende Vaabenhvile, og som, da han fandt Dæmningen forladt, nærmere erkyndigede sig om Aarsagen hertil.

II. (østerrigsk)
Korps's Fremryk-
ning mod Flens-
borg.

Kl. 6 Morgen rykkede Regimentet Coronini ind i Slesvig; Kl. 7 indtraf General Gablenz. Han bestemte, at Regimentet Coronini foreløbig skulde forblive i Slesvig som Besætning, og at alle øvrige østerrigske Tropper strax skulde tiltræde Forfølgelsen.

De forhaandenværende 3³/₄ Eskadroner af Regimentet Lichtenstein-Husarer*) sendtes frem saavel mod Flensborg som mod Vedelspang saa hurtigt, som det lod sig gjøre paa de glatte Veie Brigaden Nostitz rykkede mod Flensborg, Brigaden Tom a s mod Vedelspang, Brigaden G o n d r e c o u r t senere ligeledes mod Flensborg.

Det var Teten af de Lichtensteinske Husarer, som efter Kl. 9 Morgen ved Isted Kro at være stødt paa endel efter Arrieregarden følgende Vogne**) ved Helligbæk gjorde Indhug paa Kjøretøierne, men forjoges ved Bagtroppens Ild. Kort efter ankom Regimentskommandøren med den øvrige Del af sit Regiment og to Stykker Skyts for at deltage i Forfølgelsen.

Imidlertid havde General S t e i n m a n n paa Melding om Fjendens Nærmelse og for at give Groset tilstrækkeligt Forspring Kl. 10 Formiddag beordret 8. Brigade at indtage Fægtningsstilling; Brigaden i Forbindelse med 6. Eskadron af 5. Dragonregiment og 3 Sektioner af 2. Ingenieurkompagni havde netop da naaet Skovene (Vester Skov) ved Stenderup. Medens 20. Regiment midlertidigt besatte den sydlige Rand af Skoven, tog 9. Regiment Stilling noget nordligere bag Passet ved Stenderup Kro (Bollingsted Aa), hvor Bro og Vadested barrikaderedes af Ingenieurerne. 20. Regiment trak sig derpaa tilbage

Vor Arriergarde
indtager Fægt-
ningsstilling.

*) Regimentet var paa 5 Eskadroner.

**) Her toge Østerrigerne 1 84 Pd.'s og 1 24 Pd.'s Granatkanon, der paa Grund af Mangler ved Bespændingen og Hestenes Udmattelse havde maattet efterlades.

gjennem 9. Regiment til Høiderne ved Sr. Smedeby, efterfulgt af de to Kompagnier af 1. Regiment, der nu stødte til deres Bataillon og med denne afmarcherede til N. for Oversø; derhen afmarcherede ved en Misforstaaelse ligeledes 20. Reg.'s I. I Stillingen ved Sr. Smedeby forblev 8. Brigade i to Timer uden at se andet til Fjenden end hans Kavaleripatrouiller. Groset maatte nu antages at have tilstrækkeligt Forspring, hvorfor Retraiten efter Ordre fortsattes, idet Regimenterne afvexlende trak sig igjennem hinanden.

Under denne Marche angrebes Brigadens Queue imellem Sr. Smedeby og Oversø af c. 30 fjendtlige Kavalerister; den halve 6. Eskadron af 5. Dragonregiment*), som fulgte vort bageste Infanteri, kastede sig i Galop og sluttet Formation ad den glatte Chaussee mod Fjenden, der gjorde Modangreb, men dog snart vendte om, da han saae sig udsat for vort Infanteris Ild. Nogle fjendtlige Husarer faldt, 2 Mand samt 5 Heste bleve fangne; vore Dragoner fik 3 Mand saarede, og 1 Mand blev taget tilfange.

Efterhaanden blev ogsaa det østerrigske Artilleris Virkning følgelig. 8. Brigades Marche blev stedse vanskeligere, fordi Marchekolonnerne, som maatte holdes godt sluttede, eftersom fjendtligt Ryteri truede med at angribe, bøde det østerrigske Artilleri, der nu var voxet til 6 Kanoner, et udmærket Maal. Navnlige 9. Regiment, der havde taget Stilling bag Chausseebroen, et Par tusind Alen S. for Frørup, led under Tilbagegangen herfra endel Tab.

7. Brigade med to Kanoner skal danne Arrieregarde.

For at foretage Afløsning af Brigaderne havde General Steinmann imidlertid ladet 7. Brigade med to Kanoner af 11. Batteri tage Opstilling N. for Oversø. 8. Brigade trak sig igjennem denne omtrent Kl. 2 Eftermiddag og fortsatte nu i Forbindelse med de to Kanoner af 12. Batt. efter Ordre af General Steinmann, som ingen alvorlig Kamp ventede, og som desuden ansaa Brigaden alt for overanstrengt til at kunne anvendes, Marchen til Flensborg, hvortil den ankom i Eftermiddagstimerne. 7. Brigade med to Kanoner af 11. Batteri dannede altsaa nu Arrieregarden. 6. Eskadron af 5. Dragonregiment forblev indtil videre S. for Bilskov Kro.

8. Brigades Tab under dette Tilbagetog var:
Faldne eller kort efter døde af deres Saar:

1 Off., „ Underoff. og 6 Underkorp., Spillem. og Menige.

Saarede paa egne Lazarether:

1 Off., „ Underoff. og 18 Underkorp., Spillem. og Menige.

*) Eskadronens anden Halvdel var rykket mod Oversø.

Saarede fangne:

„ Off., „ Underoff. og 9 Underkorp., Spillem. og Menige.

Usaarede fangne*):

1 Off., 7 Underoff. og 88 Underkorp., Spillem. og Menige.

Savnede:

„ Off., „ Underoff. og 3 Underkorp., Spillem. og Menige.

Ialt altsaa: 3 Officerer, 7 Underofficerer og 124 Underkorporaler, Spillemænd og Menige.

Den faldne Officer var Sekondlieutenant af Infanteriets Krigsreserve P. D. Lund af 9. Regiment; Kommandøren for 9. Reg.'s I, Major J. Nørager, blev saaret og Premierlieutenant P. L. C. F. Hansen af 9. Regiment faldt usaaret i Fangenskab.

Kampen ved Sankelmark.

7. Brigade tog Opstilling i 2 Træfninger paa den flade Høideryg N. Ø. for Oversø, tæt Ø. for Sankelmark Søens nordre Del**). Stillingen laa à cheval paa Chausseen mod Flensborg og bød indtil Oversø fri Oversigt og frit Skud; Fjenden havde ingen Indsigt i Stillingens Indre; Reserverne kunde gives dækkede Standpladser. En Mangel ved Stillingen var, at den kunde omgaaes i venstre Flanke, og en omgaaende Bevægelse her var saameget farligere, som Forsvarerne derved udsattes for at blive trængte mod Søen, der kun var belagt med et tyndt Isdække. Tilbagetoget fra Stillingen efter en i samme haardnakket ført Kamp var misligt. Da Søens nordøstlige Spids nærmede sig Chausseen paa kort Hold, havde høire Fløi Søen i Ryggen; desuden kunde den bag Stillingen liggende Skov under en Retraite let opløse Afdelingernes Sammenhæng og gjøre Tilbagetoget over Defileet ved Bilskov Kro misligt.

Stillingen besattes paa følgende Maade:

I første Træfning stod 1. Regiment c. 1000 Alen N. Ø. for Trenebroen. Ø. for Chausseen stod 1. Reg.'s II: 5. Kompagni i første Linie, 3. og 4. Kompagni i anden Linie, 8. Kompagni i tredie Linie. V. for Chausseen stod 1. Reg.'s I, der fra Vest mod Øst stillede 2. 7. og 1.

*) Iblandt disse er dog medregnet endel Menige, der paa Grund af Sygdom bleve efterladte i Flensborg og der fangne.

***) Se omstaaende Skizze af Terrainet ved Sankelmark.

Kompagni i første Linie, 6. Kompagni i anden Linie*). De to Kanoner stilledes bag forreste Linie ved Chausseen.

I anden Træfning stod 11. Regiment formeret i Bataillonskolonner. Divisionsgeneralen, General Steinmann, overværede Kampen.

Noget efter, at 8. Brigade havde trukket sig igjennem 7. Brigades Opstilling, aabnede de ved Chausseen i Høide med Oversø opkjørte sex østerrigske Kanoner deres Ild. Denne Ild, der dog ikke bibragte os større Tab, besvaredes i nogen Tid af vore to Kanoner, som derefter gik tilbage til i Høide med Bilskov Kro.

Under Artillerikampen rykkede de fjendtlige Eskadroner, fire i Antal, hvoraf dog en Styrke var afgivet til Skytsbedækning, frem mod Stillingens høire Fløi dels til Angreb, dels for paa nært Hold at rekognoscere vor Stilling. Brigadens Afdelinger, undtagen Kompagnierne af 1. Regiment V. for Chausseen, formerede Karree, men dels det glatte Føre, dels vore Skytters Ild tvang det fjendtlige Kavaleri til at vende om.

Da Brigaden efter nogen Tids Forløb skjønnede, at Divisionens Gros maatte have naaet Flensborg, forberedte den Tilbagetoget ved at give 11. Regiment Ordre til at indtage en Optagelsesstilling i og i Høide med Skovudkanten.

11. Regiment stillede sine Batailloner jevnside. 11. Reg.'s I stillede 1. og 7. Kompagni lidt N. for Skovudkanten, 3. og 5. Ø. for Chausseen, 11. Reg.'s II tog Stilling bag en nogle hundrede Skridt Ø. for Chausseen værende Høideryg (6. Kompagni besatte Høideryggen, 2. det V. for Høideryggen værende aabne Terrain, 4. og 8. Kompagni stilledes i anden Linie i et c. 200 Alen bagved værende Krat).

Umiddelbart herefter, omtrent Kl. 3¹/₂, indtraf Dele af den østerrigske Brigade Nostitz. General Gablenz, der var i Spidsen for sit Korps, modtog ved denne Tid følgende Ordre fra Overkommandoen:

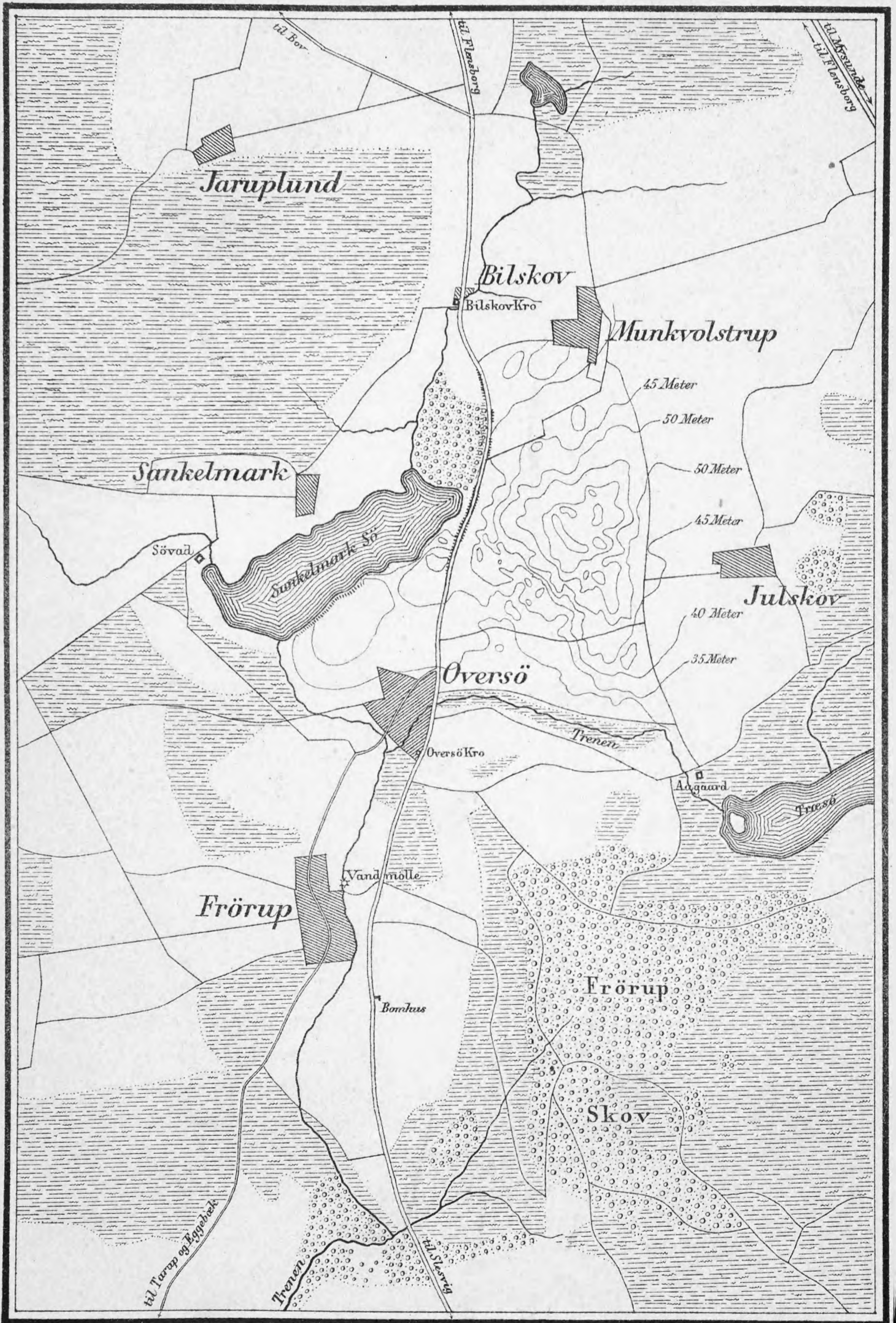
„II. Korps skal med sin Avantgarde rykke til Oversø og besætte Defileet dersteds; saasnart Rytteriet har holdt Rast, rekognoscerer det saavidt mulig mod Flensborg“.

Brigaden Tomas's Avantgarde fik Ordre til at naae Store Solt, hvor Forbindelse skulde søges med I. Korps. Det meddeltes Generalen, at III Korps stod mellem Chausseen og Jernbanen, at II. Korps's

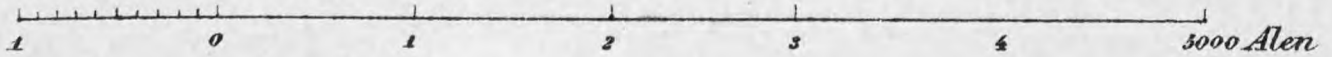
---

*) 7. Kompagni stilledes vel oprindelig i anden Linie sammen med 6., men beholdt efter Artillerikampens Afslutning Ordre til at rykke frem i første Linie.

Skizze over Terrainet ved Sankelmark.

1:40000

Hovedkvarter skulde tages i Stenderup, Armeens Hovedkvarter i Siversted.

Det var denne Ordre, der ledede til Beslutningen om at kaste vor Arrieregarde tilbage.

Brigaden Nostitz's Marcheorden var: 9. Jægerbataillon, 1. Bataillon af Regimentet König der Belgier, 2 Stk. Skyts, 2. Bataillon af Regimentet König der Belgier, Regimentet Grossherzog v. Hessen.

9. Jægerbataillon sendtes frem til Angreb paa samme Tid, som det samlede østerrigske Batteri rykkede nærmere ind paa vor Stilling for at forberede Angrebet. Bataillon sendte en Division (to Kompagnier) mod vor høire Fløi og udviklede sin øvrige Styrke à cheval paa Chausseen, men led under Fremrykningen betydelige Tab ved Ilden og bragtes til Standsning. 1. Bataillon af Regimentet König der Belgier rykkede da frem til Undsætning Ø. for Chausseen, og begge Batailloner foretog i Forening et Angreb. Efter en fra vor Side paa kort Hold afgiven levende Ild gav Oberst Max. Müller Signal til første Træfning om at foretage et Modangreb. Ordren blev efterkommet om end med det Resultat, at 1. Regiment sprængtes. Ø. for Chausseen rykkede særlig 4. Kompagni under Kapitain F. J. H. Weyhe frem med stor Energi; Dele af Kompagniet udvikledes endog i Haandgemæng med Fjenden, og det lykkedes paa denne Fløi en kort Tid at standse Fjendens Fremrykning. Men da vore Tropper V. for Chausseen, efter ligeledes at have fulgt den fremrykkende Bevægelse indtil paa kort Hold, begyndte at vakle, lammedes Bestræbelserne for at standse Fjenden, og 1. Regiment trak sig da tilbage, fulgt af Fjendens levende Ild.

Af 1. Reg.'s I var 6. Kompagni, alt forinden Angrebet fandt Sted, beordret tilbage til en Opstilling tæt Ø. for Skoven og Chausseen. Den af de tre øvrige Kompagnier dannede Linie blev gjennebrudt paa det Sted, hvor 7. og 2. Kompagni stødte sammen. Derved trængtes 2. Kompagni, hvis Kommandør, Premierlieutenant Riebau blev fanget, mod Søen og fik tildels sin Retraite afskaaret; ogsaa en Del af 7. Kompagni blev afskaaret. 1. Kompagni, der sluttelig saae sig ene i Kamp, trak sig da ogsaa tilbage mod Skoven.

Af 1. Reg.'s II trak 8. og 4. Kompagni, hvilket sidstes Kommandør var bleven fanget, sig tilbage gennem Lavningen Ø. for Chausseen med 3. og 5. Kompagni yderst paa venstre Fløi. Men ved Forfølgelsen bleve de to sidstnævnte Kompagnier trængte i nordøstlig Retning henimod Munkvolstrup og trak sig, da de saae deres Tilbagetog ad Chausseen afskaaret, senere tilbage ad Mysunde Veien.

Brigadekommandøren søgte, efterat 1. Regiment var kastet, at fremkalde et Omslag ved at beordre 11. Regiment frem af sin Optagelsesstilling til Udførelse af et Bajonetangreb. Dette udførtes med megen Bravour. Hovedstødet førtes frem ad Chausseen; Fløiene fulgte Bevægelsen. Østerrigerne, der netop vare blevne forstærkede med 2. Bataillon af Regimentet König der Belgier, og som lode hele dette Regiment i Forbindelse med Jægerbataillonnen foretage et Modangreb, bragtes ved 11. Regiments Angreb til Standsning, saaledes at en Tilbagegang paa vor Side nogenlunde ordnet kunde finde Sted op imod Bilskov. Under Tilbagegangen holdt navnlig 11. Reg.'s 2. og Dele af dets 5. og 8. Kompagni en Tid lang Stand paa Høidepartiet ved Chausseen S. for Bilskov Kro.

Imidlertid indtraf en Episode, der betydelig svækkede vor Modstandskraft og lettede Fjenden Forfølgelsen. Da nemlig Kommandøren for 11. Regiment, Major Rist, troede at bemærke en stærk fjendtlig Kolonne i vor venstre Flanke, besluttede han uden Brigadekommandørens Ordre ved en Detachering i denne Retning at holde denne ny Modstander fra Livet. Som det senere viste sig, var denne Kolonne, som man antog for fjendtlig, en Bataillon af 17. Regiment*), der netop var naaet frem til Munkvolstrup. Bevægelsen mod Munkvolstrup udførtes af 4. 6. og $\frac{1}{2}$ 8. Kompagni af 11. Reg.'s II samt de Dele af 11. Reg.'s I, der havde staaet Ø. for Skoven (3. og $\frac{1}{2}$ 5. Kompagni). Da Feiltagelsen erkjendtes, trak atter denne Del af 11. Regiment sig mod Chausseen, men blev nu stærkt beskydt af det fjendtlige Batteri, der var avanceret frem Ø. for Chausseen; ligeledes grebe enkelte Dele af Regimentet Grossherzog von Hessen her ind i Fægtningen. Iblandt Andre saaredes her Regimentskommandøren, Major Rist.

Da Mørket faldt paa, c. Kl. 5 Eftermiddag, ophørte Skydningen; Bilskov Kro var da i Østerrigernes Hænder. Vore holdt endnu i nogen Tid det V. for Chausseen tæt N. for Bilskov Kro liggende Høideparti; men da Mørket fuldstændig var indtraadt, og en yderligere Fremrykning øiensynlig ikke tilsigtedes af Fjenden, indtog 11. Regiment en Forpoststilling med de yderste Forposter (8 Kompagni) c. 500 Alen S. for Veisammenstødet Ø. for Jaruplund, men afløstes i Løbet af Natten af 19. Regiment.

Kanondelingen var efter i sin Stilling ved Bilskov Kro at have gjort nogle Skud gaaet Nord paa ad Chausseen, eftersom den ansaa

*) Sammenhold pag. 281.

sin Retraitelinie for truet. Omtrent 1000 Alen N. for Kroen protsede den atter af, dog uden at komme til Skud, og kort efter gik den ifølge Befaling fra Armeens Artilleri — en Ordre, der dog ikke synes at være meddelt Brigaden — tilbage til Flensborg for derfra at fortsætte Marchen til Als.

Den Brigaden attachederede Forposteskadron havde under Kampen ingen Leilighed havt til Indgriben. Da Fægtningen var ophørt, afløstes den af 1. Eskadron af 4. Dragonregiment og retournerede da til sit Regiment.

7. Brigade var meget medtaget efter Kampen og de sidste Dages Strabadser. 11. Regiment indberettede, at det havde mistet mindst 10 Officerer ved Over Selk og Sankelmark, samt at Mandskabet, der i fire Døgn ikke havde haft Hvile, var udmattet og kraftesløst. 1. Regiment indberettede, at det havde haft en Afgang af 10 Officerer, samt at Mandskabet, som nu kun udgjorde 280 Mand, baade var afkræftet og nødlidende. — Endel af det forsprængte Mandskab stødte dog, som senere vil blive viist, til Regimentet i Flensborg.

Som tidligere omtalt, vare 3. og 5. Kompagni af 1. Regiment trængte i nordøstlig Retning mod Munkvolstrup, hvorfra de om Attenen trak sig ad Mysunde Vei mod Flensborg. Ogsaa 7. Kompagni af samme Regiment kom ud af Regimentets Haand. Efter nogenlunde at være samlet ved Bilskov Kro, hvor det ved forsprængt Mandskab naaede en Styrke af c. 300 Mand, trak det sig, da det ingen andre Tropper saae paa dette Sted, med Regimentsfanen først til Bomhuset S. for Flensborg og derfra ind i Flensborg.

3. Division gav Befaling til, at det til Flensborg indstrømmende Mandskab af 1. Regiment skulde søges samlet og ordnet samt forblive i Byen, indtil 7. Brigade, der agtedes afløst af 9. Brigade, ankom dertil. 5. Kompagni har erholdt denne Ordre og stødte derfor til Regimentet S. for Flensborg. 7. Kompagni derimod indskibede sig i Flensborg tilligemed 3. Kompagni, som gjennem 7. Kompagni vil have faaet Meddelelse om en Ordre til Indskibning, og som yderligere bestyrkedes i sin Overbevisning om Ordrens Rigtighed ved en til Pladskommandantskabet udsendt Underofficer. Efter søværts at være naaede til Sønderborg meldte Kompagnierne sig der til deres Regiment.

Til 3. Brigade indløb der Klokkeren noget over 4, endnu forinden den tidligere angivne Forpostlinie kunde udstilles, Ordre om at gaa tilbage til Tostrup og udstille Forposter i en Linie fra Nykro over Veseby til Hvilberg Kro, hvor de skulde støde til 7. Brigades, der

over Jaruplund skulde søge Forbindelse med 4. Division. Denne Ordre kom dog ikke fuldstændigt til Udførelse. 17. Regiment, hvoraf et Kompagni (3.) var blevet indviklet om end svagt i Fægtningen, havde, da det bemærkede 11. Regiments Bevægelse mod Munkvolstrup, ment ikke strax at burde efterkomme den netop da modtagne Ordre om at afmarchere til Tostrup. Først da Mørket indtraadte, samledes Regimentet, men da Veien til Tostrup ikke var Regimentet bekjendt, afmarcherede det til Bomhuset S. for Flensborg, hvor Regimentet med Brigadens senere indhentede Sanktion forblev, indtil den endelige Afmarche Nord paa tiltraadtes. 16. Regiment maatte saaledes alene overtage Bevogtningen af Strækningen fra Nykro til Hvilberg Kro; Brigadestaben med Regimentets Hovedstyrke og Halvbatteriet kantonnerede i Tostrup.

Kampen ved Sankelmark havde kostet de fjendtlige Tropper:
Faldne eller kort efter døde af deres Saar:

	11 Officerer og	84 Underofficerer og	Menige.
Saarede:	19 do.	292 do.	do.
Savnede:	„ do.	27 do.	do.

Ialt altsaa: 30 Offieerer og 403 Underofficerer og Menige.

Tabet paa vor Side var*):

Faldne eller kort efter døde af deres Saar:

	4 Off.,	2 Underoff.	og	34 Underkorp.,	Spillem.	og	Menige.
--	---------	-------------	----	----------------	----------	----	---------

Saarede paa egne Lazarether:

	5 Off.,	3 Underoff.	og	69 Underkorp.,	Spillem.	og	Menige.
--	---------	-------------	----	----------------	----------	----	---------

Saarede fangne:

	2 Off.,	4 Underoff.	og	51 Underkorp.,	Spillem.	og	Menige.
--	---------	-------------	----	----------------	----------	----	---------

Usaarede fangne:

	6 Off.,	19 Underoff.	og	517 Underkorp.,	Spillem.	og	Menige.
--	---------	--------------	----	-----------------	----------	----	---------

Savnede:

	„ Off.,	„ Underoff.	og	67 Underkorp.,	Spillem.	og	Menige.
--	---------	-------------	----	----------------	----------	----	---------

Ialt altsaa: 17 Officerer, 28 Underofficerer og 738 Underkorporaler, Spillemænd og Menige.

De Officerer, der fandt Heltedøden vare:

Kapitain J. O. Hansen af 1. Regiment.

Premierl. C. F. T. Varberg af 11. Regiment.

Sekondl. af Inf. Krigsreserve J. C. I. Baron Dirckinck-Holmfeld af 1. Regiment.

*) I Tabet er for 1. og 11. Regiments Vedkommende medregnet det mindre Tab, som disse Regimenter videre lede under Tilbagetoget fra Dannevirke. Detailleret Tabsliste findes under Bilag 28.

Sekondl. af Inf. Krigsreserve N. S. M. Holst af 11. Regiment.

De saarede Officerer vare:

Generalmajor P. F. Steinmann, Kommandør for 3. Division.

Major J. M. F. F. Rist af 11. Regiment.

Premierl. V. E. Bruun af 11. Regiment.

Sekondl. J. C. E. M. Bernth af 1. Regiment.

Sekondl. P. H. Gjørup af 1. Regiment.

Sekondl. af Inf. Krigsreserve J. G. Leth af 11. Regiment.

Sekondl. af Inf. Krigsreserve E. L. Benzon af 1. Regiment.

Af disse faldt Sekondlieutenanterne Gjørup og Benzon i Fjendens Hænder.

Følgende Officerer faldt usaarede i Fangenskab: Major F. C. Hansen, Kapitain F. J. H. Weyhe, Premierlieutenant J. M. H. Riebau, Sekondlieutenanterne N. S. P. Sørensen, C. H. Christiansen og P. G. Müller, sidstnævnte af Inf. Krigsreserve, alle af 1. Regiment.

Desuden bleve Overlæge N. Salomon og Underlæge N. I. Tønder, begge af 11. Regiment, usaarede tagne tilfange.

Ved Kampens Begyndelse omtrent Kl. 3 Eftermiddag var Situationen ved den danske Hærs Gros følgende:

De fleste Afdelinger af 1, 2. og 4. Division samt Infanterireserven og Reserveartilleriet befandt sig N. og V. for Flensborg enten i deres Kantonementer eller paa Marchen dertil, tildels ventende paa, at Trainet, der særlig henimod Nr. Smedeby opfyldte alle Veie, skulde bortskaffes; Mangelen paa Trainførere, paa Bespænding og øvede Trainkudske gjorde det imidlertid i lang Tid umuligt at gjøre Veiene frie for Train*). Afdelingerne maatte tildels arbeide sig igjennem disse mange Vognkolonner, men herved blev det meget vanskeligt at holde dem samlede. Fæstningskompagnierne vare for Størstedelen sammen med Divisionerne ankomne til Flensborg tilligemed de fra Dannevirkestillingen hidbragte Piecer. I Flensborg anvendtes Mandskab af Artilleriparken og Fæstningsartilleriet til Indladning af Ma-

*) Forvirringen forøgedes, da der Nord fra efterhaanden ankom et betydeligt Antal Vogne, der vare udskrevne fra Haderslev og Aabenraa Amter for at indlemmes i en Park paa 2000 Vogne, der i Henhold til en tidligere Befaling skulde oprettes N. for Flensborg. Se herom Bilag 15.

teriel paa Skibe. 3. Divisions Hovedstyrke var paa Marche mod Flensborg.

S. for Flensborg befandt sig kun 7. Brigade i Kamp med Østerrikerne og 3. Brigade i Færd med at indtage en Forpoststilling Øst for Kampterrainet.

At Situationen S. for Flensborg var en saadan, var Overkommandoen uvidende om, thi den maatte i Henhold til sin Dagen forud udgivne Disposition (se pag. 269) staa i den Formening, at hele 3. Division endda med det samme extraordinært attachedede 8. Bateria dannede Arrieregarden, og følte sig ikke opfordret til at træffe særlige Foranstaltninger, fordi en Kamp førtes c. 1 Mil S. for Flensborg af de dertil bestemte Tropper. Heller ikke den Omstændighed, at Kampen syntes at nærme sig (flere af Infanterireservens Kompagnier traadte endog under Gevær), saalidt som nogle alarmerende Telegrafdepecher, der i Tiden mellem Kl. 3—4 Eftermiddag indtraf fra Stationen i Skovkro, foranledigede Overkommandoen til særlige Foranstaltninger.

Imidlertid bevirkede dog den fortsatte Kanonade og Mangelen paa Kjendskab til hvad der tildrog sig paa den som sagt 1 Mil fjerne Kampplads*), at Overkommandoen i Eftermiddagstimerne og for mødende Tilfældes Skyld bestemte at lade Infanterireserven indtage Fægtningsstilling tæt V. for Flensborg. Ordre herom udgik Kl 6 Eftermiddag og lød saaledes:

„Infanterireserven beordres til at indtage en Fægtningsstilling paa de to Kolonneveie tæt V. for Flensborg, som føre fra Nystaden over Tønder Veien til Husum Chausseen og Slesvig Chausseen. I denne Stilling optages eventuelt den nu indledede Fægtning og bivouakeres i alle Tilfælde hele Natten. Et Bateria vil staa til Disposition ved Kolonneveien“.

Samtidig udgik Ordre til 2. og 4. Division om næste Morgen ved Daggry at indtage Mødeopstilling ved Skæferhus paa Oxeveien. I Ordren gjorde Overkommandoen Rede for sit Syn paa Sagen i Overensstemmelse med det ovenfor Udviklede.

Det hed saaledes i Ordren til 2. Division:

„Fjendtlige Afdelinger af ikke ringe Styrke have været engagerede med den 3. Division, som staar med hele sin Styrke i Marken tilligemed 1. Divisions 3. Brigade S. for Flensborg“;

*) Fra General Steinmann var kun indløbet en Kl. 10 Formiddag ved Helligbæk skreven Melding om, at fjendtlige Kavaleri- og Infanteripatrouiller viste sig, og at 8. Brigade indtog en Arriegardestilling ved Stenderup.,

og i Ordren til 4. Division:

„Denne Stilling (ved Skæferhus ved Daggry d. 7.) er bleven nødvendig ved, at Fjenden har viist ikke ringe Styrke paa Veiene S. for Flensborg. Angriber Fjenden ikke, afmarcheres fra Mødestillingen imorgen. S. for Flensborg staa 3. Division og 1. Divisions 3. Brigade. Infanterireserven med et Batteri vil staa paa de to Kolonneveie, som ere anlagte tæt V. for Flensborg“.

Først efterat disse Expeditioner vare afgaaede, men som det synes umiddelbart derefter, erfarede Overkommandoen, at i Stedet for 3. Division med tre Batterier havde kun 7. Brigade med to Kanoner optaget Kampen, og at Brigaden var i en yderst medtagen Tilstand. En Mængde Officerer sagdes at være faldne eller saarede; iblandt de sidste nævntes General Steinmann; 1. Regiment sagdes oprevet. Samtidig indløb de mest alarmerende Efterretninger om Fjendens Fremrykning ad forskjellige Veie mod Flensborg. Det Ene med det Andet gjorde, at Overkommandoen under disse Forhold fandt det uforsvarligt at lade de netop til Flensborg ankomne Tropper af 3. Division (8. og 9. Brigade) gaa i Kvarter i Byen, saaledes som det tidligere, men under helt andre Forudsætninger, var anordnet, og tvertimod fandt det nødvendigt at have 3. Division parat til at modtage Fjenden, hvorfor den Kl. 7 Aften lod blæse til Udrykning i Flensborg. Samtidig udgik der nye Ordre til 2. og 4. Division om i Stedet for at stille ved Daggry ved Skæferhus strax at rykke mod Skæferhus for at møde Fjenden, hvis de S. for Flensborg staaende Afdelinger skulde blive kastede eller omgaaede.

Ordren overbragtes til 2. Division ved en af Hovedkvarterets Adjutanter, der Kl. 8 Aften — iøvrigt inden den tidligere Ordre om først ved Daggry at stille ved Skæferhus var modtaget — indfandt sig i Divisionskvarteret, og Meddelelse herom lod General du Plat efter Anmodning strax tilgaa 4. Division.

Meddelelsen var saalydende:

„4. Division underrettes om, at Forholdene ere af den Natur, at Generalmarchen er bleven slaaet Kl. 7 i Flensborg. 4. Division skal derfor i Lighed med 2. Division gaa Syd paa ad sin Operationslinie og handle efter Omstændighederne“.

8. og 9. Brigade stode efter Alarmeringen hurtig færdige til Udrykning; 8. Brigade tog Stilling S. for Byen, 9. Brigade dækkede de østlige Tilgange til samme, 12. Batteri stilledes ved Overskæringspunktet af Chausseen og Mysunde Veien.

Oberst Neergaard tog i den saarede General Steinmanns

Sted Kommandoen over 3. Division, hvis Brigader bevarede deres rolige og faste Holdning trods alle Forsøg, der fra endel Borgeres Side gjordes for at forøge Forvirringen ved Fortællinger om, at Fjenden omgik Flensborg. Iøvrigt kunde det ikke være andet, end at den ved Alarmeringen opstaaede Forvirring maatte forøges ved, at endel Tropper, væsentlig af 1. Regiment, der i Modsætning til den Bravour, hvormed saavel de som i det Hele taget Mandskabet af 1. og 11. Regiment havde kæmpet paa denne Dag, formentlig grebne af Panik havde benyttet sig af den ved Fægtningen ved Sankelmark opstaaede Uorden til uden Ordre at søge til Flensborg i Stedet for til deres Afdeling. Det skyldtes Brigadekommandørernes Holdning og Ro og den Assistance, der ydedes af Divisionsstabens Officerer, at det forsprængte Mandskab paa de tidligere omtalte Kompagnier nær, der indskibede sig til Sønderborg, bragtes til at staa, hvorved det bevirkedes, at de senere forenede sig med deres Regimenter.

2. Division beordrede 6. Brigade med 7. Batteri til Skæferhus for der at tage Opstilling med den netop til Harreslev naaede 4. Brigade i Reserve; fremdeles afsendtes Ordre til 5. Brigade*) om i Forbindelse med 9. Batteri at besætte Bov og der optage Divisionens øvrige Afdelinger; men Ordonnantsen, der afgik med Ordren, forfeilede Brigadekommandøren, saa at 12. Regiment ikke kom til Bov, men i Henhold til en tidligere given Befaling indtog Alarmstilling ved Kidskelund.

4. Division, der omtrent samtidig med Meddelelsen fra 2. Division modtog Overkommandoens Ordre om først at stille ved Skæferhus ved Daggry d. 7., forblev i sine Kantonnementer.

Infanterireserven beordrede 8. Regiment til fra Bov at marchere over Harreslev og Marieskov og indtage Stilling paa den vestlige Kolonnevei, 15. Regiment til fra Krusaa ad Chausseen at indtage Stilling paa den østlige. Først Kl. 12 Nat lykkedes det 15. Regiment at samle sine Afdelinger; det naaede Stillingen ved Flensborg Kl. 1½ næste Morgen. 8. Regiment, der var brudt op fra Bov Kl. 10½ Aften, naaede, dels fordi det i Mørket havde begivet sig for langt mod Vest, dels fordi Veiene vare slette, først Kl. 2 næste Morgen sit Bestemmelsessted. Det i Overkommandoens Ordre omtalte Batteri (8.) var ikke stødt til, da det saavel som 11. Batteri efter Artillerikommandoens Ordre allerede var marcheret ad Sønderborg til.

---

*) Brigaden bestod kun af 12. Regiment, eftersom 7. Regiment var afgivet til 4. Division (se pag. 269).

I Løbet af Aftenen, da Overkommandoen modtog Melding om, at Fægtningen ved Sankelmark Sø var ophørt, samt at 9. Brigade rykkede frem for at afløse 7. Brigade i Forpoststillingen, gav den 3. Division Bemyndigelse til at lade 7. og 8. Brigade gaa i Kvarter i Flensborg. Vore Forposter stode fra Nykro over Veseby til Hvilberg Kro og derfra over mod Jaruplund, hvor Forbindelse holdtes med 4. Divisions Forposter. Disse bestode af 2. og 3. Eskadron af 3. Dragonregiment, der vare opstillede ved Skovkro, hvorfra der patrouilleredes mod Vedding og ad Vanderup Veien; vestligere holdt Kapitain Kühle med tre Kompagnier af 7. Regiment Hanved og den vestlige og sydlige Del af Hanved Skov besat.

En nærmere Beretning om Arrieregardfægtningen modtog Stabschefen om Aftenen af General Steinmann, der infandt sig i Hovedkvarteret for at melde, at han paa Grund af sit Saar maatte nedlægge Kommandoen over 3. Division. De Tab, Divisionen havde lidt, og den delvise Opløsning, som var fulgt paa Kampen, efterat Mørket var faldet paa, gjorde det utvivlsomt, at denne Division kun kunde dirigeres med de øvrige Afdelinger til Als. Overkommandoen besluttede derfor kun at lade 4. Division tilligemed 7. Regiment og 5. Batteri trække sig tilbage ad Slesvigs østre Operationslinie til Jylland, og derimod at beordre den hele øvrige Armee til Als, hvorfra da senere 3. Division søværts skulde overføres til Fredericia. Divisionens Train beordredes derfor til efter kortest mulig Rast at fortsætte Marchen til Sønderborg*).

Om Aftenen Kl. 10¹/₄ udgik følgende Disposition for Afmarchen fra Flensborg d. 7.:

Disposition for
Afmarchen fra
Flensborg d. 7.

„1. Division med Undtagelse af 3. Brigade tager Opstilling paa Chausseen ved Krusaa Kl. 6 Formiddag.

2. Division tager Opstilling ved Harreslev ligeledes Kl. 6 Formiddag**).

3. Division med 7. og 8. Brigade tager Opstilling umiddelbart N. for Flensborg Kl. 5 Formiddag. 3. og 9. Brigade inddrage Forposterne Kl. 5 Formiddag og afmarchere gennem Byen og ad de V.

*) Den oprindelige Plan om at lade 3. Division gaa mod Nord var ikke meddelt General Steinmann, men, som anført pag. 265, kun omtalt for Korpsintendanten.

***) Den heri liggende Bemyndigelse for Divisionen til om Natten at forblive i sit Kantonement indtraf for sent til at faae Betydning, eftersom Divisionen, som tidligere omtalt, alt var rykket til Skæferhus, hvor den nu tilbragte Natten under aaben Himmel.

for samme anlagte Kolonneveie med saa kort Ophold som muligt for derpaa ad Chausseen at fortsætte deres Marche.

4. Division stiller ved Harreslev med et Kavaleriregiment paa Oxeveien tæt V. for Marieskov Kl. 5 Formiddag.

Infanterireserven staar paa Høiderne N. for Flensborg. Efter at 9. og 3. Brigade have passeret Flensborg tjener den som Arrieregarde; i dette Øiemed tildeles der Infanterireserven Batteriet Messerschmidt (8. Batteri)

Reserveartilleriet tager Opstilling paa Chausseen N. for Krusaapasset.

Angribes Armeen forinden Afmarchen, trækker 3. og 9. Brigade sig fægtende ud af Byen, medens de øvrige Afdelinger besætte de Terrainafsnit, i hvilke de stode opmarcherede for at optage bemeldte Brigader under Kampen.

Kan Afmarchen ske uhindret, tiltrædes den af samtlige Afdelinger paa respektive Chausseen og Oxeveien, indtil Foreningen kan iværksættes over Krusaa og Smedeby, herfra til Sønderborg paa den derhen førende Chaussee. Efter Foreningen danner 1. Division Arrieregarden.

4. Division marcherer med 7. Regiment og 5. Batteri, hvilke indtil videre danne et selvstændigt Korps, og udføres Marchen ad Oxeveien og Chausseen Nord paa til Nørrejylland's Grændse.

De tidligere givne Dispositioner falde herved bort.“

Hovedkvarteret vilde d. 7. blive taget paa Graasten.

De Allierede d. 6.
Februar.

Efter Kampen ved Sankelmark tog Brigaden Nostitz Kvarter i Oversø og Frørup og udstillede Forposter N. for Sankelmark Sø. Brigaden Gondrecourt kom til Sr. Smedeby; de øvrige Dele af Korpset lagdes S. og S. Ø. herfor ned imod Mysunde og Vedelspang.

III. Korps fik først op ad Formiddagen Underretning om Dannevirkestillingens Rømning. Vel havde General Gablenz anmodet General Gondrecourt om at give Korpset Meddelelse derom, men dette var blevet forsømt, og vel var det Korpsets Forposter paafaldende i Morgentimerne d. 6. intet at se til vore Tropper, men de afsendte ingen Melding derom. Det var først Kl. 8¹/₄, da General v. d. Mülbe kom til Lottorf for at træffe Aftale med II. Korps om det forestaaende Angreb, at han fik Kjendskab til Forholdene og nu ilede tilbage til Krop og alarmerede Gardekorpset. Kl. 10¹/₂ tiltraadte dets Avantgarde Fremmarchen over Lyrskov og videre over Bollingsted til Eggebæk, hvorfra en Fordækning fremsendtes til Tarup og Vanderup; Groset kom til Gammellund og Jydbæk.

I. Korps fik omtrent strax efter Rømningen Underretning om denne. 12. Brigade fik nemlig endnu den 5. Aften Melding om, at Kappel var forladt, hvorpaa den strax efter Midnat begyndte Overgangen, som nu efter Prinds Friedrich Carls Ordre mest mulig fremskyndedes.

Avantgarden fik Ordre til at gaa over ved Espenæs, men da Vanskelighederne her paa Grund af Isgang viste sig for store, fik den Ordre om at gaa over ved Kappel efter 12. Brigade. Men 12. Brigades Overførsel trak i Langdrag og var først fuldendt Kl. 10 Formiddag; der blev derfor i Morgentimerne (Kl. $7\frac{1}{2}$ — $10\frac{1}{2}$) slaaet en Bro ved Arnæs til Benyttelse for Korpsets øvrige Afdelinger. Fremmarchen var paa de glatte Veie meget besværlig; Rytteriet maatte jevnlig sidde af Hestene.

Først Kl. 7 Aften naaede Avantgarden Sterup, hvor ogsaa Prinds Friedrich Carl tog Kvarter; Grosset forblev i Egnen mellem Sterup og Kappel.

De Allieredes Overkommando havde Kl. 8 Morgen modtaget Melding fra General Gablenz om Dannevirkestillingens Rømning og derefter givet Korpserne Ordre til Fremmarche, forsaavidt de ikke alt havde tiltraadt den. Kl. 10 Aften, da II. Korps, der havde bevaret Føling med den danske Hær, var yderst udmattet og endnu stod i en Dybde af c. $2\frac{1}{4}$ Mil, og da Teten af I. Korps endog stod $2\frac{1}{2}$ Mil S. Ø. for Flensborg, udgaves Dispositionerne for d. 7., hvorefter III. Korps, hvis Avantgarde stod $1\frac{3}{4}$ Mil fra Flensborg, og hvis Gros var c. 2 Mil længere tilbage, skulde overtage Forfølgelsen. Korpset skulde begynde Fremmarchen mod Flensborg ved Daggry og fremskyde sin Avantgarde til Linien Bov, Nr. Smedeby, Kidskelund og Kollund, sit Gros til Flensborg; II. Korps skulde naae frem i Egnen S. for Flensborg med Hovedkvarter i Frørup; I. Korps Ø. og S. Ø. for Flensborg med Hovedkvarter i Glücksborg. Sidstnævnte Korps skulde anlægge Batterier paa Holdnæs og ved Kildseng til Sikkring af Flensborg.

Hovedkvarteret vilde den 7. gaa til Flensborg.

7. Februar.

Natten mellem d. 6. og 7. Februar indløb der ved vor Overkommando i Flensborg meget foruroligende Efterretninger. To Officerer, som vare afsendte fra Major Magius, der med 19. Reg.'s II havde afløst 1. Regiment i Forpoststillingen, bragte Melding om, at Fjenden

benyttede Jernbanen og udladede Tropper ved Skovkro. Samtidig blev det for anden Gang meldt, at stærke, fjendtlige Troppeafdelinger vare naaede til Glücksborg.

At Jernbanen kunde benyttes, havde Overkommandoen al Grund til at tvivle om, da den Natten mellem d. 5. og 6. paa Marchen fra Slesvig havde hørt stærke Detonationer, som tydede paa Udførelsen af den givne Befaling til Demolering af Jernbanebroen ved Holm. En Melding om, at den var foretagen, forelaa dog ikke. Oberst Neergaard, som netop var i Hovedkvarteret paa samme Tid, erklærede paa Stabschefens Opfordring, at han personligen kjendte de to Officerer som paalidelige Mænd, hvis Angivelse ikke kunde drages i Tvivl.

Disse Officerers Meddelelse kunde ikke som saa mange andre, der vare indløbne d. 6. Februar, lades upaaagtet. Hvor ønskeligt det end var at tilstaa Tropperne Hvile, skjønnede Overkommandoen dog under disse Forhold at maatte se bort derfra og besluttede derfor at alarmere Troppestyirken ved Midnat i Flensborg samt at fremskynde Afmarchen fra den indtagne Stilling med 2 Timer. Medens Befalingerne herom bleve bragte til alle Vedkommende, holdt Overkommandoens Stab marchefærdig i Nærheden af Mariekirken i Byens Hovedgade.

Afmarchen fra
Flensborg og
Omegn.

Kl. 3 Morgen brøde Forpostbrigaderne (3. og 9.) op og marcherede gjennem Flensborg ad Sønderborg til. Kl. 6 passerede de sidste af disse Tropper Flensborg, hvorpaa alle øvrige Afdelinger af 3. Division trak sig gjennem 15. Regiments Opstilling.

Samtidig vare ogsaa de ved Oxeveien værende Afdelinger i fuld Afmarche.

2. Division modtog Kl. 4 Morgen Ordre til at bryde op Kl. 6 og marchere over Bov og Nr Smedeby ad Chausseen til Sønderborg, paa hvilken den skulde indtage Plads i Kolonnen foran Infanterireserven. 5. Brigade afmarcherede fra sin Alarmplads ved Kidskelund, men fik først ved Ringenæs Forbindelse med den øvrige Del af Divisionen. Senere fulgte 4. Brigade, 9. Batteri, 1 Halvregiment Gardehusarer og sluttelig 6. Brigade med 7. Batteri. 6. Brigade gjorde en Times Holdt i Bov for at afvente 4. Division, der paa sin Marche mod N. ad Oxeveien ligeledes skulde passere Byen, og hvis Retraite led et væsentligt Ophold ved Inddragningen af Forposterne S. for Hanved, der skulde ske Kl 5 Morgen. Endnu efterat 6. Brigade forlængst var afmarcheret fra Bov, maatte en stærk Arrieregarde af 4. Division efterlades dersteds for at optage den fra Hanved over

Ellund retirerende 7. Reg.'s 1. Klokken var næsten 11 Form., inden denne Bataillon naaede Bov.

Efter 2. Division fulgte Infanterireserven. 15. Regiment havde Kl. 5 Morgen indtaget sin nye Stilling paa Høiderne N. for Flensborg. Forgjæves afventedes her Ankomsten af 8. Regiment, der i Nattetimerne og med udmattet Mandskab havde Vanskelighed ved at naae frem i rette Tid. Omtrent Kl. 7 satte 15. Regiment sig i Bevægelse mod Nord ad Chausseen; et Kompagni dannede Bagtrop. Da Regimentet naaede den sydlige Udkant af Klusrisskov, der fandtes besat af 21. Regiment, afløste det dette, hvorpaa 21. Regiment afmarcherede. Ved Skovudkanten, der i nogen Tid holdtes af 15. Regiment, stødte 8. Regiment til, saa at Infanterireserven nu atter var samlet og strax derefter fortsatte Marchen. 8. Regiment, der var forrest, passerede Krusaapasset omtrent Kl. 10 Formiddag, derefter fulgte 15. Regiment tilligemed 12. Batteri, der stilledes til Infanterireservens Raadighed. Omtrent Kl. 10¹/₂ trak de sidste Tropper af Infanterireserven sig tilbage over Krusaapasset og videre gjennem 1. Division, hvilken sidste under Marchen til Sønderborg skulde danne Arrieregarden.

Fjendens Angreb udeblev baade Natten over og den følgende Morgen. Om de formentlige Jernbanetog oplystes det, at Forestillingen herom var opstaaet ved den under Anstrængelser til Hallucinationer ophidsede Indbildningskraft. Et stort Antal Lygter, som Ingenieurkapitain Owesen havde ladet anbringe med regelmæssige Mellemrum langs den Kolonnevei, som efter Overkommandoens Befaling i de sidste Dage var bleven anlagt Vest om Flensborg, synes at have havt sin Del deri.

1. Division dannede saaledes nu Arrieregarden for Armeen 1. Division danner Arrieregarden. under dennes Marche til Dybbølstillingen.

2. Brigade i Kollund var allerede Kl. 3 Morgen bleven alarmeret ved nogle falske, indløbne Meldinger. Brigaden traadte under Gevær og sendte Kl. 4¹/₂ 5. Eskadron af 4. Dragonregiment frem til Sammenstødet af Flensborg—Sønderborg og Flensborg—Aabenraa Chaussee.

1. Brigade med 6. Eskadron af 4. Dragonregiment og 2. Batteri indtog Kl. 7¹/₂ Morgen Stilling paa Høiderne V. for Hønsnap.

Kl. 12³/₄ gik 2. Brigade tilbage og tog Stilling S. for Chausseen i Forlængelse af 1. Brigades ovennævnte Opstilling og overspændte Terrainet til Flensborg Fjord. General V og t overtog Befalingen over den samlede Arrieregarde (1. og 2. Brigade) og lod 5. Eskadron pa-

trouillere mod Overgangene ved Krusaa. Af Artilleri havdes kun 2. Batteri*); det stillede 2 Kanoner Ø. for Hønsnap, 2 til Bestrygning af Chausseen og holdt 4 Kanoner i Reserve.

Fjenden angreb ikke Stillingen ved Hønsnap, og da Alt forlængst var rykket igjennem Arrieregarden, beholdt denne omtrent Kl. 4 Eftermiddag Bemyndigelse til at tiltræde Tilbagemærchen. Indtil Ringenæs udførtes denne i Fægtningsformation, idet General Vogt under Indtrykket af de fra Kavaleriet modtagne foruroligere Meldinger og for at give Groset tilstrækkeligt Forspring underveis besatte og i nogen Tid holdt de Stillinger, som Terrainet tilbød.

Tilbageetoget for Hæren i dens Helhed fortsattes i Ro og Orden trods de store Vanskeligheder, som det glatte Føre og ugunstige Veir fremkaldte; det var Isslag og Kulde med bidende Blæst. Kræfterne begyndte efterhaanden at svigte; det blev nødvendigt at rekvirere Vogne fra de nærliggende Landsbyer til Transport af overanstrengt Mandskab, men herved forøgedes Kolonnernes Længde betydeligt. Trainet var sat i Bevægelse c. 9 Timer inden Armeens Afmarche fra Flensborg; ikke desto mindre indhentedes det alt ved Ringenæs af de marcherende Kolonner. Disses Marche blev derved paa den øvrige Del af Veien i høieste Grad hemmet, saaledes at Afdelingerne sent om Aftenen, enkelte først i Løbet af Natten indtraf i Sønderborg. Marcheordenen i selve Afdelingerne var tiltrods for de ugunstige Forhold i Regelen upaaklagelig, ved flere Regimenter endog fortrinlig, men det kunde dog ikke undgaas, at enkelte af Mandskabet bleve tilbage under Marchen, ligesom ogsaa at et mindre Antal navnlig af 10. og 12. Regiments sydslesvigske Mandskab benyttede Leiligheden til at absentere sig.

Under Marchen eller senest ved Ankomsten til Sønderborg beholdt Afdelingerne deres Kantonnementer anviste. Da imidlertid Trainet for en stor Del spærrede Passagen gennem Sønderborg, og det først henad Morgenstunden d. 8. lykkedes at faae Orden deri, kunde de givne Ordre ikke bringes til Udførelse i deres Helhed. De udmattede Tropper søgte den første Nat for største Delen Ly i selve Sønderborg og dens nærmeste Omegn.

---

*) 10. og 13. Batteri vare i Henhold til Overkommandoens Ordre (se pag. 281) naaede til Ringenæs og kunde i det glatte Føre ikke atter beordres frem; hvad Reserveartilleriet angik, da havde General de Meza i en med General Lüttichau stedfunden Samtale i Graasten d. 7. Februar Morgen erklæret sig enig med Generalen om Umuligheden i at sende Reserveartilleriet til Krusaa (se pag. 296) eller i det Hele andetsteds hen end tilbage til Dybbølstillingen.

3. Division havde uden Afbrydelse fortsat Marchen til Sønderborg, hvor dens Hovedstyrke forblev. Kun 9. Brigade havde en kort Standsning, idet Divisionen i den Tro, at 1. Division vilde holde Ringenæs besat om Natten, lod Brigaden tage Kvarter i Graasten og Adsbøl. Ved 1. Divisions Ankomst blev Feiltagelsen opklaret, og Brigaden maatte fortsætte Marchen.

2. Division gik i Kantonnement i Ulkebøl, Kjær og Vollerup. Dens Train, der under Kommando af Ritmester Neergaard (hvis Husareskadron var bleven opløst i Bov for at tilveiebringe de fornødne Førere paa Marchen) først var dirigeret til Kvers, naaede Chausseen i Nærheden af Graasten og ankom med Undtagelse af 4. Brigades, af hvilket en Del feilagtig var gaaet Nord paa i Følge med 4. Divisions, til Sønderborg før Divisionens Tropper og dirigeredes herfra videre.

Infanterireserven holdt et længere Hvil i Graasten og naaede Sønderborg omtrent Kl. 11 Aften. Den forblev i Byen, hvor Styrken fordeltes dels paa Skibe i Havnen, dels i Kirken.

Reserveartilleriet kom til Sønderborg og nærmeste Omegn.

Overkommandoen gik til Sønderborg. Staben havde Kl. 3^{1/2} Morgen forladt Flensborg og afventede i Ringenæs det Tidspunkt, paa hvilket fjendtlige Angreb efterhaanden bleve mindre sandsynlige. Her konfererede Stabschefen med 1. Divisions Stabschef og udkastede Dislokationen for Tropperne efter deres Ankomst til Als. Souschefen blev tilbage for at færdiggjøre Dislokationen for de Tropper, der skulde kantonneres paa Als, og besørge Ordre herom udleveret til Afdelingerne under disses Forbimarche

1. Division fik Ordre om at besætte Dybbølstillingen og udsætte en Forpostlinie foran denne. Divisionen gav i den Anledning 3. Brigade, der Kl. 3 Morgen havde faaet Ordre til at sætte sig i Marche mod Sønderborg, Befaling til, til at besætte Skandserne og forøvrigt gaa i Kantonnement i de nærmest bag dem liggende Gaarde, 1. og 2. Brigade til at besætte Forpoststillingen fra Sandbjerg over Stenderup til Stenbæk ved Vemmingbund, 1. Brigade fra Als Sund til Stenderup, 2. Brigade fra Stenderup til Vemmingbund. Følingen med Fjenden var efterhaanden gaaet tabt, hvorfor Marchen fra Ringenæs fortsattes kun med en Bagtrop. D. 8. Kl. 3 Morgen ankom Divisionens Arriergarde til Dybbøl og udsatte Forposterne som befalet. Regimenterne stode fra høire Fløi at regne i følgende Orden: 22., 2., 18., 3. Regiment. Divisionens Stabskvarter blev Sønderborg, 1. Brigades Pythuse, 2. Brigades Dybbøl Præstegaard, 3. Brigades Dybbøl Mølle. 2. Halv-

1. Division besætter Dybbølstillingen

regiment af 4. Dragonregiment lagdes i Maibøl, 2. Batteri i Hunslev, 10. i Lambjergskov. Det halve 1. Batteri samt 13. Batteri afgik til Forening med Reserveartilleriet.

Under Marchen gjorde Divisionen store Anstrængelser for at opsamle og medføre det Materiel, som var efterladt paa Veien, og ved undervejs at bemægtige sig Forspand lykkedes det at rense Chausseen indtil Graasten. Hvad der henlaa Ø. for Graasten blev paa Foranstaltning af Overkommandoen d. 8. indbragt til Sønderborg.

4. Division, der over Bov var draget mod Nord, foreløbig ad Oxeveien for at undgaa den glatte Chaussee, stod om Aftenen i Egnen V. for Aabenraa med 7. Regiment i Nybøl, 2. Kavaleribrigade og 5. Batteri i Hjortkjær og Sønder Ønlev, 1. Kavaleribrigade i Ris og Søst. Trainet med Undtagelse af 7. Regiments, der ved en Misforstaaelse afgik til Als, naaede Øster Løgum og dirigeredes d. 8. til Nørre Bjært, N. for Kolding. Divisionsstaben kom til Hjortkjær. Forposter udstilledes under Ledelse af Ritmester Freiesleben; den til Forposttjenesten bestemte Infanteristyrke lykkedes det at faae befordret tilvogns et kortere Stykke, nemlig fra Petersborg til Nybøl.

Hærens Hovedstyrke havde saaledes i Løbet af Natten til d. 8. naaet Dybbølstillingen og Als. I Hovedsagen var hermed Tilbage-toget udført. Kun 4. Division havde ikke naaet den jydsk Grændse, og for den stod anstrængende Marcher tilbage, men det maatte formodes, at den uantastet af Fjenden kunde udføre sit Tilbage-toget. —

Betragtninger til
Tilbage-toget.

De udgivne Dispositioner vise, at Overkommandoen havde for Øie ved en Nattemarche at naae Flensborg og Omegn, inden en Forfølgelse fra Fjendens Side kunde blive virksom, og en kort Tid at lade Hæren udhvile dersteds under Sikkring af Forposter. Der var en ikke ringe Sandsynlighed for at naae dette Maal. Fjenden naaede jo i Virkeligheden ogsaa kun at engagere vor Arrieregarde og vilde neppe have opnaaet dette før efter Hærens Ankomst til Flensborg, hvis ikke Marchen mod al rimelig Beregning var bleven forsinket ved det om Natten indtrædende Isslag, som forstyrrede den til Grund for Befalingerne lagte Tidsberegning, idet de i Teten marcherende lange Vognrækker og Parker med maadelig BESPENDING og for en Del ubrugelige Førere stoppedes. For Fjenden var denne Veirligets Indflydelse ikke saa hemmende, thi han kunde simpelthen lade Alt blive tilbage, som under hurtig Fremrykning vilde svigte.

Om Situationen S. for Flensborg d. 6. Februar fik Overkomman-

doen vel den af 3. Division Kl. 10 Formiddag afsendte Melding om, at 8. Brigade indtog en Arrieregarde Stilling ved Stenderup (se pag. 292 Anm.) men iøvrigt i Dagens Løb ingen Melding og savnede saaledes ethvert Kjendskab til Situationen. Overkommandoen, der havde beordret 3. Division til at danne Arrieregarde og i dette Øiemed forøget dens Artilleri med et Batteri (8.), antog at hele 3. Division med 3 Batterier stod i Marken S. for Flensborg og fandt sig, som tidligere anført, ikke foranlediget til at træffe særegne Forholdsregler, fordi en Kamp førtes S. for Flensborg af de dertil bestemte Tropper og sandsynligvis mod en underlegen Modstander. Men 3. Division lod efter at have udskilt en særlig Arrieregarde (7. og 8. Brigade med 4 Kanoner) Resten af sin Styrke rykke til Flensborg, og ved Oversø lod Divisionsgeneralen, der ingen alvorlig Kamp ventede, 8. Brigade med to Kanoner ligeledes rykke til Flensborg. At Overkommandoen lodes ukjendt med Situationen, fik Følger af indgribende Betydning.

7. Brigade med kun to Kanoner kom til at staa ene i Kampen. Havde Overkommandoen kunnet gribe ind, vilde 4. Brigade, der ved Lyden af Skydningen og trods Ordren om at gaa i Kvarter var forbleven i Beredskab ved Skovkro, have kunnet faae Ordre om at træde understøttende til; og Fremkomsten i Egnen ved Munkvolstrup af 3. Brigades Afdelinger — der paa deres Side Intet gjorde for at sætte sig i Forbindelse med 7. Brigade — kunde være bleven uheldsvanger for vor Modstander i Stedet for, at den blev uheldsvanger for os. Det Ene med det Andet gjorde, at Fjendens dristige Angreb med kun en Brigade og et Batteri blev ustraffet.

Troppestyrken i og om Flensborg alarmeredes til ingen Nytte. Det var Mangelen paa paalidelige Efterretninger fra Kamppladsen, der bevirkede, at Overkommandoen Kl. 7 Aften, da Kampen ved Sankelmark var hendøet, og Fjenden i Færd med at søge sine Kvarterer, fandt sig foranlediget til at alarmere alle de i og om Flensborg staaende Tropper. Blev end de fleste af disse senere beordrede tilbage til Kvartererne, saa stod dog Infanterireserven Natten over V. for Flensborg, og 2. Division kom meget imod Overkommandoen Villie til at tilbringe Natten under Vaaben ved Skæferhus (5. Brigade i Alarmstilling ved Kidskelund).

Deslige Mangler ved Meldingstjenesten synes imidlertid ifølge Erfaring vanskelig at kunne undgaaes. Nutiden har i alt Fald medoptaget dem i Beregning ved nemlig at anbefale Udsendelsen af Officerer til Kamppladser (eller fjernere Dele af disse) ene med det Hverv at indsende Meldinger.

Det var anstrængende Prøver, Hæren var stillet paa i Dage fra d. 5.—7. Februar, men den bar de største Møisommeligheder og Anstrængelser med beundringsværdig Selvfornægtelse.

Marcherne vare allerede i og for sig meget stærke; men Anstrængelserne bleve især følelige, fordi Kræfterne alt vare udtømte ved Marchens Begyndelse paa Grund af de forudgaaede Dages Kamp og Kampberedskab. Derhos udførtes Marchen under i enhver Henseende ugunstige Omstændigheder, nemlig Nat og Dag. af ukrigsvante Tropper, paa glatte Veie, i stræng Kulde og Snestorm, ventende Fjendens Angreb og forfulgt af ham.

Saavel Befalingsmænd som Mandskab gave Bevis paa stor Udholdenhed og Mod. Førerne vare utrættelige i at opmuntre Mandskabet og bringe Orden tilveie; men ogsaa mange Menige gave Bevis paa, at den ægte Soldateraand boede i dem. Mangfoldige Træk bære Vidne derom. Det er derfor kun et enkelt Exempel blandt mange, naar det her nævnes, at Soldater af 8. Regiment, da det traf paa to af de N. for Flensborg efterladte Kanoner og paa to Patronkarrer, frivilligt ved Haandkraft slæbte dem til Graasten, hvor de atter forsynedes med Bespænding.

Ogsaa Bestræbelserne fra Fæstningsartilleriets Side for at redde Fæstningsskyts fra Dannevirke fortjener anerkjendende at mindes.

Af Feltpiecer tabtes ingen.

Armeens Tab under Tilbagetoget i Dage 5.—7. Februar (Kampen ved Sankelmark inkl.) beløber sig til 23 Officerer, 48 Underofficerer og 1302 Underkorporaler og Menige*).

Talrige Foranstaltninger stode tilbage at iværksættes med Hensyn til Ordningen af Forsvaret af Dybbølstillingen, Troppestyrcens Forde-
deling m. m. Netop som disse Forholds Ordning i høieste Grad

*) Detailleret Tabsliste for Tilbagetoget fra Dannevirke d 5.—7. Februar se Bilag 29.

I Flensborg Fjord efterlodes 7 Skibsladninger med Proviant. 2. Divisions i Flensborg værende Hovedmagasin var i Dage 3.—6. Febrnar blevet indladet i 27 større og mindre Skibe, og af disse efterlodes i Flensborg 7 Skibe med 2581 Td. Havre, 80 Td. Gryn, 30 Td. Ærter, 73 Fade Brændevin, 454 Td. saltet Flæsk. Skibene bleve liggende, fordi de ikke vare til at faae ud paa Grund af Veirforholdene. De laa længst inde i Havnen, som paa Grund af haard Kuling af N. Ø. med Frost og Snefald, fuldpakkedes af Is, der bestandig tiltog i Masse og Styrke.

agde Beslag paa samtlige Kræfter ved Overkommandoen, indløb (d. 7 om Eftermiddagen) følgende Telegram fra Krigsministeriet:

„Generallieutenant de Meza og Oberst Kauffmann begive sig uopholdelig til Kjøbenhavn. Generallieutenant Lüttichau overtager midlertidig Overkommandoen med Major Stjernholm som Stabschef. Overkommandoen vil ordne det Nødvendige med Hensyn til Major Stjernholms Fraværelse fra Generallieutenant Gerlachs Stab“*). —

De Allieredes Stilling. III. Korps, som fra d. 7. skulde overtage Forfølgelsen, lod sin Avantgarde bryde op Kl. 6 Morgen; den naaede Kl. 2 Eftermiddag Egnen S. for Nr. Smedeby, hvor Forposter udstilledes i Linien Kollund—Kidskelund. En Rytterdeling stødte ved Bov paa danske Tropper; iøvrigt gik fra Hønsnap Følingen tabt. Korpsets Gros indrykkede i Flensborg.

De Allierede
d. 7. Februar.

I. og II. Korps indtog de for denne Dag befalede Kantonnementer henholdsvis Ø. og S. for Flensborg.

Forfølgelsen var hermed opgivet, og Feltmarskal Wrangel, der dels gik ud fra, at vor Hær dog ikke kunde naaes d. 8., og dels vilde gjøre sine Operationer afhængige af, om vor Hærs Hovedstyrke trak sig mod Dybbøl eller mod Kolding, besluttede først at skaffe sig Klarhed herover og imidlertid at tilstaa Tropperne en Rastdag.

8. Februar.

General Lüttichau overtog paa denne Dag Overkommandoen med Major Stjernholm som Stabschef; General Wilster ansattes under General Steinmanns Forfald som Kommandør over 3. Division, Oberst Hveberg som Kommandør over 4. Brigade. Stabschef ved 3. Division, Kapitain Blom, overdroges Forretningerne som Stabschef ved 1. Division, Kapitain Hoffmann Forretningerne som Stabschef ved 3. Division.

General Lüttichau
overtager Over-
kommandoen.

Følgende Proklamation fra Hs. Maj. Kongen til Hæren oplæstes for Tropperne under Gevær:

Allerhøieste Pro-
klamation til
Hæren.

„Soldater!

Det er ikke alene ved Tapperhed paa Kamppladsen, men ogsaa ved at bære med Taalmod Mangel paa Hvile, Kulde, allehaande Savn

*) Krigsministerens Forhold overfor Generallieutenant de Meza efter dennes Ankomst til Kjøbenhavn se pag. 314.

og Anstrængelser, at en Soldat lægger for Dagen Troskab for Kongen, Kjærlighed til Fædrelandet. Dette have I viist, og skjøndt det hidtil ikke har været givet Eder Alle i aabent Slag mod en overlegen Fjende at vise, at I ere besjælede af den samme Aand og Tapperhed, som Eders ældre Kammerater udviste ved Fredericia og Isted, saa have I alle derimod havt rig Leilighed til at give glimrende Prøver paa Udholdenhed, forenet med et freidigt Mod, hvorved I bleve i Stand til standhaftigere at afvise en overlegen Fjendes haardnakkede Angreb saavel i Stillingen som under Forfølgelsen.

Soldater!

Modtager herfor Eders Konges varme Tak! Dannevirke er opgivet. I Fjendens Vold er Størstedelen af de Kanoner, der skulde have forsvaret Stillingen. Dybt føle Vi med Eder, hvad Vi dermed have tabt. Men, Kammerater! Vi have kun denne ene Armee til Landets Forsvar, og Eders krigskyndige Førere have forment, at vi ei længere vilde have havt nogen Armee, dersom I ikke trak Eder tilbage; derfor toge de Beslutningen at vige.

Soldater!

Vi staa endnu ene med vort Folk. Vi stole paa Eder og paa Vor Flaade. Rede ere I til at udgyde Eders Blod, men vi ere Faa mod Mange, og derfor maa det dyrt betaales.

Den almægtige Gud give, at Seiren snart maa krone en retfærdig Sag.

Sønderborg d. 8. Februar 1864*).

Christian R.“

---

*) For at berolige Befolkningen havde Krigsministeriet efter Opfordring fra Politidirektøren ladet denne Proklamation allerede d. 6. Februar bekjendtgjøre i Kjøbenhavn. Men medens Proklamationen for Hæren, der oplæstes d. 8. var underskrevet af Kongen og ikke kontrasigneret af Konseilspræsidenten, var Proklamationen, der kundgjordes d. 6. for Kjøbenhavns Befolkning, underskrevet af Kongen og kontrasigneret af Konseilspræsidenten og i sin Slutningspassus forskjellig fra den første. I Virkeligheden var Proklamationen af 6. Februar kun et Udkast, som, medens Kongen opholdt sig i Sønderborg, pr. Telegraf tilstilledes Krigsministeren fra Konseilspræsidenten, der, inden han udbad sig Kongens Approbation paa Proklamationen, ønskede at vide, om Krigsministeren havde Noget at erindre imod, at en Proklamation af det angivne Indhold udstedtes; Ministeren svarede strax Konseilspræsidenten i en til Sønderborg afsendt Depeche, at han billigede Proklamationen. I denne foretog Hs. Majestæt Kongen derefter enkelte Rettelser. Imidlertid havde Kjøbenhavns Politidirektør d. 6. Februar henvendt sig til Krigsministeren for at erfare, om ingen Meddelelse kunde gjøres for at virke beroligende paa den stærkt bevægede Folkestemning, og da han underrettedes om Prokla-

Denne Dag blev i Hovedsagen Rastdag for Styrken i Sundeved, idet Afdelingerne forbleve i de stærkt sammentrængte Kantonnementer, hvori de vare anbragte om Natten; kun 7. Brigade udrykkede til et Kantonnement Notmark—Sundsmark, 3. Divisions Kavaleri til Egen og Infanterireserven til Ulkebøl Vestermark.

Begivenhederne
i Sundeved og
paa Als.

4. Division fortsatte fra Kl. 6 Morgen sin Marche mod Nord. To Kavaleriregimenter sendtes forud til Besættelse og Observation af Stillingen Haderslev—Hammelev; den øvrige Del af Divisionen marcherede til Haderslev, hvor den ankom Kl. 3—4 Eftermiddag efterat have gjort nogle Timers Holdt ved Vartenbjerg. Civiløvrigheden i Haderslev var forud anmodet om at sørge for Bespisning og holde Vogne beredte til Infanteriets videre Transport. Divisionen var efter de udstaaede Anstrængelser og som Følge af Veirets Barskhed og det glatte Føre overordentlig udmattet. Allerede inden Afmarchen fra Kantonnementet V. for Flensborg erklærede Kommandøren for 7. Regiment sit Regiment for ukampdygtigt; for 1. Kavaleribrigades Vedkommende afgav Brigadekommandøren en lignende Erklæring. Ved Forhandling med Afdelingskommandørerne blev det af denne Grund bestemt at søge et saadant Forspring indvundet overfor den eventuelt forfølgende Fjende, at en midlertidig og samlet Hvile, der bl. a. tillod at ordne og efterse Beslaget og den mangelfulde Udrustning, kunde forskaffes. Forholdene vare saameget vanskeligere, som ingen paalidelige Efterretninger havdes om Fjendens Bevægelser og under de givne Forhold vanskelig kunde skaffes tilveie. Det befaledes, at Marchen endnu samme Aften skulde fortsættes til i Høide med Kolding, og at der ved Haderslev ikke skulde holdes længere Hvil end nødvendigt til Mandskabets Bespisning og Hestenes Fodring.

4. Divisions
Marche.

Den tagne Beslutning indberettedes til Overkommandoen ved følgende telegrafiske Melding indleveret i Haderslev Kl. 6²⁴ Eftermiddag:

„Jeg har herved den Ære at melde, at 4. Division for Øieblikket staar i Haderslev, men iaften afmarcherer til Kolding. Fjenden siges at være i Aabenraa og N. for samme“.

Hegermann-Lindencrone.

---

mationens Modtagelse, anmodede han indstændigt om, at den endnu samme Dag maatte udgaa. Krigsministeren, der stod i den Formening, at Udkastet til Proklamationen forinden af Konseilspræsidenten var forevist Kongen og allerhøist bifaldet, og som antog, at Proklamationen nu vilde udkomme, gav Bemyndigelse til dens Offentliggjørelse i Berlingske Tidende og bad, da han blev oplyst om Feiltagelsen, Kongen om Tilgivelse derfor.

Afmarchen fra Haderslev foregik paa følgende Maade:

Ad Chausseen til Kolding afgik 1. Kavaleribrigade, 5. Bateria og et Kompagni Infanteri paa Vogne, Alt under Brigadekommandørens Kommando. I nogen Afstand skulde følge 7. Regiment, tildels befordret paa Vogne og fulgt af det til Forposttjenesten ved Haderslev afgivne Kavaleri, der udsendte de nødvendige Sikkringsdele.

Ad Veien over Alver til Kolding afgik 2. Kavaleribrigade.

Et mindre Detachement forblev en kort Tid ved Haderslev som et Rideau.

Det tidligt indtrædende Mørke og det henad Aften faldende stærke Snefog forøgede Besværlighederne ved den forcerede Marche.

Efter Ankomsten til Kolding d. 9. Morgen tog Divisionsstaben Kvarter i denne By, og de yderst udmattede Tropper lagdes: 7. Regiment, 5. Bateria og en Eskadron af 6. Dragonregiment i Kolding; Resten af 6. Dragonregiment N. V. for denne By og i Hovedsagen V. for Chausseen til Veile; 1. Kavaleribrigade N. Ø. for Kolding op mod Gudsø og Omegn.

Forud for 4. Division vare til Kolding Syd fra ankomne det kjørende Espingolbatteri (se pag. 155) og 2. Dragonregiment (se pag. 153), der under Marchen til Armeen d. 7. Februar vare indtrufne henholdsvis i Aabenraa og Gjenner, men samme Dag ifølge telegrafisk Ordre fra Krigsministeriet vare gaaede Nord paa, ligeledes et Kommando af 300 Forstærkningsmænd, som egentlig var bestemt for 12. Regiment, men som nu indlemmedes i 7. Regiment. Espingolbatteriet forblev foreløbigt ved 4. Division, hvorimod 2. Dragonregiment, der fortsatte Marchen til Egnen N. Ø. for Veile, og som kun var høist ufuldstændig organiseret, ifølge Overkommandoens Ordre d. 12. Februar over Snoghøi afgik til det nordvestlige Fyen.

Forposttjenesten foran Kolding bestredes foreløbig af et Kompagni og $\frac{1}{2}$ Eskadron, men overtoges d. 9. af et fast Kommando, under Befaling af Kapitain Kühle og bestaaende af 7. Reg.'s I, to Eskadroner (af 6. Dragonregiment) og fire Espingoler. Det udstillede Forposter mellem Kolding og Paaby i Forbindelse med de af 6. Dragonregiment længere Vest paa udstillede Forposter. Ritmester Freiesleben ansattes som Forpostkommandør. —

De Allieredes Stilling. Paa fjendtlig Side holdtes Rast; III. Korps udsendte Patrouiller mod Graasten og Aabenraa, der dog kun bragte meget ufuldstændige Oplysninger om vore Troppebevægelser.

Forholdene paa
fjendtlig Side.

9. Februar.

I Henhold til den tagne Beslutning om at overføre 3. Division søværts til Fredericia stode om Morgenen Kl. 7 8. og 9. Brigade i Sønderborg færdige til Indskibning. Da Skibene først skulde indtage en Del Proviant, kunde Afseilingen først finde Sted Kl. 11; men Transportmidlerne, 7 Dampskibe med tilhørende Transportbaade, viste sig utilstrækkelige; der maatte hidskaffes endnu et Dampskib, og endda blev et Kompagni af 19. Regiment efterladt. Overførselen foretoges i halv Storm og i Snefog, saa at kun 3 af Skibene naaede Fredericia om Aftenen og foretoge Landsætningen tildels i Baade; de andre maatte overnatte dels udenfor Fredericia, dels ved Assens. Efterhaanden som Afdelingerne denne og næste Dag indtraf, indkvarteredes de, 8. Brigade i den østlige, 9. Brigade i den vestlige Del af Fæstningen. Trainet skulde først senere følge efter; en Officer pr. Regiment efterlodes for at drage Omsorg for det.

Begivenhederne i
Sundeved og paa
Als.

Paa Als foretoges en Omflytning efter 8. og 9. Brigades Bortmarche.

Overkommandoen, 1. og 2. Divisions Stab, Fæstningsartilleriet og Ingeniørtropperne *) fik fast Kantonnement i Sønderborg.

2. Division lagdes: 4. Brigade paa Kjær Halvø, 5. Brigade (o: 12. Regiment) Sundsmark og Omegn, 6. Brigade Sønderborg, 7. Batteri Rønhave, 9. Batteri Vollerup, 1. Halvregiment Gardehusarer Vibøge og Skovby.

Af 3. Division vare kun tilbage 7. Brigade med 11. og 12. Batteri samt 4. Dragonregiments 1. Halvregiment; 7. Brigade og 11. Batteri lagdes i den østlige Del af Als, 12. Batteri paa Sønderborg Ladegaard, Halvregimentet i Egnen om Svenstrup—Klingbjerg.

Infanterireserven samt 13. Reg.'s II **) lagdes i Kantonnement om Maibølgaard, Hørup og Lebøl.

Af Reserveartilleriet lagdes 1., 3., 6., 8. og 13. Batteri i Egnen om Dynnevit—Guderup, 4. Batteri til Ladegaard og Klintinge (Parkplads Sønderborg).

1. Division stod, som det vides, paa Forpost i Sundeved, men med yderst udmattede Tropper. Ritmester H. Castenschiold af 6. Dragonregiment ansattes som Forpostkommandør i Dybbølstillingen og ind-

*) Ingenieurkompagnierne inddroges fra Divisionerne og samledes atter under Ingenieurkommandoens direkte Befaling, saaledes at denne efter Rekvisition af den Division, som agerede mod Fjenden, afgav $\frac{1}{2}$ —1 Kompagni med tilhørende Train.

**) Sammenhold pag. 120 og pag 265.

sendte strax efter Overtagelsen af denne Tjeneste følgende Melding: „Det vil være nødvendigt, at de paa Forpost værende Afdelinger afløses, da Infanteriet er udmattet, og Kavaleriet i flere Dage ikke har havt afsadlede Heste, og disse ikke ere skærpede“.

En mindre Forpostfægtning udspandt sig ved, at Fjenden sendte 2 Kompagnier og 1 Eskadron frem til Rekognoscering mod Dybbølstillingen. De 2 Kompagnier standsede vel ved Graasten, men Eskadronen gik til Nybøl, hvor den begunstiget af et stærkt Snefog overfaldt en der staaende mindre Postering af Kavaleri og paa Grund af dennes høist udmattede Tilstand tog 1 Underofficer og 3 Dragoner til Fange; ligeledes bleve 6 Mand af 18. Regiment, der havde begivet sig ind i Nybøl, tagne til Fange.

4. Division telegraferede til Overkommandoen Kl. 11¹⁴ Form.

Begivenhederne ved den nørre-jydske Grændse.

„Divisionen er imorges ankommen til Kolding, hvor Espingolbatteriet har meldt sig ved det. Inat endnu ingen Fjende i Hoptrup eller Vartenbjerg, igaar heller ei nogen stor Styrke i Aabenraa. Divisionen er meget medtaget og for Øieblikket ei i kampdygtig Stand. Den er foreløbig lagt i Kantonnement tæt ved Kolding med et Infanteriregiment, en Eskadron og et Batteri i Byen. — En Masse Train- og Magasinvogne, som opfyldte Veiene til Fredericia og Snoghøi er efter Konference med General Lunding*) dirigeret mod Snoghøi. Divisionen venter snarest mulig nærmere Ordre“.

Forholdene paa fjendtlig Side.

De Allieredes Stilling. Et indløbet Rygte om, at Dybbølstillingen var forladt af Vore, bevirkede, at III. (preussiske) Korps endnu samme Aften lod sin Avantgarde eclairere mod Dybbøl, hvor vor Forpostlinie imidlertid stod uforandret over Nybøl. Avantgarden tog Kvarter i Graasten og Omegn og udstillede Forposter i Linien Adsbøl—Fiskebæk.

Bortset fra disse Rekognosceringer forbleve de Allierede ogsaa paa denne Dag i de tidligere angivne Kantonnementer.

10. Februar.

Natten 9.—10. Februar var Alt roligt ved Forposterne foran Dybbølstillingen.

Begivenhederne i Sundeved og paa Als.

2. Division skulde paa denne Dag lade 6. Brigade rykke over i Dybbølstillingen saa betids, at den Kl. 10 Formiddag kunde afløse

*) Kommandant paa Kronborg Fæstning, karakteriseret Generalmajor N. C. Lunding, var ved Kundgj. f. Arm. af 6. Decembar 1863 bleven ansat som fungerende Kommandant i Fredericia Fæstning.

1. Division. Brigaden skulde forblive i Stillingen 2×24 Timer og bestride Forposttjenesten i Sundeved, saaledes at et Regiment anvendtes til Forposterne, et til Skandsebesætning og som Reserve for Stillingen.

Medens Afløsningen fandt Sted, rykkede et fjendtligt Rekognosceringskommando paa 3 Kompagnier, 2 Stykker Skyts og 12 Husarer frem mod Vester Sottrup og samtidig hermed 1 Kompagni frem over Nybøl for at bortlede Forposternes Opmærksomhed fra det førstnævnte Kommando. Om Morgenen var et andet Kompagni blevet sendt frem over Nybøl, havde kastet den Ø. for Byen staaende Feltvagt af 18. Regiments 8. Kompagni tilbage mod Bøffelkobbøl, men var derpaa gaaet tilbage, efterladende 1 saaret Menig.

Omtrent Kl. 11 angrebe de oven nævnte fjendtlige Husarer vor ved Vester Sottrup udstillede Kavaleripostering paa en Vagtmester og 9 Dragoner (af 4. Dragonregiments 5. Eskadron). De fjendtlige Ryttere bleve drevne tilbage med et Tab af 2 fangne Menige, medens paa vor Side 1 Dragon blev fanget, men kort efter rykkede de fjendtlige Kompagnier frem og indledede en Skydefægtning med vore Forposter i Terrainet om Tørvemosegaard. Disse (2. Regiments 2. Kompagni med Afløsningen, 5. Regiments 5. Kompagni, i Reserve) tiltraadte vel Tilbagetog mod Ragebøl, men Fægtningen hendøde omtrent Kl. 3 Eftm., inden dette Punkt var naaet.

Det over Nybøl fremrykkende, fjendtlige Kompagni gik frem til i Nærheden af det Sted, hvor Veien gaar af til Smøl, og tirailerede her med vore Forposter (18. Regiments 8. Kompagni med Afløsningen, 5. Regiments 3. Kompagni, i Reserve), indtil Kampen i Centrum forstummede.

Fjendens Tab under disse Fægtninger var 1 Officer og 7 Mand.

Vort Tab var: 1 Underofficer og 5 Menige faldne, 1 Officer, 1 Underofficer og 25 Menige saarede samt 1 Underofficer og 5 Menige usaarede fangne*).

6. Brigade indtog følgende Opstilling:

5. Regiment paa Forpost i en Linie N. for Ravnskobbøl og Ragebøl Skov til Tørvemosegaard og derfra over Stenderup Skovs vestlige Udkant og over den nordlige Østerskovgaard udenom Bøffelkobbøl til Stenbæk ved Vemmingbund, Hovedposter ved Aabenraa Veien og Chausseen. 10. Regiment: 1 Bataillon i Skandserne, 1 Bataillon i de bag disse liggende Gaarde.

Den ved ovennævnte Fægtninger bevirkede Skydning, først paa

*) Detailleret Tabsliste findes under Bilag 30.

Forposternes venstre og senere paa deres høire Fløi, bevirkede, at 1. Division, der skulde have været afløst Kl. 10, forblev i Alarmstilling, indtil Fægtningen ophørte.

Om Eftermiddagen indtog 1. Division med Stabskvarter i Sønderborg følgende Kantonnement: 1. Brigade Egnen om Maibøl, 2. Brigade Egnen om Augustenborg, 3. Brigade Sønderborg, 2. og 10. Batteri samt 2. Halvregiment af 4. Dragonregiment Hunslev, Egen og Stevning.

Overkommandoen bestemte, at de paa Als kantonnerende Brigader skiftevis skulde kantonnerere i Sønderborg, men samtidig have fast Kantonnement paa Landet; i Henhold hertil anvistes der 3. Brigade, der foreløbig forblev i Sønderborg, fast Landkantonnement om Kettinge, Gammelgaard og Kettingeskov; 6. Brigade, der stod i Sundeved, fast Landkantonnement i Kegenæsgaard, Balle og Lysabild.

4. Regiment (Stabskvarter Kjær) fik Bevogtningstjenesten ved den Del af Als Sund, som ikke var dækket af Forpoststillingen i Sundeved. Det afgav hertil et Kompagni, som udstillede 3 Feltvagter henholdsvis ved Arnkilsøre, Rønhave og den S. for Kjær Vig nærmest liggende Gaard.

Fra Overkommandoen modtog General Hegermann følgende Direktiver af 9. Februar angaaende 3. og 4. Divisions Samvirken.

Begivenhederne
ved den nørre-
jydske Grændse.

„4. Division maa holde den jydske Grændse besat, saavidt dens Kræfter tillade det. Overkommandoen har bestemt at lade den 3. Division overføre til Fredericia og at lade den rykke frem mod Kongeaaen. 3. Division underlægges General Hegermann, saalænge den opererer i Forbindelse med 4. Division. 8. og 9. Brigade under Kommando af Oberst Neergaard ere idag overskibede til Fredericia. Der er tillagt Oberst Neergaard Ordre at melde sig hos General Hegermann og at rykke frem fra Fredericia efter hans nærmere Anordning, saasnart Tropperne ere i Stand til at tiltræde Marchen.

3. Divisions Afdelinger retirere i Tilfælde af Angreb til Fredericia, 4. Division med 7. Regiment til det nordlige Jylland. Espingolbatteriet vil, naar Divisionen ikke har Anvendelse for det, være at dirigere til Fredericia. Naar Transportmidler ere disponible, vil den øvrige Del af 3. Division blive overført. Til Overføring af det forsprængte Train og 2. Dragonregiment sendes Transportmidler til Fredericia“.

I Løbet af Dagen landsattes Resten af 8. og 9. Brigade i Fredericia. Veiret var meget slet, stærkt Snefog med Frost og Blæst. Udslibningen var ikke endt før om Aftenen; 2 Kompagnier, som overførtes paa Diana, der havde en Transportbaad med Heste paa Slæb, landsattes først d. 11.

Oberst Neergaard meldte sig efter Ordre til General Hegermann-Lindencrone, der dog ikke troede en Fremrykning til den jydsk Grændse mulig før d. 12. Obersten overbragte Melding om, at Brigadernes Train formentlig vilde blive overført d. 11. tilligemed 160 Mand af 7. Regiment samt dette Regiments Train, der, som tidligere anført, feilagtig var gaaet til Als.

Generalens Dispositioner ville blive skildrede i et følgende Afsnit.

Paa fjendtlig Side foretoges d. 10. kun en mindre Udvidelse af Kantonnementerne, saaledes at III. Korps herefter belagde Egnen ud over Flensborg indtil Linien Kollund—Hønsnap. Korpset udsendte et Rekognosceringskommando mod Aabenraa; dette meldte, at Aabenraa var rømmet af os for to Dage siden, hvorfor Ordre gaves til Byens Besættelse fra d. 11.

Begivenhederne
paa fjendtlig Side

Fjenden bemægtigede sig paa denne Dag Færgen ved Egersund.

Ved vort Tilbagetog fra Dannevirke kom Dybbølstillingen og, saafremt Fjenden udstrakte sine Operationer ind i Jylland, ogsaa Fredericia til at ligge i første Linie. Men Overgangen til Flankestillingerne var jo netop foretaget — ikke for at undgaa Kamp — men for at optage den under Forhold, der vare gunstigere for Hæren, og som gave større Udsigt til at bestaa Kampen med Hæder og Held. En Betingelse herfor var imidlertid, at Stillingerne vare i en saadan Tilstand, at de kunde yde Forsvaret en virksom Støtte.

Som senere vil blive viist, var dette ingenlunde Tilfældet. Al disponibel Kraft maatte sættes paa Stillingernes Fuldførelse, og det blev tvivlsomt, om det kunde lykkes blot nogenlunde at blive færdig, inden Fjenden angreb. Det var ikke opmuntrende at maatte tage fat i Dybbølstillingen og ved Fredericia, ganske som man havde maattet gjøre det ved Dannevirke; men gav Fjenden os Tid, havde vi i alt Fald Haabet om at kunne byde ham en alvorlig Modstand paa de kjendte Valpladser. Men selvfølgelig kunde der nu ligesaa lidt som før blive Tid eller Leilighed for Hæren til ved Øvelser at styrke Sammenholdet.

Tillæg.

Krigsministerens Forhold overfor Generallieutenant de Meza efter dennes Ankomst til Kjøbenhavn.

Generallieutenant de Meza ankom til Kjøbenhavn d. 9. Februar Aften og underrettedes ved en Skrivelse fra Krigsministeren af 10. *) om, at naar Ministeren havde kaldt ham med Stabschef til Kjøbenhavn, var det ikke for at berøve ham Overkommandoen, men for at han skulde afgive Beretning om Motiverne til Tilbagetoget. Ministeren imødesaa denne Beretning d. 15. Februar.

General de Mezæs udførlige Beretning, parapheret af Stabschefen, indgaves den forlangte Dag*). Generalen kastede et Tilbageblik paa den Tilstand, hvori Armeen befandt sig ved og efter Krigens Udbrud, gav en udførlig Skildring af Stillingens Besættelse d. 1. Februar, beskrev kortelig de krigerske Begivenheder i de nærmest paafølgende Dage og gik dernæst over til en Fremstilling af, hvorledes Beslutningen om det frivillige Tilbagetog fra Dannevirke var opstaaet, ei blot som en Nødvendighed, men som en Pligt for ham, idet den ham under 22. Januar givne Instrux havde stillet ham den Opgave vel at gjøre Fjenden mest mulig Modstand i Dannevirkestillingen, men i alt Fald og fornemmelig at føre Hæren saaledes tilbage til Flankestillingerne, at dens Tilværelse som Hær ikke blev kompromitteret.

D. 18. Februar forlangte Ministeren Oplysning*) om Grunden til, at han ikke betimelig var bleven underrettet saavel om de Omstændigheder, der havde fremkaldt Overkommandoens Beslutning som om selve den tagne Beslutning. Endvidere udbad Ministeren sig Oplysning om Resultatet af de til forskjellig Tid foretagne Rekognosceringer af

*) Se Bilag 31.

Stillingen samt om de Foranstaltninger, der vare truffne for Forsyning af Mandskab og Heste under det flere Dages Tilbagetog. Samme Dag indberettede Ministeren allerunderdanigst til Hs. Maj. Kongen, at han ikke endnu havde vundet det Overblik over Sagen, han som ansvarlig Minister behøvede for at kunne afgive Beretning om den til Hs. Majestæt*).

Dagen forud, d. 17. Februar, havde Krigsministeren besluttet sig til et ekstraordinært Skridt, nemlig Nedsættelsen af Kommissioner til nærmere Undersøgelse af Forholdene under Hærens Ophold ved Dannevirke. Han tilskrev i den Anledning Armeens Overkommando under 17. Februar som følger:

„Saavel af Krigsraadsprotokollen af 4. Februar som af samtlige Efterretninger fra Armeen, der siden Tilbagetoget fra Dannevirkestillingen ere komne frem for Offentligheden, synes det at fremgaa, at den aktive Armees Tilstand allerede fire Dage efter Fjendtlighedernes Udbrud har været af en særdeles betænkelig Natur, idet dens Kræfter have været stærkt medtagne ved idelig Tjeneste, og Forpleiningen samtidig har været særdeles mangelfuld. Ministeriet overser nu ikke, at der ved en Armees af en saadan Organisation som den danske altid i Begyndelsen af et Felttog vil vise sig endel Vanskelighed ved at bringe Administrationen i regelmæssig Gang, baade fordi en stor Del af Administrationspersonalet maa tages blandt Personer, som i denne Henseende ere aldeles uøvede, og fordi ikke blot Mandskaberne, men endog det faste Befalingspersonale behøver Tid til at finde sig tilrette i nye Forhold; men Vanskelighederne synes denne Gang at have naaet et aldeles uforudset Omfang. Det er derfor ligemeget i Armeens og Krigsbestyrelsens Interesse at faae oplyst, om der foruden de ovenantydende Anledninger endnu maatte have været andre tilstede, som have bidraget til et saa uheldigt Resultat. Ministeriet har derfor anset det nødvendigt, at der etableres en Undersøgelse af alle herhenhørende Forhold, og maa saaledes anmode Overkommandoen om at foretage de dertil fornødne Skridt. Undersøgelsen vil være at iværksætte ved Kommissioner, udnævnte af Overkommandoen og bestaaende af en Stabsofficer, en Kapitain og en Auditor, og Ministeriet antager, at dertil vil behøves en Kommission for de i Jylland opererende Tropper og en eller to for Tropperne paa Als. Kommissionerne bemyndiges til at æske Oplysning af alle til Armeen Henhørende, hvilke Oplysninger fornemmelig maa gaa ud paa at konstatere samtlige Afde-

*) Se Bilag 31.

lingers Dislokation i Tidsrummet fra 1. Januar til 10. Februar, deres tjenstlige Anvendelse i samme Tidsrum, Indkvarterings- og Forplejningsmaaden og, forsaavidt denne ikke har været tilfredsstillende, da de sandsynlige Aarsager hertil med Angivelse af de Foranstaltninger, der fra Afdelingernes egen Side have været truffet for at raade Bod paa Manglerne. For Intendanturens Vedkommende bliver især at tilveiebringe Oplysning om Tidspunkterne for de forskjellige Lazarethers og Magasiners Etablering samt disses Tilstand og Forsyningsgrad.

Ministeriet lægger særdeles megen Vægt paa, at denne Sag fremmes med al den Hurtighed, der er forenelig med en nøiagtig Undersøgelse, for at dens Resultater med mindst Tidsspilde kunne komme Armeen tilgode“.

Dette Skridt vandt ikke Sympathi hos Overkommandoen, der tvertimod fandt det lige utilraadeligt, hvad enten det foretoges, fordi General de Mezas Oplysninger ikke fandtes tilstrækkelig fyldige, eller fordi Ministeren søgte et Vaaben mod den afgaaede Overkommando, og som derfor besvarede Ministerens Skrivelse som følger:

„Sønderborg d. 20. Februar 1864.

Jeg maa indtrængende bede Deres Excellence fritage mig for under nærværende Omstændigheder at iværksætte den i Ministeriets Skrivelse af 17. Februar befalede Undersøgelse, der efter min Mening i dette Øieblik vil bevirke megen Skade.

Lüttichau.“

Paa Krigsministeren gjorde denne bestemte Udtalelse intet Indtryk. Endnu samme Dag indtraf Ministerens Svar saalydende:

„Til Generallieutenant Lüttichau, Sønderborg.

Jeg tør ikke frafalde Undersøgelsen for Armeens egen Skyld. Naar Overkommandoen vil betegne Medlemmerne, skal Ministeriet selv foretage Udnævnelser og meddele Kommissionsordrer.

Lundbye“.

Overkommandoen havde nu kun at følge Ministerens Befaling. Den nævnte de Medlemmer, den kunde ønske til Indtrædelse i Kommissionerne, og under 28. Februar kundgjordes disses Nedsættelse i Dagsbefalingen *).

Imidlertid havde General de Meza i Skrivelse af 20. Februar *) besvaret Ministerens Forespørgsler Punkt for Punkt, og Generalen skjønnede nu, at hans forskjellige Redegjørelser maatte være tilstrække-

*) Se Bilag 31.

lige til for en med Sagkundskab udrustet Domstol at lade Overkommandoens Handlemaade fremtræde som vel motiveret ved Forholdene og forsvarlig ligeoverfor Instruxen af 22. Januar. Generalen var i saa høi Grad gennemtrængt heraf, at han i en Skrivelse af 20. Februar, i hvilken Stabschefen ingen Del havde, forlangte med samt sin Stabschef at blive sendt tilbage til Armeen. Skrivelsen lød:

„Til Krigsministeren.

Efter d. 8. Februar at være pr. Telegram tilbagekaldt tilligemed min Stabschef fra Armeen for her i Staden at give adskillige af Deres Excellence under 10. og 18. d. M. forlangte skriftlige Oplysninger med Hensyn til det af Armeen paa min Befaling udførte Tilbagetog fra Dannevirkestillingen, og efter at have givet disse paa en efter min Mening mer end fyldestgørende og udtømmende Maade, er efter min Opfattelse af min Stilling som Armeens Øverstkommanderende nu det Tidspunkt kommet, da jeg kan fordre, at hin Befalings fuldstændige Retfærdiggjørelse og Begrundelse, ikke mindre i den mig givne Instrux, end i selve de Forhold, under hvilke Tilbagetoget udførtes, maa staa klart for Enhver.

Jeg tør saaledes antage, at Deres Excellence under Tilkjendegivelse af, at Regjeringen anerkjender min Handlemaades fuldkomne Berettigelse og Betimelighed, som snarest sender mig og min Stabschef tilbage til Armeen; i hvilket modsatte Tilfælde jeg som Ærespligt og i Sandhedens Interesse maa forbeholde mig Offentliggjørelsen af den mellem Deres Excellence og mig i den foreliggende Anledning passerede Brevvexling.

de Meza“.

Foranlediget herved indsendte Krigsministeren under 22. Februar følgende allerunderdanigste Indberetning, ledsaget af General de Mezas ovenstaaende Skrivelse som Bilag, til Hs. Maj. Kongen:

„Det vil være Deres Majestæt bekjendt, at der, efterat General-lieutenant de Meza var bleven tilbagekaldt til Hovedstaden, har været givet ham Leilighed til for Krigsministeriet at udtale sig om forskjellige Punkter til Oplysning om den af ham givne Befaling til Armeens Tilbagegang fra Dannevirkestillingen. Hvad der saaledes fra hans Side er fremkommet, har endnu ikke været tilstrækkeligt oplysende for Ministeriet til at erhverve sig et klart Overblik over Sagen og de hermed i Forbindelse staaende Forhold.

Generalen har imidlertid samtidig med Indgivelsen af sin sidste Erklæring tilskrevet Ministeriet det hoslagte Brev. General de Meza

udtaler i dette Brev den Formening, at han paa en mere end fyldestgørende Maade har godtgjort Rigtigheden af den af ham givne Befaling, og han forlanger, at Regjeringen anerkjender hans Handlemaades fuldkomne Berettigelse og Betimelighed ved som snarest at sende ham og hans Stabschef tilbage til Armeen. I modsat Fald forbeholder han sig Offentliggjørelsen af den mellem ham og Krigsministeren førte Brevvexling.

Jeg skal nu her ikke lægge Vægt paa, at Generalen ikke er berettiget til at overgive til Offentligheden Indholdet af en tjenstlig Korrespondance, men for mig er den Betragtning afgjørende, at den vigtigste Post i Armeen ikke kan betroes til en Mand, der optræder paa en saadan Maade overfor Krigsministeren. Allerede som Følge heraf og uden at afvente en yderligere Undersøgelse angaaende hans Forhold som kommanderende General vil jeg ikke paany kunne overdrage ham Overkommandoen over Armeen, og der vil derfor imorgen fra Ministeriet udgaa Bestemmelse om, at han definitivt fratræder den.

Om det saaledes forestaaende Skridt undlader jeg ikke i dybeste Underdanighed at meddele Deres Majestæt allerunderdanigst Indberetning.

Bilaget turde jeg allerunderdanigst bede mig remitteret.

Allerunderdanigst

C. C. Lundbye“.

Beslutningen om at beordre General de Meza til definitivt at fratræde Overkommandoen stødte paa Hindringer hos Hs. Maj. Kongen. Krigsministeren fremsendte derfor under 24. Februar følgende allerunderdanigst Forestilling om Sagen :

„Til Kongen.

Da Deres Majestæt i Anledning af den af mig tilsigtede Forandring i Armeens Overkommando har paalagt mig Indsendelsen af en allerunderdanigst Forestilling, skal jeg herved have den Ære i dybeste Underdanighed at forestille Følgende:

Det er Deres Majestæt bekjendt, at Beslutningen om Armeens Tilbagegang fra Dannevirkestillingen blev taget, uden at der enten i den Tid, der gik forud for Fjendtlighedernes Udbrud, eller i Tiden mellem 1. og 5. Februar var fra Overkommandoens Side tilgaaet Ministeriet nogen Meddelelse om, at denne nærede Tvivl om med de til dens Raadighed stillede Midler at kunne løse sin Opgave, og uden at Ministeriet var blevet underrettet om Krigsraadets Afholdelse og dettes Resultat. De Grunde, som i Krigsraadsprotokollen anføres for Nødvendigheden af at forlade Stillingen, ere saa godt som alle af saa-

dan Natur, at de ligesaavel vare tilstede i Begyndelsen og Midten af Januar under den da herskende strænge Kulde som senere, og det kunde derfor have været muligt, at en tidligere Fremhæven af disse Grunde kunde have hidført det samme Resultat paa en for Landets Interesser mindre betænkelig Maade og uden de betydelige Tab af Menneskeliv og Materiel, som Tilbagetoget nu havde tilfølge. Overkommandoen har derfor i høi Grad viist Mangel paa Omsigt, og den har desuden fattet sin Beslutning paa en saadan Maade, at den ansvarlige Krigsminister blev fuldstændig omgaaet, og at hverken denne Minister eller Regjeringen i det Hele blev i Stand til at gjøre de Grunde gjældende, der muligvis fra et høiere politisk Standpunkt kunde have gjort en Udsættelse af Beslutningens Ikrafttræden saa ønskelig, at det kunde blive forsvarligt at løbe en noget større Risiko.

Hvad selve Tilbagetoget angaar, da har jeg vel derom endnu ikke modtaget nogen fuldstændig Rapport, men jeg har dog allerede set nok til at komme til den Overbevisning, at dette hverken i dets Forberedelse eller i dets Udførelse har været forsvarlig ledet. Var den oprindelige Disposition bleven gennemført, vilde en saa ringe Styrke være bleven dirigeret til Dybbøl og Als, at faa Dage vilde have nødsaget den til at trække sig tilbage fra Dybbølstillingen med Tropperne i en saadan Tilstand, at det er mere end tvivlsomt, om de vilde have været i Stand til at yde noget kraftigt Forsvar af Als. Hvorledes de til Jylland bestemte Tropper vilde have været stillede, kan man skjønne af den Tilstand, i hvilken 4. Division og 7. Regiment ankom til Kolding. Lykkeligvis viste Gjennemførelsen af denne Disposition sig allerede d. 6. Februar umulig; men denne Mangel paa Fremsyn fra Overkommandoens Side havde igjen tilfølge, at store Dele af Armeen ankom til Als uden deres Magasiner og Train, og medvirkede saaledes til den beklagelige Mangelfuldhed, hvoraf Forpleiningstjenesten der i den første Tid efter Tilbagetoget har lidt. Den kommanderende General har saaledes heller ikke i Udførelsen af den udelukkende efter hans egen Beslutning iværksatte Tilbagegang viist sig sin Stilling voxen.

Den Brevvexling, jeg senere har ført med Generallieutenant de Meza til Opklaring af de Grunde, der have bevæget ham til at holde Regjeringen aldeles udenfor en saa overordentlig vigtig Sags Afgjørelse, og til yderligere Forklaring af de Motiver og Omstændigheder, der have foranlediget Beslutningen, har ikke ført til et saadant Resultat, at jeg kan se Sagen i et gunstigere Lys end det i det Foregaaende antydede, og denne Brevvexling er endelig fra

Generallieutenant de Mezas Side afsluttet med den Skrivelse, om hvilken jeg iforgaars allerunderdanigst tillod mig at sætte Deres Majestæt i Kundskab, og som gjør det umuligt for mig som konstitutionel, ansvarlig Minister fremdeles at betro Generalen Posten som den aktive Armees kommanderende General.

Som Følge af det i det Foregaaende Udviklede skal jeg derfor i dybeste Underdanighed have den Ære at indstille til Deres Majestæts allernaadigste Billigelse:

at Generallieutenant C. I. de Meza fratræder Kommandoen over den aktive Armee.

Allerunderdanigst

C. C. Lundbye.“

Ved Udtalelsen om, at den ansvarshavende Krigsminister var bleven fuldstændig omgaaet ved Beslutningen, synes det at være overset, at alt Ansvar for denne ifølge den af Hs. Maj. Kongen stadfæstede Instrux var lagt over paa den kommanderende Generals Skuldre. Den i Forestillingen omtalte „oprindelige Disposition“, hvis Gjennemførelse vilde have medført de ulykkelige Følger, Forestillingen omtaler, har ingensinde været udgivet, idet, som det Foregaaende vil have viist, end ikke General Steinmann havde faaet Meddelelse om den oprindelige Beslutning at føre 3. Division mod Nord. Det maa antages, at Overkommandoen, saafremt Veiret havde været gunstigere, Veiene i en bedre Forfatning, og 3. Division ikke var bleven saa haardt medtaget i Kampen, ikke vilde have betænkt sig paa at lade denne Division gaa mod Nord for at dække saa meget af Halvøen som muligt mod Invasionen. Iøvrigt overførtes den til Fredericia strax efter sin Ankomst til Als. Det Mangel paa Fremsyn, der tillægges Overkommandoen, og som bevirkede, „at store Dele af Armeen ankom til Als uden deres Magasiner og Train“, indskrænkede sig til, at 4. Brigades Train gik Nord paa i Stedet for til Dybbøl, medens omvendt 7. Regiments Train gik til Dybbøl i Stedet for Nord paa, et Forhold, hvori Overkommandoen var uden Skyld.

Forestillingen nægtedes allerhøieste Resolution. Derimod tilskrev Hs. Maj. Kongen under 26. Februar Krigsministeren saalydende:

„I Din allerunderdanigste Forestilling af 24. dennes, hvori Du andrager paa Generallieutenant de Meza's definitive Fratrædelse fra Overkommandoen over den aktive Armee, har Du iblandt Andet anført, at Du vel endnu ikke har modtaget nogen fuldstændig Rapport om Tilbagetoget fra Dannevirke, men at Du dog allerede har set nok til at komme til den Overbevisning, at dette hverken i dets For-

beredelse eller i dets Udførelse har været forsvarlig ledet, og at dette, i Forbindelse med Maaden, hvorpaa Beslutningen om Tilbagetoget i sin Tid er tagen, og Generalens nu stillede Forlangende om med sin Stabschef som snarest at blive sendt tilbage til Armeen, idet han forbeholder sig i modsat Fald at offentliggjøre den mellem ham og Dig førte Brevvexling, gjør det umuligt for Dig som konstitutionel, ansvarlig Minister fremdeles at betro Generalen Posten som den aktive Armees kommanderende General.

Da Vi imidlertid, af hvad Du iøvrigt har anført, ikke ere blevne tilstrækkelig oplyste navnlig om alle de forskjellige Forhold, der nødvendigvis maa komme i Betragtning ved Bedømmelsen af Spørgsmaalene om Tilbagetogets Nødvendighed og om dettes forsvarlige Udførelse, imødesee Vi de i saa Henseende fornødne yderligere Oplysninger Os nærmere allerunderdanigst forelagte, forinden Vi afgive Vor endelige Resolution i denne Sag, dog finde Vi Os allerede paa Sagens nuværende Standpunkt foranledigede til at tilkjendegive Dig, at Vi ere enige med Dig i, at Generalen ikke er berettiget til at offentliggjøre Indholdet af en tjenstlig Korrespondance, og Vi ville desaaarsag aller-naadigst have Dig paalagt i Vort Navn at tilkjendegive Generalen, at han har feilet ved at udtale sig paa den anførte Maade.

Kjøbenhavn d 26 Februar 1864.

Christian R.“

Paa dette Tidspunkt fremsendte de høiere Befalende paa Als, Generalerne Gerlach, du Plat, Caroc og Oberstlieutenant I. C. F. Dreyer et allerunderdanigst Andragende a^t 25. Februar om, at Generallieutenant de Meza maatte gjenindtræde i Overkommandoen. Andragendet støttedes af den midlertidige Overgeneral, Generallieutenant Lüttichau, og lød saaledes:

„Allernaadigste Konge!

Allerede for over 14 Dage siden er Armeens Overgeneral med Stabschef beordret til Kjøbenhavn for at retfærdiggjøre sig or Opgivelsen af Dannevirkestillingen, et Skridt, hvis Nødvendighed med dyb Sorg blev anerkjendt i et afholdt Krigsraad, og som vi Under tegnede tør forsikre alt forinden den Tid var anerkjendt af næsten alle ældre og erfarne Officerer som absolut nødvendigt, dersom Armeen ikke, selv uden Slag, inden kort Tid skulde være ødelagt, og saaledes Landet være ude af Stand til at gjøre yderligere Modstand.

Allernaadigste Konge!

Det er ikke med let Sind vi staa med Deres Majestæts Tropper ligeoverfor en veløvet og med Befalingsmænd velforsynet Hær. Vor

Fortrøstning beror alene paa den udmærket gode Villie hos Tropperne til tro at gjøre deres Pligt og paa deres Tillid til deres Førere. En saadan Tillid vil imidlertid vanskelig kunne bevares, naar hin vigtige Beslutning, Dannevirkestillingens Opgivelse, som Armeens Overgeneral tog efter et næsten enstemmigt Votum af Krigsraadet, desavoueres. Vor Stilling som Kommanderende vilde derved let blive uholdbar, og vi tro at turde antage, at Krigsraadets andre Medlemmer og i det Hele Armeens høiere Kommanderende i denne Henseende tænke som vi.

Vort allerunderdanigste Andragende er derfor, at Deres Majestæt vil tilbagegive Armeen dens Overgeneral, hvilket vi betragte som det Eneste, der vil give klart Bevis for, at Deres Majestæt har fundet, at Overgeneralen og Armeens høiere Kommanderende have opfyldt deres Pligt.

Vi vove at haabe, at Deres Majestæt i dette Skridt kun vil se et Udtryk af, hvad der besjæler os og hele Deres Majestæts Arme, den varmeste Kjærlighed til Konge og Fædreland.

Sønderborg d. 25. Februar 1864.

Paa egne, Kommandøren for Infanterireserven, Generalmajor Carocs og den høistkommanderende Ingenieurofficers, Oberstlieutenant Dreyers Vegne.

Gerlach	Allerunderdanigst
Generallieutenant,	du Plat
Kommandør for 1. Arme-Division.	Generalmajor,
	Kommandør for 2. Arme-Division.“

Krigsministeren fremsendte ikke Andragendet til Hs. Majestæt, men indsendte d. 27. Februar følgende allerunderdanigste Forestilling:

„Til Kongen.

Efter de forskjellige Forhandlinger, der have fundet Sted be-
træffende Armeens Overkommando, er det Deres Majestæt bekjendt,
at Omstændighederne have ført det med sig, at jeg som konstitutionel,
ansvarlig Minister er bleven nødt til at maatte andrage paa General-
lieutenant de Mezas Fjernelse fra sin Stilling som kommanderende
General for den aktive Arme.

Jeg anser det imidlertid at være Krigsministeriets Pligt under
disse Omstændigheder allerede nu at gjøre Deres Majestæt allerunder-
danigst Forslag til en saadan Ordning af Kommandoforholdene, at
Generallieutenant de Mezas Fjernelse fra denne Kommando saa lidt
som muligt kommer til at gribe forstyrrende ind i det Hele. Jeg skal

allerunderdanigst forudskikke den Bemærkning, at den overordentlige Udvikling, som Artillerivaabenet under nærværende Krig har været tildelt, og som ingenlunde synes at blive mindre ved de to Flankestillinger, som nu indtages, alt i længere Tid har ladet mig føle Nødvendigheden af Artillerichefens Tilstedeværelse her i Byen, og mit allerunderdanigste Forslag til Deres Majestæt i Anledning af Generallieutenant de Mezas Fratrædelse fra Overkommandoen over den aktive Armee er derfor:

- 1) At General Lüttichau afgaar til Kjøbenhavn for derfra at føre Overkommandoen over Artilleriet;
- 2) at Generallieutenant Gerlach overtager Overkommandoen over den aktive Armee.

Saaframt Deres Majestæt maatte allernaadigst bifalde nærværende Forslag, skal jeg allerunderdanigst føie Foranstaltning til dets hurtigst mulige Udførelse.

Kjøbenhavn i Krigsministeriet d. 27. Februar 1864.

Allerunderdanigst

C. C. Lundbye“.

Den allerhøieste Resolution herpaa af 28. Februar lød saaledes:

„Efter hvad Du heri og i Din allerunderdanigste Indstilling af 24. dennes har anført om det Forhold, der i den seneste Tid har udviklet sig imellem Dig og Generallieutenant de Meza, og som — aldeles uafhængig af Spørgsmaalet om, ihvorvidt der overhovedet maatte kunne paahvile Generalen nogetsomhelst Ansvar for den af ham tagne Beslutning om Armeens Tilbagetog fra Dannevirkestillingen eller for Maaden, hvorpaa dette Tilbagetog er udført — gjør det umuligt for Dig som konstitutionel, ansvarlig Minister fremdeles at betro ham Posten som den aktive Armees kommanderende General, ville Vi, i Betragtning af, at vor Konseilspræsident har gjort Din Forbliven i Ministeriet til et Kabinetsspørgsmaal for sit Vedkommende, herved meddele Vort Samtykke til, at Generallieutenant de Meza definitivt fratræder Overkommandoen over den aktive Armee; ligesom Vi ogsaa herved allernaadigst approbere Dine heri fremsatte tvende allerunderdanigste Indstillingspunkter.

Kjøbenhavn d. 28. Februar 1864.

Christian R.“

Krigsministeren tilskrev derpaa under 29. Februar Generallieutenant de Meza som følger:

„Uden at ville udtale nogen Dom over Deres Excellences Beslutning at forlade Dannevirkestillingen, hvortil jeg endnu savner til-

strækkelige Oplysninger, er dog det blevet mig klart, at Deres Excellences Opfattelse af en kommanderende Generals Stilling ligeoverfor den konstitutionelt ansvarlige Krigsminister afviger saa meget fra min, at jeg med mit konstitutionelle Ansvar for Øie ikke længer vil kunne betro Deres Excellence den Dem under 25. December overdragne Post. Jeg har derfor været nødsaget til at nedlægge allerunderdanigst Forestilling i den Anledning, og har det under Gaars Dato allernaadigst behaget Hs. Maj. Kongen at resolve, at Deres Excellence fratræder Posten som den aktive Armees Overgeneral.

Ved at meddele Deres Excellence dette skal jeg i Anledning af Deres i Skrivelse af 20. dennes tagne Forbehold tilføie, at Offentliggjørelsen af en tjenstlig Korrespondance kun tør finde Sted med rette Vedkommendes, her Krigsministerens, Tilladelse, og at jeg endnu ikke kan finde Øieblikket passende til en offentlig Behandling af det hele Anliggende, der imidlertid ved Rigsraadets Sammentræden i en sandsynligvis nær Fremtid utvivlsomt vil komme til at foreligge Offentligheden i al Udførlighed.

Lundbye“.

Generalernes ovenanførte Andragende af 25. Februar besvaredes af Krigsministeren under 7. Marts ved følgende til Generallieutenant Gerlach rettede Skrivelse:

„Af Armeens Overkommando er til Ministeriet indsendt et allerunderdanigst Andragende, dateret d. 25. f. M., hvori Deres Excellence i Forening med Generalmajor du Plat paa egne og 2 andre Officerers Vegne anholdt om, at Overkommandoen over Armeen maatte blive tilbagegivet Generallieutenant de Meza.

Jeg skal efter Omstændighederne henstille til D'Hrr.s Overveielse, om det overhovedet kan anses ønskeligt, at Armeens Officerer indgive Andragender om høiere Foresattes Forbliven i eller Fjernelse fra deres Poster, men jeg skal derhos bemærke, at det har maattet vække Ministeriets Forundring, at D'Hrr. paa en Tid, hvor Begivenhederne forelaa Ministeriet til en Prøvelse, af hvis Udfald Spørgsmaalet om Overkommandoens Tilbagegivelse til Generallieutenant de Meza ene kunde være afhængig, have fundet sig foranledigede til at foregribe denne Afgjørelse ved et Andragende om Generalens Tilbagevenden til Armeen. Uden at gaa ind paa de øvrige Bemærkninger, til hvilke Andragendet kunde give Anledning, maa jeg for D'Hrr. udtale min Misbilligelse af dette Skridt, idet jeg tilføier, at jeg ikke har fundet Sagen egnet til at forelægges Hs. Maj. Kongen, samt at jeg an-

moder Deres Excellence om at bringe denne Udtalelse til de øvrige Herrers Kundskab“.

Generallieutenant Gerlach svarede under 14. Marts, at han og General du Plat ansaa sig at have været i deres Ret, naar de forsøgte at indgive Andragende til Kongen i hans Egenskab af Krigsherre og Høistkommanderende over Hæren, og derfor paany maatte anmode om, at deres Andragende forelagdes Hs. Majestæt.

Krigsministerens Svar af 1. April til Generallieutenant Gerlach lød saaledes:

„For Dem selv og for de andre Officerer, fra hvem under 25. Februar d. A. er fremkommet et Andragende til Hs. Maj. Kongen om, at Overkommandoen over Armeen maatte tilbagegives Generalieutenant de Meza, har Deres Excellence i Skrivelse af 14. f. M. paany andraget paa, at bemeldte allerunderdanigste Andragende maatte blive fremsendt til Hs. Maj. Kongen.

Det har været Krigsministeriet paafaldende at modtage dette fornyede Andragende, efterat Ministeriet under 7. s. M. har meddelt sin Resolution. D'Hrr. Officerer kunne ikke have nogen Ret til at udøve Indflydelse paa hvem Armeens Overkommando skal betroes, og det har derfor beroet paa Ministeriet, idet samme desangaaende gjorde Hs. Majestæt Forestilling, at bedømme, om Andragendet egnede sig til ogsaa at forelægges Allerhøistsamme. Langt mindre kunne de have nogen Ret til at fordre Andragendet fremsendt, efterat Sagen om Overkommandoen er endelig afgjort. Krigsministeriet kan saaledes ikke andet end misbillige det fornyede Andragende og beklage, at Deres Excellence har kunnet gjøre Dem til Organ for samme. For- saavidt der i Skrivelse af 14. f. M. synes at være lagt Vægt paa, at det forrige Andragende er rettet til Kongen i hans Egenskab af Krigsherre og Høistkommanderende over Hæren, maa Ministeriet gjøre opmærksom paa, at Hs. Majestæt efter vore Forfatningslove ikke staar i andet Forhold til Hæren end til de øvrige Grene af den udøvende Magt“*).

*) Under 19 December 1864 udnævntes Generallieutenant C. J. de Meza til General i Armeen som en „allerhøieste Anerkjendelse af Generalens lauge, tro Tjeneste og ærefulde Virken i de ham betroede, ansvarsfulde Stillinger“.

Generalen udtraadte paa Grund af den da nødvendige større Reduktion i Hæren af Numer og Gage fra d 1. April 1865 at regne og sattes à la suite i Armeen med Pension.

Konseilspræsidentens Holdning til Spørgsmaalet om Dannevirkestillingens Rømning var vaklende. Endnu d 6. Februar havde han, som tidligere omtalt, under Samtalen med Stabschefen i Flensborg hverken ved Ord eller Miner tilkjendegivet sin Misbilligelse af Beslutningen, men tvertimod ligesom undskyldt Krigsministerens i et Telegram udtrykte Misbilligelse, men efter sin Ankomst til Kjøbenhavn faa Dage efter indtog han en forandret Holdning. Det af ham givne Tilsagn om, at Overkommandoen ogsaa for det Tilfælde, at Dannevirkestillingen forlodes, vilde finde en sikker Støtte hos Regeringen, blev ikke indfriet, og Folk og Land kom til at savne enhver Redegjørelse for Grunden til den tagne Beslutning.

Bilag.

Oversigt over de i Hærplanen af 1842 foretagne større Forandringer indtil Foraaret 1861 samt over Hærens Formation og Dislokation til sidstnævnte Tidspunkt.

Generalkommandoerne, der ifølge Hærplanen udgjorde 3, nemlig
en for Sjælland med tilliggende Øer,
en for Nørrejylland og Fyen,
en for Hertugdømmerne Slesvig, Holsten og Lauenborg,
bleve ved deres Gjenoprettelse efter Krigen 1848—50 forøgede med een, idet den for Hertugdømmerne blev delt i to, nemlig en for Slesvig, oprettet ved Kgl. Res. af 23de Januar 1851, og en for Holsten og Lauenborg. Ved Kgl. Res. af 17. Oktober 1855 forenedes Generalkommandoen for Hertugdømmet Slesvig med Generalkommandoen for Nørrejylland og Fyen.

Ingenieurkorpset. Pontonerkompagniet underlagdes den 26de Marts 1852 Ingenieurkorpset, men overgik ved Kgl. Res. af 12te Marts 1854 igjen til Artilleribrigaden og indlemmedes i 2det Artilleriregiment.

Artilleriet. Ved Kgl. Res. af 3die Oktober 1856 oprettedes en Generalinspektørpost for det samlede Artilleri og for Armeens Haandvaaben, men ophævedes atter ved Kgl. Res. af 23de April 1858.

De i Planen af 1842 for Kavaleriet normerede 3 Brigader indskrænkedes den 3die Oktober 1856 til 2, og samtidig hermed ansattes en Generalinspektør over Kavaleriet. Generalinspektoratet hævdedes den 23de Juli 1859, og samtidig indstiftedes en Chefspost for Kavaleriet, hvormed man forbandt Funktionen som Generalinspektør.

Livgardeeskadronen og Gardehusardivisionen, der i Forening havde udgjort Hestgarden, organiseredes som særskilte Afdelinger, den førstnævnte under Navnet „den Kgl. Livgarde til Hest.“

Det forrige 1ste Dragonregiment, som var blevet befalet gjenoprettet ved Kgl. Res. af 1ste April 1854, dog kun med 2 Eskadroner, forenedes fra 1ste April 1856 med Gardehusardivisionen til eet Regiment under Navn af Husarregimentet (ved Kgl. Res. af 9de Februar 1857 benævnt Gardehusarregimentet).

Infanteriet inddeltes den 26de Marts 1852 i 5 Brigader (i Stedet for efter Planen af 1842 i 4), men den 3die Oktober 1856 i 3, nemlig 1 i hver Generalkommando, og samtidig hermed ansattes en Generalinspektør for Infanteriet.

Hæren var som Følge heraf i Begyndelsen af 1861 formeret som paa omstaaende Dislokationstableau angivet:

1ste Generalkommando (Sjælland og tilliggende Øer)

Stab: Kjøbenhavn.

De to Ingenieurkompagnier Kjøbenhavn.

Den kgl. Artilleribrigade (Kjøbenhavn)

1ste Artilleri- regiment (8de Batteri i Fredericia).	1ste Batteri	Kjøbenhavn.
	2det —	
	3die —	
	4de —	
	5te —	
	6te —	
	7de —	

2den Kavaleribrigade (Kjøbenhavn):

Gardehusarregimentet Kjøbenhavn og Omegn.

2det Dragonregiment Næstved, Slagelse, Vordingborg.

Den Kgl. Livgarde til Hest Kjøbenhavn.

1ste Infanteribrigade (Kjøbenhavn):

4de Bataillon	Kjøbenhavn.
7de —	do.
13de —	do.
15de —	Helsingør.
16de —	Kjøbenhavn.
17de —	do.
18de —	do.
20de —	do.
22de —	do.

Den Kgl. Livgarde til Fods Kjøbenhavn.

2den Generalkommando (Nørrejylland, Fyen og Slesvig).

Stab: Flensborg.

8de Batteri Fredericia.

9de — do.

1ste Kavaleribrigade (Randers):

3die Dragonregiment	Aarhus.
4de —	Slesvig.
5te —	Randers.

2den Infanteribrigade (Slesvig):

2den Bataillon	Ekernførde.
5te —	Odense.
6te —	Slesvig.
10de —	Fredericia.
11te —	Aalborg.
12te —	Fredericia.
19de —	Nyborg.
21de —	Flensborg.

3die Generalkommando (Holsten og Lauenborg).

Stab: Kiel.

2det Artilleri- regiment (9de Batteri i Fredericia).	{ 10de Batteri 11te — 12te — Pontonerkompagniet	} Rendsborg.
---	--	--------------

6te Dragonregiment (Itzehoe, Altona, Wandsbek).

3die Infanteribrigade (Rendsborg):

1ste Bataillon	Rendsborg.
3die —	Altona.
8de —	Kiel.
9de —	Rendsborg.
14de —	Ratzeborg.

**Uddrag af Skydetabellerne for riflede Forladekanoner
samt for glatte Kanoner, som paa vor Side kom til Anvendelse
i Krigen 1864.**

a. Riflet Skyts.

Kanon og Ladning.	Distance i Alen.	Elevation.	Nedslags- vinkel.	Sandsynlig Feil (i Fod)		
				til Siden.	i Høiden.	i Længden.
4 Pd.'s riflet Metalkanon, Projektilvægt $7\frac{1}{4}$ $\mathcal{P}$, Ladning 1 $\mathcal{P}$, Begyndelseshastighed c. 1150'.	500	0°28'	0°44'	2,2	1,8	130
	1000	1°24'	1°51'	4,5	3,8	114
	2000	3°50'	5°32'	9,2	9,6	99
	4000	11°45'	19°54'	24,8	50,7	140
4 Pd.'s riflet Jernkanon, Projektilvægt $7\frac{1}{4}$ $\mathcal{P}$, Ladning 1 $\mathcal{P}$, Begyndelseshastighed c. 1080'.	500	0°37'	0°42'	0,5	0,6	52
	1000	1°24'	1°44'	1,1	1,6	54
	2000	3°24'	4°30'	2,6	4,8	61
	4000	10°26'	22°20'	9,9	37,2	98
4 Pd.'s riflet Jernkanon, Projektilvægt $7\frac{1}{4}$ $\mathcal{P}$, Ladning $1\frac{1}{2}$ $\mathcal{P}$, Begyndelseshastighed c. 1400'.	500	0°26'	0°33'	0,5	0,4	43
	1000	1°7'	1°36'	1,1	1,1	39
	2000	3°5'	4°31'	2,6	3,2	40
	4000	9°2'	15°22'	9,9	18,0	66
12 Pd.'s riflet Metalkanon, Projektilvægt 27 $\mathcal{P}$, Ladning $2\frac{3}{8}$ $\mathcal{P}$, Begyndelseshastighed c. 1000'.	500	0°40'	0°50'	0,5	0,7	40
	1000	1°38'	2°1'	1,5	1,4	40
	2000	3°59'	5°14'	3,4	4,6	50
	4000	10°13'	14°0'	8,4	21,2	85
12 Pd.'s riflet Jernkanon, Projektilvægt 27 $\mathcal{P}$, Ladning 3 $\mathcal{P}$, Begyndelseshastighed c. 1100'.	500	0°40'	0°47'	0,6	0,7	55
	1000	1°32'	1°53'	1,3	1,8	54
	2000	3°38'	4°33'	2,9	4,4	55
	4000	8°53'	12°3'	7,7	14,0	65
	6000	17°11'	32°5'	16,5	56,4	90
	7000	24°49'	50°30'	—	—	—
24 Pd.'s riflet Kanon, Projektilvægt 49 $\mathcal{P}$, Ladning $4\frac{1}{2}$ $\mathcal{P}$, Begyndelseshastighed c. 1050'.	500	0°42'	0°45'	0,6	0,8	62
	1000	1°32'	1°45'	1,3	1,9	61
	2000	3°33'	4°25'	3,0	4,5	59
	4000	8°48'	11°50'	7,6	14,2	68
	6000	15°26'	20°55'	16,2	53,1	139

b. Glat Skyts.

Kanon og Ladning.	Distance i Alen.	Elevation.	Nedslagsvinkel.	Sandsynlig Feil i Høiden og Siden (i Fod.)
6 Pd.'s Kuglekanon, 1½ $\mathcal{B}$ Ladning, Begyndelses- hastighed 1500'.	500	0°28½'	0°36'	2,6
	1000	1°15½'	2°0'	6,8
	2000	4°32¼'	9°42'	23,8
12 Pd.'s Granatkanon, 1½ $\mathcal{B}$ Ladning, Begyndelses- hastighed 1150'.	500	0°37¼'	0°49'	2,5
	1000	1°56½'	3°8'	8,1
	2000	5°42¾'	12°42'	31,6
12 Pd.'s Kuglekanon, 3 $\mathcal{B}$ Ladning, Begyndelses- hastighed 1500'.	500	0°27'	0°34'	2,1
	1000	1°8¼'	1°40'	5,5
	2000	3°37'	6°55'	18,2
	2600	6°12¾'	13°14'	32,8
24 Pd.'s Granatkanon, 2 $\mathcal{B}$ Ladning, Begyndelses- hastighed 950'.	500	0°45¾'	0°56'	2,9
	1000	2°5¾'	3°3'	9,3
	2000	6°10¼'	11°40'	34,7
24 Pd.'s Kuglekanon med Kugler og 8 $\mathcal{B}$ Ladning, Begyndelses- hastighed 1600'.	500	0°25¼'	0°29'	1,5
	1000	1°0¼'	1°22'	4,1
	2000	2°54'	5°1'	14,2
	2600	4°42'	9°3'	25,1
24 Pd.'s Kuglekanon med Gra- nater og 8 $\mathcal{B}$ Ladning, Begyndeshastighed 1860'.	500	0°20½'	0°25'	1,7
	1000	0°53¾'	1°25'	5,1
	2000	3°7'	6°31'	18,7
	2600	5°38'	13°10'	33,5

Oversigt over Flaadens Materiel og Personel i Aaret 1851.

Linieskibe.			
Skjold.....	84	Kanoner.....	(1833),
Frederik den Sjette ..	84	—	(1831),
Valdemar	84	—	(1828),
Dannebrog.....	80	—	(1850),
Danmark	66	—	(1817).
Fregatter.			
Dronning Marie (rasé)	60	Kanoner.....	(1824),
Thetis	48	—	(1840),
Bellona.....	46	—	(1830),
Havfruen	46	—	(1825),
Rota.....	46	—	(1822),
Freja	46	—	(1819),
Nymphen	40	—	(1815),
Fylla	40	—	(1816),
Tordenskjold.....	44	—	(paa Stabelen)
Korvetter.			
Galathea	28	Kanoner.....	(1831),
Valkyrien	20	—	(1846),
Flora	20	—	(1826),
Najaden	20	—	(1820).
Brigger.			
Ørnen.....	16	Kanoner.....	(1842),
St. Thomas	16	—	(1827),
Mercurius.....	12	—	(1837),
St Croix	12	—	(1835).
Barkskibe.			
Saga.....	12	Kanoner.....	(1848).
Skonnerter.			
Elben.....	8	Kanoner.....	(1831),
Delphinen	1	—	(1827),
Pilen.....	1	—	(1832).
Kuttere.			
Neptun.....	6	Falkonetter	(1840),
Helsingør.....	2	—	(1832).

Roflotillen.

Bombe-Kanonchalouper	23,
— -Kanonjoller	17,
Almindelige Kanonchalouper	16,
Kanonchalouper indrettede til Brug ved Troppetransporten	24.
	Ialt... 80.

Dampskibe.

Holger Danske 260 H.K., 6 60-Pd.'s Bombekanoner, 2 24-Pd.'s Kanoner (1850),
Hekla ..... 200 — 2 — — , 4 — — (1842),
Geiser ..... 160 — 2 — — , 6 18-Pd.'s — (1844),
Skirner ..... 120 — ..... 2 24-Pd.'s — (1847),
Ægir . ..... 80 — ..... 2 18-Pd.'s — (1841),
Thor, Skruekorvet ..... 260 H.Kr, 12 30-Pd.'s Kanoner (paa Stabelen),
Kiel, Transportskib..... . 40 — (1824).

Desuden havdes i Krigstilfælde følgende armerede Dampskibe til Disposition:

Eideren.....	200 H. K.,	2 24-Pd.'s Kanoner,
Valdemar	120 — ,	2 18-Pd.'s — , 2 6-Pd.'s Kanoner,
Hertha	90 — ,	2 24-Pd.'s — .

Marinens Personel var i Aaret 1851 sammensat paa følgende Maade:

Søofficerskorpset.

1 Viceadmiral, 3 Kontreadmiraler, 8 Kommandører, 8 Kommandørkapitainer, 17 Kapitainer, 27 Kapitanlieutenanter, 36 Premierlieutenanter, 41 Sekondlieutenanter, 35 Maanedslieutenanter.

Artillerikorpset.

3 Søjhuslieutenanter, 12 Overkanonerer, 16 Kanonerer, 20 Underkanonerer, 15 Overkonstabler, 1 Sergent, 1 Løber, 105 helbefarne Konstabler, 105 halvbefarne Konstabler, 40 Lærlinge.

Matroskorpset.

3 Skippere, 12 Høibaadsmænd, 16 Skibmænd, 20 Baadsmandsmather, 15 Kvartermestere, 1 Sergent, 1 Løber, 105 helbefarne Matroser, 105 halvbefarne Matroser, 40 Lærlinge.

Marinens øvrige Underofficerer og faste Mandskab (Kontorfolk, Arsenalunderofficerer, Holmens Underofficerer, Haandværkere og Holmens Arbejds-mænd) vare inddelte i 6 Kompagnier, der sammen med de to sidstnævnte Korpser udgjorde de saakaldte Divisioner.

1ste Division omfattede Artillerikorpset, Matroskorpset og 2 Kompagnier.

2den Division omfattede 4 Kompagnier.

Oversigt over Indkaldelse til Exercertid i Perioden 1851—63.

1851. Ingen Exercertid.
1852. Ingen Exercertid.
1853. Ingenieurtropperne (Exercertid 13de Septbr. til 2den Oktbr.) indkaldte saaledes, at de havde 3 Aars Mandskab til Tjeneste.
 Kavaleriet. Gardehusardivisionen og 2det Dragonregiment (3die—22de Septbr.) bragtes op til 480 Underkorporaler og Menige pr. Regiment, 3die, 4de, 5te og 6te Dragonregiment (13de Septbr. til 2den Oktbr.) ligeledes 480 Underkorporaler og Menige pr. Regiment.
 Infanteriet. Livgarden til Fods (13de Septbr. til 2den Oktbr.) indkaldte saaledes, at den havde 4 Aars Mandskab til Tjeneste. Det øvrige Infanteri indkaldte ingen Frifolk.
1854. Kavaleriet (3die—22de Septbr.). Gardehusardivisionen bragtes op til 420 Underkorporaler og Menige; 2det, 4de, 5te og 6te Dragonregiment til 240 Underkorporaler og Menige pr. Regiment.
 Infanteriet (3die—22de Septbr.). Ikkun Livgarden til Fods indkaldte, saa at den fik 480 Underkorporaler og Menige til Tjeneste.
1855. Ingenieurtropperne (3die—22de Septbr.) indkaldte 40 Mand.
 Artilleriet (3die—22de Septbr.). Pontonerkompagniet indkaldte 16 Mand.
 Kavaleriet (3die—22de Septbr.). Gardehusardivisionen bragtes op til 240 Underkorporaler og Menige, 1ste Dragonregiment til 210 Underkorporaler og Menige, 3die Dragonregiment til 360 Underkorporaler og Menige, 4de, 5te og 6te Dragonregiment til 420 Underkorporaler og Menige.
 Infanteriet (3die—22de Septbr.). Livgarden til Fods indkaldte indtil 480 Underkorporaler og Menige, 14de Bataillon indtil 600 Underkorporaler og Menige, 15de Bataillon indtil 480 Underkorporaler og Menige.
1856. Ingenieurtropperne (3die—22de Septbr.) indkaldte 40 Mand.
 Artilleriet (3die—22de Septbr.). Pontonerkompagniet indkaldte 16 Mand.
 Kavaleriet. Husarregimentet (13de Aug. til 22de Septbr.), 2det Dragonregiment (22de Aug. til 22de Septbr.), 4de og 6te Dragonregiment (3die—22de Septbr.), bragtes op til 408 Underkorporaler og Menige.

- Infanteriet 3die—22de Septbr.). Livgarden til Fods bragtes op til 480 Underkorporaler og Menige; det øvrige Infanteri indkaldte intet Mandskab.
1857. Ingen Exercertid.
1858. Ingenieurtropperne (3die—22de Septbr.) indkaldte 56 Underkorporaler og Menige.
 Artilleriet (3die—22de Septbr.). Pontonerkompagniet indkaldte 40 Menige.
 Kavaleriet. 2det Dragonregiment (medio Aug. til 22de Septbr.) bragtes op til 420 Underkorporaler og Menige. Gardehusarregimentet, 3die og 4de Dragonregiment (3die—22de Septbr.) bragtes op til 420 Underkorporaler og Menige.
 Infanteriet. Livgarden til Fods (3die—22de Septbr.) indkaldte indtil 480 Underkorporaler og Menige, 14de Bataillon (3die—22de Septbr.), 16de og 17de Bataillon samt 5te Jægerkorps (30te August til 22de Septbr.) indkaldte til 600 Underkorporaler og Menige pr. Afdeling. Det øvrige Infanteri indkaldte Mandskabet af 1857 (3die—22de Septbr.).
1859. Ingenieurtropperne (3die—22de Septbr.) indkaldte 56 Underkorporaler og Menige.
 Artilleriet. Pontonerkompagniet (3die—22de Septbr.) indkaldte 33 Menige.
 Kavaleriet. 3die Dragonregiment (24de Aug. til 2den Oktbr.), 4de Dragonregiment (3die—22de Septbr.), 6te Dragonregiment (26de Aug. til 30te Septbr.) bragtes op til 448 Underkorporaler og Menige pr. Regiment. Gardehusarregimentet (3die—17de Septbr.) bragtes ligeledes op til 448 Underkorporaler og Menige.
 Infanteriet. Livgarden til Fods (3die—17de Septbr.) bragtes op til 480 Underkorporaler og Menige. 2den og 6te Bataillon samt 4de Jægerkorps (3die—22de Septbr.), 5te Bataillon og 3die Jægerkorps (28de Aug. til 28de Septbr.), 10de og 12te Bataillon (29de Aug. til 27de Septbr.), 11te Bataillon (31te Aug. til 26de Septbr.) bragtes op til 400 Underkorporaler og Menige pr. Afdeling. Det øvrige Infanteri (3die—17de Septbr.) indkaldte Mandskabet af 1858.
1860. Den befalede Exercertid bortfaldt undtagen for 18de og 20de Bataillons Vedkommende, der alt havde erholdt den bestemte Styrke af 800 Underkorporaler og Menige pr. Bataillon, og derfor foretoges med disse 2 Afdelinger en kort Øvelsestid (c. 5 Dage).
1861. Ingen Exercertid.
1862. Ingenieurtropperne (3die—22de Septbr.) indkaldte 56 Underkorporaler og Menige.
 Artilleriet (3die—22de Septbr.). Pontonerkompagniet indkaldte 36 Underkorporaler og Menige.
 Kavaleriet (14de Aug. til 22de Septbr.). Hvert Regiment bragtes paa 420 Underkorporaler og Menige.

Infanteriet (3die—22de Septbr.). Livgarden til Fods indkaldte 150 Underkorporaler og Menige. 1ste, 2den, 4de, 6te, 9de, 11te, 12te, 14de, 15de, 19de og 21de Bataillon bragtes paa en Styrke af 800 Underkorporaler og Menige, dog saaledes, at der ikke maatte indkaldes Mandskab udover Aargangen 1859.

1863. Ingenieurtropperne (3die—22de Septbr.) indkaldte 56 Underkorporaler og Menige.

Kavaleriet (14de Aug. til 22de Septbr.). Gardehusarregimentet, 1ste, 2det, 3die, 4de og 5te Dragonregiment bragtes op til 420 Underkorporaler og Menige pr. Regiment.

Infanteriet (3die—22de Septbr.). Livgarden til Fods indkaldte 150 Underkorporaler og Menige. 3die, 5te, 7de, 10de, 13de og 18de Bataillon bragtes paa 800 Underkorporaler og Menige.

Uddrag af Motiver

til

Lovudkastet af 15de Januar 1858 angaaende Kjøbenhavns Befæstning mod Søsiden og om Projektering af Befæstningsanlæg paa forskellige Punkter af Monarkiet.

I Motiverne gjøres 3 Slags Angreb til Gjenstand for Betragtning, nemlig:

- I. Angreb, som savne maritim Understøttelse (fra Tydskland).
- II. Angreb, understøttede af maritime Kræfter, der omtrent kunne maale sig med vore egne (fra Sverig eller fra Tydskland).
- III. Angreb, understøttede af store maritime Kræfter.

Af disse gjengives her kun det første Afsnit.

I. Angreb, som savne maritim Understøttelse (fra Tydskland).

Et Angreb af denne Natur kan kun foretages mod Monarkiets Sydgrændse. Det vil om Sommeren neppe kunne udstrækkes videre end til Halvøen. Sker det om Vinteren, er der tillige Fare for Øerne tilstede.

Angreb om Sommeren.

I dette Tilfælde er vor hele Armeé — 50 til 60,000 Mand — disponibel til Halvøens Forsvar, og vor Flaade kan uhindret af nogen fjendtlig Flaade understøtte Armeens Foretagender.

Det ligger da nærmest, mod Angrebet at sætte et **Frontalforsvar** ved Monarkiets Sydgrændse, og utvivlsomt bør vore første Bestræbelser gaa ud paa ved et saadant Forsvar at forebygge Fjendens Indtrængen. Men desværre, Grændsen frembyder ikke saa gunstige Betingelser for Forsvaret, at der ved samme kan bydes en væsentlig overlegen Fjende Spidsen. Vel er en Strækning af den beskyttet af Elben, og paa flere Steder af den øvrige Grændse lade Søer og Vandløb sig benytte ved Forsvaret, i Særdeleshed naar dette styrkes ved nogle Feltbefæstninger; men desuagtet forbliver der store aabne Strækninger, og Forsvarsliniens Retning medfører Fare for Armeens Retraite efter et muligt Nederlag.

Da det derhos neppe kan ventes, at vi have havt Tid til at samle vor hele Armeé ved Sydgrændsen, er der Sandsynlighed for, at den fjendtlige Styrke vil være Forsvarsstyrken langt overlegen, og der vil saaledes i Regelen ikke kunne regnes paa noget meget haardnakket Forsvar.

At anvende Bekostning paa Grændsens Befæstning ved permanente Anlæg kan paa Grund af de lokale Forhold ei tilraades, saameget mindre som

de 2 vigtigste strategiske Punkter — Hamborg og Lübeck — er fremmed Territorium.

Det vil derfor i de fleste Tilfælde blive vor Armees Lod, efter et kortvarigt Forsvar af Grændsen at trække sig kæmpende tilbage gennem Holsten, efterhaanden ødelæggende de Kommunikationer, som Fjenden kan ventes at ville benytte (Jernbanerne), og at fortsætte Retraiten, indtil der frembyder sig en defensiv Stilling, som i Udstrækning og Styrke svarer til Armeens ved de til Kampladsen efterhaanden ankomne Forstærkninger forøgede Styrke, og saaledes tillader at modtage et Hovedangreb.

Den første Stilling af defensivt Værd, som tilbyder sig, er Ejderstillingen, der fra Steinwehr*) over Rendsborg til Ejderens Munding følger denne Strøm, og hvis venstre Fløi overspænder Terrainet fra Steinwehr til Wittensee og videre til Goossee og Ekernførde Fjord. Denne Stilling vil kunne forsvares mod en ikke altfor overlegen Fjende. Den er imidlertid meget udstrakt og vil, naar Fjenden er væsentlig overlegen, kun kunne benyttes til en øieblikkelig Standsning af hans Fremrykning, selv om den styrkes ved Feltbefæstninger. Permanente Anlæg kunne i ethvert Tilfælde ikke anbefales anlagte i den, idet der tæt bag den findes en anden dertil mere skikket defensiv Stilling.

Denne Stilling er den for Nationen saa minderige Dannevirkestilling, hvis Benyttelse til Statens Forsvar gaar et Aartusinde tilbage i Tiden.

Dannevirkestillingen, som støtter sin venstre Fløi til Slien, sin høire til Ejderen og dens Bistrømme, har sit Hovedfortrin deri, at man ved Opstemningen af de Vandløb, som falde i Ejderen, kan indsnevre det aabne Terrain, igjennem hvilket Fjenden kan forsøge en Fremrykning, til neppe 2 Mil, nemlig Strækningen fra Slien til Trenen, og at man selv paa denne Strækning kan ved Opstemning af Reide Aaen vanskeliggjøre Fjendens Fremrykning. Stillingen er derhos beliggende saa langt bag Grændsen, at man kan vente at have bragt en betydelig Styrke tilstede, inden Kampen har naaet den.

Med alt det, at Dannevirkestillingen saaledes frembyder store Fordele for et Frontalforsvar, Fordele, som ingen nordligere Stilling paa Halvøen besidder, end ikke tilnærmelsesvis, saa er dog et aabent Terrain af henved 2 Mils Bredde vanskeligt at forsvare for en Armees, hvis Styrke neppe kan antages at overskride 40,000 Mand i Angrebets Øieblik. Da Armeen i 1850 besatte Stillingen, skredes derfor strax til dens Forstærkning ved Anlæg af Feltværker og Tilveiebringelse af passive Forhindringer, Foranstaltninger, som det dog først i Maaneder lykkedes at give nogen Fuldstændighed. Skal man vente i Tilfælde af en Invasion at kunne byde en betydelig Overmagt Spidsen i denne Stilling, maa Armeen forefinde Anlæg, som ere færdige til at benyttes eller i faa Dage kunne gjøres færdige; thi det staar ikke til at antage, at Angriberen giver os Maaneders Frist.

Der er følgelig stærk Opfordring til i Fredstid at foretage de fornødne Anlæg til Dannevirkestillingens Forberedelse til Forsvar. Man vilde i saa

---

*) Tæt S. Ø. for Steinrade.

Tilfælde ikke alene kunne forstærke den Stilling, Armeen hævdede i Slutningen af den sidste Krig — fra Ekernførde til Slien, langs denne til Slesvig, derfra videre til Hollingsted og langs Trenen til Frederikstad og Tønning —; men man vilde uden al Tvivl kunne skyde den høire Fløi frem til Stapelholm. Derved vilde det Terrain, paa hvilket Fjenden maa rykke frem, end mere omspændes og hans Avance i høi Grad trues.

Den defensive Stilling, som saaledes ved Kunstens Hjælp allerede i Fredstid skulde forberedes, vilde imidlertid desuagtet ei tillade Forsvar til det Yderste mod en hvilkensomhelst Overmagt. Dertil vedbliver Stillingen at være for udstrakt i Forhold til Besætningens Størrelse. Desuden maa man under Frontalforsvaret bestandig have for Øie, at et fuldstændigt Nederlag let vilde kunne have Armeens totale Oprivning under den videre Retraite tilfølgge og saaledes umuliggjøre et fortsat kraftigt Forsvar. Der vil derfor ligeoverfor en betydelig Overmagt kunne indtræde Tilfælde, da Klogskaben byder Armeen at opgive Dannevirkestillingens videre Forsvar; men forinden kan den ventes at have gjort god Tjeneste.

Naar Armeen saaledes tvinges til at foretage en tilbagegaaende Bevægelse, vil der fra Slien til det nordligste Jylland ikke findes nogen Stilling, som er skikket til et haardnakket Frontalforsvar; thi de Stillinger, som under Retraiten kunne benyttes, have alle den Feil at kunne omgaaes i høire Flanke og tillade i Regelen kun kortvarigt Forsvar. Naar Forholdene derfor ikke stille sig gunstigere, end vi ere berettigede til at vente det, ville vi nødes til at opgive ethvert videre Forsøg paa med vor Hovedstyrke ganske at afspærre Halvøen for Fjendens Fremtrængen, og maa da indskrænke os til, dels ved fortsat Frontalmodstand, dels ved Operationer, udgaaende fra Øerne mod den udstrakte Linie, som Fjenden maa passere under Fremrykningen, og som han ikke kan dække uden at svækkes ved Detacheringer, at gjøre hans Avance langsom og besværlig, forurolige ham og tilføie ham Tab.

Der begynder saaledes ved Siden af Frontalforsvaret et nyt Slags Forsvar — **Flankeforsvaret**. Dersom vi imidlertid skulle kunne føre dette med Kraft, maa vi ikke være indskrænkede til ved Hjælp af vore Skibe at kaste mindre Afdelinger i Land paa Kysten og atter i Hast at optage dem i Skibene efter et udført Angreb, men vi maa nødvendigvis være i sikker Besiddelse af Punkter paa Kysten, hvor vor Armees Hovedstyrke i Ro kan samle sig, hvorfra den kan rykke frem, og hvor den kan finde en sikker Tilflugt.

Der findes paa Halvøen 2 Punkter, som ved Erfaringerne fra den sidste Krig have viist sig fortrinsvis skikkede til Udgangspunkter for Flankeoperationer, det er: Dybbølstillingen med Als i Ryggen og Fredericia med Fyen i Ryggen. Ved begge disse Punkter har Armeen kun et smalt Farvand at passere for at komme til og fra Krigsskuepladsen. Baade Als og Fyen kunne i længere Tid optage den hele Armees og staa tilsøs i uhindret Forbindelse med de andre Landsdele. Paa begge Sider har Natur eller Kunst allerede gjort Meget til Begunstigelse af Forsvaret.

Se vi os i Stand til at hævde disse 2 Punkter med mindre Dele af Armeen, saa vil den frie Kommunikation tilsøs tillade os efter Omstændighederne at lade den mobile Hovedstyrke rykke frem fra det ene eller fra

det andet af dem. Da det ligeledes staar os aabent, tilsøs at sende store Forstærkninger til det i Fjendens Front opererende Korps i Jylland, saa maa han paa 3 forskjellige Steder være beredt paa at modtage et Hovedangreb og ved Siden deraf kunne befrygte Landsætningen af mindre Korpser paa andre Punkter af Kysten.

Flankeforsvaret ved Hjælp af de 2 nævnte Punkter maa saaledes nødvendigvis i høi Grad vanskeliggjøre Fjenden Okkupationen af Halvøen og nøde ham til at udvikle en forholdsvis betydelig Troppstyrke. For vor Armee vil det medføre den store Fordel, at vi kunne lade vore Tropper udhvile og styrke sig paa Fyen og Als og der oppebie de gunstige Øieblikke for offensive Operationer.

Benyttelsen af de 2 Punkter i fremtidige Kampe mod en paa Halvøen fremtrængt, overlegen Fjende kan imidlertid ikke sikkes os uden betydelige Befæstningsanlæg. Det staar nemlig til at vente, at Angriberen vil udfolde en stor Energi for at berøve os dem. Da han nu vil være i Stand til at koncentrere en betydelig Troppstyrke foran eet af disse Punkter, maaske foran dem begge, medens det er en absolut Betingelse for Udførelsen af Flankeforsvaret paa Halvøen, at Sikringen af hvert enkelt Udgangspunkt kan, idetmindste for korte Tidsperioder, overlades til en ringe Del af Armeen, medens Hovedstyrken opererer fra det andet Punkt eller i det nordlige Jylland, saa maa der paa ethvert af Punkterne være en Modvægt mod hans Overlegenhed, og den kan kun skaffes tilveie ved Befæstningsanlæg.

Løsningen af den fortifikatoriske Opgave vilde for de 2 Punkter, hvorom Talen her er, være indbyrdes væsentligt forskjellig.

Dybbølbjerg danner af Naturen en særdeles stærk Stilling, som kan sekunderes fra Batterier paa Als og fra vore Skibe, og som umiddelbart bag sig har det smalle Als Sund, over hvilket Forbindelsen med Als let kan tilveiebringes ved Broer. Dybbølstillingen kan ved forholdsvis lidet bekostelige Befæstningsanlæg gives en saadan Styrke, at den vil kunne forsvares mod en stor Overmagt. I det uheldigste Tilfælde, naar Stillingen falder for Fjendens Angreb, kan Forsvarsstyrken trække sig over paa det uangribelige Als. Als er den naturlige Fæstning, Dybbølstillingen et naturligt Forværk.

Fredericia har ikke i lignende Grad naturlige Fordele. Farvandet er for bredt til, at Broer kunne slaas, og Passagen kan, som Forholdene nu ere, forulempes af fjendtlige Batterier fra Jyllands Kyst. En naturlig Stilling findes ikke. Derimod er Kunsten allerede traadt hjælpende til for at skaffe en defensiv Stilling tilveie; men der staar Væsentligt tilbage i den Retning, og der maatte gjøres Meget for at raade Bod paa Ulemperne ved den vanskelige og for Beskydning udsatte Forbindelse med Fyen. Store Bekostninger vilde derfor ikke kunne undgaas. Det har paa Grund heraf været underkastet en omhyggelig Overveielse, om der ikke ved Lille Belts smalle Del skulde findes et Punkt, som maatte gives Fortrinet for Fredericia; men Svaret er blevet benægtende, tildels paa Grund af de ved Fredericia eksisterende Anlæg, men væsentligst fordi intet andet Punkt kan bevare den frie Forbindelse med den aabne Sø.

Det er en Ulempe for Halvøens Forsvar, at de 2 Punkter, som saaledes

have viist sig at være de for Flankeforsvaret mest skikkede Udgangspunkter, ligge saa nordligt, at den sydligste Del af Fjendens Operationslinie, fra Grændsen til Flensborg, ikke fra dem kan forulempes. Undersøgelser ere anstillede for at skaffe Vished om, hvorvidt ikke et sydligere Punkt lod sig paavise, som uden uforholdsmæssig Bekostning kunde indrettes for Flankeforsvaret; men denne Undersøgelse har ikke ført til noget Resultat, som Ministeriet kunde anse tilfredsstillende. Femern ligger for afsides, og Forholdene for Ind- og Udslibning ere ugunstige. Svansen lader sig ikke uden betydelig Bekostning overspænde med en Befæstning mellem Ekernførde Fjord og Slien, skikket til at forsvares af en mindre Styrke. Vel have vægtige Stemmer udtalt sig for at anlægge en Fæstning ved Sliens Munding, hvorfra Operationer kunde foretages saavel ind i Angel som ind i Svansen; men denne Fæstning vilde ikke, som Dybbølstillingen og Fredericia, have nogen Ø bag sig, hvor Operationsstyrken kunde koncentreres; den maatte have alle sine Ressourcer hos sig selv. Som Følge deraf kunde dette Punkt ikke uden storartede Foranstaltninger bringes til som Udgangspunkt for Flankeoperationer at hævde en Plads ved Siden af Dybbølstillingen og Fredericia. Disse Foranstaltningers Bekostelighed maatte nødvendigvis bringe til at opgive Punktets fuldstændige Befæstning. Derimod maa det fremhæves som særdeles skikket til at tjene som Retraitepunkt og Indskibningspunkt for Besætningen i den venstre Fløi af Dannevirkestillingen og muligvis for en Del af Besætningen i denne Stillings Centrum. Dets Forberedelse til en saadan Benyttelse kan ikke andet end anses særdeles ønskelig, da den vilde kunne udføres med ringere pekuniære Midler.

Som Hovedudgangspunkter for Flankeforsvaret maatte man saaledes ventes indskrænket til Fredericia og Dybbølstillingen.

Ved Siden af disse Punkters Befæstning maatte der være truffet Foranstaltninger til Sikkring af det i Jylland opererende Korps's Retraite, idet der tillige maatte holdes for Øie, at muligen den samme Retraitelinie kunde benyttes af vor Hovedstyrke, naar denne efter Dannevirkestillingens Opgivelse havde fortsat Tilbagetoget mod Nord, i Stedet for at vælge en Overgang til Øerne, eller naar den paa et senere Stadium af Forsvaret var overført til Jylland for at operere i Fjendens Front. Til Retraitepunkt for disse Tilfælde egner sig Helgenæs, der i den Anledning burde besidde en lignende Befæstning som i den sidste Krig.

De Forsvarsanstalter, som for det omhandlede Angrebstilfælde fortrinsvis kunne ønskes udførte, ere saaledes:

Forberedelse af Dannevirkestillingen til Forsvar.

Forberedelse af Sliens Munding til Retraitepunkt for en Del af Dannevirkestillingens Besætning.

Befæstning af Dybbølstillingen.

Befæstning af Fredericia.

Forberedelse af Helgenæs til Retraitepunkt for den i Jylland opererende Styrke.

Ved Forberedelse af Dannevirkestillingen til Forsvar maatte der regnes paa en Besætning af høist 40,000 Mand.

Ved det senere Flankeforsvar bør de 2 Flankestillinger tilsammen kun

binde 12 til 20,000 Mand. Naar der desuden til Besætning for Helgenæs regnes nogle faa Tusinder, vil der være en til Operationer disponibel Styrke af 30 til 40,000 Mænd, og paa ethvert af Hovedoperationspunkterne vil kunne koncentreres 40,000 Mand eller derover.

Angreb om Vinteren.

Det maa regnes blandt de mere exceptionelle Tilfælde, at et Felttog aabnes om Vinteren. Det er derimod let tænkeligt, at et Sommerfelttog fortsættes ind i Vinteren. Begge Eventualiteter maa dog her tages i Betragtning.

Dersom en Fjende ved Vinterens Begyndelse rykker over Monarkiets Sydgrændse, vil vor Armees Hovedtrækkene at følge den samme Operationsplan til Halvøens Forsvar, som under et Angreb om Sommeren, men da Ejder- og Dannevirkestillingen, ligesom ogsaa det befæstede Afsnit ved Sliens Munding, i væsentlig Grad have deres Styrke ved Fjorde, Vandløb og Oversvømmelser, saa ville de tabe denne, naar Vinteren bliver saa stræng, at Vandene fryse til, hvilket dog først sent vil ske med Ekernførde Fjord og Ejderen V. for Rendsborg og derfor sidst vil berøve Ejderstillingen sit Værd. Efter Opgivelsen af Stillingerne i det sydlige Slesvig vil Armeen hovedsagelig være henvist til Flankeforsvaret og saaledes væsentligt befinde sig paa det samme Standpunkt som ved Slutningen af et Sommerfelttog mod en meget overlegen Fjende.

Saalænge de salte Vande holde sig aabne og kunne befares af vore Skibe, vil dette Standpunkt bevares; men saasnart Isgangen begynder, indtræffe nye Forhold, som allerede i Fredstid bør være forudsete og have foranlediget de fornødne Dispositioner. Det Øieblik truer da med at indtræde, da Als og Halvøen, ene med Undtagelse af Fredericia, træde ud af Forbindelse med Fyen, og som Følge deraf Dybbølstillingens Besætning og Korpset i Jylland isoleres. Endog Samkvemmet mellem Fredericia og Fyen kan ventes afbrudt i korte Tidsrum. Naar derfor ikke de detacherede Korpser skulle udsættes for Tilintetgjørelse, maa de enten itide drages over til Fyen, eller de maa ved Befæstninger besidde Midler til eget Forsvar mod en meget overlegen Angriber.

Helgenæs vil ved de omgivende Bugters Tilfrysning ophøre at være et sikkert Retraitepunkt. Anlægget af en virkelig Fæstning sammesteds vil Punktets Betydning ikke have kunnet motivere. Det vil derfor sandsynligvis være rettest at inddrage det i Jylland staaende Korps, naar det nævnte Tidspunkt indtræder.

Dybbølstillingen og Als have ikke tabt noget af deres Forsvarsevne, saalænge Als Sund forbliver aabent. Men denne Tilstands Ophør maa befrygtes. Fryser Sundet til, vil Besætningen paa Als være udsat for Tilintetgjørelse og Dybbølstillingen løbe Fare for at falde ved et Angreb i Struben. En fuldstændig Sikkring mod disse Eventualiteter vilde ikke kunne opnaas paa anden Maade end ved en Befæstning, i hvilken Besætningen kunde indeslutte sig, naar Sundet skulde tilfryse, og hvorfra Overgangen til Sundet og Terrainet bag Dybbølstillingen kunde beherskes. Stedet for denne Befæstning vilde være selve Sønderborg. Ønskeligheden af dette Punkts Befæstning er derfor uomtvistelig. Findes der ikke nogen Befæstning i det

antydede Tilfælde, maa det bero paa Forholdene, om Besætningen, muligvis noget forstærket, bør søge at forsvare sig i en forberedt Feltstilling, eller om den paa et tidligere eller senere Stadium skal søge at komme over til Fyen. Dybbølstillingen vil i sidste Tilfælde være prisgiven.

Fredericias Forbindelse med Fyen vil, som berørt, ogsaa være udsat for momentant at afbrydes, men en langvarig fuldstændig Afbrydelse er mindre sandsynlig. Det er derfor dette Punkt, som i det foreliggende Tilfælde bedst egner sig til at bevare Forbindelsen mellem Halvøen og Fyen. Det lod sig derhos forholdsvis let ved fortifikatoriske Tilføielser styrke mod de nye Farer for dets egen Sikkerhed, som Frostens vilde medføre, og vilde, saaledes forstærket, uden Betænkelighed kunne udsættes for den forbigaaende Isolation. Fredericias Forstærkning for dette Tilfælde er saaledes særdeles ønskelig.

Med de salte Vandets fuldstændige Tilfrysning opstaar som en ny Mulighed Fjendens Overgang over Belterne; man maa da være betænkt paa Øernes Forsvar.

Først vil Fyen være truet. Til dens Forsvar staar dog en ikke ubetydelig Styrke. Thi selv om der til Fredericia og Als skulde være afgivet en Forstærkning, samt til Fæstningerne paa Sjælland de fornødne Sikkerhedsbesætninger, vilde der være henved 30,000 Mand tilstede til Øens Forsvar. Med denne Styrke maa om muligt en Passage af Lille Belt forhindres. Lykkes det imidlertid Fjenden at passere, hvilket da vil ske med en større Overmagt, vilde det være meget ønskeligt at have en stærk befæstet Leir eller virkelig Fæstning, bag hvis Værker Tilflugt kunde søges og den milde Aarstid afventes. Det vilde have væsentlige Fordele, om Pladsen for en saadan Befæstning kunde vælges ved Strib, thi man bevarede da en let Forbindelse imellem de 2 Punkter, hvor vore Tropper paa Jylland og Fyen tilsidst kunde ventes koncentrerede. Ved Strib ere Forholdene imidlertid kun lidet gunstige for Anlægget af en befæstet Leir uden Anvendelse af særdeles betydelige Bekostninger. Det vilde derfor være tvivlsomt, om ikke det pekuniære Hensyn vilde tvinge til at vælge et andet Punkt. Her skal kun fremhæves det Ønskelige i at have en befæstet Leir paa Fyen til endelig Retraitepunkt for Øens Forsvarsstyrke.

For det Tilfælde, at Fjenden dernæst skulde iværksætte en Overgang over Store Belt, saaledes som det skete i Februar 1658, maa Hovedstaden være betænkt paa sit Forsvar. Det vilde derfor allerede for dette Tilfælde være ønskeligt, at Kjøbenhavn mod Landsiden erholdt en fremskudt Befæstning, som ligeoverfor en overlegen Angriber kunde sikre den baade mod en Storm og mod et Bombardement, de to Slags Angreb, som kunne ventes førte om Vinteren.

For at kunne imødegaa de Farer, som et Angreb fra Tydskland under en Isvinter medfører, vilde saaledes følgende yderligere fortifikatoriske Foranstaltninger være ønskelige:

Anlæg af en Befæstning ved Sønderborg.

Yderligere Forstærkning af Fredericia.

Anlæg af en befæstet Leir paa Fyen.

Forstærkning af Kjøbenhavn ved en fremskudt Befæstning mod Landsiden.

I disse Befæstninger maatte Armeen da sandsynligvis oppebie den milde Aarstid. Naar da atter Vandene aabnedes for vore Skibes Passage, vilde Operationerne kunne begyndes i enhver af de forskjellige Landsdele; thi den frie Forbindelse tilsøs mellem Befæstningerne vilde tillade at vælge enhver af dem til Udgangspunkt for offensive Operationer. Derimod vilde Fjendens Okkupationskorpser være afskaarne indbyrdes ved Belterne. ....

Det er under den tidligere Udvikling fremhævet, at Dannevirkestillingen ei bør forsvares til det Yderste inod en meget overlegen Fjende, men at det kan blive nødvendigt efter et mere eller mindre haardnakket Forsvar at opgive den og lade den i Fjendens Hænder. Denne Mulighed indeholder Opfordring til ikke at foretage kostbare Anlæg, som Fjenden senere vil kunne ødelægge, og som maaske kunne forlede vor Armee til at forsømme det rette Øieblik for en Tilbagegang. Der formentes derfor i denne Stilling, ligesom i det med samme korresponderende Retraitepunkt ved Sliens Munding, kun at burde anlægges Jordværker af stærk Profil og foretages de fornødne Forberedelser til Opstemning af de forskjellige Vandløb, som kunne benyttes for Forsvaret.

Ogsaa Dybbølstillingen vil kunne siges at henhøre under de Anlæg, som i visse Tilfælde kun ville yde en forbigaaende Nytte; thi saafremt ikke Sønderborg er befæstet, gjør Tilfrysningen af Als Sund Stillingens videre Forsvar usandsynligt. Imidlertid vil denne Eventualitet indtræffe meget sjældent, og efter al Rimelighed vil Dybbølstillingen forinden have gjort Tjeneste gennem mindst eet Sommerfelttog, saa at den nævnte uheldbringende Mulighed ei bør tillægges nogen væsentlig Vægt ved Afgjørelsen af Spørgsmaalet om Bekostningen. Desuagtet tilraades denne nedbragt under det Beløb, som oprindelig af Ingenieurkorpset er anslaaet og af den sidst nedsatte Kommission anbefalet, fordi ogsaa dette Punkt i Betydning staar tilbage for 2 andre Punkter, der under Distributionen af visse begrændsede Pengemidler bør komme i Betragtning fremfor alle andre.

Disse Punkter ere Kjøbenhavn og Fredericia, som udgjøre Forsvarscentrene for Monarkiets 2 ved Store Belt adskilte Hoveddele. Falder Kjøbenhavn, vil Monarkiets Modstand være brudt. Falder Fredericia, vil i Regelen ethvert kraftigt Forsvar af Halvøen maatte opgives. Disse Punkters fuldstændige Befæstning maa derfor anses som et Livsspørgsmaal for den danske Stat, og intet andet Anlæg kan i Vigtighed stilles ved Siden af dem. De staa jevnside, idet ethvert af dem har sin særegne Opgave, til hvis Løsning det andet intet kan bidrage. For dem kan Ministeriet derfor ei tilraade halve Foranstaltninger, men maa til sin Tid insistere paa deres fuldstændige Befæstning, saa at de sættes i Stand til at imødegaa enhver Eventualitet.

Sluttelig skal blive nævnet som Anlæg, der ikke taale Udsættelse, de til Kysternes Forsvar, til Sikkring af Kommunikationerne og til Understøttelse for Marinen nødvendigste Kystbatterier, som allerede maa være tilstede og tildels armerede ved Udbrydelsen af Krigen med en Sømagt, naar de ikke skulle savnes i det Øieblik, da de ere mest nødvendige. Bekostningen for Kystbatteriernes Anlæg og de vigtigste Batteriers Forsyning med murede Reduiter vil blive forholdsvis mindre betydelig. ....

Oversigt over Hærens Dislokation medio Oktober 1863.

1ste Generalkommando (Sjælland og tilliggende Øer).

Stab: Kjøbenhavn.

Den Kgl. Artilleribrigade (Kjøbenhavn):

1ste Artilleri- regiment (7de og 8de Batteri i Fredericia).	1ste Batteri	Kjøbenhavn.
	2den —	
	3die —	
	4de —	
	5te —	
	6te —	

2den Kavaleribrigade (Kjøbenhavn):

Gardehusarregimentet Kjøbenhavn og Omegn.

2det Dragonregiment Næstved, Slagelse, Vordingborg.

Den Kgl. Livgarde til Hest Kjøbenhavn.

1ste Infanteribrigade (Kjøbenhavn):

2den Bataillon	Kjøbenhavn.
3die —	
13de —	
15de —	Helsingør.
16de —	Kjøbenhavn.
17de —	
18de —	
22de —	

Den Kgl. Livgarde til Fods Kjøbenhavn.

2den Generalkommando (Nørrejylland, Fyen og Slesvig).

Stab: Flensborg.

1ste og 2det Ingenieurkompagni Dannevirke.

7de Batteri	Fredericia.
8de —	
9de —	

1ste og 3die Fæstningskompagni Dannevirke.

2det — — Fredericia.

1ste Karaleribrigade (Randers):

3die Dragonregiment	Aarhus.
4de — —	Slesvig.
5te — —	Randers.

2den Infanteribrigade (Slesvig):

4de Bataillon	Ekernførde.
6te —	Slesvig (1 Komp. i Frederikstad).
7de —	Sønderborg (1 Komp. i Ekernførde).
11te —	Slesvig.
19de —	Husum (2 Komp. i Frederikstad).
21de —	Flensborg.

4de Infanteribrigade (Fredericia):

5te Bataillon	Odense (1 Komp. i Nyborg).
10de —	} Fredericia.
12te —	

3die Generalkommando (Holsten og Lauenborg).

Stab: K i e l.

2det Artilleri- regiment (9de Batteri i Fredericia).	10de Batteri	Altona.
	11te —	} Rendsborg.
	12te —	
	Pontoner-	
	kompagiet	

6te Dragonregiment (Itzehoe, Altona, Wandsbek, Neumünster).*3die Infanteribrigade* (Rendsborg):

1ste Bataillon	Rendsborg.
8de —	Kiel.
9de —	Altona.
14de —	Ratzeborg.
20de —	Altona.

Oversigt

over Hærens Sammensætning i Henhold til Kundgjørelse for
Armeen af 22de Oktober 1863.

1ste Division, Generalmajor G. D. Gerlach (Kjøbenhavn):

1ste Infanteribrigade, Generalmajor W. J. Branner (Kjøbenhavn):

2den Bataillon (Kjøbenhavn).

15de — (Helsingør).

22de — (Kjøbenhavn).

2den Infanteribrigade, Oberst C. A. Vogt (Kjøbenhavn):

3die Bataillon (Kjøbenhavn).

13de — do.

18de — do.

3die Infanteribrigade, Oberst J. A. P. F. Wørishøffer (Kjøbenhavn):

16de Bataillon (Kjøbenhavn).

17de — do.

2den Division, Generallieutenant H. N. Thestrup (Flensborg):

2 Ingenieurkompagnier (Dannevirke).

7de, 8de og 9de Feltbatteri (Fredericia).

3die Fæstningskompagni do.

1ste og 2det do. (Dannevirke).

4de Dragonregiment (Slesvig).

4de Infanteribrigade, Generalmajor E. H. C. Wilster (Slesvig):

6te Bataillon (Slesvig).

11te — do.

21de — (Flensborg).

5te Infanteribrigade, Oberst J. W. N. Harbou (Fredericia):

10de Bataillon (Fredericia).

12te — do.

6te Infanteribrigade, Oberst O. C. S. A. Bülow (Odense):

5te Bataillon (Odense).

7de — (Als).

3die Division, Generalmajor P. F. Steinmann (Kiel):

- 10de Feltbatteri (Altona).
 11te — (Rendsborg).
 12te — do.
 6te Dragonregiment (Itzehoe, Altona, Wandsbek, Neumünster).

7de Infanteribrigade, Generalmajor P. H. C. du Plat (Rendsborg):

- 1ste Bataillon (Rendsborg).
 8de — (Kiel).
 14de — (Ratzeborg).

8de Infanteribrigade, Oberst P. U. Scharffenberg (Altona):

- 9de Bataillon (Altona).
 20de — do.

9de Infanteribrigade, Oberst J. W. Neergaard (Husum):

- 4de Bataillon (Ekernførde).
 19de — (Husum og Frederikstad).

Til Krigsministeren.
12te Oktober 1863.

**Memoire af 12te Oktober 1863,
udarbejdet af Direktøren for Kommandoen, Major af General-
staben Ankjær, og af Chefen for Armeens Intendantur,
Generalkrigskommissær v. Schmidten.**

Deres Excellence.

Det Maal, som vor militære Udvikling siden 1856 har tilstræbt, er at kunne i Tilfælde af Krig med kort Varsel opstille i Halvøens sydlige Del en Styrke af

45 Infanteribatailloner à 800 Underkorporaler og Menige, er med Befalingspersonale ..	c. 40,000	Mand.
6 Kavaleriregimenter à 600 Underkorporaler og Menige samt Ordonnantskorps, er ..	c. 4,400	—
12 Feltbatterier ..	c. 2,500	—
Fæstningsartilleri ..	c. 2,000	—
Ingenieurtropper ..	c. 600	—

Ialt. . c, 49,500 Mand.

Regnes hertil de talrige Stabe og henved 4,000 Nonkombattanter, fremkommer en Styrke af c. 55,000 Mand, der dog ved Sygdom og paa anden Maade antages nedbragt til c. 50,000 Mand, og som ved at forøge Infanterikompagnierne til 250 Mand, vilde kunne bringes op til c. 60,000 Mand.

Af Heste vil til en saadan Armee behøves omtrent:

	Rideheste.	Trækheste.
Ved Kavaleriregimenterne ..	4,500.	”
„ Feltbatterierne ..	600.	2,700.
„ Ordonnantskorpset ..	250.	”
„ Trainvæsenet ..	172.	2,282.
„ Reserveparken ..	18.	190.
„ Ingenieurpark, Ambulance e. t. c. ..	96.	96.
„ Stabe ..	216.	”
	5,852.	5,268.
Der haves (naar 360 Heste for Kavaleriets Excer- skoler fraregnes) ..	3,352.	768.
Altsaa mangler...	2,500.	4,500.

Det er selvfølgelig af særdeles stor Vigtighed, naar Tidsomstændighederne synes at kunne lede til Opstillingen af en efter Landets Vilkaar saa betydelig Styrke, at have en klar Oversigt paa den ene Side over det Tidsmaal, der er nødvendigt, for at Opstillingen kan foregaa og for at de nødvendige Forholdsregler kunne være tagne for derefter at sikre Armeens Kampdygtighed og fortsatte Existents, og paa den anden Side over de Pengemidler, som maa være tilstede, for at disse Forholdsregler kunne bringes til Udførelse. Efterat undertegnede Departementschefer have konfereret om denne Sag, tillade vi os derfor at forelægge Deres Excellence Resultatet af vore Overveielser, hvilket vi for bedre Overskuelighed ville ordne punktvis:

Mandskabets Indkaldelse.

Saaledes som denne er forberedt, vil der ikke behøves over 14 Dage for at have alt Liniemandskab under Fanen. Kan man imidlertid ikke gjøre Regning paa Mandskabet fra de holsten-lauenborgske Distrikter, vil det være nødvendigt at indkalde den første Aldersklasse af Forstærkningen, som i Forening med de ekstraordinære Rekruter vil være talrig nok til at afgive Mandskabet til de 10 Batailloner for Holsten og Lauenborg. Efter Forhandling med Justitsministeriet og Ministeriet for Slesvig vil denne Foranstaltning uden Tvivl kunne iværksættes, uden at en Session bliver nødvendig. At man ikke vilde sammensætte Bataillonerne blot af Rekruter og Forstærkningsmandskab, turde det maaske være overflødigt at bemærke. Derimod er det af større Vigtighed at vide, om ogsaa den hele Styrke i samme Tidsrum som ovennævnt vil kunne være koncentreret paa den truede Grændse. Dette vil afhænge af en rask Benyttelse af Landets Transportmidler, der utvivlsomt ille være tilstrækkelige hertil; men selv om endnu nogle Dage skulde medgaa, vil dette være uden Betydning, da andre Foranstaltninger, som det følgende vil vise, dog kræve en betydelig længere Tidsfrist.

Tilveiebringelse af Heste.

De manglende 7,000 Heste maa for Kongerigets Vedkommende under nærværende Forhold tilveiebringes i Henhold til en provisorisk Lov, for Slesvigs og Holstens Vedkommende ved Kgl. Forordninger, der paalægge Landsdelene at udrede forholdsmæssige Antal samt bestemme Udredningsmaaden og Sagens øvrige Detailler. De udskevne Heste maa rundt om i Landet stilles for dertil bestemte Kommissioner, i hvilke Militæretaten maa være repræsenteret ved en Officer og en Dyrlæge. Kommissionerne antage de brugbare Heste, taxere disse, udfærdige Stamlistes og dirigere derefter Hestene til de Depoter, fra hvilke deres Fordeling maa foregaa. Antallet af saadanne Kommissioner over hele Landet vil ikke kunne være større end 8 à 10, og Kommissionernes Arbejde vil ikke kunde ventes tilendebragt i kortere Tid end c. 14 Dage. Lægger man hertil Tiden, der behøves til de foreløbige Foranstaltninger, — Anordningernes Publikation, Kommissionsmedlemmernes Udnævnelse og Reise til Samlingsstedet — og til Hestenes Marche fra Depotterne til det endelige Bestemmelsessted, vil det være indlysende, at en Tid af 5 à 6 Uger paa ingen Maade er for meget regnet til denne Sags Tilendebringelse.

Antages Gjennemsnits-Taxationsprisen paa en Trækhest til 200 Rdl. og paa en Ridehest til 250 Rdl., da vil Hesteudskrivningen medføre en Udgift af c. 1,525,000 Rdl., saafremt man skulde ville betale Hestene ved Modtagelsen, i Stedet for ved Tilbageleveringen at udrede Erstatning for deres Forringelse.

Naturalforpleining.

1. Brød. Til 50,000 Md. behøves maanedlig 2,250,000 R Brød eller c. 9,000 Tdr. Rug at indkjøbe, formale og bage. Saalænge vi staa i Dannevirkestillingen, vil Flensborg og Slesvig kunne levere en stor Del heraf, hvorimod Resten maa leveres fra Feltbagerier. Nødes vi til at gaa tilbage til Dybbøl og Fredericia, maa man ogsaa af denne Grund ligesom i Krigen 1848—50 have Feltbagerier med Magasiner paa Fyen (Middelfart) og Als (Sønderborg). Tilendebringelsen af alle herhen hørende Foranstaltninger vil udfordre en Tid af mindst 1 Maaned og ved Vintertid maaske 2 Maaneder.

2. Kjød og Flæsk e. t. c. En Maanedes Forbrug efter Forpleiningsreglementet udfordrer Indkjøb af c. 1200 Stude, 375,000 Pd. saltet Flæsk eller Kjød og tilsvarende Kvantiteter af Byggryn, Ærter, Brændevin og Kaffe samt til Reserve Biskuit og røget Flæsk.

3. Fourage. Til 12,000 Heste (i Vinteren 1849—50 forpleiedes ved Slesvig og Flensborg ialt 15,000 Heste daglig) behøves maanedlig

- c. 28,000 Tdr. Havre.
- c. 1,800,000 Pd. Hø.
- c. 3,000,000 Pd. Halm, foruden
- c. 1,000,000 Pd. Halm til Leirstraa.

Tilveiebringelsen af saadanne Kvantiteter af Naturalier (hvortil om Vinteren endnu kommer en stor Mængde Brændsel), deres Behandling til Forbrug og deres Transport til Armeen vil, naar man iøvrigt har alt paa rede Haand saavel med Hensyn til Personel som til Magasiner og Transportmidler, udkræve en Tid af mindst 1 Maaned. Skal man derimod først organisere den hele Tjeneste, er det indlysende, at dette Tidsrum vil ikke lidet forøges.

Værdien af de fornævnte Naturalier kan lavt anslaaet ansættes til:

Brød à 3 Rdl. pr. 100 Pd.	67,500 Rdl.
Fersk Kjød à 12 Sk. pr. Pd.	62,500 —
Saltet Kjød à 16 Sk. — —	62,500 —
Gryn, Ærter e. t. c.	25,000 —
Havre à 3½ Rdl. pr. Td.	98,000 —
Hø à 1 Sk. pr. Pd.	18,700 —
Halm à ⅙ Sk. pr. Pd.	26,000 —
Endvidere Brændsel m. m.	20,000 —

c. 380,000 Rdl.

For at kunne foretage en Koncentration af Armeen vil der med Hensyn til Naturalforpleiningen behøves Oprettelsen af 3 Hovedmagasiner, 9 Brigademagasiner og 8 à 10 Reservemagasiner, hvortil Personale maa tilveiebringes.

Train.

Heraf behøves til:

	enspændige Karrer.	tospændige Vogne.	firspændige Vogne.
Proviantkolonnen	"	100	50
Proviant- og Fouragekjørsel til Afdelingerne	"	318	"
Bagagevogne ved Stabene	"	128	"
do. ved Infanteriet	180	90	"
do. ved Kavaleriet	"	60	"
Ammunitionskarrer til Infanteri og Kavaleri	"	192	"
Reservetraindepoter	"	85	9
	180	973	59

Af dette Antal vil mindst 800 Færsvogne være at indkjøbe, hvilket med tilhørende Seletøi, Hestedækkener, Staldrekvisiter o. s. v. vil medføre en Udgift af henved 100,000 Rdl.

Foruden de her anførte Trainvogne vil imidlertid endnu behøves et betydeligt Antal til Reservepark og Ingenieurpark, hvorhos Fouragekjørselen for Størstedelen maa udføres ved rekvirerede Vogne.

Lazarethvæsen.

Ifølge Reglementerne behøves:

til 1ste Linies Lazarether	1,500	Sygepladser.
„ 2den do. do.	3,700	—
„ 3die do. do.	1,900	—

Første Linies Lazarethinventarium, der maa medføres paa 30 firspændige Vogne, kan tages af Beholdningerne, der da ville være udtømte.

Af de 3,700 Sygepladser i 2den Linies Lazarether kunne anbringes		
i Flensborg	500	Pladser.
i Augustenborg	500	—
i Aabenraa	300	—
i Haderslev	300	—
i Fredericia	200	—

1,800 Pladser,

medens de øvrige 1900 maa anbringes paa Fyen.

Til det herhenhørende Inventarium kan vel benyttes en Del af Kaserneinventariet i Kasernerne i 2den Generalkommando, men der maa dog regnes paa Anskaffelse af c. 1000 Sygepladsers Inventarium, hvilken Anskaffelse neppe vil kunne effektueres paa kortere Tid end et Par Maaneder med en Bekostning af c. 60,000 Rdl.

Lazaretherne i 3die Linie skulle efter Reglementet etableres i Kjøbenhavn,

hvor Garnisonshospitalet har 400 Sygepladser, og hvor de øvrige kunne anbringes i Kaserne med Afbenyttelse af disses Sengeinventarium, der i saa Fald bliver udisponibelt for Rekrutskoler o. s. v. Øvrig Inventarieanskaffelse vil medføre en Udgift af c. 10,000 Rdl. Kan man paa Grund af Isvinter ikke evakuere til Kjøbenhavn, maa 3die Linies Sygepladser etableres i Fyen og Jylland og ville da medføre en Etableringsudgift af c. 40,000 Rdl.

Reservelazarethdepotet skal reglementsmaessig være forsynet med $\frac{1}{6}$ af hvad der strax udrustes, altsaa c. 1200 Sæt, hvis Anskaffelse vil medføre en Udgift af c. 25,000 Rdl. Derhos maatte endnu Evakuationssskibe og Vogne til Sygetransport være at tilveiebringe og indrette.

Munderingsvæsen.

Ved Opgjørelsen i Begyndelsen af August d. A. havdes Udrustning til:

c.	35,500	Mand	Infanteri,
c.	5,000	—	Kavaleri,
c.	4,000	—	Artilleri,
c.	500	—	Ingenieurtrøpper.
<hr/>			
c.	45,000	Kombattanter.	

Der manglede da Udrustning til c. 2,700 Kombattanter og 3,000 Nonkombattanter.

Efter et Par Maaneders Forløb vil efter den samme Opgivelse være udrangeret af Beholdningerne som kasseret Udrustning for

c.	5,900	Mand	Infanteri,
c.	1,370	—	Kavaleri,
c.	800	—	Artilleri,
c.	50	—	Ingenieurer.

Ialt c. 8,120.

Der vil altsaa til den Tid mangle Udrustning til 10,820 Kombattanter og 3000 Nonkombattanter, der beregnet til henholdsvis 40 Rdl. og 25 Rdl. medfører en Udgift af 507,800 Rdl.

Under et Vinterfelttog vil det desuden være absolut nødvendigt at forsyne Mandskabet med 2 Par Kirseis-Benklæder, hvortil mangler 29,000 Par à 4 Rdl., ialt 116,000 Rdl.

Paa Varedepotet findes fortiden c. 4,500 Sæt Fodtøi (1 Par Støvler og 1 Par Sko). I Tilfælde af et Vinterfelttog maatte man være forberedt paa at være forsynet med endnu c. 40,000 Sæt, der à 10 Rdl. pr. Sæt medfører en Udgift af 400,000 Rdl. Denne Leverance vil neppe i 3 Maaneder kunne præsteres af samtlige Kjøbstæders Skomagere.

Til Forsyning med Skjorter, Halsbind, Strømper o. s. v. c. 30,000 Sæt à 1 Rdl. 64 Sk. udfordres c. 50,000 Rdl.

I Reserve maa desuden ved Krigens Begyndelse have c. $\frac{1}{10}$ af Munderingssager, da disse ikke kunne paaregnes at holde længer end 6 Maaneder om Vinteren og 8 Maaneder om Sommeren, og da jo en stor Del Munderingsgjenstande allerede har været underkastet et betydeligt Slid. Tilveiebringelsen af 5,000 Sæt medfører en Udgift af 200,000 Rdl.

Klæde.

For at tilveiebringe det Klæde, der behøves til de nævnte Munderings-sager og til senere Erstatninger, vil det først være nødvendigt at sætte Fabriken paa Usserød i saa stærk Drift som muligt (c. 200,000 Alen aarlig) og det vil da være hensigtsmæssigt at lade den for den allerstørste Del fabrikere Buxetøi. Det hertil fornødne Forskud kan afholdes af Munderingskontoen. Desuden maatte man være betænkt paa Anskaffelse af Klæde andetsteds fra, i hvilken Henseende vor tidligere Forbindelse med belgiske Fabriker gjennem Hr. Etatsraad Renck vil kunne komme til Nytte. For at tilveiebringe større Leverance vil der uden Tvivl hengaa flere Måneder, og der vilde saaledes for denne Posts Vedkommende ikke være Spørgsmaal om at stille Penge til Disposition strax.

Vi have i det Foregaaende kun betragtet de vigtigste Foranstaltninger, der kræves for Armeens Mobilisering og vi have navnlig forbigaaet alle saadanne, der ligge indenfor Fredsadministrationens Omraade og kunne fyldestgøres af denne samtidig med de mere ekstraordinære Krav.

Sammenfatte vi det foran Udviklede vil det ses, at som Sagerne staa nu, vil det ikke være muligt at regne paa kortere Tid end 6 Uger for en Udfoldning af Hærens Krigsstyrke paa en saadan Maade, at man med Tryghed kan lade den rykke mod Fjenden uden at maatte befrygte, at Forpleinings-hensyn skal faae Indflydelse paa dens Dislokation. Det bliver derfor af Vigtighed at undersøge, om Foranstaltninger kunne træffes, hvorved dette Tidsrum kan indskrænkes til det samme, som behøves for Mandskabets Indkaldelse og Koncentration.

For Hesteudskrivningens Vedkommende har dette ingen Vanskelighed, da man efter Mønstringen og Antagelsen kan lade Hestene forblive i Distriktet og først indkalde dem samtidig med Mandskabet. At det vilde være meget ønskeligt at have Ridehestene inde længere Tid i Forveien, er en Selvfølge.

For Forpleinings-, Munderings- og Lazarethvæsenets Vedkommende er Vanskeligheden af dobbelt Art, idet det her gjælder om at ordne en helt ny Administration og at tilveiebringe Forraad, der kunne være tilstede i Magasiner i Nærheden af Krigstheatret. Personalets Tilveiebringelse vilde kunne sikkert ved at offentliggjøre, hvor stort et Antal man behøver, samt Vilkaarene for Antagelsen. Man vilde da uden Tvivl snart faae tilstrækkelige Tilbud, blandt hvilke man kunde gjøre sit Udvalg for derefter at slutte Overenskomster, der forpligte de Paagjældende til med kort Varsel at give Møde.

Anskaffelsen af de egentlige Forpleiningsgjenstande kan dels ske ved Kontrakter, der forpligte til Levering med bestemt Varsel og mod en Skadeløsholdelse, hvis Leveringen ikke inden en fastsat Tid finder Sted, og dels ligefrem ved Indkjøb og Magasinering. Den første Methode maatte navnlig anvendes for Levering af Slagtekvæg og den anden for de øvrige Forpleiningsgjenstande. Da det, naar man er sikker paa at kunne have Admini-

strationspersonalet organiseret itide, nok vil kunne gaa an at begynde med en Forsyning for 14 Dage, vil hertil behøves et Forskud af henimod 200,000 Rdl., der jo for Størstedelen atter vil indvindes, hvis Krigen ikke indtræder.

For Trainvæsenets Vedkommende vil en lignende Reduktion til det Halve kunne tilstedes, da man dels i Begyndelsen kan hjælpe sig ved rekvirerede Vogne og dels under Indkaldelsestiden anskaffe det Manglende. Et Forskud af 50,000 Rdl. vil altsaa her være tilstrækkeligt.

For Lazarethvæsenet bør derimod den hele Anskaffelse effektueres. Forskud 95,000 Rdl.

Det Samme gjælder det egentlige Munderingsvæsen, hvor dog Anskaffelsen, hvis Krig ikke indtræder, kun vil være en Anticipation af kommende Tidens Udgift. Det her nødvendige Forskud udgjør:

til Munderingssagers Komplettering	507,800 Rdl.
- Anskaffelse af Buxer.	116,000 —
- Reserve	200,000 —
	823,800 Rdl.

Af Skotøi og saakaldte Undermunderingssager vil den øieblikkelige Anskaffelse af den halve Forsyning formentlig være tilstrækkelig; altsaa Forskud af 225,000 Rdl

Foranstaltningerne for den fremtidige Klædeforsyning bør træffes strax. Udgiften hertil indtræder først senere og vil som Munderingsudgiften kun være en Anticipation, der for Størstedelen vilde kunne dækkes ved Bortsalg i det Tilfælde, at Klædet ikke kom til Anvendelse.

Det Beløb, hvorpaa Krigsministeriet i Henhold til det Foregaaende nødvendig maatte gjøre Regning, udgjør altsaa c. 1,400,000 Rdl., men bør for Anskaffelser, der her ikke ere tagne i Betragtning, navnlig vedkommende Artilleriets og Ingenieurernes Parkvæsen, forhøies til 1½ Million.

Sammensætning
af Stabe og Regimenter m. m. i Henhold til de i 1863—64 givne
Mobiliseringsbestemmelser.

a. Infanteriet.

Et Infanteriregiments Sammensætning skulde være:

Stab: 1 Regimentskommandør,
                   1 Adjutant;
 Mellemstab: 1 Intendant,
                   2 Læger;
 Understab: 1 Depotsergent,
                   1 Stabshornblæser,
                   1 Regimentsskriver,
                   1 ekstraordinær Skriver,
                   1 Skriver hos Intendanten,
                   2 Reserve-Intendanturassistenter,
                   1 Bøssemager med Medhjælpere,
                   1 Profos.

Hver af Regimentets 2 Batailloner skulde kommanderes af
                   1 Bataillonskommandør med
                   1 Adjutant og
                   1 Hornblæser.

Bataillonens bestod af 4 Kompagnier. Hvert Kompagni skulde bestaa af:
                   1 Kompagnichef,
                   3 Lieutenanter,
                   1 Kommandersergent,
                   1 Fourer,
                   1 Vaabenmester,
                   1 Sergent,
                   6 Korporaler,
                   3 Spillemænd,
                   20 Underkorporaler,
                   180 Menige foruden indtil 4 Frivillige (engagerede).

A Kjøretøier var Regimentet normeret med:
                   8 tospændige Patronkarrer, nemlig 1 pr. Kompagni,
                   8 enspændige Bagagekarrer, ligeledes 1 pr. Kompagni,
                   12 tospændige Førselsvogne.

Et Infanteriregiments Styrke skulde altsaa være:

- 38 Officerer,
- 80 Underofficerer,
- 27 Spillemænd,
- 160 Underkorporaler,
- 1440 Menige (hvoriblandt 16 Pionerer og 16 Ambulance-soldater),
- 32 Frivillige, foruden Mellemstab, Understab, Nonkombattanter og Train.

Sammensætningen af en Infanteribrigades Stab var oprindelig følgende:

- Stab: 1 Brigadekommandør,
- 1 Adjutant,
- 1 Ordonnantsofficer.
- Mellemstab: 1 Magasinformalter.
- Understab: 1 Brigadeskriver,
- 1 Slagter,
- 1 Underforvalter,
- 1 Traindelingsfører,
- 2 Overtrainkonstabler.

Senere normeredes Brigaden desuden med 1 Dyrlæge, 1 Beslagsmed med Medhjælper samt 3 beredne Ordonnantser.

Kjøretøier: 3 tospændige Færsvogne.

b. Kavaleriet.

Et Kavaleriregiments Sammensætning skulde være:

- Stab: 1 Regimentskommandør,
- 1 Næstkommanderende, som oftest Ritmester,
- 1 Adjutant.
- Mellemstab: 1 Intendant,
- 2 Læger,
- 3 Dyrlæger.
- Understab: 1 Depotsergent,
- 1 Stabstrompeter,
- 1 Regimentsskriver,
- 1 Skriver hos Intendanten,
- 1 Bøsse-maker,
- 6 Beslagsmede med Medhjælpere,
- 6 Sadelmagere,
- 1 Profos.

Regimentet formeredes paa 6 Eskadroner.

Hver Eskadron skulde bestaa af:

- 1 Eskadronschef,
- 2 Lieutenanter,
- 1 Overvagtmester,
- 1 Kvartermester,
- 3 Vagtmestre,
- 5 Korporaler,
- 2—3 Trompetere,

8 Underkorporaler,
112 Menige.

Ambulancesoldater og Saccocheførere udtoges af den kombattante Styrke i et Antal af henholdsvis 16 og 2 (foruden de 112 Menige pr. Eskadron).

Kommandørerne for selvstændige Halvregimenter kunde udtage en Reserveofficer til Adjutant.

Af Kjøretøier var Regimentet normeret med:

2 tospændige Patronkarrer og
31 tospændige Færsvogne, der forøgedes med 4, naar Regimentet formeredes i Halvregimenter.

Et Kavaleriregiments Styrke skulde saaledes være:

21 Officerer (22, naar det formeredes i Halvregimenter),
60 Underofficerer,
12—15 Trompetere,
48 Underkorporaler,
670 Menige,

foruden Mellestabs, Understabs, Kudske, Heste, Vogne o. s. v. Ialt: 811—815 Kombattanter, mindst 110 Nonkombattanter, 886 Heste og 33 Kjøretøier.

Hver Kavaleribrigade skulde have følgende Sammensætning:

Stab: 1 Brigadekommandør,
1 Adjutant,
1 Ordonnantsofficer.

Mellestabs: 1 Magasinforvalter.

Understabs: 1 Brigadeskriver,
1 Slagter,
1 Underforvalter,
1 Traindelingsfører,
2 Overtrainkonstabler.

Desuden 3 Ordonnanser
og 2 tospændige Færsvogne.

c. Artilleriet.

Hvert af de 4 Pd.'s rifledede, 12 Pd.'s Granatkanon-, 12 Pd.'s Kuglekanon- og 24 Pd.'s Granatkanon-Batterier skulde have af Personel:

1 Kapitan,
2 Lieutenanter (eller 1 Lieutenant og 1 Overfyrværker),
1 Kommandersergent,
1 Fourer,
5 andre Linieunderofficerer,
2 Reservekorporaler og
2 Trompetere,

hvilket var betydelig svagere Kadrer end efter Regulativet af 1861 (Udrustning af 2den Grad), hvorimod dette nogenlunde fulgtes med Hensyn til Batteriernes øvrige Kombattanter.

Kjøretøjerne vare ved de 4 Pd.'s riflede Batterier som ved det 12 Pd.'s Granatkanon-Batteri:

- 8 sexspændige Kanoner,
- 8 do. Linieammunitionsvogne,
- 1 firspændig Reserveaffutage,
- 3 do. lukkede Rekvisitvogne,
- 1 sexspændig Smedevogn og
- 3 tospændige Førselsvogne,

ialt 24 Kjøretøier med 124 Trækheste samt 10 Reserveheste.

Ved de 12 Pd.'s Kuglekanon-Batterier og det 24 Pd.'s Granatkanon-Batteri skulde Kanonerne være ottespændige; desuden skulde disse Batterier forsynes med 4 sexspændige Reserveammunitionsvogne, hvilket, saavidt man kan se, dog ikke fandt Sted.

Paa denne Maade skulde et 4 Pd.'s riflet eller 12 Pd.'s Granatkanon-Batteri (med 20 Underkorporaler og 155 Menige) bestaa af:

- 189 Kombattanter,
- 29 Nonkombattanter,
- 179 Heste og
- 24 Kjøretøier.

Et 12 Pd.'s Kuglekanon- eller 24 Pd.'s Granatkanon-Batteri (med 22 Underkorporaler og 191 Menige) skulde bestaa af:

- 227 Kombattanter,
- 29 Nonkombattanter,
- 221 Heste og
- 28 Kjøretøier.

Hver Deling af det 12 Pd.'s riflede Batteri skulde udrustes med:

2 Underofficerer, 4 Underkorporaler, 14 Trainkonstabler og 26 Konstabler, og dets Kjøretøier vare 2 sexspændige Kanoner, 2 tospændige Ammunitionskarrer og 2 sexspændige Ammunitionsvogne. Naar Batteriet udrustedes samlet, skulde det have en forholdsmæssig Reserve af Mandskab og Heste samt de fornødne Haandværkere, 2 firspændige Batterivogne og 2 tospændige Førselsvogne.

d. Ingenieurtropperne.

Ingenieurparken skulde ifølge de givne Bestemmelser bestaa af:

- 1 Kapitain,
- 5 Underofficerer (hvoraf 1 Linieunderofficer),
- 1 Trompeter,
- 1 Underkorporal,
- 1 Vognmester,
- 1 Bøsseemager,
- 1 Skriver,
- 4 Sektioner, hver paa 1 Underkorporal og 12 Sapeurer.

A. dette Personale vare Kapitainen og Vognmesteren normerede hver med 1 Ridehest.

Af Kjøretøier skulde Parken have:

- 1 firspændig Ammunicionsvogn,
  - 1 tospændig Patronkarre,
  - 2 firspændige Smedevogne,
  - 1 firspændig lukket Rekvisitvogn,
  - 4 tospændige Redskabsvogne,
  - 5 tospændige Førselsvogne,
- saa at altsaa Ingenieurparken skulde tælle:

- 1 Officer,
- 5 Underofficerer,
- 1 Trompeter,
- 5 Underkorporaler,
- 48 Menige,
- 3 Understabsbetjente,
- 3 Oppassere og Hestevartere,
- 2 Rideheste,
- 36 Trækheste og
- 14 Kjøretøier,

eller ialt

- 60 Kombattanter,
- 6 Nonkombattanter,
- 38 Heste,
- 14 Kjøretøier,

og den skulde paa rekvirerede Vogne medføre 2000 Sæt Skandseredskaber, 100 Sæt Tømmerredskaber og andet Værktøi i passende Forhold.

Sammensætningen af et Ingenieurkompagni skulde ifølge de ved Krigens Udbrud givne Bestemmelser være:

- 1 Kapitain eller Premierlieutenant,
- 1 Lieutenant eller Mineurmester,
- 5 - 6 Underofficerer (hvoraf 2—3 Linieunderofficerer, Resten Reserveunderofficerer*),
- 1 Underkorporal,
- 4 Sektioner, hver paa 1 Underkorporal og 12 Sapeurer.

Senere skulde saavidt mulig hvert Kompagni bringes op til 8 Sektioner. Af dette Personale vare Troppekommandøren og Kompagnichefen normerede hver med 2 Rideheste og Lieutenanten (Mineurmesteren) med 1.

Af Kjøretøier skulde hvert Kompagni have:

- 4 tospændige Redskabsvogne, tilsammen med Skandseredskaber til 200 Mand, Tømmerredskaber til 20 Mand og andet Værktøi i Forhold dertil, og
- 2 tospændige Førselsvogne,

*) De Underofficerer, der ved Ingenieurtropperne benævnedes Reserveunderofficerer, maa iøvrigt nærmest stilles i Klasse med de ved de øvrige Vaabenarter saakaldte midlertidige, idet de tilveiebragtes ved en midlertidig Forfremmelse af Underkorporaler, naar der udkrævedes et større Antal Underofficerer, end der havde.

saa at altsaa de 5 Ingenieurkompagnier med Troppekommandøren skulde tælle:

- 11 Officerer og Mineurmestre,
- c. 28 Underofficerer,
- 25 Underkorporaler,
- 240 Menige,
- 17 Oppassere og Hestevartere,
- 30 Kudske,
- 17 Rideheste,
- 60 Trækheste og
- 30 Kjøretøier,

eller ialt

- 304 Kombattanter,
- 47 Nonkombattanter,
- 77 Heste og
- 30 Kjøretøier.

Feltbrokompagniets Personel var:

- 1 Kapitain,
- 1 Lieutenant,
- 1 Bromester,
- 6 Underofficerer,
- 1 Trompeter,
- 8 Sektioner, hver paa 1 Underkorporal og 12 Menige,
- 3 Haandværkere og
- eventuelt 1 Reservekonduktør.

Af dette Personale var Kapitainen normeret med 2 Rideheste, Lieutenanten, Bromesteren, 4 af Underofficererne, Trompeteren og Reservekonduktøren hver med 1.

Af Kjøretøier skulde Kompagniet have:

- 5 sexspændige Pontonvogne,
- 4 sexspændige aabne Rekvisitvogne,
- 1 sexspændig lukket Rekvisitvogn,
- 4 tospændige Redskabsvogne med Skandse- og Tømmerredskaber, som de andre Kompagnier,
- 2 tospændige Førselsvogne,

saa at altsaa Feltbrokompagniet skulde tælle:

- 2 Officerer,
- 7 (8) Underofficerer,
- 1 Trompeter,
- 8 Underkorporaler,
- 96 Menige,
- 3 Understabsbetjente,
- 4 (5) Oppassere og Hestevartere,
- 33 Kudske*), hvoraf 1 i Reserve,

*) Som Kudske anvendtes alene Militærarbeidere og ingen Trainkonstabler

9 (10) Rideheste,
72 Trækheste og
16 Kjøretøier,

eller ialt:

114 (115) Kombattanter,
40 (41) Nonkombattanter,
81 (82) Heste og
16 Kjøretøier.

Personnellet ved Landgangsbroafdelingen var

1 Lieutenant,
2 Bromestre,
7 Underofficerer (hvoraf 3 henhørende til Marinen),
12 Sektioner, hver paa 1 Underkorporal og 12 Menige
3 Oppassere,

eller

1 Officer,
9 Underofficerer,
12 Underkorporaler,
144 Menige og
3 Oppassere,

ialt altsaa:

166 Kombattanter og
3 Nonkombattanter.

Materiellet til hver af de 3 Avantgardebroer var samlet paa 1 firspændig Brovogn, saa at altsaa samtlige 3 Avantgardebroer udkrævede:

6 Nonkombattanter (Kudske),
12 Trækheste og
3 Kjøretøier.

Ordre de bataille for de sachsiske og hannoveranske Forbunds- exekutionstropper.

Øverstbefalende: Kgl. sachsisk Generallieutenant v. Hake.

Stabschef: Kgl. sachsisk Oberst v. Fabrice.

A.	Batail- loner.	Eska- droner.	Kanoner.	Pioner- kompagnier.
Den Kgl. sachsiske Armeebrigade.				
Brigadekommandør: Generalmajor v. Schimpff.				
Stabschef: Major Garten.				
Infanteri.				
Kombineret Infanteribrigade: Oberst v. Boxberg.				
I., II., III. og XIII. Infanteribataillon	4			
I. og IV. Jægerbataillon	2			
Kavaleri.				
Kommandør: Oberst v. Paszkowsky.				
Kombineret Kavaleriregiment: 1ste, 2den, 4de og 5te Eskadron af 1ste Rytterregiment	}	6		
2den og 3die Eskadron af 3die Rytterregiment				
Kgl. hannoveransk Dragonregiment: „Herzog v. Cam- bridge“, attacheret fra 18de December 1863 til 22de Januar 1864	}	3		
Kombineret Artilleribrigade.				
Kommandør: Oberstlieutenant v. Grünewald.				
12 Pd.'s G. K. Fodbatt. 6 Pd.'s rifl. Batteri, 12 Pd.'s ridende G. K. Batteri			16	
Pionerdetachment med Brotrain, Hospital 1 og 2				1
1 Munitionskolonne, 1 Proviantkolonne.				
Ialt. .	6	9	16	1

B.	Batail- loner	Eska- droner.	Kanoner.	Pioner- kompagnier.
Den Kgl. hannoveranske Armeebrigade.				
Kommandør: Generallieutenant Gebser.				
Infanteri.				
Kommandør: Generalmajor v. d. Knesebeck.				
1ste Regiments II. Bataillon.....	1			
3die — II. —	1			
5te — II. —	1			
7de — II. —	1			
Garde-Jægerbataillon og III. Jægerbataillon	2			
Kavaleri.				
Halvdelen af Dragonregimentet „Kronprinz“.....		3		
Artilleri.				
6 Pd.'s rifl. Batteri, 12 Pd.'s Fod-Batteri, 12 Pd.'s ridende Batteri.....			16	
Ialt...	6	3	16	

Oversigt over Flaademateriellet i Efteraaret 1863.

Navn.	Kanoner.	nom. Hestekraft.	Sat i Vandet.
A. Dampskibe.			
Skruelineskibe:			
Skjold	64 { 58 Stk. 30 Pd.'s 6 " 18 Pd.'s	300	1833
Skruefregatter:			
Jylland	44 Stk. 30 Pd.'s	400	1860
Sjælland	42 " 30 Pd.'s	300	1858
Niels Juel.....	42 " 30 Pd.'s	300	1855
Tordenskjold.....	34 { 20 Stk. 30 Pd.'s 2 " 60 Pd.'s 12 " rifl.	200	1852
Pandserkorvetter:			
Peder Skram	56 Stk. 30 Pd.'s	600	under Bygning.
Dannebrog	15 { 14 Stk. 60 Pd.'s 1 svær.	400	1850, under Ombygning
Pandserbatterier:			
Rolf Krake.....	4 Stk. 60 Pd.'s	235	1863
Panderskonnerter:			
Absalon.....	3 { 1 Stk. 60 Pd.'s 2 " rifledede.	100	1862
Esbern Snare.....	3 { 1 Stk. 60 Pd.'s 2 " rifledede.	100	1862
Skruekorvetter:			
Dagmar	16 Stk. 30 Pd.'s	300	1861
Heimdal.....	16 Stk. 30 Pd.'s	260	1856
Thor	12 Stk. 30 Pd.'s	260	1851

Navn.	Kanoner.	nom. Hestekraft.	Sat i Vandet.
Skrueskonnerter:			
Fylla	3 { 1 Stk. 60 Pd.'s 2 „ 30 Pd.'s	150	1862
Diana.....	3 { 1 Stk. 60 Pd.'s 2 „ 30 Pd.'s	150	1863
Falken	2 „ Falkonetter	24	
Skruekanonbaade:			
Thura.....	2 Stk. 30 Pd.'s	70	
Schrødersee			
Willemoës.....			
Buhl			
Krieger			
Marstrand			
Hauch	1 Stk. 30 Pd.'s		1862
Hjuldampskibe:			
Holger Danske... ..	7 { 1 Stk. 60 Pd.'s Gr. K. 6 „ 30 Pd.'s Kan.	260	1850
Slesvig	12 Stk 3 Pd.'s	240	1845
Hekla.....	7 { 1 Stk. 60 Pd.'s Gr. K. 6 „ 24 Pd.'s Kan.	200	1842
Geiser	8 { 2 Stk. 60 Pd.'s Gr. K. 6 „ 18 Pd.'s Kan.	160	1844
Skirner	2 Stk. 24 Pd.'s	120	1847
Ægir	2 Stk. 18 Pd.'s	80	1841
Hertha.....	2 Stk. 24 Pd.'s	90	1844
Uffo	2 „ 24 Pd.'s	120	
B. Seilskibe:			
Linieskibe:			
Frederik den Sjette....	84 Stk.	.....	1831
Valdemar	84 „	.....	1828
Fregatter:			
Thetis	48 Stk.	.....	1840
Havfruen	46 „	.....	1825
Dronning Marie (Logis- skib)	.....	.....	1824

Navn.	Kanoner.	nom. Hestekraft.	Sat i Vandet.
Korvetter:			
Valkyrien	20 Stk.	.....	1846
Najaden	14 "	.....	1853
Brigger:			
Ørnen	16 Stk.	.....	1842
St. Thomas	16 "	.....	1827
Kuttere:			
Neptun	6 Falkonetter.	.....	1840
C. Rokanonbaads- flotillen:			
Bombe-Kanonchalouper.	30 Fartøier.		
Alm. Kanonchalouper ..	3 "		
Bombe-Kanonjoller	17 "		
	Ialt 50 Fartøier.		
D. Transport- fartøier.			
Transportbaade	13 Fartøier.		
Transportpramme	14 "		
Damptransportjollen Fremad.	Ialt 27 Fartøier.		

En Oversigt over de udrustede Skibe med deres fuldstændige Armering vil senere blive givet.

Oversigt over Marinens faste Personel i Efteraaret 1863.**Søofficerskorpset.**

- 1 Chef for Søofficerskorpset,
- 1 Chef for Orlogsværftet,
- 26 Orlogskapitainer,
- 3 Direktører ved Orlogsværftet,
- 22 Kapiteinlieutenanter.
- 72 Lieutenanter.

Lægekorpset.

- 1 Stabslæge,
- 3 Overlæger,
- 10 Underlæger.

Maskinkorpset.

- 4 Maskinmestere af 1ste Klasse,
- 3 Maskinmestere af 2den Klasse.
- 4 Maskinmestere af 3die Klasse,
- 11 Maskinmestersvende,
- 4 Maskinmestere, antagne udenfor Reglementet.

Artillerikorpset.

- 3 Tøihuslieutenanter,
- 16 Overkanonerer,
- 32 Kanonerer,
- 36 Underkanonerer,
- 36 Overkonstabler,
- 48 Konstabler,
- 24 Underkonstabler,
- 18 Lærlinge, 1ste Klasse,
- 18 Lærlinge, 2den Klasse.

Ialt 231 Mand.

Matroskorpset.

- 3 Skippere,
- 12 Høibaadsmænd,
- 20 Baadsmænd,
- 25 Baadsmandsmather,
- 30 Kvartermestere,
- 40 helbefarne Korpsmatroser,
- 30 halvbefarne Korpsmatroser.

Ialt 160 Mand.

Værftskorpset.

30 Skrivere,
14 Værftsunderofficerer,
281 Værftsarbeidsmænd.

Ialt 325 Mand.

Haandværkerkorpset.

1ste Afdeling ialt 222 Mand,
2den Afdeling ialt 264 Mand,
3die Afdeling ialt 254 Mand,
4de Afdeling ialt 125 Mand,
5te Afdeling ialt 135 Mand.

**Hærens Sammensætning i Henhold til Kundgjørelse for Armeen
af 25de December 1863.**

Den aktive Armee bestaar af:

1ste Division.

(Generallieutenant G. D. Gerlach).

Divisionen bestaar af:

1ste Infanteribrigade	{	2det	Infanteriregiment,		
		22de	—	—	
2den — —	{	3die	—	—	
		18de	—	—	
3die — —	{	16de	—	—	
		17de	—	—	

2 Feltbatterier,
1ste Halvregiment Gardehusarer.

2den Division.

(Generalmajor H. C. du Plat.)

Divisionen bestaar af:

4de Infanteribrigade	{	4de	Infanteriregiment,		
		6te	—	—	
5te — —	{	7de	—	—	
		12te	—	—	
6te — —	{	5te	—	—	
		10de	—	—	

2 Feltbatterier,
1ste Halvregiment af 4de Dragonregiment.

3die Division.

(Generalmajor P. F. Steinmann.)

Divisionen bestaar af:

7de Infanteribrigade	{	1ste	Infanteriregiment,		
		11te	—	—	
8de — —	{	9de	—	—	
		20de	—	—	
9de — —	{	19de	—	—	
		21de	—	—	

2 Feltbatterier,
2det Halvregiment af 4de Dragonregiment.

4de Division.

(Generallieutenant Hegerman-Lindencrone.)

Divisionen bestaar af:

2det, 3die, 5te og 6te Dragonregiment,
2det Halvregiment Gardehusarer, samt
1 Feltbatteri.

Infanterireserven

bestaar af de Infanteriregimenter, der ikke ere tildelte Divisionerne.

Artillerireserven

under den høistkommanderende Artilleriofficers Kommando bestaar af samtlige Feltbatterier udenfor Divisionerne.

Saavel Infanteri- som Artillerireserven ere den kommanderende General direkte underlagte.

Oversigt over Munderingsudrustningen under Mobiliseringen.

Et i 1861 til Munderingsvæsenet ekstraordinært bevilget Beløb af 347,000 Rdl. (= 694,000 Kroner) var blevet anvendt til at forøge Udrustningen for Infanteriet til en Styrke af 39 Batailloner à 860 Mand, idet man ikke paatænkte at doublere de holstenske Batailloner, endvidere til at forøge Udrustningen for Kavaleriet til en Styrke af 720 Underkorporaler og Menige pr. Regiment og endelig til at anskaffe en om end ubetydelig Beholdning af Fodtøi (1500 Par Støvler, 500 Par Sko og 1000 Par Flikker).

Som Resultat af denne ekstraordinære Anskaffelse og de ordinære Anskaffelser i 1862 og 1863 havdes der (se Bilag 8) i August Maaned 1863 Munderingsudrustning til 45000 Kombattanter. De ordinære Anskaffelser i de to sidstnævnte Aar havde imidlertid kun givet Erstatning for de Sager, der vare udrangerede som kassable, og Varedepotets Beholdninger vare ikke tilstrækkelige til at erstatte den Afgang, som man maatte være forberedt paa at ville finde Sted efter 2—3 Maaneder, og som kalkuleredes til

c. 5900	Sæt	for	Infanteri.
c. 1370	„	„	Kavaleri.
c. 800	„	„	Artilleri.
c. 50	„	„	Ingenieurer.

Til Militærarbeidere (Trainkudske) havdes ved Trainkudskepoterne kun Udrustning til de til Tjeneste værende c. 600 Mand, altsaa manglede Forsyning for det store Antal Militærarbeidere, som Krigsformationen krævede*). Varedepotets Beholdning udgjorde kun c. 500 Sæt, altsaa ikke mere end hvad der den 1ste November 1863 vilde kræves i Erstatning for kassable Sager. Desuden havde man til Disposition c. 6000 Sæt Rekruttøi samt endel udrangerede Sager; men disse Beholdninger medgik dels til Iklædning af Rekruterne, dels til foreløbigt Udstyr af Garnisonsbataillonen.

Saasart der var Udsigt til, at Pengemidler vilde blive stillede til Krigsministeriets Disposition, paalagde Armeens Intendantur (under 2den December) det militære Varedepot at anskaffe 10000 Sæt Munderingsudrustning for Infanteri, 1000 for Kavaleri, 1000 for Artilleri, 400 for Ingenieurtropper, 6000 Par Benklæder til Militærarbeidere og 1000 Frakker tilligemed 1000 Kapper særlig til Officersoppassere. Det paalagdes Depotet at fremme Arbeidet af al Kraft og benytte privat Assistance; Sylønnen forhøiedes.

Hensigten med denne første Anskaffelse var dels at forøge Udrustningen saavidt, at alle Infanteriregimenter kunde forsynes til en Styrke af 1720

---

*) Hvad denne Mangel betød, vil forstaas deraf, at der alene fra 10de November 1863 til 28de Januar 1864 blev indkaldt af denne Klasse ikke færre end 5750 Mand.

Mand hvert, hvortil udfordredes 4300 Sæt, dels at tilveiebringe Erstatning for c. 6000 Sæt, som vel vare i Brug ved Infanteriet, men som der ikke for lang Tid kunde regnes paa, endvidere at tilveiebringe Erstatning for Afgangen ved de andre Vaaben og bringe Ingenieurtroppernes Udrustning op til 800 Mand.

Medens Præsteringen af disse Leverancer ved energisk Virksomhed ikke vilde have frembudt uovervindelige Vanskeligheder, forandredes Forholdet helt derved, at Krigsministeriet saae sig nødsaget til i Januar Maaned at indkalde 10000 Mand af Forstærkningen, til hvilke Munderingsudrustning hurtigst mulig skulde skaffes tilveie. Efter forudgaaede mundtlige Forhandlinger — der bl. a. gave som Resultat, at man kunde tilveiebringe denne Beklædning, saafremt det kunde anses forsvarligt at udruste c. 7000 Mand med færøiske Trøier under Kappen i Stedet for Frakke, hvortil Ministeren gav Bemyndigelse — gaves Varedepotet under 3die Januar Ordre til inden 3 Uger at tilveiebringe 10000 Sæt fuldstændig Munderingsudrustning til Infanteri, ligesom det erholdt udstrakt Myndighed til at træffe alle fornødne Foranstaltninger, ja endog til med Hensyn til Tornystre og Lædertøi at indføre alle med Sagernes Bestemmelse forenelige Modifikationer.

Kort forinden (den 21de og 23de December) havde man søgt ved Licitation at faae 10000 Tornystre leverede, men da disse ikke kunde præsteres paa kortere Tid end 4 Maaneder, vedtog man Interimstornystre (en Art Reiseposer), men heller ikke disse naaede man at faae færdige.

For hurtigt at faae Kapper tilveie overdroges det den 5te Januar en af Kjøbenhavns ansete Handlende, samtidig med at han i Udlandet opkjøbte Klæde, at lade forfærdige 10000 Kapper; endvidere overdroges ham Anskaffelsen af 15000 Huer ligeledes i Udlandet. Fremdeles toges den Bestemmelse for ikke at bringe Standsning i Forfærdigelsen af Kapper ved Varedepotet, at lyseblaat Klæde eller Kirsei maatte anvendes dertil.

Ordre til yderligere Anskaffelser tilgik det militære Varedepot under 10de Januar; den omfattede atter 10000 Sæt Munderingsudrustning til Infanteri — dog med Undtagelse af Kapper, Huer, Brødposer og Dreils Klæder — fremdeles 1000 Sæt do. til Dragoner og 1000 Sæt do. til Artilleri. Ogsaa denne Anskaffelse skulde fremmes af alle Kræfter, og vilde man derved først og fremmest skaffe sig Munderinger til Rekruter, naar de som uddannede skulde afgaa til Armeen, og dernæst skaffe tilstede de fornødne Beholdninger til Etablering af Divisionsdepoterne.

For de enkelte Vaaben stillede Forholdene sig paa følgende Maade:

Infanteriet. I December 1863 vare Infanteriregimenterne forsynede med Munderingsudrustning hvert til en Styrke af 1720 Mand, undtagen de fra Holsten og Lauenborg rekruterede, der kun havde Forsyning hvert til 860 Mand. I December tilveiebragtes det Manglende til 16de, 17de og 22de Regiment; i Januar udrustedes 15de Regiment efter at have faaet Tilgang af indkaldt Forstærkningsmandskab, og i Februar Maaned 14de Regiment, som ligeledes ved Forstærkningsmandskab oprettedes helt paany, og hvis oprindelige Udstyring for en Del var gaaet tabt*).

*) Kun Udstyringen for to af Bataillonens Kompagnier, c. 400 Sæt, var bleven overført til Als (sammenholdt dette Værks pag. 147).

Naar Regimenterne trods disse Forsyninger dog fra første Færd kom til at mangle i komplet Udrustning, var Grunden den, at Munderingsstykker ikke havdes i tilstrækkeligt Antal af de største Numerstørrelser, og at flere Sager, som i længere Tid havde været i Brug, særlig Sælskinds Tornystre og Livgehæng, vare meget slidte. Fornylsen af de sidste skulde muliggjøres ved den under 2den December beordrede Anskaffelse. Forandrede holstenske Kapper fra Krigen 1850—51 af et noget lettere Stof end de ellers reglementerede bleve i et Antal af c. 11000 Stykker udleverede til Regimenterne i Flæng med nye Kapper, men dette gav Anledning til talrige Besværinger.

Kavaleriet var eller blev endnu i December Maaned forsynet med Munderingsudrustning, Hesteeqvipage heri indbefattet, til en Styrke pr. Regiment af 784 Mand. Men den Ulempe, at Munderingsstykker ikke strax havdes i tilstrækkeligt Antal af de største Maal, gjorde sig ogsaa her gjældende.

Større Klager kom særlig fra 5te Dragonregiment, der besværede sig over, at det endog manglede Gehæng til Sablerne, som derfor maatte kjøres efter Regimentet, og at det endnu i Slutningen af Marts havde c. 100 Dragoner i egne Klæder, Noget, som dog ifølge den under 22de Februar nedsatte Under søgelseskommissions Betænkning maatte tilskrives forskellige sammenstødende Omstændigheder, saasom at Regimentet havde faaet en ny Intendant, og at det ved Opbrudet efterlod sit Depot i Uorden*).

Artilleriet var ligesom Kavaleriet fuldstændig og godt forsynet med Munderingsudrustning til den planmæssige Styrke af Linien og Reserven. Men medens Kavaleriet holdtes indenfor den planmæssige Styrke, gik Artilleriet langt ud over denne ved Oprettelsen af Fæstningskompagnierne. Herved opstod der betydelige Vanskeligheder, og Armeens Intendantur kunde saa meget mindre raade Bod paa disse, som Forstærkningsmandskabet indkaldtes efter Fornødenhed, og der saaledes kun gaves kort Varsel til Tilveiebringelsen af den fornødne Udrustning. De ugunstige Transportforhold og de forandrede Dispositioner med Hensyn til det indkaldte Mandskabs Mødested forøgede Vanskelighederne.

Militærarbeidere. At man til den store Klasse af Militærarbeidere ikke havde liggende en særegen Beholdning af Munderingssager, var ligeledes en stor Ulempe. Det lykkedes kun at faae 600 Mand, der vare indkaldte til Pladskommandantskabet i Flensborg, fuldstændig udrustede (gjennem dette Kommandantskab), inden de afgik til Armeen; for de c. 2400 Mand, der vare indkaldte til Pladskommandantskabet i Odense, maatte man sende Sagerne fra Varedepotet direkte til de Afdelinger og Institutioner, som havde modtaget Militærarbeiderne enten uden Udrustning eller i alt Fald ufuldstændig udrustede. I mangfoldige Tilfælde indløb der imidlertid Rekvisitioner paa den manglende Udrustning meget sent, og saavel de ugunstige Transportforhold som den Omstændighed, at Afdelingerne idelig forandrede Opholdssted, gjorde, at Udrustningen først sent kom dem ihænde.

Under Trykket af disse Forhold maatte man for Militærarbeidere og

*) Sammenhold dette Værks pag. 183.

Artillerister allerede fra 17de December fastsætte en daglig Godtgjørelse for Slid paa egne Klæder, men lod sig det iøvrigt være magtpaaliggende snarest mulig at forsyne dem med Kapper.

Jevnsides med Munderingsudrustningerne gik Bestræbelsen for Anskaffelse af Fodtøi. Under 26de November 1863 paalagdes det det militære Varedepot offentlig at udbyde Leveringer af Fodtøi. Af Bekostningshensyn afvistes et Tilbud fra kjøbenhavnske Skomagere, hvorimod der med Haandværkere i Provindsbyerne sluttedes Akkord om Leveringen af 2610 Par Støvler og 2610 Par Sko i Tiden fra medio December til medio Januar. Leverancerne præsteredes imidlertid saa sent, at Beholdningerne inden Krigen Udbrud kun i meget ringe Grad forøgedes.

Under 28de December udbød Varedepotet paany 5000 Par Halvstøvler, hvoraf dog kun Tilbud approberedes om 1950 Par. Da det viste sig, at vor egen Industri ikke kunde fyldestgjøre Behovet, sluttedes under 16de Januar 1864 Kontrakt med en Udlænding om en Levering af 10000 Par Halvstøvler, hvilke dog først præsteredes i Løbet af Krigen.

Divisionsdepoter kunde ikke oprettes, eftersom man manglede Sager at lægge i Depot; dette blev et føleligt Savn for Armeen og vanskeliggjorde Armeointendanturens og Varedepotets Opgave. De oprettedes først i Begyndelsen af Juni Maaned. Derimod var et Reservemunderingsdepot for hele Armeen oprettet i Begyndelsen af Februar i Sønderborg og flyttedes inden Maanedens Slutning til Assens. Foreløbig forsynedes det alene med Undermunderingsstykker, senere modtog det endel Overmundering og Lædertøi fra de midlertidigt oprettede Afleveringsdepoter, og endelig, sidst i Marts, forsynedes det fra Varedepotet med en Beholdning af Munderingssager til Infanteri.

Som Resumé maa det siges, at det trods al udfoldet Energi ikke viste sig muligt for Armeens Intendantur paa Munderingsvæsenets Omraade at opfylde de stillede Fordringer. Mange Sager naaede først sent deres Bestemelsessted; endel kom til urigtigt Sted, enkelte gik tabte.

Oversigt over Tilveiebringelsen af Train under Mobiliseringen.

I Henhold til Memoiren Bilag 8 vilde mindst 800 Færselevogne være at indkjøbe til Armeeafdelingernes Train foruden et betydeligt Antal Vogne til Parkerne. Under 9de December 1863 blev der givet Artilleriet Ordre til efter forudgaaet offentlig Bekjendtgjørelse at opkjøbe Vogne og Seletøier paa forskjellige Steder ved dertil befalede Officerer med haandværkskyndig Assistance. Der blev ialt i sidste Halvdel af December og første Halvdel af Januar opkjøbt 873 Vogne og 997 Seletøier.*)

Med dette Indkjøb var dog kun det første Skridt gjort; endnu manglede Heste og Personel. Loven om extraordinær Hesteudskrivning vedtoges først den 12te December, Udskrivningen paa Øerne foregik først i Midten af Januar, og Overførelsen af Hestene forhaledes paa Grund af Istilstanden indtil de sidste Dage af Januar.

Under 10de December blev Ritmester af 4de Dragonregiment W. Haffner ansat som Trainkommandør ved den aktive Armee, men erholdt først den 21de s. M. Ordre til at tiltræde Posten. Som Samlingspunkt for Trainet og det Sted, hvorfra det skulde fordeles, bestemtes Aabenraa, der laa saa langt fra Krigsskuepladsen, at den fornødne Ro til Formationen kunde antages tilstede, medens tillige Alt, hvad der kom fra Jylland og Øerne, maatte passere derigjennem. Trainkommandoens Opgave blev at modtage, ordne og fordele Trainet, noget som efter Trainreglementet — der forudsatte et i Fred organiseret Train — egentlig var denne Kommando uvedkommende. Under Trainkommandoens sorterede foruden Stabenes og Afdelingernes Train tillige et Reservetraindepot, hvis Bestyrelse, om der end ved Depotet var ansat en særlig Kommandør, indtil Krigens Udbrud var forenet med Trainkommandoens; ved Depotet, hvor der skulde tilveiebringes en Reserve af Trainheste og Vogne, skulde efterhaanden alle til Proviant- og Bagagetrainet hørende Vogne udrustes og forsynes med BESPENDING, idet dog Kavaleriregimenterne foreløbig selv skulde bESPANDE deres Train ved Hjælp af de udskrevne Heste, der vilde tilgaa dem. Endvidere sorterede tildels under Trainkommandoens det til de forskjellige forefaldende Kjørsler og Transporter fornødne store Antal Vogne, som skulde formeres i særegne Trainafdelinger, og hvis overordnede Ledelse tilkom Intendanturen.

Forinden Trainkommandoens Virksomhed skildres, maa det oplyses, at Krigsministeriet for at undgaa, at de i Holsten og Slesvig udskrevne Heste og

---

*) Paa Sjælland 592 Vogne og 682 Sæt Seletøier, i Jylland 118 og 158 at levere i Fredericia, i Slesvig og Holsten 163 og 157 at levere respektive i Aabenraa og Rendsborg.

indkjøbte Førselsvogne førtes til Aabenraa for derfra at føres mod Syd — anordnet, at de ved Foranstaltning af Kommandøren for Artilleriparken, Kapitain Thestrup i Slesvig, fordeltes til de i Hertugdømmerne værende Afdelinger, der saaledes erholdt en Del af deres Train noget tidligere end de ellers vilde have faaet det. Det blev i den Anledning ved Dagsbefaling af 6te Januar paalagt Afdelingerne direkte til Trainkommandoen at indberette, hvormeget Materiel henhørende til Trainet hver især alt var tildelt.

Trainkommandoen formeredes med et Personel af — foruden Kommandøren — 4 Premierlieutenanter af Kavaleriets Krigsreserve (hvoraf 1 bestemt til Kommandør for Reservetraindepotet, 2 til Førere af Proviantkolonner), 12 Underofficerer, 12 Underkorporaler, 72 Menige, afgivne af Kavaleriregimenterne, samt 500 Militærarbeidere (Trainkudske), afgivne af Pladskommandantskabet i Odense. Personellets Bestemmelse var dels at gaa tilhaande ved Trainets Dannelse, dels at afgaa med Materiellet til Afdelingerne som Trainførere og for Militærarbeidernes Vedkommende som Kudske. Ligesom imidlertid de til Førere bestemte Personer savnede ethvert Kjendskab til og ofte tillige Interesse for de Funktioner, de skulde overtage, saaledes havde mange af Kudskene aldrig haft med Heste og Vogne at gjøre, idet man ved Valget af dem havde været indskrænket, bl. a. af den Omstændighed, at de fra Landet udskrevne Militærarbeidere, som bedst egnede sig til denne Tjeneste, for en stor Del fandt Anvendelse som Oppassere, hvortil kun kunde tages Folk, som selv ønskede det. Dertil kom, at de vare blottede for militær Disciplin, for Størstedelen mødte i egne Klæder og vare mangelfuldt forsynede med Stamefterretninger. Af Heste skulde Trainkommandoen modtage de i Nordslesvig og Kongeriget udskrevne — som ikke umiddelbart tildeltes Feltbatterierne — samt en Del af de Heste, Kavaleriregimenterne modtog fra Øerne; men inden Aarets Udgang modtog den kun 118 Heste fra Nordslesvig. Hvad endelig Vogne med Tilbehør angaar, da havde Artilleriet erholdt Ordre til at sende en Del af de til Trainet hørende Vogne til Aabenraa, endvidere stilledes nogle i Sønderborg henstaaende Kjøretøier til Trainkommandoens Raadighed — hvilke denne dog savnede Bepænding til at afhente — og endelig begyndte i Slutningen af December de indkjøbte Vogne at ankomme. Den 28de s. M. modtoges den første Sending af 67 Førselsvogne, men uden Seletøier og Staldrekvisiter, og det viste sig, at saavel denne som de senere Sendinger lede af betydelige Mangler. Ikke blot lode Vognene, der havde maattet tages som de fandtes paa Markedet, saavel hvad Soliditet som Størrelse angik, meget tilbage at ønske, men de ankom tildels i adskilt Tilstand, uden at de sammenhørende Dele vare mærkede, saa at det var vanskeligt at sammensætte dem, særlig da Trainkommandoen i December stod uden Haandværkere. Inden Aarets Udgang saae den sig derfor ikke i Stand til at lade Afdelingerne tilgaa noget Train; hvad de erholdt, skete ved Kapitain Thestrups Foranstaltning, og der manglede den 1ste Januar ved Afdelingerne paa Krigsskuepladsen: ved Infanteriet 57 pCt. af Patronkarrer, 21 pCt. af Bagagekarrer, 88 pCt. af Førselsvogne, ved Kavaleriet alle Patronkarrer og 95 pCt. af Førselsvognene, ved Artilleriet Halvdelen af Førselsvognene. Ligeledes stode Overkommandostabene og Brigadestabene i alt Væsentligt uden Train.

Den 4de Januar forøgedes Trainkommandoens Personel med den under 24de December ansatte Vognmester ved Armeen, Overvagtimester Raarup, samt med 9 Haandværkere, der afgaves af Artilleriet; endvidere tilgik i den sidste Halvdel af Maaneden 540 Militærarbeidere fra Odense, som havde været anvendte til at afhente de i Jylland udskrevne Heste, og som ankom med disse i forskellige Hold. De vare af samme Kvalitet som de tidligere modtagne og mangelfuldt udstyrede med Mundering. Af Heste tilgik foruden de fra Nordslesvig udskrevne, der modtoges i Slutningen af December og Begyndelsen af Januar, i den sidste Halvdel af denne Maaned samtlige de i Jylland udskrevne — med Undtagelse af c. 520 Heste, der direkte tilgik 3die, 4de og 6te Batteri — samt i Slutningen af Januar og Begyndelsen af Februar en Del af de paa Øerne udskrevne Heste, der afgaves til Reserve-traindepotet, efterhaanden som de Kavalerikommandoer, der havde afhentet dem, passerede Aabenraa. Hestene vare gennemgaaende mindre tilfredsstillende, hvilket tilskreves, dels at Tiden for Antagelsen var for knapt tilmaalt, dels at Maximum for Taxationssummen (150 Rdl.) var for lavt ansat. Fra Aabenraa afgik disse Heste dels i Forbindelse med Vognene, efterhaanden som disse bleve færdige til Afsendelse, dels uden Vogne (enten som Rideheste eller Bispænding for det alt ved Afdelingerne værende Train). Endvidere skulde Depotet afgive 205 Heste til Ordonnantskorpset og 40 Heste til Krigstelegrafene, hvilke Afdelinger begge organiseredes i Aabenraa i Januar Maaned. — Den 2den Januar ankom til Reservetraindepotet den 2den Vognsending af 118 Vogne, og i Løbet af Maaneden indtraf nu større og mindre Sendinger af de i Slutningen af December og Begyndelsen af Januar indkjøbte Vogne og Seletøier. Da Vognenes Beskaffenhed og den Tilstand, hvori de ankom, stadig var mangelfuld, krævedes et betydeligt Arbejde, som tildels maatte udføres ved private Kræfter; først den 18de Januar modtoges Haandværkervogne med Værktøi, som dog var ukomplet. Som Følge af alle disse Forhold kunde den første Afsending af Vogne til Afdelingerne først finde Sted den 14de Januar, da der afgik 88 Vogne.

I Midten af Januar var Trainets Tilstand ved Tropperne følgende: Overkommandoen og Divisionsstabene havde vel i Hovedsagen modtaget deres Train, men Brigadestabene savnede endnu 40 pCt., ved Infanteriregimenterne manglede 57 pCt. af Patronkarrerne, 5 pCt. af Bagagekarrer og 71 pCt. af Færsvogne, ved Kavaleriet samtlige Patronkarrer og 92 pCt. af Færsvogne, ved Batterierne 39 pCt. af disse.

I Løbet af Maaneden afgik Forsendelserne hurtigere fra Depotet, som indtil dennes Slutning efterhaanden expederede ialt 400 Vogne, 700 Trainkudske og 1450 Heste til de forskellige Afdelinger. Ved Krigens Udbrud havde disse, hvad Stabene og Infanteriet angaar, for Størstedelen modtaget deres Train, idet der ved Infanteriregimenterne dog endnu manglede 7 pCt. af Patronkarrerne*) og 19 pCt. af Færsvognene, ved Kavaleriregimenterne 67 pCt. af de første og 52 pCt. af de sidste, ved Batterierne 27 pCt. af Færsvognene. Hertil kom, at der var en stor Mangel paa Trainførere.

*) Ved disse manglede dog kun Bispænding.

Ifølge Bestemmelse fra Krigsministeriet, der udgik December 1863, og som modificerede Trainreglementet af 1863, skulde der ved Stabenes og Afdelingernes Train være følgende Personale:

Afdeling.	Under-officerer.	Under-korporaler.	Train-konstabler.	Militær-arbeidere.
Overkommandoen med Krigstelegrafen	1	2	14	99
4 Divisioner	4	16	„	72
9 Infanteribrigader	9	9	„	36
Fodgarden og 22 Infanteriregimenter	„	23	180	450
Kavaleriet	6	12	12	174
Artilleriets Park	„	„	6	110
Ingenieur- og Brotrain	„	„	„	160
Ialt...	20	62	212	1101

Medtages Personalet ved Proviantrainet og Reservetraindepotet, krævedes ialt 38 Underofficerer, 88 Underkorporaler, 212 Trainkonstabler og 1378 Militærarbeidere, af hvilket Personale Underofficererne og Underkorporalerne skulde være Trainførere, Trainkonstablerne Patronkarre- og Telegrafvognskudske.

Personalet naaede ingensinde denne Størrelse.

Den Virksomhed, som Trainkommandoen maatte udfolde, blev henimod Slutningen af Januar, da Rustningerne paaskyndedes, saa overvældende, at det blev umuligt at overholde en bestemt Plan ved Hestenes Fordeling, tilmed da samtidig indkaldte Militærarbeidere skulde sendes til Afdelingerne, hvor de skulde gjøre Tjeneste som Hestevartere, Kjørekudske, o. s. v. Blandt de indkaldte Heste skulde de udtages, som egnede sig til Ridebrug, for at man derved kunde forsyne det forøgede Personale ved de større Stabe, Adjutanter og Stabshornblæsere ved Infanteriet, Trainførere, forskjellige civilmilitære Embedsmænd o. ti., ligesom der om muligt skulde dannes et Depot af 200 Rideheste. Da nu paa den ene Side indkaldte Militærarbeidere og Heste strømmede ind, medens der paa den anden Side indløb en Masse Rekvisitioner fra Afdelingerne, saa blev Trainkommandoen nødsaget til at afgive, hvad der efterhaanden ankom af Mandskab og Heste, uden at der blev Tid til at foretage noget nøiagtigt Eftersyn eller en omhyggelig Fordeling af Hestene efter den forskjellige Tjeneste, hvortil de skulde benyttes. Følgen heraf var, at der blev leveret mange Heste til Ridebrug, som daarligt egnede sig dertil, og at der blandt de til Trainet afgivne Heste fandtes flere, som bedre kunde have været anvendte som Rideheste.

Proviantkolonner og Vognparker. Til at transportere Proviant og Fourage mellem Magasinerne af 2den og 3die Linie og fra disse til Udliveringsmagasinerne, til at føre Syge og Saarede til og fra Lazaretherne og til at udføre tilfældig forefaldende Kjørsler og Transporter udfordredes der et betydeligt Antal Vogne. Det bestemtes imidlertid, at man ved selve Hæren kun skulde udruste det Train, som behøvedes til den strængt nødvendige, daglige Transport, men at man forøvrigt skulde hjælpe sig ved at udskrive private Vogne af de Egne, i hvilke Hæren opholdt sig. Disse Vogne skulde medføre Forpleining til Kudske og Heste for den første Dag, medens der for hver Dag, de udover denne Tid bleve benyttede i Hærens Tjeneste, blev leveret Fourage til Hestene fra Hærens Magasiner samt uddelt Lønning til Kudskene.

Til Dannelsen af Proviantkolonner var det oprindelig bestemt, at der skulde stilles mindst 400 Trainheste til Intendanturens Raadighed som BESPÆNDING for 200 Trainvogne. Deraf skulde der da dannes faste Proviantkolonner, som skulde udføre den ved Magasinerne forefaldende daglige Transport. I December Maaned 1863 blev der, som oven omtalt, ansat 2 Premierlieutenanter af Kavaleriets Krigsreserve som Førere af Proviantkolonner. Trainkommandoen, der havde tilbageholdt 115 af de bedste og største Vogne til Proviantkolonner, fik den 12te Januar Ordre fra Krigsministeriet om at sende 100 Vogne til Slesvig til Intendanturens Raadighed; Tanken var efter Omstændighederne enten at føre Vognene frem med rekvirerede Heste eller ved Heste, afgivne af Artilleriet. Den 22de Januar befalede Overkommandoen, at 100 af de største Vogne snarest skulde sendes til Flensborg, og at der af dem skulde dannes 4 Proviantkolonner, hver paa 25 Vogne, til Divisionerne; Vognene skulde bESPÆNDES med rekvirerede Heste. Denne Ordning blev dog ikke iværksat inden Krigens Udbrud, idet der den 1ste Februar kun havdes en Proviantkolonne ved 1ste Division, dannet af udskrevne Vogne.

1ste Divisions Proviantkolonne havde den 1ste Februar følgende Styrke:

- 1 Officer,
- 1 Underofficer,
- 5 Menige,
- 53 Militærarbeidere,
- 89 Ægtkudske.

Proviantkolonner for de øvrige Divisioner oprettedes først i den første Halvdel af Februar; saalænge Divisionerne stode ved Dannevirke, hjalp man sig ved at benytte Jernbanen.

Først Dagen før Retraiten afgav Trainkommandoen de ommeldte 100 Vogne til Flensborg, men til dem havdes ikke Heste. Korpsintendanten lod udskrive 100 Par Heste til Vognenes Fremførsel, men kun Halvparten af dem kom i Behold til Als eller til Fredericia, eftersom Kudskene benyttede sig af Mangelen paa Trainførere til at se Leilighed til at undvige.

Allerede i Slutningen af December havde man organiseret Tilveiebringelsen af udskrevne Vogne, idet der var givet Appellationsretsraad Knudsen i Flensborg Beskikkelse som Kgl. Civilkommissær for Udskrivning af Kjøre-

tøier og Naturalleverancer; Afdelingerne skulde da i alle Tilfælde, hvor et større Antal Kjøretøier behøvedes, og hvor Tiden tillod det, sende Rekvisitionen gennem Divisionsintendanturen til Civilkommissæren. Det tilsigtedes herved at fordele Byrden over en større Del af Hertugdømmet, men det kunde dog ikke undgaas, at Kantonnementerne ofte i en betænkelig Grad vare blottede for Vogne. Det ansaas derfor nødvendigt den 22de Januar at tillægge de S. for Dannevirkestillingen kantonnerende Afdelinger Ordre til ved en Tilbagegang at medføre saa mange bespændte Vogne, som Omstændighederne tillode, hvilke da skulde indgaa i Vognparker.

Ifølge Korpsintendanturens Bestemmelse af 25de Januar 1864 skulde Vognparkerne have følgende Antal Vogne:

1ste Divisions Vognpark.....	500	Vogne
2den — —	500	—
3die — —	1000	—
4de — —	400	—, .

af hvilke Vogne 1550 vare tilsagte til Møde den 29de Januar, til hvilken Tid Afdelingerne antoges desuden at have omtrent 200 Ægtvogne. Dette Antal Vogne ansaas imidlertid snart for utilstrækkeligt, hvorfor der den 1ste Februar blev givet Befaling til, at de forskjellige Vognparker skulde have følgende Antal Vogne:

1ste Divisions Vognpark.....	600	Vogne
2den — —	500	—
3die — —	1500	—
4de — —	800	—

Tillige skulde der oprettes en Vognpark paa 1000 Vogne ved Flensborg og en anden paa 500 Vogne ved Harreslev, $\frac{1}{2}$ Mil N. V. for Flensborg.

Den 2den Februar gaves der Befaling til, at Vognparken i Flensborg skulde bestaa af 2000 Vogne. Ialt var der altsaa indtil den 2den Februar udskrevet 5900 Vogne. Hvormange af disse der virkelig mødte, er det ikke muligt at opgive med Nøiagtighed.

Ved hver Park var der ansat en Bestyrer (Officer, Underofficer eller Forvalter) samt nogle Skrivere, og ved enkelte af disse tillige nogle Menige eller Militærarbeidere; desuden nogle Gensdarmer, der forrettede Polititjeneste.

Da Dannevirkestillingen blev forladt, gik 1ste og 2den Divisions Vognparker til Als, 3die Divisions til Fredericia og derfra i April til Fyen, 4de Divisions med Divisionen til Nørrejylland.

**Ordre de bataille den 1ste Februar 1864 for den ved
Dannevirke samlede danske Hærstyrke.**

Overkommandoen.

Overgeneral . . . . . Generallieutenant Ch. J. de Meza.
Stabschef . . . . . Oberst H. A. T. Kauffmann.
Souschef . . . . . Kapitain L. C. Rosen.
Attacheret fra Marinen . . Orlogskapitain F. Frølich.

Ved Hovedkvarteret vare endvidere ansatte:

Ritmester H. C. W. F. Deichmann,
Kapitain C. E. Meldahl,
Premierlieutenant F. F. Jacobi,
— A. L. le Maire,
— E. G. Gotschalck,
— F. W. Grev Ahlefeldt-Laurvigen,
— C. H. L. Giese,
— A. C. N. W. Holstein af Krigs-
reserven,
Sekondlieutenant C. A. S. Dalberg.

Høistkommanderende Ar-
tilleriofficer . . . . . Generallieutenant M. Lüttichau.
Major J. T. Wegener, Stabschef.
Høistkommanderende In-
genieurofficer . . . . . Oberstlieutenant J. C. F. Dreyer.
Major C. F. N. Schrøder, Stabschef.
Trainkommandoen . . . . . Ritmester W. Haffner.
Ordonnantskorpset . . . . . Ritmester C. E. Hansen, tillige Kommandant i Hoved-
kvarteret.
Korpsintendant . . . . . Generalkrigskommissær U. C. v. Schmidten.
Korpsauditør . . . . . Overauditør N. Tvede.
Korpsstabslæge . . . . . Overlæge J. Rørbye.
Korpsstabsdyrlæge . . . . . Stabsdyrlæge C. L. Friis.
Krigstelegrafen og Ar-
meens Topografer . . . . . Oberstlieutenant W. H. F. Abrahamson.
Bureauchef . . . . . Fuldmægtig i Krigsministeriet C. J. Westergaard.

1ste Division.

Kommandør . . . . . Generallieutenant G. D. Gerlach.
 Stabschef . . . . . Major F. C. Stiernholm.
 Souschef . . . . . Ritmester J. Z. Schroll.
 Adjutanter . . . . . Sekondlieutenanterne L. H. Westphal og C. Søltoft.
 Ordonnantsofficer. Sekondlieutenant W. F. Bendz.

1ste Brigade.

Kommandør	Oberst G. H. Lasson.	
Adjutant	Premierlieutenant P. F. W. Hansen.	
Ordonnantsofficer.	—	J. E. C. Rosen.
2det Regiment.		22de Regiment.
Batl. I. Batl. II.		Batl. I. Batl. II.

2den Brigade.

Kommandør	Generalmajor C. A. Vogt.	
Adjutanter	Sekondlieutenanterne C. F. F. E. Tuxen og P. E. M. Ramsing.	
Ordonnantsofficer.	Sekondlieutenant J. W. B. Benedictsen.	
3die Regiment.		18de Regiment.
Batl. I. Batl. II.		Batl. I. Batl. II.

3die Brigade.

Kommandør	Oberst J. A. P. F. Wørishøffer.	
Adjutant	Sekondlieutenant J. G. F. Colding.	
Ordonnantsofficer.	Premierlieutenant af Infanteriets Krigsreserve F. J. L. Hein.	
16de Regiment.		17de Regiment.
Batl. I. Batl. II.		Batl. I. Batl. II.

4de Dragonregiments 2det Halvregiment.
 4de, 5te og 6te Eskadron.

Divisionens Artillerikommando Major P. E. Glahn.

2det Feltbatteri (4 Pd.'s riflet)	10de Feltbatteri (12 Pd.'s K. K.)
8 Stk.	8 Stk.

Divisionens Ingenieurkommando (oprettet 1/2).

Major C. T. Jørgensen og Premierlieutenant O. K. Larssen.
 5te Ingenieurkompagni.

Ialt: 12 Batailloner, 3 Eskadroner, 2 Batterier og 1 Ingenieurkompagni.

2den Division.

Kommandør . . . . Generalmajor P. H. C. du Plat.
 Stabschef . . . . . Major E. F. Schau.
 Souschef . . . . . Kapitain A. J. C. E. Madsen.
 Adjutant . . . . . Sekondlieutenant M. S. F. Hedemann.
 Ordonnantsofficer. Sekondlieutenant H. C. W. Harboe.

4de Brigade.

Kommandør . . . . Generalmajor E. H. C. Wilster.
 Til Tjeneste ved
 Staben . . . . . Kapitain J. A. F. Hoffmann.
 Adjutanter . . . . . Sekondlieutenanterne A. Harttung og
 E. O. Mygind.
 Ordonnantsofficer. Sekondlieutenant af Infanteriets Krigsreserve
 P. O. R. Olrik.

4de Regiment.
 Batl. I. Batl. II.

6te Regiment.
 Batl. I. Batl. II.

5te Brigade.

Kommandør . . . . Oberst J. W. A. Harbou.
 Adjutant . . . . . Premierlieutenant H. C. Baron Haxthausen.
 Ordonnantsofficer. Sekondlieutenant P. H. W. Lange.

7de Regiment.
 Batl. I. Batl. II.

12te Regiment.
 Batl. I. Batl. II.

6te Brigade.

Kommandør . . . . Oberst O. C. S. A. Bülow.
 Adjutant . . . . . Sekondlieutenant C. J. C. F. Kranold.
 Ordonnantsofficer. Sekondlieutenant af Infanteriets Krigsreserve
 W. L. Dinesen.

5te Regiment.
 Batl. I. Batl. II.

10de Regiment.
 Batl. I. Batl. II.

Gardehusarregimentets 1ste Halvregiment.

2den, 4de og 6te Eskadron.

Divisionens Artillerikommando Major W. E. Schøning.

7de Feltbatteri (4 Pd.'s riflet)
 8 Stk.

9de Feltbatteri (12 Pd.'s K. K.)
 8 Stk.

Divisionens Ingenieurkommando (oprettet $\frac{1}{2}$).

Kapitain N. A. Brummer og Premierlieutenant J. H. K. Bangert.

1ste Ingenieurkompagni.

Ialt: 12 Batailloner, 3 Eskadroner, 2 Batterier og 1 Ingenieurkompagni.

3die Division.

Kommandør . . . . Generalmajor P. F. Steinmann.
 Stabschef . . . . . Kapitain J. C. Blom.
 Souschef . . . . . Kapitain C. M. W. Tvermoes.
 Adjutanter . . . . Premierlieutenanterne W. E. A. Bülow og
 F. Grüner.
 Ordonnantsofficer. Premierlieutenant H. E. E. Nysted.

7de Brigade.

Kommandør . . . . Oberst C. F. M. Müller.
 Adjutant . . . . . Sekondlieutenant F. J. Buchwaldt.
 Ordonnantsofficer. Sekondlieutenant af Infanteriets Krigsreserve
 S. F. Fischer.

1ste Regiment.		11te Regiment.
Batl. I. Batl. II.		Batl. I. Batl. II.

8de Brigade.

Kommandør . . . . Oberst P. U. Scharffenberg.
 Adjutanter . . . . Sekondlieutenanterne H. Holbøll og
 C. J. F. Irminger.

9de Regiment.		20de Regiment.
Batl. I. Batl. II.		Batl. I. Batl. II.

9de Brigade.

Kommandør . . . . Oberst W. Neergaard.
 Adjutanter . . . . . Premierlieutenant af Infanteriets Krigsreserve
 J. Petersen og Sekondlieutenant M. A. Karmark.
 Ordonnantsofficer. Sekondlieutenant af Infanteriets Krigsreserve
 Th. E. Frisch.

19de Regiment.		21de Regiment.
Batl. I. Batl. II.		Batl. I. Batl. II.

4de Dragonregiments 1ste Halvregiment.

1ste, 2den og 3die Eskadron.

Divisionens Artillerikommando Major J. C. Just.

11te Feltbatteri (4 Pd.'s riflet)		12te Feltbatteri (12 Pd.'s K. K.)
8 Stk.		8 Stk.

Divisionens Ingenieurkommando (oprettet $\frac{1}{2}$).

Kapitain W. O. W. Lehmann og Kapitain H. Christensen.

2det Ingenieurkompagni.

Ialt: 12 Batailloner, 3 Eskadroner, 2 Batterier og 1 Ingenieurkompagni.

4de Division.

Kommandør..... . . . . Generallieutenant C. D. Hegermann-Lindencrone.
 Stabschef..... Major F. J. Heramb.
 Souschef ..... Kapitain C. A. F. Thomsen.
 Adjutant ... .. Sekondlieutenant T. G. Rohde.
 Ordonnantsofficerer... Sekondlieutenanterne H. H. Lüttichau og
 F. E. W. Paulsen.

1ste Kavaleribrigade.

Kommandør..... Generalmajor J. J. Honnens.
 Adjutant ... .. Sekondlieutenant H. B. Dahl.
 Ordonnantsofficer .... Sekondlieutenant A. L. Baadsgaard.
 3die Dragonregiment. | 5te Dragonregiment.
 1ste — 6te Eskadron. | 1ste — 6te Eskadron.

2den Kavaleribrigade*).

6te Dragonregiment.
 1ste — 6te Eskadron.

5te Feltbatteri (12 Pd's G. K.) ankom først den 2den Februar.

Ialt: 18 Eskadroner og 1 Batteri.

Infanterireserven**).

8de Regiment. | 15de Regiment.
 Batl. I. Batl. II. | Batl. I. Batl. II.

Ialt 4 Batailloner.

Armeens Artilleri.

Kommandør..... Generallieutenant M. Lüttichau.
 Stabschef..... Major J. T. Wegener.
 Souschef. .... — P. C. B. Boeck.
 Til Tjeneste ved Staben -- H. A. A. de Jonquières.
 do. do. Kapitain P. S. Bjerring.
 do. do. Premierlieutenant S. W. V. Pfaff.
 do. do. — C. Th. Müllertz.

*) Kommandøren, Oberst H. L. Scharffenberg, overtog først den 3die Februar Kommandoen over Brigaden; som Adjutant ansattes Sekondlieutenant J. F. Hegermann-Lindencrone, som Ordonnantsofficer Sekondlieutenant af Krigsreserven F. S. W. Baron Juel-Brockdorff.

***) Kommandøren, Generalmajor F. W. C. Caroc, overtog først den 3die Februar Kommandoen over Brigaden med Kapitain L. E. Fog som Stabschef, Sekondlieutenanterne G. C. C. Zachariae og E. A. A. Marcussen som Adjutanter, Sekondlieutenant C. M. Wildenradt som Ordonnantsofficer.

a) Reserveartilleriet.

Kommandør.....	Oberstlieutenant C. U. E. Haxthausen.
1ste Feltbatteri (4 Pd.'s riflet)	8de Feltbatteri (4 Pd.'s riflet)
8 Stk.	8 Stk.
($\frac{1}{2}$ 1ste Batteri var detacheret).	(over dette Batteri disponerede Overkommandoen).
6te Feltbatteri (12 Pd.'s K.K.)	13de Feltbatteri (24 Pd.'s G. K.)
8 Stk.	(midlertidig afgivet til 1. Division).
	8 Stk.

Ialt 4 Batterier.

b) Artillerikommandoen i Dannevirkestillingen.

Kommandør.....	Oberst J. Vahl.
1ste Fæstningskompagni.	5te Fæstningskompagni.
3die Fæstningskompagni.	6te Fæstningskompagni.

Ialt 4 Kompagnier.

Dannevirkestillingens Artilleri-

park. .... Kapitain E. E. S. Thestrup.

Feltparken (o: den ved Slesvig

oprettede Afdeling) .. Premierlieutenant J. L. C. Pedersen.

Ingenieurkommandoen ved den aktive Armeé.

Kommandør.....	Oberstlieutenant J. C. F. Dreyer.
Stabschef.....	Major C. F. N. Schröder.
Til Tjeneste ved Staben	Kapitain V. A. Thulstrup.
do. do.	Premierlieutenant F. L. J. Keyper.
do. do.	Sekondlieutenant S. B. V. Dyhr.

Umiddelbart underlagt Ingenieurkommandoen:

3die Ingenieurkompagni ... Kapitain E. M. Dalgas.

Ingenieurparken ..... — H. F. F. Jastrau.

**Generallieutenant de Mezas Dagsbefaling til Hæren
af 7de Januar 1864.**

Ved den sidste Troppesamling havde jeg flere Gange Anledning til i talrigt tilstedeværende Afdelingskommandørers og Officerers Nærværelse at henpege paa de alvorsfulde Øieblikke, der sandsynligvis snart vilde gjenforene os.

Disse ere nu komne.

Hs. Maj. Kongen har under 25de f. M. allernaadigst anbetret mig det hæderlige Hverv, at føre Overkommandoen over den aktive Armee; og, ligesom det er min Stolthed at beklæde denne Post ligeoverfor saa prøvede Anførere, hvis Begeistring for Fædrelandets Selvstændighed og Ære gjennem et treaarigt Felttog reiste sig og Armeen de mindeværdigste Trophæer, saaledes nærer jeg med fuld Fortrøstning det Haab til de yngre, endnu med Feltlivets Hverv og Forhold ubekjendte og uvante Førere, at de, ved i det saa skjæbnesvangre Øieblik at have omfattet den militære Stands Virksomhed, væsentligt have været bevægede af en lignende Begeistring som hin, og derfor med ubetinget disciplinarisk Underkastelse ville følge deres saa berømmelige, ældre og mere erfarne Føreres Vink gjennem de Farer og uundgaaelige Besværligheder, som Værn om Konge og Fødeland medføre og paalægge.

Krigskammerater af alle Charger og Vaaben, yngre som ældre, jeg bringer Dem Alle mine venligste Hilsener!

Oversigt over de fra Efteraaret 1863 til Krigens Udbrud udførte (eller i alt Fald paabegyndte) Ingenieurarbeider tilligemed den for Værkerne paaregnede og den ved Krigens Udbrud tilstedeværende Montering med Positionsskyts.

Var anlagt i Oktober 1863.	Anlagdes, fuldførtes eller var under Arbeide i Efteraaret og Vinteren 1863—64 indtil Krigens Udbrud.	Montering med Positionsskyts.					
		Paaregnet.	Tilstede ved Krigens Udbrud.				
			84 Pd.'s G. K.	24 Pd.'s G. K.	18 Pd.'s K. K.	12 Pd.'s K. K.	6 Pd.'s K. K.
	I Stillingens Centrum.						
	Et Batteri paa Mevenberg. — Et Krudtmagasin var under Arbeide	4 Kanoner.	"	"	"	"	4
	Et Batteri ved Holm Ø. for Altstadt til Støtte for venstre Fløi var næsten færdigt, Gjen- nemskaering af Hadebydæmningen og An- bringelse af en Palissadering der	4 do.	4	"	"	"	"
Fleche I.	Fleche I. fik 1 Krudtmagasin, og der tilføiedes en venstre Flanke for Fodfolk, ligesom Landtungen, hvorpaa Værket laa, blev gjen- nemskaaret af en vaad Grav for at sikkre mod Omgaaen	4 do.	"	"	2	"	"
	Overføres		4	"	2	"	4

Var anlagt i Oktober 1863.	Anlagdes, fuldførtes eller var under Arbeide i Efteraaret og Vinteren 1863—64 indtil Krigens Udbrud.	Montering med Positionsskyts.						
		Paaregnet.	Tilstede ved Krigens Udbrud.					
			84 Pd.'s G. K.	24 Pd.'s G. K.	18 Pd.'s K. K.	12 Pd.'s K. K.	6 Pd.'s K. K.	rifl. 12 Pd.'s K. K.
	Overført...	.....	4	"	2	"	"	4
Sammenhængende Li- nie med Batteri II.	Værket fuldførtes; der anlagdes 2 Krudtmaga- siner samt passive Hindringer	7 Kanoner (+ Infanteri)	"	2	2	"	"	"
Batteri III.....	Batteriet fik 1 Krudtmagasin; en venstre Flanke var under Arbeide	2 do.	2	"	"	"	"	"
	Batteri IV. anlagt til Beskydning af Jernbanen og Bustrup Plateauet	4 do.	"	"	"	"	"	"
	Batteri V. under Arbeide, til Beskydning af Jernbanen og Bustrup Plateauet	4 do.	"	"	"	"	"	"
Batteri VI.....	Værket fik 1 Krudtmagasin	4 do.	2	"	"	"	"	"
Batteri VII.....	Værket fik 2 Krudtmagasiner, Struben og Graven palissaderedes	8 do.	1	2	2	"	2	"
Dækket Forbindelses- vei mellem VI. og VII., indrettet for Fodfolk.								
Lynette VIII.	.....	8 do.	"	"	"	"	"	"
	Forbindelsesvei mellem VII og VIII	4 do.	"	"	"	"	"	"
	Overføres ..	.....	9	4	6	"	2	4

Var anlagt i Oktober 1863.	Anlagdes, fuldførtes eller var under Arbeide i Efteraaret og Vinteren 1863—64 indtil Krigens Udbrud.	Montering med Positionsskyts.						
		Paaregnet.	Tilstede ved Krigens Udbrud.					
			84 Pd.'s G. K.	24 Pd.'s G. K.	18 Pd.'s K. K.	12 Pd.'s K. K.	6 Pd.'s K. K.	rifl. 12 Pd.'s K. K.
Lynette IX.	Overført... Værket fik 2 Krudtmagasiner, Strube og Grav palissaderedes	.....	9	4	6	"	2	4
	Fuldført en dækket Forbindelsesvei mellem VIII. og IX.	8 Kanoner.	1	2	2	"	2	"
Redoute X.	Værket fik 2 Krudtmagasiner	11 do. (+ In- fanteri)	1	2	2	"	2	"
	Anlagt en dækket Forbindelsesvei mellem IX. og X.	8 do.	"	"	"	"	"	"
	Bustrup Forværk — en fremskudt Fleche, der skulde understøtte Værk II. og bestryge nogle foranliggende Slugter — anlagdes tæt foran Slugten i den gamle Voldlinie og udstyredes med Krudtmagasin, Strube- og Gravpalissadering	8 do.	1	"	"	5	"	"
Lynette XI.	Værket fik 2 Krudtmagasiner. Passive Hindrin- ger anbragtes	7 do. (+ In- fanteri)	1	2	2	"	2	"
	Dannevirke Forværk — en stor fremskudt Kanon- plads for 3 Feltbatterier med Skulderværn for Forstillingerne — anlagdes paa Bakke- pynten foran XI.							
	Overføres...	.....	13	10	12	5	8	4

Var anlagt i Oktober 1863.	Anlagdes, fuldførtes eller var under Arbeide i Efteraaret og Vinteren 1863—64 indtil Krigens Udbrud.	Montering med Positionsskyts.						
		Paaregnet.	Tilstede ved Krigens Udbrud.					
			84 Pd.'s G. K.	24 Pd.'s G. K.	18 Pd.'s K. K.	12 Pd.'s K. K.	6 Pd.'s K. K.	rifl. 12 Pd.'s K. K.
	Overført...	.....	13	10	12	5	8	4
	Under Arbeide: en dækket Forbindelsesvei med Kanonpladser mellem Dannevirke Forværk, X. og XI.							
Redoute XII.....	Værket fik 2 Krudtmagasiner og passive Hin- dringer	11 Kanoner (+ Infanteri)	1	2	2	"	2	"
Lynette XIII, ...	Værket fik do. do.	7 do. (+ Inft.)	1	2	2	"	2	"
	Under Arbeide: Dækkede Forbindelsesveie mellem Værkerne X.—XIII. med Kanon- pladser for 1 Bateria mellem X. og XI. og mellem XII. og XIII., for et Halvbatteri mellem XI. og XII.							
	Under Arbeide: en dækket Forbindelsesvei med Kanonpladser for 1 Bateria, fra XIII. til Dannevirkevold tværs over Oxeveien.							
Redoute XIV.....	Værket fik 2 Krudtmagasiner og passive Hin- dringer	11 do. (+ Inft.)	1	2	2	"	2	"
Do. XV.....	Værket fik do. do.	11 do. (+ do.)	1	2	2	"	2	"
Do. XVI.....	Værket fik do. do.	11 do. (+ do.)	1	2	2	"	2	"
	Overføres...	.....	18	20	22	5	18	4

Var anlagt i Oktober 1863.	Anlagdes, fuldførtes eller var under Arbeide i Efteraaret og Vinteren 1863—64 indtil Krigens Udbrud.	Montering med Positionsskyts.						
		Paaregnet.	Tilstede ved Krigens Udbrud.					
			84 Pd.'s G. K.	24 Pd.'s G. K.	18 Pd.'s K. K.	12 Pd.'s K. K.	6 Pd.'s K. K.	rifl. 12 Pd.'s K. K.
	Overført...	.....	18	20	22	5	18	4
Redoute XVII.....	Værket fik 2 Krudtmagasiner og passive Hin- dringer	11 Kanoner (+ Infanteri)	1	2	2	"	2	"
Do. XVIII.....	Værket fik do. do	11 do. (+ do.)	1	2	2	"	2	"
Lynette XIX.....	.....	6 do. (+ do.)	»	"	"	"	4	"
	Mellem XVIII. og XIX. arbeidedes der paa at give Volden vaad Grav.							
Lynette XX.....	Værket fik 1 Krudtmagasin	5 do. (+ do.)	"	"	"	"	2	"
Do. XXI.....	Do. do.	4 do. (+ do.)	"	"	"	"	2	"
Do. XXII.....	Do. do.	4 do. (+ do.)	"	"	"	"	2	"
Do. XXIII.....	Do. do.	4 do. (+ do.)	"	"	"	"	2	"
Do. XXIV.....	Do. do.	4 do. (+ do.)	"	"	"	"	2	"
Fleche XXV.....	.....	4 do. (+ do.)	"	"	"	"	"	"
Do. XXVI.....	.....	4 do. (+ do.)	"	"	"	"	"	"
Do. XXVII.....	.....	5 do. (+ do.)	"	"	"	"	"	"
	Ialt i Centrum...	.....	20	24	26	5	36	4

Var anlagt i Oktober 1863.	Anlagdes, fuldførtes eller var under Arbeide i Efteraaret og Vinteren 1863—64 indtil Krigens Udbrud.	Montering med Positionsskyts.		
		Paaregnet.	Tilstede ved Krigens Udbrud.	
			12 Pd.'s K. K.	24 Pd.'s G. K.
Befæstning af Mysunde:	Paa Stillingens venstre Fløi.			
Lynette a.	} Mindre Arbeider udførtes ved Værkerne; Gravene palissaderedes.	ialt 18 Kanoner (+ Infanteri.)	4	4
Lynette b.			2	4
Fleche c. og Lynet- terne d. og e.	Et Krudtmagasin anlagdes i d.	14 Kanoner (+ Inft.)	"	
	kun d. havde.....	.....	2	
Brohovedet f.	Værket palissaderedes	(Inft.)	"	
	Til Dækning af Veien gennem Mysunde mod Beskydning fra Ornum Bakke anlagdes dækkende Masker mellem Bygningerne. Bag Brohovedet sloges en 506' lang Bro, bestaaende af 2 paa Pæle hvilende Land- broer og en Skibsbro med bevægeligt Bro- led; tillige sloges en lettere bygget 450' lang Bro. Der anlagdes til Flankering af Brohovedet og Beskyttelse af egen Overgang: paa nordre Slibred 7 Batterier: g ¹ —g ⁷ (g ¹ og g ² med Krudtmagasin)			
	g ¹	.....	2	
	g ²	.....	.....	2
	Overføres....	.....	10	10

Var anlagt i Oktober 1863.	Anlagdes, fuldførtes eller var under Arbeide i Efteraaret og Vinteren 1863—64 indtil Krigens Udbrud.	Montering med Positionsskyts.		
		Paaregnet.	Tilstede ved Krigens Udbrud.	
			12 Pd.'s K. K.	24 Pd.'s G. K.
	Overført...	.....	10	10
Sliforsvaret: Forskandsning paa Paløre: Brystværn for Infanteri og 3 Lynetter.....	..... Batterier langs Slien vare anlagte paa de snev- reste Steder, tildels for Feltskyts (2—4 Kanoner): ved Goltoft, Hestoft, 3 ved Næs (2 overfor Stubbe, 1 overfor Siseby), Ar- næs, Grødesby, overfor Espenæs, Dotmark og 3 mellem Kappel og Rabølsund. De for Positionsskyts bestemte Batterier vare færdige den 9de Januar; dog havde kun Batteriet ved Goltoft og det ene Batteri ved Næs Krudtmagasiner	12—15 Kanoner (+ Inft.)	"	2
	Ialt paa venstre Fløi...	24—48 Kanoner.	.....	12
		.....	10	24

Var anlagt i Oktober 1863.	Anlagdes, fuldførtes eller var under Arbeide i Efteraaret og Vinteren 1863—64 indtil Krigens Udbrud.	Montering med Positionsskyts.				
		Paaregnet.	Tilstede ved Krigens Udbrud.			
			6 Pd.'s K. K.	12 Pd.'s K. K.	24 Pd.'s G. K.	84 Pd.'s G. K. II.
Skandserne ved Süderstapel: a. og b.	Paa Stillingens høire Fløi. Hvert Værk fik 1 Krudtmagasin	4 Kanoner (+ Inft.)				
	Ø. for Süderstapel anlagdes 2 Batterier, hvert for 2 Kanoner, til Beskydning af begge Ejderdigerne og den holstenske Kyst (det ene med Krudtmagasin). — Til Beskyttelse for Stensluse Ø. for Byen et Brystværn for Infanteri	4 do.	"	2	4	"
Retraiteveien fra Frederikstad og Süderstapel til Schwabsted: Redoute paa Diget tæt S. for Schwabsted...	Broen paa Wolde-Büngeveien blev afbrudt, og tværs over Veien anlagdes et Brystværn for Infanteri. Der byggedes bag Redouten paa 37 Aag en Pælebro over Trenen. Til Beskydning af denne Bro var der N. for Trenen begyndt paa en Kanonplads.....	4 do. (+ do.)				
	Overføres	.....	"	2	4	"

Var anlagt i Oktober 1863.	Anlagdes, fuldførtes eller var under Arbejde i Efteraaret og Vinteren 1863—64 indtil Krigens Udbrud.	Montering med Positionsskyts.				
		Paaregnet.	Tilstede ved Krigens Udbrud.			
			6 Pd.'s K. K.	12 Pd.'s K. K.	24 Pd.'s G. K.	84 Pd.'s G. K. II.
	Overført...	.....	2	4	"	
Fleche paa Geerland- deich Ø. for Mildkog	.....	4 do. (+ Infanteri)				
Fleche ved Butner- og Krummdeichs Sam- menstød	.....	2 do. (+ do.)				
Frederikstads Be- fæstning:						
9 Værker: m., l., k, i, h, g, f, b, a.....	Anlagt 6 Krudtmagasiner og passive Hindringer	56 do. (+ do.)	"	10	2	4
Brohoved S. for Ejde- ren	Værket sløifet.					
Fleche ved Husum, N. for Milde Aaens Udløb	Værket fik 1 Krudtmagasin.....	3 do.	2	2	"	"
	Et Batteri anlagdes S. for Milde Aaens Udløb til Beskydning af Havdigets indre Side.					
	Ialt paa høire Fløi...	.....	2	14	6	4

Liste over udrustede Skibe umiddelbart forinden Krigens Udbrud.

Navn.		Chef.		Kommandoen heist.
Skruefregatten	Sjælland	Orlogskapitain	Paludan.	16de December 1863.
"	Niels Juel	"	Gottlieb.	" " "
"	Jylland	"	Holm.	22de Januar 1864.
Skruekorvetten	Heimdal	Kapitainlieutenant	Lund.	5te December 1863.
"	Thor	"	Hedemann.	" " "
Panserskonnerten	Absalon	"	Wilde.	21de November "
"	Esbern Snare . . .	"	Kraft.	" " "
Skrueskonnerten	Fylla	"	Krieger.	5te Oktober "
Dampskibet	Geiser	"	Jacobsen.	28de November "
"	Hekla	"	Obelitz.	7de December "
"	Hertha	Lieutenant	Christiansen.	22de November "
Skruekanonbaaden	Krieger	"	Braag.	6te December "
"	Marstrand	"	Mac-Dougall.	" " "
"	Willemoës	"	Bille.	" " "
"	Buhl	"	Braëm.	14de Januar 1864.

Ordre de bataille
for den allierede preussisk-østerrigske Hær.

Overkommando.

Overgeneral... Generalfeltmarskal v. Wrangel.
 Chef for Generalstaben.. Generallieutenant Vogel v. Falckenstein.
 Overkvartermester .. Oberst v. Podbielski.
 Høistbefalende Artilleriofficer... Oberst v. Graberg.
 Høistbefalende Ingenieur officer... Oberst v. Mertens.

Det preussiske Armeekorps (I. Korps).

Kommanderende General..... General i Kavaleriet, Prinds Friedrich Carl af Preussen.
 Chef for Generalstaben .. Oberst v. Blumenthal.
 Kommandør for Artilleriet .. Oberst Colomier.
 do. for Ingeniørtropperne ... Oberstlieutenant v. Kriegsheim.

6te Infanteridivision.

Kommandør..... Generallieutenant v. Manstein.
 Generalstabsofficer .. Hauptmann v. Unger.

11te Infanteribrigade.

Kommandør..... Generalmajor, Freihr. v. Canstein.	
Brandenburgske Füsilierreg. Nr. 35.	7de brandenburgske Infreg. Nr. 60.
Oberst Elstermann v. Elster.	Oberstlieut. v. Hartmann.
3 Batl.	3 Batl.

12te Infanteribrigade.

Kommandør .. Generalmajor v. Roeder II.	
4de brandenburgske Infreg. Nr. 24.	8de brandenburgske Infreg. Nr. 64.
Oberst Grev v. Hacke.	Oberst v. Kamienski.
3 Batl.	3 Batl.

2den brandenburgske Ulanregiment Nr. 11.

Kommandør..... Oberstlieutenant v. Sixthin.
 4 Eskadroner.

3die Fodafdeling af brandenburgske Artilleribrigade Nr. 3.

Kommandør .. Oberstlieutenant Bergmann.		
3die Haubitz-Batteri.	3die 6 Pd.'s Batteri.	3die 12 Pd.'s Batteri.
8 Stk.	6 Stk.	6 Stk.

Brandenburgske Pionerbataillon Nr. 3.

Major Roetscher.

1 Btl.

Ialt: 12 Batailloner, 4 Eskadroner, 3 Batterier, 1 Pionerbataillon
 = 9600 Md. Inf., 600 Md. Kaval., 20 Kanoner, 600 Md. Pionerer.

13de Infanteridivision

Kommandør ..... Generallieutenant v. Wintzingerode.

Generalstabsofficer..... Hauptmann Freihr. v. Dørnberg.

25de Infanteribrigade.

Kommandør ..... Generalmajor v. Schmid.

1ste westphalske Infreg. Nr. 13.

Oberst v. Witzleben.

3 Batl.

5te westphalske Infreg. Nr. 53.

Oberst Baron v. Buddenbrock.

3 Batl.

26de Infanteribrigade.

Kommandør ..... Generalmajor v. Goeben.

2det westphalske Infreg. Nr. 15.

Oberst v. Alvensleben.

3 Batl.

6te westphalske Infreg. Nr. 55.

Oberst Stoltz.

3 Batl.

Westphalske Jægerbataillon Nr. 7.

Major v. Beckedorff.

1 Batl.

Westphalske Dragonregiment Nr. 7.

Kommandør .. . . . . Oberstlieutenant v. Ribbeck.

4 Eskadroner.

1ste Fodafdeling af westphalske Artilleribrigade Nr. 7.

Kommandør..... Major Grape.

1ste Haubitz-Batteri.

8 Stk.

1ste 6 Pd.'s Batteri.

6 Stk.

4de 12 Pd.'s Batteri.

6 Stk.

1ste 12 Pd.'s Batteri.

6 Stk.

Westphalske Pionerbataillon Nr. 7.

Major Greve v. Beissel-Gymnich.

1 Batl.

Ialt: 13 Batailloner, 4 Eskadroner, 4 Batterier, 1 Pionerbataillon.
 = 10,400 Md. Inf., 600 Md. Kaval., 26 Kanoner, 600 Md. Pionerer.

Kombineret Kavaleridivision.

Kommandør . . . . . Generalmajor Greve til Münster-Meinhøvel.
 Generalstabsofficer . . . . . Major v. Stedingk.

6te Kavaleribrigade.

Kommandør . . . . . Oberst Flies.

Brandenburgske Husarreg. Nr. 3.
 Oberst Greve v. d. Groeben.
 4 Eskadroner.

Brandenburgske Kyrasserreg. Nr. 6.
 Oberst Hertug Wilhelm til
 Mecklenburg-Schwerin.
 4 Eskadroner.

1ste ridende Batteri af westphalske Artilleribrigade Nr. 7.
 4 Stk.

13de Kavaleribrigade.

Kommandør . . . . . Generalmajor v. Hobe.

Westphalske Husarreg. Nr. 8.
 Oberstlieut. v. Rantzau.
 5 Eskadroner.

Westphalske Kyrasserreg. Nr. 4.
 Oberstlieut. v. Schmidt.
 4 Eskadroner.

2det ridende Batteri af westphalske Artilleribrigade Nr. 7.
 4 Stk.

Et Sygebærerkompagni.

Ialt: 17 Eskadroner, 2 ridende Batterier = 2,550 Md. Kavaleri, 8 Kanoner.

Reserveartilleri.

Kommandør . . . . . Oberstlieutenant v. Saenger.

2den Fodafdeling af brandenburgske Artilleribrigade Nr. 3.
 Major v. Held.

2det 12 Pd.'s Batteri.
 6 Stk.
 2det 6 Pd.'s Batteri.
 6 Stk.

4de 6 Pd.'s Batteri.
 6 Stk.
 2det Haubitz-Batteri.
 8 Stk.

Ridende Afdeling af westphalske Artilleribrigade Nr. 7.
 Oberstlieut v. Saenger.

3die rid. Batteri.
 4 Stk.
 4de rid. Batteri.
 4 Stk.

5te rid. Batteri.
 4 Stk.
 6te rid. Batteri.
 4 Stk.

Ialt: 8 Batterier = 42 Kanoner.

Kolonne-Afdeling.

Kommandør..... Major Dietrich.

Munitionskolonne Nr. 1, 2, 3 af westphalske Artilleribrigade Nr. 7.

Munitionskolonne Nr. 4, 5, 6, 7, 8, 9 af brandenburgske Artilleribrigade Nr. 3.

Let Feltbrotrain (henhørende til Gardekorpset).

Pontonkolonne Nr. 3 og Nr. 7.

Trainbataillon.

Kommandør... Major v. Mechow.

Proviantkolonne Nr. 1, 2, 3, 4, 5.

Sygebærerkompagni.

Hestedepot.

Feltbageri-Kolonne..

Feltlazarether.

Overstabslæge ..... Dr. Berndt.

Svære Korpslazarether Nr. 1, 2, 3.

3 lette Divisionslazarether (hørende til 6te og 13de Infanteridivision samt Kavaleridivisionen).

Korpsets samlede Styrke:

25 Batailloner, 25 Eskadroner, 15 Batterier, 2 Pionerbatailloner.

= 20,000 Md. Inft., 3,750 Md. Kaval, 96 Kanoner, 1,200 Md. Pionerer.

Det østerrigske Armeekorps (II Korps).

Kommanderende General . . . . . Feltmarskallient. Baron Gablenz.

Adlatus for Korps-Kommandanten .. . . . Grev Neipperg.

Chef for Generalstaben . . . . . Oberstlieut. Baron Vlasits.

Artillerichef ..... Oberstlieut. Weisser.

Ingenieurchef. .... Major Baron Salis-Soglio.

1ste Infanteribrigade.

Kommandør Generalmajor Grev Gondrecourt.

Infanteriregiment König Wilhelm I. v. Preussen Nr. 34 :

Oberst Benedek.

2 Batl.

Infanteriregiment Freihr. Martini v. Rosedo Nr. 30 :

Oberst, Freihr. Abele v. und z. Lilienberg.

2 Batl.

Felt-Jægerbataillon Nr. 18 :

Oberstlieutenant Tobias Edler v. Hohendorf.

1 Batl.

4 Pd.'s Batteri Nr. 2 af 1ste Artilleriregiment.

8 Stk.

5 Batl. 1 Batteri.

o: 4800 Mand Infanteri og 8 Kanoner.

2den Infanteribrigade.

Kommandør Generalmajor Freihr. Dormus v. Kilianshausen.
 Infanteriregiment Feltmarskallient, Freihr. Ramming v. Riedkirchen Nr. 72:

Oberst Ritter v. Abele

2 Batl.

Infanteriregiment Felttøjimester Grev Khevenhüller-Metsch Nr. 35:

Oberst Kamptner.

2 Batl.

Felt-Jægerbataillon Nr. 22:

Oberstlieutenant Ritter Siller v. Gambolo.

1 Batl.

4 Pd.'s Fodbatteri Nr. 3 af 1ste Artilleriregiment.

8 Stk.

5 Batl. 1 Batteri.

o: 4800 Mand Infanteri og 8 Kanoner.

3die Infanteribrigade.

Kommandør Generalmajor v. Nostitz-Drcewiecki.

Infanteriregiment König der Belgier Nr. 27:

Oberst Wilhelm, Hertug af Württemberg.

2 Batl.

Infanteriregiment Grossherzog Ludwig III. v. Hessen Nr. 14:

Oberst Freihr. Schütte v. Warensberg.

2 Batl.

Felt-Jægerbataillon Nr. 9:

Major Schidlach

1 Batl.

4 Pd.'s Fodbatteri Nr. 4 af 1ste Artilleriregiment.

8 Stk.

5 Batl. 1 Batteri.

o: 4800 Mand Infanteri og 8 Kanoner.

4de Infanteribrigade.

Kommandør Generalmajor Tomas.

Infanteriregiment Prinz Wilhelm z. Schleswig-Holstein-Glücksburg Nr. 80:

Oberst Grev Auersperg.

2 Batl.

Infanteriregiment Grev Coronini-Cronberg Nr. 6:

Oberst Fellner v. Feldegg.

2 Batl.

Felt-Jægerbataillon Nr. 11:

Oberst Edler v. Schwab.

1 Batl.

4 Pd.'s Fodbatteri Nr. 5 af 1ste Artilleriregiment.

8 Stk.

5 Batl. 1 Batteri.

o: 4800 Mand Infanteri og 8 Kanoner.

Kavaleribrigade.

Kommandør Generalmajor Freihr. Dobrzensky v. Dobrzenitz.

Dragonregiment Fürst Windisch-Grätz Nr. 2:

Oberst Grev Bellegarde.

5 Eskadroner.

Husarregiment Fürst Lichtenstein Nr. 9:

Oberst Freihr. Baselli v. Süßenberg.

5 Eskadroner.

10 Eskadroner = Ialt 1523 Mand Kavaleri.

Korpsartillerireserve.

Kommandør Major Ritter v. Neubauer.

8 Pd.'s Fodbatteri Nr 9 af 1ste Artilleriregiment.

8 Stk

8 Pd.'s Fodbatteri Nr. 10 af 1ste Artilleriregiment

8 Stk

2 Batterier = Ialt 16 Kanoner.

1 Sanitetskompagni med Traineskadron Nr. 31.

Tekniske Tropper.

11te Genie-Kompagni.

3die Kompagni af 1ste Pionerbataillon.

4de Kompagni af 1ste Pionerbataillon med

2 Broekvipager og 2 Traineskadroner (Nr. 39 og 40) til Bespænding af disse.

Reserve-Anstalter.

Kommandant Major Arthofer.

Korps-Munitionspark:

1ste Parkkompagni, 6te Felt-Tøihuskompagni, Park-Traineskadroner
Nr. 27 og 28.

Munitionsfeltdepot:

Et Detachement af 1ste Parkkompagni, 7de Felt-Tøihuskompagni med
Feltmunitionsmagasin, 7de Komp. af Infanteriregiment Kaiser Alexander
Nr. 2 til Bedækning.

Korps-Slagtekvægs-Depot.

Korps-Kolonnemagasin.

Traineskadroner Nr. 2, 35 og 53.

Train-Feltinspektioner Nr. 6 og 9.

Felt-Forpleiningsmagasin.

1/2 Pionermateriel-Reserve.

Reserve-Trainepot

Felthospitaler Nr. 9, 12 og 16 (med
Apotheker).

Korps-Ambulance Nr. 5.

Feltpost-Afdeling.

Felttelegraf-Afdeling.

Korpsets samlede Styrke:

20 Batailloner, 10 Eskadroner, 6 Batterier, 3 Pionerkompagnier.

= 19,200 Md. Inft, 1523 Md. Kaval, 48 Kanoner og 600 Md. Pionerer

Den kombinerede Garde-Infanteridivision (III. Korps).

Kommandør..... Generallieutenant v. d. Mülbe.

Generalstabsofficer..... Major v. Alvensleben.

Kombineret Gardeinfanteribrigade.

Generalmajor Grev v. d. Goltz.

3die Garderegiment til Fods.

Oberst v. d. Groeber.

3 Batl.

4de Garderegiment til Fods.

Oberst v. Korth.

3 Batl.

Kombineret Gardegrenaderbrigade.

Oberst v. Bentheim.

3die Gardegrenaderregiment

Königin Elisabeth.

Oberst v. Winterfeld.

3 Batl.

4de Gardegrenaderregiment

Königin Augusta.

Oberst v. Oppell.

3 Batl.

Gardehusarregimentet).*

Oberstlieutenant v. Kerssenbroigk.

4 Eskadroner.

3die 6 Pd.'s Gardebatteri.**)

6 Stk.

4 Pd.'s Gardebatteri.***)

8 Stk.

Korpsets samlede Styrke:

12 Batailloner, 4 Eskadroner, 2 Batterier

= 9,600 Md. Inft., 500 Md. Kaval., 14 Kanoner.

*) Indtraf først den 15de Februar ved Korpset.

***) Indtraf først den 6te Februar ved Korpset.

**) Indtraf først den 10de Februar ved Korpset.

Speciel Ordre de bataille for I. Korps.**Avantgarde.**

(Oberst Grev v. d. Groeben).

Infanteribrigade (F/15, F/24, I/60, F/13, 7de Jæger-Bataillon),
 4de og 5te Eskadron af Westphalske Husarregiment Nr. 8,
 Brandenburgske Husarregiment Nr. 3,
 3die Haubitz-Batteri,
 3die 6 Pd.'s do.,
 2det ridende do.,
 3die Kompagni af Westphalske Pionerbataillon Nr. 7,
 Let Brotrain og 2det Kompagni af Brandenburgske Pioner-
 bataillon Nr. 3,
 1 Sektion af Sygebærerkompagniet.

Gros.

6te Infanteri- division	12te Infanteribrigade	8de Brandenburgske Infanteriregiment Nr. 64, to Batl. af 4de Brandenburgske In- fanteriregiment Nr. 24, 3die 12 Pd.'s Batteri.
	11te Infanteribrigade	Brandenburgske Füsilierregiment Nr. 35, to Batl. af 7de Brandenburgske In- fanteriregiment Nr. 60, 2det 12 Pd.'s Batteri.
		2det Brandenburgske Ulanregiment Nr. 11, 4de Kompagni af Brandenburgske Pionerbataillon Nr. 3, 1 Sektion af Sygebærerkompagniet.
13de Infanteri- division	26de Infanteribrigade	6te Westphalske Infanteriregiment Nr. 55, to Batl. af 2det Westphalske Infanteri- regiment Nr. 15, 4de 12 Pd.'s Batteri.
	25de Infanteribrigade	5te Westphalske Infanteriregiment Nr. 53, to Batl. af 1ste Westphalske Infanteri- regiment Nr. 13, 1ste 12 Pd.'s Batteri.
		Westphalske Dragonregiment Nr. 7, 4de Kompagni af den Westphalske Pionerbataillon Nr. 7, 1 Sektion af Sygebærerkompagniet.

Reserve.

Infanteri.	(Daglig kommanderes en Brigade dertil).	
Kavaleri- division	13de Kavaleribrigade	{ Brandenburgske Kyrasserregiment Nr. 6, tre Eskadroner af Westphalske Husar- regiment Nr. 8, tre Eskadroner af Westphalske Kyras- serregiment Nr. 4. *)
		5te ridende Batteri (4 Piecer).
Reserve- artilleri	Kombineret Fodafde- ling af 3die og 7de Ar- tilleribrigade	{ 2det Haubitz-Batteri, 1ste do. do., 4de 6 Pd.'s do., 2det do. do., 1ste do. do.,
		{ 6te ridende Batteri, 4de do. do., 3die do. do., 1ste do. do.,

1 Sektion af Sygebærerkompagniet.

Munitionskolonner (1—9).

Pioner-Reserve.

Trainbataillon.

Feltlazarether.

*) Den fjerde Eskadron var afgivet til Bedækning for Hovedkvarteret.

Generalfeltmarskal Wrangels Skrivelse til General de Meza af 30. Januar 1864.

„Der unterzeichnete Königlich Preussische General-Feldmarschall und Oberbefehlshaber der vereinigten Preussisch-Oesterreichischen Armee, Freiherr von Wrangel, beehrt sich dem Höchst-Kommandirenden der Königlich Dänischen Truppen im Herzogthum Schleswig, Herrn Generallieutenant de Meza, Excellenz, die folgende ganz ergebenste Mittheilung zu machen.

Durch eine am 16ten Januar d. J. von den Gesandten von Preussen und Oesterreich übergebene Note, deren Abschrift der Unterzeichnete beizufügen sich beehrt, haben die genannten beiden Regierungen an das Königlich Dänische Gouvernement die Aufforderung gerichtet, die gemeinsame Verfassung für das Königreich Dänemark und das Herzogthum Schleswig vom 18ten November v. J. wieder aufzuheben und dadurch den früheren status quo wieder herzustellen.

Da diese Aufforderung durch eine Note des Königlich Dänischen Herrn Ministers der auswärtigen Angelegenheiten, vom 18ten desselben Monats, ablehnend beantwortet und auch seitdem die Aufhebung der Verfassung nicht erfolgt ist, so ist nunmehr der in der gedachten Note vorgesehene Fall eingetreten, dass die beiden deutschen Mächte sich genöthigt sehen, die ihnen zu Gebote stehenden Mittel zur Herstellung des status quo und zur Sicherung der vertragsmässigen Rechte des Herzogthums Schleswigs in Anwendung zu bringen.

In diesem Sinne hat der Unterzeichnete den Befehl erhalten, das Herzogthum Schleswig mit den unter seinem Kommando vereinigten Preussischen und Oesterreichischen Truppen zu besetzen und die einstweilige Verwaltung desselben zu übernehmen.

Indem der Unterzeichnete sich beehrt, des Herrn Generallieutenant de Meza Excellenz hiervon ganz ergebenst im Kenntniss zu setzen, knüpft er daran das Ersuchen, ihn umgehend zu benachrichtigen, ob derselbe den Befehl hat das Herzogthum Schleswig zu räumen und die Königlich Dänischen Truppen aus den Grenzen desselben zurückzuziehen.

Er ergreift zugleich diesen Anlass, um dem Herrn Generallieutenant de Meza die Versicherung seiner ausgezeichnetesten Hochachtung auszusprechen.

Der General-Feldmarschall und Oberbefehlshaber der alliirten Armee.

Wrangel.“

General de Mezas Svarskrivelse af 31. Januar 1864.

„Der Unterzeichnete, der eben so wenig das Recht der preussischen und oesterreichischen Truppen irgend einen Theil des dänischen Reichs zu besetzen, als die Folgerichtigkeit des dem Schreiben Ew. Excellenz vom 30sten Januar beigefügten Documents nach seinem Inhalt anzuerkennen vermag, auch von seiner Regierung eine der Zumuthung Ew. Excellenz ganz entgegengesetzte Instrux hat, steht bereit jeder Gewaltthat mit Waffen zu begegnen.

Ch. Julius de Meza,
Generallieutenant.“

**Regiments-, Afdelings- og Underafdelingschefer ved den
ved Dannevirke samlede Hærstyrke.**

Infanteriet.

	1ste Regiment:	Oberstlieutenant H. C. J. Beck,
Bataillon I.....		Major F. C. Hansen,
1ste Kompagni.....		Kapitain J. O. Hansen,
2det --		Premierlieutenant J. M. H. Riebau,
6te —		— af Krigsreserven L. Beck,
7de —		Premierlieutenant C. Th. Sørensen.
Bataillon II.....		Kapitain J. C. T. Thalbitzer,
3die Kompagni.....		— C. C. M. Irgens,
4de —		— F. J. H. Weyhe,
5te —		Premierlieutenant P. C. C. Hammerich,
8de —		— C. L. E. Andersen.
	2det Regiment:	Oberstlieutenant C. W. L. Dreyer,
Bataillon I.....		Major W. E. S. Gedde,
1ste Kompagni.....		Kapitain S. E. Mathiessen,
2det —		— B. F. J. Thorkelin,
5te —		Premierlieutenant C. F. W. Secher,
6te —		— F. G. H. Gandil.
Bataillon II.....		Kapitain J. D. Høst,
3die Kompagni.....		— S. F. W. Ross,
4de —		— P. E. Povelsen,
7de —		Premierlieutenant V. J. Larsen,
8de —		— F. C. Worm.
	3die Regiment:	Major H. W. Mathiesen,
Bataillon I.....		Kapitain M. Arntz,
1ste Kompagni.....		— O. A. Schøning,
2det —		— A. A. F. Moltke,
5te —		— af Krigsreserven L. C. Svane,
6te --		Premierlieutenant af Krigsreserven B. J. Bergmann (1ste Febr. overtoges Kom- mandoen over dette Kompagni af Premier- lieutenant L. W. Duus).
Bataillon II.....		Kapitain O. J. H. Krabbe,
3die Kompagni.....		— F. F. G. Fogh,
4de —		Premierlieutenant F. F. Hansen,
7de —		— A. H. Drastrup,
8de —		— A. W. Falkenskjold.

4de Regiment:		Oberst T. C. Faaborg,
Bataillon I.....		Major E. G. E. du Plat,
1ste Kompagni.....		Kapitain S. J. Wedege,
2det —		— C. S. Glahn,
5te —		Premierlieutenant af Krigsreserven C. E. Goeskjær,
7de —		Premierlieutenant J. P. T. Westberg.
Bataillon II.....		Kapitain P. J. F. Bauditz,
3die Kompagni.....		Premierlieutenant C. F. C. Sarauw,
4de —		Kapitain C. P. D. Bügel,
6te —		Premierlieutenant F. Bodin,
8de —		— F. L. Winsløv.
5te Regiment:		Major A. C. J. Myhre,
Bataillon I.....		— M. P. Bülow,
1ste Kompagni.....		Premierlieutenant W. B. Stonor,
2det —		Kapitain C. W. D. Haffner,
5te —		Premierlieutenant F. W. Ravn,
6te —		— W. E. A. Claussen.
Bataillon II.....		Kapitain A. B. Rothe,
3die Kompagni.....		— W. J. C. Klüwer,
4de —		— J. Hammer,
7de —		Premierlieutenant T. H. A. Søderberg,
8de —		— F. L. Satterup.
6te Regiment:		Major G. W. Caroc,
Bataillon I.....		Kapitain G. A. Falkenberg,
1ste Kompagni.....		— C. Schøller,
5te —		Premierlieutenant af Krigsreserven F. P. Ingwersen,
2det —		Premierlieutenant J. H. L. Grønlund,
6te —		— A. C. J. A. V. Moltke.
Bataillon II.....		Kapitain C. A. J. Olufsen,
3die Kompagni.....		— O. F. Vaupell,
7de —		Premierlieutenant P. P. Wanning,
4de —		Kapitain J. F. E. Baron Haxthausen,
8de —		Premierlieutenant C. O. C. Engelhardt.
7de Regiment:		Oberstlieutenant L. H. L. Muus,
Bataillon I.....		Kapitain N. S. Kühle,
1ste Kompagni.....		Premierlieutenant F. F. Nielsen,
2det —		— af Infanteriets Krigsreserve C. A. Zoffmann,
5te —		Kapitain O. M. G. Meyer,
7de —		Premierlieutenant C. Sørensen.

Bataillon II.	Major G. W. Behmann,
3die Kompagni.....	Kapitain G. Maes,
4de —	— C. C. W. F. Holck,
6te —	Premierlieutenant E. E. P. Nielsen,
8de —	S. B. Munck.
8de Regiment:	
Bataillon I.....	Oberst M. O. B. Hveberg,
1ste Kompagni.....	Major F. C. A. H. Salchow,
2det —	Kapitain J. A. Grønlund,
5te —	— P. H. Nielsen,
8de —	Premierlieutenant F. C. Schjøtt,
	— P. C. G. Bern.
Bataillon II.....	Kapitain G. F. Møller,
3die Kompagni.....	Premierlieutenant N. P. Jensen,
4de —	Kapitain H. F. Baron Rosenkrantz,
6te —	Premierlieutenant af Krigsreserven F. F.
	Lüneborg,
7de —	Premierlieutenant F. C. B. Pio.
9de Regiment:	
Bataillon I.....	Oberstlieutenant H. C. G. Tersling,
1ste Kompagni.....	Major J. Nørager,
	Premierlieutenant af Krigsreserven W. F.
	C. Redsted,
2det —	Kapitain C. V. Knauer,
5te —	— H. J. W. Hansen,
6te —	— H. F. V. Meincke.
Bataillon II.....	— F. C. Christiani,
3die Kompagni.....	— H. T. W. Hecksher,
4de —	— H. C. J. Koss,
7de —	Premierlieutenant V. F. Gram,
8de —	— C. G. Rosen.
10de Regiment:	
Bataillon I.....	Oberst F. C. Lange,
1ste Kompagni.....	Major C. F. M. Rohweder,
2det —	Kapitain E. B. M. Hansen,
5te —	— S. U. R. Lundbye,
7de —	— L. C. Lorentzen,
	Premierlieutenant P. H. W. Hammeleff.
Bataillon II.....	Kapitain H. S. Gyldenfeldt,
3die Kompagni.....	— C. S. Husum,
4de —	— H. Glahn,
6te —	Premierlieutenant C. A. Thesen,
8de —	— H. E. Petersen.

11te Regiment:		Major J. M. F. F. Rist,
Bataillon I.....		Kapitain W. C. B. Stricker,
1ste Kompagni.....		— M. P. W. de Fine Licht,
3die —		— E. C. F. Grev Ahlefeldt-Laurvig,
5te —		— A. W. Staggemeyer,
7de —		Premierlieutenant J. F. Lund.
Bataillon II.....		Kapitain R. W. Chabert,
2det Kompagni.....		— E. A. S. Stricker,
4de —		Premierlieutenant H. P. Hermannsen.
6te —		— W. E. Bruun,
8de —		— A. S. V. Kiærulff.
12te Regiment:		Oberst F. L. A. Hein,
Bataillon I.....		Kapitain L. A. Bie,
1ste Kompagni.....		Premierlieutenant J. P. Raabye,
2det —		Kapitain C. W. Arnholtz,
3die —		Premierlieutenant C. G. V. Magius,
4de —		— af Krigsreserven W. A. E. Sørensen.
Bataillon II.		Kapitain H. V. Stockfleth,
5te Kompagni.....		— C. F. Bülow,
6te —		— C. T. Ryberg,
7de —		Premierlieutenant A. P. Schmidt,
8de —		— E. A. Wulff.
15de Regiment:		Oberstlieutenant A. F. Zepelin,
Bataillon I.....		Major H. P. K. Høhling,
1ste Kompagni.....		Premierlieutenant J. P. S. S. Clausen,
2det —		Kapitain F. S. Wildenradt,
5te —		— T. F. A. Honnens,
6te —		— af Krigsreserven W. Borre.
Bataillon II.....		Kapitain H. R. de Kløcker,
3die Kompagni.....		— A. S. Nickolin,
4de —		— L. J. Olsen,
7de —		Premierlieutenant E. Neergaard,
8de —		— R. C. Møller.
16de Regiment:		Major C. Wolle,
Bataillon I... ..		Kapitain J. T. Hein,
1ste Kompagni.....		Premierlieutenant E. W. Agerholm,
2det —		Kapitain E. Hyllested,
5te —		— C. L. B. Petersen,
6te —		Premierlieutenant H. F. Andresen.

Bataillon II.	Kapitain J. T. Ravn,
3die Kompagni.....	— U. C. H. Dræbye,
4de —	— F. C. G. Schøller,
7de —	Premierlieutenant C. Toldberg,
8de —	— E. V. Schau.
17de Regiment:	
Bataillon I.	Oberst A. Bernstorff,
1ste Kompagni.....	Kapitain F. W. Lund,
2det —	Premierlieutenant E. A. E. Troiel,
5te —	Kapitain J. C. Gandil,
7de —	Premierlieutenant B. C. M. Aarøe,
	— J. P. F. Nielsen.
Bataillon II.	Kapitain H. J. T. C. Schiwe,
3die Kompagni.....	— C. W. Frost,
4de —	— C. A. Krag,
6te —	Premierlieutenant W. Møller,
8de —	— E. F. O. G. Baron Pechlin.
18de Regiment:	
Bataillon I.	Oberstlieutenant F. G. H. Hirsch,
1ste Kompagni.....	Major E. A. Lundbye,
2det —	Kapitain F. F. H. Baller,
5te —	— L. C. C. M. Schow,
7de —	Premierlieutenant af Krigsreserven
	C. R. Lommer,
	— H. A. M. Ahlmann.
Bataillon II.	Kapitain P. C. R. Weyhe,
3die Kompagni.....	Premierlieutenant H. C. Nielsen,
4de —	Kapitain A. C. Volqvartz,
6te —	Premierlieutenant A. P. Madsen,
8de —	— H. T. B. Bentzon.
19de Regiment:	
Bataillon I.	Oberstlieutenant L. N. Færch,
5te Kompagni.....	Major C. F. Bauditz,
6te —	Kapitain O. C. F. Staggemeier,
7de —	— L. F. A. Borring,
8de —	Premierlieutenant af Krigsreserven
	V. L. Nimb,
	Kapitain G. T. Bramhelft.
Bataillon II.	Kapitain J. E. A. Magius,
1ste Kompagni.....	Premierlieutenant P. C. S. Harboe,
2det —	— C. H. Baron Adeler,
3die —	Kapitain J. Darre,
4de —	Premierlieutenant C. F. Krøyer.

20de Regiment:		Oberstlieutenant J. G. Scholten,
Bataillon I.....		Major S. P. L. Schack,
1ste Kompagni.....		Kapitain H. H. N. J. Daue,
2det —		— F. H. E. H. Stockfleth,
5te —		Premierlieutenant C. W. Steinmann,
6te —		— M. J. Riise.
Bataillon II.....		Kapitain A. Sperling,
3die Kompagni.....		Premierlieutenant H. C. Weien,
4de —		Kapitain C. F. W. H. Baland,
7de —		Premierlieutenant af Krigsreserven
		R. Rasmussen,
8de —		— C. F. Willerup.
21de Regiment:		Oberstlieutenant G. J. W. Nielsen,
Bataillon I.....		Kapitain W. P. J. L. Hackhe,
1ste Kompagni.. ..		— J. E. Beissenherz,
2det —		Premierlieutenant H. Larsen,
3die —		— E. Voss,
4de —		Kapitain C. C. Zahlmann.
Bataillon II.....		Major O. C. F. Saabye,
5te Kompagni.....		Kapitain E. P. L. v. d. Recke,
6te —		Premierlieutenant V. L. Vaupell,
7de —		Kapitain H. F. Wedelfeldt,
8de —		Premierlieutenant N. M. L. Rovsing.
22de Regiment:		Oberstlieutenant J. A. F. Falkenskjold,
Bataillon I.....		Major M. A. F. Rauch,
1ste Kompagni.....		Kapitain E. A. F. Meyeren,
2det —		— O. P. T. Grüner,
3die —		Premierlieutenant J. P. Behrens,
4de —		— P. F. A. Jæger.
Bataillon II.....		Kapitain C. W. Jensen,
5te Kompagni.....		— C. C. B. Løvenhielm,
6te —		afskediget Kapitain W. Schøning,
7de —		Premierlieutenant C. F. Carlsen,
8de —		— O. J. G. Johansen.

Kavaleriet.

Gardehusarregimentet: Major F. G. Lützau,			
1ste Halvregiment	Ritmester	D. W. Hegermann-Lindencrone,	
2den Eskadron	—	W. Lindholm,	
4de —	—	F. J. Sehested,	
6te —	—	S. J. Neergaard.	

3die Dragonregiment: Major F. L. Brock,			
Ritmester P. G. Bauditz,			
1ste Eskadron	Ritmester	C. C. Wegener,	
2den —	—	C. W. Scholten,	
3die —	—	C. J. Bruhn,	
4de —	—	T. Freiesleben,	
5te —	—	E. E. Moe,	
6te —	—	J. A. J. Lytzen.	

4de Dragonregiment: Oberstlieutenant F. W. Baron Rosenkrantz,			
1ste Halvregiment	Major	A. W. Gerlach,	
1ste Eskadron	Ritmester	F. C. Munck,	
2det —	—	J. O. P. Bentzen,	
3die —	—	A. S. H. Flindt;	
2det Halvregiment	Major	C. A. F. Lillienkjold,	
4de Eskadron	Premierlieutenant	C. L. Boalth,	
5te —	Ritmester	C. W. Sommer,	
6te —	—	V. F. G. Bülow.	

5te Dragonregiment: Oberstlieutenant N. S. Brock,			
Major C. A. J. Fibiger,			
1ste Eskadron	Ritmester	G. F. S. Schwarz,	
2den —	—	W. Dahl,	
3die —	—	F. W. Printzen,	
4de —	—	E. W. Busky-Neergaard,	
5te —	—	C. M. L. Bülow,	
6te —	—	C. L. O. F. Posselt.	

6te Dragonregiment: Oberstlieutenant F. C. A. Bauditz,			
Ritmester G. Castenschiold,			
1ste Eskadron	Ritmester	C. A. F. C. S. Paulsen,	
2den —	—	H. Castenschiold,	
3die —	—	H. H. H. Holck,	
4de —	—	H. Sehested,	
5te —	—	F. W. F. Frederiksen,	
6te —	Premierlieutenant	W. Sperling.	

Artilleriet.

1ste Feltbatteri.....	Kapitain N. P. C. T. Bruus,
2det —	— O. Lunn,
3die —	— A. L. Klein (tilgik d. 13. Febr.),
5te —	— C. J. F. Lønborg,
6te —	Major F. Jürgensen,
7de —	Kapitain W. P. J. Johansen,
8de —	— F. W. F. Messerschmidt,
9de —	Major E. V. Schreiber,
10de —	Kapitain J. C. Johansen,
11te —	— M. E. Fallesen,
12te —	Major J. D. Z. v. d. Recke,
13de —	Kapitain J. W. Salto.

1ste Fæstningskompagni..	Kapitain O. Moltke,
3die — ..	— T. B. Sick,
5te — ..	-- H. P. W. Mønster,
6te — ..	— H. C. Hertel.

Ingenieurtropperne: Major C. E. V. Arnholtz,

1ste Kompagni.....	Premierlieutenant W. Kolderup-Rosenvinge,
2det —	Kapitain P. F. H. Bruun,
3die —	— E. M. Dalgas,
5te —	Premierlieutenant M. O. Asmussen,
Ingenieurparken	Kapitain H. F. F. Jastrau.

I. Over
over Hærens Styrke af Kombattanter

		Kamp										
		Officerer.				Underofficerer.				Spillemænd		
		Linie.	Reserve og midlertidig antagne.	Udenlandske.	Ialt.	Linie.	Reserve.	Midlertidige.	Ialt.	Linie.	Reserve.	Ialt.
a) Ved Dannevirke.	Infanteri	370	328	»	698	579	187	575	1341	291	192	483
	Kavaleri	92	12	»	104	192	3	46	241	56	3	59
	Feltartilleri	30	4	»	34	92	9	7	108	27	»	27
	Fæstningsartilleri ...	8	20	»	28	21	21	»	42	»	3	3
	Park- og Depotartilleri	1	»	»	1	10	1	4	15	»	»	»
	Ingenieurtropper	8	»	»	8	11	20	»	31	1	»	1
	Overordnede Stabe..	59	5	»	64	22	2	7	31	26	»	26
	Ialt ved Dannevirke 1. Februar	568	369	»	937	927	243	639	1809	401	198	599
b) Udenfor Dannevirke (o: ved Lille Belt, ved Dybbøl, paa Als og paa Fyen, hvorom den nærmere Redegjørelse vil blive givet i det Følgende).	Infanteri	18	16	»	34	27	7	30	64	16	10	26
	Kavaleri	16	4	»	20	38	»	21	59	13	»	13
	Feltartilleri	6	»	»	6	17	»	2	19	4	»	4
	Fæstningsartilleri ...	5	9	»	14	12	7	»	19	»	»	»
	Park- og Depotartilleri	3	1	»	4	9	1	2	12	»	»	»
	Ingenieurtropper	6	»	»	6	12	2	»	14	»	»	»
	Overordnede Stabe..	4	1	»	5	»	»	»	»	»	»	»
	Ialt udenfor Dannevirke 1. Februar ..	58	31	»	89	115	17	55	187	33	10	43

sigt

paa Krigsskuepladsen den 1ste Februar.

dygtige			Syge													
Underkorporaler.	Menige.	Hoveder.	Officerer.				Underofficerer.				Spillemænd			Underkorporaler.	Menige.	Hoveder.
			Linie.	Reserve og midlertidig antagne.	Udenlandske.	Ialt.	Linie.	Reserve.	Midlertidige	Ialt.	Linie.	Reserve.	Ialt.			
2764	25909	31195	6	8	»	14	56	13	10	79	15	3	18	157	1925	2193
172	2577	3153	3	»	»	3	7	»	»	7	3	»	3	6	108	127
209	1664	2042	»	»	»	»	4	»	»	4	»	»	»	10	56	70
88	1030	1191	»	1	»	1	1	1	»	2	»	»	»	3	34	40
30	44	90	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
20	210	270	»	»	»	»	1	»	»	1	»	»	»	4	12	17
22	204	347	»	»	»	»	1	»	»	1	»	»	»	»	8	9
3305	31638	38288	9	9	»	18	70	14	10	94	18	3	21	180	2143	2456
146	1243	1513	»	»	»	»	2	»	»	2	»	»	»	3	35	40
40	518	650	»	1	»	1	1	»	1	2	»	»	»	»	12	15
40	341	410	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	5	5
7	289	329	»	1	»	1	1	»	»	1	»	»	»	»	12	14
8	77	101	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	2	2
11	76	107	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	5	5
»	»	5	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
252	2544	3115	»	2	»	2	4	»	1	5	»	»	»	3	71	81

II. Oversigt

Bilag 24.2

over Hærens Styrke af Nonkombattanter paa Krigsskuepladsen den 1. Februar.

Dele af Hæren.	Af de kombattante Klasser.					Egentlige Nonkombattanter.													Desuden Ægtkudske.		
	Officerer.	Underofficerer.	Underkorporaler.	Spillemand.	Menige.	Ialt	Auditerer.	Geistlige.	Læger.	Intendant.	Officianter.	Dyrlæger.	Forvaltere.	Feltslagtere.	Skrivere.	Haandværkere.	Militærarbeidere.	Ialt.		Hoveder.	
Større Stabe	»	14	2	»	3	19	7	2	6	3	5	4	»	»	2	5	220	254	273	»	
Infanteri	»	61	»	»	66	127	2	»	42	21	»	»	19	10	50	21	1446	1611	1738	351	
Kavaleri	3	11	»	»	12	26	3	»	11	6	»	17	4	2	5	72	223	343	369	50	
Artilleri	»	1	»	»	3	4	»	»	4	2	3	13	2	1	19	69	302	415	419	»	
Ingenieurtropper	»	»	»	»	»	»	»	»	»	2	»	»	»	»	»	»	234	236	236	»	
Gendarmeri	6	48	»	»	129	183	»	»	»	1	»	»	»	»	»	»	»	1	184	»	
Pladskommandantskaber	11	4	»	»	3	18	»	1	2	»	»	»	»	»	»	»	73	76	94	»	
Sundhedstropper	1	18	»	»	»	19	»	»	3	»	»	»	1	»	»	»	185	189	208	»	
Lazarether	»	75	»	»	»	75	»	»	50	»	»	»	31	»	2	»	620	703	778	»	
Forpleiningsinstitutioner	»	6	»	»	»	6	»	»	»	40	»	»	38	1	24	»	340	443	449 ¹⁾	»	
Trainafdelinger	8	20	12	»	86	126	»	»	»	»	1	3	»	11	11	»	535	561	687	1136	
Forskjellige Depoter	»	2	»	»	»	2	»	»	»	»	2	»	»	»	»	»	649	651	653	»	
Feltposten	»	»	»	»	»	»	»	»	»	15	»	»	»	»	»	»	8	23	23	»	
I Alt	29	260	14	»	302	605	12	3	118	73	25	37	98	14	113	178	4835	5506	6111	1537	
Deraf:																					
Ved Dannevirke	23	200	14	»	301	538	9	3	80	70	22	28	71	14	105	153	3483	4038	4576	1537	
Udenfor do.	6 ²⁾	60	»	»	1	67	3	»	38	3	3	9 ²⁾	27	»	8	25	1352	1468	1535	»	

¹⁾ Desuden endel civile Arbeidere.

²⁾ Deriblandt 3 Officerer og 2 Dyrlæger ved Remontekommissionerne i Jylland og paa Fyen.

III. Oversigt
over Antallet af Heste ved Hæren paa Krigsskuepladsen
den 1ste Februar.

	Rideheste og Artilleritrækheste.			Trainheste.	Ialt.	Marketenderheste.	Private Heste.
	Egne Heste.	Stamheste.	Andre Heste.				
Overordnede Stabe	43	"	292	120	455	"	"
Infanteri	56	"	150	937	1143	104	"
Kavaleri	69	1818	2151	96	4134	12	"
Artilleri	7	431	2000	194	2632	8	"
Ingenieurtropper	2	"	12	132	146	"	"
Ialt ved de kæmpende Afdelinger	177	2249	4605	1479	8510	124	"
Gendarmeri	7	73	10	"	90	"	"
Sundhedsvæsen	"	"	4	96	100	"	"
Overordnede Intendantur- rer	"	"	13	71	84	"	"
Trainkommandoer og Re- servetraindepoter	4	"	"	"	544	"	"
Vognparker og Proviant- kolonner	"	"	17	"	17	"	c. 2000
Mobile Hestedepoter . . .	"	"	"	"	"	"	"
Forskjellige Autoriteter og Institutioner	"	"	"	"	"	"	"
Ialt ved de ikke kæm- pende Afdelinger	11	73	44	167	835	"	c. 2000
Ialt paa Krigsskueplad- sen	188	2322	4649	1646	9345	124	c. 2000

Tabsliste
for Fægtningen ved Mysunde den 2den Februar 1864.

Tropeafdeling.	Døde.			Saarede.						Usaarede Fanger.			Savnede.			Det totale Tab.		
				Paa vore Lazarether.			Fangne.											
	Officerer.	Underofficerer p. p.	Underkorporaler, Spille- mænd og Menige.	Officerer.	Underofficerer p. p.	Underkorporaler, Spille- mænd og Menige.	Officerer.	Underofficerer p. p.	Underkorporaler, Spille- mænd og Menige.	Officerer.	Underofficerer p. p.	Underkorporaler, Spille- mænd og Menige.	Officerer.	Underofficerer p. p.	Underkorporaler, Spille- mænd og Menige.	Officerer.	Underofficerer p. p.	Underkorporaler, Spille- mænd og Menige.
3die Infanteriregiment. . .	2	»	5	2	3	37	»	»	»	»	»	4	»	»	1	4	3	47
18de do. . .	2	»	20	»	»	46	»	»	1	»	»	2	»	»	2	2	»	71
4de Dragonregiment . .	1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1	»	»
6te Fæstningskompagni.	1	»	7	1	»	4	»	»	»	»	»	»	»	»	»	2	»	11
Summa. . .	6	»	32	3	3	87	»	»	1	»	»	6	»	»	3	9	3	129

Tabsliste

for Fægtningen ved Selk, Kongshøi og Jagel den 3die Februar 1864.

Tropeafdeling.	Døde.			Saarede.						Usaarede Fanger.			Savnede.			Det totale Tab.		
	Officerer.	Underofficerer p. p.	Underkorporaler, Spille- mænd og Menige.	Paa vore Lazarether.			Fangne.			Officerer.	Underofficerer p. p.	Underkorporaler, Spille- mænd og Menige.	Officerer.	Underofficerer p. p.	Underkorporaler, Spille- mænd og Menige.	Officerer.	Underofficerer p. p.	Underkorporaler, Spille- mænd og Menige.
				Officerer.	Underofficerer p. p.	Underkorporaler, Spille- mænd og Menige.	Officerer.	Underofficerer p. p.	Underkorporaler, Spille- mænd og Menige.									
1ste Infanteriregiment..	1	»	6	»	2	12	»	»	4	»	1	24	»	1	10	1	4	56
9de do. ..	1	»	11	1	1	32	»	»	7	»	1	8	»	»	4	2	2	62
11te do. ..	2	»	6	2	2	19	1	»	7	»	3	25	»	»	12	5	5	69
20de do. ..	»	1	7	»	1	15	»	»	2	»	»	11	»	1	3	»	3	38
21de do. ..	»	1	6	»	3	30	1	»	5	»	1	95	»	»	17	1	5	153
4de Dragonregiment ...	»	»	»	»	»	1	»	»	»	»	»	1	»	»	»	»	»	2
6te do. ...	»	»	»	»	»	1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1
11te Batteri (Fallesen)..	»	»	»	»	1	1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1	1
Nonkombattanter	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	2	»	»	»	»	»	2
Summa...	4	2	36	3	10	111	2	»	25	»	6	166	»	2	46	9	20	384

Ordreerne til Tilbagetoget fra Dannevirke.

Armeens Overkommando.
Slesvig, den 5te Februar 1864.

Til 1ste Division.

„Efter et igaar afholdt Krigsraad har Overkommandoen besluttet at lade hele Armeen med Efterladelse af alt Materiellet i Værkerne tiltræde Retraiten til Flensborg iaften.

I denne Anledning befales, at Divisionen strax ved dette Brevs Modtagelse har at træffe saadanne Dispositioner, at den med alle Afdelinger kan afmarchere iaften fra sin Stilling ad de korteste Retraitelinier gjennem Angel, for at indtræffe imorgen Formiddag i den sydlige Udkant af Flensborg. Alle Befalinger ville være at udfærdige under udtrykkeligt Paalæg af Hemmeligholdelse. Divisionen marcherer, efterat Trainet er forudsendt, uden andre Sikkringsdele end en Bagtrop.“

Ordren suppleredes ved nedenstaaende Efterskrift:

„Den 3die Brigade er beordret direkte herfra at afmarchere Kl. 8 Aften fra sit Kantonement over Vedelspang og at indtage en Stilling til Optagelse af vore Tropper ved Sammenstødet af Chausseen og Mysunde Veien S. for Flensborg.“

Til 3die Infanteribrigade.

„Brigaden underrettes om, at Overkommandoen, efter et igaar afholdt Krigsraad, har besluttet paa Grund af de tilstedeværende for et Forsvar saa særdeles ugunstige Omstændigheder frivillig at forlade Dannevirkestillingen endnu idag og for at undgaa Fjendens Opmærksomhed at udføre Tilbagegangen om Natten.

Brigaden beordres i denne Anledning til iaften Kl. 8 at bryde op med sine Afdelinger til Vedelspang og uden Ophold tilligemed det faste Artillerimandskab paa Paløre at fortsætte Marchen til Flensborg. Det i Fysing kantonnerende halve 1ste Batteri er tillagt Ordre til i Henhold til den i Tilfælde af en Retraite fra Divisionen modtagne Bestemmelse at støde til Brigaden ved Vedelspang.

Brigaden vil itide dirigere sit Train forud over Vedelspang til Flensborg. Afdelingerne skulle medtage to Extraportioner.“

Til 3die Division.

„Overkommandoen har besluttet at forlade Dannevirkestillingen. Tilbagegangen skal udføres i Løbet af Aftenen og fortsættes til Flensborg.

Den 3die Divisions Hverv skal det være at slutte Kolonnen, som gaar tilbage ad Chausseen, og at dække Retraiten ad denne Vei.

Besætningen af Skandserne skal trækkes tilbage Kl. 10. De sidste Artillerister af Skandsebesætningen slutte sig til Infanteribesætningen. 8de Bateria i Store Dannevirke underlægges Divisionen under Retraiten. Armeens Artilleri er tilskrevet det Fornødne desangaaende. Forpostkommandøren har erholdt fornøden Underretning og er beordret til at sætte sig i Forbindelse med 2den og 3die Division angaaende Forposternes Inddragelse samt at melde sig med sit Personale til 3die Division, naar Forposterne ere inddragne.

Kl. 8 vil Hovedkvarteret lade blæse Alarm i Byen Slesvig for at undgaa, at Enkelte blive tilbage i deres Kvarterer.

Til Divisionens Underretning meddeles, at 4de Infanteribrigade trækker sig tilbage fra Frederikstad og Hollingsted mod Vester Orsted for derfra at søge Chausseen og fortsætte Marchen til Skovkro.

4de Division dirigeres over Skovby, Bollingsted, Eggebæk mod Hanved. 7de Infanteriregiment følger 4de Division.

2den Division trækker Besætningen fra Værkerne bag Reidedalen tilbage Kl. 8, fra Værkerne Nr. XVII—XIII Kl. 10.

2den Division dirigeres over Skovby og Lyrskov ad Chausseen og Oxerveien til Skæferhus.

Paa Chausseen gaar ialt foruden Train og Parkerne:

1. Reserveartilleriet, der skal passere Hühnerhäuser med sin sidste Afdeling Kl. 7¹/₂.
2. Infanterireserven, der skal bryde op fra sit Kantonnement i Altstadt Kl. 8.
3. 2den Division med Undtagelse af 4de Infanteribrigade og 7de Infanteriregiment.
4. 3die Division.

Divisionen vilde sætte sig i Forbindelse med 2den Division angaaende Afmarchen.

3die Infanteribrigade dirigeres ad Veien over Vedelspang, den øvrige Del af 1ste Division ad de andre Veie gennem Angel til Flensborg.

4de Division tager imorgen Kantonnement V. for Flensborg mellem Hanved og Frøslev, 3die Division i Flensborg, 1ste og 2den Division ligesom Infanterireserven og Reserveartilleriet trækkes igjennem Byen og udenom den for at belægge et Kantonnement mellem Flensborg- og Aabenraa-Fjord. 3die Infanteribrigade, der ventes at komme tidligst til Flensborg, er beordret til at tage Position S. for Byen, hvorigjennem Marchekolonnerne skulle trække sig.

Afdelingerne medtage to Extraportioner.“

Til 2den Division

„Dannevirkestillingen forlades iaften den 5te Februar. Kl. 10 slet trækkes Besætningen tilbage fra Værkerne Nr. XIII—XVII inkl. og Kl. 8 fra de øvrige Værker. Skytset bliver staaende.

7de Infanteriregiment skal danne Arrieregarden for 4de Division og følger efter denne Veien over Skovby, Friedrichsaue, Bollingsted, Eggebæk mod Hanved. Den øvrige Del af Divisionens i Centrum staaende Styrke dirigeres over Skovby og Lyrskov ad Chausseen og Oxeveien til Skæferhus.

Til 4de Infanteribrigade har Overkommandoen sendt en Officer med den i Afskrift medfølgende Skrivelse.

Det overlades Divisionen at træffe de fornødne Bestemmelser med Hensyn til Afdelingernes Afmarche og Trainets betimelige Forudsendelse, hvorved bemærkes, at der paa Chausseen skal marcheres i følgende Orden:

1. Reserveartilleriet, der afmarcherer med sin sidste Afdeling fra Slesvig Kl. 7 slet.
2. Infanterireserven, der afmarcherer fra Slesvig Kl. 8 slet.
3. 2den Divisions Afdelinger, til hvilke Artilleribesætningen af Værkerne i Centrums høire Fløi slutter sig.
4. 3die Division, som danner Arrieregarden paa Chausseen.

Broerne over Trenen og Bollingsted Aa afbrydes, saasnart Overgangsstederne ere passerede. Ingenieurkommandoen har modtaget fornøden Instruction i saa Henseende, og anmodes Divisionen iøvrigt om at anvende det Samme tildelte Ingenieurdetachment i dette Øiemed.

Marchen af samtlige Afdelinger fortsættes uden Afbrydelse til Flensborg og i Høide med samme.

2den Division koncentrerer imorgen ved Harreslev, Skæferhus og Skovkro, hvorfra Marchen efter nærmere Ordre vil blive fortsat over Bov, Smedeby og ad Chausseen til et Kantonnement omkring Felsted-Kvers.

Divisionens Train dirigeres fra Harreslev betimelig forud ad Divisionens Retraitevei.

Naar der ingen Fremrykning finder Sted fra Fjendens Side, kunne Afdelingerne idag gaa i Kantonnement Kl. 11 slet, for at afmarchere derfra.

Der medtages to Extraportioner.“

Til Infanterireserven.

„Infanterireserven underrettes om, at Overkommandoen, efter et igaar afholdt Krigsraad, har besluttet paa Grund af de tilstedeværende for et Forsvar saa særdeles ugunstige Omstændigheder frivillig at forlade Dannevirkestillingen endnu idag og for at undgaa Fjendens Opmærksomhed at udføre Tilbagegangen om Natten.

Infanterireserven beordres i den Anledning til at bryde op fra sit Kantonnement iaften Kl. 8 og bag om Slesvig at marchere til Chausseen, ad hvilken Marchen fortsættes til Flensborg.

Trainet vil itide være at sende forud ad Chausseen.

Afdelingerne skulle medtage to Extraportioner.

Det bemærkes, at medens 1ste Divisions Afdelinger benytte de igjennem Angøl mod Flensborg førende Veie og 4de Division de V. for Chausseen førende Veie, skal Chausseen benyttes af følgende Afdelinger i følgende Orden:

Reserveartilleriet, der afmarcherer Kl. 7 i Eftermiddag,

Infanterireserven, der afmarcherer Kl. 8,
2den Division Kl. 10 og
3die Division, som danner Arrieregarden.“

Til 4de Division.

„Dannevirkestillingen forlades iaften. Kl. 10 slet trækkes den sidste Besætning tilbage fra Værkerne.

Divisionen gaar tilbage over Skovby, Bollingsted, Eggebæk mod Hanved. Ad samme Vei dirigeres 7de Infanteriregiment, der Kl. 8 slet skal trække Besætningen ud af de af samme besatte, bag Reidedalen beliggende Skandser. Naar Fjenden ikke viser sig inden Kl. 11 i Formiddag, kunne Divisionens Afdelinger vende tilbage til deres Kantonnementer.

3die Dragonregiment rykker imidlertid, inden Mørket falder paa, atter ud til en Plads ved den nævnte Retraitevei S. for Skovby, medens 5te og 6te Regiment samt 5te Batteri samles iaften i deres Kantonnementer paa Pladser, der ligge ved Retraiteveiene.

Paa den Vei, der skal følges, udsættes Poster med Lygter, som optages af den sidste Afdeling, der følger Veien. 3die Regiment afmarcherer først, efterat 7de Infanteriregiment er indtruffet. Efterhaanden som Kolonnen kommer til de nævnte Afdelingers Kantonnementer, sætte Afdelingerne sig i Marche.

Marchen fortsættes til Hanved, hvor Divisionen, efterat den har sikket sig ved Forposter, indtager et Kantonnement mellem Hanved og Bov.

3die Division afgiver Arrieregarden paa Chausseen.
Afdelingerne medføre to Extraportioner.“

Til Armeens Artilleri.

„Overkommandoen har besluttet at forlade Dannevirkestillingen. Tilbagegangen skal udføres i Løbet af Aftenen og fortsættes til Flensborg.

Forsaavidt der i Dagens Løb kan bortføres Skyts fra nogle af Værkerne, uden at Fjenden bliver opmærksom derpaa, anmodes Artilleriet om at lade det udføre; iøvrigt skal Positionsskytset blive staaende i Værkerne.

Til Transporten kan der benyttes Jernbanetog, som staa beredte bag Dannevirkevolden; bringes noget af Skytset bort ad Chausseen, maa det ske, inden Mørket falder paa.

Den mobile Park og Dannevirkestillingens Artilleripark dirigeres ad Chausseen og slutte op umiddelbart efter Trainet. Hühnerhäuser maa være passeret inden Kl. 6¹/₂ slet.

Fæstningsartilleriets Officerer og Mandskab maa beordres til at slutte sig til de Infanteriafdelinger, der sidst forlade Skandserne.

Reserveartilleriet dirigeres ad Chausseen til Flensborg og afmarcherer, hvad enten det staar paa sin Alarmplads eller i Kantonnement iaften saaledes, at den sidste Del af Kolonnen passerer Hühnerhäuser Kl. 7¹/₂ slet. 1ste Batteri skal dog med den Del af Batteriet, som ikke er paa Reserveartilleriets Alarmplads, følge 3die Infanteribrigade, som gaar over Vedelspang til Flens-

borg; 8de Batteri skal beordres til at følge 3die Division, som danner Queuen af Marchekolonnen paa Chausseen.

Dannevirkestillingens Artilleripark dirigeres direkte til Sønderborg, den mobile Park til Graasteen og Reserveartilleriet til et Kantonnement: Adsbøl, Avnbøl, Ullerup. Under Marchen kantonneres ikke.

Afdelingerne medtage to Extraportioner.“

Til Forpostkommandøren.

„Overkommandoen har besluttet at forlade Dannevirkestillingen. Tilbagegangen skal udføres i Løbet af Aftenen og fortsættes til Flensborg.

Som Følge deraf inddrages Forposterne foran Stillingen i Løbet af Aftenen, i hvilken Anledning Forpostkommandøren vilde sætte sig i Forbindelse med 2den og 3die Division.

Besætningen af Skandserne, forsaavidt de ikke ligge bag Reidedalen, er beordret til at trække sig tilbage Kl. 10 slet.

Forpostkommandøren melder sig efter Forposternes Inddragelse med sit Personale ved 3die Division.“

Til 4de Infanteribrigade.

„Brigaden underrettes om, at Overkommandoen, efter et igaar afholdt Krigsraad, har besluttet paa Grund af de tilstedeværende for et Forsvar saa særdeles ugunstige Omstændigheder frivillig at forlade Dannevirkestillingen endnu idag, og for at undgaa Fjendens Opmærksomhed at udføre Tilbagegangen om Natten. Retraiten vil blive tiltraadt af Afdelingerne i Centrum iaften den 5te d. M. saaledes, at Skandserne forlades Kl. 10 slet af deres Besætninger, der under Tilbagemarchen komme til at danne Arrieregarden. 4de Division og et Infanteriregiment af 2den Division gaa tilbage ad Veien over Skovby, Bollingsted mod Hanved, Infanterireserven, Reserveartilleriet, 1½ Brigade af 2den Division samt 3die Division ad Chausseen mod Flensborg og 1ste Division dirigerer sin Marche igjennem Angel sammestedshen Marchen fortsættes uden Standsning til Flensborg og i Høide med samme.

Som Følge heraf beordres Brigaden til at rømme Frederikstad, Stapelholm og Hollingsted idag og at koncentrere de samme underlagte Afdelinger saa betids, at Schwabsted og Hollingsted kunne forlades Kl. 10 slet iaften. Alt Skyts efterlades urørt i Skandserne. Besætningen fra Hollingsted dirigeres over Treja mod Vester Orsted, hvor den støder sammen med Styrken fra Schwabsted. Fra Vester Orsted opsøges Chausseen ad nærmeste Vei og marcheres til Flensborg.“

Tabsliste
for Fægtningen ved Sankelmark den 6te Februar 1864.

Troppeafdeling.	Døde.			Saarede.						Usaarede Fanger.			Savnede.			Det totale Tab.		
	Officerer.	Underofficerer p. p.	Underkorporaler, Spille- mænd og Menige.	Paa vore Lazarether.			Fangne.			Officerer.	Underofficerer p. p.	Underkorporaler, Spille- mænd og Menige.	Officerer.	Underofficerer p. p.	Underkorporaler, Spille- mænd og Menige.	Officerer.	Underofficerer p. p.	Underkorporaler, Spille- mænd og Menige.
				Officerer.	Underofficerer p. p.	Underkorporaler, Spille- mænd og Menige.	Officerer.	Underofficerer p. p.	Underkorporaler, Spille- mænd og Menige.									
3die Divisions Stab. ..	"	"	"	1	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	1	"	"
1ste Infanteriregiment ..	2	1	21	1	1	28	2	2	36	6	15	350	"	"	31	11	19	466
11te do. ..	2	1	13	3	2	39	"	2	15	"	4	167	"	"	32	5	9	266
17de do. ..	"	"	"	"	"	2	"	"	"	"	"	"	"	"	4	"	"	6
Summa...	4	2	34	5	3	69	2	4	51	6	19	517	"	"	67	17	28	738

Tabs
for Tilbagetoget fra Dannevirke den 6te og

Troppeafdeling.	Døde.			Saarede.					
				Paa vore Lazarether.			Fangne.		
	Officerer.	Underofficerer p. p.	Underkorporaler, Spillemænd og Menige.	Officerer.	Underofficerer p. p.	Underkorporaler, Spillemænd og Menige.	Officerer.	Underofficerer p. p.	Underkorporaler, Spillemænd og Menige.
Overordnede Stabe	»	»	»	1	»	»	»	»	»
1ste Infanteriregiment	2	1	21	1	1	28	2	2	36
2det do.	»	»	»	»	»	»	»	»	»
3die do.	»	»	»	»	»	»	»	»	»
4de do.	»	»	»	»	»	»	»	»	»
5te do.	»	»	»	»	»	»	»	»	1
7de do.	»	»	»	»	»	»	»	»	»
8de do.	»	»	»	»	»	»	»	»	»
9de do.	1	»	5	1	»	15	»	»	9
10de do.	»	»	»	»	»	»	»	»	»
11te do.	2	1	13	3	2	39	»	2	15
12te do.	»	»	»	»	»	»	»	»	»
13de do.	»	»	»	»	»	»	»	»	»
15de do.	»	»	»	»	»	»	»	»	»
16de do.	»	»	»	»	»	»	»	»	»
17de do.	»	»	»	»	»	2	»	»	»
18de do.	»	»	»	»	»	1	»	»	1
19de do.	»	»	»	»	»	»	»	»	»
20de do.	»	»	1	»	»	3	»	»	»
21de do.	»	»	»	»	»	»	»	»	»
22de do.	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Summa for Infanteriet. . .	5	2	40	5	3	88	2	4	62
3die Dragonregiment	»	»	»	»	»	»	»	»	»
4de do.	»	»	»	»	»	»	»	»	»
5te do.	»	»	»	»	»	3	»	»	»
6te do.	»	»	2	»	»	»	»	»	»
Summa for Kavaleriet. . .	»	»	2	»	»	3	»	»	»

liste

7de Februar 1864 (inkl. Kampene under dette).

Usaarede Fanger.			Savnede.			Det totale Tab.			Bemærkninger.
Officerer.	Underofficerer p. p.	Underkorporaler, Spillemand og Menige.	Officerer.	Underofficerer p. p.	Underkorporaler, Spillemand og Menige.	Officerer.	Underofficerer p. p.	Underkorporaler, Spillemand og Menige.	
»	»	»	»	»	3	1	»	3	*) Sekondlieutenant af Inf. Krigsreserve W. A. S. M. Lüders.
6	15	350	»	»	31	11	19	466	
»	»	1	»	»	»	»	»	1	
»	»	1	»	»	»	»	»	1	
»	»	4	1*)	»	»	1	»	4	
»	»	7	»	»	»	»	»	8	
»	2	32	»	»	»	»	2	32	
»	2	21	»	»	2	»	2	23	
1	5	70	»	»	3	3	5	102	
»	»	8	»	»	30	»	»	38	
»	4	167	»	»	32	5	9	266	
»	1	1	»	2	38	»	3	39	
»	»	»	»	1	3	»	1	3	
»	»	5	»	»	21	»	»	26	
»	»	10	»	»	2	»	»	12	
»	»	17	»	»	81	»	»	100	
»	1	10	»	»	»	»	1	12	
»	1	8	»	»	1	»	1	9	
»	2	18	»	»	»	»	2	22	
»	»	13	»	»	5	»	»	18	
»	»	6	»	»	»	»	»	6	
7	33	749	1	3	249	20	45	1188	
»	»	5	»	»	»	»	»	5	
»	»	»	»	»	7	»	»	7	
»	»	1	»	»	»	»	»	4	
»	»	2	»	»	»	»	»	4	
»	»	8	»	»	7	»	»	20	

Troppeafdeling.	Døde.		Saarede						
			Paa vore Lazarether.			Fangne.			
	Officerer.	Underofficerer p. p. Underkorporaler, Spillemand og Menige.	Officerer.	Underofficerer p. p. Underkorporaler, Spillemand og Menige.	Officerer.	Underofficerer p. p. Underkorporaler, Spillemand og Menige.			
1ste Batteri	»	»	»	»	»	»	»	»	
2det do.	»	»	»	»	»	»	»	»	
6te do.	»	»	»	»	»	»	»	»	
9de do.	»	»	»	»	»	»	»	»	
10de do.	»	»	»	»	»	»	»	»	
12te do.	»	»	»	»	»	»	»	»	
3die Fæstningskompagni.....	»	»	»	»	»	»	»	»	
6te do.	»	»	»	»	»	»	»	»	
Summa for Artilleriet ..	»	»	»	»	»	»	»	»	
Ingenieurtropperne	»	»	»	»	»	»	»	»	
Nonkombattanter	»	»	»	»	»	»	»	1	
Total-Summa for Hæren...	5	2	42	6	3	91	2	4	63

Usaarede Fanger.			Savnede.			Det totale Tab.			Bemærkninger.
Officerer.	Underofficerer p. p.	Underkorporaler, Spillemænd og Menige.	Officerer.	Underofficerer p. p.	Underkorporaler, Spillemænd og Menige	Officerer.	Underofficerer p. p.	Underkorporaler, Spillemænd og Menige.	
"	"	"	"	"	2	"	"	2	
"	"	"	"	"	1	"	"	1	
"	"	6	"	"	"	"	"	6	
"	1	"	"	"	"	"	1	"	
"	"	1	"	"	"	"	"	1	
"	1	"	"	"	"	"	1	"	
"	1	5	"	"	2	"	1	7	
"	3	13	"	"	5	"	3	18	
"	"	"	"	"	"	"	"	"	
2**)	"	53	"	"	19	2	"	73	**) Læger.
9***)	36	823	1	3	283	23	48	1302	***) Deraf 2 Læger.

Tabsliste
for Fægtningen ved Tørvemosegaard den 10de Februar 1864.

Troppeafdeling.	Saarede.									Usaarede Fanger.	Savnede.			Det totale Tab.				
	Døde.			Paa vore Lazarether.							Fangne.	Officerer.	Underofficerer p. p.	Underkorporaler, Spillemand og Menige.	Officerer.	Underofficerer p. p.	Underkorporaler, Spillemand og Menige.	
	Officerer.	Underofficerer p. p.	Underkorporaler, Spillemand og Menige.	Officerer.	Underofficerer p. p.	Underkorporaler, Spillemand og Menige.	Officerer.	Underofficerer p. p.	Underkorporaler, Spillemand og Menige.									
2det Infanteriregiment.	»	1	3	1	»	13	»	1	2	»	1	4	»	»	»	1*)	3	22
5te do.	»	»	1	»	»	8	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	9
18de do.	»	»	1	»	»	2	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	3
4de Dragonregiment . .	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1	»	»	»	»	»	1
Summa . . .	»	1	5	1	»	23	»	1	2	»	1	5	»	»	»	1	3	35

*) Den saarede Officer var Kapitain B. F. J. Thorkelin.

**Aktstykker vedrørende Krigsministeriets Forhold ligeoverfor
Generallieutenant de Meza
efter Sidstnævntes Hjemkaldelse til Kjøbenhavn.**

Krigsminister Lundbyes Skrivelse af 10de Februar 1864.

„Deres Excellence.

Ved Skrivelse fra Armeens Overkommando af 5te Februar har Deres Excellence, næst at meddele mig Underretning om Overkommandoens Beslutning af den foregaaende Dag vedkommende Tilbagetoget fra Dannevirke til igemed de til Grund for samme liggende Motiver, stillet i Udsigt Indsendelsen af en senere fuldstændig Beretning. Det er for at aflægge denne Beretning, at jeg har kaldet Deres Excellence og Oberst Kauffmann til Kjøbenhavn. Det er af Vigtighed, at Beretningen afgives saa fuldstændig som muligt. Jeg imødeser dens Indsendelse førstkommende Mandag den 15de Februar.

Lundbye.“

Generallieutenant de Mezas Beretning af 15de Februar 1864.

Til Krigsministeren.

Det har behaget Deres Excellence, efter at have kaldet mig og Oberst Kauffmann fra Armeen her til Staden, ved Skrivelse af 10de Februar at paalægge mig Indsendelsen af en fuldstændig Beretning betræffende den af mig som Armeens Øverstkommanderende tagne Beslutning: at lade Armeen foretage et Tilbagetog fra Dannevirkestillingen, saaledes som man derom kom overens i et den 4de Februar i Slesvig afholdt Krigsraad, og som det dernæst paa min Befaling bragtes til Udførelse mellem den 5te og 7de Februar.

Jeg tør forudsætte, at den forlangte Indberetning skal tjene til nærmere at belyse det af mig besluttede Skridt og til at supplere de i den under 5te Februar til Krigsministeriet indsendte Krigsraadsprotokol indeholdte Motiver. Jeg skal i denne Anledning, efter at have kastet et Tilbageblik paa den Situation, hvori Armeen befandt sig ved og siden Krigens Udbrud, ikke undlade at gaa over til en Fremstilling af, hvorledes Beslutningen om det frivillige Tilbagetog fra Dannevirke er bleven til, ei blot som en Nødvendighed, men som en Pligt for mig, idet den mig under 22de Januar d. A. givne Instrux har stillet mig den Opgave: vel at gjøre Fjenden den muligste Modstand i Dannevirkestillingen, men i alt Fald og fornemmeligt at føre Hæren saaledes tilbage i Flankestillingerne, at dens Tilværelse som Hær ikke blev kompromitteret.

Det er Deres Excellence bekendt, at Armeen ved Fjendtlighedernes Udbrud var opstillet i det sydlige Slesvig for at bevogte Kanalens og Ejderens Overgange.

Den 1ste Februar begyndte den fjendtlige Invasion paa hele Linien fra Kiel til Rendsborg med en saa betydelig Styrke, at hverken Modstanden i Ekernførde-Kokkendorf Stillingen eller i Sorglinien turde forsøges af den 1ste og 2den Division, som hidtil havde Terrainet S. for Dannevirkestillingen besat.

Aftenen den 1ste Februar fandt saaledes Armeen i den egentlige Dannevirkestilling, Dens Opstilling var da i Hovedtrækkene følgende:

I. I Slistillingen paa Dannevirkestillingens venstre Fløi stod:

1ste Division

med 1ste Brigade bag Sliens nordlige Del for at forbyde fjendtlige Overgange;

2den Brigade i Mysunde Værkerne og bag Sliens sydlige Del indtil Vindinggaard i samme Øiemed;

3die Brigade i Reserve i Eggen omkring Vedelspang ved Langsøen.

Til Sliens Forsvar var foruden det faste Skyts, som efterhaanden var kommet i de til samme bestemte Emplacements, afgivet til 1ste Division:

det 2det Feltbatteri,

„ 10de do.,

„ 13de do..

hvilke vare dislocerede bag Slien, beredte til at deltage i Kampen mod Fjendens Overgangsforsøg.

Til Divisionen hørte endnu et Halvregiment Kavaleri, nemlig 3 Eskadroner af 4de Dragonregiment, som, forsaavidt de ikke benyttedes til Forpost- og Ordonnantstjeneste, vare dislocerede bag Slien.

Forposterne vare udsatte fra Ornum Mølle til Vesby og Vagtposter langs hele Slien.

II. I Dannevirkestillingens Centrum fra Hadeby Nor til Værket XIII stod

3die Division

7de Brigade med eet Regiment paa Gottorp og eet Regiment i Lollfuss;

8de Brigade med to Regimenter i Friederichsberg;

9de Brigade med eet Regiment i Barakkeleiren ved StoreDannevirke og eet Regiment i Friederichsberg;

det 11te Feltbatteri i Bustrup og

det 12te do. paa Gottorp.

Et Halvregiment Kavaleri, 3 Eskadroner af 4de Dragonregiment, stod, forsaavidt det ikke anvendtes paa Forpost, i Staldene paa Gottorp.

Fra Værket XII af mod Vest stod:

2den Division,

saaledes at Dannevirkestillingens Centrums vestlige Del holdtes besat af:

5te Brigade indtil Kurborg og af

6te Brigade herfra til den vestligste Dæmning over Reidedalen.

Disse Brigader havde Kantonnementer i Lille Dannevirke, Hysby, Skovby og Ellingsted.

Det 9de Feltbatteri stod i Kantonnement bag 5te Brigade.

Et Halvregiment Kavaleri, nemlig 3 Eskadroner af Gardehusarerne, delte, forsaavidt det ikke stod paa Forpost, de fornævnte Kantonnementer.

III. I Stillingens høire Fløi

var der paa følgende Maade disponeret over

den 4de Brigade:

6te Infanteriregiment i Hollingsted med Detacheringer til Schwabsted, Husum og Süderstapel;

4de Infanteriregiment i Frederikstad med Detacheringer i Tønning, Koldenbüttel, Drage, Seeth, Norderstapel og Wolde.

Det 7de Feltbatteri stod med 4 Piecer i Seeth og Drage og med 4 i Hollingsted.

Vagtposter vare udsatte langs Ejderen og Forposter S. for Hollingsted.

Paa Brigadens indtrængende Indstilling vare kort efter Fjendtlighedernes Udbrud Oversvømmelserne iværksatte i deres hele Udstrækning.

IV. Armeens Reserver

bestode af:

a. 4de Division,

nemlig: 3die, 5te og 6te Dragonregiment samt det 5te Feltbatteri.

Disse Afdelinger kantonnerede i de vestlige Landsbyer tæt N. for Slesvig, dog saaledes, at eet Regiment stod i de oprindelig for Vognparken opførte Feltstalde ved „Hühnerhäuser“.

Den for Kavaleriet paabegyndte Feltstald ved Hysby for eet Regiment var endnu langt fra færdig til Afbenyttelse.

b. Infanterireserven.

Denne bestod af 8de og 15de Infanteriregiment.

Disse Afdelinger kantonnerede i Slesvigs Altstadt med Alarmplads S. for Pølhegn.

c. Reserveartilleriet.

Ved en uundgaaelig Afvigelse fra den oprindelige Formation bestod det af: 1ste, 3die, 6te og 8de Feltbatteri og var disloceret og anvendt som følger:

1ste Feltbatteri i Moldened med det Hverv eventuelt med 4 Pjæcer at understøtte Paløre Værkernes Besætning;

3die og 6te Feltbatteri i de østlige Kantonnementer tæt N. for Slesvig;

8de Feltbatteri i Store Dannevirke, bestemt til ved Alarmeringer om Dagen at besætte Dannevirke Forværk foran Værkerne XI og XII.

Hele Hovedreserven bag Centrum bestod altsaa af:

- 2 Infanteriregimenter,
- 3 Kavaleriregimenter og
- 4 Feltbatterier.

Det maa bemærkes, at 2 Eskadroner heraf vare daglig paa Piket, og at det halve 1ste Feltbatteri kunde være bundet paa Paløre.

Den 3die Brigade, som havde Alarmplads anvist ved „Trianglen“ ved Vedelspang Veier, dannede, som anført, Reserven for Slistillingen, men var dog designeret til, naar denne ikke truedes alvorligen, at afgive en sidste Infanteri-Reserve for Centrum.

Forposterne foran Centrum strakte sig den 1ste og 2den Februar fra Fartorp over Neder Selk og Jagel til Kl. Reide, og herfra stode Poster paa de fra Værkerne bag Oversvømmelsen enflerede Dæmninger.

Efter denne Fremstilling af Armeens Opstilling i Dannevirkestillingen gaar jeg over til de krigerske Begivenheder, som fulgte hurtigt efter Fjendtlighedernes Udbrud.

Armeen havde neppe fuldstændigt indtaget Stillingen, som her beskrevet, da et kraftigt Angreb udførtes af preussiske Tropper paa Mysunde Værkerne den 2den Februar. Det viste sig strax paa denne Dag, at Anvendelsen af den 3die Brigade som Reserve for Centrum var høist usikker, idet 1ste Division disponerede over samme til Infanteriets Understøttelse ved Mysunde. Jeg unddrog herefter 1ste Division Dispositionsretten over denne Brigade, men var ikke blind for, at Divisionen var opløst som en Kordon og i paakommende Tilfælde havde Krav paa en Reserve, saaledes at den 3die Brigades Medvirkning i Centrum stillede sig som høist tvivlsom for mig.

Den 3die Februar om Morgenen saas Intet til Fjenden. For at komme til Kundskab om hans Tilstedeværelse foran Centrum fremsendte 3die Division en Bataillon af 9de Regiment mod Brekendorf, hvor fjendtlige Tropper antoges at maatte staa. Denne Rekognoscering stødte paa Vejen paa en rask fremrykkende østerrigsk Brigade og kastedes tilbage. Vore Forposter optog Fægtningen, og der udviklede sig efterhaanden en heftig Kamp om Jagel, Selk, Kongshøien og Vedelspang, som, efterat 7de, 8de og 9de Brigade mere eller mindre havde deltaget i samme, først endte henimod Aften med vore Værkers og det paa Mevenberg og paa Holm placerede Skyts's Deltagelse i Ilden.

Da Mørket var faldet paa, stod Fjenden med en betydelig Styrke paa Hadebydæmningen og tæt Ø. for Hadeby Nor, hvor han observeredes om Natten at være beskæftiget med Jordarbejder, der ved Dagen viste sig at være Kanonplacements paa de dominerende Høider hinsides Noret mellem Lopsted og Fartorp.

Det af vore Forposter tabte Terrain kunde i Mørket ikke tilbagevindes. Da Sliens Is og Engene mellem Hadeby vare faste, maatte Opmærksomheden tvertimod henvendes paa, at Hadeby og Bustrup ei bleve tagne og besatte af Fjenden.

Det var den 3die Februar, at Overkommandoen modtog Meddelelser, som,

sammenholdte med Dagens Begivenheder, antydede, at et Hovedangreb paa Centrum forestod den 4de. Efterretningerne lode paa, at den fjendtlige Øverstkommanderende vilde begive sig til Krop samme Dag, og at betydeligere Troppemasser samledes i Egnen S. for Centrum.

Da Preusserne efter Angrebet paa Mysunde vare dragne Syd paa, var det utvivlsomt, at de fjendtlige Armeer maatte staa samlede mellem Ekernførde og Rendsborg, neppe en Dagsmarche fra Dannevirke. Mod høire Fløi havde endnu ingen Fjende viist sig.

Det forekom rimeligt, at Fjenden ei vilde lade mange Dage hengaa, inden han udførte et Hovedangreb, for ikke at miste Fordelen af, at de foregaaende Dages Frost havde gjort de vor Stilling beskyttende Engstrøg for en stor Del tilgængelige.

Jeg befalede derfor, at samtlige Afdelinger skulde staa i Slagstillingen, respektive paa Alarmpladserne den 4de Februar ved Daggry. Det var allerede forud erkjendt for uundgaaeligt, at Skandserne maatte holdes besatte hver Nat, og at Tropperne kun delvis kunde gaa til Hvile om Natten. De mørke, lange Nætter og indtrædende Taage og Sneveir motiverede tilstrækkeligt denne Forsigtighed.

Angrebet den 4de Februar udeblev. Dog vexledes hyppige Skud mellem Fjendens Artilleri ved Fartorp og bag Kongshøien, som han syntes at have kouronneret om Natten med Skytsplacements. Fra Fjendens Side var dog sket en ny Fremgang, idet han om Morgenen fandtes etableret i Kl. Reide og for Enden af Digerne over Reidedalen.

Den 2den Division var i Løbet af Formiddagen gjentagende i Engagement med fjendtlige Afdelinger, som viste sig foran Centrums høire Fløi.

Jeg red den 4de Februar med Størstedelen af min Stab ud i Stillingen for at overbevise mig om Troppernes Tilstand samt for at iagttage Opstillings Effekt i de Terrainafsnit, som de skulde overspænde og forsvare, og erkjendte, hvad der var mig berettet iforveien, at Besætningen i Stillingen, navnlig i den vestlige Del af Centrum, var saa knap, at Tropperne her, hvor Barakkeleire aldeles manglede, uafviselig med en stor Del af Styrken maatte bivouakere i selve Stillingen for at forebygge en Overtaskelse og et Gjennembrud fra den nærforanstaaende Fjendes Side.

Infanterireserven bestod, som anført, kun af 2 Regimenter, og den Afløsning i Stillingens Besættelse, samme kunde yde, var altfor ringe til at bringe en virkelig Lettelse tilveie.

Jeg fandt iøvrigt Tropperne ret vel tilmode og oplivede, skjøndt Forpleiningen og Kogningen under de sidste Dages Bevægelse og Kampberedskab ingenlunde havde været regelmæssig, ja tildels endogsaa aldeles forstyrret.

Der vilde dog endnu ikke have reist sig nogen bestemt Tvivl hos mig med Hensyn til Dannevirkestillingens længere Holdbarhed med den Styrke, som jeg disponerede over, naar jeg havde været sikkert mod omgaaende Bevægelser over de Vandløb og Oversvømmelser, hvilke ifølge Stillingens Befæst-

ningsplan betragtedes som uoverskridelige. Dette var imidlertid langt fra Tilfældet. Reidedalen var opfyldt af en kun ubetydeligt af det sidste Tøveir gjen-nembrudt Ismasse, som efter en Nats Frost atter med Sikkerhed kunde have baaret Infanteri.

Slien havde tyk Is i alle Bredninger og kunde passeres uden Fare paa begge Sider af den aaben holdte Rende. Muligheden af en Overgang, navnlig i Forbindelse med større Overgangsforsøg paa Sliens smalle Steder, var altsaa ogsaa her tilstede.

Endelig dannede Ejderen overfor Frederikstad en fuldkommen sikker Isbane. Veirliget syntes ei at ville helde til en for Stillingens Sikkerhed gunstigere Side, Vinden havde tidt skiftet, dog uden at Frosten var vegen endog under dens vestlige Retning.

Under disse Omstændigheder var det min Pligt, med Alvor at veie det Ansvar, der paahvilede mig som Armeens Øverstbefalende med Hensyn til Forsvarets Sikkerhed, og jeg maatte søge at vorde mig bevidst, om jeg turde lade Armeen fortsætte den dobbelte Kamp mod Aarstidens Strængthed og Ugunst og imod en i Tal uforholdsmæssig overlegen Fjende.

Jeg besluttede da at sammenkalde et Krigsraad samme Dag for at forelægge de høiere Befalende og de tekniske Vaabens Kommanderende de Spørgsmaal, som havde paatrængt sig mig til Besvarelse; thi Tidspunktet var kommet, hvor det maatte staa klart, hvad den næste Dag kunde bringe.

Viste det sig efter en grundig Drøftelse som indlysende, at Udfaldet af den forestaaende afgjørende Kamp maatte blive uheldbringende for Armeens Existents, da var det Pligt for mig itide at tage en fri Beslutning.

Instruxen af 22de Januar d. A. siger til Veiledning for, hvorvidt Stillingens Forsvar skal drives:

„Saa stor Interesse det end maa have at beskjerme Landet mod fremmed Vold og derved kun at vige tilbage efter en afgjørende Kamp, saa er det under de forhaandenværende Forhold af endnu større Betydning, at det kommende Foraar finder os i Besiddelse af en dygtig og slagfærdig Hær. Kampen i Dannevirkestillingen tør altsaa ikke føres saavidt, at Hærens Tilværelse som Hær kompromitteres, hvad da ogsaa følger ligefrem deraf, at vi bag denne Stilling have en anden Forsvarslinie i vore Flankepositioner, og at vi til disses Besættelse kun kunne gjøre Regning paa den samme Hær, som kæmper ved Dannevirke.“

Endvidere fordrer Instruxen:

„at Kampen i Dannevirkestillingen ikke koster os uforholdsmæssig meget,“ og, hvad der her kommer med i Betragtning, den tilføier:

at der i Tilfælde af et Tilbagetog ikke behøves at tages Hensyn til det i Stillingen opførte Materiel.

Efter at have anført disse Punkter af Instruxen, maa jeg, hvad det afholdte Krigsraads Betænkning angaar, henvise til den af mig under 5te dennes til Krigsministeriet fremsendte Protokol.

Det fremgaar af samme, at de væsentligste Betingelser for Dannevirkestillingens Holdbarhed — saasom Armeens tilstrækkelige Styrke og fuldendte Organisation, de passive Hindringers virkelige Tilstedeværelse i Vandløbene og Oversvømmelserne og Muligheden af at give Tropperne Ly i selve Sti-

lingen — ikke vare tilstede, og at den fortsatte Kamp om kort Tid vilde have udtømt Armeens Kraft. Den haardnakkede Frost havde desuden standset Fuldendelsen af en Række til den taktiske Forbindelse mellem Hovedværkerne nødvendige og for Forsvaret vigtige Jordarbejder.

Det erkjendtes tillige, at der bag en fortsat Modstand i Stillingen begyndte at vise sig en stedse stigende Sandsynlighed for, at det blev mere og mere umuligt i rette Tid at løsrive sig fra Kampen og at udføre en ordnet Retraite.

Jeg havde derfor efter min af de reale Forholds rolige Betragtning fremgaaede Overbevisning kun Valget imellem, enten at tiltræde en frivillig, ved strategiske Grunde motiveret Tilbagegang, eller med ringe Udsigt til endnu i faa Dage at modstaa Fjendens Angreb at blive tvungen til en Retraite, hvis Følger vare uberegnelige, og som efter min Anskuelse maatte føre til Hærens Opløsning og Tilintetgjørelse.

Jeg valgte det Første, og venter for min Beslutning Armeens, Landets og Regjeringens Tak, saasnt de meget naturlige smertelige Forestillinger og Følelser, med hvilke Landets gamle og eneste Grændseværn ses overladt i Fjendens Vold, have indrønmet den rolige Betragtning af Forholdene den Plads, som den under Landets alvorsfulde Situation har Krav paa.

Deres Excellence vil erkjende, at det under de givne Omstændigheder, og efterat min Anskuelse om Tilbageskridtets Nødvendighed stod fast, ei heller var tilraadeligt at indhente Krigsministeriets eller Regjeringens Bemyndigelse til Udførelsen deraf. Det besluttede Skridt laa indenfor den mig med Armeens Overkommando anbetroede Myndighed, og jeg kunde hverken ønske, at Usikkerhed og Vaklen indtraadte under Udførelsen deraf, eller tragte efter selv at afkaste og saaledes at overlade til Ministeriet et Ansvar, som min Overbevisning gav mig Ret, Mod og Kraft til at bære. Til vidtløftige og udtømmende Forhandlinger var der under Forholdenes raske Udvikling og under Nødvendigheden af at handle hurtigt ikke den fornødne Tid.

Slutteligen bemærkes, at Tilbageskridtet til Als, saa heldigt det end midt igjennem en exceptionel stræng Vinters vistnok ikke almindelige Vanskeligheder er blevet udført, fuldkommen har stadfæstet min Overbevisning om, at det vilde have været umuligt at unddrage Armeen den overlegne Fjendes ødelæggende Forfølgelse, hvis Retraiten var bleven tiltraadt efter en afgjørende Kamp i Dannevirke. Medens Tabet da utvivlsomt vilde have været uerstatteligt for Armeen og Landet, vilde Fordelen af, at Opgivelsen af Grændseværnet var bleven udsat en kort Tid endnu, høist nogle Dage, have været af mer end forsvindende Betydning.

Hvad Ærespunktet angaar, da bekjender jeg mig til den Tro, at en Overgenerals Mod ei blot skal vise sig paa Valpladsen, men aabenbare sig med samme Fasthed i Udførelsen af de Beslutninger, som til Løsningen af den ham stillede Opgave af ham ere erkjendte for at være i Armeens og Krigsførelsens sande Interesse.

Den forestaaende Beretning har ikke kunnet støttes paa og ledsages af officielle Aktstykker eller detaillerede Oplysninger om de enkelte Krigsbegivenheder. Forsaavidt Rapporter fra Afdelingerne over deres Deltagelse i Kampen og Operationerne alt maatte være indkomne, ere de beroende ved Armeens Overkommando, som jeg umiddelbart efter min Ankomst til Als har overdraget til Generallieutenant Lüttichau, Morgenen den 8de Februar, for efter Deres Excellences Befaling at afreise hertil.

Forskjellige fra Overkommandoen ubedte Details ere ikke endnu modtagne.
de Meza.

Kauffmann.

Krigsminister Lundbyes Skrivelse af 18de Februar 1864.

„I Deres Excellences Forestilling af 15de d. M. udvikles nærmere de Omstændigheder, som have fremkaldt Overkommandoens Beslutning at lade Armeen trække sig tilbage fra Dannevirkestillingen, uden at noget Hovedangreb paa denne havde fundet Sted, men Krigsministeriet savner deri Oplysning om Grunden til, at Ministeriet ikke betimeligen er bleven underrettet om de anførte Omstændigheder og om den tagne Beslutning. Det følger af Forholdets Natur, at Krigsministeriet saa hurtigt som muligt maa have Rapport om Alt, hvad der af Vigtighed forefalder ved den aktive Arme. Jeg skjønner derfor ikke rettere, end at Ministeriet, saasnart Overkommandoen var kommen i Tvivl om, hvorvidt Dannevirkestillingen burde forsvares eller opgives, og derfor agtede til Overveielse af dette Spørgsmaal at sammenkalde et Krigsraad, strax burde have havt Melding derom, og at det endmere maatte have været Pligt for Overkommandoen, efterat Beslutning om Tilbagegang var tagen, ufortøvet at give Ministeriet Meddelelse derom, saafremt ikke ganske særegne Hindringer derfor skulde have været tilstede. Saadanne synes saameget mindre at kunne søges i Mangel paa Tid, som Tilbagetoget først begyndte omtrent 24 Timer, efterat Beslutning om samme var fattet. Jeg maa derfor herved anmode Deres Excellence om nærmere at oplyse Grunden til, at Krigsministeriet ikke betimeligen er sat i Kundskab om de Omstændigheder, som have fremkaldt den oftnævnte Beslutning, og om denne selv, efterat den var tagen.

Endvidere maatte jeg ubede mig Oplysning om Resultatet af de tidligere foretagne Rekognosceringer af Stillingen (Deres Excellence omtaler kun, at De den 4de Februar med Størstedelen af Deres Stab red ud i Stillingen for at overbevise Dem om Troppernes Tilstand og iagttage Opstillingens Effekt), og navnlig hvilken Styrke man dengang har antaget nødvendig til den forsvarlige daglige Besætning af samme.

Saavel i Krigsraadsprotokollen som i Deres Excellences senere Forestilling lægges en berettiget Vægt paa Mangelen af Barakker i selve Stillingen. Da der under 3die og 27de December var anvist rigelige Pengemidler til Barakker for to Gange 4000 Mand Infanteri foruden 1200 Mand Artilleri, maa jeg ønske Oplysning om Grunden til, at Arbeidet har vundet saa ringe Fremgang, og navnlig om de Foranstaltninger, der fra Overkommandoens Side have

været truffet, dels for at paaskynde Arbeidet og dels for at erstatte det ved saadanne provisoriske Dækningsmidler, som maa antages at have staaet til Armeens Raadighed.

Endelig maa jeg endnu udbede mig Oplysning om et særdeles vigtigt Punkt. Det ses af Deres Excellences Forestilling af 15de dennes, at Forpleiningen og Kogningen under de sidste Dage før Tilbagetoget „ingenlunde havde været regelmæssig, ja tildels endogsaa aldeles forstyrret“. Hvilke Foranstaltninger vare da truffet for Forsyningen til Mandskab og Heste under en Retraite, der mindst maatte medtage to Gange 24 Timer og for en stor Del af Armeen endog fem Gange 24 Timer?“

Lundbye.

Krigsminister Lundbyes allerunderdanigste Forestilling af 18de Februar 1864.

Til Kongen.

„I Henhold til en under G. D. fra Deres Majestæts fungerende Generaladjutant modtagen Meddelelse har jeg herved den Ære allerunderdanigst at fremsende i Afskrift:

den i Krigsraadet i Slesvig den 4de Februar d. A. førte Protokol og
Generallieutenant de Mezas af mig begjærede supplerende Indberetning
af 15de ds.,

og skal jeg have den Ære allerunderdanigst at tilføie, at disse Dokumenter nødvendiggjøre yderligere Forespørgsler og Oplysninger for at jeg kan blive i Stand til at vinde det Overblik om Sagen, jeg som Deres Majestæts ansvarlige Minister behøver. Jeg har saaledes endnu ikke set mig i Stand til allerunderdanigst at indberette til Deres Majestæt desangaaende.“

Allerunderdanigst
Lundbye.

Dagsbefaling Nr. 61.

Sønderborg den 28de Februar 1864.

Krigsministeriet har under 26de ds. tilskrevet Overkommandoen som følger:

1. Det viser sig af de om Tilbagetoget fra Dannevirkestillingen fremkomne Oplysninger, at Hæren allerede 4 Dage efter Fjendtlighedernes Udbrud har været i en betænkelig Grad svækket, som det synes fornemmelig paa Grund af Overanstængelse og uregelmæssig og mangelfuld Forpleining. Det er derimod ikke blevet klart, om disse Mangler have været en nødvendig Følge af Kampforholdene eller om de maa tilskrives andre Grunde. At søge dette opklaret, er Krigsministeriets Pligt, og det befaler derfor Nedsættelsen af 3 Kommissioner til at indhente alle Oplysninger, som kunne bidrage hertil.

I disse Kommissioner indtræde:

- 1) for de paa Als og i Sundeved opererende Tropper:
Oberst Wørishøffer, Kommandør for 3die Infanteribrigade,
Kapitain Salto af Artilleriet,
Auditør Ussing;

- 2) for Fredericia og den derværende Del af 3die Division:
Oberst Neergaard, Kommandør for 9de Infanteribrigade,
Kapitain Knauer af 9de Infanteriregiment,
Overauditør Tobiesen;
- 3) for de under 4de Division sorterende Tropper:
Oberstlieutenant Bauditz, Kommandør for 6te Dragonregiment,
Kapitain Kühle af 7de Regiment,
Auditør Mundt.

Kommissionerne træde uopholdelig i Virksomhed og ere berettigede til at æske Forklaring af enhver til Armeen Henhørende. Deres Virksomhed er vel i det Foregaaende antydet i Almindelighed, men den vil dog fornemmelig være at rette paa Oplysningen af følgende Punkter:

- 1) De enkelte Afdelingers Organisation, Udrustning og indre Administration;
- 2) deres Dislokation i Perioden fra 1ste Januar til 10de Februar.
- 3) Tjenesteanvendelsen i samme Periode.
- 4) Indkvarterings- og Forpleiningsmaaden.

For Intendanturens Vedkommende søges konstateret Tidspunkterne for de forskjellige Magasiners og Lazarethers Etablering og disses Forsyning.

For Trainets Vedkommende lignende Underretning.

Hvor der i nogen af de omhandlede Retninger paavises Mangler eller Uregelmæssigheder, bliver foruden Grundene hertil tillige at undersøge, hvad der saavel fra Afdelingens egen som fra vedkommende overordnede Myndigheds Side er foretaget for at raade Bod paa Manglerne.

Kommissionerne ville paaskynde deres Forhandlinger saameget som muligt; Betænkningerne blive at indsende til Armeens Overkommando, fra hvilken de blive at tilstille Krigsministeriet, ledsagede med de Bemærkninger, hvortil Overkommandoen maatte finde Anledning.“

Hvilket meddeles samtlige Vedkommende til Efterretning og Iagttagelse.

Lüttichau.

Generallieutenant de Mezas Beretning af 20de Februar 1864.

Til Krigsministeren.

Deres Excellence har ved Skrivelse af 18de d. M. forlangt nærmere Oplysninger angaaende nogle Punkter af min Beretning af 15de d. M., i hvilken jeg ifølge Deres Excellences Paalæg af 10de d. M. har gjort Rede for den af Overkommandoen tagne Beslutning: at lade Armeen tiltræde Tilbagetoget fra Dannevirkestillingen den 5te d. M.

Følgende den Orden, i hvilken den fornævnte Skrivelse opkaster de Spørgsmaal, som Deres Excellence fordrer besvarede, skal jeg begynde med

det, der angaaer Tidspunktet for Beslutningens Meddelelse til Krigsministeriet.

Krigsraadet afholdtes den 4de Februar. Dets Medlemmer samledes hos mig Klokken 6 Eftermiddag og Forhandlingerne endtes henved Klokken 11 Aften. Det den 4de ventede, men udeblevne Angreb kunde med Grund ventes at komme til Udførelse den næste Dag. Det afgang saaledes af Fjendens Foretagender den 5te, om det i Krigsraadet som nødvendigt erkjendte Skridt kunde iværksættes eller ikke. Kun naar Fjenden endnu holdt tilbage med Angrebet den 5te, var det muligt at bringe til Udførelse, hvad der var erkjendt som rigtigt Aftenen iforveien. Medens altsaa hele Overkommandoens Aktivitet maatte henvendes paa at være beredt paa at møde et Angreb, kunde der først være Tale om at udføre et frivilligt Tilbagetog fra Stillingen, naar det viste sig, at Dagen ikke bragte en afgjørende Kamp. Min Beslutning kunde derfor først staa fast den 5te om Formiddagen; og det er paa denne Tid, at jeg samtidigt med de fornødne Dispositioner til Tilbagetog lod expedere min af en Afskrift af Krigsraadsprotokollen ledsagede Meddelelse til Krigsministeriet, hvilken dernæst afgik med den første efter Krigsraadets Afholdelse til Kjøbenhavn afgaaende Post. Den absolute Nødvendighed af at bevare Tilbagetogets Hemmelighed til det sidste Øieblik, forbød Benyttelsen af Telegrafien, der, som det vil være Deres Excellence bekjendt, i selve Krigsministeriet anses for upaalidelig med Hensyn til Hemmelighedens ubetingede Sikkerhed. Et Vink til Fjenden havde været tilstrækkeligt til at hidlede en Katastrophe, der havde været dyrt betalt med den Omstændighed, at Ministeriet var blevet underrettet om et forestaaende Tilbagetog, inden Beslutningen derom var ugjenkaldelig og Udførelsen iværksat. Afventende Dagens Begivenheder, afsendte Overkommandoen derfor sin telegrafiske Meddelelse først om Aftenen, da Hemmelighedens Røbelse ei mere kunde virke compromitterende tilbage paa Hærens Bevægelse.

Jeg kan ikke antage, at Krigsministeriet endnu skulde være af den Formening, at Overkommandoens Beslutning har været enten overilet eller ubegrundet, eller at den trods Krigsraadets og min Erkjendelse af dens Nødvendighed burde have været standset indtil Ankomst af nærmere Decision fra Krigsministeriet; heller ikke, at jeg ikke skulde have fulgt Instruxen af 22de Januar med den strængest mulige Samvittighedsfuldhed.

Foruden af det alt tidligere til mit Forsvar mod enhver Bebreidelse Citerede, bekræftes og frengaaer tværtimod Beslutningens fuldkomne Berettigelse og Betimelighed af følgende af selve Ministeriets Instrux endnu hidtil u citerede Passus:

„Hvor vidt vi skulle drive Stillingens Forsvar, er det umuligt forud bestemt at afgjøre, og det maa i hvert enkelt Tilfælde blive den kommanderende Generals Sag at fatte Beslutning herom i Overensstemmelse med Begivenhedernes Gang“.

Denne Forskrift er af slaaende Utvetydighed og lægger i min Haand den iøvrigt for en kommanderende General selvforstaaelige og absolut uundværlige fulde Myndighed til at lede Armeens Operationer — en desuden ved Allerhøjeste Resolution anbeføet Myndighed, som jeg ikke tør tro Krigsministeriet har villet indskrænke i et Moment, hvor Armeens Existents stod

paa Spil, og hvor jeg alene kunde have Overblikket over den ved Krigsbegivenhederne og Aarstiden med ustandselig Magt hidførte Situation.

Hvad dernæst Deres Excellences Anke angaaer: ikke betimeligen at være bleven underrettet om de Omstændigheder, der hidførte Beslutningen, saa maa jeg bemærke, at Krigsministeriet maatte antages at kjende baade Dannevirkestillingens ubodelige og utilbageviselige Svaghed under Frostens Indflydelse og den uafbrudte Kamp, som Armeen ifølge mine Indberetninger havde at bestaae mod Aarstidens Strængthed, baade med Hensyn til Fuldendelsen af Dannevirkestillingens fortifikatoriske Anlæg og til Tropernes nogenlunde taalelige Beskyttelse mod Kulden.

Til Trods for at Frostens Indvirkning paa Jordoverfladen stadigt hindrede Jordarbeidernes Fremgang, er der fra den første Dag af, at Tropperne bleve koncentrerede ved Slesvig, af alle Vedkommende arbeidet med uafbrudt Iver og med den hele disponible Arbeidskraft af Ingenieurtropper, Infanteri og Artilleri paa de Arbeider, som endnu stode tilbage i Stillingen, ligesom ogsaa paa Isningen af de Vande, som skulde have givet Stillingen sin Styrke.

Fra Krigsbestyrelsens Haand modtog Overkommandoen i Begyndelsen af Januar Dannevirkestillingen, som den da fandtes; og de med sammes Anlæg indtil da betroede Militærautoriteter maa have gjort Krigsministeriet opmærksom paa, hvad der stod tilbage at udføre. Det var ikke Overkommandoens Sag at klage over bekjendte Mangler, men ufortrødent at anspore Armeens Ingenieurkommando og alle øvrige medvirkende Kræfter til at udrette det Muligste med Hensyn til Stillingens Holdbarhed, inden Fjenden nærmede sig. Saavidt som Alt var fremmet, da Fjendtlighederne efter een Maanedes Forløb udbrøde, afgang Stillingens Holdbarhed væsentligst af, om det blev vedholdende Tø- eller Frostveir, skjøndt heller ikke uvæsentligt af flere andre Defekter. Endnu manglede samtlige Løbegrave til Infanteri; Hegnene foran Værkerne vare kun sløfede i ringe Udstrækning, Kolonneveiene bag Centrums høire Fløi vare ei færdige, og Blokhusene i Værkerne ei endnu helt bedækkede med Jord; Batteriarbeiderne langs Slien vare endelig heller ikke fuldendte. Armeens Ingenieurkommando alene kan nøie berette angaaende Manglernes Detail i Stillingen og om, hvad der er udført af Armeen til dens Fuldstændiggjørelse. Jeg har her kun at bemærke, at jeg nærede det Haab, at Armeen under stadig anstrængende Tjeneste og Arbeide muligt vilde have kunnet udholde Dysten med de sig under Vinterens Fremskriden optaarnende Vanskeligheder, og at navnlig et mildere Veirlig muligt endnu kunde være indtraadt i forønsket Tid.

Over Gangen af Armeens Organisation og Forstærkning, som fastsattes paa selve Kamppladsen, var ikke jeg Herre. Det ligger derfor udenfor mit Ansvar, at Hæren ved Fjendens Nærmelse ikke var bragt op til den paaregnede Styrke og navnlig ikke naaede op til 35,000 Mand Kombattanter den 4de Februar, at Meget da var nyt og uprøvet og Meget ufuldkomment og mangelfuldt, ligesom og, at Meget aldeles manglede. Krigsministeriet var ikke mindre end jeg bekjendt med Betingelserne for Dannevirkestillingens Holdbarhed, med Manglerne i alle Armeens Brancher og med Tidens Utilstrækkelighed til mange af de for en stor Del meget sent til Armeen ankomne væsentlige Elementers Samarbeidning.

Betræffende Spørgsmaalet om tidligere med Hensyn til Stillingens virksomme Besættelse foretagne Rekognosceringer, har jeg kun at bemærke, at baade min Stabschef og min Souschef, efter Undersøgelser paa Stedet og deres specielle Kjendskab til Terrainet, gjentagende have drøftet Fordelingen af Tropperne, og at Umuligheden af at sikre Centrum's høire Fløi med den disponible Styrke, hvis Reidedalen blev passabel ved Frosten, ikke var uforudset, navnlig hvis den blandt den aktive Armees Hovedafdelinger opregnede Infanterireserve ikke kom tilstede i sin fulde Styrke. En forsvarlig daglig Besætning i Stillingen kunde paa intet Stadium opstilles som en konstant Størrelse, da Besættelsen af Stillingen maatte variere med de Størrelser, som ikke forud vare bekjendte, saasom Fjendens Styrke, Fjendens Nærhed, de passive Hindrings større eller mindre Overskridelighed, Veirliget etc. Jeg antog imidlertid, at Feltarmeen, hvis den havde været tilstede med sin fulde normerede Styrke, vilde have kunnet løse den Opgave, at bestride Stillingens Besættelse og Forsvar mod den indtil den 4de dennes paaregnede fjendtlige Magt under de Forudsætningers Tilstedeværelse, hvorpaa Dannevirkestillingens Holdbarhed i det Hele taget er bygget, og at det vilde have været tilstrækkeligt, naar Armeen da med $\frac{1}{3}$ havde staaet i Stillingen, med $\frac{1}{3}$ været færdig til Udrykning og med $\frac{1}{3}$ hvilende i Kantonnementerne i og omkring Slesvig, de Momenter fraregnede, hvor Allarmeringer og Efterretninger gjorde en høiere Grad af Kampberedskab nødvendig.

Med Hensyn til den nærmere Oplysning om Barakkebygningens Langsomhed, da kan jeg, idet jeg bemærker, at jeg og min Stabschef uafbrudt have paalagt Ingenieurkommandoen denne Sags muligste Fremme, kun henvise til det Kongelige Ingenieurkorps, der, saavidt bekjendt, har havt denne Sag, baade hvad Arbejdets Projektering, dets Igangsættelse og Leveringen af Materialet angaaer, i sin Haand. Det var, saavidt jeg har kunnet danne mig en Forestilling om denne rent tekniske Sag, et Arbeide, som i den levnede Tid ei stod til at fuldføre. Til provisoriske Dækningsmidler manglede lige saavel Tømmeret som Dækningsmaterialet, idet Halmen var knap og Træerne uden Løv. Hvorledes skulde ogsaa Arbeidskraften hertil være blevet tilveiebragt, især paa Centrum's høire Fløi, hvor en uundværlig Feltstald til 1 Kavaleriregiment var under Bygning, og hvor den 2den Division først rykkede ind samtidigt med Fjendtlighedernes Udbrud? At simplificere Hytternes Konstruktion saa meget som muligt, har Overkommandoen stedse anbefalet Ingenieurkommandoen. Telte, som jeg rekvirerede hos Krigsministeriet, for i Mangel af noget Bedre at tjene til nødtørftigt Ly for Tropperne i Stillingen, bleve ikke oversendte

Det sidste Punkt, som Deres Excellence forlanger nærmere oplyst, angaar Forpleiningens og Kogningens Uregelmæssighed i de sidste Dage. Det er en uundgaaelig Forholdsregel, hver Gang en Kamp forestaar, der kan antage større Dimensioner, at Trainet maa sendes tilbage. Denne Forholdsregel blev befaleet af Overkommandoen den 4de Februar for hele Centrum efter en forudgiven Disposition. Endvidere befalede Overkommandoen Uddelingen af Reserveportioner for den 4de og den 5te og for Tilbagetoget den 6te og 7de Februar, for at sikre Mandskabet en Forsyning under den eventuelle Kamp og Marche. Hvad Forpleiningens og Kogningens Udførelse angaar, da ligger

den, som bekjendt, i de lavere Autoriteters Haand. Forsyningen med Mundforraad er, som det ligeledes tør forudsættes bekjendt, en saa vanskelig og delikat Mekanisme ved en Armee under Bevægelse og Kamp, at det ei er at undres over, at den i de første Dage, da den skulde udvikle sin fulde Virksomhed, ikke har arbeidet regelmæssigt ved en ukrigsvant Hær, med et med Krigen tildels ukjendt Intendanturpersonale og under Ulempen af en aldeles manglende Trainføring.

Overkommandoen kan paatale og straffe begaaede Forsømmelser i slige Henseender; men jeg maa paa det Allerbestemteste afvise ethvertsomhelst Ansvar, der paa Grund af Armeens uregelmæssige Forpleining i de paagjældende Dage skulde agtes gjort gjældende mod mig som Armeens Øverstkommanderende.

Om de Foranstaltninger, der vare at træffe til Mandskabets og Hestenes Forpleining paa et Tilbagetog, havde min Stabschef itide konfereret med Korpsintendanten og givet ham al fornøden Veiledning. Det Videre i denne Sag maatte varetages af denne og de vedkommende Divisionsintendanten, hvilke sidste særligen have al Forsyning at ordne efter de Forhold, under hvilke deres Division befinder sig.

de Meza

Kauffmann.

Rettelser.

Side

89	Korpus	3die L. f. o. denne Periode læs: i denne Periode
103	—	15de L. f. o. Kapitainerne Bramhelft og Ankjær læs: Ritmester Bramhelft eg Kapitain Ankjær
125	—	2den L. f. o. Angeln læs: Angel
140	—	5te L. f. n. til om de, vare læs: til om de vare
140	—	4de L. f. n. Tjeneste saasnart læs: Tjeneste, saasnart
148	—	2den L. f. n. skifte læs: skiftede
168	—	1ste L. f. n. Pecer læs: Piecer
172	—	4de L. f. n. Jernbanes kulde læs: Jernbane skulde
204	—	11te L. f. o. Thomas læs: Tomas
213	—	6te L. f. n. Thomas læs: Tomas
214	—	2den L. f. n. Plettenberg læs: Pletterberg
305	—	1ste L. f. o. agde læs: lagde
321	—	10de L. f. n. or læs: for
24	Bilag	20de L. f. n. ille læs: ville
53	—	1ste L. f. o. udgik læs: udgik i

KAART over den syd med Angivelse af Dannevirke

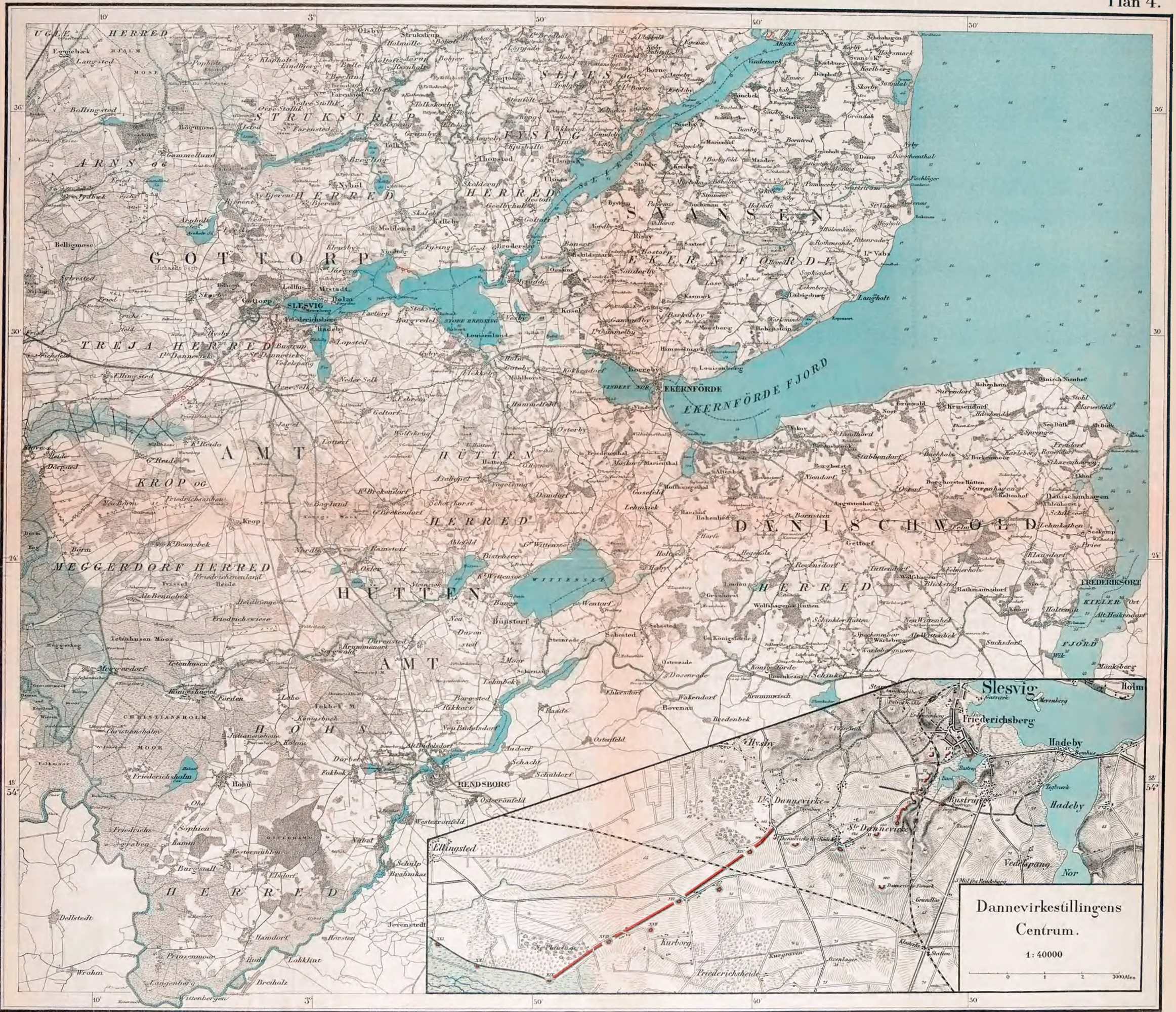
Plan 1.

lige Del af SLESVIG

-og Dybbøl - Stillingen i 1864.

Dannevirkestillingens
Centrum.
1:40000

0 1 2 3000 Alen

Maalestok i 1:120000.

20 Kilometer

OVERSIGTSKAART OVER HOLSTEN OG LAUENBURG.

Øversigtskaart over Hærenes gjensidige Stilling den 31te Januar Aften.

